

Х. АСОЗОДА
А. КҮЧАРЗОДА

АДАБИЁТИ ТОЧИК

(давраи нав)

Китоби дарсӣ барои синфи 11-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

**Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии
Тоҷикистон тасдиқ кардааст**

Нашри шашум

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2022

УДК 82 тоҷик (075) + 371.671+373

ББК 83,3 (2 тоҷик)Я72 + 74.261

А - 83

А - 83. Асозода Х., Кӯчарзода А. **Адабиёти тоҷик.** Китоби дарсӣ барои синфи 11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, Маориф, 2022. – 400 саҳифа.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна зебову ораста дастраси хонандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99985-64-76-3

Моликияти давлат

© Маориф, 2022

САРСУХАН

Хонандаи арчманд! Ҳар даври замон талаботи иҷтимоӣ ва ниёзҳои маънавии худро дорад. Даврони истиқлол аз насли навраси Ҷумҳурии Тоҷикистон эҳсоси қавии ҳештаншиносӣ, ифтихори миллӣ ва зиракиву маърифатнокиро тақозо дорад. Китоби дарсии адабиёти тоҷик (давраи нав) бо дарназардошти ҳамин талаботи фарҳангии давр таълиф гардидааст.

Бар асари воқеаҳои сиёсии садаи ХХ дар ҳаёти иҷтимоиву фарҳангии халқи тоҷик дигаргуниҳои куллӣ ба амал омаданд. Адабиёти тоҷик маҷрои суннати худро тағйир дода, мавқеи синфӣ ва мафкуравӣ касб намуд. Табиист, ки ин ҳолат ба ҷанбаи ҳунарии адабиёти мазкур бетаъсир намонд. Бо вучуди ин, адибони тоҷик дар таъмини ғизои маънавӣ ва такмили сатҳи маърифатнокии наслҳои гуногуни халқи худ кӯшишҳои бобарору судманд намуданд.

Адабиёти тоҷик дар давраи нав ба се марҳала – адабиёти аҳди ҷадидия, адабиёти даврони шуравӣ ва адабиёти айёми истиқлол ҷудо мешавад ва ҳар марҳала дорои хусусият ва сифатҳои ба худ хос мебошад. Муаллифон кӯшидаанд, ки моҳияти таърихӣю фарҳангии ҳар марҳала ва паҳлуҳои таълимию эстетикӣю осори адибони шинохтаи тоҷикро мавриди баррасии амиқ қарор диҳанд, аз асарҳои барҷастаи суҳаншиносони асил мисолҳои фаровон оварда, калимаву таркибҳои эзоҳталабро шарҳ диҳанд, то ки муаллимону шогирдонӣ муассисаҳои таҳсилоти миёна имконияти ҳар чӣ бештар омӯختан, андеша кардан ва баҳра бардоштан аз каломи бадеӣро дошта бошанд. Мавзӯҳои назариявӣ дар ҷараёни таълими таърихи адабиёт шогирдонро ба асосҳои илмӣю мафҳумҳои адабӣ мусаллаҳ намуда, имкон медиҳанд, ки онҳо моҳияти адабиёти бадеиро ҳамчун навъи санъат боз ҳам амиқтару равшантар дарк намоянд.

Китоби дарсӣ ба барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои V – XI (Душанбе, 2007) комилан мувофиқат дорад ва ҳар дарс бо қисмати **савол ва суноришҳо** ва баъзан бо саволҳои тестӣ анҷом меёбад.

Умед аст, ки китоби дарсии мавриди истифода ба шароити кунунии таълиму тадриси мактабҳои миёнаи Тоҷикистон созгор меафтад ва фикру мулоҳизаҳои танқидӣю муаллимону мутахассисон ҳангоми такмили минбаъдаи асар бо камолӣ эҳтиром пазируфта мешаванд.

АДАБИЁТИ ДАВРАИ НАВ

Мафхуми адабиёти давраи нав ба адабиёти садаи XX ва минбаъда тааллуқ дорад, ки он қисми таркибӣ ва чудонашавандаи таърихи адабиёти зиёда аз сеҳазорсолаи форсу тоҷик мебошад. Тағйироту дигаргунии адабиёти давраи нав дар заминаи анъанаҳои адабии адабиёти классикии форсу тоҷик ва таъсири адабиёти русу дигар халқҳо ба вучуд омадаанд. Аз ин рӯ, адабиёти давраи нав як марҳалаи тозаи таърихи адабиёти тоҷик ба шумор меравад.

Дар огози садаи XX дар адабиёти тоҷик аз ҷиҳати навҳои адабӣ, сабуку услуб ва забон дигаргунии ҷиддӣ ба амал омад. Садриддин Айни дар китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» гуфта буд: «Ҳарчанд Аҳмад-махдуми Дониш (1242 – 1314 ҳиҷрӣ) дар боби адабиёти мансура хеле роҳи нав ва услуби тозаро ба илҳоми даҳо ва истеъдоди фитрии худ эҷод карда, лекин ин равиш то соли 1905-и мелодӣ, яъне то инқилоби нахустини Русия шоеъ нашуда буд. Вақте ки инқилоби мазкур ба вуқӯъ омада, омадшудӣ рӯзномаҷот ва китобҳои тоза дар Бухоро ва Туркистон умумият гирифт, соҳибқаламони тозанавис ҳам ҷо-ҷо сар бароварданд. Бинобар ин, мо сари таърихи адабиёти нави тоҷикро соли 1905 қарор додаем».

Дар ҳақиқат, дар асри XIX, махсусан нимаи дувуми он, дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои Машриқзамин, аз ҷумла Эрону Афғонистон, Ҳиндустон, Туркия ва Осиёи Миёна, дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал омад, ки ин тағйирот, пеш аз ҳама, ба таназзули соҳти феодалии ва рӯй овардани кишварҳои номбурда ба ҷомеаи сармоядорӣ мусоидат намуд. Ин падида дар солҳои 80-90-уми садаи XIX дар минтақаи Осиёи Миёна хеле қувват гирифта, таъсири худро ба адабиёту фарҳанг низ расонд.

Дигаргуниҳои иҷтимоӣ фикрӣ дар адабиёт ҷараёни маорифпарвариро ба вучуд оварданд. Дар адабиёти тоҷики Осиёи Миёна ҷараёни маорифпарварӣ – равшангароӣ дар эҷодиёти Аҳмади Дониш ва шогирдону пайравони ӯ – Возеҳи Бухороӣ, Абдулқодирхоҷаи Савдо, Шамсиддин Шоҳин, Ҳайрат ва дигарон арзи вучуд кард. «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш, «Савонех-ул-масолик фи фаросих-ул-мамолик»-и Возеҳ, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шоҳин ва ашъори гуногунавъи Савдову Ҳайрат ҷомеаро ба роҳи нави муносибатҳои иҷтимоӣ ҳидоят менамуданд.

Дар бедории фикрӣ ва вусъати ҷаҳонбинии ҷомеаи тоҷикон, инчунин, асарҳои маорифпарварони Эронӣ Афғонистон, аз ҷумла «Саёҳатномаи Иброҳимбек»-и Зайнулобидини Мароғай (1838 – 1910) ва «Саёҳат дар се қитъаи рӯи замин дар 29 рӯз»-и Маҳмуди Тарзӣ (1867– 1935), ки маҳсули сафар ба мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон мебошанд, саҳми муносиб гузоштанд. Бо ин ҳама тағйирот дар адабиёти маорифпарварӣ ҳанӯз аломату ҷанбаҳои адабиёти пешин устувор ва таъсири анъанаҳои адабӣ пойдор мебошад. Аз ин ҷиҳат, адабиёти маорифпарварӣ як навъ ҷамъбасти адабиёти гузашта ва заминаи тағйироти адабиёти давраи нав мебошад.

Ҳамин тариқ, давраи нави адабиёти тоҷик аз ибтидои асри ХХ оғоз гардида то замони мо давом меёбад. Дар муддати зиёда аз як қарн адабиёти тоҷик боз ба тағйироти марҳалавӣ дучор гардидааст ва ин дигаргунӣ бештар ба ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабии мардуми тоҷик иртибот доранд. Адабиёти давраи нави тоҷикро аз ин дидгоҳҳо марҳалабандӣ кардан зарур аст. Марҳалабандии адабиёти давраи нав имконият медиҳад, ки хонанда ба ҳаёти фарҳангӣ ва ҷараёни адабии давраи муайян амиқтар тавачҷуҳ зоҳир намуда, дар айни ҳол муносибати адабиёти бадеиро ба гардишҳои муҳимми сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа равшан дарк намояд. Ҳамчунин, марҳалабандии адабиёти давраи нав барои амиқтар аз худ кардани мавзӯҳои обзорӣ ва монографӣ, сабабҳо ва роҳҳои таҳаввули адабиёт, тағйироти мундариҷавию услубии осори адیبон ва масъалаҳои робитаи адабӣ имконият фароҳам меоварад.

Мувофиқи қонуниятҳои дохилӣ ва ҷараёни таҳаввули он, тағйироти сифатӣ дар шакли мундариҷаи осори бадеӣ ба се марҳала табақабандӣ кардани адабиёти давраи нав ба мақсад мувофиқ аст:

1. Адабиёти ҷадидия¹ – ибтидои асри ХХ то нимаи солҳои 20-уми асри ХХ.
2. Адабиёти Шуравӣ – нимаи дуҷуми солҳои 20-ум то поёни солҳои 80-уми асри ХХ.
3. Адабиёти давраи истиқлол – ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ то имрӯз.

Дар навбати худ адабиёти шуравиро ба ду давра гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: а) аз нимаи дуҷуми солҳои 20-ум то нимаи солҳои 50-ум; б) аз нимаи дуҷуми солҳои 50-ум то поёни солҳои 80-ум.

1 Ҷадид — нав, тоза. Ин истилоҳ дар ибтидои асри ХХ хеле паҳн гардид: ҳаракати ҷадидия, мактаби ҷадидия, адабиёти ҷадидия ва ғайра.

Адабиёти чадилия ба ҳаракати зиёиёни Бухоро, ки чаидид номида мешуд, иртиботи қавӣ дорад. Ин ҳолат боиси таҳаввули фарҳанг ва завқи эстетикӣи чомаа гардид, ки он қадами бузурге дар шинохти воқеъбинонаи адабиёти бадеӣ буд. Равшанфикрони ибтидои асри ХХ аморати Бухоро аксаран шоир ва аҳли адаб буданд ва онҳо дар ривочи таърихи адабиёти тоҷик нақши амиқ гузоштанд. Дар ин давра забони назму наср сода шуда, аксари шоирон аз душворписандиҳои бедилона даст кашиданд, акнун унсурҳои сабки бедилӣ, таъбироти ишқиву ирфонӣ барои ифодаи мазмуни иҷтимоӣ хидмат мекарданд.

Дар ин давра мафҳумҳои **Ватан** ва **миллат** бештар маъноӣ иҷтимоӣ гирифт. Хусусияти миллии адабиёт афзуд ва адибон бештар сарнавишт ва имрӯзу фардои миллатро ба доираи тасвир мекашиданд. Ин кӯшишҳо ба ташаккули худшиносии миллии мусоидат намуд. Хулоса, номи чадидро гирифтани марҳалаи аввали адабиёти давраи нав воқеӣ ва табиӣ мебошад.

Марҳалаи дувуми адабиёти давраи нав ба номи давлати болшевикӣ – Иттиҳоди Шуравӣ вобаста аст. Инқилоби Октябр (1917), барҳам хӯрдани аморати Бухоро (1920) ва ба вучуд омадани Иттиҳоди Шуравӣ (1922) ба ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон, дигаргуниҳои зиёд ворид намуд. Табиист, ки сиёсати ба вучуд овардани адабиёти шаклан миллии ва мазмунон сотсиалистии давлати Шуравӣ умуман ба адабиёт, аз ҷумла ба адабиёти тоҷик низ, таъсири ҷиддӣ расонд. Дар адабиёт ҷойи оҳангҳои маорифпарваронаи тарғибу ташвиқи адабиёти таърихи сиёсӣ ва ташвиқи инқилобӣ гирифт. Мавзӯҳои адабиёт дучори таҳаввулот шуда, ба худ мазмун ва муҳтавои дигар гирифтанд. Услуби воқеъбинонаи тасвир қувват гирифта, методи ба ном реализми сотсиалистӣ ба миён омад.

Дар наср ҳикояи нави реалистӣ ва жанрҳои роману повест паси ҳам арзи вучуд намуданд. Драманависӣ, ки нахустин қадамҳоро дар ин ҷода намояндагони адабиёти чадилия гузошта буданд, дар андак муддат баробари пайдо шудани театрҳои касбӣ хеле пеш рафт. Дар аҳди Шуравӣ дар самти назм ҳам тағйироти муҳим рӯй дод. Шеър ҳам ба худ шаклу мазмуни тоза пайдо кард. Адабиёти тоҷик ба адабиёти русу Ғарб робитаи мустақкам барқарор намуд.

Марҳалаи адабиёти шуравӣ қариб 70 сол давом кард ва табиист, ки дар ин муддат адабиёти бадеӣ бетағйир намонд. Махсусан, анҷумани 20-уми ҳизби коммунист (1956) имконият дод, ки адаби-

ёти шуравӣ аз қолабҳои якранги тасвир як андоза канорагирӣ кунанд. Аз ин рӯ, дар солҳои шасту ҳафтод тарзи тасвир тағйир ёфт. Дар наср тасвирҳои андешапарварона ва таҳлилии мавқеъ пайдо кард. Ҳам дар назм ва ҳам дар наср мавзӯҳои таърихӣ мавриди таҳлили адабӣ қарор гирифтанд. Акнун адибон дар бораи таърих ва сарнавишти шахсиятҳои барҷастаи сиёсӣ фарҳангӣ мулоҳиза ронда, хонандагонро ба худшиносии ифтихори миллӣ ҳидоят мекарданд. Дар адабиёт арзишҳои умуминсонӣ ва масъалаҳои одобу ахлоқ мавқеъ пайдо карданд. Ин аст ки аз нимаи солҳои 50-ум давраи дуҷуми адабиёти шуравӣ оғоз гардид. Вале то барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ (1991) адибон аз мафкураи коммунистӣ ва доираи расмӣ Давлати Шуравӣ берун баромада наметавонишанд.

Баробари барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ Тоҷикистон соҳибистиклол гардид. Истиклол дар муддати кӯтоҳ тамоми соҳаҳои ҳаёти халқи тоҷикро фаро гирифт. Аз ҷумла, дар ҳаёти адабӣ низ як қатор тағйирот ва таҳаввулот ба амал омаданд. Дар осори қаламкашони шинохта руҳи истиклол ва эҳёи Тоҷикистон, ҳофизаи таърихӣ ҷомеа ва бунёдкорҳои азими кишвар басо равшан эҳсос мегарданд. Дар эҷодиёти адибон, бахусус адибони ҷавон, сабки тозаи адабӣ мушоҳида шуд.

Бо фаро расидани истиклол Тоҷикистон робитаи фарҳангӣ бо ҷумҳуриҳои исломии Эрон ва Афғонистон мустақам гардид. Ҷараёни робитаҳои адабӣ боиси ҳар чӣ бештар ғани гардидани адабиёти ин кишварҳо шуд. Бахусус, аз ҷиҳати тасвир наздик шудани шеърӣ тоҷик ба шеърӣ форсии Эрону Афғонистон равшан ба назар расид.

Боз як хусусияти муҳими адабиёти давраи пасазшуравӣ дар он зоҳир мегардад, ки тафаккури бадеии адибони тоҷик бештар хусусияти миллӣ ва худшиносӣ гирифт. Мавзӯҳои ҷолиби зиндагии мардуми соҳибистиклол мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтанд. Бинобар ин, марҳалаи сеюм адабиёти давраи истиклол ном гирифт. Дастовардҳои адабии бисту панҷ соли истиклол гувоҳ бар ин аст, ки адабиёти давраи истиклоладабиёти комилан миллӣ гардид ва он дар остонаи тағйироти куллии сифатӣ қарор дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Доир ба мафҳуми адабиёти давраи нав маълумот диҳед.
2. Чаро адабиёти давраи нав аз ибтидои асри XX оғоз мегирад?
3. Адабиёти давраи нави тоҷик ба чанд марҳала чудо мешавад?
4. Барои чӣ марҳалаи шуравии адабиёт боз ба ду давра тақсимбандӣ шуд?
5. Оид ба номгузориҳои марҳалаҳои адабиёти давраи нав маълумот диҳед.
6. Чаро марҳалаи сеюм адабиёти давраи истиқлол ном гирифт?

САВОЛҶОИ ТЕСТӢ

1. Адабиёти давраи нави тоҷик мувофиқи таъкиди кадом суҳанвар аз ибтидои садаи XX оғоз меёбад?

А) Аҳмади Дониш;
Б) Зайнулобидини Мароғай;
В) Маҳмуди Тарзӣ;
Г) Садриддин Айний;
Ғ) Абдуллоҳи Фитрат.
2. Адабиёти давраи нав ба чанд марҳала тақсимбандӣ мешавад?

А) Ба ду марҳала;
Б) Ба се марҳала;
В) Ба чор марҳала;
Г) Ба панҷ марҳала;
Ғ) Ба ҳашт марҳала.

**АДАБИЁТИ ЧАДИДИЯ
(ОҒОЗИ САДАИ XX)**

АДАБИЁТИ ОҒОЗИ САДАИ ХХ

Ҳаёти
иҷтимоӣ ва
сиёсӣ

Инқилоби нахустини Русия (1905 –1907) дар раванди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ фарҳангии сокинони Осиёи Миёна таъсири басо амиқ гузошт. Бар асари ҳодисаи мазкур дар ин сарзамин табақаи синфи коргар арзи вучуд кард, ки дар тарбияи маънавии онон нақши коргарони саноатии Русия бузург буд.

Дар айни замон воридоти рӯзафзуни саноати Русия ба саноати косибии маҳаллӣ зарба мезад. Дар Бухорои Шарқӣ – Душанбе, Ҳисор, Кӯлоб, Қаратоғ, Балҷувон истехсоли газворҳо, маснуоти кулолию чармгарӣ, асбоби зироаткорӣ, корду шамшер ва ғайра идома дошт, вале он ба саноати Русия рақобат карда наметавонист. Кишоварзон, махсусан сокинони кӯҳистони тоҷикро фишори иқтисодии дутарафа (яке ба воситаи хонҳои вилоятӣ ва дигаре аз ҷониби сармоядорони хориҷӣ) тамоман хору заиф гардонда буд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ (1914 – 1918) ва сиёсати мустамликадорӣи Русия боиси сар задани шӯриши оммаи мардум дар Хучанд (1916) гардид. Аҳволи вазнини кишоварзону мардикорон ва ваҳшиёна паҳш кардани шӯриши Хучанд кинаву адовати сокинони Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷиконро, ба ҳукумати подшоҳии рус ва ҳукуматдорони маҳаллӣ боз ҳам афзуд.

Баъди инқилоби аввали рус дар Осиёи Миёна ҳаракатҳои зиёди зиддиҳукуматӣ пайдо шуданд, ки онҳо бо барномаҳои сиёсии худ амал мекарданд. Дар аморати Бухоро ягона ҷараёне, ки сиёсати мустабидонаи аморатро зер танқид мегирифт, ҳаракати ҷадидия ё ҷамъияти ҷавонон буд. Ҷараёни ҷадидияи Бухоро бо сарвари Абдулвоҳиди Мунзим (1875 – 1934) аз ибтидои асри ХХ ҷаҳонӣ дошта, ба бедорӣи шуури сиёсӣ ва афкори маърифатпарварии аҳоли сахми муносиб гузошт. Ин ҳаракат, ки дар навбати худ боиси таъсис ёфтани ширкати «Бухорои шариф» (1909) ва ҷамъияти махфии сиёсӣ фарҳангии «Тарбияи атфол» (1910) гардида буд, бори аввал моҳи апрели соли 1917 ва бори дувум моҳи март соли 1918 аз тарафи ҳукумати амирӣ бераҳмона паҳш шуд. Бинобар ин, табақаҳои меҳнатии аҳоли ва зиёӣён ба инқилоби Феврал ва инқилоби Октябри Русия бо умед менигаристанд ва дар барқарор намудани Ҳукумати Шуравӣ дар маҳалҳои худ мусоидат намуданд.

Ҳаёти фарҳангӣ

Дар нимаи дувуми асри XIX аз тарафи Русияи подшоҳӣ тасарруф намудани Осиёи Миёна боиси дар ин сарзаминҳо васеъ гардидани муносибатҳои фарҳангиву адабӣ гардид.

Бо тақозои замон табақаи равшанфикрони ин минтақа ба фарҳангу адабиёти пешқадами Русия муроҷиат намуданд ва адабиётеро эътироф карданд, ки ба қалами А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой, И. А. Крылов, А. П. Чехов, Н. В. Гогол барин адибони тараққиҳохи рус тааллуқ доштанд. Мардуми Осиёи Миёна дар ибтидо ба фарҳангу адабиёти аврупоӣ низ ба воситаи захматҳои зиёиёни рус шиносӣ пайдо карданд.

Ба ҳаёти фарҳангии адабии халқи тоҷик инқилоби аввали Русия (1905–1907) ва инқилобҳои Туркия, Эрон ва дигар мамлакатҳои Шарқ (1905–1912) низ тақони ҷиддӣ бахшиданд. Устод Айни дар «Таърихи инқилоби Бухоро» (1921) ба ин муносибат навиштааст: «Аз соли 1905 то соли 1908 вазъият хеле тағйир ёфт. Дар байни ин солҳо матбуоти турку тотор, Истамбул, Миср ва Ҳиндустон дар Бухоро хеле хуб кор кард. Хусусан, китоби ба форсӣ таълифёфтаи «Саёҳатномаи Иброҳимбек» дар Бухоро паҳн шуд. Ин китоб доир ба аҳволи Эрон навишта шуда бошад ҳам, ҷойҳои танқидиаш айнан дар Бухоро буданд. Бинобар ин, мутолиаи ин китоб низ ба дигаргунии фикрии баъзе қасон сабаб гардид».

Умуман, ибтидои асри XX – солҳои 1905 – 1917 дар таърихи халқи тоҷик чун давраи интибоҳӣ¹ – давраи бедорфикрӣ ва озодихоҳиву истиқлолталабӣ сабт гардидааст. Дар ин айём ба Тошканд ва Бухорову Самарқанд аз Оренбург, Қрим, Қазон, Аштархон, Боку, Тифлис барин шаҳрҳои қаламрави Русия ва мамлакатҳои Эрон, Афғонистон ва ғайра рӯзномаву маҷаллаҳо, китобҳои дарсӣ, рисолаҳои илмӣ ва асарҳои бадеӣ ворид мегардиданд.

Муносибатҳои адабӣ бештар ба воситаи тарҷума сурат мегирфт. Дар ин айём, одатан, асарҳои дилчаспи адибони арабизабон, фаронсаӣ, италиявӣ ва ғайра аз ҷониби адибони истамбулӣ, ба монанди Аҳмади Мидхат (таваллуд 1822), ба забони туркӣ тарҷума шуда, баъд ба тоҷикӣ баргардониданида мешуданд. Ба ин даста асарҳои таърихнигори араб Ҷурҷӣ Зайдон (1861 – 1914), Жюль Верн (1828–1905), Александр Дюма (1824 – 1895), Виктор

1 Интибоҳ — бедорӣ, ҳушёрӣ, огоҳ шудан.

Гюго (1802–1885) ва амсоли онҳоро дохил кардан мумкин аст, ки дар Осиеи Миёна паҳн мешуданд. Дар ҳамин давра «Саёҳат дар се китъаи рӯи замин дар 29 рӯз» ном китоби нависанда ва публитсисти Афғонистон Маҳмуди Тарзӣ таълиф ва дастраси хонандаи тоҷик гардид.

Дар радифи асарҳои мазкур «Тарҷумон» (Қрим), «Мулло Насриддин» (Тифлис), «Ҳаблулматин» (Калкатта), «Сироч-ул-мустақим» (Туркия), «Шуро» ва «Вакт» (Оренбург), «Хуршед» (Қазон) барин рӯзномаву маҷаллаҳо дар бедории фикрӣ ва андешаи сиёсии ислохталабӣ дар миёни зиёиёни тоҷик мусоидат намуданд. Дар зери таъсири матбуоти даврии аз хориҷи кишвар омада дар Бухоро ва Самарқанд рӯзнома ва маҷаллаҳои «Бухорои шариф» (1912), «Турон» (1912), «Самарқанд» (1913) ва «Ойна» (1913) таъсис ёфтанд, ки ба сабаби тарғиби ғояҳои инқилобӣ баъди чанд муддат аз тарафи ҳукуматдорон баста шуданд.

Инчунин, Садриддин Айнӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Маҳмудхоҷаи Бехбудӣ, Ҳомидхоҷаи Меҳрӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Абдулқодири Шакурӣ, Абдуррауфи Фитрат барин зиёиёни тоҷик барои таъсис намудани мактабҳои нав (ё мактабҳои ҷадидӣ) ва таълифи китобҳои дарсӣ баҳри ин мактабҳо саъю талошҳои ҷиддӣ намуданд. Маълум аст, ки дар қаламрави аморати Бухоро шумораи зиёди мактабу мадрасаҳо мавҷуд буд. Мувофиқи маълумоти баъзе сарчашмаҳо дар ибтидои асри XX танҳо дар шаҳри Бухоро зиёда аз 200 мадраса фаъолият дошт, ки шумораи умумии хонандагони онҳо аз даҳ ҳазор зиёдтар буд. Вале дар ин мактабу мадрасаҳо асрҳо боз барномаҳои таълимӣ яқранг давом карда, боиси қафомонии илму фарҳанг мегардид. Бинобар ин, зиёиёни тараққиҳохи тоҷик дар фикри барпо намудани мактабҳои сохти нав шуданд. Аввалин мактаби нави тоҷикӣ соли 1903 дар Самарқанд аз тарафи Абдулқодири Шакурӣ таъсис ёфт. Дар Бухоро аввалин мактаби ҷадидро соли 1908 Абдулвоҳиди Мунзим созмон дод. Даре нагузашта мактабҳои мазкур аз тарафи ҳукумати амирӣ баста шуданд. Бо вучуди ин, ҷамъияти ҷавонон аз соли 1913 сар карда дар шаҳр ва дар баъзе туманҳои Бухоро ба кушодани мактабҳои нав муваффақ гардиданд.

Абдулвоҳиди Мунзим бо ҳаммаслақонаш барои таъбу нашри китобҳои дарсӣ, васоити таълимии мактабҳои нав, инчунин адабиёти гуногуни илмию бадеӣ, ширкати «Бухорои шариф» ва ҷамъияти «Тарбияи атфол»-ро таъсис дод. Бо дастгирию ма-

дади ширкат ва чамъияти мазкур то инкилоби Бухоро (1920) китобҳои зиёди дарсӣ, аз ҷумла, «Тартил-ул-қуръон»-и С.Айнӣ чоп шуданд. Инчунин, барои мактабҳои нав китобҳои дарсии бисёре, чун «Раҳбари хат»-и Мунзим, «Таҳзиб-ус-сибён», «Заруриёти диния»-и Садриддин Айнӣ, «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт»-и Шакурӣ, «Меъёр-ул-ахлоқ»-и Абдурраҳмони Тошкандӣ, «Китоб-ул-атфол»-и Беҳбудӣ, «Мухтасари таърихи ислом»-и Фитрат ба таъби расиданд.

Дар ҳаёти илмию фарҳангӣ ва бедории тафаккури сокинони аморати Бухоро дигар муассисаҳои сиёсӣю фарҳангии ҷараёни ҷадидия – ширкати «Баракат» (1914) ва китобхонаи «Маърифат» (1914) низ саҳми муносиб гузоштанд. Бо ёриву мадади ин муассисаҳо як идда ҷавонони болаёқат барои таҳсил ба донишгоҳҳои Истамбул, Оренбург, Қазон, Маскав барин шаҳрҳои Туркия ва Русия фиристода шуданд.

Умуман, аъзои ҳаракати ҷадидия бо ҷиддияти тамои дар паҳн намудани фикрҳои маорифпарваронаву озодихоҳона дар байни мардум кӯшиш карданд: дар шаҳри Бухоро ва туманҳои Вобканд, Ғиждувон, Чорҷӯй, Шаҳрисабз, Қаршӣ, Қароқул ва ғайра рӯзнома, маҷалла ва китобҳои дарсиро дастраси хонандагон намуданд ва бо ҳамин дар пешрафти фарҳанги мардуми тоҷик дар ибтидои асри ХХ саҳми муносиб гузоштанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Инкилоби нахустини Русия ба мардуми Осиёи Миёна чӣ таъсир расонд?
2. Баъди инкилоби аввали рус дар Бухоро кадом ҳаракатҳо ва ҷамъиятҳо пайдо шуданд?
3. Ошноӣ бо фарҳангу адабиёти рус ва Аврупо ба ҳаёти адабии мардуми тоҷик чӣ таъсир расонд?
4. Ҷаро ибтидои асри ХХ дар таърихи фарҳанги халқи тоҷик чун давраи интибоҳ сабт гардидааст?
5. Кадом равшанфикрони тоҷик баҳри таъсиси мактабҳои нав ва таълифи китобҳои дарсӣ талош кардаанд?

АДАБИЁТИ ЧАДИДИЯ ВА НАМОЯНДАГОНИ ДИГАРИ АДАБИЁТ

Дар адабиёти чадидия анъанаи тазкиранависӣ давом ёфт. Аз чумла, Ҳочӣ Неъматуллоҳи Мухтарам дар «Тазкират-уш-шуаро» (1908) дар бораи 175 шоир, Садри Зиё дар «Тазкори ашъор» (1905–07) роҷеъ ба 200 шоир¹, Мирзо Салимбек дар иловаи «Тухфат-ул-ахбоб фи тазкират-ул-асҳоб»-и Возеҳ (1914) дар бораи 87 шоир мухтасаран маълумот додаанд, ки ба ин чумла шоирони адабиёти чадидия низ шомиланд. Махсусан, дар «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С.Айнӣ, ки соли 1926 дар Маскав ба таъб расид, роҷеъ ба адибони аҳди чадидия маълумоти амиқу муфассал дода шудааст. Тазкираҳои номбурда барои омӯхтани адабиёти ин давра чун сарчашмаи муҳими адабӣ хидмат мекунанд.

Адибони ин давраро аз рӯйи тарзи ифода ва сухангустарӣ ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. Ба гурӯҳи аввал шоирон Нақибхони Туғрал (1865–1919), Ҳочӣ Хусайнӣ Кангуртӣ (1868–1917), Зуфархон Ҷавҳарӣ (1860–1945), Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ (1861–1910), Сайидахмади Васлӣ (1870–1925) шомиланд, ки то охир ба сабку услуби эҷоди классикони адабиёти тоҷик мисли Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Бедил содиқ мондаанд. Хунари волои нигорандагии онҳо аз тарафи тазкиранависони давр эътироф шудааст.

Шоирони номбурда осори гаронбаҳо боқӣ гузоштанд. Ашъори онҳо гувоҳ бар он аст, ки дар адабиёти давраи чадидия анъанаи назми классикии тоҷик мавқеи босазо дорад. Ин чанд байт гувоҳи истеъдоди волои Ҷавҳарӣ мебошад:

Ранге шикан аз чеҳра ба савдояшу зар гир,
Ашке бифишон дар ғамаш аз чашму гуҳар гир.
Оҳе, ки кашӣ, турраи шомӣ тараб ангор,
Гарде, ки кунад гул зи нафас, файзи сахар гир...
Рашҳе,² ки чакад аз қалами Ҷавҳарии мо,
Шахвораи гӯши худ аз он луълӯи тар гир.

Ба гурӯҳи дувум адибон Сайидахмадхоҷа Сиддиқии Аҷзӣ (1864–1927), Тошхоҷаи Асирӣ (1864–1916), Садри Зиё (1867–1932),

1 Таҳрири охири «Тазкори ашъор»-и манзум мухтасар буда, оид ба 49 шоир маълумот медиҳад.

2 Рашҳ — таровиш, он чӣ, ки метаровад.

Мирзо Сирочи Ҳақим (1877–1912), Садриддин Айни (1878–1954), Абдуллауфи Фитрат (1886–1938), Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим (1877–1934), Аҳмадҷони Ҳамдӣ (1875–1946), Саҳбо (1850–1918), Маҳмудхӯҷаи Бехбудӣ (1875–1919) барин адибон шомиланд. Эҷодиёти онҳо дар марҳалаи оғози бедории андеша ва ҳудогоҳии миллӣ ба вучуд омада, фарогири мавзуъ ва масъалаҳои доғи рӯз буд.

Мавзуъҳои адабиёт

Адибони аҳди ҷадидия масъалаҳоеро, ки адибони маорифпарвар ба миён гузошта буданд, боз ҳам ҷиддитар мавриди баррасӣ қарор доданд. Сафар ба мамлакатҳои Шарқу Фарб, таваҷҷуҳ ба манбаъҳои иттилоотӣ ва адабиёти илмию бадеии халқҳои дигар онҳоро водор мекард, ки худ ба омӯхтани забонҳои арабӣ, русӣ, туркӣ, ўзбекӣ, озарӣ кӯшиш намоянд ва аҳамияти забонамӯзиро дар ҳаёти иҷтимоию фарҳангии мардуми тоҷик нишон диҳанд. Садри Зиё дар «Тазкори ашъор» аз тарафи Содиқхочаи Гулшанӣ басо хуб аз худ намудани забони русиро чунин таъкид кардааст:

Бад-он поя донад забони расӣ,
Бад-он поя дониш ту худ кай расӣ

Аҷзии Самарқандӣ дар «Миръоти ибрат» (1913) ном асараш ободии кишвар ва бомаърифат гардидани халқи тоҷикро ба омӯхтани забон, махсусан забони русӣ вобаста мекунад. Ба қавли шоир омӯхтани илмҳои гуногун, аз ҷумла илмҳои тичорат, тиб, ҳикмат, ихтироъҳои техникаию иттилоотӣ ба туфайли омӯхтани забони русӣ ба кас муяссар мешавад ва забондонӣ аз хуб донистани забони модарӣ сарчашма мегирад:

Агар сесад забон донӣ, фузун нест,
Ҳама рӯзе ба кор ояд, зарар чист?
Надонӣ гар забони давлати худ,
Пушаймонӣ надорад оқибат суд.

Дар эҷодиёти намояндагони адабиёти ҷадидияи тоҷик мавзуи мактабу маориф мавқеи муҳим дошт. Аҷзии Самарқандӣ дар маҷмуаи «Ганҷинаи ҳикмат» ва достони «Миръоти ибрат» борҳо ин мавзуъро мавриди тасвир қарор додааст ва баъди сафар

(солҳои 1901–1903) дар қарияи Ҳалвой, ки дар даҳкилометрии шаҳри Самарқанд қарор дошт, худ мактаби нав мекушояд.

Шеър дар эҷодиёти шоирони аҳди ҷадидия аз ҷиҳати ифода сода шуд. Шоирон дар ифодаи мавзӯҳои рӯзмарраи мактабу маориф, бедории миллӣ, ватандорӣ, муносибатҳои нави фарҳангиву иҷтимоӣ бештар аз забони содаву баёни шево истифода мекарданд. Дар ғазали зерини Аҳмадҷони Ҳамдӣ калимаҳои нави ба ҳаёти мардум воридгардида басо ҷолибу дилкаш истифода шудаанд:

Рӯйи чаманат хандазани Поричу Маскав,
Мӯйи фитанат таънадеҳи Ботуму Варшав.
Дар нозукӣ, ай рашки бутони загаронич¹,
Дар чобукӣ, ай ғайрати хубони Фарансав...
Ай атри гул аз нақҳати мӯйи ту парастуй²,
Аз тобиши мӯят гули атрӣ шуда фалшав³.
Чун нест ба мо дигар аз ин қофия, Ҳамдӣ,
Бояд ки заказ карда биёрем зи Маскав.

Номҳои Порич (Париж), Маскав, Ботум (Батуми), Варшав (Варшава), Фарансав (Фаронса) ва калимаҳои «загаронич», «парастуй», «фалшав», «заказ» чун рамзи муносибатҳои нави фарҳангиву иҷтимоӣ аз пайдо шудани услуби тозаи тасвир дар шеър дарак медиҳанд.

Дар адабиёти ҷадидия қариб ҳамаи шаклҳои шеъри тоҷикӣ (чун ғазал, қасида, қитъа, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ, мусаммат, фард ва ғайра) истифода шудаанд. Дар баробари ин, дар ин давра кӯшиши қолабшиканӣ дар вазни шеър низ мушоҳида мешавад. Ин тағйироти мазмуниву шаклиро Садрӣ Зиё бо истилоҳи *шеъри нав* ифода кардааст:

Аз он софтабъон, ки худ моҳиранд,
Валекин раҳи *шеъри нав* биспаранд.

Дар адабиёти ҷадидияи тоҷик дар баробари асарҳои манзум асарҳои насрӣ низ ба вуҷуд омаданд ва дар онҳо мавзӯҳои асосии

- 1 Загаронич — русии заграничный, яъне, хоричӣ.
- 2 Парастуй — русии простой, яъне, одӣ.
- 3 Фалшав — русии фальшивый, яъне, сохта, сунъӣ.

давр мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Абдурауфи Фитрат дар «Мунозара», «Баёноти сайёҳи ҳиндӣ», «Раҳбари начот», «Ойила ё худ вазоифи хонадорӣ» ва Мирзо Сирочи Ҳаким дар «Тухафи аҳли Бухоро» ном асарҳояшон ақидаҳои маорифпарварӣ ва равшангароии хешро хеле хуб ифода намудаанд.

Падидаи дигар дар адабиёти ҷадидияи тоҷик мавқеъ пайдо кардани тарҷума ва ба дигар забон таълиф намудани асар мебошад. Тарҷумаҳои қиссаи «Шинел»-и нависандаи рус Н.В.Гогол (мутарҷим Аҷзии Самарқандӣ) ва романи «Мусулмонони дорурроҳат»-и нависандаи тотор Исмоилбеки Гаспаринский (мутарҷим Абдурауфи Фитрат) бо равонии забону фасеҳияти баён намунаи беҳтарини тарҷумаҳои бадеӣ ба шумор мераванд.

Ҳамчунин, аксари адибони равияи ҷадидия ба забонҳои туркӣ, ўзбекӣ, озарӣ асарҳо офаридаанд. Нахустин асарҳои сахнавӣ низ дар адабиёти аҳди ҷадидия ба вучуд омаданд. Маҳмудхўҷаи Бехбудӣ соли 1911 драмаи «Падаркуш»-ро ба забонҳои тоҷикӣ ва туркӣ эҷод кард. Ҳочӣ Муин Шукруллозода соли 1914 бо ҳамкориҳои Нусратулло ибни Қудратулло пиесаи «Тўй»-ро навишт.

Намояндагони адабиёти ҷадидия дар давраи душвори сиёсӣ умр ба сар мебуданд. Доираи адабии Бухоро аз даҳаи дуюми асри XX бар асари воқеаҳои мудҳиши апрели соли 1917 ва март соли 1918 рӯ ба таназзул ниҳод. Адибоне чун Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ, Ҳочӣ Ҳусайн, Зуфархон Чавҳарӣ ба вазъи ноороми шаҳрҳои Бухоро ва Самарқанд муросо карда натавониста, рӯ ба зодгоҳашон (деҳаи Зосунӣ қарияи Заҳматобод, Кангурт ва Истаравшан) оварданд. Баъдтар С.Айнӣ, А.Фитрат, А. Ҳамдӣ, А.Мунзим ба хоричи Бухоро – Самарқанд ва Тошканд паноҳ бурданд. Мирзо Ҳаити Саҳбо ва Маҳмудхўҷаи Бехбудӣ аз тарафи амири Бухоро ба қатл расиданд.

Баъзе намояндагони адабиёти тоҷик ба дигар кишварҳои Шарқ ҳичрат намуда, ба доираҳои адабии он кишварҳо пайвастанд. Яке аз равшанфикрони тоҷик Ҳошим Шоиқ (1883 – 1954), ки таҳсилдидаи шаҳрҳои Анқараву Истамбули Туркия буд, соли 1921 аз Бухоро ба Афғонистон сафар карда, ба доираи адабии Кобул пайваст ва то соли 1954 дар рушду такомули ин доираи адабӣ саҳм гирифт. Ё худ Холмуҳаммади Хаста (1902–1972) солҳои 20-уми асри XX аз Бухоро аввал ба Афғонистон ва баъд ба Ҳиндустон сафар карда, ба доираҳои адабии Ҳайдаробод, Лоҳур, Пешовар пайваст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи хусусият ва мавқеи адабиёти маорифпарварии тоҷик маълумот диҳед.
2. Адабиёти ҷадидияи тоҷик кадом солхоро дар бар мегирад?
3. Ба гурӯҳи аввали суҳанварони адабиёти ҷадидия кадом адибон шомиланд? Ба гурӯҳи дувум-чӣ?
4. Мавзӯҳои асосии адабиёти ҷадидияро номбар кунед.
5. Чаро Аҷзӣ хонандаро ба омӯхтани илмҳои табиӣ ва забонҳои ҷаҳон даъват кардааст?
6. Боз кадом хусусияти адабиёти ҷадидияро медонед?
7. Доираи адабии Бухоро кай рӯ ба таназзул овард ва тақдири минбаъдаи адибони ин доираи адабӣ чӣ шуд?

САВОЛҶОИ ТЕСТӢ

1. Ин порчаи шеърӣ ба қалами кадом шоир тааллуқ дорад?

Агар сесад забон донӣ, фузун нест,
Ҳама рӯзе ба кор ояд, зарар чист?
Надонӣ гар забони давлати худ,
Пушаймонӣ надорад оқибат суд.

- А) Садриддин Айнӣ;
- Б) Абдулвоҳид Мунзим;
- В) Содикҷочаи Гулшанӣ;
- Г) Аҷзии Самарқандӣ;
- Ғ) Тошҷочаи Асирий.

2. Истилоҳи шеъри нав бори аввал дар кадом асар истифода шудааст?

- А) Дар «Намунаи адабиёти тоҷик»-и С. Айнӣ;
- Б) Дар «Тазкори ашъор»-и Садрӣ Зиё;
- В) Дар «Ганҷинаи ҳикмат»-и Аҷзии Самарқандӣ;
- Г) Дар «Раҳбари наҷот»-и Абдуррауфи Фитрат;
- Ғ) Дар «Туҳафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочи Ҳақим.

ҲИКОЯ

Назарияи адабиёт

Ҳикоя (арабӣ – нақл, ривоят, суҳан) як навъи асарҳои ҳамасӣ мебошад. Ҳикоя асари хурди бадеӣ буда, як воқеаро аз зиндагӣ ва ҳаёти инсон дар бар мегирад. Муҳимтарин хусусияти ҳикоя ин аст, ки дар он воқеа аз ҷиҳати замону макон ва ҳаҷм маҳдуд ва фишурда мебошад. Нависанда ягон ҳодисаро аз ҳаёти ин ё он шахс ба тасвир гирифта, хусусияти муҳими зиндагии ӯро ба воситаи ҳамин лавҳа тасвир менамояд.

Дар китобҳои адабӣ, таърихӣ, динӣ ва тасаввуфӣ ҳикояҳои зиёде оварда шудаанд. Намунаи комили ҳикояҳо дар «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Чавомеъ-ул-ҳикоёт»-и Муҳаммад Авфӣ, «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, «Рисолаи дилкушо»-и Убайди Зоконӣ, «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ба назар мерасанд. Ҳамчунин, дар асарҳои манзуми «Маҳзан-ул-асрор»-и Низомии Ганҷавӣ, «Маснавии маънавӣ»-и Чалолуддини Румӣ, «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ ва ғайра ҳикояҳои бисёр ба назар мерасанд.

Аксари ҳикояҳои адабиёти классикӣ дар асоси як ҳодисаи хурд фароҳам омада, дар онҳо микдори ками персонажҳо ширкат меварзанд. Дар чунин ҳикояҳо зиддият сода буда, нақли воқеаҳо мавқеъ доранд. Ғайр аз ин, дар ҳикояҳои адабиёти классикии тоҷик мавзӯҳои пандуахлоқӣ зиёдтар мушоҳида мешаванд ва мундариҷаи ҳикояҳои насрӣ бо порчаҳои шеърӣ ороиш ёфтаанд. Таваҷҷуҳ намоед ба як ҳикояи Саъдӣ:

«Ду дарवेशи хуросонӣ мулозими¹ суҳбати якдигар сафар карданд. Яке заиф² буд, ки ба ҳар ду шаб ифтор кардӣ ва дигаре қавӣ³, ки рӯзе се бор хӯрдӣ. Қазоро бар дари шаҳре ба тухмати ҷосусӣ гирифторм омаданд. Ҳар ду ро ба хонае карданд ва дар ба гил бароварданд. Баъд аз ду ҳафта маълум шуд, ки бегуноҳанд. Қавиро диданд мурда ва заиф ҷон ба саломат бурда. Дар ин аҷаб монданд.

Ҳакиме гуфт:

– Ҳилофи ин аҷаб будӣ. Он яке бисёрхор буд, тоқати бенавоӣ наёвард, ба саҳтӣ ҳалок шуд. Ва ин дигар ҳештандор⁴ буд, лочарам дар одати ҳештан сабр карда ва ба саломат бимонд.

1 Мулозим — ҳамроҳ.

2 Заиф — суст, камқувват.

3 Қавӣ — калон, бузургҷусса, пурқувват.

4 Ҳештандор — эҳтиёткор, парҳезкор.

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаш ояд, сахл гирад.
Ва гар танпарвар аст андар фарохӣ,
Чу тангӣ бинад, аз сахтӣ бимирад».

Ин ҳикояи ҳачман хурд бо забони шево эҷод гардидааст. Сужет ба воситаи образи ду дарвеш фароҳам омадааст. Воқеа ба тасвири чузъе аз симои зоҳирӣ (яке заиф, дигаре қавӣ) ва чузъе аз ҳислату табиати (яке қаноатпеша, дигаре боиштиҳо) ду дарвеш инкишоф меёбад ва мундариҷаи ҳикояро сухани ҳаким ба анҷом мерасонад. Нависанда ба воситаи порҷаи шеърӣ руҳи пандуахлоқии ҳикояро тақвият медиҳад. Дар ин ҳикоя ягон калима ё таркиби зиёдатӣ, ки боиси тафсилоти фикр гардида бошад, нест.

**Тағйирот
дар жанри
ҳикоя**

Аз нимаи дувуми асри XIX сар карда, дар жанри ҳикояи тоҷик тағйирот ба вучуд омад. Аз чумла, дар адабиёти маорифпарварӣ ва ҷадидӣ доираи мавзуи ҳикоя васеъ гардид, масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ, воқеаҳои мухталифи реалию бофта дар ҳикоя ворид шуданд.

Баъдтар, аз солҳои 20 ва 30-юми асри XX сар карда, дар зеритаъсири адабони рус ва Аврупо дар шакли услуби ҳикоянависию адабиёти тоҷик тағйироти ҷиддӣ ба вучуд омад. Дар ҳикояҳои давраи нави адабиёти тоҷик услуби реалистии тасвир мавқеъ пайдо намуд. Ин ҳолат дар ҳикояҳои Ҳаким Карим, Пӯлод Толис ва Фазлиддин Муҳаммадиев равшан ба назар мерасад. Ҳаким Карим дар адабиёти тоҷик нахустин силсилаи ҳикояҳоро офарид. Образи асосии ҳикояҳои «Бева», «Кампир» ва «Раиса» як кас – Одинамоҳ мебошад. Ҳамчунин, Ҳаким Карим ба соданависӣ ва кӯтоҳбаёнӣ диққати ҷиддӣ медод. Ба порҷаи зерини ҳикояи «Хаппак» таваҷҷуҳ намоед: «Чароғ зихна¹ буд. Равшани он аз давра дур намерафт. Ҳаво сарднамо буд. Аз як гӯшаи ин говхонаи дирӯза тик-тик борон чакида, манмани худро дар амал нишон медод. Изғирин² гоҳ-гоҳ аз тарқиши дар ба хона медаромад, забони оташи лампаро мерақсонд. Нисфи болоии шишаи лампа аз шаби дар берун будагӣ монданӣ надошт».

Устои ҳикояи рус А.П. Чехов оид ба бандубасти (композиция) ҳикоя фикри ҷолиб баён кардааст: «Медонед, чӣ тавр на-

1 Зихна — ҳасис, мумсик.

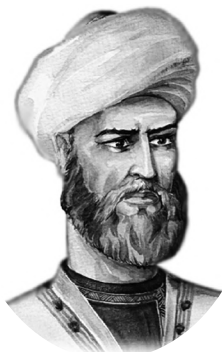
2 Изғирин — шамоли сард.

виштан даркор аст, ки ҳикоя нағз барояд? Бояд вай ягон чизи барзиёд надошта бошад. Худи саҳни киштӣ барин: дар он ягон чизи зиёдати нест – дар ҳикоянависӣ низ ҳамин хел кардан лозим». «Бародарон», «Баҳор», «Муаллим» ном ҳикояҳои П. Толис, «Даъво», «Рӯзи дафни усто Оқил», «Роҳ» ном ҳикояҳои Ф.Муҳаммадиев ба ин талабот мувофиқ меоянд.

Баъзан, дар ҳикоя воқеа ва амалиёту муносибати персонажҳо мавқеъ надорад ва мундариҷаи он ба воситаи ҳиссиёту андешаи муаллиф оид ба ҳаёти ҷомеа фароҳам меояд. Чунин ҳикояро **ҳикояи лирикӣ** меноманд. Дар адабиёти тоҷик «Баҳор» ва «Монанди гул нашкуфтӣ»-и Ҳаким Карим намунаи ҳикояҳои лирикӣ мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Хусусияти жанри ҳикояро номбар кунед.
2. Ҳикояи Саъдии Шерозӣ – «Ду дарवेशи хуросонӣ»-ро таҳлил намоед.
3. Дар жанри ҳикояи тоҷик дар кадом аср тағйироти ҷиддӣ рӯй дод?
4. Дар ҳикояҳои давраи нав кадом услуби тасвир мавқеъ дорад?
5. Нависанда А. П. Чехов оид ба бандубасти ҳикоя чӣ гуфтааст?
6. Чаро «Баҳор» ва «Монанди гул нашкуфтӣ» ном асарҳои Ҳ. Каримро ҳикояҳои лирикӣ меноманд?

НАҚИБХОНИ ТУҒРАЛ

(1865 – 1919)

Дар сухан, Туғрал, тариқи пухтагонро пеша кун,
Меваат гар хом бошад, нест дар дандон лазиз.

Зиндагинома

Нақибхони Туғрал аз авлоди хоҷа Аҳрори Валӣ¹ буда, яке аз шоирони боистеъдод ва рангинхаёли охири асри XIX ва ибтидои асри XX ба шумор меравад. Нақибхон соли 1865 дар деҳаи Зосунӣ тумани Фалғар (ноҳияи Айнӣ) дар хонаводаи шахси давлатманду бомаърифат ба дунё омадааст. Айёми кӯдакӣ ва наврасии шоир дар зодгоҳаш гузашта, хатту саводи ибтидоиро аз муаллимони маҳаллӣ омӯхтааст.

Нақибхони Туғрал баъд дар мадрасаи Тилокории Самарқанд ва як муддат дар шаҳри Бухоро дониши худро такмил медиҳад ва аз илмҳои ҳисобу ҳандаса, тиб, фикҳ, таърих, сарфу наҳви забони арабӣ бархурдор мегардад. Дар ҳамин муддат ба омӯхтани забони русӣ машғул мешавад.

Туғрал ба суханшиносон ва шахсони бомаърифату ҳунарманди замонаш, аз ҷумла ба Шамсиддин Шохин (1859 – 1894) ва Гулшании Бухорӣ (1861–1910) дӯстӣ ва ҳамкорӣ доштааст ва Шохинро ҳамчун устод мепарастаидааст.

Баъди такмили илм ба зодгоҳаш бармегардад. Ба гуфти устод Айнӣ, Туғрал «дар охирҳои ҳол обу ҳавои тозаи кӯҳистонро аз зиндагонии шаъшаадори пурташвиши шаҳрҳо тарҷеҳ² карда». Аммо шоир алоқаашро бо ҳаммаслакони шаҳриаш қатъ намеку-

1 Хоҷа Аҳрори Валӣ (1404–1490) – намояндаи машҳури силсилаи нақшбандия мебошад.

2 Тарҷеҳ — баргарӣ, афзалӣ, беҳтар шумурдан.

над. Дар маснавии нотамоми «Лайлӣ ва Мачнун» ба васфи устод ва мавлои¹ худ Шамсиддин Шохин боби махсус чудо намудааст, ки чунин оғоз меёбад:

Он к-ӯ ба камол шамси дин аст,
Бо ҳолами илм ӯ нигин аст.
Ништарзане дар раги маонӣ,
Ғаввоси ями² гуҳарфишонӣ.
Ганҷури дури ҳадиси рангин,
Дар авчи ғазалсароӣ шохин...

Туғрал дар деҳаи Зосун як муддат ба деҳқониву чорводорӣ машғул мешавад ва баробари барқарор шудани Ҳукумати Шуравӣ дар водии Зарафшон ба хидмати ҳукумати нав мепардозад. Шоир дар миёни муаллимону талабагони мактабҳои навташқили шуравӣ суҳанронихо карда, онҳоро ба омӯхтан ва андӯхтани илму дониш ҳидоят менамояд.

Шоир солҳои 1918–1919 аскарони сурхро ҳамроҳӣ ва роҳбаладӣ мекунад. Яке аз муҳорибаҳои аскарони сурх барои ишғоли деҳаи Вешаб бебарор анҷом меёбад ва Туғрал ба тухмат гирифтور шуда, 28-уми июни соли 1919 дар деҳаи Сангистони ноҳияи Фалғар ба қатл мерасад.

Ба ин марги нобаҳангом шоирону эътиқодмандони Туғрал китъаву марсияҳо сурудаанд. Аз ҷумла, Файёзи Хучандӣ фармудааст:

Дуболо шуд зи саҳбои шаҳидон
Ба базми ҷовидонӣ кайфи Туғрал.
Хирад фармуд бо Файёз: «Баргӯ,
Ба таърихи вафоташ: Ҳайфи Туғрал».

Таркиби «Ҳайфи Туғрал» аз рӯйи ҳисоби абҷад ба соли 1337 ҳичрӣ (соли 1919 мелодӣ) баробар аст.

**Мероси
адабӣ**

Аз Нақибхони Туғрал осори зиёди гуногунжанру гуногунмавзӯ ба мерос мондааст. Девони Туғрали Аҳрорӣ соли 1916 дар матбааи Когони Бухоро нашр гардидааст. Он 303 ғазал, 9 мухаммас, 3 мусаддас, 8 қасида, як мустазод, як тарҷеъбанд ва чанд маснавиро (чун «Соқинома» ва «Наврӯзнома») дар ҳаҷми

1 Мавло — соҳиб, молик, сарвар.

2 Ям — баҳр.

7386 мисраъ фароҳам овардааст. Ҳамчунин, аз Туғрал як қатор асарҳои дигар низ дастрас шудаанд, ки дар қолабҳои маснавӣ, қасида, ғазал, мусаммат, рубоӣ ва фард эҷод гардидаанд. Аз ҷумла, дар пайравии «Лайливу Маҷнун»-и Шохин достони «Лайливу Маҷнун» офаридааст, ки он нотамои буда, 219 байтро дар бар мегирад. Асари Туғрал дар адабиёти классикии тоҷик охири намунаи «Лайливу Маҷнун» мебошад. «Лайливу Маҷнун»-и Туғрал ҷун дигар дostonҳои ҳамном дар баҳри ҳазачи мусаддаси аҳраби макбузи маҳзӯф ва максур суруда шудааст:

Қуфли дари назм боз кардам,
Зеру бами шавқ соз кардам.
--V / V - V - / V--

Адиб дар охири умр дар пайравии «Гулистон»-и Саъдӣ «Боғистон» ном асари манзуму мансури фалсафӣ ахлоқӣ низ навиштааст. Вале ин асар ва як қатор шеърҳо, ки дар поёни умри Туғрал эҷод гардидаанд, то ҳол дастрас нестанд. Шоир дар эҷодиёташ аксаран «Туғрал» ва баъзан «Нақиб» ва «Туғрали Аҳрорӣ» таҳаллуҷ карда, дар суҳангустарӣ маҳорат нишон додааст:

Дар суҳан, Туғрал, тариқи пухтагонро пеша кун,
Меваат гар хом бошад, нест дар дандон лазиз.

Дар эҷодиёти Туғрал жанри ғазал маъқеи муайян дорад. Дар байни дигар шаклҳои шеърӣ муҳаммасҳои шоир қобили таваҷҷуҳ мебошанд. Дар ашъори шоир ҳар ду навъи муҳаммас – ҳам муҳаммаси таълифӣ ва ҳам муҳаммаси тазминӣ мушоҳида мешавад. Аз муҳаммасҳои Туғрал ба ғазалҳои Камоли Ҳуҷандӣ, Бедил, Шохин, Гулшани Бухорӣ, Нозими Ҳиротӣ маълум мешавад, ки ҳунари муҳаммасбандии шоир ба дараҷаи баланд расида будааст. Мисраъҳои Туғрал ба мисраъҳои шоирони пешин аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво ва услуби баён мувофиқати комил доранд. Мисол аз матлаи муҳаммаси Туғрал бар ғазали Камол:

Чанд теги зулмо аз куштани хунин кунӣ,
Дам барои қатлам оиву даме тамкин кунӣ.
Аз ҷӣ мурғи дил ба доми турраи мушкин кунӣ,
«То кай, эй дилбар, дилам бе мучибе ғамгин кунӣ,
Гиряҳои талхи ман биниву лаб ширин кунӣ!»

Беилтифотиҳои маҳбуба ва номуродиҳои ошиқ ба воситаи таносуби калом ва саволу хитобаҳо хеле хуб ифода ёфтааст. Се мисраи аввал мазмуни байти Камолро басо мувофиқ тақвият медиҳад.

Туғрал рубой, дубайтӣ ва мустазод низ эҷод кардааст. Рубой ва дубайтиҳои шоир мазмунан баланд ва дилкашу хушоҳанг мебошанд. Шоир дар ҷаҳор мисраъ хонандагонро ба таърихи илму фарҳанги халқи худ шинос намуда, дар онҳо эҳсоси ифтихор аз тамаддуни бой ва масъулияти ватандорӣ мепарварад:

Баҳ-баҳ, ки рабеъу иди Наврӯз омад,
Наврӯз шуду ба халқ нав рӯз омад.
Тифлони дабистон ҳама гаштанд озод,
Озодии наврӯз зи Наврӯз омад.

Дар ин рубой Соли нави халқи тоҷик тавассути такрор ва таҷнис барин воситаҳои тасвир (**Наврӯз, наврӯз ва нав рӯз**) басо ҷолиб ва хотирмон васф гардидааст. Аз мундариҷаи он бармеояд, ки ҷашни Наврӯз аз давраҳои қадим ба кишрҳои гуногуни ҷомеа, хосса хонандагони мактаб (тифлони дабистон), озодӣ ва шодиву хурсандӣ меорад ва дар замони мо ин дастоварди фарҳангии ниёгон мақоми байналхалқӣ касб карда дар тамоми мамлакатҳои мутамаддин қайд карда мешавад.

Умуман, дар ҳар як шакли шеърӣ Туғрал маҳорати баланд нишон дода, хусусияти жанрии шеърҳои ба эътибор гирифтааст. Чи навъе ки аз муфрадоти Туғрал бармеояд, шоир метавонад дар як байт як мавзӯи мукамалро ба хонанда пешкаш намояд:

То кушодам ҷашму дидам орази некӯи ту,
Риштаи уммед бастам бар сари ҳар мӯи ту.

Дар ин байт муҳаббату садоқати ошиқ ба маъшуқа басо сода, самимӣ ва дилкаш баён гардидааст. *Ба сари ҳар мӯи ёр риштаи уммед баستاني ошиқ* нишонаест аз ишқи поку беолоиши фарзанди инсон.

Туғрал ба наср низ майл доштааст. Вале насри Туғрал ханӯз дастраси хонанда нагардидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Накибхони Туғрал кай ва дар кучо ба дунё омадааст?
2. Шоир дар кучо таҳсил ва кадом илмхоро аз худ кардааст?
3. Дар бораи муносибати Туғрал бо Шамсиддин Шохин маълумот диҳед.
4. Чаро Туғрал ба қатл мерасад?
5. Девони Туғрал кадом асарҳои ӯро фаро гирифтааст?
6. Кадом офаридаҳои адиб аз девони ӯ берун мондаанд?
7. Тахаллусҳои адибро ном баред.

МУНДАРИҶАИ АШЪОРИ ЛИРИКӢ

Туғрал эътиқодманди анъанаҳои ғании шеъри классикии тоҷик, махсусан жанри ғазал мебошад. Шоир ғазалиёти Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Бедил, Нозим ва Шохин барин суханварони бузургро мавриди баҳрабардорӣ ва пайравӣ қарор додааст. Махсусан, тарзи ифода ва услуби нигориши Мирзо Абдулқодири Бедил ба Туғрал басо писанд афтадааст. Ӯ эътиқоду самимияти худро ба ин суханвари воломақом чунин баён намудааст:

Баланд аст аз фалак маъвои Бедил,
Набошад ҳеч касро ҷойи Бедил.
Намоям тӯтиёи дидаи хеш,
Агар ёбам ғубори пойи Бедил.
Надидам аз сухангӯёни олам,
Касеро дар ҷаҳон ҳамтои Бедил...
Ба рафъат баргар аз кӯҳ аст, Туғрал,
Ҷаноби ҳазрати Мирзои Бедил.

Шоир дар васфи пири руҳонии худ ифодаҳои сода, вазни сабук (рукнҳои маъруфи баҳри ҳазач: мафойлун/мафойлун/фаълун), қофияи солим (калимаҳои **ҷойӣ**, **пойӣ**, **савдойӣ**, **Мирзойӣ**...) ва радифи мувофиқро (такрори калимаи **Бедил**)

интихоб намудааст, аз санъатҳои бадеӣ чун муболиға, тавсиф, маҷоз ва ташбеҳ мӯшикофона истифода кардааст ва ба ин воҳита дараҷаи баланди муҳаббату садоқати шогирдонаашро самимона иброз доштааст.

Умуман, Нақибхони Туғрал ба мутафаккирони бузурги гузашта садоқату самимияти зиёд дошта ва дар «Қасидаи бузургон» ном асараш баҳри офаридани симои ҳақиқии қисмате аз суҳанварони адабиёти классикии тоҷик кӯшиш намудааст:

Унсорию Асҷадию Фарруҳӣ:
Нағмаи ҳар се ҳама аз як садост.
Хоча Қамол аст агар муддаӣ,
Даъвии ӯ дур аз ин муддаост.
Ӯ кию бо Саъдӣ муқобил шудан?
Бин, тафовут зи кучо то кучост!
Нағмасаро Булҳасани Рӯдакӣ,
Гунбази чарх аз суҳанаш пурсадост...

Мавзуи марказии ғазал дар адабиёти классикии тоҷик ишқ аст. Туғрал ҳам ин мавзуро асоси ашъори лирикии худ қарор додааст ва қулли масъалаҳои фалсафиву ахлоқӣ, фарҳангиву иҷтимоиро ба мавзуи ишқу муҳаббат вобаста кардааст. Бинобар ин, вожаи ишқ ва муродифҳои он дар ғазалиёти шоир бо тамоми тобишҳои маъноӣ ба ҷилва омадаанд. Туғрал, одатан, як мисраъро аз ашъори Бедил чун тазмин¹ интихоб намуда, дар партави он тасвиргарӣ ва суҳанварӣ мекунад. Аз ҷумла, «Ҳайф бошад ҷуз дили ошиқ ба дасти ёр гул» ном мисраи Бедил боиси эҷоди ғазали дилошӯбе гардидааст, ки матлааш ин аст:

Эй зи субҳи оразат шарманда дар гулзор гул,
Пеши рухсорат бувад имрӯз ҷойи хор гул.

Дар ғазал аз аввал то охир ҷеҳраи маҳбуба васф мешавад ва ин тавсиф ба воҳитаи ташбеҳкунандаи *гул* сурат мегирад. Дар тасвири шоир *гул* бо ин ҳама рангу бӯӣ ва зебоиву раъноӣ наз-

1 Тазмин — мисраъ ё байти шоиреро гирифта, дар ҳамон мазмун ва шакл шеър эҷод кардан.

ди орази махбуба дар хичолат аст, зеро аз он рӯзе, ки махбуба чехраашро намоён кардааст, бозори гул касод шудааст:

Кас намебинад кунун дар чорсӯйи эътибор
Чуз ҳадиси¹ он гули рӯйи ту дар бозор гул.
Гар зи миръоти² рухат аксе фитад ногаҳ дар об,
Сарв ҷойи барг орад бар лаби чӯбор гул.

Дар ин ғазал калимаву таркибҳои ҳамнисбати **ораз, гул, гулзор, баҳор, гулшан, гулистон, сарв, ҷамоли ёр, дили ошиқ** хонандаро ба маърифати олами зебоӣ ҳидоят менамояд.

Дар ғазалҳои давраи аввал Туғрал ба тавсифҳои ҷилодор ва баёни рангоранги шоирони пешин таваҷҷуҳ мекунад. Дар ба-робари ин, истифодаи моҳиронаи воситаҳои тасвир аз равонии табиӣ шоир гувоҳӣ медиҳад. Дар васфи ҳусну ҷамоли махбуба санъатҳои тавсиф, муболиға, тафсир ва ташхис мусоидат наму-даанд:

Яди байзо³ агар аз остини худ бурун орад,
Ҷаҳонро нур афзояд, шавад шаб дур аз кӯяш.
Ҷаман аз эътидоли қоматаш мегуфт бо наргис:
Саропо дида шав в-он гаҳ назар кун қадди дилчӯяш!
Асири як нигоҳаш гаштам, аз ишқаш чӣ мепурсӣ,
Сукуни сабру тоқатро рабуда ҷашми ҷодуяш.

Тавсифҳои **қадди дилчӯ, ҷашми ҷоду, зулфи суманбӯ, токи абрӯ** хонандаро водор мекунад, ки ба ҳусни худододи дилбар зи-ёда мутаваҷҷеҳ шавад. Махсусан, муболиға сафедию сеҳрнокии дасти махбубаро хеле ҷолиб ифода намудааст. **Дасти ӯ агар аз остин бурун ояд, ҷаҳонро нур медиҳад.** Чунин тасвирҳо ба хонан-да завқ бахшида, ҳиссиёти зебопарастии ӯро афзун мегардонад.

Қаҳрамони лирикии ғазалҳои Туғрал худро подшоҳи ошиқон медонад ва чун симоҳои ҷовидонии адабиёт аз ишқ ёдгор гузош-танро орзу дорад. Дар ин ҳолат шоир аз санъати талмех бамаврид истифода кардааст:

1 Ҳадис — гуфтугӯ, тавсиф.

2 Миръот — ойна.

3 Яди байзо — киноя аз дасти сафеди ёр.

Шухраи офоқ шуд аз ишки Ширин Кӯҳкан,
Номи Мачнун аст аз савдои Лайлӣ ёдгор.

Умуман, дар ашъори лирикии Туғрал таъбирҳои **дарди ишқ**, **китоби ишқ**, **дардманди ишқ**, **дарси ишқ** фаровон истифода шудаанд ва ҳар кадом дар баёни ақидаҳои шоир саҳм доранд. Дар ашъори ғиноии шоир дигар мавзӯҳо, аз ҷумла мавзуи шикоят аз муҳити носозгор низ мушоҳида мешавад. Замона, ба қавли шоир, сифлапарвар аст ва ба қадри аҳли донишу фарҳанг намерасад. Дар ин ҳолат Туғрал ба мавқеъ ва манзалати худ ишора карда, ба тафоҳури шоирона мепардозад:

Маро хонанд халлокулмаонӣ¹,
Набудам қабл аз ин, аммо кунунам...
Агар бо фазл гаштӣ рутба ҳосил,
Дар оғӯши қамар будӣ сукунам.
Валекин чарх бошад сифлапарвар,
Асири қайди ин гардуни дунам.

Лирикаи Туғрал моҳияти некбинона дорад. Шоир инсонро ба бедории шуур, адолат ва ҳақталашӣ водор мекунад ва андешаҳояшро бо далелҳои мантиқӣ тақвият медиҳад. Инсон бояд ба ҳама душвориҳои зиндагӣ омода бошад ва «киштии мақсуд»-ро бофаросат ба соҳил расонда тавонад:

Ҳеч мумкин нест дар гирдоби ин амвоҷи ғам
Киштии мақсудро бе ноҳудо² рафтан дар об.

Шоир ба воситаи рамзу киноя (**амвоҷи ғам** киноя аз нобасомониҳои рӯзгор, **ноҳудо** киноя аз одамон, **киштии мақсуд** киноя аз марому мақсад) моҳияти зиндагии бошууронаро нишон медиҳад.

Умуман, забони ашъори Туғрал моломоли санъатҳои дилнишини бадеӣ, забони содаву равон, вазну қофияи солим ва оҳанги дилкашу гӯшнавоз мебошад ва гоҳо услуби баёни лирикаи шифоҳиро ба хотир меорад:

Аз рухат ойина то лаззати дидор гирифт
В-аз нигоҳи дигарон чониби худ ор гирифт,

1 Халлокулмаонӣ — офарандаи маъниҳои нав.

2 Ноҳудо — ронандаи киштӣ.

Хоки раҳ аз қадамат рутбаи гулзор гирифт,
Аз ту гулҳои чаман зинати дастор гирифт,
Ман чӣ гуфтам, ки дили нозукат озор гирифт,
Хотират аз мани бечора ба як бор гирифт?!

Дар ин порча низ махбуба васф мегардад. Зебоии руҳи махбуба ба ойина лаззат мебахшад, ба дараҷае ки минбаъд аз нигоҳи дигарон ор мекунад. Ёр сар то по латофат аст, ба ҳаде ки хоки роҳ аз қадамаш ба гулзор табдил меёбад. Ифоданокии фикрро байти тарҷеъ¹, ки дар шакли пурсиш истифода шудааст, боз ҳам меафзояд.

Устод Айнӣ гуфтааст: «Истеъдоди Туғрал бисёр комил ва ҳаёлаш мустаиди² болоравӣ буд». Дар ҳақиқат, шеърҳое, ки ба ҳунари шоирӣ ва услуби ҳоси эҷодии Туғрал ишора мекунанд, бисёранд. Як қатор порчаҳои шеърӣ шоир маъноӣ баланди чамбасткунанда доранд:

Ҳеч нахле нест андар боғи имкон бесамар,
Шухрати Рустам намояд зинда руҳи Сохро!

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мавқеи ғазалро дар эҷодиёти шоир муайян кунед.
2. Чаро Туғрал Бедилро ба дараҷаи аъло васф менамояд?
3. Тазмини Туғралро ба мисраи Бедил («Ҳайф бошад чуз дили ошиқ ба дасти ёр гул») шарҳ диҳед.
4. Чанд байти ҳикматноки шоирро аз ёд кунед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Дар байти зерини Нақибхони Туғрал қадом санъати бадеӣ истифода шудааст?

Шухраи офоқ шуд аз ишқи Ширин Кӯҳкан,
Номи Мачнун аст аз савдои Лайлӣ ёдгор.

- А) Ташбеҳ;
- Б) Такрор;
- В) Тавсиф;
- Г) Талмех;
- Ғ) Ташхис.

-
- 1 Байти тарҷеъ — байте, ки дар охири ҳар банд айнан такрор мешавад.
 - 2 Мустаид — омода будан, тайёр будан.

ТОШХҶҶАИ АСИРӢ

(1864 – 1916)

Зиндагинома

Тошхӯҷаи Асирӣ соли 1864 дар маҳаллаи Сангбурони шаҳри Хучанд дар хонаводаи косиб таваллуд шудааст. Аз синни чаҳорсолағӣ ба саводомӯзӣ машғул шуда, дар назди хатто-ти машхур – Мирсалими Мухркан машқи хат намудааст.

Тошхӯҷа дар мадрасаи «Шоҳӣ»-и шаҳри Хучанд таҳсилро идома медиҳад. Соли 1882 барои такмили илм ба яке аз марказҳои бонуфузи водии Фарғона – шаҳри Қуқанд сафар мекунад ва дар мадрасаи «Хоним» ҳашт сол ба донишомӯзӣ машғул мешавад.

Асирӣ ҳангоми таҳсил дар шаҳри Қуқанд ба намояндагони фарҳанги халқи ўзбек (ба мисли Муҳаммадаминхочаи Муқимӣ, Зоқирҷони Фуркат, Убайдуллоҳи Завқӣ) робитаи дӯстӣ пайдо мекунад. Дар ҳамин айём бо зиёиёни рус низ шинос гардида, ба омӯхтани забони русӣ машғул мешавад. Дар айни ҳол аз матбуоти даврии русию туркзабони Осиёи Миёна ва Қафқоз баҳравар мешавад.

Тошхӯҷаи Асирӣ баъди таҳсил ба зодгоҳаш бармегардад. Шоир дар Хучанд ягон мансаби илмӣ ва давлатиро қабул намекунад ва то охири умр ба касби сангиосиётарошӣ, ки аз падар мерос монда буд, шуғл меварзад. Шоир ба аҳли фарҳанги замон, аз ҷумла ба Анбари Бухорӣ, Зуфархон Ҷавҳарӣ ва Садриддин Айний барин равшанфикрон, муносибати дӯстӣ ва мукотиба доштааст. Ба хоҳиши Садриддин Айний дар хусуси мактаби кӯхнаву нав қасидае иборат аз сӣ байт навишта, ба ӯ мефиристад. Асирӣ дар ин қасида оид ба мактаби кӯхна чунин андеша рондааст:

Ба васфи лозими атфол дохилаш бингар,
Сивои зеру забар нест сокину ташдид.

Ба чуз шаллоқу адабчӯбу силлии устод
Аз ин чафокада дигар чӣ ҳосил аст падида?
Ҳазор сол бад-ин наҳч¹ агар ҳичо хонӣ,
Ба гайри ҳачв аз он чо маҳоҳ гуфтушунид.

Асирӣ дар ҳаққи амири Бухоро гуфтааст:

Ман амиратро ба як мирӣ намегирам, бирав,
Илтифоти ӯ надорад қимати як дона чав.

Асирӣ аз хурдсолӣ ба шеърнависӣ оғоз намуда, ҳанӯз айёми чавонӣ чун шоири бомаҳорат шинохта шудааст. Аввал анъанайи адабиёти классикиро давом дода, ба ашъори шоироне, чун Абдурахмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Васлии Самарқандӣ шеърҳои ҷавобия навиштааст. Баъдтар, вақте ки ба зиндагӣ дурусттар ошно гардида, ба рӯзгори нобасомони мардуми заҳматкаш ба дидаи ибрат менигарад, ба мавзӯҳои иҷтимоӣ ва рӯзмарраи ҷомеа рӯ меорад.

Баъдан, дар эҷодиёти Тошхӯҷаи Асирӣ ду тарзи баёни фикр—яке услуби нигориши адабиёти классикӣ, махсусан, сабки эҷоди Бедил ва дигаре шакли содаи ифода мавқеъ пайдо мекунад. Ақидаҳои маърифатпарварӣ ва равшангарии шоир бештар дар шакли дуюми баён ифода ёфтаанд.

Тошхӯҷа Асирӣ 3 марти соли 1916 дар шаҳри Хучанд вафот мекунад.

Мундариҷаи ашъор

Ашъори Асирӣ ба забонҳои тоҷикиву ўзбекӣ эҷод шудаанд. Вале дар шеърҳои алоҳидаи шоир порчаҳои воҷеҳӯранд, ки ба забонҳои арабӣ ва русӣ низ ба қалам омадаанд. Аз Асирӣ то замони мо шеъре ёдгор мондааст, ки «Манзумаи омехтаи арабӣ, форсӣ, туркӣ ва русӣ» ном дорад. Ин шеър аз 51 байт иборат буда, ба чор забон навишта шудааст:

Мустаъзири ҳавлият Чиликин²,
Он кофири бовиқори бекин .
Аз хона баромадаш ягона,
Таклиф намуд сӯйи хона.
Гуфто зи раҳи вафопарастӣ:
«Приходите камне гӯстӣ».

1 Наҳч — тарик, тавр, хел.

2 Чиликин — иҷоранишини яке аз дӯстони Асирӣ будааст.

Асирӣ ба жанрҳои маснавӣ, қасида, ғазал, қитъа, рубоӣ, мухаммас, фард таваҷҷуҳ доштааст. Адиб ба наср низ шуғл варзидааст. Мутаассифона, мероси адабии ӯ ҳанӯз пурра ҷамъоварӣ нашудааст. «Ашъори мунтахаб»-и шоир (1987) 1278 байтро дар бар мегирад.

Тошхӯҷаи Асирӣ меҳру муҳаббат, дӯстиву рафоқат, донишмандӣ ва меҳнатдӯстиву бунёдкорӣ барин хислатҳои ҳамидаи инсониро васф намуда, ҳарисию чашмгуруснагӣ, золимию авомфиребӣ, куҳнапарастиву кӯтоҳандеширо низ мавриди накуҳиш қарор додааст. Дар қасидаи «Бурҳони Асирӣ» ё «Одамият чист?», ки соли 1909 чун назира ба қасидаҳои Мирзо Абдулқодири Бедил («Чист гардун? – Он, ки яксар сифларо ме-парварад») ва Таҷаллии Қашмирӣ («Чист мардӣ? – Он, ки худро чун ғазанфар доштан») эҷод гардидааст, вазифа ва уҳдадорихои муқаддаси инсон дар ҷомеа бо маҳорати баланди нигорандагӣ таъкид ёфтааст:

Одамият чист? – Худро дур аз шарр доштан,
Хайрҳои халқ будан, нафъи безар¹ доштан.
Аз сафо ойина бастан хонаи дилро мудом
В-аз ҷароғи сидқ хотирро мунаввар доштан.
Хешро дар шохроҳи фақр афкандан ба хок,
Дар тариқи фоқа² худ аз хор камтар доштан.
Аз шамими атри зулфи шохиди ҳусни баён
Шоммаи³ асҳоби маъниро муаттар доштан.

Аз назари адиб масъулияти инсон дар ҷомеа хеле баланд аст. Шоир ба таври мухтасар чанд хислати ҳамидаи инсониро (чун накукорӣ, хайрхоҳӣ, дастгирӣ, садоқат, хоксорӣ) ном бурда, моҳияти ҳар кадоми онҳоро таъкид менамояд. Забони сода, вазни мувофиқ (рамали мусаммани маҳзуф: – V – – / – V – – / – V – – / – V –) ва дигар воситаҳои тасвир андешаи шоирро басо ҷолиб ифода мекунанд.

Қисми дуюми ин қасидаи ҳаҷман калон ба мазаммати шахсони мансабдоре, ки илму динро ба манфиатҳои ғаразкоронаи худ истифода карда, боиси бадбинӣ ва нафрати мардум гардидаанд, бахшида шудааст. Дар байтҳои алоҳидаи қасида мавқеи шоир нисбат ба судхӯрон ва манфиатҷӯёни золимбаъ равшан таъкид ёфтааст:

1 Безар — безарар, беziён.

2 Фоқа — фақр, камбағалӣ, муҳтоҷӣ.

3 Шомма — қувваи буйфаҳмӣ, ҳисси бӯёӣ, димоғ.

Оҳ, аз ин чинси начосаттинатони зуҳдкеш,
Чуз ба оби теғ натвонӣ мутаҳҳар доштан.

Умуман, вақте ки Асирӣ ба накухиши хурофотпарастону мансабталашон мепардозад, дар ашъори ӯ ҳаҷв мавқеъ пайдо мекунад. Дар порчаи зерин шоир шахсони авомфиребро, ки бо ороиши зоҳирии худ дар чомаа эътибор ёфтани мешуданд, ба Аквондев¹ ташбеҳ дода, онҳоро мавриди ҳаҷву тамасхур қарор додааст:

Бад-ӯ гуфтам: «Ту гар аллома бошӣ,
Чаро дар банди ин аммома² бошӣ?!
Агар алломай, аммомаат чист?
В-агар аммомай, алломаат кист?»

Дар ашъори Асирӣ масъалаҳои рӯзмарраи зиндагӣ мавриди андеша қарор гирифтаанд. Шоир таваччуи хонандаро ба пахлуҳои гуногуни ҳаёти инсон ҷалб намуда, бо ҳамин ухдадорихои ҳар фардро назди чомаа таъкид менамояд. Шоир дар мисоли лаҳзаҳои пӯшидан ва кушодани чашм суръати бошиддати гузаштани умри инсонро мувофиқ ифода кардааст:

Айёми бақо чу боди Наврӯз гузашт,
Рӯзу шаби мо ба меҳнату сӯз гузашт.
То чашм ниҳодем ба ҳам, субҳ дамид,
То чашм кушодем зи ҳам, рӯз гузашт.

Ашъори пандуахлоқии Асирӣ дорои руҳи фолклорӣ буда, зуд мақбули хотири хонанда мегардад. Аз ин ҷиҳат, рубоии зерин, ки дар тақвияти мақоли «гандум аз гандум бирӯяд, ҷав зи ҷав» таълиф гардидааст, ҷолиб аст:

Гар подшаҳиву тоҷ бар сар дорӣ
В-ар ҳукму валои баҳру бар дорӣ.
Пиндор, ки арзанат наёрад гандум,
Ҳар дона, ки киштай, ҳамон бардорӣ.

Тошхӯҷаи Асирӣ чун шахси озодандеш кушодашавии мактабҳои усули навро чун ҳодисаи барҷастаи мусбат арзёбӣ ме-

1 Аквондев — яке аз рақибҳои Рустам дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ.

2 Аммома — салла.

кунад ва бо тамоми ҳастӣ ба тарғиби таълиму тадриси мактабҳои усули нав, омӯхтани забонҳо ва илму техникаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ мепардозад. Табиист, ки чунин асарҳои шоир бо забони сода ва ба қадри фаҳми омма наздик нигошта шудаанд. Ӯ дар қасидаи «Мактаби қадим ва ҷадид» ва «Ҷӯйи Бекобод» ном маснавиаш, ки дар ҷавоби «Миръоти ибрат»-и Аҷзии Самарқандӣ эҷод гардидааст, ягона роҳи аз вартаи муҳтоҷӣ раҳо ёфтани мардумро дар рӯ овардан ба мактабу маорифи нав медонад:

Макотибҳои нав эҷод кардан,
Раҳи дарси ҷадид иршод¹ кардан...
Сару кори дигар бояд гирифтан,
Ба роҳи тоза бояд пеш рафтан...
Агар Чин аст ё Маскав, ба ҳар ҳол,
Сазад рафтани пайи таҳсили иқмол.

Ҳамин тариқ, ашъори Тошхӯҷаи Аҷзӣ аз ҷиҳати лафзу маънӣ мукамал буда, аксаран ба мавзӯҳои муҳимми иҷтимоӣ бахшида шудаанд ва бо ифоданокӣ ва хусусиятҳои омӯзандагии худ дар адабиёти ҷаҳонӣ тоҷик мавқеи арзанда доранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Зиндагии Аҷзӣ дар кадом шаҳрҳо ва чӣ гуна гузаштааст?
2. Дар эҷодиёти шоир кадом тарзҳои тасвир мавқеъ доранд?
3. Шоир бештар кадом мавзӯҳоро мавриди тасвир қарор додааст ва барои чӣ?
4. Порчаеро аз қасидаи «Одамият чист?» аз ёд кунед.
5. Оид ба ашъори пандуахлоқии Аҷзӣ маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Ин байт ба кадом шоири ибтидои асри XX тааллуқ дорад?

Агар Чин аст ё Маскав, ба ҳар ҳол,
Сазад рафтани пайи таҳсили иқмол.

- А) А. Мунзим;
- Б) А. Ҳамдӣ;
- В) С. Айний;
- Г) Тошхӯҷаи Аҷзӣ;
- Ғ) Аҷзии Самарқандӣ.

1 Иршод — хидоят кардан, раҳнамоӣ кардан.

МАСНАВИИ «ЧҶҶИ БЕКОБОД»

Маснави «ЧҶҶи Бекобод» ё «Тимсол» (1914) калонтарин аса-ри Асирӣ ба ҳисоб меравад ва аз он 416 байт боқӣ мондааст. «ЧҶҶи Бекобод» чун «Миръоти ибрат» дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзуф (ё мақсур) эҷод гардида, аз ҷиҳати мазмун низ ба достони Аҷзӣ мувофиқати комил дорад. Достон бо байти зерин оғоз меёбад:

Замоне будам андар хонаи хеш,
Чу ганҷам сокини вайронаи хеш.
Мафойлун, мафойлун, мафойл.
V --- / V --- / V- ~

«ЧҶҶи Бекобод» масъалаҳои зиёди иҷтимоиро дар бар кардааст. Шоир дар ин асар ақидаҳои инсонпарваронаи Аҳмади Дониш ва Аҷзии Самарқандиро давом дода, бо техникаи пуриқтидори рус канда шудани чҶҶи Бекобро самимона васф мекунад ва масъалаи минбаъд аз дарёҳои Сайхун (Сир) ва Ҷайхун (Аму) обёрӣ кардани заминҳои ташналабро ба миён мегузорад. Ба қавли Асирӣ, кӯшишу ғайрат, бунёдкорӣ ва дӯстиву рафқати халқҳо сарчашмаи ҳамаи хушбахтиҳо ва асоси тараққиёти ҷомеаи инсонӣ мебошад:

Арозӣ¹ қобили заръ² асту беоб,
Аҳолӣ ҷоҳилу дар бистари хоб.
Гар аз Ҷайхун ду-се чӯ ҳафр³ оранд,
Бухору Хеваро Фирдавс созанд.

Дар ҳақиқат, обу обёрӣ аз муҳимтарин масъалаҳои Осиёи Миёна ба шумор мерафт ва ба ин мавзӯ сарвари маорифпарварони тоҷик Аҳмади Дониш ҳам тавачҷуҳ зоҳир намуда буд. Дар «ЧҶҶи Бекобод» ин масъала боз ҳам тақвият ёфтааст. Шоир тақроран ба ин мавзӯ мурочиат карда, баҳри тақвияти фикр аз услубҳои гуногуни ифодаи бадеӣ истифода менамояд. Дар боби «Ҷикоят бар сабили тамсил ва воқеаи хоб ва таърихи эҷоди ҳадика» шоир бо истифода аз услуби тасвири хоббинӣ боз масъалаи обёрӣ ва

1 Арозӣ — чамъи арз, замин.

2 Заръ — кишт, зироат.

3 Ҷафр — кандан, кофта.

ободониरो ба миён мегузорад. Дар хоб ниёгон шоирро ба зиндагии огоҳона ва обёрӣ кардану боғ парваридан водор мекунад:

«Махусб андар фарози даҳр бекор,
Кунун бархезу коре кун дар ин дор¹.
Ба ҳафри чашмаи он чаҳд бигмор
В-аз он чо чадвали обе бурун ор.
Аз он чадвал шавад он дашт обод
В-аз он об ояд он чо равза бунёд».

Шоир бо маслиҳати ниёгон амал карда, чойи ноободеро обёрӣ мекунад ва дар замини обёришуда навъҳои гуногуни зироату мевагӣ ва сабзавот парвариш менамояд. Замине, ки асрҳо боз «номи обе ношунда, ба туфон ҳам руҳи обе надида» буд, дар андак муддат ба макони ободу зебо мубаддал мешавад. Мисраъҳои ба васфи макони обёришуда бахшида басо образнок ва дилнишин садо медиҳанд:

Дар он водӣ чу шуд ин об чорӣ,
Даромад мурдари чони баҳорӣ.
Замин шуд қобили кишту зироат,
Гирифт аз сабза ранги иститоат².
Дар он чо тухми гандумдона киштам,
Ман акнун Одамам, он чо бихиштам...

Санъатҳои бадеӣ, мисли таносуби калом, ташбеҳ, талмех ва тачнис дар ифодаи мазмун саҳми муносиб гузоштаанд. Замини беобро ба мурда ва оби чориро ба чон монанд кардани шоир зарурату моҳияти обу обёриро нишон медиҳад. Махсусан, дар байти охир ишора ба қиссаи асотирии ҳазрати Одам чолиб аст. Қаҳрамони лирикӣ замини ободкардаашро ба бихишт ва худро ба ҳазрати Одам нисбат дода, бо ҳамин кадру манзалати инсонӣ меҳнатӣ ва файзу баракати замини обёришударо манзури хонанда менамояд.

Масъалаи дигаре, ки дар дoston мавқеи босазо дорад, омӯхтани илму дониш мувофиқи талаби даври замон мебошад. Шоир, чунонки аз боби «**Дар насиҳати фарзанд**» бармеояд, таарафдори илмест, ки мардумро «аз банди фақр озод намояд» ва

1 Дор — дунё.

2 Иститоат — кувват, тавоноӣ, сабзиш.

«ҳосили он ганҷ» бошад. Асирӣ бадбахтии инсонро дар фақирии ӯ мебинад ва таъкид мекунад, ки одами фақир дар чомеа кадрӯ кимате надорад. Асирӣ ба одами фақир марди дороро муқобил гузошта, ба воситаи тасвирҳои тазодӣ боиси обрӯю эътибори шахс будани дороиро ҳунармандона ба қалам медиҳад:

Бале, онро, ки бошад камбизоат,
Гулашро нест ранги иститоат...
Агар анқо шавад, гумном гардад,
Фазои субҳи ӯ чун шом гардад.
Набудӣ меҳрро зар андар ҳамён,
Танӯри сард будӣ бе рухи нон.

Дар ҳақиқат, агар офтоб ҳамёни зар намедошт, чун танӯри сард ҳолӣ аз гармию ҳарорат буд. Шоир ба тавсифи зар мепардозад ва дар ҳама ҷабҳа мушқилкушо будани онро таъкид мекунад. Асирӣ ба муқобили касоне ҳаст, ки таърифу тавсифи зару дороро нораво хонда, аҳолиро ба фақирию бенавой хидоят мекарданд. Ӯ ба фарзандаш насиҳат мекунад, ки:

Ба илме кӯш, то зар ҳосил ояд,
Ба касбе соз, то ҷохат физояд.

Дар маснавии «Қўйи Бекобод» ба роҳҳои гуногуни таълим низ тавачҷуҳ зоҳир гардидааст. Асирӣ таълим доданро ба касоне зарур мешуморад, ки онҳо соҳиби ақл ва истеъдоди фитрию фаҳми ҷибиллӣ¹ мебошанд. Дар акси ҳол таълим суд намебахшад. Ба шахси бефаҳму бефаросат ва ноқобил таълим додан мисли он аст, ки кас ба пеши аблаҳон мусҳаф кушояд. Дар ин ҳолат руҳи пандуахлоқии дoston афзоиш ёфта, байтҳои алоҳида суханони ҳикматомези адабиёти классикии тоҷикро ба хотир меоранд:

Ҳар он, к-ӯ халқ шуд аспӣ ҷувозӣ,
Ба ислоҳат нашуд Шабдези тозӣ.
Мадех бо аблаҳон дарси қавофӣ,
Нашояд уштуронро шоҳибофӣ.

Асирӣ роҳҳои аз вартаи қашшоқӣ ва ҳалоқат баровардани мардумашро меҷӯяд. Ба қавли шоир, миллате, ки ҳам илми динӣ

1 Ҷибиллӣ — фитрий, зотӣ, табиӣ.

ва ҳам илми дунявиро аз худ накардааст, завол меёбад ва побанди миллатҳои ғайр мешавад. Шоир ба таърихи миллати худ назар карда, халқи фарҳангӣ ва дорои тамаддуни қадима будани онро таъкид менамояд. Дар ин ҳолат қувваи ифоданокии фикрро санъати такрор ва задаи мантиқӣ таъмин карда метавонад:

Шумо дар асл одамзодагонед,
Шумо устои олимзодагонед.
Шумо оварда қонуни тамаддун,
Шумо парварда гулзори тафаннун¹.
Шумо бинҳода расми ихтироот,
Шумо бикшода боби ин синоот...²

Миллате, ки гузаштаи пурифтихор ва таҷрибаи зиёди зиндагӣ дорад, бояд дар байни миллатҳои дигар мавқеи сазовор дошта бошад ва ин мавқеъро ба воситаи илмомӯзӣ, забондонӣ, тарҷума ва таҷрибаивазнамоӣ ба даст даровардан мумкин аст. Хулоса, «Ҷӯи Бекобод» ё «Тимсол»-и Асири асарест, ки масъалаҳои муҳими иҷтимоиро дар ибтидои асри XX фаро гирифтааст. Ақидаҳои шоир дар замони истиқлолияти Тоҷикистон ба аҳамияти бештаре ноил гардидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро маснави «Ҷӯи Бекобод»-ро боз «Тимсол»-и Асири дар ҷавоби «Миръоти ибрат»-и Аҷзии Самарқандӣ ном додаанд?
2. Дар маснави кадом мавзӯҳо мавриди тасвир қарор гирифтаанд?
3. Чаро Асири ба масъалаи обёрӣ диққати ҷиддӣ додааст?
4. Аз назари шоир киҳо бояд ба омӯхтани илму дониш ҷалб шаванд?
5. Асири роҳҳои аз вартаи ҳалокат раҳонидани миллатро дар чӣ мебинад?
6. Чаро Асири ба ояндаи неки миллати худ бовар дорад?

1 Тафаннун — фанҳои гуногун, ҳунаҳои гуногун.

2 Синоот ё саноот — ҳунаҳо, пешаҳо.

ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

(1868 – 1917)

Чараёни зиндагӢ

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ (ё Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ) шоири тавонову рангинхаёли охири асри XIX ва ибтидои асри XX мебошад. Ҳоҷӣ Ҳусайн соли 1868 дар деҳаи Қарақамиши Кангурти вилояти Хатлон таваллуд шудааст. Гузаштагони шоир аз деҳаи Дашти Канаки мавзеи Сарихосор будаанд.

Ҳоҷӣ Ҳусайн саводи ибтидоиро дар зодгоҳаш гирифтааст. Баъд ба шаҳри Бухоро рафта, дар мадрасаҳои Турсунҷон ва Рашид таҳсилро идома медиҳад. Шоир илмҳои расмии замонаш, сарфу наҳви забони арабӣ, фасоҳату балоғати шоирӣ, инчунин хунароҳои лаввоҳӣ, тарроҳӣ, саҳҳофӣ, наққошӣ, муҳрканӣ ва хаттотиро мукамал аз бар кардааст. Худи шоир аз соҳибхунариаш ифтихор дорад:

Чаҳоне санъатам, дар баҳри маънӣ гавҳарэҷодам,
Вале ҳамчун садаф, Ҳоҷӣ, надонам худситоиро.

Ҳоҷӣ Ҳусайн ҳангоми таҳсил ба шахсиятҳои шинохтаи илму адаби Бухоро, чун Ҳоҷӣ Рафъ, Садри Зиё, Ҳомидхочаи Ҳомид, Мулло Бурҳони Муштоқӣ рафтуомад ва муносибати дӯстӣ доштааст. Шоир баъди таҳсил ба сафари ҳаҷ мебарояд ва се сол дар Арабистон менад. Ӯ дар мамлакатҳои Фаронса, Ҳиндустон ва Эрон низ мусофират доштааст.

Ҳоҷӣ Ҳусайн баъди бозгашт дар зодгоҳи худ зиндагӣ ихтиёр мекунад ва дар яке аз мадрасаҳои Кангурт ба дарсдиҳӣ машғул мешавад. Шоир соли 1917 дар айни камолоти эҷодӣ аз олам чашм мепӯшад. Ӯ дар мазори ҳазрати Мавлавӣ Юсуф ба хок супурда шудааст:

Он замоне чашми хоболуди мо дар хоб буд,
Бехабар бигзашт аз мо корвони зиндагӣ.

Мероси адабӣ

Аз Ҳочӣ Ҳусайн мероси гаронбаҳо боқӣ мондааст. Куллиёти шоир, ки соли 1913 дар шаҳри Тошканд ба таъб расидааст, аз 6500 байт иборат мебошад. Дар Куллиёт ғазалиёт, қасидаҳо, рубоиёт, мусамматҳо, манзумаҳои «Василат-ун-наҷот», «Дабистони ибрат», «Таърихи чавда»¹, «Мунтахаб-ул-ахбор фи табақот-ис-салотин», маснавии «Комде ва Мадан» ва мактубҳои манзуму мансури шоир фароҳам омадаанд. Инчунин, миқдори зиёди ашъори шоир дар маҷмуаву баёзҳои оғози асри XX сабт гардидаанд. Аз ӯ рисолае бо номи «Ашқоли хутути исломия» (дар бораи навъҳои хат ва хаттотӣ) боқӣ мондааст.

Дар эҷодиёти Ҳочӣ Ҳусайн ғазал мавқеи муносиб дошта, шумораи он ба 274 адад мерасад. Дар ғазалиёти Ҳочӣ таъсири ашъори Ҳофиз ва Бедил эҳсос мешавад. Ғазалиёти шоир, аксаран, равону салис ва пуробурангу руҳафзо мебошанд:

Он маҳ чӣ чафо кард? Намекард, наку буд,
Ў тарки вафо кард, намекард, наку буд.
Пайванди муҳаббат ҳама асбоби маишат,
Сад ҳодисаҳо кард, намекард, наку буд.
То кушта шавад мурғи дилам гашта асираш,
Нокушта раҳо кард, намекард, наку буд.
Чун дидаи оху зи тамошои саводам
Рам кард. Чаро кард? Намекард, наку буд.
Ҳочӣ ба ғаму дарди ту буд аз ҳама фориғ,
Дардаш кӣ даво кард? Намекард, наку буд.

Дар ин ғазал чафокории маҳбуба, ба рақибон хӯ гирифта-ни ӯ ва зорию таваллои ошиқ ба воситаи забони сода, қофияву радиф ва таркибҳои саволи басо қолиб ифода ёфтаанд. Маҳсу-сан, таркибҳои хабарӣ, ки хеле зиёд истифода шудаанд, ба ғазал қувваи қозибай беинтиҳо ато намудаанд. Умуман, дар ғазалиёти Ҳочӣ хусусияти ин жанр (қофияи аа, ба, ва..., аз шаш то даҳ бу-дани миқдори байтҳо, дар байти мактаъ зикр кардани тахаллус, мавқеи асосӣ доштани мавзуи ишқ) пурра риоя гардидаанд.

1 Чавда (т) – бахшандагӣ, некниҳодӣ.

Ҳочӣ Ҳусайн дар ашъори лирикиаш ба масъалаҳои иҷтимоӣ, ҳасбиҳолӣ ва ахлоқӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Аз ҷумла, шоир илму дониш омӯхтан, аз суҳбати фозилон баҳравар шудан ва ахлоқи ҳамида доштанро ба ҳар фарди солимақл зарур мешуморад:

Бо аҳли ҳунар нишину шахси доно,
Гар захр диҳад, бихӯр чу шахду халво.
В-аз суҳбати ноаҳлу касони чоҳил,
Пайванд агар бувад, дурӣ бинамо.

«Комде ва
Мадан»

Дар байни жанрҳои дигари шеърӣ дар эҷодиёти Ҳочӣ Ҳусайн маснавӣ мавқеи сазовор дорад. Шоир соли 1910 дар пайравии маснавии «Комде ва Мадан»-и Бедил достоне суруда, номи онро низ «Комде ва Мадан» гузоштааст.

Мундариҷаи мухтасари дoston чунин аст: дар сарзамини Ҳинд дар дарбори шоҳи ишратпарасте Комде ном раққосаи мумтоз ҳунарнамоӣ мекардааст:

Паризоде зи фирдавси таманно,
Сихисарве ба боғи ҳусн пайдо.
Нигаҳтезу сабукхезу шакарбез,
Балоангезу шӯромез, тарабрез.

Аз мулки дигар Мадан ном мутриби сеҳрнигор ба шаҳри Комде омада, дар дарбори шоҳ ҳунарнамоӣ мекунад ва соҳиби мукофоти султон мегардад. Чун Мадан мафтуни рақси Комде мегардад, чоизаашро ба ӯ медиҳад ва ба ғазаби шоҳ гирифтор шуда, аз мамлакат ронда мешавад.

Шоҳи дигаре ҳангоми шикор ба Мадани овора вомехӯрад ва аз мочарои ишқи ин ду дилдода огоҳ шуда, ба шоҳи Комде нома мефиристад. Шоҳи Комде ин номаро ба эътибор нагирифта ба ҷанг бармехезад ва ба шикаст дучор мешавад. Шоҳи ғолиб вафодории Комдеро имтиҳон кардан хоста, ба ӯ хабари «марги» Маданро мерасонад. Комде аз шиддати ғусса қолаб тий мекунад:

Кунад то корвони яъс афсӯс,
Даройи¹ реҳлаташ² овехт ноқус.

1 Дарой — занг; дар қадим номи асбоби мусиқӣ.

2 Реҳлат — рафтани аз ҷое ба ҷое, даргузаштан, вафот кардан.

Мадан низ аз шунидани ин хабари шум «фидои Комде рухи равон кард». Шоҳ аз карда пушаймон мешавад ва ба қувваи ҳикмати табибони дарборӣ дилдодагонро ба олами ҳастӣ баргардонда, ба мурод мерасонад.

Ҳочӣ Ҳусайн дар асар дар мисоли чанги шоҳи одил ва шоҳи золим масъалаи муборизаи ду қувва – қувваҳои некӣ ва бадиро ба миён гузоштааст. Қолиб аст, ки қувваи хайр бар қувваи шар(р) ғолиб меояд. Шоир ба дигар образҳои асар ҳам аз ҳамин нуқтаи назар баҳо медиҳад. Образҳои асосии асар – Комде ва Мадан шахсони ҳунарманд, софдил, садоқатманд ва фидокоранд ва онҳо оқибат ба мақсад мерасанд. Муносибати шоир ба табибони ҳозир, ки ду дилдодаро аз чанголи марг раҳондаанд, хайрхоҳона ва самимӣ мебошад:

Ба дониш ҳар яке Лукмони сонӣ,
Фалотуне¹ дар амрози ниҳонӣ.
Ба ҳикмат Ибни Синоро гаронсанг,
Арастуфитрату² идрокаржанг.

Вале симои шахсе, ки хабари дурӯғро ба Комде расонда, сабаби фоҷиаи ду дилдода мегардад, ба афъии заҳрнок ва боди сарди фасли зимистон монанд мешавад.

**Тафовути
достонҳои
ҳамном**

«Комде ва Мадан»-и Ҳочӣ дар баробари монандии мундариҷа аз достони ҳамноми Бедил фарқ мекунад. «Комде ва Мадан»-и Бедил як қисмати маснавии «Ирфон»-и шоир мебошад, аммо «Комде ва Мадан»-и Ҳочӣ чун достони алоҳида аз оғоз, 10 боб ва анҷом иборат буда, дар вазни дигар³ (бахри ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё максур) таълиф гардидааст:

1 Фалотун — Афлотун (428—348 то м.) файласуфи Юнони қадим.

2 Арасту — Аристотел (384—322 то м.) мутафаккири Юнони қадим.

3 “Комде ва Мадан”-и Бедил дар баҳри хафифи мусаддаси маҳбуни маҳбуни маҳзуф ё максур эҷод гардидааст:

К-ин чунунфитратони гарраи чоҳ,
Аз ҳавас бар ҳаво фиканда кулоҳ.
—V — — / V — V — / VV ~

Шабе осори раҳмат карда 3-ӯ гул,
Дукон во карда аз дебову сунбул.
Мафойлун / мафойлун/ фаўлун
V— — — / V— — — / V— — —

Сарлавҳаи ҳар боб низ ба назм (ва дар вазни дигар) мебошад ва аз мутолиаи пайдарпайи онҳо мазмуни мухтасари дoston бармеояд. Инчунин, дар достони «Комде ва Мадан»-и Ҳочӣ руҳи миллӣ ва пайванд ба замону макон равшан эҳсос мешавад. Шоир дар оғози дoston ба тасвири табиати зебои диёри Хатлон мепардозад. Тасвири назаррабо имконият медиҳад, ки хонанда моҳияти Ватанро амиқтар эҳсос намояд:

Чу Хатлон хиттае кам офарида,
Ки фирдавсе ба олам офарида.
Насими файз бар хокаш вазида,
Ғубораш то бихезад, гул дамида.
Шамолаш гар бигардад, мушк резад,
Ҳавояш чун бихандад, атр безад...
Чу нархи шир ширин обшораш,
Лаби Ширин канори чӯйбораш...
Зулолаш софии Кавсар гирифта,
Чу маъшуқаш замин дар бар гирифта...

Умуман, Ҳочӣ Ҳусайн дар ашъораш аз анъанаи ғании адабиёти классикии тоҷик бомаҳорат истифода карда, ба комёбиҳои назарраси эҷодӣ ноил гардидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ кай ва дар кучо ба дунё омадааст?
2. Ҳочӣ Ҳусайн дар кадом мактабу мадрасаҳо таҳсил намудааст?
3. Охирҳои ҳаёти Ҳочӣ чӣ хел сурат гирифтааст?
4. Аз Ҳочӣ то замони мо кадом асарҳо боқӣ мондаанд?
5. Ашъори лирикии Ҳочӣ кадом масъалаҳоро фаро гирифтаанд?
6. Дар бораи маснавии «Комде ва Мадан» маълумот диҳед.
7. «Комде ва Мадан»-и Ҳочӣ аз достони ҳамноми Бедил чӣ тафовут дорад?
8. Порчаеро аз «Комде ва Мадан»-и Ҳочӣ оид ба Хатлон аз ёд кунед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Ҳочӣ Хусайн дар навиштани маснавии «Комде ва Мадан» ба кадом шоир пайравӣ кардааст?

- А) Рӯдакӣ;
- Б) Ҳофиз;
- В) Ҷомӣ;
- Г) Бедил;
- Ғ) Сайидо.

СУЖЕТ

Назарияи адабиёт

Воқеа ё силсилаи воқеаҳои ба ҳам алоқаманд, ки мазмуни асари бадеиро ташкил медиҳад, сюжет (калимаи фаронсавӣ *sujet*) номида мешавад. Яъне, алоқа, муҳолифат, ҳусни таваҷҷуҳ, нафрат ва дигар муносибатҳои байниҳамдигарии одамон ва дигар мавҷудоти олам сужети асари бадеиро фароҳам меваранд.

Сужет аз рӯи таркиб *сода ва мураккаб* мешавад. Сужети сода дар асоси як воқеа ё чанд воқеаи хурди ба ҳам алоқаманд офарида мешавад. Сужети сода аксаран дар латифа, тамсил, баллада ва ҳикоя барин жанрҳои хурди ҳамосӣ ё намоишномаҳо мушоҳида мешавад, аммо сужети мураккаб аз чандин воқеа, баъзан аз чанд силсилаи воқеаҳо фароҳам меояд.

Сужет танҳо дар асарҳои ҳамосӣ (роман, қисса, ҳикоя, достони ҳамосӣ, афсона, ёддошт, сафарнома ва ғайра) ва намоишномаҳо (фочиа, мазҳака, драма ва ғайра) мушоҳида мешавад. Асарҳои лирикӣ (ғазал, қасида, қитъа, рубой, дубайтӣ, мусаммат, мустазод ва ғайра) сужет надоранд, зеро дар асарҳои лирикӣ воқеаву ҳодисаҳо не, балки фикру ҳиссиёти адиб оид ба зиндагӣ ифода меёбад.

Унсурҳои сюжет

Рафти воқеа хатти сужети асарро ташкил медиҳад ва барои муайян кардани қисматҳои хатти сужет *унсурҳои асосӣ* ва *унсурҳои иловагӣ* муқаррар шудааст. Сужет панҷ унсури асосӣ ва ду унсури иловагӣ дорад.

Унсурҳои асосӣ:

1. Ибтидо ё саршавӣ.
2. Гирех.

3. Рабт ё худ инкишоф.
4. Нуқтаи олии ё худ авчи олии ҳодиса.
5. Қатъ ё худ гиреҳкушо.

Унсурҳои иловагӣ:

1. Оғоз.
2. Анҷом.

Ибтидо

Дар ин қисмат хонанда ба замону макони воқеа ва персонажҳои асосии асар шинос мешавад ва заминаи пайдоиши зиддиятро дарк мекунад. Ин унсур дар романи «Ман гунаҳгорам»-и Ҷ. Икромӣ чунин ифода ёфтааст: нависанда нахуст хонандаро ба баҳори деҳаи Лолазор шинос мекунад. Баъд таваҷҷуҳи ӯро ба хонавода ва зиндагии хушбахтонаи директори мактаби деҳа Анвар Салимов ҷалб менамояд. Анвар ҳамроҳи зан ва ду фарзандаш баъди истироҳат ба хонашон бармегашт. Ӯ дар назди бинои шурои деҳа котиби деҳшуро Мухтор Махсумов ва корманди шуъбаи маорифи вилоят Зайнаб Кабироваро мебинад. Хонанда аз боби аввал минбаъд миёни Анвар ва Мухтору Зайнаб давом ёфтани воқеаро ба хубӣ дарк менамояд.

Гиреҳ

Гиреҳ дар байни ду қувва пайдо шудани зиддиятро ифода мекунад. Дар романи «Ман гунаҳгорам» гиреҳ дар байни Анвар ва Мухтор пайдо мешавад. Мухтор ба Зайнаб муносибати наздик дошт. Вақте ки Зайнаб рӯзҳои дар Лолазор будан дар хонаи Анвар ҷой мегирад, Мухтор аз ин рашк бурда Анварро рақиби худ мешуморад.

Қимати гиреҳ дар он аст, ки аз ҳамин лаҳза сар карда, ҳислати персонажҳо ба инкишофёбӣ шуруъ менамояд. Гиреҳ дар ҳамаи асарҳои ҳамасӣ ва драмаҳо дида мешавад.

Рабт

Дар ин қисмати сюжет зиддияти қувваҳои мутақобила пай дар пай инкишоф меёбад. Ҳамаи персонажҳои асосию ёридиҳанда бо-суръат ба ҳаракат меоянд ва самтҳои асосии фаъолияти персонажҳо ба таври возеҳ ошкор мегардад. Дар романи «Ман гунаҳгорам» Анвар дар зиндагӣ бемасъулиятӣ зоҳир намуда ба Зайнаб ошиқ мешавад ва ин як лаҳзаи кӯтоҳандешӣ барои ӯ басо гарон меафтад.

Авҷ

Дар ин қисмати сюжет воқеа ба ҳадди ниҳони худ мерасад. Қувваҳои муқобил ошкоро ба мубориза бармехезанд ва яке дигареро ба мағлубият маҷбур мекунад. Дар ин ҳолат симои ҳақиқии образҳо ва муносибатҳои иҷтимоӣ ахлоқии онҳо пурра ошкор мегардад.

Дар романи «Ман гунаҳгорам» ишқи нобахангоми директори мактаб натиҷаи манфи медахад. Анвар ҳолати бади руҳӣ дорад ва дар ҳамин вазъият маоши муаллимнро дар роҳ гум карда, ба мақомоти тафтишотӣ меафтад. Ҳалтаи пулро Мухтору Зайнаб меёбанд. Муносибат бо ҳалтаи пул боиси тамоман ошкор гардидани ҳислату ҷавҳари инсонии ин ду персонаж мегардад: Мухтор дар фикри пурра мағлуб кардани рақиби худ мешавад, аммо Зайнаб симои манфури Мухторро хеле хуб дарк карда, аз ӯ тарки алоқа мекунад.

Қатъ

Дар ин қисмати сюжет яке аз қувваҳо пирӯз гардида, воқеа анҷом меёбад. Яъне, гиреҳе, ки дар аввал ба миён омада буд, кушода мешавад. Дар қисмати қатъи сужети романи мазкур воқеа ғайриҷашмдошт тағйир ёфта, ба таври мусбат ҳал мешавад: Зайнаб аз Мухтор дилмонда шуд ва дар вақти набудани ӯ ҳалтаи пулро бурда ба мактаб месупорад. Бо ҳамин воқеа ба манфиати қувваҳои некӣ ва адлу адолат ҳал мегардад.

Оғоз ва анҷом

Оғоз ва анҷом чун унсурҳои иловагии сюжет ба силсилаи воқеаҳои ба ҳам алоқаманд дохил намешаванд. Баъзан барои дарки дурусти воқеаҳои асосӣ нависанда шарҳу эзоҳро лозим медонад. Ҷ.Икромӣ дар оғози романи «Ман гунаҳгорам» сабаби худро гунаҳгор шумурдани образи асосӣ – Анварро шарҳ медахад. Нависандагон қисмати оғозро кам истифода мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҷаро асарҳои лирикӣ сюжет надоранд ?
2. Сужети сода аз сужети мураккаб чӣ фарқ дорад?
3. Унсурҳои асосӣ ва иловагии сюжетро ном баред.
4. Унсурҳои асосии сюжетро дар мисоли романи «Ман гунаҳгорам» нишон диҳед.
5. Оғоз ва анҷом дар кадом маврид истифода мешавад?
6. Романи «Ман гунаҳгорам»-и Ҷ. Икромиро хонед.

**АДАБИЁТИ ДАВРОНИ
ШУРАВӢ**

АДАБИЁТИ ДАВРОНИ ШУРАВӢ

Ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ

Ғалабаи инқилоби Октябр ва табaddуло-ти давлатӣ дар Русия (1917) тақдири минбаъдаи давлатдории Осиёи Миёнаро муайян кард ва ҳама давлатҳои ин минтақа ба як маркази идоракунии – Иттиҳоди Шуравӣ (1922) тобеъ карда шуд. Ҳукумронии ҳукумати манғитияи Бухоро моҳи сентябри соли 1920 ба охир расид ва охири амираи сулолаи манғития – Олимхон моҳи март соли 1921 ба мамлакати Афғонистон паноҳ бурд.

Ҳукумати болшевикии Русия дар ибтидои солҳои бистуми асри XX сиёсати тақсимоти ҳудуди миллиро пеш гирифт. Аз ин тақсимот дар байни халқҳои Осиёи Миёна беш аз ҳама халқи тоҷик зарар дид. Бо вучуди ин, моҳи октябри соли 1924 дар ҳайати Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ёзбекистон таъсис ёфтани Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон ва моҳи октябри соли 1929 барпо гардидани Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар таърихи давлатдории тоҷикон ҳодисаи дорои аҳамияти калони сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангӣ буд. Ба туфайли меҳнати бунёдкоронаи халқ сарзамини кунунии Тоҷикистон ва маркази он – шаҳри Душанбе мунтазам инкишоф ёфта, ободу зебо гардид.

Дар муддати камтар аз як аср пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе аз як деҳа ба шаҳри саноатӣ ва фарҳангӣ табдил ёфт. Аҳолии Душанбе, ки соли 1926 шаш ҳазор буд, соли 1979 ба 500 ҳазор расид. Дар даврони шуравӣ шаҳрҳои дигари Тоҷикистон, аз қабилҳои Хучанд, Истаравшан, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа (ҳоло Бохтар), Хоруғ, Панҷакент, Исфара, Норақ, низ тараққӣ карда, ҳар кадом ифодакунандаи симои хоси миллати тоҷик гардиданд.

Солҳои 1925-1927 дар Тоҷикистон аввалин роҳи автомобилгард (Тирмиз – Душанбе ва Душанбе – Қӯрғонтеппа) сохта шуд ва солҳои 30 роҳҳои автомобилгард тамоми ноҳияҳои ҷумҳуриро ба маркази мамлакат пайваست намуд. Соли 1940 Роҳи калони Помир сохта шуд, ки дарозияш 556 км буд. Аз солҳои 30 сар карда, роҳҳои оҳан ва ҳавоӣ низ дар баланд гардидани сатҳи зиндагии мардуми тоҷик мусоидат намуданд. Ҷамҷунин, дар солҳои 30 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли қувваи барқ ва азхудкунии заминҳои бекорхобида шуруъ гардид. Неругоҳҳои барқии Варзоб, Сарбанд, Душанбе, Қайроқум, Норақ, Бойғозӣ дар пешрафти ҳаёти иқтисодии сокинони Тоҷикистон саҳм гирифтанд.

Сиёсати даҳриёна¹ Ҳукумати Шуравӣ ва ғаразҳои мафкуравии ҳизби коммунист аз солҳои 20-уми асри XX сар карда, ба ҳаёти фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонд. Аввал бо ҳуруфи лотинӣ (1928) ва баъд бо ҳуруфи русӣ (1940) иваз гардидани алифбои арабиасоси тоҷикӣ ва баста шудани сарҳадҳои мамлакатҳои хориҷии Шарқ халқи тоҷикро ба мушкилоти иқтисодӣ ва фарҳангӣ рӯ ба рӯ кард.

Ҳаёти фарҳангӣ

Яке аз самтҳои сиёсати мафкуравии ҳизби коммунист, ки аз соли 1921 то соли 1937 бошиддат давом кард, аз байн бурдани неруҳои ақлонӣ ва хотираи таърихӣ сокинони ҷумҳуриҳои миллӣ буд. Дар ин айём дар Тоҷикистон китобҳои бисёре, ки аз таърих, илм ва маънавияти миллати тоҷик баҳс мекарданд, сӯзонда нобуд шуданд ва муллоёну олимон, адибону равшанфикрон ва таҳсилдидагони мадрасаҳо чун «душманони халқ» чазо гирифтанд.

Дар баробари ин, баъди инқилоби Октябр дар ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик пешравиҳо мушоҳида шуд. Нахустин рӯзномаҳои тоҷикии баъдиинқилобӣ дар шаҳри Самарқанд таъсис ёфтанд. Рӯзномаи «Шуълаи инқилоб» аз 10 апрели соли 1919 то 8 декабри соли 1921 ҳамагӣ 91 шумора чоп гардид. Нахустин шумораи рӯзномаи «Овози тоҷик» моҳи августи соли 1924 ба таъб расид ва аз соли 1930 ба рӯзномаи «Ҳақиқати Ўзбекистон» табдил ёфт. Устод Айнӣ ба таъсиси «Овози тоҷик» ғазале бахшидааст:

Ба парда то ба чандин рози тоҷик,
Биё, биншин, шунав овози тоҷик...
Пас аз чанде ба хомӯшӣ ғунудан,
Баромад оқибат «Овози тоҷик».

Дар Самарқанд инчунин аз июни соли 1926 маҷаллаҳои ҳаҷвӣ ба таъб расиданд.

Дар Душанбе ва баъдтар дар дигар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон муассисаҳои илмию фарҳангӣ бори аввал кушода мешуданд. Дар пойтахти Тоҷикистон нахустин рӯзнома бо номи «Бедории тоҷик» (шумораи якумаш «Иди тоҷик») моҳи апрели соли 1925 ва нахустин маҷалла – «Раҳбари дониш» (шумораи якумаш «Дониш – биниш») моҳи апрели соли 1927 ба таъб расиданд.

1 Сиёсати даҳриёна — сиёсате, ки бо Ҳудову дин муҳолифат дорад.

Таъсиси рӯзномаю маҷалла ва дигар муассисаҳои фарҳангӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пай дар пай меафзуд. Танҳо дар соли 1941 дар Душанбе се маҷалла – «Шарқи сурх» (ҳоло «Садои Шарқ»), «Бо роҳи ленинӣ» (барои занон) ва «Бо ёрии коркунони партиявӣ» ба таъб расиданд. То оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941–1945) 54 рӯзномаву маҷалла ба забони тоҷикӣ нашр мешуданд ва дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ чопи воситаҳои ахбори умум боз ҳам густариш ёфт. Аз ҷумла, рӯзнома ва маҷаллаҳои «Тоҷикистони сурх» (баъдҳо «Тоҷикистони советӣ»), «Комсомоли Тоҷикистон», «Пионери Тоҷикистон», «Маориф ва маданият», «Мақтаби советӣ», «Машғал» дар ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик саҳми муносиб доштанд.

Соли 1925 дар пойтахт Нашриёти давлатии Тоҷикистон таъсис ёфт. Баъдҳо дар заминаи нашриёти мазкур нашрияҳои «Ирфон», «Дониш», «Маориф» ва «Адиб» ба вуҷуд омаданд ва табиист, ки санъати китобчопкунӣ ҳам аз ҷиҳати сифат ва ҳам аз ҷиҳати миқдор мукаммал гардид.

Аввалин театри касбии тоҷик соли 1929 дар Душанбе таъсис ёфт, ки он минбаъд Театри давлатии академии драмаи Тоҷикистон ба номи Лоҳутӣ ном гирифт. Театри давлатии академии опера ва балети Тоҷикистон ба номи Айнӣ, Театри давлатии русии ба номи В.В. Маяковский, Театри давлатии ҷавонони Тоҷикистон ба номи М. Воҳидов ва театрҳои касбии шахрҳои Хучанд, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, Хоруғ, Исфара, Панҷакент сатҳи маърифати мардуми тоҷикро баланд бардоштанд. Дар замони шуравӣ, чун Муҳаммадҷон Қосимов, Аслиддин Бурҳонов, София Тӯйбоева, Тухфа Фозилова, Маҳмудҷон Воҳидов, Ҳошим Гадов, Ато Муҳаммадҷонов, Ҳочикул Раҳматуллоев, Малика Собирова, Майрам Исоева, Ҳабибулло Абдурразоқов барин шахсиятҳо ба воя расиданд, ки бо ҳунари волои худ санъати театрии тоҷикро дар ҳаҷон муаррифӣ намудаанд.

Дар рушди фарҳанги халқи тоҷик баргузории даҳа ва ҳафтаҳои санъату адабиёти халқҳои гуногуни Иттиҳоди Шуравӣ саҳми муносиб гузоштанд. Махсусан, се маротиба (апрели соли 1941, сентябри соли 1949, апрели соли 1957) дар пойтахти Иттиҳоди Шуравӣ – шаҳри Маскав баргузор шудани Даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик барои зиёиёни Тоҷикистон мактаби бузурги маҳорат буд. Аз ҷумла, дар аввалин Даҳаи санъати тоҷик дар Маскав операҳои «Шӯриши Восеъ»-и С.Баласанян (матн аз

Турсунзода ва Дехотӣ), «Коваи оҳангар»-и С.Баласанян (матн аз Лохутӣ), намоишномаҳои «Отелло»-и Шекспир (тарҷумаи Лохутӣ), «Калтакдорони сурх»-и Улуғзода, «Рустам ва Сухроб»-и Пирмуҳаммадзода ва Волкенштейн намоиш дода шуда, аз тарафи мунаққидони рус баҳои сазовор гирифтанд ва дар даҳаи дувум ба Мукофоти давлатии Иттиҳоди Шуравӣ сазовор гардидани устод Айни, М.Турсунзода ва М.Миршакар гувоҳи эътирофи умумиттифоқӣ пайдо кардани адабиёти тоҷик мебошад.

Дар даврони шуравӣ дар соҳаи илму маорифи тоҷик низ дигаргуниҳои куллӣ ба амал омаданд. Соли 1933 Китобхонаи давлатии Тоҷикистон ба номи Фирдавсӣ кушода шуд. Ин китобхона минбаъд ба муҳимтарин маркази илму маърифати Тоҷикистон мубаддал гардид.

Соли 1932 аввалин мактаби олии Тоҷикистон – Донишкадаи давлатии омӯзгории Душанбе таъсис ёфт. Соли 1948 Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ва соли 1951 Академияи илмҳои Тоҷикистон бунёд гардиданд ва аввалин Президенти АИ Тоҷикистон устод Айни интихоб шуд. Баъдҳо дар Душанбе ва дар марказҳои вилоятҳои Тоҷикистон муассисаҳои зиёди омӯзгорӣ, касбӣ ва илмӣ таъсис ёфтанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи вазъи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони Иттиҳоди Шуравӣ маълумот диҳед.
2. Оид ба вазъи иҷтимоии Тоҷикистон дар ин давра чӣ медонед?
3. Чаро тоҷикон дар солҳои 20–30-и асри XX ба мушкилоти фарҳангӣ дучор гардиданд?
4. Дар бораи аввалин рӯзнома ва маҷаллаҳои тоҷикии баъдӣ маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Аввалин нашрияе, ки баъди инқилоби Октябр (1917) ба забони тоҷикӣ ба таъъ расид, кадом аст?
 - А) «Овози тоҷик»;
 - Б) «Шуълаи инқилоб»;
 - В) «Бедории тоҷик»;
 - Г) «Зарафшон»;
 - Ғ) «Барои адабиёти сотсиалистӣ».

ҲАЁТИ АДАБӢ

Баъди инқилоби Октябр ва ташкили Иттиҳоди Шуравӣ дар адабиёти тоҷик тағйироти ҷиддӣ ба вучуд омад. Пеш аз ҳама, ба адабиёти ин давра на чун навъи ҳунар, балки ҳамчун навъи мафкура муносибат карда шуд. Адабиёти бадеӣ дар замони шуравӣ бояд мувофиқи дастурҳои ҳизби коммунист, ки ба воқеаҳои зиндагӣ аз мавқеи синфӣ ва табақавӣ баҳо меод, амал мекард.

Созмонҳои адабии «Ҷамъияти шоирон» (1922), «Қалами сурх» (1924), Тоҷ АПП (ҷамъияти нависандагони пролетарии Тоҷикистон – 1931), Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон (майи 1934) масъалаи иртиботи адабиётро ба инқилобу манфиатҳои синфӣ ҷиддан ба миён гузошта, баҳри ба воя расонидани адабони пролетарӣ чораҳо меандешиданд. Махсусан, Анҷумани якуми Иттифоқи нависандагони шуравӣ, ки моҳи сентябри соли 1934 дар шаҳри Маскав баргузор гардид, реализми сотсиалистиро чун методи асосии адабиёти даврони шуравӣ эълон карда, бо ҳамин роҳи ояндаи мафкуравии адабонро муайян намуд. Чунин муносибати синфигароӣ ба озодандешии анъанавии адабони тоҷик раҳна ворид намуд.

Дар охири солҳои 20-уми садаи XX маркази қувваҳои адабии тоҷик асосан ба Душанбе кӯчид, вале насли калонсоли адабон, чун Садриддин Айнӣ, Аҳмадҷон Ҳамдӣ, Абдурауфи Фитрат, Ҳабибуллоҳи Авҳадӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Аккоси Бухорӣ, Тамҳиди Самарқандӣ, Пайрав Сулаймонӣ, аксаран дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро зиндагӣ ва эҷод мекарданд.

Дар ибтидои солҳои сиюм ҳавзаҳои адабии Душанбе ва Хучанд аз ҳисоби адабони ҷавон, чун Ҳаким Карим, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Обид Исматӣ, Муҳиддин Аминзода, Ҷалол Иқромӣ, Ғанӣ Абдулло, Мирзо Турсунода, Сотим Улутзода, Алӣ Хуш, Мирсаид Миршакар, Баҳриддин Азизӣ, Боқӣ Раҳимзода, Абдусалом Дехотӣ, Раҳим Ҷалил, Фотех Ниёзӣ, Нодир Шанбезода, Ҳабиб Юсуфӣ, ки онҳоро "адабони насли комсомол" меномиданд, пурра гардид. Эҷодиёти онҳо бо ғамхорӣ ва ёриву дастгирии ду сутуни адабиёти даврани нави тоҷик – Айнӣ ва Лоҳутӣ ташаққу ёфт ва аз ҷиҳати мавзуъ ва мундариҷа фарогиртару васеътар гардид.

Мавзуҳои асосии адабиёти даврони шуравӣ васфи инқилоби Октябр, озодии занон, нақуҳиши дин ва намояндагони он, танқиди ҷомеаи гузашта ва мамлакатҳои сармоядор, васфи заҳмату

фаъолияти қаҳрамононаи захиаткашон ва дӯстиву иттиҳоди меҳнаткашони тамоми дунё ба шумор мерафтанд. Дар ҳар лаҳзаи тақдирсози солҳои 30-юм ва 40-ум аҳли фарҳангу адаб ҳамвора ҳамдаму ҳамнафаси мардуми меҳнаткаш буданд. Эҷодкорон қорномаи меҳнаткашони фидоиро дар иншооти Ваҳш, Канали калони Ҳисор, Канали калони Фарғона, Роҳи калони Помир васф карда, ба онҳо руҳи тоза мебахшиданд.

Дар адабиёти ин давра таълифи асарҳо дар се ҷинси адабӣ – назм, наср ва драма сурат гирифта бошад ҳам, дар аввал назм мавқеи калонтар дошт. Шоирон дар ифодаи мазмунҳои нав аз шаклҳои суннатии шеър, чун маснавӣ, қитъа, қасида, ғазал, рубоӣ, дубайтӣ, мусаммат, мустазод, истифода мекарданд. Масалан, мавзӯи озодии занон дар «Таронаи духтари Помир» ном ғазали Дехотӣ ин тавр садо медиҳад:

Нағмаи шодӣ баро аз сози ман,
Дар фазо ҷавлон кун, эй шаҳбози ман!
Булбули Помирам аз Боми Ҷаҳон,
Гулғулафкан дар ҷаҳон овози ман!
Масканам боғи дилосои Ватан,
Неъматӣ халқам физояд нози ман.
Аз Бадахшонам, зи кони лаълҳост
Порае лаъли суҳанпардозӣ ман...

Дар баробари ин, шоирон дар солҳои 30 аз шаклҳои нави шеърӣ, ки ба воситаи адабиёти рус омада, аз бандҳои ҷаҳормисрағии гуногунқофия (аабб; абаб; абвб) иборат мебошанд, истифода карданд. Навпардозӣ ва қолабшиканӣ дар шеър аз назми давраи ҷадидия оғоз гардида, дар солҳои 30 дар осори Лохутӣ, Пайрав ва Юсуфӣ мавқеъ пайдо кард ва минбаъд дар эҷодиёти дигар шоирон густариш ёфт. Вобаста ба ин, дар адабиётшиносии тоҷик истилоҳҳои *шеъри нав*, баъдҳо *шеъри озод*, *шеъри сафед*, *баллада*,¹ *сонет*² роиҷ гардиданд. Таваҷҷуҳ намоед ба порчае аз «Ишқи духтари Черкас» ном шеъри Ҷабиб Юсуфӣ:

1 Баллада аз як ё чанд асари манзум иборат буда, воқеаҳо дар атрофи як сюжет гирд оварда шудаанд.

2 Сонет (калимаи италиявӣ) шеърест, ки аз 14 мисраъ иборат буда, қофияаш абба, абба, ввг, дгд мебошад.

Рафт номехрубон,
Бирафт!
Афсӯс...
Рост,
Эй руста дар ҳавои тимол,
Ишк,
Оташ – алам ба дил аз туст,
Лек мазмун не барои шумо!
Додай дил –
Ба осмони чашм,
Бурда ҳуши ту –
Офтоби мӯй,
Тирамӯю сиёхчашми ту?..

Дар адабиёти даврони шуравии тоҷик бо таъсири дигаргуниҳои сиёсӣ фарҳангии давр ва густариши равоҷи адабиёти насри бадеӣ низ шакли худро тағйир дод. Агар насри Фитрат чун намунаи насри марҳалаи ҳадиҷия асосан ифодагари мавқеъ ва назари иҷтимоӣ муаллифи он бошад, дар насри Айнӣ, аз қиссаи «Одина» сар карда, тақдири шахс мавқеъ пайдо мекунад ва зиддияти асар ба воситаи амалиёту муносибати образҳо ҳал мегардад. Агар насри Фитрат дар мақоми реализми ибтидоӣ қарор дошта бошад, дар насри Айнӣ ва нависандагон чун Ҳаким Карим, Икромӣ, Улуғзода, Раҳим Ҷалил, Фотеҳ Ниёзӣ, тасвири реалистӣ инкишоф ёфт.

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавзӯҳои асосии адабиёти шуравӣ, аз ҷумла адабиёти тоҷик, ҳимояи Ватан ва мубориза ба муқобили фашизми Германия буд. Асарҳои адибони тоҷик, чун мисраъҳои зерини Боқӣ Раҳимзода, молмоли ғояҳои ватанхоҳона ва душманбадбинона буданд:

Кунун, ки меҳри ин Ватан
Ба ҷисми мо чу ҷон бувад.
Магар фашизми шумро,
Зи дасти мо амон бувад?

Адибони тоҷик Ҳабиб Юсуфӣ, Сотим Улуғзода, Абдушукр Пирмуҳаммадзода, Фотеҳ Ниёзӣ, Боқӣ Раҳимзода, Ҳаким Карим, Аширмат Назаров, Лутфулло Бузургзода дар майдони

чанг бевосита ширкат доштанд ва Ҳаким Карим, Абдушукур Пирмуҳаммадзода, Ҳабиб Юсуфӣ ва Лутфулло Бузургзода дар ин чанг қахрамонона ҳалок гардиданд.

Дар ин давра шоири куҳансол Зуфархон Ҷавҳарӣ, ки шеърнависиро тарк карда буд, боз ба майдони адабиёт дохил шуд ва Розия Озод дар синни миёнсолӣ ба навиштани шеърҳои ватандӯстона шуруъ кард. Ҳамчунин, дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ шоирони ҷавон Аминҷон Шукӯҳӣ, Абдучаббор Қаҳҳорӣ, Муҳиддин Фарҳат шеърҳои аввалини худро ба хонандаи тоҷик пешкаш карданд.

Баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар адабиёти тоҷик тағйироти назаррас ба амал омад. Қувваҳои нав ба нави адабӣ ба майдони адабиёт ворид гардида, ба инкишофи мундариҷавию шакли адабиёт мусоидат карданд. Дар солҳои 40 - 50 баробари наслҳои пешин адибоне чун Ғаффор Мирзо, Ашӯр Сафар, Бобо Ҳочӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Пӯлод Толис, Муъмин Қаноат, Аъзам Сидқӣ, Файзулло Ансорӣ, Мавҷуда Ҳакимова ба эҷод шуруъ карданд.

Дар солҳои 60-80 насли дигари адибон, чун Ҷумъа Одина, Шодон Ҳаниф, Сорбон, Муҳиддин Ҳоҷаев, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Меҳмон Бахтӣ, Қутбӣ Киrom, Ибод Файзулло, Ёрун Кӯҳзод, Баҳром Фирӯз, Бозор Собир, Лоик, Гулназар, Ҳадиса, Гулрухсор, Алӣ Бобочон, Ғоиб Сафарзода, Саидҷон Ҳакимзода, Аскар Ҳаким, Султон Шохзода, Ҳақназар Ғоиб, Абдулҳамид Самад, Саидалӣ Маъмур, Саттор Турсун, Кароматуллоҳи Мирзо, Доро Начот, Алимӯхаммад Муродӣ, Зиё Абдулло, Ҳабибулло Файзулло, Ҳочӣ Мурод, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Абдурофеъ Рабиев, Ҷонибек Ақобир, Раҳмат Назрӣ, Зулфия Атой бо диди нав ба адабиёт ворид гардида, ба тасвири олами руҳӣ ва тақдиру мавқеи инсон дар ҷомеа пардохтанд.

Дар адабиёти шуравии тоҷик адабиёти бачагон чун соҳаи мустақили адабиёти бадеӣ ривож ёфт ва наслҳои гуногуни адибон ба эҷоди асарҳои бачагона низ шугъл варзиданд. Мирсаид Миршакар, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Ақобир Шарифӣ, Убайд Раҷаб, Наримон Бақозода чун адибони бачагон шинохта шудаанд.

Дар насри тоҷики баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ жанри фантастикаи илмӣ¹ мавқеъ пайдо кард. Қиссаву ҳикояҳои «Амри

1 Асарҳои фантастикӣ — асарҳое, ки дар онҳо ҳаёти инсон ба таври асотирӣ ва ғайривоқеӣ тасвир меёбад.

ишк» (Миршакар), «Занбӯри айнакдор», «Аҷоиботи Нодар», «Бозгашт» (Абдумалик Баҳорӣ), «Дарахти пахтачормағз», «Баъди ҳазор сол», «Санги сарнавишт» (Адаш Истад) намунаи чунин асарҳо мебошанд.

Эҷодиёти шифоҳии халқ ва мероси бойи адабиёти классикӣ дар ташаккул ва тақомули адабиёти шуравии тоҷик мусоидат намуданд. Дар назми шоирони халқ Сайдалӣ Вализода, Бобоюнус Худойдодзода, Ҳикмат Ризо, Юсуф Вафо ва дигарон таъсири дoston, бадеҳа, рубой, суруд барин жанрҳои осори шифоҳии халқи тоҷик басо равшан мушоҳида мешавад. Нависандагон ба сухани сардафтари адабиёти шуравии рус М.Горкий (1868–1936) – «Ибтидои санъати сухан фолклор аст», ки дар Анҷумани якуми нависандагони Иттиҳоди Шуравӣ гуфта буд, таъя карда, аз мақолу зарбулмасал, суруду тарона, латифа ва сужети асарҳои фолклорӣ фаровон истифода мебарданд. Андешаҳои инсондӯстона ва ҳунари волои нигорандагии Рӯдакӣ, Абуалӣ ибни Сино, Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Сайидо, Аҳмади Дониш манбаи бозғитмоди эҷодиёти адибони шуравии тоҷик ба ҳисоб мерафтанд.

Торафт қувват гирифтани робитаҳои адабӣ низ ба адабиёти шуравии тоҷик таъсири файзбор расонд. Солҳои 30 аз Иттиҳоди Шуравӣ ва берун аз он адибони бисёре, чун В. Шкловский, Б. Липин, З. Хатсревин, В. Луговской, П. Лукнитский (рус), В. Мисик, Л. Первомайский (украин), К. Каладзе (гурҷӣ), Бруно Ясенский (лаҳистонӣ), Юлиус Фучик (чех) ба Тоҷикистон сафар карданд. Дар натиҷаи ин сафарҳо ба забонҳои гуногун, чун «Нисо», «Одам пӯсти худро дигар мекунад», «Данғара», «Ҳикояҳои Помир», чандин асари ҷолиб ба вучуд омаданд, ки дар баъзеи онҳо нависандагони тоҷик ҳаммуаллиф буданд. Ҳамчунин, адибони тоҷик ба воситаи тарҷумаи асарҳои нависандагони хориҷӣ доираи назар, ҷаҳонбинӣ ва маҳорати нигорандагии худро такмил меоданд.

Нақду баррасии адабиёти шуравӣ аз «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926)-и устод Айни ӯғоз меёбад ва дар солҳои минбаъда дар “Намунаҳои адабиёти тоҷик” (1940) ва асару мақолаҳои А. Лохутӣ, Н. Бектош, Т. Зехнӣ, С. Улуғзода, Ҳ. Юсуфӣ барин адибону адабиётшиносон густариш меёбад.

Дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар адабиётшиносии ва танқиди адабии тоҷик тағйироти сифатӣ ба амал омад. Дар маҷмуаҳои дастҷамъии «Адабиёти советии тоҷик» (1954), «Ҳаёт

ва адабиёт» (1958), «Масъалаҳои адабиёти тоҷик» (1970), «Ҳаёт, адабиёт ва қаҳрамон» (1977), таҳқиқоти шашчилдаи таърихи адабиёти тоҷик бисёр масъалаҳои таърихи адабиёт ва ҷараёни адабии давр мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Асару мақолаҳои Шарифҷон Ҳусейнзода, Иосиф Брагинский, Холиқ Мирзозода, Носирҷон Маъсумӣ, Соҳиб Табаров, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Рачаб Амонов, Воҳидҷон Асрорӣ, Юрий Бобоев, Расул Ҳодизода, Абдулқодир Маниёзов, Хуршеда Отахонова, Ҷоннон Бобокалонова, Асадулло Сӯфизода, Худой Шарифов, Раҳим Му- сулмонӣ, Абдунабӣ Сатторзода, Аълоҳон Афсаҳзод, Масъуд Муллоҷонов ва дигарон ба масъалаҳои адабиётшиносӣ ва ҳуеу- сияти мундариҷавӣ ва услубию бадеии осори адибон бахшида шудаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар солҳои 20-30 асри XX дар Тоҷикистон созмонҳои адабӣ амал мекарданд?
2. Чаро дар солҳои 20-30 Душанбе маркази қувваҳои адабии тоҷик қарор гирифт?
3. Аз ҳар насли адибони даврони шуравӣ чанд танро номбар кунед.
4. Дар назми давраи шуравӣ чӣ тағйирот рӯй дод?
5. Дар насри ин давра-чӣ?
6. Кадом адибони тоҷик дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ ширкат варзиданд ва кӣ аз майдони ҷанг барнагаштанд ?
7. Адабиётшиносон ва мунаққидони шинохтаро номбар кунед.

РОМАН

Назарияи адабиёт

Роман (аз калимаи фаронсавӣ – *roman*) жанри маъруфи чинси ҳамоса (эпикӣ) мебошад ва аз дигар жанрҳои ҳамосӣ, чун қисса, дoston, ёддошт, ҳикоя, новелла, афсона фарқ мекунад.

Роман асосан ба наср ва баъзан ба назм навишта шуда, дорoi имконияти васеи тасвир мебошад.

Замону макон дар роман васеъ ва пурвусъат мебошад ва воқеаҳо дар чанд маҳал рӯй медиҳанд. Агар воқеаҳои «Дохунда» дар минтақаҳои Бухорои Шарқӣ ва Бухоро 30 сол давом ёбанд, пас, ҳодисаҳои «Ғуломон» дар маҳалҳои гуногуни Мовароуннахру Хуросон зиёда аз 100 солро фаро мегиранд.

Вобаста ба ҳудуду моҳияти воқеаҳо ва масъалаҳои тасвиршаванда дар ҳалли низoъҳои романҳои «Ғуломон»-и С. Айнӣ, «Шӯроб»-и Р. Чалил, «Духтари оташ»-и Ҷ. Икромӣ зиёда аз 100 персонаж ширкат доранд. Асарҳои калонҳаҷми манзуму мансуре, ки дар онҳо ҳодисаву воқеаҳои зиёд бо тамоми мураккабӣ ва печдарпечиашон тасвир меёбанд, эпопея ном доранд. Романҳои калонҳаҷми «Ҷанг ва сулҳ»-и Л.Н. Толстой, «Зиндагии Клим Сангин»-и М. Горкий, «Дони ором»-и М. Шолохов, «Ғуломон»-и С. Айнӣ, «Абай»-и М. Азеворо эпопея мегӯянд.

Баъзан, мавзӯ ва персонажҳои як роман дар романҳои минбаъдаи нависанда идома ёфта, боиси муттаҳидии сохту сужети асарҳо мегарданд. Романҳои дорoi мавзӯ ва образҳои ягона агар аз ду китоб иборат бошанд, дугона (ё дилогия), аз се китоб – сегона (ё трилогия), аз чор китоб – чоргона (ё тетралогия) ном мегиранд. Дар адабиёти тоҷик мисоли романи дугона «Ситорае дар тирашаб» ва «На, ситораҳо мерезанд»-и Расул Ҳодизода ва намунаи романи сегона «Духтари оташ», «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва «Тахти вожун»-и Икромӣ мебошанд. Образҳои «Духтари оташ» чун Фирӯза, Ҳайдарқул, Асо дар асарҳои дувум ва сеюм низ ширкат варзиданд. Чанд романеро, ки мавзӯи умумӣ ва персонажҳои ягона доранд, силсилаи романҳо меноманд. «Мазҳакаи инсонӣ»-и нависандаи фаронсавӣ Оноре де Балзак, ки зиёда аз 20 ҷилдро дар бар кардааст, мисоли барҷастаи силсилаи романҳо мебошад.

Пайдоиш ва инкишофи роман

Роман ҳамчун истилоҳи адабӣ дар Аврупои асрҳои миёна пайдо шуда бошад ҳам, таърихи қадим ва бой дорад. Асарҳои ба роман монандро дар адабиёти қадими Юнон, Ҳиндустон, Чин, Япония пайдо кардан мумкин аст.

Пайдоиши романро дар адабиёти форсу тоҷик ба асрҳои 4-5 мелодӣ («Қорномаи Ардашери Бобакон») нисбат додаанд.

Асарҳои машҳури асри миёнагӣ, аз ҷумла «Абумуслимнома», «Доробнома», «Самаки айёр», «Қиссаи Амир Ҳамза», «Замчинома», «Баҳром ва Гуландом», «Саргузашти Ҳотами Той», «Чор дарвеш»-ро, ки ба талаботи асосии жанри мазкур ҷавоб дода метавонанд, роман номидан мумкин аст.

Дар адабиёти давраи нави тоҷик роман дар асоси анъанаҳои насри бадеии гузаштаи тоҷик ва адабиёти русу халқҳои дигари олам инкишоф ёфт. Нахустин романи адабиёти давраи нави тоҷик «Дохунда» мебошад, ки ба қалами Садриддин Айни тааллуқ дорад. Баъдҳо наслҳои гуногуни нависандагон ба таълифи роман рӯ оварда, ба қомебиҳо ноил гардидаанд.

Навъҳои роман

Роман дар ҷараёни таърихи пайдоиш, таҷаккул ва тақомули худ аз ҷиҳати мавзӯ ва услуби баён беш аз пеш васеъ ва доманадор гардида, паҳлуҳои гуногуни зиндагӣро фаъолияти ҷомеаи инсонро фаро гирифт. Вобаста ба ҳамин роман ба навъҳои гуногун тақсим шудааст, ки маъмултаринашон инҳо мебошанд: романи иҷтимоӣ, романи фалсафӣ, романи таърихӣ, романи таърихӣ-инқилобӣ, романи тарҷумаи ҳоли, романи асотирӣ, романи мочароӣ, романи ҳаҷвӣ ва ғайра. Дар адабиёти давраи нави тоҷик романҳои иҷтимоӣ, таърихӣ, таърихӣ-инқилобӣ, тарҷумаи ҳоли ва саргузаштӣ бештар мушоҳида мешаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Роман чист ва аз дигар жанрҳои эпикӣ чӣ фарқ дорад?
2. Хусусияти асосии романро номбар кунед.
3. Дар бораи эпопея маълумот диҳед.
4. Қадом асарҳоро дугона, сегона, чоргона ва силсила меноманд?
5. Дар бораи таърихӣ роман чӣ гуфта метавонед?
6. Роман дар адабиёти давраи нави тоҷик қай ва чӣ хел пайдо шуд?

САДРИДДИН АЙНӢ

(1878 – 1954)

Пас аз хокистари хомӯш оташхо фурузондӣ,
Шарарҳое басо аз сангҳои сард рӯендӣ,
Сари гӯри ниёгон машъала афрӯхтӣ аз меҳр,
Аз ин рӯ, ҳамчу машъал дар сари дасти замон мондӣ.

(Лоуқ)

Пешгуфтор

Садриддин Сайидмуродхочаи Айнӣ шахсияти барҷастаи фарҳангиест, ки халқи тоҷик дар садаи XX ба тамаддуни умумибашарӣ пешниҳод намудааст. Устод Айнӣ дар қатори Робиндранат Такур (Ҳиндустон), Лу Син (Чин), Таҳа Ҳусейн (Миср) чун яке аз чор тан бузургони адабиёти давраи нави Машриқзамин эътироф шудааст.

Устод Айнӣ дар ҳассостарин давраи таърихи халқи тоҷик умр ба сар бурда, ба халқу Ватани хеш хидмати бедареғ намуд ва аз худ мероси гаронбаҳои илмию адабӣ боқӣ гузошт. Адиб дар даврони шуравӣ чун Ходими хидматнишондодаи илми Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Тоҷикистон ва доктори илмҳои филология шинохта шуд ва дар замони Истиқлоли Тоҷикистон ба унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон мушарраф гардид.

Фаъолияти эҷодии ин чеҳраи дурахшони фарҳангӣ ба ду марҳалаи инкишофи адабиёти тоҷик иртибот дорад. Роҳи адабию фарҳангии устод Айнӣ аз поёни қарни XIX пайваста ба вазъияти сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоии аморати Бухоро оғоз гардида, то солҳои 50-уми асри XX, ки давраи Иттиҳоди Шуравӣ буд, идома ёфтааст.

С. Айнӣ сардафтари адабиёти давраи нави тоҷик мебошад. Устод ба мисли Ҷ.Икромӣ, С.Улуғзода, М.Турсунзода, Ф.Ниёзӣ,

Р.Чалил, М. Миршакар, А.Дехотӣ, Р.Ҷошим, П.Толис шогирдонии зиёдеро ба воя расонд, ки онҳо дар инкишофи адабиёти давранави тоҷик саҳми муносиб гузоштаанд. Асарҳои гаронбаҳои устод Айни ба зиёда аз сӣ забони халқҳои гуногуни дунё тарҷума ва ҷопгардида, мавриди баҳрабардории хонандаи умумичаҳони қарор гирифтаанд. Ин аст ки 100-солагии зодрӯзи нависанда (1978) бо қарори ЮНЕСКО дар миқёси байналхалқӣ ҷашн гирифта шуд. Соли 2018 бо қарори Ҳукумати Тоҷикистон 140-солагии бузургдошти устод Айни таҷлил гардид.

**Оила ва
солҳои
мактабӣ**

Фаъолияти эҷодии С.Айниро бе мутолиаи омӯхтани зиндагиномаи ӯ ба таври амиқ муайян кардан душвор аст. Умри 79-солаи адиб бағоят ибратомӯз аст.

Исми хонаводагии адиб Садриддин Сайидмуродхоча буда, Айни таҳаллуси эҷодии ӯст. Садриддин 15 апрели соли 1878 дар деҳаи Соктареи тумани Гиждувони аморати Бухоро ба дунё омадааст.¹ Падараш – Сайидмуродхоча асосан ба касби кишоварзӣ шуғл дошт. Дар ин хонавода ҷаҳор писар бо номҳои Муҳиддин, Садриддин, Сирочиддин ва Киромиддин рӯзгор доштанд. Падар аз ҳосили ду таноб заминаш рӯзгори оиларо таъмин карда наметавонист, аз ин рӯ, ба касбҳои бофандагиву сангиосиёбтарошӣ низ машғул буд.

Садриддин айёми бачагиро дар ду деҳа – Соктаре, ки марбути тумани Гиждувон буд ва Махаллаи Боло, ки дар қаламрави тумани Шофирком қарор дошт, гузаронидааст. Падари Садриддин чанд муддат дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил доштааст ва дар назди писар шеърҳои Саъдиву Ҷофиз, Бедилу Соиб ва Исо-маҳдум ном шоирони он замонро қироат намуда, боиси бедор гардидани завқи шеърфаҳмии ӯ шудааст.

Садриддин дар шашсолагӣ ба мактаб меравад. Азбаски дар мактаби писаронаи деҳа чизе омӯхта наметавонад, ӯро падар ба мактаби духтарона медиҳад ва чанд сол дар назди Бибихалифа сабақ омӯхта, аз девонҳои Ҷофизу Бедил ва ашъори ўзбекии Навоӣ девони озарии Фузулӣ як андоза баҳравар мегардад.

¹ Дар адабиётшиносӣ ҳолномаи устод такмил ёфтааст. Адабиётшинос Соҳиб Табаров дар «Зиндагиномаи Садриддин Айни» (Душанбе, 2008.-480 с.) ном китобаш шачараи устод Айниро аз Абуабдуллоҳ Пояндаи Соктареғӣ (вафот соли 1601) оғоз карда, таъкид намудааст: «Акнун вақти он расидааст, ки моҳи соли таваллуди Садриддин Айниро на 15 апрели соли 1878, балки 15 апрели соли 1875 шуморем».

Тақдир ба рӯйи Садриддин нахандид. Тобистони соли 1889 ба Бухоро ва атрофи он касалии вабо омад. Садриддин дар байни чихил рӯз аз падару модар чудо шуд ва чанд гоҳ дар бемордории бародарон қарор гирифт. Рӯзе дар деҳаи Маҳалла, ҳамсояқишлоқи Маҳаллаи Боло, яке аз мунавварфикрони Бухоро – Садри Зиё меҳмон шуд. Садриддин, ки ба Маҳаллаи Боло ба хабаргирии модаркалонаш рафта буд, бо хоҳиши Муҳиддин ба деҳаи Маҳалла рафта ба дидори ин меҳмони оликадр мушарраф гардид. Меҳмон дар суҳбат аз зиракии Садриддин пай бурда чунин таъкид кард:

«Ин бачаро барои хондан ба шаҳр бурдан лозим аст, ӯ қобилиятнок менамояд». Ҳамин лутфу иқдом буд, ки Садриддин сентябри соли 1890 дар сафи муллобачаҳои мадрасаҳои Бухоро қарор гирифт.

Таҳсил дар мадраса

Дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил 19 сол давом мекард. Дар ин муддат муллобачаҳо аз сарфу наҳви забони арабӣ, мантиқ, ақоиди ислом (илми калом), фикҳи исломӣ (тарзи иҷрои таҳорат, намоз, рӯза ва ғ.) дарс мегирифтанд. Садриддин то соли 1908 дар мадрасаҳои Мири Араб (1890–1891), Олимҷон (1892–1893), Бадалбек (1894–1896), Хоча Зоҳид (1896–1898) ва Кӯкалтош (1899–1908) таҳсил карда, душвориҳои зиёди зиндагиро аз сар гузаронидааст.

Садриддин аз камбизоаттарин муҳассилини мадрасаҳои Бухоро будааст. Бинобар ин, бештари вақти ӯ на ба дарسخониву такрори дарсҳо, балки ба таъмини рӯзгор сарф мешудааст. Бе попӯшӣ мондан, аз хунукӣ кафҳои पोҳо кафида хуншор шудан, мудом аз байни ангуштони पोҳо хун шоридан лаҳзаҳои нохушу даҳшатборе буданд, ки ҳамвора ба Садриддини толибилм дучор меомаданд.

Дар ташаккули минбаъдаи шахсияти Садриддин шиносӣ ба аҳли илму фарҳанги Бухоро мусоидат намуд. Садриддин октябри соли 1891 ба хидмати Шарифҷонм-аҳдуми Садри Зиё даромад, ки ин ба тақдирӣ минбаъдаи ӯ таъсири ҷиддӣ расонд. Шоирӣ ҷавони боистеъдод Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат дилбастагии Садриддинро ба шеърӯ шоирӣ тақвият бахшид.

Ибтидои соли 1917 ходисае рӯй дод, ки С. Айнӣ маҷбур шуд аз Бухоро фирор намояд. Бо таъсири инқилоби Феврале соли 1917-и рус фаъолияти ислохталабии ҷавонбухориён вусъат пай-

до кард ва амири Бухоро – Олимхон маҷбур шуд, ки 22 апрели соли 1917 дар хусуси ислоҳот фармон барорад. Чавонбухориён 23 апрел ба намоиши шукрона бароманд, вале ба аксулҳаракати саҳти ҳукумат дучор шуданд. Рӯзҳои 23-24 апрел бо фармони амир садҳо маорифпарварону озодипарастон таъкиб гардиданд. Ҳукумати амири С. Айниро низ, ҳарчанд дар намоиши шукрона ширкат надошт, 75 ҷӯб зада ба зиндон партофт.

Аскарони инқилоби С.Айниро дар қатори дигар ислоҳотхоҳон аз зиндон озод намуда, ба беморхонаи Когон бурданд. Дар он ҷо нависанда 52 рӯз таъабат карда, 25 амалиёти ҷаррохию аз сар гузаронд. Баъд Айнӣ ба Самарқанд, ки дар тасарруфи Русия буд, сафар кард ва қисми зиёди умри минбаъдаи худро дар ин шаҳр гузаронд.

Ҳодисаи дигаре, ки ба ҳудогоҳии С.Айнӣ мусоидат карда, мавқеи ӯро ба сиёсати аморати Бухоро тамоман муайян намуд, воқеаи Колесов¹ буд. Бар асари ин ҳодиса 9-уми марти соли 1918 бародари нависанда – ҳоҷи Сирочиддин ба қатл расонда шуд. С. Айнӣ ба ин муносибат марсияи пурсӯзу гудозе навишт, ки банди аввалаш ин аст:

Дўстон! Фоҷиаи саҳт биомад ба сарам,
Рафт аз ин фоҷиа руҳ аз тану нур аз басарам.
Хабаре омаду рафт аз дилу ҷон тоқату ҳуш,
Баъд аз ин кай шавад аз ҳушу дилу ҷон хабарам?!
Хабар ин аст, ки бо теғи ситам кушта шудааст,
Додарам – қуввати руҳу дилу кути чигарам.
Чигарам об шуду реҳт зи ду ҷашми тарам,
Чигарам, во чигарам, во чигарам, во чигарам!

Ҳукумати амири Айниро дар Самарқанд ҳам таъкиб кард ва аз ҷосусони дар Самарқанд будаи худ қатли нависандаро дархост намуд. С.Айнӣ бо ёри ва дастгирии инқилобиёни Самарқанд ба Тошканд фирор мекунад ва аз 22 апрел то 22 октябри соли 1918 дар он ҷо мемонад. Баробари бартараф шудани хатар ба Самарқанд баргашта, дар яке аз мактабҳои усули нав ба касби омӯзгорӣ машғул мешавад.

Ҳамаи ин воқеаҳо ва боз шиорҳои адолатхоҳонаи болшевикон ба он сабаб шуд, ки Айнӣ деҳқонзода инқилоби Октябрро

1 Воқеаи Колесов — раиси Шурои комиссарони халқии Туркистон И.Ф.

Колесов 2 марти соли 1918 ҳамроҳи чавонбухориён барои сарнагун кардани ҳукумати амир ба Бухоро ҳучум намуд, вале бемуваффақият анҷом ёфт.

бо хушӣ пазирад ва бо тамоми ҳастӣ пирӯзии инқилобро ситоиш намояд. Вале Айнӣ бо ҳама сарсупурдагиву эътиқод дар замони шуравӣ низ ба як қатор нокомиҳо рӯ ба рӯ омад. Мудҳиштарин воқеае, ки ба ҳаёту эҷодиёти минбаъдаи нависанда таъсири амиқ гузошт, соли 1937 «душмани халқ» эълон шудани ӯ буд. Дар ин айём суратҳои нависандаи рӯзгордида аз деворҳои кироатхонаҳову мактабҳо фуруварда ва асарҳояш аз рӯйхати китобхонаҳо бароварда шуданд. Айнӣ маҷбур шуд, ба Абулқосим Лохутӣ, ки он вақтҳо дар Маскав мезист, муроҷиат намояд. Бо кӯшишҳои бедареғи Лохутӣ ва даҳолати бевоситаи сардори Давлати Шуравӣ И.В.Сталин номи неки устод Айнӣ барқарор гардид.

Ҳодисаи соли сиюҳафтум боиси тағйироти мундариҷавӣ дар эҷодиёти устод гардид. Нависанда дар замони ҷанги солҳои 1941–1945 дар маркази асарҳои бадеии худ образҳои фолклорию таърихиро қарор дод ва баъди ҷанг ба навиштани «Ёддоштҳо» шуруъ намуд.

Айнӣ дар синни 45-солагӣ хонадор шудааст ва фарзандонаш – Камолиддин, Холида ва Лутфия дар ҳамин шаҳри бостонии Самарқанд ба дунё омадаанд. Вале нависанда дар ҳаёти адабӣ ва фарҳангии Тоҷикистон фаъолона ширкат менамуд. Ҳар сари чанд вақт ба Сталинобод¹ омада, маҷлисҳои адабӣ ва фарҳангиро сарварӣ менамуд. Баҳори соли 1951 шӯъбаи тоҷикистони Академияи илмҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба Академияи илмҳои Тоҷикистон табдил дода шуд ва Айнӣ аввалин президенти АИ Тоҷикистон интихоб гардид. Ин воқеа боис шуд, ки устод минбаъд шаҳри Сталинободро низ ҷойи истиқомат қарор диҳад.

Устод Айнӣ моҳи майи соли 1954 дар Сталинобод бемор мешавад ва 15 июл, нисфирӯзӣ, аз ҷаҳон мегузарад. Дар маросими видоъ, ки дар майдони «800-солагии Маскав» баргузор гардид, дусад-сесад ҳазор ихлосманди устод аз тамоми Иттиҳоди Шуравӣ иштирок доштанд. Оромгоҳи ин шахсияти беназир, ки дар боғи самти шимолии шаҳри Душанбе қарор дорад, макони зиёрати тоҷикистониён ва аҳли фарҳанги ҷаҳон мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Айёми хурдсоливу наврасии Садриддин дар кадом деҳот гузаштааст?
2. Садриддин дар кадом мактабҳои Соктаре таҳсил кардааст?
3. Садриддин кай ба Бухоро омад ва зиндагиаш чӣ гуна буд?
4. Садри Зиё дар зиндагии Садриддин чӣ гуна нақш бозид?

1 Шаҳри Душанбе аз соли 1929 то соли 1961 Сталинобод ном гирифта буд.

5. Чаро Айнӣ ба Самарканд хичрат кард?
6. Оё Айнӣ дар Душанбе низ истиқомат доштааст?
7. Оромгоҳи устод Айнӣ дар кучо чойгир шудааст?

ОСОРИ АЙНӢ

Фаъолияти омӯзгорӣ

Фаъолияти омӯзгории С. Айнӣ ҳанӯз айёми мадрасахонияш оғоз гардида, дар ду самт идома ёфтааст. 1. Таълим дар мактабҳои усули нав. 2. Таълифи китобҳои дарсӣ.

Соли 1906 дар Бухоро Абдурахмон Саъидӣ ном тотор нахустин мактаби нави тоториро таъсис дод. Азбаски дар ин мактаб чанде аз бачаҳои тоҷик низ таҳсил мекарданд, Айнӣ дарсҳои Саъидиро барои талабагони тоҷикзабон тарҷума менамуд. Вақте ки 8 ноябри соли 1908 дар ҳавлии Абдулвоҳиди Мунзим аввалин мактаби нави тоҷикӣ таъсис ёфт, фаъолияти омӯзгории С.Айнӣ боз ҳам васеътар гардид.

С.Айнӣ аз таҷрибаи дар мактабҳои Абдурахмон Саъидӣ, Абдулвоҳиди Мунзим ва Абдулқодир Шакурӣ андӯхтааш истифода карда, барои толибилмони мактаби нав се китоби дарсӣ навишт: «Тартил-ул-қуръон» (1909), «Зарурийёти динийя» (1914) ва «Таҳзиб-ус-сибён» (1910; 1917). Ҳар кадом аз нигоҳи илмиву усулӣ, забону тарзи нигориш ва фарогирии маводди таълимиву тарбиявӣ қолибанд. Аксари ҳикояҳои «Таҳзиб-ус-сибён», аз ҷумла «Одами боақл ва соҳиби бахти баланд», «Одами бадбахт», «Бачаи боақл», «Ҳикоят», бо порчаҳои шеърӣ тақвият ёфтаанд.

Аз ин ҷихат, ҳикояте, ки дар он исрофкорӣ ва харчи беҳуда мазамат гардида, натиҷаи неки сарфакорӣ таъкид меёбад, қолиби диққат аст. Дар мамлакатҳои Ғарб шаҳре месӯзад. Иморотҳо ҳама корношоям гардида ва аҳолии шаҳр беҳонаву чой мемонад. Одамони хайрхоҳ ба қасони ба бадбахтӣ дучорномада ёрӣ расондан хоста, сандуқи хайрия мекушоянд. Ҳангоми чамъ кардани хайрия ба назди тоҷире мераванд, ки барои сарфи беҳудаи як дона гӯгирд хидматгори худро қоҳиш карда истодааст. Тоҷири номбурда ба мутасаддиёни хайрия даҳ ҳазор тилло ионатона дода, онҳоро дар таачҷуб мегузорад: «Гуфтанд: «Дар як дона гӯгирд он қадар қоҳиш карда, дар иона¹ ин қадар маблағ додан барои чист?»

¹ Иона — ёрӣ додан, мадад кардан.

Тоҷир гуфт: «Агар ба як дона гӯгирд сахл мегирифтам ва ба муфт сӯхтани он розӣ мешудам, дар ин маврид аз кучо пул ёфта иона мекардам?»

Байт:

Ба чойи зарурат бидех, то тавонӣ,
Ки дасти ту гирад гаҳи нотавонӣ.
Ва лекин ба чое, ки нафъаш набошад,
Хирадманд як дона арзан напояд.

**Фаъолияти
рӯзноманигорӣ ва
публикисистӣ**

Фаъолияти рӯзноманигорӣ ва публикисистии устод Айнӣ ҳангоми дар Самарқанд зиндагӣ ихтиёр кардани ӯ оғоз ёфта, то охири умраш давом мекунад. Айнӣ дар рӯзномаҳои «Шуълаи инқилоб» ва «Овози тоҷик» ба сифати муҳаррири адабӣ ва мушовир фаъолият доштааст.

Устод ҳанӯз аз солҳои 1919 – 1920 дар рӯзномаи «Шуълаи инқилоб» бо имзоҳои мустаорӣ¹ «С.М.», «С.Х.», «Қ.А.», «С.Қ.», «С.А.», «М.» ва дар маҷаллаҳои ҳаҷвии ўзбекии «Таёқ», «Машраб» бо имзоҳои «Бир кечалик футурист», «Сарсон», «Баттол» мақола, фелетон ва шеърҳои ҳаҷвӣ менавишт. Баъдтар дар рӯзномаи ўзбекии «Меҳнатқашлар товушӣ» ва «Овози тоҷик» фаъолияти публикисистии С.Айнӣ инкишоф ёфт.

Мақолаҳои публикисистии С.Айнӣ, чун жанри фаврӣ ва рӯзмарра, муносибати нависандаро ба муҳимтарин воқеаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давр ба таври возеҳ ифода менамоянд.

Муҳимтарин воқеаи сиёсӣ, ки соли 1924 дар ҳаёти сиёсии Иттиҳоди Шуравӣ рӯй дода буд, ин тақсимоти ҳудуди миллии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна буд. Ба ин муносибат пантуркистону миллатгароён, ки халқи тоҷикро аз мактабу маориф ва матбуот бебаҳра кардан мехостанд, муборизаро ба муқобили ин қавми куҳанбунёд аз нав авҷ доданд. Дар ҳамин давраи тақдирсоз дар матбуот «Қавми тоҷик ва рӯзнома» (1924), «Дар бораи мактаб ва маорифи тоҷик» (1924), «Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон» (1924), «Тоҷикони кӯхистон» (1924), «Қобилияти ташкилотчигӣ дар тоҷикон» (1924), «Матбуоти тоҷик» (1926) ном мақолаҳои публикисистии С.Айнӣ чоп шуданд. Устод дар ин мақолаҳо таъриху адабиёти бой ва фарҳанги куҳан доштани қавми тоҷикро бата-

1 Имзои мустаор — имзои пӯшида ва муваққатӣ.

мом собит месозад. «Дар Осиёи Миёна, хусусан дар хоки Бухоро ва Туркистон, – ёдовар мешавад Айнӣ дар мақолаи «Матбуоти тоҷик», – ба будани як қавми бузурге бо номи «тоҷик» бояд касе инкор надошта бошад».

Мақолаҳои дар давраи Чанги Бузурги Ватанӣ навиштаи С.Айнӣ, аз ҷумла «Деви ҳафтсар», «Хари бедум», «Галвосаи чонкани даррандаи захмдор», «Ҳар зараррасонандаи ба одамро нест кардан даркор аст», хонандаро ба шуҷоат, мардонагӣ ва ҷоннисорӣ дар роҳи Ҳимояи Ватан водор мекунанд.

Устод Айнӣ тамоми эҷодиёти давраичангии худро ба Ҳимояи Ватани азиз аз фашистони истилогар равона намуд. Ин ҳолатро аз очеркҳои «Исёни Муқаннаъ» (1944) ва «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» (1944) бармало мушоҳида кардан мумкин аст. Агар дар «Исёни Муқаннаъ» муборизаи ниёғони мо ба муқобили арабҳои истилогар (асри VIII) нишон дода шавад, пас, дар «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» муқовимати халқи тоҷик бар алайҳи муғулони хунхор тасвир меёбад. Вале масъалаҳои асарҳои мазкур ба мавзӯи асосии адабиёти давраичангӣ муносибати қавӣ доранд. Нависанда корномаҳои Муқаннаъ ва Темурмаликро ба муқобили аҷнабиёни истилогар ба тасвир гирифта, бо ҳамин ба ҳамватанони замони худ дарси мардонагию далерӣ ва душманбадбинӣ меомӯзад.

Фаъолияти забоншиносӣ

Мақолаҳои оид ба забон таълифнамудаи С.Айнӣ фарогири масъалаҳои назариявии забоншиносӣ нестанд. Онҳо ба вазифаҳои амалии забони тоҷикӣ, беҳтар шудани сифати забони адабии тоҷикӣ, саҳеҳтар ва ғанитар шудани қоидаву меъёри забони адабӣ, хубтар гардидани забону услуби адабиёти садаи XX тоҷик бахшида шудаанд.

Дар солҳои 1928–1930 масъалаи забони тоҷикии муосир дар маркази таваҷҷуҳи аҳли зиёи тоҷик қарор гирифт. Дар ин давра мақолаҳои С. Айнӣ «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ» (1928), «Масъалаи таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷикӣ» (1928), «Забони тоҷикӣ» (1928), «Ҷавоби ман» (1929) ва ғ. ба таъб мерасанд. Муаллиф дар онҳо асоси миллии забони тоҷикӣ ва инкишофи минбаъдаи забони адабии тоҷикиро ошкор менамояд.

Фаъолияти забоншиносии С. Айнӣ, инчунин, дар асарҳои таҳриркарда ва мактубҳоиаш низ ба мушоҳида мерасад. Аз ин ҷиҳат, қайдҳои С.Айнӣ “Оид ба забон ва услуби асарҳои нависандагон” ва «Кори нақу кардан аз пур кардан аст» (1934), «Мактуби кушода ба рафиқ Толис» (1948), «Баъзе қайдҳои оид ба аҳволи забоншиносӣ дар Тоҷикистон» барин мақолаву мактубҳои устод ҷолиби диққат аст.

Мулоҳизаҳои С.Айнӣ тамоми қисматҳои забоншиносӣ, ҷун овозҳои нутқ, имло, луғат, калимасозӣ, сарфу наҳб ва услуби баёнро фаро гирифтаанд ва бо руҳи пурқуввати амалӣ ва назарии худ ҳоло ҳам ба тозагӣ ва асолати забони тоҷикӣ саҳмгузор мебошанд.

С. Айнӣ фаъолияти илмии худро аз асарҳои таърихӣ оғоз менамояд. Дар «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (соли 1918) ва «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» (1923) ном асарҳои устод ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ халқи тоҷик дар асрҳои XVIII, XIX ва ибтидои асри XX мавриди таҳлили муфассал қарор гирифтааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Фаъолияти омӯзгории С. Айнӣ кай оғоз гардида, дар кадом самтҳо идома ёфтааст?
2. Кадом китобҳои Айниро медонед?
3. Ҳикояро аз “Таҳзиб-ус-сибён” нақл кунед.
4. С. Айнӣ дар кадом рӯзнома ва маҷаллаҳо кор мекард?
5. Чанд мақолаи публитсистии нависандаро номбар кунед.
6. Чаро С. Айнӣ дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ очеркҳои «Исёни Муқаннаъ» ва «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик»-ро навишт?
7. Кадом мақолаҳои забоншиносии Айниро медонед?
8. Оё устод асарҳои таърихӣ низ навиштааст?

АЙНӢ – ШОИР

Шеърҳои даврани аввал

Дар давраи аввали эҷодиёти Садриддин Айнӣ, ки аз солҳои 90-уми асри XIX то солҳои 20-уми садаи XX-ро дар бар мегирад, назм мавқеи калон дорад. Садриддин Ҳанӯз айёми дар мактаби деҳа хонданаш машқи шеър мекард ва аз солҳои 1892–1893 бо таҳаллуҳои «Сифлӣ», «Муҳтоҷӣ» ва «Ҷунунӣ»

шеър менавишт. Вале ҳеч кадом таҳаллусҳои номбурда ба шоири ҷавон маъқул намешавад ва баъдтар таҳаллуси «Айнӣ»-ро интиҳоб менамояд, ки дорои 48 маъно мебошад. Ғазали «Гули сурх», ки соли 1895 эҷод гардидааст, аввалин шеъри бо таҳаллуси Айнӣ¹ суруда ба шумор меравад:

Рози дил мегуфтам, ар як марҳаме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам...
Аз тамошои гули сурх аз чӣ мемондам ҷудо,
Гар ба каф чун аҳли олам дирҳаме медоштам.
Чун тарозу кай шудӣ саргаштагӣ бар ман насиб?
Айнӣ, ар фикре на аз бешу каме медоштам.

Шоир анъанай адабиёти классикии тоҷикро идома дода, бештар ба жанрҳои лирикии ғазал, қитъа, мусаммат, қасида, маснавӣ ва рубоӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Дар ғазалҳои ишқу муҳаббат, манзараҳои нотақрори табиат ва ахлоқи ҳамидаи инсонӣ самимона ва ҳунармандона васф гардидаанд:

Ёро аз лутф бар ҳолам назар будӣ, чӣ будӣ?
Ё маро ҷуз ошиқӣ кори дигар будӣ, чӣ будӣ?
Васл бо ин кӯтаҳӣ, ҳичрон ба ин дуру дарозӣ,
Шоми ғам чун субҳи шодӣ мухтасар будӣ, чӣ будӣ?
Ёр меҳонад ба сӯйи хеш арбоби ғаноро²,
Айнии бечораро ҳам мушти зар будӣ, чӣ будӣ?

С.Айнӣ бархе аз шеърҳои дар тазмин ва татаббуи ашъори Саъдию Ҳофиз, Камоли Хучандию Камоли Исфahонӣ, Ҷомии Ҳилолӣ, Бедилу Соиб эҷод намуда, маҳорати суҳансанҷии худро такмил додааст. Аз ин ҷиҳат, муҳаммасҳои тазминии шоир ҷолиби диққатанд. Айнӣ ғазалҳои маъруфи шоирони номбурдаро интиҳоб карда, дар радифи онҳо мисраъҳои меофарад, ки аз лиҳози тасвир дар як поя қарор доранд. Як банд аз муҳаммас бар ғазали Ҳофиз:

1 Айнӣ — чашма, чашм, асли, баробарӣ ва ғайра.

2 Арбоби ғано — шахсони доро ва бой.

Сӯхт хичрон хирмани бунёди ман,
Гашт вайрон хонаи ободи ман,
Нест фориғ хотири ношоди ман,
«Гарчи ёрон фориғанд аз ёди ман,
Аз ман эшонро ҳазорон ёд бод!»

Баробари ба воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии давр майл наму-
дани С. Айнӣ мавзӯ ва мундариҷаи ашъори шоир низ тағйир
ёфт. Адиб ба чунин хулоса омад, ки дар замони ӯ танҳо ба мав-
зуи ишқу муҳаббат маҳдуд шудани шоирон басанда нест. Шеър
ҳам бояд ба тасвири масъалаҳои мубрами рӯз кор гирифта, ба
дардҳои иҷтимоии ҷомеа бархӯрад.

Шеърҳои «Мактаб», «Саҳаргоҳон», «Заминро бояд нафу-
рӯшед», «Бомдоди баҳорон», ки солҳои 1911–1917 эҷод гардидаанд,
бо содагӣ, самимият ва хусусияти пандуахлоқии худ фарқ меку-
нанд. Ин шеърҳо заминаи мустаҳками воқеӣ дошта, таҷассумгари
ақидаҳои маърифатпарварӣ ва равшангароии шоир мебо-
шанд. Масалан, дар ибтидои асри ХХ дар Бухоро муносибатҳои
капиталистӣ қувват гирифта, он боиси заминро бо нархи арзон
фурӯхта ба шаҳр хичрат кардани заҳматкашони деҳот гардид.
Шеъри «Заминро бояд нафурӯшед» хушдорест, ки заҳматкашонро
аз оқибати ғочабори заминфурӯшӣ огоҳ месозад:

Эй қуввати ҷисму кути¹ ҷонам,
Осоиши ҷони нотавонам!
Бишнави зи ман ин хучаста² гуфтор,
Мафрӯш замини хеш зинҳор.
Ин хоки сиях, ки мушкбез аст,
Мафрӯш, ки модари азиз аст!

Ифоданокӣ ва қувваи тасвир ба воситаи санъатҳои бадеии
ташбеҳ, тавсиф ва такрор хеле хуб таъмин гардидаанд. Чунин
ҷозибанокӣ ва таъсирбахшӣ дар дигар шеърҳои номбурда низ
мушоҳида мешавад.

Дар шеърҳои «Ғочаи шиа ва суннӣ», «Ҳасрат», «Нидо ба
ҷавонон», «Марсия дар кушта шудани бародарам ҳоҷӣ Сироч
дар зиндони амир» ва достони тамсилии «Парвона ва кирмак»

1 Қут — таом, хӯрок.

2 Хучаста — ҳуб, хуш, муборак.

шоир ба мавзӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ рӯ овардааст. «Фочиаи шиа ва суннӣ» ба муносибати задухӯрде, ки 23 январи соли 1910 миёни шиимазҳабон ва суннимазҳабон дар Бухоро рух дода буд, эҷод гардидааст. Дар шеър сабабгори асосии ин фочиа будани ҳукуматдорони мансабталош таъкид ёфта, мардум ба хушёрӣ ва ҳештаншиносӣ даъват мегардад:

То ба чандин рехтан хуни бародар чойи об,
То кучоҳо кӯфтан бар фарқи модар чойи мор?
Худкушӣ баҳри чӣ? Аз бегонагон орем шарм.
Дӯстозорӣ чаро? Аз душманон дорем ор!

Дар ашъори давраи аввали эҷодиёти Айнӣ тарзу услубҳои гуногуни тасвир истифода шудааст. Шоир дар баёни фикр гоҳ аз оҳангҳои лирикӣ, гоҳ аз тарзи ифодаи публицистӣ ва гоҳ аз тасвирҳои тамсилӣ бомаҳорат истифода кардааст. Дар достони «Парвона ва кирмак» андешаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ шоир дар пардаи тамсил баён ёфтааст. Образи кирмак (заҳматкашони ба замин сарукордошта) ба образи парвона (заминдорон ва заминчаллобони мағруру худписанд) муқобил гузошта шудааст. Оқибат тифлон (ҷавонони ватандӯсту халқпарвар) ба боғ даромада, аз парвона ҷувор бол мекананд ва кирмак шукр мекунад, ки мағруру худписанд нест. Тамсил чунин ҷамъбаст шудааст:

Он, ки дар ин маъракаи худроӣ шуд,
Худсару худбинро худроӣ шуд.
Оқибаташ ҳол бад-ин сон шавад,
Маъракаи бозии тифлон шавад.

**Ашъори
даврони
шуравӣ**

Фаъолияти шоирӣ адиб баъди инқилоби Октябр ҳам давом намуд. Шоир дар ин айём баробари жанрҳои суннатӣ аз шаклҳои нави шеърӣ низ бомаҳорат истифода кардааст. «Суруди озодӣ» ё «Марши хуррият» (1918) ном шеъри Айнӣ аз нух банди ҷаҳормисраи иборат буда, ба оҳанги «Марселеза»¹ эҷод гардидааст. Ин суруд дар ду вазн (1. Баҳри рамал – *фоилун, фоилун, фоилотун*; 2. Баҳри мутадорик – *фоилун, фоилун, фоилун*) эҷод

1 Марселеза — суруди инқилобии фаронсавӣ, гимни давлатии Фаронса мебошад. Муаллифи матн ва мусиқии он Руже де Лил (1760 – 1836) аст.

ФАЪОЛИЯТИ НАВИСАНДАГИИ АЙНӢ

Қиссаи «Одина»

Устод АйнӢ дар даврони шуравӢ асосан ба таълифи асарҳои насри машғул мешавад. Нахустин асари калонҳаҷми нависанда қиссаи «Қаллодони Бухоро» мебошад, ки соли 1922 ба забони ӯзбекӣ ва соли 1937 ба забони тоҷикӣ чоп мегардад. Аз ин рӯ, аввалин асари насрии калонҳаҷме, ки устод АйнӢ ба хонандаи тоҷик пешкаш намудааст, қиссаи «Одина» мебошад. Ин қисса бори нахуст бо номи «Саргузашти як тоҷики камбағал» дар рӯзномаи «Овози тоҷик» (1924 – 1925) ба таъб расид. Чопи китобии қисса бо номи «Саргузашти як тоҷики камбағал ё ки Одина» соли 1927 анҷом ёфт. Матни ҳозираи «Одина», ки аз чор қисм ва 30 боб иборат аст, маҳсули таҳрирҳои пайдарпайи нависанда мебошад.¹

«Одина» аввалин қиссаи реалистии тоҷик аст. Нависанда дар ин асар ҳаёти тоҷикони кӯҳистонро дар ибтидои асри ХХ инъикос мекунад. Воқеа дар кӯҳистони Қаротегин (водии Рашт) мегузарад. Образҳои Одина, Гулбибӣ, Бибиоиша, Арбобкамол, Муллохокироҳ ва дигарон хонандаро ба ҳаёти душвору сангин ва камбағалонаи мардуми меҳнатӣ шинос менамоянд.

Одина дар синни 12-солагӣ аз падару модар ятим менамояд. Қозӣ, муфти ва оқсақол барин калоншавандагони деҳа мероси камбағалонаи аз падари ӯ боқимондаро «тарака»² мекунад. Харчи маросими дафни падар ва ҳаққи таракачиён зиёд мешавад. Дар натиҷа Одинаи сағир³ аз арбоби деҳа даҳ танга қарздор шуд. Мувофиқи қарордод Одина дар синни 15-солагӣ ба хидмати Арбобкамол даромад. Вале дар бадали ду сола, ки Одина дар ин дарбор хидмати чӯпонӣ ва ҳезумкаширо ба ҷо овард, «аз хӯчаини худ рӯйи хӯроки серӣ ва пӯшоки дурустро надид». Ба болои ин, Одина ҳамеша аз хӯчаин зарбу лат меҳӯрд ва дашному ҳақорат мешунид.

Одина роҳи ягонаи начотро дар гурехтан мебинад ва ба сӯйи Фарғона раҳсипор мешавад. Ӯ дар заводи пахтадозакунии Андичон дар шароити ниҳоят вазнину тоқатфарсо се сол кор ме-

1 Яке аз хусусияти услубии эҷодиёти С. АйнӢ он аст, ки ӯ асарҳояшро пеш аз чопи навбатӣ таҳрир мекунад.

2 Тарака — тақсим намудани моли меросӣ байни меросхӯрҳо.

3 Сағир — хурд.

кунад ва бо пули пасандозаш барои модаркалонаш – Бибиоиша ва маҳбубааш – Гулбибӣ савготӣ харида, роҳи ёру диёрро пеш мегирад. Одина мехост духтари холааш – Гулбибиро ба занӣ гирад. Бинобар ин, барои тӯй ҳам тайёри дида буд. Вале дар роҳи Қаротегин закотчиёни амир қисми зиёди молу матои Одинаро гонат мекунад ва ӯ бо қисмати ками раҳовард ба хонашон мерасад.

Одина боз ба чанголи Арбобкамол меафтад ва маҷбур мешавад, ки ба ивази як миқдор пулу мол аз дасти хўчаини собиқаш раҳой ёбад. Одина ба сафар баромад ва мақсад дошт, ки ин дафъа асбоби тӯйро ҳар чӣ тезтар чамъ карда, ба хона баргардад, Гулбибиро ба занӣ гирад ва қисмати боқимондаи умрро ҳамроҳи модаркалонаш ва Гулбибӣ ба осудагӣ гузаронад. Вале дар заводи Андичон бемор мешавад, ӯро ҳамкоронаш барои табобат ба Тошканд мефиристанд. Вале азобу азияти зиёди ғарибӣ, меҳнати тоқатфарсову фикру андешаҳои хузновар дар бораи бозмондагонаш қисми ҷавони Одинаро тамоман об карда буд ва ӯ дар Тошканд соли 1918 аз касалии сил вафот мекунад.

Образҳои қисса

Қаҳрамони асосии асар Одина мебошад. Ӯ дар дарбори Арбобкамол тамоман бечуръат тасвир ёфтааст. Муносибати золимонаи Арбобкамол чашми ӯро чунон тарсондааст, ки ҳатто ба хўчаин рӯ ба рӯ истода ёрои сухан гуфтанро надорад. Арбобкамол вақте ки пойи шикастаи як гўсфандашро мебинад, аз Одина сабаби онро мепурсад: «Одина воқеаро ҳикоя кардани шуда «ман... хезум... чинӣ...» гуфта забонаш гирифта-гирифта сухан сар карда буд, ки арбоб маҷоли гап задан надода, монанди шағоли гуруснае, ки ба мурғе ҳамла оварад ё саге, ки ба гадое дар афтад, ба тарафи Одина ҳучум карда ва сангеро аз замин бардошта, чунон бар сари Одина зад, ки сараш торс кафида худаш ба замин афтод».

Шароити тоқатфарсои зиндагӣ ва муносибати ғайриинсонии Арбобкамол Одинаро ба андеша водор мекунад ва ӯ роҳи ягонаи аз дасти ин золим халос шуданро дар гурехтан мебинад.

Ҳамин тариқ, вобаста ба шароити муҳит оҳиста-оҳиста хислату характери Одина такмил меёбад. Одина дар завод ба муҳити коргарӣ ошно мешавад ва аз ҳаракатҳои инқилобии коргарони рус огоҳ мегардад. Одина аз сухбатҳои ҳамкории гуногунмиллаташ ба фикре меояд, ки золимон ва истисморгарон на танҳо

дар деҳаи вай ё дар Бухорои Шарқӣ, балки дар Русия ва дигар мамлакатҳои ҷаҳон низ вучуд доранд.

Дар охири асар муносибати Одина ба табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ боз ҳам равшантар эҳсос мегардад. Ба Одинаи бемор Шариф чунин хабар мерасонад: вақте ки аскарони амири Бухоро ба заводи Қизилтеппа ҳучум мекунанд, коргарони тоҷики ин завод намегурезанд ва аскарони амир ҳамаи онҳоро нест мекунанд. Одина зудбоварӣ ва ба амир умед бастанӣ коргарони тоҷикро маҳкум мекунад: «Уй бародар! Он тоҷикон дар ҳақиқат гунаҳкор буданд, гуноҳи бузурги онҳо нодонӣ аст: гуноҳи бузурги онон ин аст, ки барои мардумфиребӣ, барои нобуд кардани душманони худ ва барои пур кардани киса олат будани номи дину миллатро надонистанд...»

Аз сужети қисса бармеояд, ки Одина дар байни солҳои 1914 – 1918 таҷрибаи зиёди зиндагӣ андӯхта буд. Ҳамчунин, дар боби «Бозид» ҳолати руҳӣ ва одамшиносии Одина муфассал тасвир ёфтааст: Одина се сол боз модаркалонаш ва маҳбубаашро надида буд ва ҳангоме ки аз сарҳади Қаротегин гузашт, мехост ҳар чӣ тезтар ба хонашон расад. Лекин аз тарафи Арбобкамол бим дошт, бинобар ин, рӯзона ва рӯйрост ба қишлоқ даромаданро ба худ салоҳ надонист, маркаби худро ба чаро сар дода, то шаб ба дарае хобид: «Одина, ки «боз касе дида намонад» гуфта дар лаби харсанге хобида буд, ду чашмашро аз офтоб намеканд...

Оқибат офтоби толеи Одина баромад, дунё ба назараш равшан шуд, чунки офтоб охирин шуълаи худро аз тегаи кӯҳ гирифта, ба уфуқ фуру рафта, дунёро дар зери пардаи торикӣ андохта буд... »

Ҳолати руҳии Одина ба вазъияти мушаххаси шароит марбут аст. Ӯ офтоберо, ки ҳамеша дар интизораш буд, ҳоло чашми дидан надорад ва фарорасии торикии шабро, ки ҳама вақт барояш андӯх меовард, аз дилу чон хоҳон аст, зеро вазъи ҳозираи Одина маҳз ҳамин тазодро тақозо дорад.

Аз ин тасвирҳои нависанда симои Одина чун ҷавони дурандеш, бамулоҳиза ва нисбат ба модаркалону маҳбубааш садоқатманду дилсӯз намоён мешавад. Вале худӣ ҳаёти воқеӣ, муҳити иҷтимоии Қаротегини ибтидоӣ асри XX ва синну соли қаҳрамон (Одина ҳангоми ба кори завод даромадан ҳамагӣ 17–18 сол дошт) ба С. Айни имконият намедод, ки Одинаро чун шахси муборизу фаъол тасвир намояд.

Нависанда дар образҳои Бибиоиша, Раҳимабегим, Гулбибӣ зиндагии занони одии кӯхистони тоҷикро дар охириҳои салтанати амирони манғит тасвир намудааст. Муносибату муомила ва саргузашти пурфочиаи Гулбибӣ ба хонанда таассуроти амиқ гузошта, дар ӯ хислатҳои дӯстдорӣ, бурдборӣ, садоқат, ахлоқи пок, инчунин кинаю нафратро ба золимон тарбия менамояд.

Гулбибӣ аз ҷабру ҷафоҳои Арбобкамол сар задани бадбахтиҳои худ, Одина ва модаркалонашро ҳис мекунад ва вақте ки арбоб ӯро ба писараш никоҳ карда, ишқи покашро поймол кардани мешавад, дигар ҳеч гуна урфу одат пеши роҳи тугӯни ғазабашро гирифта наметавонад:

Арбобкамол... гуфт:

— Эй духтараки беҳаё, ин чӣ муомилаи бешармона буд, ки ба шавҳарат кардӣ?

Гулбибӣ, ки чихил рӯз боз дар ин хона касе овози ӯро нашунидааст, мисли шер дар ғурриш даромада гуфт:

— Беҳаё ту, золим ту, беномус ту!!!

Арбобкамол ба Гулбибӣ дармеафтад, Гулбибӣ низ риши сафеду дарози ӯро бо дастонаш мепечонад. Вақте ки арбоб Гулбибиро ба замин мезанад, «аз вазни афтодани ӯ як бандча риши арбоб канда дар дасти Гулбибӣ мемонад».

Баъди чанд рӯзи ин воқеа Гулбибӣ аз дунё мегузарад.

Оре, Гулбибӣ орзуҳои ҷавонияшро ба хок бурд, аммо шарафи инсонии худро на танҳо муҳофизат карда тавонист, балки дар охири ҳаёташ аз душмани худ як навъ интиқом ҳам гирифт. Чунин эътироз ибтидои муборизаест, ки дар симои персонажҳои асарҳои ояндаи С. Айнӣ чун Гулнор, Муҳаббат, Фотима ва Ҳабиба таҷассум ёфтааст.

Дар байни образҳои манфии асар образи Арбобкамол ҷолиби диққат аст. Ӯ мумсики гузароест, ки тамоми ҳиссиёташ ба ҷамъоварии пулу мол вобаста аст. Нависанда дар тасвири образи Арбобкамол аз ҳаҷв истифода кардааст. Аз ҷумла, аз шарми риши кандашуда то чил рӯз худро бемор сохта дар хона пинҳон шудан ва баъд «Худо ба ман умри дубора дод, вагарна бемориам бисёр саҳт буд, мӯйҳои баданам тамои рехта, аз сари нав баромад, бубинед, асараш ханӯз дар ришам боқӣ аст» гуфта, дар назди мардум «шукрона» кардани ӯ ҳам хандаовар ва ҳам нафратовар аст. Умуман, образҳои мусбату манфии қиссаи «Одина» ҳар қадом дар ҳалли зиддиятҳои асар саҳми муносиб доранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Барои чӣ «Чаллодони Бухоро» не, балки «Одина» аввалин қиссаи реалистии тоҷик номида шудааст?
2. Мундариҷаи асарро баён намоед.
3. Чаро Одина образи асосии асар қарор гирифтааст?
4. Дар бораи тағйироти хислати Одина маълумот диҳед.
5. Чаро Одина дар назди деҳа фурӯ рафтани офтоб ва фарорасии шаб-ро орзу мекард?
6. Дар бораи образи Гулбибӣ чӣ медонед?
7. Хусусияти ҳаҷвӣи образи Арбобкамолро нишон диҳед.

РОМАНИ «ҒУЛОМОН»

Устод Айнӣ дар байни солҳои 1927–1930 романи «Дохунда»-ро таълиф намуд, ки охири соли 1930 дар Қазон ба таъб расид. Дар таърихи адабиёти Осиёи Миёна бори аввал ба таълифи асари типи нав – роман пардохтан аз адиб ҷустуҷӯҳои зиёди эҷодиро талаб менамуд. Роман аз панҷ қисм ва 124 боб иборат буда, ба таъсиси Ҷумҳурии ҳафтуми сотсиалистии Тоҷикистон (1929) анҷом меёбад. Муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ қаҳрамонони «Дохунда» аз «Одина» вобаста ба вақту замон фарқ мекунад. Ёдгор мубориз аст. Гулнор низ дар фаъолиятмандӣ аз Ёдгор қафо наместонад ва ҳар ду қаҳрамон ба мақсад мерасанд.

Ҷолиби диққат аст, ки макони воқеаҳои қиссаи «Одина» ва романи «Дохунда» сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон мебошад. Одина зодаи Қаротегин (води Рашт) ва Ёдгор зодаи Кангурт (минтақаи Кӯлоб) мебошанд. Устод Айнӣ ба ин мавзӯҳо сафар накарда буд. Вале масъулияти баланди ватандорӣ ӯро водор намуд, ки айёми баррасии масоили миллӣ тавачҷуҳи ҷомеаи шуравиро ба зиндагии тоҷикони кӯҳистон ҷалб намояд.

Романи «Ғуломон»

Воқеаҳои романи «Ғуломон» асосан дар зодгоҳи худи нависанда – ноҳияи Ғиждувони Бухоро мегузаранд. Аз ин рӯ, «барои ман навиштани ин китоби арзишнок осон буд», – кайд кардааст С.Айнӣ.

«Ғуломон» аз панҷ қисм иборат буда, бори аввал ба забони тоҷикӣ соли 1935 ба таъб расидааст. Ин асари ҳаҷман бузург¹ аз

1 Матни куллии «Ғуломон» 610 саҳифа мебошад.

манзараҳои ғуломфурӯшии ибтидои асри XIX сар шуда, то соли 1933 давом мекунад ва воқеаҳои таърихии зиёда аз 100-соларо дар бар мегирад. «Ғуломон»-и С.Айнӣ романи мухташам (эпопея) мебошад, зеро дар он воқеа ва иштироки персонажҳо то ҳадди аъло инкишоф меёбад.

Дар «Ғуломон» образҳои бисёре амал мекунанд, вале қаҳрамони марказии асар халқ мебошад. Хатти сужети асар дар асоси амалиёти як авлоду се насл фароҳам омадааст. Дар сари насли аввал Раҳимдод ном ғулом қарор дорад, ки ўро соҳибонаш дар 7-солагӣ Неқадам ва дар пиронсолӣ Бобоғулом ном мебаранд. Насли дуюмро писари Раҳимдод – Эргаш ва насли сеюмро писари Эргаш – Ҳасан намояндагӣ мекунанд.

Насли аввал

Ба насли якум ғуломон ва канизакони бисёре, мисли Ашӯри часур, Фарход, Ҳошим, Очил, Зебо, Гулсум шомиланд, ки асосан дар қисми якуми роман фаъолият доранд. Дар сарғаҳи ин насл Раҳимдод меистад.

Раҳимдод ҳафтсола буд, ки ўро дастаи ғоратгарони Абдурахмон-сардор аз Ҳирот ҳамроҳи бист нафари дигар ба асирӣ мегирад ва ба ў номи дигар – Неқадам дода, ба ғуломчаллоби хевагӣ – Муҳаммад Каримбой мефурӯшад. Каримбой дар саройи Пойи остонаи Бухоро Неқадамро ба 40 тангаи тилло ба Абдурахимбойи шофиркомӣ мефурӯшад.

Лаҳзаҳои ба банди дасти Неқадам пахш кардани тамғаи тафсон ниҳоят муассир ва ҷонгудо аз аст: «Набиполвон Неқадамро пуштнокӣ ба замин хобонид, ду кафи дасти ўро бо поҳояш ба замин пахш кард. Қалмоқоим пойҳои ўро пахш карда нигоҳ дошт. Пас аз он Набиполвон тамғаи тафсондари аз думчааш бо анбӯр бардошта ба банди дасти Неқадам пахш кард.

Бача бо ҳавли ҷон чирросзанон фарёди ҷонгудо ба баровард... Пас аз он нафасаш ба дарун афтод... Пас аз қадре осуда шудагӣ барин шуд... Бача аз ҳуш рафта буд...

Набиполвон тамғаи ба дасти бача часпидамондари ҷунонки муҳри ба сурғучи гудохта пахш кардашударо бардоранд, бо зӯр қанда гирифт. Қойи доғшудаи дасти бачаро Қалмоқоим намади сӯхта пахш кард.

Бо ҳамин амалиёт Неқадам ҳам ба қатори молҳои ҳеҷ гумнашаванда ва барҳам нахӯрандаи тамғадори бой даромад».

Неқадами хурдсол аз пагоҳ то бегоҳ хидмат мекард ва азоби ҷонгудоии ғуломиро бо сабру тоқат аз сар мегузаронд.

Мувофиқи муоҳидаи сулҳе, ки соли 1868 байни аморати Бухоро ва давлати Русия баста шуда буд, бояд ҳамаи ғуломон ва канизакони аморати Бухоро то соли 1880 «озод» мешуданд. Баробари дигар ғуломони Абдурраҳимбой Неқадам низ «озод» мешавад ва баъд Гулсум ном канизакро ба занӣ мегирад.

Бобоғулом баъди «озод» шудан ҳам ҳамроҳи Гулсум дар хонаи Абдурраҳимбой кор мекунад. Вақте ки аз заъфи пирӣ дигар аз ухдаи ягон кор баромада наметавонад, писари Абдурраҳимбой ба Гулсум чунин таъкид мекунад: «Ба Бобоғулом гӯй, ки акнун барои худ ҷойи дигаре ёбад. Мо дар ин гуна қахтсолӣ шумоёнро парво карда наметавонем».

Чунин муомилаи сангдилонаи бой ба ӯ таъсири бад мерасонад ва ба бистари беморӣ меафтад. Бобоғулом дигар аз беморӣ намехезад ва дар «деҳаи Қарағоч, дар кӯчаи «Ғуломон», дар даруни як хоначаи пастаки похсагини тангдар» вафот мекунад.

Дар роман ҳангоми ҳукмронии ҳукумати подшоҳии рус расман манъ шудани ғуломӣ, вале дар шакли дигар давом кардани он дар мисоли образи Раҳимдод (Неқадам, Бобоғулом) ва ғуломоне мисли ӯ моҳирона тасвир ёфтааст.

Насли дувум

Насли дувуми ғуломон аз насли аввал фарқ дорад. Агар Раҳимдод бечуръат ва камҳаракат бошад, пас писари ӯ – Эргаш ва ҳамсафонаш – ғулом Ҳайдар, Сафар-ғулом, Нормурод ва дигарон дар оташи муборизаву талош барои зиндагӣ обутоб ёфтаанд. Урун Нарқалла аз Туркистон рӯзнома ва варақаҳои инқилобӣ оварда, дар байни ҷӯпонону ҳезумкашон ва умуман аҳолии камбағал паҳн мекунад.

Эргаш ба тамоми чамъомадҳое, ки дар хонаи хӯчаинаш воқеъ мегарданд, аҳамият медиҳад, маълумот мегирад ва он суҳанҳоро ба Сафар-ғулом ва дигар ҳаммаслақонаш мерасонад. Як рӯз дар вақти ҳезумкашӣ гурӯҳи деҳқонон ба дасти навқарони амир асир меафтанд. Агар навқарони амир фардо дар рӯзи равшан аз фаъолияти инқилобии дастгиршудагон воқиф мегардиданд, ҷазои саҳт насиби онҳо мешуд. Эргаш аз торикии шаб истифода карда, на танҳо худ аз ҳабс мегурезад, инчунин рӯзномаю баённомаҳои дар байни ҳезумҳо русткардаро ҳам гирифта бо худ мебарад.

Эргаш, Сафар-ғулом ва дигар намояндагони насли дувуми ғуломон зиёнкориву кинаҳои ниҳонии Қутбия, Ҳамдамфурма ва Шошмакул барин муфтхӯрон ва бадҳоҳони ҷомеаро фош меку-

нанд, ба рӯди Ҷилвон об бароварда, заминҳои гирду атрофи онро шодоб мегардонанд.

Насли сеюм

Насли сеюмро набераи Бобоғулом ва писари Эргаш – Ҳасан ва ҳамсафони ӯ – Муҳаббат ва Фотима намояндагӣ мекунанд. Ин насл дар ҷомеаи шуравӣ умр ба сар мебарад ва дар қисми охири асар – қисми панҷум фаъолият дорад. Махсусан, ишқу муҳаббати Ҳасану Фотима самимӣ ва воқеӣ мебошад. Фотима, ки ростқавл, меҳнатдӯст ва якрӯю якзабон буд, ба Қутбия бойдухтар майл кардани Ҳасанро дида, аз ӯ меранҷад. Ҳасан ин хатои худро дарк карда аз Фотима узр мепурсад. Дар асар ин лаҳза басо ҷолиб ба тасвир омадааст. Муҳаббат Ҳасанро барои ин хатоаш коҳиш карда мегӯяд:

— Дар аввал ту дили ӯро шикастӣ. Дили шикаста бо узру маъзарати хушқу холи дуруст нахоҳад шуд. Дар натиҷаи таҷрибаҳои бисёр аст, ки гуфтаанд:

«Дил, ки ранҷид аз касе, хурсанд кардан мушқил аст,
Шишаи бишқастаро пайванд кардан мушқил аст.
Шишаи бишқастаро пайванд кардан метавон,
Мурғи аз каф частаро побанд кардан мушқил аст».

— Ман умедворам, ки, – гуфт Ҳасан, – ин узри ман узри хушқу холи шуда намонад. Ҳасан ва Фотима фаъолияти зиндагии падарони худро дар шароити дигари иҷтимоӣ бо сарбаландӣ идома медиҳанд.

Дар «Ҷулумон» образҳои зиёде амал мекунанд. Образҳои манфии Қиличхалифа, Абдурахмон-сардор, Акрамбой, Наби-полвон, Муҳаммад Каримбой, Ҷормонполвон, кали Султон, Шохназарбой, мулло Қаҳҳор, Қутбия воқеӣ ва табиӣ тасвир ёфта, ифодакунандаи муносибату муомилаи қувваҳои манфии ҷомеа мебошанд.

Айни ҳангоми тасвири образҳои манфӣ аз воситаҳои гуногуни тасвири бадеӣ ва тарзи баёни ҳаҷвӣ моҳирона истифода мекунанд. Масалан, дар боби VIII қисми якуми роман маросими ғулумҷаллоби хевагӣ – Муҳаммад Каримбойро қабул кардани амир Ҳайдар¹ тасвир ёфтааст. Вақте ки Муҳаммад Каримбой

1 Амир Ҳайдар чорумин амираи Бухоро аз сулолаи манғития буда, солҳои 1802 – 1826 ҳукмронӣ кардааст.

қоидаи дастбӯсии амирро ба ҷой оварда, аз саломхона берун мебарояд, ўро дарбориён ихота мекунад. Ин манзара чунин тасвир ёфтааст: «Дар берун аҳли дарбор корвонбоширо монанди мўру малах фаро гирифтанд. Инҳо монанди хашароти мурдорхор мехостанд аз бадани фарбеҳи чиркини корвонбошӣ, ки аз пеши амир ба обу арақ гўтида монанди мурдаи кухна бӯй гирифта баромада буд, порчаҳои равғанин канда гиранд». Қувваи ҳаҷвии пораи мазкурро санъатҳои бадеии ташбеҳу тавсиф ва муболиғаву киноя афзун намудаанд.

«Ғулумон» романи таърихӣ мебошад ва дар байни персонажҳои он чун амир Ҳайдар, мулло Қаҳҳор, қушбегӣ Низомиддинхоҷа, Нуриддинхоҷа ва чандин шахсҳои таърихӣ иштирок мекунад ё ном бурда мешаванд.

«Ғулумон» чун намунаи адабиёти бадеии халқҳои Осиёи Миёна дар 200-чилдаи китобхонаи адабиёти ҷаҳонӣ ҷой гирифтааст. С.Айнӣ бо романи «Ғулумон» як силсилаи асарҳои насрии худро, ки аз китобҳои «Одина», «Дохунда» ва «Ғулумон» иборат буд, ба анҷом мерасонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи аввалин романи С. Айнӣ – «Дохунда» чӣ медонед?
2. Чаро Айнӣ дар бораи «Ғулумон» «барои ман навиштани ин китоби арзишнок осон буд» гуфтааст?
3. Мафҳуми дар ҳатти сужети «Ғулумон» истифода шудани як авлоду се наслро шарҳ диҳед.
4. Дар сарғаҳи насли аввал кадом образ меистад? Насли дувум аз насли аввал чӣ фарқ дорад?
5. Чаро Фотима аз Ҳасан ранҷид?
6. Пораи шеърӣ аз забони Муҳаббат баёнгардидаро аз ёд кунед.
7. Дар бораи образҳои манфии асар маълумот диҳед.
8. Чаро «Ғулумон»-ро романи таърихӣ меноманд?

ҚИССАИ «МАРГИ СУДХҶР»

СудхҶр аз пули худ нон шиканад гар, ба масал
Шиша сандон шиканад, атола дандон шиканад.

(Айнӣ)

Устод Айнӣ солҳои сиюми асри ХХ асарҳои худро барои наврасон, аз қабилӣ «Мақтаби кӯҳна» (1935), «Аҳмади девбанд» (1936), «Марги судхҶр» (1939) ва «Ятим» (1940) навишт. Дар қиссаи «Марги судхҶр» падидаи манфии судхҶрӣ¹, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри ХХ тамоми ҷомеаи Бухоро фаро гирифта буд, ҳаҷв шудааст.

Садриддин Айнӣ аз нахустин қадамҳои эҷодӣ ба офаридани симоҳои ҳасису пулпараст таваҷҷуҳ зоҳир намуд. Нависанда дар асарҳои «Чаллодони Бухоро», «Одина», «Дохунда», «Ғуломон», «Ёддоштҳо» судхҶриро чун ҳодисаи номатлуби ҷомеаи инсонӣ накушиш кардааст. Дар қиссаи «Марги судхҶр» қуллаи баландтарини фаъолияти ҳаҷвнигории Айнӣ зоҳир гардидааст.

Образи Қоришқамба

Дар маркази қиссаи «Марги судхҶр» ҳаёт ва фаъолияти мумсики гузаро² Қориисмат меистад. Нависанда ба воситаи мушоҳидаҳои зирақонаи талабаи мадраса муносибату муомилаи Қориисматро ба қиморбозон, дукондорон, кӯкнориён, саройбонон, соҳибони банкҳо ва дигар табақаҳои Бухорои амирӣ нишон медиҳад.

Талабаи мадрасаро, ки дар ҷустуҷӯи хучра буд, рафиқаш ҷунин маслиҳат медиҳад: «Қорӣ-ишқамба» ном як кас ҳаст, ки чанд дар хучраи зархарид дорад, агар аз вай пурсӣ, шояд яке аз хучраҳояшро ба ту орият³ диҳад». Аз ин гуфтор таваҷҷуҳи талабаи мадраса бештар ба калимаи «Қорӣ-ишқамба» ҷалб мегардад ва ӯ дар ҷустуҷӯи соҳиби ин лақаб мешавад. Дар ҳақиқат, симои ин одами бо маънои лақабаш пурра мувофиқат мекард. Бинобар ин, мардуми шӯхтабӯи Бухоро номи ӯро, ки Қориисмат буд, ба лақабаш иваз карда буданд:

«Ӯ як одами миёнақади фарбеҳи шикамқалони гарданкӯтоҳ буда, ғафсии гардан ва пуррагии сару рӯяш ҳам аз ғафсии шикамаш қариб фарқ надошт, агар риши қалони ғулии монанди алафи

1 Суд — фоида, манфиат; судхҶрӣ — манфиатпарастӣ.

2 Гузаро — касе ё чизе, ки дар ягон сифат аз ҳад гузашта бошад.

3 Орият — чизеро ба касе барои истифодаи муваққатӣ додан.

гандадарав ба ҳам печидаашро, ки тамоми рӯяшро фурӯ гирифта буд, тарошида мепартофтанд, сару тани ин одам дар як чо ба шикамбаи холӣ карданашудаи шутур монандӣ пайдо мекард, ғояташ ин ки ин аз вай калонтар буд, монанди ҷуссаи шутури ба дарди хо-риш гирифтагардидаи мӯяш рехтагӣ сурхчатоб менамуд».

Қувваи тасвири ҳаҷвро ба *алафи гандадарав* ташбеҳ додани риши ғулӣ ва ба *шикамбаи холӣ карданашудаи шутур* монанд кардани сару тани Қориисмат меафзояд. Хонанда аз тасвирҳои минбаъда ба ҳам комилан мувофиқ будани зоҳиру ботин ва сурату сирати образи асосиро бармало эҳсос мекунад. Қорӣ-ишкамба дар бозор ба анвои хӯрокворӣ, нӯшокӣ ва ширавориҳои аз пеши роҳаш баромада беихтиёр даст мезанад ва шиками чун ҷуссаи шутур бузургашро пур мекунад. Ягон сокини бозор гоҳи хӯрокхӯрӣ аз иштиҳои қозгир ва чашми зоғмонанди ӯ эмин намемонад. «Дар вақти гузаштанам аз пеши дукони сандукфурӯш, – мегӯяд талабаи мадраса, – дидам, ки соҳиби дӯкон... чӯти ҳисобро монанди деворча рост гузошта ва дар паси вай кадом як чизи хӯрданиро монда меҳӯрд. Аммо чашми тезбини зоғмонанди Қорӣ-ишкамба он чизи хӯрданиро дида ба он чо нишастааст, ки февран ба як паҳлу ёзида ва дасти худро ба паси чӯт ёзонда, дар хӯрдани он чизи «пинҳон кардашуда» ба соҳиби дукон шарик шуд».

Ҳамин тарик, дар назди дӯконҳои чинифурӯшӣ ва атторӣ чашмгуруснагӣ, дар назди тоқифурӯш ва саргарошхона ҳасисӣ, ҳангоми вохӯрӣ ба бойбача ҳислати мумсикии Қорӣ-ишкамба кушода мешавад. Ин бандаи пул аз хурдтарин шароити маблағчамъкунӣ истифода мекунад. Ҳатто камтарин имконияти сарфакорино, бигузур бо маҳрумиятҳои зиёд бошад ҳам, аз даст намедихад. Дар ҳавлии Қорӣ-ишкамба дар як шабонарӯз танҳо як дона гӯгирд истифода мешуд.

Қорӣ-ишкамба роҳҳои гуногун ва, баъзан, нафратовари пулғундориро истифода карда, маблағи бисёр захира намуд. Маблағҳои Қорӣ ҳама дар бонкҳои Бухоро буданд ва рӯз ба рӯз афзоиш меёфтанд. Соли 1915 ба дараҷаи баланд расидани маблағҳои Қорӣ басо образнок тасвир ёфтааст. «Дар соли дувуми чанг... маблағҳояш ҳам аз ду миллион зиёдтар шуда, монанди магасони гӯштхӯр бачагони бешумор мезонданд».

С.Айнӣ дар баробари тасвири роҳҳои бойшавии Қорӣ-ишкамба боиси бадбахтиҳои гӯшношуниди ӯ гардидани сарвати беҳисобашро нишон медиҳад. Дар ин лаҳзаҳо хусусияти ҳаҷвии образ боз ҳам афзуда, руҳи миллии он пурқувваттар мешавад. Аз

чумла, вазъият, ҳаракат ва нолаҳои Қорӣ хангоми аввалин бор аз даст додани як миқдори ками пулаш симои манфур ва ночизи ўро пеши назар чилвагар месозад: «Қорӣ-ишкамба дар ҳолате ки саллаи калонаш каловавор ба гарданаш фуромадагӣ буд, монанди навҳагарон ба ҳар тараф ҳам хўрда, торҳои риши худро бо ангуштонаш канда, «вой хонем сўхт, вой ҷонам ба лаб омад, вой ҷонаки азизам аз даст рафт!» – гўён фарёд мекашид; гоҳо ба нохунҳои худ рўяшро харошида хуншор мекард; гоҳо гирия гулўгираш гардида, бе он ки чӣ гуфтаниш маълум шавад, монанди саге, ки ба обмўрии боғ дармонда, ба паси худ аз боғбон зарбаҳои ҷонкоҳ мехўрда бошад, нўла мекашид».

Дар шароити пурушўби Бухорои ибтидои асри ХХ чунин ҳодисаҳои ҷонкоҳ дар ҳаёти Қорӣ-ишкамба чанд бор рўй медиҳанд ва, ниҳоят, ин бандаи пул қурбони сарватҳои худ мегардад. Ў хангоми намози пешин аз касе хабари аз тарафи болшевикон мусодира кардани пулҳои ҳамаи банкҳои Бухороро шунида «Оҳ, пулакам!» – гўён аз олам мегузарад.

Дар қиссаи «Марги судхўр» арбоб Рузӣ, арбоб Ҳамид ва Мирзохўча барин образҳои дигари манфӣ низ ба назар мерасанд. Онҳо ҳокимони деҳот мебошанд ва дар судхўрию фиребгарӣ аз Қорӣ-ишкамба мондани надоранд. Бинобар ин, нависанда Қорӣ-ишкамбаро *рўбоҳи шахрӣ* ва судхўрони деҳотро *гурғони сахрой* гуфтааст. Аз ин лиҳоз, тасвири симои Мирзохўча ном судхўри шаклану мазмунан ҳампояи Қорӣ-ишкамба ҷолиби диққат аст. Нависанда хангоми пешвозгирии Қориисмат сурати Мирзохўчаро чунин ба қалам додааст: «Лекин давидани ноиб аз давидани сангпушт ҳеҷ фарқ надошт, чунки ў ҳам монанди Қорӣ-ишкамба шикамқалон ва фарбеҳ буда, гўшти зери зақан ва пушти сари ў дамида баромада, гарданашро бо шикам ва тахтапушташ ҳамрўй карда буд. Фарқе, ки ў аз Қорӣ-ишкамба дошт, ҳамин буд, ки сараш хурд, ришаш кам ва поҳояш аз поҳои ў кўтоҳ буда, аз фарбеҳӣ ё аз варами монанди зерсутун ғафс менамуданд. Ба ин шаклу шамоил намуди зохирии ноиб ба ҷуволи пури гандум монанд буд, ки даҳони вайро як қабза карда бо даҳонбанд баста бошанд».

Дар қиссаи «Марги судхўр» ҳамчунин образҳои мусбати талабаи мадраса, тарҷумон, Мухсин, Ҳамроҳрафик, Шодмон, Тўрамурод амал мекунанд ва дар баёни мундариҷаву чараёни инкишофи сужети асар саҳми муносибдоранд. Асар аз забони талабаи мадраса, ки прототипи ў худӣ муаллиф аст, нақл

меёбад. Бинобар ин, талабаи мадраса чун шахси масъул, дурандеш, зариф ва кунҷков ба назар мерасад.

Симои дигаре, ки боиси такони чиддии ҳолатҳои руҳии Қорӣ-ишқамба гардидааст, тарҷумон аст. Маҳз ба тавассути тарҷумон калимаи «болшевик» дар дили Қорӣ-ишқамба тарсу ҳарос ҷой карда, оқибат сабаби ҳалокати ӯ мешавад. Хабарӣ тарҷумон дар бораи тағйири ҳукумати Русия воситае гардидааст, ки нависанда изтиробу ҳаяҷони қалбии ӯро бо тамоми нозуқӣ ба тасвир гирад. Ҳамаи образҳои дигари мусбату манфӣ боиси такмили паҳлуҳои гуногуни хислати Қорӣ-ишқамба гардидаанд.

Меҳнати бисёрсолаи нависанда боиси он шуд, ки «Марги судхӯр» аҳамияти умумичаҳонӣ пайдо намояд. Дар адабиётшиносӣ образи Қорӣ-ишқамба ба беҳтарин образҳои ҳаҷвии чаҳонӣ, чун Шейлоки нависандаи англис Шекспир, Гобсеки нависандаи фаронсавӣ Балзак, Плюшкини нависандаи рус Н.В.Гогол, Иудушка Головлёви нависандаи рус С.Шедрин, Ҳочиоғои нависандаи эронӣ Содик Ҳидоят дар як саф гузошта шудааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом асарҳои бачагонаи С. Айниро медонед?
2. Ғайр аз «Марги судхӯр» боз дар кадом асарҳои нависанда тасвирҳои ҳаҷвӣ мушоҳида мешаванд?
3. Чаро Қориисматро Қорӣ-ишқамба лақаб додаанд?
4. Оё қиёфаи образи асосӣ ба хислату характери ӯ мувофиқат мекунад?
5. Боз кадом образҳои қиссаро медонед?
6. Қорӣ-ишқамба ба кадом образҳои ҳаҷвии чаҳонӣ қиёс шудааст?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Қориисмат образи асосии кадом асари устод Айни мебошад?
А) «Одина»;
Б) «Дохунда»;
В) «Ғулмон»;
Г) «Марги судхӯр»;
Ғ) «Ёддоштҳо».

«ЁДДОШТҲО» – АСАРИ ЧАМЪБАСТИИ АЙНӢ

Шухрати асар

«Ёддоштҳо» охири ва бузургтарин асари устод Айнӣ мебошад. Он баъди анҷоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ таълиф ёфта, дар муддати солҳои 1948–1954 ба таъби расидааст. Ин асари калонҳаҷм аз ҷаҳор қисм иборат аст ва ҳар чор қисми он 1000 саҳифаро дар бар мегиранд. Нависанда барои қисматҳои якум ва дуюми «Ёддоштҳо» ба Мукофоти давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ мушарраф гардидааст.

Мувофиқи маълумоти дучилдаи «Феҳристи асарҳои Айнӣ ва адабиёти оид ба ӯ» (1963; 1978) қисматҳои якум ва дуюми «Ёддоштҳо» то соли 1978 ба 23 забони дунё, аз ҷумла ба забонҳои англисӣ, чинӣ, фаронсавӣ, арабӣ, олмонӣ, украинӣ тарҷума ва ҷоп гардидааст.

Дар бораи «Ёддоштҳо» олимони ва адибони бисёри ватанӣ ва хориҷӣ, ҷун М.Турсунзода, К.Федин, М.Шакурӣ, М.Авезов, С.Табаров, Р. Ҳодизода, И.Брагинский, А.Сайфуллоев, Г.Ломидзе, Л.Арагон, Саид Нафисӣ, Ян Рипка, Иржи Бечка, Сарвари Гӯё изҳори ақида карда, асарҳои таҳқиқотӣ таълиф намудаанд.

Таълифи «Ёддоштҳо»

С.Айнӣ аз замоне, ки қалам ба даст гирифта, ба кори эҷодӣ пардохт, орзу мекард, ки хотироту ёддоштҳои хешро рӯйи қоғаз биёрад, вале ӯ барои оғози ҷунин нави эҷод ҷуръат намекард. Устод бар ин ақида буд, ки ёддоштнависӣ аз романныависӣ ҳикоянависӣ душвортар аст. Ба фикри Айнӣ, инсон то зиндагии гузаштаре дуруст надонад, рӯзгори муосирро дарк карда наметавонад.

Соли 1940 С.Айнӣ асари «Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам»-ро навишт, ки ин машқи пешакӣ барои эҷоди асари ёддоштӣ буд. Вақте ки синну соли нависанда аз ҳафтад мегузарад, дар худ заъфи¹ пирӣ эҳсос мекунад ва неруи кориаш ҳам камтар мешавад. Нависанда қарор медиҳад, ки фурсати боқимондаи умрро ба эҷоди «Ёддоштҳо» сарф намояд. Адиб ният доштааст, ки воқеаҳои «Ёддоштҳо»-ро аз деҳа, аз рӯзе, ки худро шинохтааст, оғоз намуда, дар шаҳрҳои Бухоро ва Самарқанд то ғалабаи инқилоби Октябр (ноябри соли 1917) давом диҳад, аммо марг имкон надод, ки С.Айнӣ ин нияти эҷодии худро пурра ба анҷом расонад.

1 Заъф — сустӣ, нотавонӣ, беқувватӣ.

Қисми якуми «Ёддоштҳо» «Дар саҳро» ном дошта, воқеаҳои давраи кӯдакии нависандаро аз чор-панҷсолагии ӯ то соли 1890 дар бар мегирад. Дар ин қисм ҳодисаву воқеаҳо, ки дар деҳоти Соктаре ва Маҳаллаи Боло рух додаанд, то вафоти падару модари Садриддин ва ба Бухоро раҳсипор шудани ӯ тасвир ёфтаанд.

Се қисми минбаъдаи «Ёддоштҳо» «Дар шаҳр» ном доранд. Дар қисми дувум оид ба мадрасаҳои Бухоро, барномаҳои таълимии онҳо, тартиби зиндагии аҳли мадраса ва тариқи омӯзиши толибилмон маълумот дода мешавад. Дар ин қисм, инчунин, соли аввали таҳсили Садриддин дар мадрасаи Мири Араб (соли хониши 1890–1891) баён шудааст.

Қисми III аз соли 1891 ибтидо гирифта, то соли 1896 давом мекунад. Дар ин қисм Садриддин ба хонаи Шарифҷон-маҳдум мекӯчад ва дар он ҷо як сол монда ба зиёиён, ба ҳунармандони Бухоро аз наздик шинос мешавад. Баъд таҳсили Садриддин дар мадрасаҳои Олимҷон, Бадалбек ва шиносоии ӯ бо шоир Ҳайрат мавриди баррасӣ қарор мегирад. Қисми IV аз соли 1896 оғоз ёфта, то солҳои 1902–1903 идома меёбад. Дар ин қисм аҳволи муллобачагони пешқадам, афкори маорифпарварии Аҳмади Дониш ва шогирдони ӯ, ақидаҳои мухталифи иҷтимоии замон тасвир ёфтаанд. Умуман, «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ ҳодисаҳои 20 соли охири асри XIX ва се соли ибтидои асри XX-ро фаро гирифтааст.

Дар адабиёти классикии форсу тоҷик асарҳо, ки хусусияти ёддошти дошта, чараёни зиндагии нависандагонро фаро гирифта бошанд, кам нестанд. Устод Айнӣ дар таълифи «Ёддоштҳо» анъанани «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Восифӣ (асри XVI) ва «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Донишро (асри XIX) давом додааст.

Эҷодиёти Восифӣ ханӯз аз соли 1925 тавачҷуҳи Айниро ба худ ҷалб намуда буд. Баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ устод ба омӯхтани «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ҷиддан машғул мешавад. Ва соли 1946 асарро бо номи «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ» таълиф менамояд, ки он соли 1956, баъди вафоти нависанда, ба таъби мерасад. С.Айнӣ таассуроти худро аз эҷодиёти Восифӣ бо рубоии зерин ифода намудааст:

Ин боғ зи нахли¹ куҳан оростаам
В-он нахл ба теги хома пиростаам.²
Сайронгаҳе зиёда кардам ба шумо,
Ҳарчанд зи умри худ базе костаам.

Рубоии мазкур ба рубоие, ки ба сифати эпиграфи «Ёддоштҳо» омадааст, бисёр монанд аст:

Ин хона зи хишти куҳна андохтаам,
Дар вай чашне зи рафтагон сохтаам.
То аҳли замони мо бидонанд, ки ман,
Як умри чавонӣ ба ҷӣ раҳ бохтаам.

Ин ду рубоӣ дар як вақт (1946) эҷод шуда, аз таъсири самарабахши «Бадоеъ-ул-вақоъ» ба «Ёддоштҳо» гувоҳӣ медиҳад. Устод Айни дар тасвири воқеии ҳаёти табақаҳои гуногуни шахрҳои асримиёнагӣ ва дукону масҷиду мадрасаҳо услуби нигориши «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Восифиро ба эътибор гирифтааст.

С.Айнӣ ба «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш боз ҳам пештар, ҳангоми мадрасахонӣ, шинос шуда буд. Соли 1899 бо супориши Садри Зиё толибилмон – Мунзим, Ҳайрат ва Айни китоби «Наводир-ул-вақоъ»-ро нусхабардорӣ намуданд. Айни аз мутолиаи «Наводир-ул-вақоъ» таассуроти амиқ гирифт: «Шиносоии ман ба «Наводир-ул-вақоъ», – қайд кардааст С.Айнӣ, – дар ман танҳо инқилоби фикриро бедор карда намонд, балки ба сарам савдои насрнависшавиро ҳам андохт. Дар ҳамон вақтҳо ман орзу мекардам, ки бояд кас насрнавис шавад ва агар ин мақсад ба даст дарояд, монанди Аҳмад-махдум насрнавис шавад, ки воқеаҳои дар пеши хонанда бо забони сода таҷассум кунонда нишон дода тавонад».

Дар ҳақиқат, дар «Наводир-ул-вақоъ» тасвири ҳаёти давраи Дониш, воқеа ва шахсоне, ки бевосита аз ҳуди зиндагии рӯзмарра гирифта шудаанд, маъқеи асосӣ дорад. Аҳмади Дониш барои ба вучуд овардани образи ҳамзамонони одии худ, чун Шуқурбеки «дузд» ва мулло Ҳолмуҳаммади шикорҷӣ, кӯшиш намудааст. Ҳамин тасвирҳои ҳақиқатнигорона ва ба ҳаёти мардум наздики «Наводир-ул-вақоъ» бештар ба Айнии чавон таъсир расонд ва

1 Нахл — дарахт.

2 Пиростан — қайҷӣ задан, ороиш додан.

ин таъсир то охири умр, дар вақти навиштани «Ёддоштҳо» низ давом намуд. Тасвири баъзе лаҳзаҳои асосӣ дар ин ду асар ба ҳам хеле монанданд. Дар «Наводир-ул-вақоеъ» Шукурбек Муллохони шикорчиро мағлуб мекунад ва ба дасти ӯ каме пул дода таъкид менамояд: «Ин пул кироия туст ва инро бардору дигар ба ин шаҳр маист, мабодо ки дигарбора туро бифиребанд ва ба муқотилаи¹ ман барангезонанд. Он гоҳ амон наёбӣ».

Дар «Ёддоштҳо» Шукурбек касеро, ки ба умеди муқофот гирифтани муқобилаш мебаромад, мағлуб намуда, ба вай як миқдор пул дода мегуфт: «Ин пулро гиру аз шаҳр бадар рав! Агар дар ин ҷо монӣ, аҷаб нест, ки дуҷумбора ба ин гуна часорат қадам гузорӣ, дар он сурат ман ба ҷонат амон намедихам». Чунин тасвири ба «Наводир-ул-вақоеъ» монанд дар «Ёддоштҳо» кам нестанд.

Инчунин, дар таълифи «Ёддоштҳо» асарҳои тарҷумаиҳолӣ адабиёти рус, махсусан «Бачагӣ», «Дар байни мардум» ном асарҳои ёддошти нависандаи рус А. М. Горкий чун манбаи адаби истифода шудаанд. Устод Айнӣ аз миёнаҳои солҳои 30- юм² ба омӯхтани асарҳои М. Горкий диққати ҷиддӣ дод ва асарҳои номбурда дар таҳрири адабии ӯ дастраси хонандаи тоҷик гардиданд. Омӯзиши эҷодиёти М. Горкий ба С. Айнӣ имконият дода аст, ки аз саргузаштҳои худ, аз муҳити солҳои кӯдакӣ ва ҷавонӣ, чизи асосиро аз чизи ғайриасосӣ ҷудо кунад ва бо ҳамин моҳияти иҷтимоии воқеаҳои «Ёддоштҳо»-ро афзун гардонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Оид ба шухрати ҷаҳонии «Ёддоштҳо» маълумот диҳед.
2. Қадом олимони ватанию хоричӣ дар бораи «Ёддоштҳо» сухан гуфтаанд?
3. «Ёддоштҳо» аз чанд қисм иборат аст?
4. Чаро «Ёддоштҳо»-ро асари нотамо меноманд?
5. Қадом манбаҳои «Ёддоштҳо»-ро медонед?
6. Рубоҳои Айнӣ дар мавриди «Ёддоштҳо» ва «Бадоеъ-ул-вақоеъ» аз ёд кунед.

1 Муқотила — ҷанг ва кушокушӣ.

2 С. Айнӣ дар Анҷумани якуми нависандагони Иттиҳоди Шуравӣ (1934) дар Маскав ба А. М. Горкий шинос ва ҳамсуҳбат шуда буд.

МАВЗУЪ ВА МУНДАРИЧАИ «ЁДДОШТҲО»

Қисми
аввал – «Дар
сахро»

Қисми аввал аз 30 боб иборат мебошад. Касби асосии бошандагони деҳоти Соктаре ва Маҳаллаи Боло кишоварзӣ буда, ҳамчунин ба касибӣ машғул будаанд. Дар ин қисм одамони маърифатдӯст ва пешқадами ин ду деҳа ва шахсиятҳои шинохтае, ки ба ин деҳот рафтуомад доштанд, мавриди тасвир қарор гирифтаанд.

Дар қисми якуми «Ёддоштҳо» образҳои Сайидмуродхоча (падари Садриддин), Устоамак – Ҳидоятхоча (амаки Садриддин), Тўтапошшо, Ҳабиба, Лутфулло-гўппон, Исо-махдуми шоир мавқеи асосӣ доранд.

Сайидмуродхоча образест, ки бо меҳнати ҳалол, ростқавлӣ, инсондӯстӣ ва покнатӣ дар байни аҳоли эътибори баланд дорад ва фарзандони худро ҳам дар ҳамин руҳия тарбия менамояд. Вай дар як порча заминаш мудом машғули кор мебошад. Ба болои ин ба бофандагӣ, рангрёзӣ ва тарошидани санги осие низ шугл меварзад ва қору фаъолиятро сарчашмаи асосии зиндагӣ медонад.

Падари Садриддин одами бофарҳанг аст. Ба Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Соиб ва Исо эҳтироми тамом дорад ва ҳамеша фикрхояшро бо мисолҳо аз ашъори онҳо тақвият медиҳад. Падар одамони золим ва муфтхӯро фиребгарро одамони девсор¹ меномад ва аз онҳо эҳтиёт шудани мардумро бо ин байти Саъдӣ қувват мебахшад:

Дев бар одам наёмезад, матарс,
Бал битарс аз одамони девсор.

Суханҳои хикматноку пандомӯзи падар ба Садриддин таъсири бузург бахшиданд, меҳру муҳаббати ўро ба шеър, ба каломи бадеӣ зиёд намуданд ва худӣ ўро ба ҳалолкорӣ, меҳнатдӯстӣ ва ростӣ ҳидоят намуданд. Васияти падар пеш аз марг муҳимтарин дастури зиндагии минбаъдаи Садриддин гардид: «Дар чӣ гуна душворӣ бошад ҳам, хон! Лекин қозӣ нашав, раис нашав, имом нашав! Агар мударрис² шавӣ, майлат!».

Дар қисми якуми «Ёддоштҳо» образи занон низ мавқеи муайян дорад. Устод Айни симоҳои Тўтапошшо ва Ҳабибаро хотир-

1 Девсор — монанди дев, зиштнамо.

2 Мударрис — дарсдиҳанда, муаллими мадраса.

мону чолиб офаридааст. Махсусан, образи Ҳабиба бо самимияту донишмандӣ ва далерию кордонияш хонандаро ба вачд меорад.

Образи занон

Дар мактаби духтарона таваччуи Садриддини кунҷковро Ҳабиба ном духтари соҳибчамолу донишманд чалб менамояд. Ҳабиба шеърҳои бисёр медонист ва як ғазали Ҳофизро, ки бо байти:

Даст аз талаб надорам, то коми ман барояд,
Ё тан расад ба чонон, ё чон зи тан барояд

огоз мешуд, батакдор хонда гиря мекард. Аз тасвирҳои минбаъда маълум мешавад, ки байти боло ба ҳолати руҳии Ҳабибаи ошиқ комилан мувофиқ омада, дар роҳи расидан ба мақсад ба ӯ қувват мебахшидааст.

Азбаски ҷавони дӯстдоштаи Ҳабиба ҳам лангу ҳам баднамо будааст, падару модари духтар ба хонадор шудани онҳо муқобил баромадаанд. Баъди талошҳои зиёди бенатича Ҳабиба бо ҷавони дӯстдоштааш шабона аз Соктаре ба Ғиждувон гурехта, саҳар ба қозихона меравад ва аз қозӣ талаб мекунад, ки онҳоро бо ҳам никоҳ кунад. Ба муколамаи қозӣ Абдулвоҳид ва Ҳабиба таваччуҳ намоед:

– Духтарам, туро кӣ аз роҳ баровард?

– Маро ҳеч кас аз роҳ набаровардааст, ман ба ихтиёри худ ҳамин ҷавонро ба шавҳарӣ хостам, – ин овози духтар буд, ки бо ҳаяҷони гиряолуд мебаромад.

– Агар падару модарат ин қоратро шунаванд, чӣ мегӯянд? Магар онҳо ба ин кори ту розӣ мешаванд? – Ин саволи дуҷуми қозӣ буд.

– Ҳозир падарам ҳам ҳамин ҷавон ҳаст, модарам ҳам, ман ба розӣ ва норозӣ шудани падару модарам қор надорам, – ин овози духтар буд, ки бо оҳанги аз аввал ҳам қиддитар мебаромад.

Қозӣ хутбаи¹ никоҳ сар кард.

Чунин рафтори бочуръатона ва бебоқонаи Ҳабиба дар Бухорои охири асри XIX ва ибтидои асри XX як қаҳрамонӣ буд.

Қисми якуми «Ёддоштҳо» ба тасвири вабои умумие, ки охири солҳои 80-уми асри XIX дар қаламрави Бухоро боиси аз байн бурдани одамони зиёде, аз ҷумла падару модари Садриддин гардида

1 Хутба — хондани дуо ва оятҳои Қуръон.

буд, ба охир мерасад. Баъди вафоти падару модар тамоми бори зиндагӣ ба дӯши Садриддин меафтад, боз як соли дигар додаронаш Сирочиддин ва Киромиддинро нигоҳубин мекунад. Садриддин дар назди Муҳиддин, ки хангоми таътил ба деҳа омада буд, масъалаи дар Бухоро таҳсил карданро ба таври қатъӣ мегузорад. Онҳо ҳавлии дар Маҳаллаи Боло дошташонро мефурушанд ва бо пули он оши соли падару модарро дода, додаронро хатна мекунанд ва баъд бародарони хурдсолашонро ба парастории тағояшон – Қурбонниёз вогузор намуда, ба сафари Бухоро омода мешаванд.

**Қисми дувум –
«Дар шаҳр»**

Қисми дувуми «Ёддоштҳо» аз 32 боб иборат мебошад. Дар бобҳои аввал дар бораи мадрасаҳои Бухоро маълумот дода шудааст. Ба гуфти С.Айнӣ, «мадрасаҳои Бухоро ба мадрасаи динӣ будан ва муллоҳои Бухоро ба олими мутахассиси улуми динӣ будан шуҳрат доштанд ва ба ин сабаб Бухоро на танҳо ба Осиёи Миёна, балки ба мусулмонони дохили Русия ҳам – ба тоторҳо ва бошқирҳо ҳам нуфузи динӣ дошт».

**Образи
Садриддин**

Дар қисми дувуми «Ёддоштҳо», пеш аз ҳама, симои Садриддин ба назар мерасад ва тамоми воқеаҳо вобаста ба ҳолатҳои руҳию вазъи зиндагии ӯ таҳлил меёбад.

Садриддин чун ҷавони ҷиддӣ, кордон ва соҳиби тачрибаи муайяни зиндагӣ ба шаҳри Бухоро омад. Ин аст, ки ба тамоми мушкилиҳои зиндагӣ тоқат карда тавонист. Дар солҳои аввали мадрасaxonӣ ӯро ҳамеша камбағалӣ, нодорӣ ва муҳтоҷӣ таъқиб мекард. Масалан, зимистони соли 1890 дар мадрасаи Мири Араб бо чунин аҳвол таҳсилро давом медод: «Ман бошам, маҳсӣ надоштам, як кафши сарипоии маҳаллидӯхт доштам, ки аз вай об мегузашт ва намро ба худ мекашид. Хоҳ дар такрор бошад, хоҳ дар кӯча аз рӯйи курта як ҷомаи пахтадор пӯшида, бо як қабат лозимӣ мебаромадам... Бемаҳсигӣ маро бисёр азоб медод ва पोҳоям торс-торс кафида, замини саҳти дандонакашӣ кардашуда барин мешуд. Дар рӯзҳои барфу борон, вақте ки ба кӯча ё ба рӯйи мадраса бароям, даруни кафшам пур аз барфу об мешуд ва аз кафидагӣҳои поям, гӯё ки бо корд ҷок карда бошанд, хун шорида мерафт».

Ягона доруи ман дар кафидагӣҳои по равғани шамъи ҷойдорӣ буд, шамъро даргиронида, бар рӯйи кафидагӣҳо ҳам карда нигоҳ медоштам, равғани доғи шамъ аз канори оташи пилташ ба рӯйи ҷароҳат чакра-чакра мечакид ва фавран озорро таскин медод».

Мухтоҷӣ ва қашшоқӣ Садриддинро водор мекард, ки ба муллобачагони давлатманд ошпазӣ ва ҷомашӯйӣ намояд, хонаи онҳоро рӯбад, ба онҳо сабақ омӯзад. Баъзан ба хидмати бойе даромада, дафтардорӣ мекард ва баъзан дар мадраса фаррошӣ менамуд. Садриддин баъди ба охир расидани соли таҳсили 1890 – 1891 тобистон баҳри хабаргирии бозмондагон ва хешовандонаш ба дехоти Маҳаллаи Боло ва Соктаре меравад. Бародари хурдиаш – Киромиддин дар зимистон вафот карда будааст, Сирочиддинро бо худ гирифта ба Бухоро меорад.

**Шиносой бо
аҳли адаб**

Дар қисми дуёми «Ёддоштҳо» аввалин шиносоии Садриддин бо намояндагони фарҳангу адабиёти Бухоро – Аҳмади Дониш, Садри Зиё, Назруллои Лутфӣ, Бурҳони Муштоқӣ ёдрас шудааст. Махсусан, боби «Одами аҷиб» ҷолиби диққат аст. Ин боб бо тасвири муфассали симои Аҳмади Дониш оғоз меёбад: «Ин одам қомати баланде дошт, баландии қоматаш ба дараҷае ки ҷомаи банораси¹ подшоҳии дар тан доштааш баробари зонуяш буд ва ҳол он ки ин гуна ҷома дар тани одамони одӣ ба замин мерасад. Тани ин одам ба тарзе пурра буд, ки баландии қоматаш он қадар ҳис карда намешуд ва ба назар миёнақад менамуд. Гардани ин кас ҳам мувофиқи қадаш дароз ва муносиби баданааш пурра буд.

Аммо сари ин одам аз одат берун калон буд. Шояд бори он каллаи калон ба он гардани дароз вазнинӣ мекарда бошад, ки дар вақти роҳ рафтани гарданааш гоҳ ба ин тараф ва гоҳ ба он тараф ҳам меҳӯрд...

Рӯйи ин шахс сабзина ва пурра буд ва, бо вучуди ин ки синни ин касро аз шаст боло тахмин кардан мумкин буд, ба рӯяш он қадар чинҳои ҳискардашаванда наменамуд. Риши ӯ миёна ва кулӯта (лӯнда) буда, торҳои сафедаш аз сиёҳаш бештар менамуд».

Дар аввалин шинохти Аҳмади Дониш Садриддин ба ихтилоф дучор мешавад. Садриддин мебинад, ки ин одами аҷибро калонҳои мадраса зоҳиран эҳтиром мекунанд, пеши ӯ аз ҷой хеста салом медиҳанд, вале дар ғайбаш ӯро худобехабар, гумроҳ, дағдағанок, кофир меноманд. Ва танҳо мушоҳидакорӣ ва муҳокимарониҳои мантиқӣ ба Садриддин ҳақиқати ҳолро мекушоянд. Маълум ме-

¹ Банорас — матои майданақши сиёҳу сафед, ки тораши абрешиму пудаш ресмон мебошад.

шавад, ки Аҳмади Дониш олими бузург ва мунаҷҷими ҳақиқӣ будааст. Азбаски дурӯягӣ ва риёкории¹ куҳнапарастону мутаассибонро медонистааст, ба салони онҳо ҷавоб намегардондааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қисми аввали «Ёддоштҳо» чӣ ном дорад ва ба кадом давраи ҳаёти Садриддин бахшида шудааст?
2. Дар бораи образи падари Садриддин – Сайидмуродхоҷа маълумот диҳед.
3. Кадом хислатҳои Ҳабиба ба шумо маъқул шуд?
4. Чаро қисми II «Ёддоштҳо» «Дар шаҳр» ном дорад?
5. Дар ташаккули хислати Садриддин дар деҳот кӣҳо саҳм гузоштаанд?
6. Дар солҳои аввали мадрасаҳои шароити зиндагии Садриддин чӣ гуна буд?
7. Садриддин дар солҳои аввали мадрасаҳои ба кадом шахсиятҳои фарҳангӣ шинос шуд?
8. Симои Аҳмади Дониш дар «Ёддоштҳо» чӣ гуна тасвир ёфтааст?

«ЁДДОШТҶО» ЧУН МАНБАИ АДАБИ ВА ИЛМӢ

Қисми сеюм ва чоруми «Ёддоштҳо» давоми мантиқи қисми дувум мебошанд. Қисми сеюм аз 54 ҳикоят иборат буда, бо фасли «Ҳавлии Шарифҷон-маҳдум» оғоз ва бо фасли «Дӯстии ду калонгир» анҷом меёбад. Қисми чорум аз 44 ҳикоят иборат аст ва он бо фасли «Мадрасаи хоҷаи Зоҳид» оғоз ёфта, бо фасли «Саёҳати маҳдумони сохта» ба анҷом мерасад.

Садриддин тирамоҳи соли 1891 ба хидмати Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё мебарояд ва ин хидматгорӣ як сол давом мекунад. Садриддин аз ҷамъомадҳои адабие, ки ҳар ҳафта шабҳои сешанбе, чоршанбе ва панҷшанбе дар ҳавлии хӯҷаинаш баргузор мегардид, баҳра мебардошт ва ба Назруллои Лutfӣ, Абдулмачиди Зуфунун, Яхёхоҷа, Содикхоҷаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Абдуллохоҷаи Таҳсин, Бурҳони Муштоқӣ, Абдулқарими Офарин, мирзо Азими Сомии Бӯстонӣ, Раҳмати сартарош, Азизхоҷаи Азиз барин шоир ва суҳанварон шинос мешуд. Ба ин муносибат, Айнӣ оид ба зиндагӣ ва эҷодиёти ади-

1 Риёкорӣ — дурӯягӣ ва покдомани зоҳирӣ.

бони номбурда мухтасар маълумот дода, хонандаи имрӯзо ба ҳаёти адабии Бухорои охири асри XIX ва ибтидои асри XX як андоза шинос менамояд.

**«Ёддоштҳо» –
сарчашмаи
адабӣ**

Маълумоти С.Айнӣ дар бораи суханварону донишмандон ҷолиб ва пурмухтаво буда, бо далелҳои муътамад асоснок гардидааст. Масалан, дар бораи Абдулмаҷиди Зуфунун чунин омадааст: «Дар нучум аз шогирдони Аҳмади Дониш буда, дар шеър ва адабиёт ва дар фанҳои расмии мадрасаҳои Бухоро низ маҳорат дошт. Азбаски ӯ фанҳо ва илмҳои гуногунро медонист, ҳамзамононаш ба ӯ «Зуфунун» лақаб дода буданд, ки «соҳиби фанҳо» гуфтан аст».

Мувофиқи маълумоти Айнӣ, Яҳёҷоҷа низ ҳаҷвнигори бомаҳорат мебошад ва бисёр норасоӣ ва ноадолатҳои даврро зарифона ошкор месозад. Ҳикояҳои ҳаҷвӣ ӯ дар бораи қорӣ Самеъ, қозӣ Бадриддин ва тоҷири сарватманди Бухоро – Ҷӯрабек Арабов хунармандона ба қалам омада, дорои оҳангҳои пурқуввати иҷтимоӣ мебошанд. ӯ дар шеърҳои ҳаҷвӣ низ маҳорат доштааст. Рӯзе қушбегӣ (ба таъбири имрӯза, сарвазир) Ҷонмирзо, ки риши калоне доштааст, аз Яҳёҷоҷа илтимос мекунад, ки дар ҳаққаш шеърه гӯяд. Яҳёҷоҷа бадохатан гуфтааст:

Мири қушбегӣ дар ойина бубинад риши хеш,
Бо дили хеш бигӯяд: «Ана ришу мана риш!»
Гар бубинад риши пурчингилаи қорӣ Самеъ,
Бо дили реш бигӯяд: «Ана ришу мана риш!»

Ва шарҳ додааст:

– Мири қушбегӣ, мебахшед, ки шумо ғайр аз риши калон чизи қобили мадҳ надоред, ки сабаби ифтихоратон шавад. Афсӯс, ки ин ришатон ҳам дар пеши риши қорӣ Самеъ кадру қимати худро гум кард.

**Оид ба маориф-
парварон**

Дар байни адибоне, ки дар «Ёддоштҳо» зикр ёфтаанд, адибони маорифпарвар Аҳмади Дониш, Шамсиддин Шоҳин, Абдулқодирхоҷаи Савдо, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Содикхоҷаи Гулшанӣ, Абдулвоҳиди Мунзим мавқеи босазо доранд.

Дар «Ёддоштҳо» таваҷҷуҳи С.Айнӣро, беш аз ҳама, сардори чараёни маорифпарварии адабиёти тоҷик – Аҳмади До-

ниш чалб намудааст. Дар «Аҳмади Дониш», «Тарзи зиндагонии шабонарӯзӣ ва ҳафтагии Аҳмад-махдум», «Оби ганда ба хандак», «Саёҳати солонаи Аҳмад-махдум», «Шеърҳои ҳачвии Аҳмад-махдум», «Хабари вафоти Аҳмад-махдум», «Аввалин шиносоии ман ба калонтарин асари Аҳмади Дониш – «Наводир-ул-вақоъ» ном бобҳои қисматҳои сеюм ва чорум оид ба чараёни зиндагӣ ва фаъолияти ин симои барҷаста маълумоти муфид дода шудааст. Ба қавли С.Айнӣ, Аҳмади Дониш баробари нависандаи барҷаста будан олими дақиқсанҷ, хунарманди мумтоз ва хаттоти беҳамто низ будааст ва даромади асосии ӯ аз рӯйи меҳнати ҳалолаш ҳосил мешудааст. «Ман, – гуфтааст С.Айнӣ, – як китоби «Юсуф ва Зулайхо»-ро бо хат, чадвал ва расми Аҳмад-махдум дидаам, ки дар ҳамон вақт ба қимати сесад пуд гандум фурӯш шуда буд».

С.Айнӣ дар хусуси Шамсиддин Шохин маълумоти мухтасар додааст, зеро хангоми мадрасаҳои бо ӯ вонахӯрдааст. Шиносоии Садриддин ба Шохин тавассути ашъори шоир сураат гирифтааст. С.Айнӣ Шохинро аз шоирони машҳури замон ва забардасти рӯзгор доништа, қайд кардааст: «Шеърҳои Шохин ҳамеша дар маҳфилҳои Шарифҷон-махдум хонда мешуданд ва ҳар шеъре, ки ӯ гӯяд, дар рӯзи дуҷоми гуфта шуданаш ба он чо меомад... Ва ба ман шеърҳои Шохин аз шеърҳои ҳамаи он шоироне, ки дар он маҷлисҳо меидам, зиёдтар таъсир мекард».

Дар қисми сеюми «Ёддоштҳо» дар хусуси ҳаёт ва фаъолияти Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат муфассал сухан меравад, зеро Ҳайрат шарикдарс ва дӯсти Айнӣ буда, дар айёми ҷавонӣ аз олам даргузаштааст. Нависандаи «Ёддоштҳо» хотираи рафиқи ҷавонмарги худро абадӣ гардондан хоста, мероси адабии парокандаи ӯро гирд меоварад.

С.Айнӣ Ҳайратро шоири навоар ва устои худ медонад ва дар бораи ӯ самимона ва сипосгузрона сухан меронад. Муаллиф як ғазали шоирро бо матлаи:

Эй сарв, беибо ба чаман сар кашидай,
Моно, ки сарви қомати ӯро надидай!

оварда, онро чунин баҳо медиҳад: «Ин ғазал ба болои ин ки равон, сода, ҳамафаҳм, ҳамаи калимаҳояш дилчасп буда ва дар ҷойи худ монанди нигинакориҳои нодиракорона шинам шудаанд, як эълони мубориза буд бар зидди ташбеҳҳои ғайритабии обшустаи

шоирони гузашта». Дар ҳақиқат, шоирони пешин қомати ёрро ба сарв, шамшод ва ҳатто ба аръар ташбеҳ меоданд. Ҳайрат дар пеши қомати ёр ҳеҷ гуна зебӣ надоштани сарвро нишон додааст.

Ҳамин тарик, «Ёддоштҳо» дар ҳалли бисёр масъалаҳои адабиёти охири асри XIX ва ибтидои асри XX чун сарчашмаи муътамади адабӣ аҳамият дорад.

**«Ёддоштҳо»-
сарчашмаи
илмӣ**

«Ёддоштҳо», махсусан қисматҳои сеюм ва чоруми он, дорои аҳамияти калони сарчашмаи илмӣ мебошад. Мундариҷаи асар таърихи илмӣ – фарҳангии халқи тоҷикро дар поёни асри XIX ва ибтидои садаи XX равшан ва муфассал бозгӯ менамояд. Маълумоти С.Айнӣ оид ба таърихи мадрасаҳои Мири Араб, Олимҷон, Бадалбек, Ҳочӣ Зоҳид, Лаби Ҳавзи Арбоб ҷолиб ва омӯзанда мебошад. Толибилмони мадрасаҳои Бухоро дар як сол шаш моҳ (аз 22 сентябр то 22 март) ва дар як ҳафта чор рӯз (шанбе, якшанбе, душанбе, сешанбе) дарс мехонданд. Ба қавли С.Айнӣ, «Дар мадрасаҳои Бухоро асосан илмҳои зерин мегузашт: сарфу наҳви забони арабӣ, мантиқ, ақоиди¹ исломӣ (илми калом), ҳикмат² (ҳикмати табиӣ ва илоҳӣ), фикҳи³ исломӣ (тахорат, намоз, рӯза, чаноза, масъалаҳои ҳаҷ, закот, харидуфурӯш, ғуломдорӣ, ғуломозодкунӣ, зангирӣ, зансардиҳӣ ва монанди инҳо, ки дар амалиёти динӣ ё ин ки дар муомилоти ҷамъият оид аст)». Умуман, аз суханони С.Айнӣ маълум мешавад, ки ҳукумати амирӣ ба илму маориф муносибати сарсарӣ доштааст.

Маълумоти С.Айнӣ оид ба сохту намуди биноҳои мадрасаҳо, масҷидҳо ва хонақоҳҳои⁴ Бухоро хонандаро ба таърихи меъмории ва шахрдории тоҷик шинос менамояд. Ин биноҳо ба таҳаввули минбаъдаи меъмории асри миёнагии Осиёи Марказӣ ишора мекунанд.

С.Айнӣ дар «Ёддоштҳо» оид ба расму русум, урфу одати халқ, маросимҳои мардумӣ, табақаҳои гуногуни аҳоли ва ҷамъияти онҳо муфассал сухан рондааст. Аз рӯи гуфти нависанда, «оммаи мардуми Бухоро бештар косиб, саис, аробакаш, машқоб, гилқор, дуредгар ва хеле зарифу хозирҷавоб буданд. Олуфтаҳои Бухоро бошанд, аз дигар табақаҳои аҳоли ҳам бо либоспӯшӣ, ҳам

1 Ақоид — ҷамъи ақида, эътиқод.

2 Ҳикмат — илмҳои фалсафӣ, фалсафа.

3 Фикҳ — илм оид ба қонунҳои шариати ислом.

4 Хонақоҳ — ҷойе, ки шайхҳо ва дарвешон ибодат ва зиндагӣ мекунанд.

бо рафтору гаштор ва ҳам бо қасамхӯриашон фарқ мекарданд. Олуфтаҳо се мартаба доштанд: «нимтайёр», «тайёр» ва «марди мардон». Марди мардон касе интиҳоб мешуд, ки дар мардӣ мумтоз, дар зӯрӣ беҳамто, ба дуздӣ ва шӯрапушти тухматзада нашуда бошад. «Қасами олуфтаҳо «саттор»¹ буд. Агар як олуфта «саттор, ки фалон корро мекунам» гӯяд, сараш равад ҳам, бояд он корро мекард. Агар накунад ва қасамашро шиканад, аз миёнаи олуфтаҳо ронда шуда, ба «номардӣ» машҳур мегардид».

Қимати «Ёддоштҳо»-ро тасвирҳои маросиму маъракаҳои моҳи шарифи Рамазон, иди Наврӯз, тӯй, гулгардонӣ, зочабозӣ, подшоҳбозӣ боз ҳам афзудаанд. Айнӣ тавонистааст, ки ҳаёти мардуми тоҷикро дар як давраи муайяни таърихӣ бо тамоми паҳлуҳояш пешкаши хонанда намояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Садриддин кай ба хидмати Шарифчон-махдум рафт ва ин хидматгорӣ чанд вақт давом кард?
2. Дар чамъомадҳои адабии хавлии Садри Зиё кадом шоирон ва равшанфикрон ширкат доштанд?
3. Оид ба Яхёхоҷа маълумот диҳед.
4. Муносибати Садриддин ба намояндагони адабиёти маорифпарварӣ чӣ гуна аст?
5. Дар бораи «Ёддоштҳо» ҳамчун сарчашмаи илмӣ маълумот диҳед.
6. Чамъияти олуфтаҳои Бухоро чӣ хел чамъият будааст?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Устод Айнӣ дар кадом асараш оид ба Аҳмади Дониш ва Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат маълумот медиҳад?
А) «Дохунда»;
Б) «Одина»;
В) «Устод Рӯдакӣ»;
Г) «Ёддоштҳо»;
Ғ) «Мирзо Абдулқодири Бедил».

1 Саттор — пӯшанда, пардапӯш. Яке аз номҳои Парвардигор.

ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ АЙНИ

«Намунаи адабиёти точик»

Фаъолияти илмии Айниро бештар асарҳои адабиётшиносӣ муайян мекунад. Соли 1926 асари калонҳаҷми ӯ – «Намунаи адабиёти тоҷик» дар Маскав ба таъб мерасад. Ин китоб аз се қисм иборат аст ва дар он аз Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (асри X) то Пайрав Сулаймонӣ (асри XX) намунаи осори 220 адиби адабиёти ҳазорсолаи тоҷик оварда мешавад. «Намунаи адабиёти тоҷик» тазкира мебошад ва дар он аввал шарҳи ҳол ва баъд намунаи осори ҳар адиб баён мегардад. Маълумоти Айни мухтасар, вале пурмуҳтаво ву фарогир аст. Мисол: «Абдулқодирхоҷаи Савдо аз ҷумлаи наводирӣ рӯзгори худ буд. Илова бар фазлу камолоти расмӣ мисли наққошӣ, лаввоҳӣ, заргарӣ хунароҳоро монанди як мутахассис медонист. Дар мусикӣ маҳорат дошт. Адвори¹ «Шашмақом»-ро маъа шуаботаш² забт ва қайд карда буд. Дар рамл³, нучум ва найранҷот⁴ низ ҳаз⁵ дошт. Маҳфилоро, ҳозирҷавобӣ, базлагӯй ва хушмуҳовара буд. Бо хурду бузург яксон, аз кибру ғурур ҳаросон буд. Дар назм соҳибҷоди хориқанамо ва дар наср низ соданаҷиси беҳамтоғ».

Ҷавҳари «Намунаи адабиёти тоҷик», ки сар то сари тазкираро фаро гирифтааст, худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ мебошад. С.Айни бар ҳилофи ақидаи пантуркистон, ки мавҷудияти халқи тоҷикро инкор мекарданд, дорои таърихи бой ва фарҳанги ҷаҳонӣ будани ин қавми куҳанбунёдро собит месозад.

С. Айни сабаби таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро дар мақолаи «Ба ошиқони адабиёти тоҷик муроҷиат» (1925) ҷунин таъкид мекунад: «Маълум аст, ки Туркистон ва Мовароуннаҳр аз аҳди устод Абулҳасани Рӯдакӣ то имрӯз хеле адибони форсизабон ба майдон овард. Аммо дар замонҳои охир ба қадом сабаб, ки бошад, адабиёти тоҷик ба як навъ сакта ва таваққуф гирифта шуда буд.

Ҳукумати ҷумҳурияи ҷавони Тоҷикистон ин нуктаро дар назар гирифта, хост, ки номи адибони гузаштара зинда ва ҷавонони ҳозираро ба роҳи адабиёт ташвиқ намояд. Дар ин бора муқаддима

1 Адвор — ҷамъи давр, қисматҳои «Шашмақом».

2 Маъа шуаботаш — бо шуъбаҳоҷаш.

3 Рамл — фолбинӣ, пешгӯӣ.

4 Найранҷот — ҷамъи найранг.

5 Ҳаз — баҳравар, бархурдор будан.

гӯён як маҷмуа бо номи «Намунаи адабиёти тоҷик» нашр карданӣ шуда чамъ ва тартибашро ба фақир ҳавола намуд».

Дар «Намунаи адабиёти тоҷик» Рӯдакӣ, Ибни Сино, Камоли Хучандӣ, Алишери Навоӣ, Восифӣ, Мушфиқӣ, Сайидо, Аҳмади Дониш, Шоҳин, Савдо, Асирий, Ҳайрат, Чавҳарӣ барин адибони тоҷик, ки дар Мовароуннаҳр зиндагӣ ва фаъолият намудаанд, мавриди баррасӣ қарор мегирад. С.Айнӣ аз осори Мушфиқӣ бештар аз дигар шоирон намуна (389 мисраъ) оварда, дар ғазалсароӣ маҳорати баланд доштани ӯро таъкид мекунад. Аз ҷумла, ғазалеро бо матлаи:

Дар ғамат дилро фигуро хаста мегӯем мо,
Аҳли дардем, ин суҳан доништа мегӯем мо

оварда, менависад: «Ғазале, ки сар то ба пояш мисли ин ғазал хуб, латиф ва равон уфтад, кам аст».

«Намунаи адабиёти тоҷик» дастоварди барҷастаи адабиётшиносии тоҷик дар садаи XX аст. Олимони мамлакатҳои дунё ба ин асар баҳои баланд додаанд. Аз ҷумла, донишманди эронӣ Саид Нафисӣ навиштааст: «Барои ҳар касе, ки дар адабиёти порсӣ кор мекунад, лозим аст, ки як нусха аз ин китоб ба худ дошта бошад ва ба ҳар эронӣ низ фарз аст, ки лоақал як бор ин китоби нафисро, ки азизтарин раҳоварди бародарони туркистонии мост, бихонад».

Асарҳои дигар

С.Айнӣ, баъзан, чандин моҳ танҳо ба таҳқиқ ва дастрас намудани осори классикони адабиёти тоҷик машғул мешуд. «Бештарини ин тобиستони ман, – навиштааст устод тоби-стони соли 1940-ро дар назар дошта, – дар роҳи кор кардан бар болои классикҳо рафт. Абуалӣ Синоро дубора кор карда, аз асарҳои баъзе порчаҳо ҳамроҳ карда шуд. Барои Рӯдакӣ як маҷмуаи алоҳида сохта шуд. «Бустон»-и Саъдиро интиҳоб карда, аз ӯ 4 ҳазор мисраъ гирифтам ва эзоҳ додам. Барои вай як муқаддима ҳам навиштам».

Айнӣ барои ба хонандагон пешкаш намудани матни саҳеҳи «Бустон» кӯшиши бисёр намудааст, хангоми интиҳоби матн чандин нусхоро ба якдигар муқоиса мекунад ва дар поварақҳо гуногунхонҳои мисраъҳоро нишон медиҳад. Масалан, мисраи якуми байти:

Сари чашма шояд гирифтаи ба мил¹,
Чу пур шуд, нашояд гузастан ба пил.

1 Мил — ҷӯби қаламшакли нӯлборик, ки бо он ба чашм сурма мемоланд.

дар поварақ чунин шарҳ ёфтааст: «Дар нусхаи дигар ба чойи ин мисраъ «Сари чашма шояд гирифтанд ба бел» дида шуд, ки бояд нусхаи асл ҳамин бошад. Зеро, чунонки бел ба обёрӣ муносибат дорад, инчунин шакли ин калима ба пил ҳамранг аст ва санъати ҷинос ҳам ба даст мебарояд».

С.Айнӣ оид ба таърихи адабиёти классикӣ як қатор асарҳо таълиф намуда, ба ҳаллу фасли муҳимтарин ва заруртарин муаммоҳои адабиётшиносии тоҷик муваффақ мешавад. Рисолаҳои «Устод Рӯдакӣ» (1940), «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шохнома»-и ӯ» (1940), «Шайхурраис Абуалӣ Сино» (1941), «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ» (1942), «Алишери Навоӣ» (1948), «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоъ»» (1956), «Мирзо Абдулқодири Бедил» (1954) ҳама аз нигоҳи илмӣ ва масъалагузорӣ қиматноканд. Масалан, дар рисолаи «Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ» ба шарқшиносоне, ки Саъдиро танҳо ба Эрон мансуб медонистанд, ҷавоби сазовор дода мешавад. Муҳаққиқ аз эҷодиёти шоир як порчаи шеърӣ оварда, таъкид мекунад, ки Саъдии Шерозӣ мутафаккири бузурги форсу тоҷик аст:

Аз баҳри Худо, ки моликон ҷавр
Чандин накунад бар мамолик.¹
Шояд ки ба подшаҳ бигӯянд:
Турки ту бирехт хуни тоҷик.

Ё худ рисолаи «Мирзо Абдулқодири Бедил», ки соли 1951 ба анҷом расида, соли 1954 баъди марги муаллиф рӯйи ҷопро дидааст, то ҳол яке аз манбаъҳои муътамади омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Бедил ба шумор меравад. Муҳаққиқ чунин ақида дорад, ки забони шеъри Бедил агар аз назари калимаҳои ҷудоғона мулоҳиза шавад, сода аст. Лекин, вақте ки аз ин калимаву таркибҳо матои шеър бофта мешавад, фаҳмидани забони Бедил душвор мегардад. Масалан, дар байти зерин ягон калимаи душворфаҳм нест:

Гул ба дасту по кӣ баст имшаб, ки чун ранги ҳино
Бӯсамуштоқон чаманҳо зери лаб хун кардаанд.

Вале фаҳмидани мазмуни байт андешаи амикро тақозо дорад: бӯсамуштоқон, яъне ошиқон фаҳмиданд, ки маъшуқа ба дасту пойи худ гул бастааст. Онҳо чаманҳоро бӯсида ба ранги ҳино гардондаанд, ба умеде, ки шояд маъшуқа ҳангоми ба дасту пойи

1 Мамолик — ҷамъи мамлук, ғулом.

худ гул бастан гулҳои ба ранги ҳино гардондаи онҳоро истифода кунад ва ба ин восита асари лабҳои бўсамуштоқон ҳам ба дасту пойи \bar{u} эҳсос шавад.

Устод Айнӣ аз эҷодиёти паҳновари шоир намунаҳои мувофиқро интихоб карда, ба хонанда пешкаш менамояд. Аз ин ҷиҳат, намунаҳое, ки ифодакунандаи афкори тарбиявӣю ахлоқии шоир мебошанд, қолибанд:

То фазлу ҳунар ойинапардоз нашуд,
З-иқбол даре ба рӯи кас боз нашуд.
Фӯлод бар оҳан шараф аз чавҳар ёфт,
Беилм зи чинси хеш мумтоз нашуд.

Дастовардҳои илмии С.Айнӣ дар мақола ва сарсуханҳои «Чавоби ман» (1933), «Муносибати адабияи Осӣи Миёна ба Эрон» (1934), «Шеърҳои тоҷикистонӣ» (1940), «Қамоли Ҳуҷандӣ» (1940), «Ба ҷойи сарсухан» (1951) низ амиқу равшан ба назар мерасад. Аз ин ҷиҳат, муқаддимаи устод ба китоби «Чор дарвеш», ки аз фаъолияти матншиносии \bar{u} дарак медиҳад, қолиби диққат аст. Дар ҷопҳои Ҳиндустон (Бомбай, 1878; Бомбай, 1900) ин асар ба Амир Хусрави Деҳлавӣ нисбат дода шудааст. Муҳаққиқ бо ҳуҷҷатҳои муътамад исбот мекунад, ки муаллифи «Чор дарвеш» Амир Хусрави Деҳлавӣ нест. Дар асар шеърҳои Ҳофизи Шерозӣ, Фони Кашмирӣ ва шоири асри XVIII Ғайратӣ ҷой доранд, ҳол он ки Амир Хусрави Деҳлавӣ соли 1325 вафот кардааст. Мувофиқи таҳқиқоти Айнӣ «Чор дарвеш» дар солҳое, ки Ҳиндустон аз тарафи мустамликадорони аврупоӣ истило гардидааст, яъне дар охири асри XVIII ва аввали асри XIX, аз ҷониби муаллифи номаълум навишта шудааст.

Умуман, фаъолияти адабиётшиносии С.Айнӣ серпахлу ва доманадор буда, масъалаҳои таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ ва матншиносиро фаро гирифтаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Фаъолияти адабиётшиносии С.Айнӣ кай оғоз гардид?
2. Асарҳои адабиётшиносии С.Айнӣ номбар кунед.
3. Чаро «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро таъкира меноманд?
4. Айнӣ ба шарҳшиносоне, ки Саъидро танҳо ба Эрон мансуб медонистанд, чӣ ҷавоб дод?

5. Дар бораи «Мирзо Абулқодири Бедил» ном асари С. Айнӣ маълумот диҳед.
6. С. Айнӣ асари Амир Хусрав набудани «Чор дарвеш»-ро чӣ тавр исбот кард?

АНЪАНА ВА НАВОВАРӢ

Назарияи адабиёт

Анъана ва *навоварӣ* чун истилоҳоти асосии назарияи адабиёт тамоми рукнҳои адабиёти бадеиро фаро мегирад. Ин ду мафҳум чун ғушту нохун ба ҳам пайваст буда, шартӣ асосии мавҷудият ва инкишофи адабиёти бадеӣ ба ҳисоб мераванд.

Анъана калимаи арабӣ буда, маънои луғавии он аз забони касе ҳикоя кардан, аз гузаштаи худ фахр кардан мебошад. Дар адабиётшиносии Аврупо ва рус ин мафҳум бо калимаи лотинии *традиция* ифода мешавад. Дар адабиётшиносии классикии форсу тоҷик мафҳуми *анъана* ба воситаи калимаҳои *суннат*, *урф* баён мегардид:

Лекин чу *суннатест* қадимӣ, раво бувад
Эҳёи *суннати* шуарои бузургвор.
(*Анварӣ*)

Дар адабиётшиносӣ ҳангоми эҷоди асар аз таҷриба ва дастовардҳои адабиву эстетикӣ адибони пешин истифода кардани шоиру нависандагонро *анъана* меноманд. Анъана ба ду қисмат – анъанаи шоиста (хуб, пешқадам) ва анъанаи ношоиста (куҳнашуда, маҳдуд) чудо мешавад. Анъанаи пешқадам ба наслҳои оянда ба тариқи мерос боқӣ гузоштани он таҷрибаи эстетикӣ бадеӣ мебошад, ки дар бехтарин осори даҳонию хаттии ниёгон ифода ёфтааст. Анъана дар ҳамаи унсурҳои адабиёти бадеӣ, чун мавзӯ, ғоя, сюжет, образ, жанр, сабк, санъатҳои бадеӣ, қолибҳои адабӣ, забон, метод, мушоҳида мешавад. Вале нисбат ба унсурҳои мундариҷа чӯзҳои шакл бештар чун анъана давом карда, умри дарозтар мебинанд.

Маданияти қадим, завқи баланди эстетикӣ, забони хушоҳанг ва муҳити адабии муътадил халқи тоҷикро соҳиби анъанаи бой ва мустаҳкамаи адабӣ намудааст. Зиёда аз ҳазор сол аст, ки дар шеър

ри тоҷик анъанаи арӯз, қофия, ғазал, мусаммат, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ идома дорад. Аз тарафи дигар, анъана дар инкишофи адабиёти бадеӣ мавқеи калон дошта, барои ривочи минбаъдаи он ҳамчун таҳкурсии ва заминаи муҳим хидмат мекунад. Дар рушду камоли эҷодии намояндагони барҷастаи адабиёти давраи нав, чун С.Айнӣ, А. Лоҳутӣ, М.Турсунзода, С.Улуғзода, Ф.Мухаммадиев, М.Қаноат, Ш.Лоик, анъанаи ғании адабиёти классикии форсу тоҷик мавқеи бағоят муҳим дорад.

Истилоҳи *навоварӣ* низ чун истилоҳи *анъана* қадимӣ буда, дар адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик бо мафҳумҳои *нав*, *навовар*, *нав овардан* ифода мешавад:

Фасона гашту куҳан шуд ҳадиси Искандар,
Сухан *нав* ор, ки навро ҳаловатест дигар.

(*Фарруҳӣ*)

Дар адабиётшиносӣ он чизи наве, ки дар ҷараёни эҷод адиб дар баробари истифодаи анъана дар асарҳояш ворид менамояд, навоварӣ ном дорад. Навоварӣ барои дар сатҳи боз ҳам баландтар ҷилвагар шудани ҳунари нигорандагии адиб, ба талаботи замон ва завқи бадеии ҷомеа мувофиқ омадани асарҳои бадеӣ зарур аст. Навоварии адабӣ омили муҳимми равнақи адабиёт аст ва бе навоварӣ адабиёти бадеӣ на танҳо инкишоф намеёбад, балки ба дараҷаи нестӣ мерасад.

Навоварӣ дар шакл ва дар мазмуни асари адабӣ рӯй диҳад ҳам, он бештар дар мундариҷа ба амал меояд, зеро мундариҷаи адабиёт табиати иҷтимоӣ дорад. Ҳар давраи таърихӣ ба навишандагон мавзӯҳои мушаххас пешниҳод мекунад. Адибе, ки ин мавзӯҳоро бо маҳорати баланд ва мувофиқи идеали ҷомеа инъикос карда тавонад, адиби навовар аст. Муҳимтарин масъалае, ки ибтидои асри X ба адабиёти форсу тоҷик пешниҳод намуд, мавзӯҳои дӯстиву рафоқат ва омӯхтани илму дониш буд ва ба ин талаботи давр, беш аз ҳама, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ҷавоби сазовор дода тавонист. Нимаи дуҷуми асри X дар назди адабиёти бадеии мо масъалаи ватанпарвариро ба миён гузошт, ки ба он Абулқосими Фирдавӣ ҷавоби арзанда дод.

Масъалаҳои асосии адабиёти тоҷик дар давраи истиқлолият ҳудуди миллӣ, ифтихори ватандорӣ, ваҳдату яқпорчагӣ ва рӯ овардан ба илму арзишҳои волои фарҳангӣ мебошанд.

Адибони ҳунарвар хангоми эҷод бояд ин зарурат ва эҳтиёҷи замонро ба назар гиранд.

Навоварӣ ҳам, мисли анъана, шоиста (пешқадам, ҳақиқӣ, холисона) ва сохта (ғайри ҳақиқӣ, ғаразкорона) мешавад. Агар навовариин адиб худсарона, аз ҳавову ҳавас, ғайри талаби замон ва завку зебоишносии мардум ба вуқӯъ пайваста бошад, навовариин сохта аст. Масалан, навопардозии шоир Баҳриддин Азизӣ (1895 – 1944), ки анъанаи ҳазорсолаи арӯзро инкор мекард, навовариин худсарона буд ва бинобар ин, умри дароз надид. Навовариин сохта ба инкишофи адабиёти бадеӣ ва завқи суҳансанҷии мардум таъсири манфӣ мерасонад.

Навовариин шоиста ё пешқадам мувофиқи талаботи замон, ҳунари нигорандагии нависанда, завқи суҳансанҷии ҷомеа ва дараҷаи тафаккури адабию эстетикӣ умумичаҳонӣ ба амал омада, боиси пешрафти минбаъдаи адабиёти бадеӣ мегардад. Достонҳои «Ҳасани аробақаш»-и М.Турсунзода, «Сурӯши Сталинград»-и М.Қаноат намунаи барҷастаи асарҳои навоваронаи адабиёти давраи нави тоҷик мебошанд. Ин аст, ки навовариин шоиста аз тарафи аҳли адаб зуд дастгирӣ ёфта, чун «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ минбаъд пайравони зиёд пайдо мекунад.

Анъана ва навоварӣ ба ҳам пайваста буда, бе якдигар вучуд дошта наметавонанд. Навоварӣ ба анъана таъя намуда, аз инкишофи минбаъдаи он ҳосил мешавад ва бо мурури замон худ ба анъана табдил ёфта, барои чизи нав замина фароҳам меорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Анъана ва навоварӣ дар адабиёти бадеӣ чӣ мавқеъ доранд?
2. Анъана чист ва ба чанд қисмат ҷудо мешавад?
3. Навоварӣ чист ва қисматҳои кадом аст?
4. Ҷаро навоварӣ бе анъана вучуд надорад?
5. Анъана ва навоварӣ боз бо кадом мафҳумҳо ифода меёбанд?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Робитае, ки адабиёти гузаштаре ба адабиёти имрӯза пайваст менамояд, чӣ номида мешавад?

- А) Жанр;
- Б) Рӯҷӯъ;
- В) Навоварӣ;
- Г) Анъана;
- Ғ) Тасвир.

АБУЛҚОСИМ ЛОХУТӢ

(1887 – 1957)

Зиндагинома

Абулқосим Лоҳутӣ зодаи маҳаллаи Барзидимоғи шаҳри Кирмоншоҳи Эрон мебошад. Падараш Аҳмад марди бофарҳанге буда, ба касби гевакашӣ(чорукдӯзӣ) машғул буд. Мавсуф бо таҳаллуси «Илҳомӣ» шуҳрат дошта, шеърҳои тасаввуфӣ менавиштааст. Аҳмади шоирро бо номҳои «усто Аҳмад», «мирзо Илҳом», «Ҳақими Илҳомӣ» низ мешинохтаанд.

Абулқосим саводи ибтидоиро дар мактаби деҳаи Барзидимоғ ва дар назди падараш баровардааст. Тангии рӯзгор ва душвории маишати хонавода Абулқосимро маҷбур кард, ки бармаҳал таҳсилро қатъ намуда, чанде дар дуконҳои челонгарӣ, оҳангарӣ ва дӯзандагӣ чун шогирд фаъолият намояд ва ба ҳунари гевакашӣ низ машғул шавад.

Дар айни ҳол Абулқосим тавассути падараш ба омӯхтани осори суҳаншиносони ҷаҳонӣ, чун Фирдавсӣ, Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз, машғул мешавад ва ба муҳити адабии Кирмоншоҳ ошноӣ пайдо мекунад. Абулқосим дар ин муҳит ҳунари шеърӯ шоириро омӯхта, худ низ ба шеъргӯӣ оғоз менамояд.

Ҷараёнҳои гуногуни мазҳабии давр, чун «Баҳоия», «Неъматуллоиҳо», дар тарғиби ғояҳои худ аз истеъдоди фитрӣ ва маҳорати шоирии Абулқосим Лоҳутӣ истифода бурданӣ мешуданд. Ниҳоят, соли 1904 ташкилоти «Одамият»¹ Лоҳутиро барои таҳсил ба Техрон мефиристад.

Таҳсили Лоҳутӣ дер давом накард. Дар зери таъсири инқилоби солҳои 1905 – 1907-и рус Эронро низ муҳити инқилобӣ

1 «Одамият» ҷамъиятест, ки дар Эрон нимаи дуҷуми асри XIX ташкил ёфта буд ва намоёндагони он дӯстӣ, бародарӣ, иттиҳод ва ёрии якдигарро таълиғ мекарданд.

фаро гирифт ва Лохутӣ аз эҷоди шеърҳои тасаввуфӣ даст кашида, ба инқилобиёни Эрон ҳамроҳ шуд.

Лохутӣ дар ибтидои ҳаракати машрутаҳохӣ¹ мардуми Эрон бовар дошт, ки эълони машрута (соли 1907) ва интиҳобӣ шудани аъзои маҷлиси миллӣ вазъияти мамлакатро беҳтар мекунад. Даре нагузашта аз тарафи Муҳаммадалӣ (1907–1909), ки баъди ғавти падараш – Музаффаруддиншоҳ (1886 – 1907) ба тахт нишаста буд, машрута (конститутсия)-и эълоншуда бекор карда шуд ва ин воқеа ҷаҳонбинии шоирро тағйир дод.

Вақте ки солҳои 1907–1911 дар Эрон инқилоб ва ҳаракати демократии халқ аз нав авҷ гирифт, Лохутӣ дар маркази ин ошӯбҳо буд. Аз ҷумла, дар шӯриши мусаллаҳонаи мардуми Гелони вилояти Рашт ғаёлона ширкат варзида, ба гирифтани ордени Сатторхон² мушарраф гардид. Ва дар ғазали сиёсии «Ё ҳар ду» (1909) амалиёти зиддиҳалқию ватанфурӯшии вакилони маҷлисро фош намуд:

Вакилону вазиронанд хоин, фош мегӯям,
Агар дар зери теғам ё ба рӯи дор, ё ҳар ду.

Ин ғазал дар рӯзномаи «Чантаи³ побараҳна», ки дар Техрон чоп мешуд, ба таъб расид ва муаллифи он барои ин шеър ҳаёс шуд, вале даре нагузашта бо талаби халқи башӯромада озод гардид.

Охириҳои соли 1911 инқилоби Эрон шикаст хӯрд. Шеърҳои «Қурбони рӯшноию нуру сафои Шарк», «Шамъу парвона» дар мусофират эҷод шудаанд.

Абулқосим Лохутӣ охириҳои соли 1914 боз ба Эрон, ки дар ин ҷо ҳаракати инқилобӣ аз нав қувват мегирифт, баргашт ва нашри рӯзномаи «Бесутун»-ро оғоз карда, дар ҷунбишҳои озодихоҳӣ ғаёлона ширкат намуд. Ин ҳолат дар шеъри «Бозгашт ба Ватан» (1915) ифода ёфтааст:

Дар ғами ошӯна пир шудаам,
Боқӣ аз ҳастиям ҳамин номест.

1 Машрута аз рӯи қонун ғаёлият намудани ҳукумат. Машрутаҳохӣ – талаби ҳукумати конститутсионӣ.

2 Ордени Сатторхон ба шарафи роҳбари ҳаракати озодихоҳии миллии Эрон таъсис ёфта буд.

3 Чанта — кашкул, зарфест, ки қаландарон ва дарвешон ба миён баста мегарданд.

Лоҳутӣ дар солҳои 1914 – 1917 гоҳ дар Кирмоншоҳ, гоҳ дар Техрон, гоҳ дар Хонақайн, гоҳ дар Кохи Ширин ва гоҳ дар Бағдод гуреза буд ва солҳои 1918 – 1921 низ барои шоир солҳои вазнинтарин маҳсуб меёфтанд. Дар ҳамин солҳо ӯ ба Нусратбону ном духтар хонадор мешавад, маҷаллаи «Порс»-ро таъсис медиҳад ва шеърҳои бисёре эҷод мекунад, ки бо номи ашъори истамбулӣ машхуранд.

Соли 1921 Лоҳутӣ Истамбулро тарк карда, ба душворихоӣ зиёд саҳрои Арабистонро пиёда тай намуда, ба Ватан баргашт ва моҳи октябр ба Табрез омада, сарвариӣ шӯришро ба уҳда гирифт, ки он дар таърих бо номи «Шӯриши Лоҳутихон» машхур аст. Якуми феввали соли 1922 ҳукумати Табрез ба дасти инқилобиён гузашт, вале баъди ёздаҳ рӯз он аз дасти қувваҳои ҳукумати аз Техрон фиристода ба шикаст дучор шуд. Ҳукумат барои сари Лоҳутӣ мукофоти калон ваъда кард ва шоири озодихоҳ ҳамроҳи чанде аз ҳаммаслақонаш ба Иттиҳоди Шуравӣ паноҳ бурд.

Тақдири минбаъдаи Абулқосим Лоҳутӣ ба Иттиҳоди Шуравӣ ва маҳсусан, Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваст мебошад. Шоир дар солҳои 1922 – 1925 дар шаҳрҳои Наҳҷувон, Тифлис, Боку, Маскав аввалҳо ба коргарӣ ва муаллимӣ шуғл варзида, баъд дар муассисаи Нашриёти марказии халқҳои Шарқ кор кардааст. Соли 1925, баъди он ки дар натиҷаи тақсимои ҳудуди миллий дар Осиёи Миёна Ҷумҳурияти мухтори Тоҷикистон таъсис меёбад, Лоҳутӣ ба Тоҷикистон фиристода мешавад. «Чун шунидам, – қайд кардааст шоир, – кишваре ба номи Тоҷикистони советӣ ҳаст, ки дар он ҷо осори Фирдавсӣ ва Саъдиро халқ ҳамчун дар Эрони ман меҳонад ва азиз медорад, аз партия хоҳиш намудам, маро ба он ҷо фириштад».

Устод Лоҳутӣ баъд аз устод Айнӣ дувумин пояи фарҳанги тоҷик дар садаи ХХ буд, ки дар рушду камоли адабиёти давраи нави он саҳми муносиб гузошт. Вай чандин сол намояндаи Тоҷикистон дар назди Иттифоқи нависандагони шуравӣ буда, ба сифати яке аз муовинҳои А. М. Горкий иҷрои вазифа намудааст. Дар ҳама анҷуманҳои нависандагони шуравӣ дар паҳлуи С. Айнӣ қарор дошт ва бахши шеърӣ тоҷикро аз минбарҳои расмӣ бештар ӯ муаррифӣ мекард. А. Лоҳутӣ ба адибоне чун М. Турсунзода, М. Миршакар, Б. Раҳимзода, А. Дехотӣ, Ҳ. Юсуфӣ дарси маҳорат омӯхт. Маҳз бо кӯшиши ӯ осори адибони тоҷик дар нашриёти Маскав бо чандин забон рӯйи чопро медид. Лоҳутӣ намунаҳои

осори адибони тоҷикро ба дунёи форсизабон паҳн менамуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳбарияти Ҳукумати Шуравӣ ба устод Лоҳутӣ кадршиносиро намуда, мавсуфро ба нишонҳои давлатӣ мушарраф гардондаанд.

Охирҳои ҳаёти устод Лоҳутӣ дар Маскав гузаштааст. Оғози солҳои 50-уми садаи XX шоир дардманд мешавад ва саломатиаш торафт рӯ ба бадӣ меорад. 16 март соли 1957 устод Лоҳутӣ вафот мекунад ва ҳасади шоирро мувофиқи васияти ӯ дар қабристони «Новодевиче»-и Маскав ба хок месупоранд. Номҳои шоир дар қалбу руҳи мардуми форсизабон зиндаю ҳовид аст. Дар Тоҷикистон чандин мактабу кӯча, китобхонаву театр ва қарияву ноҳия ба номҳои Лоҳутӣ гузошта шудаанд. Ҷунонки худ дар ғазали «Лавҳи мазор» гуфтааст:

Гардад куҳан замонаву хомӯш намешавад
Он шуълаҳо, ки часта бурун аз даҳони ман.
Қабр аз барои ман чӣ зарур аст, чун бувад
Дилҳои поки фаълаву деҳқон макони ман.

Мероси адабӣ

Аз Абулқосим Лоҳутӣ мероси адабии зиёд боқӣ мондааст. Маҷмуаи шеърҳои шоир, аз ҷумла, ба номҳои «Девони Абулқосим Лоҳутӣ» (1946), «Асарҳои мунтахаб» (1949), «Сурудҳои озодӣ ва сулҳ» (1954), «Нидоҳои зиндагӣ» (1956), «Девони Абулқосим Лоҳутӣ» (1957) ва «Гавҳари ишқ» (1958) ҷоп шудаанд. Осори мукаммали А. Лоҳутӣ дар Куллии Тоҷик (1960–1963) дастраси хонанда гардиданд. Дар Куллии Тоҷик шеърҳо, дostonҳо, тарҷумаҳо ва мақолаҳои суҳанронии адиб гирд омадаанд. Соли 2004 китоби «Номаҳо»-и А. Лоҳутӣ (мураттиб ва муаллифи тавзеҳот Х.Отахонова) ҷоп гардид, ки дар он 133 номаи шоир ба аҳли хонадон, ба адибони тоҷик, адибони мамлакатҳои дигар, ҳамдиёрон, дӯстон ва мухлисон фароҳам омадаанд.

А. Лоҳутӣ «Наврӯзнома» ва «Лаолий»¹ ном асарҳои дорад, ки онҳо алҳол ба хонандаи тоҷик ба таври мукамал дастрас нестанд. Баъзе шеърҳои мазкур дар ҷилдҳои алоҳидаи Куллии Тоҷик ҳафтҷилдаи Лоҳутӣ (1987, 2010-2018) ба таърифи расидаанд. Ҷамҷунин, «Девони Абулқосим Лоҳутӣ» дар Техрон бо кӯшиши Аҳмади Баширӣ соли 1358 х. ш. (1980 м.) ҷоп гардидааст.

1 Лаолий — ҷамъи луълӯ; суҳанҳои фасеҳ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Зодгоҳи Абулқосим Лоҳутӣ кучост?
2. Дар бораи падари Лоҳутӣ маълумот диҳед.
3. Лоҳутӣ чаро рӯ ба Техрон овард?
4. Сабаби ба хориҷи кишвар фирор намудани шоир дар чист?
5. Чаро Лоҳутӣ ба Иттиҳоди Шуравӣ паноҳ бурд?
6. Оид ба фаъолияти шоир дар Тоҷикистон маълумот диҳед.
7. Рӯзҳои охири ҳаёти Лоҳутӣ дар кадом шаҳр мегузарад?
8. Дар Тоҷикистон кадом муассисаҳо ба номи Лоҳутӣ гузошта шудаанд?
9. Дар бораи мероси адабии Лоҳутӣ маълумот диҳед.

АШЪОРИ ЛОҲУТӢ ДАР СОЛҶОИ 1907 – 1922

Абулқосим шеърнависиро аз синни 12-солагӣ оғоз намулдааст ва аввалин шеърҳои ӯ зери таъсири ашъори падараш ва маҳфилҳои адабии Кирмоншоҳ эҷод гардида, фарогири мавзуи тасаввуфӣ будаанд. Дар ҳамин давра ба худ Лоҳутӣ¹ таҳаллус кардааст:

Додӣ Лоҳутиям Худой лақаб,
Малаке бин ба сурати башарам,-

гуфтааст шоир соли 1902.

Истеъдоди фитрӣ ва шавку завқи беандоза ба ашъори классикони адабиёти форсу тоҷик Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Шайх Аттору Ҷалололдини Румӣ ва Саъдиву Ҷофиз ба такмили маҳорати эҷодии Лоҳутӣ мусоидат намуд ва ӯ баъди ба Техрон рафта ба ҳаракати инқилобӣ пайвастан ба навиштани шеърҳои иҷтимоӣ шурӯъ намуд. Шеърҳои инқилобии Лоҳутиро, ки аз соли 1906 сар карда дар саҳифаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳо дарҷ мегардиданд, ҷавонони равшанфикр дар паҳлуи ашъори инқилобии Адибулмамолики Амирӣ, Маликушшуаро Баҳор, Алиакбари Деххудо, Саид Ашрафиддини Гелонӣ мехонданд.

**Ашъори давраи
машрута**

Ашъори давраи машрутаи Лоҳутӣ, ки байни солҳои 1906–1911 эҷод шудаанд, бештар дар саҳифаҳои рӯзномаҳои «Ҷабл-ул-

¹ Лоҳутӣ — худой, илоҳӣ.

матин», ки дар Калкуттаи Ҳиндустон чоп мешуд ва «Эрони нав» ба таъб расидаанд. Шеърӣ «Эй ранҷбари сиёҳтолеъ» (аз 90 мисраъ иборат буда, дар шакли маснавӣ суруда шудааст) собит месозад, ки Лоҳутӣ ба назарияи инқилобҳои Фаронсаву Англия ва Русия ошноӣ доштааст. Шоир кӣ будани ранҷбар ва як умр дар азоб будани ўро ошқор сохта, ягона роҳи аз ин варта раҳой ёфтани ин табақаро дар иттиҳод ва талош варзидан баҳри соҳиб шудан ба ҳукумат медонад:

Ҳар вақт ҳукумат аз шумо шуд,
Дарди ту, яқин бидон, даво шуд.

Дар шеърҳои «Фарёди миллат» (1909), «Маънии одам» (1910), «Эй хуш он рӯзе, ки дунёро даруни хун бубинам» (1912) назари Лоҳутӣ ба соҳти ҳамонвақтаи Эрон боз ҳам амиқтар ифода ёфтааст. Баҳусус, ғазали машҳури «Ё ҳар ду» дар масъалаи фош соҳтани ниятҳои манфиатҷӯёнаву зараровари вақилону вазирони давр, ки ба чомаи Эрон хиёнат кардаанд, ҷолиб мебошад. Ғазали «Ё ҳар ду», ки аз ёздаҳ байт иборат аст, сар то по ифодагари ғазаб ва нафрати миллати Эрон ба ҳукуматдорон мебошад:

Ватанро фитнаи маснаднишинон дод бар душман,
Ва ё ин мардуми бедониши бозор, ё ҳар ду.
Биной зулму истибдоди синфи муфтхӯр вайрон,
Зи чаккуш мешавад ё доси чавҳардор, ё ҳар ду.

Дар дигар шеърҳои давраи маршрутаи Лоҳутӣ низ мавзӯҳои ватандӯстӣ ва озодихоҳӣ мавқеи муҳим доранд. Умуман, шеърҳои давраи маршрутаи Лоҳутӣ аз лиҳози мавзӯ ва мундариҷа давоми якдигар буда, яке дигареро тақвият медиҳад.

Ашъори солҳои 1914–1921 эҷодкардаи Лоҳутӣ аз ҷиҳати жанру услуби ниғориш инкишоф ёфта, ҷаҳонбинӣ ва ақидаҳои сиёсӣ–иҷтимоии шоирро боз ҳам амиқтар ифода мекунанд. Дар ғазали «Шарқ», ки дар Бағдод эҷод гардидааст, мавзӯҳои инқилоб ва танқиди сиёсати мустамликадорӣ ба ҳам омадаанд. Қаҳрамони лирикӣ дар шахсияти шоир тайёр аст, ки дар роҳи саодати Ватан ҷонашро дарег надорад:

Лоҳутиё! Чу аз ҳама ҷо ранҷбартар аст,
Бояд ки зудтар бидиҳӣ ҷон барои Шарқ.

Дар байни шеърхое, ки солҳои 1914–1917 таълиф ёфтаанд, маснавии «Шамъу парвона», ки ба тарзи тамсил навишта шудааст, мавқеи арзанда дорад. Ин шеър аз 60 мисраъ иборат буда, дар асоси муколамаи шамъу парвона сохта шудааст:

Шабе парвонае бо шамъ мегуфт,
Ки: «Эй гардида дардат бо дилам чуфт!...»
Чавобаш дод шамъи нуктапардоз,
Ки: «Эй нопухта ошиқ, ғофил аз роз!...»

Дар адабиёти асримиёнагӣ парвона рамзи ошиқи содиқ ва шамъ рамзи маъшуқаи асилу покдоман аст. Дар шеъри Лоҳутӣ парвона рамзи ватандорони мубориз ва шамъ рамзи Ватани онҳо мебошад. Шоир ба воситаи суҳбати шамъу парвона таъкид менамояд, ки ватандӯсти ҳақиқӣ ҳамеша аз сӯзу гудози Ватан огоҳ буда, кӯшишу ғайрати хешро сарфи роҳи осудагию оромии Ватан менамояд. Шамъ мегӯяд:

Ту бояд аз шикоят лаб бидӯзӣ,
Агар парвонаӣ, бояд бисӯзӣ.

Маснавии «Шамъу парвона» огози услуби фардӣ ва диди бадеиву зебоиносии Лоҳутӣ мебошад. Шеърҳои то ин давра эҷодкардаи шоир бештар дорои хусусияти тарғиботию ташвиқотӣ буданд. Вале дар «Шамъу парвона» ҷойи оҳанги ҳангоматалабонаро як навъ садои ҳазину дилнавоз, ҷойи ҳукму таҳдидҳои урёнро андешаҳои ҳаёломезу орзупарвар гирифта, ғояи шеър ба воситаи тасвирҳо (шамъу парвона) ва баёни воқеа (суҳбати шамъу парвона) сурат мегирад. Дар ин шеър аввалин бор дар эҷодиёти Лоҳутӣ *шамъ* ҳамчун тасвири рамзии Ватан ва *парвона* чун баёнғари қаҳрамони лириқӣ муҳтавои сиёсӣ пайдо мекунад.

Дар ин солҳо дар эҷодиёти Лоҳутӣ дар баробари равияи рамзӣ тасвири публитсистӣ низ мавқеъ дорад, ки ба он шеърҳои «Яке Руму яке Юнон парастад», «Яке аз ранчи мардум ризқ меҳӯрд», «Ба духтари Эрон», «Зоҳид, ин даъвии ту лоиқи изҳор, ки нест» ва як қатор рубоӣҳо мансубанд:

Яке Руму яке Юнон парастад,
Яке куфру яке имон парастад...

Яке аз дасти зулми Инглистон
Халоси мулки Ҳиндустон парастад...
Агар аз кеши¹ Лохутӣ бипурсӣ,
Начоти фаълаву деҳқон парастад.

Дар байни ашъори солҳои 1914–1921 ашъори истамбулии Лохутӣ, ки маҳсули муҳочирати маҷбурии ӯ дар Истамбул (1918–1921) мебошанд, мавқеи намоён доранд. Ашъори истамбулии шоир 67 шеърро дар бар карда, қисми кулли онҳо дар шакли ғазал эҷод шудаанд ва фарогири мавзӯҳои Ватан, инқилоб, озодии занон, навсозии маориф ва ғ. мебошанд.

Дар ғазалиёти истамбулӣ ифодаи рамзӣ маҷозии мақсад мавқеи асосӣ дорад ва тасвирҳои лирикии ошиқонаи адабиёти классикӣ ба баёни мазмунҳои сиёсӣ иҷтимоӣ давр тобеъ карда мешавад. *Гул, булбул, хор, сайёд, шамъ, парвона, ёр, агёр, гургу шубон, мург, лона, ошён, рақиб* барин мафҳумҳои бадеӣ дар ғазалиёти истамбулии Лохутӣ илова ба маъниҳои асли мазмунҳои таҳтонӣ² гирифтаанд. «Ин ашъор, – қайд кардааст шоир, – аксаран бо рамзу киноя гуфта шудаанд. Сабаби ин ҳам возеҳ аст. Агар матлабро ошкор мегуфтам, сензураи³ ҳарбии Туркия, ки дар зери назорати англисҳо буд, ашъори зиддиимпериалистии маро ҳаргиз ба матбуот роҳ намедод. Ин аст, ки худамро булбул, ватанро боғи вайрона, Англияро гоҳ зимистони манфур номидаам, ки гулҳои боғро хазон мекунад ва гоҳ сайёди бераҳме хондаам, ки булбули маҷруҳро ба доми худ асир кардааст». Ба чанд мисраи ғазали «Аё сайёд» таваҷҷуҳ намоед:

Аё сайёд, шарме кун, маранҷон нимҷонамро,
Пару болам бикан, аммо масъзон ошённамро...
Дар ин кунчи қафас дур аз гулистон сӯхтаам, мурдам,
Хабар кун, эй сабо, аз ҳоли зорам боғбонамро...
Мани бечора он рӯзе ба қатли худ яқин кардам,
Ки дидам тоза бо гург улфате бошад шубонамро.
Чу Лохутӣ ба ҷон миннатпазирам то абад онро,
Ки бо ман меҳрубон созад бути номеҳрубонамро.

1 Кеш — мазҳаб, дин, оин.

2 Таҳтонӣ — пушида, зимнӣ, дуҷумӣ.

3 Сензура — системаи назорати давлатӣ ба матбуот ва воситаҳои ахбор.

Калимаву таркибҳои ғазал дар маънои асли низ ҷолиби диққат буда, аз ҳикмати зиндагӣ бархурдор мебошанд. Дар ҳақиқат, муросо кардани ҷӯпон ба гург боиси қатли рама мегардад ва мурғи дар қафасбуда ниёзманди боғбон аст. Вале маҳз ифодаи маҷозии калимаю таркибҳо бадеият ва образнокии ғазалро таъмин намуда, боиси баёни ҷозибаноку нишонрастари ақидаҳои сиёсиву иҷтимоии шоир гардидаанд.

Ҳамин тариқ, дар Истамбул ашъори сиёсии Лоҳутӣ мавқеъ пайдо намуд. Шоир дар ғазалҳои истамбулиаш аз ҳама латофату назокати сухани бадеӣ истифода намуда, дар адабиёти халқҳои форсиабон ғазали сиёсиро инкишоф дод.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Лоҳутӣ шеърнависиро кай сар кардааст ва таҳаллуси ӯ чӣ маънӣ дорад?
2. Ашъори машрутаҳои Лоҳутӣ кадом солҳоро фаро мегиранд ва чӣ мазмун доранд?
3. Шеъри «Шамъу парвона» кай ва ба кадом услуб эҷод гардидааст?
4. Оид ба ашъори истамбулии Лоҳутӣ маълумот диҳед.
5. Чаро Лоҳутиро инкишофдиҳандаи ғазалҳои сиёсӣ меноманд?
6. Ғазали «Аё сайёд»-ро аз ёд кунед.

АШЪОРИ ЛОҲУТӢ ДАР ИТТИҶОДИ ШУРАВӢ

Барои Лоҳутӣ ворид шудан ба тарзи ҳаёти ҷомеаи шуравӣ осон буд, зеро шоир ҳанӯз солҳои 1914 – 1917 дар Эрон тавасути аскарони рус ба ғояҳои инқилоби Октябр шинос гардида, қаламаш ҳанӯз аз давраи машрутияи Эрон дар ифодаи мазмунҳои инқилобӣ суфта гардида буд. Зиёда аз ин, Лоҳутӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ ба вуқӯъ пайвастании ормонҳои инқилобии худро эҳсос намуд. Дар ин мамлакат фароҳам омадани имконияти ҷоп низ боиси фараҳмандӣ ва самаранокии фаъолияти эҷодии Лоҳутӣ гардид. Соли 1923 дар Маскав, дар Нашриёти марказии халқҳои Шарқ бо дасти худ хуруфчинӣ кардани китобаш барои шоир басо шодиовар буд.

Чунин муҳити созгори корӣ боис шуд, ки эҷодиёти Лоҳутӣ ба марҳалаи нави инкишоф қарор гирифта, аз ҷиҳати ҳаҷм, жанр, мавзӯ ва услуби баён боз ҳам фарогиру ғанитар гардад. Дар солҳои 20-уми асри ХХ шеърҳои зиёди устод Лоҳутӣ, аз қабилӣ

«Дар Калкутта», «Чамани сӯхта», «Дар фабрики сармоядорон», «Ваҳдат ва ташкилот», «Ман фарзанди як деҳқоне будам», «Эй духтари номдори Эрон», «Писари ҳафтуми сотсиализм» эҷод гардида, дар Маскаву Душанбе маҷмуаҳои «Рубоӣ» (1924) ва «Адабиёти сурх» (1925) ба таъб расиданд.

Машхуртарин асари Лоҳутӣ, ки шоирро ба адабиёти шуравӣ дохил намуд, қасидаи «Кремл» мебошад. «Дар соли 1923 ман аввалин бор Кремли Маскавро дидам, – гуфтааст шоир. – Азбаски аз забони русӣ як калима ҳам намедонистам, яккаву танҳо аз зал ба зал гузашта тамошо мекардам. Он гоҳ вайронаҳои қасри Анӯшервон, ки Хоқонӣ васф намудааст, ба хотирам омад... Ман ҳамоно қалам ба даст гирифтаму ба як қалам кашидан достони «Кремл»-ро навиштам. Ман ин асарро ба як нишастан тамом кардам, пас ягон калимаашро дигар карда ё ягон калима ба он илова карда натавонистам».

«Кремл» аз 68 байт иборат буда, чун «Харобаҳои Мадоин», дар вазни ҳазачи мусаммани аҳраб ва қофияи қасида (аа, ба, ва ...) суруда шудааст ва ба чунин байт оғоз меёбад:

То чанд кунӣ гирия бар маснади Нӯшервон?
Дар қасри Кремл, эй дил, асрори ниҳон бархон!

Лоҳутӣ дар ифодаи мазмунҳои нав аз анъанаи адабиёти классикии форсу тоҷик моҳирона истифода мекард, ки ин ҳолатро, алалҳусус, аз муқоисаи образи **ҳок** мушоҳида кардан мумкин аст. Дар «Харобаҳои Мадоин» **ҳок** ба бебақо будани умри инсон ишора карда, аз гузашти рӯзгор панд гирифтани одамиро талқин менамояд:

Дандонаи ҳар қасре панде диҳадат нав-нав,
Панди сари дандона бишнавад зи буни дандон.
Гӯяд, ки: «Ту аз хокӣ, мо хоки туюм акнун,
Гоме ду-се бар мо неҳ в-ашке ду-се ҳам бишфон»...

Дар қасидаи «Кремл» **ҳок** инсонро захирақашро ба хушёрӣ даъват мекунад, то дастовардҳо ва комёбиҳоашро аз ҳодисаҳои номатлуби рӯзгор ва ниятҳои нопоки душманон муҳофизат карда тавонад. Қаср ба муздурон:

Гӯяд, ки: «Ту аз мой, мо низ чу ту будем,
Мо хок шудем эдар, ту соҳиби ин майдон.
Зинҳор пас аз ин фатҳ ғафлат манамо, зинҳор,
То бар сари мо з-ин пас душман назанад чавлон!»

Замони шуравӣ аз пурмахсултарин давраҳои эҷодиёти Лоҳутӣ ба шумор меравад. Асарҳои «Мо зафар хоҳем кард» (1930), «Сафари Фарангистон» (1934), «Тоҷу байрақ» (1935), «Ду нишон» (1936), «Одами оҳанпо» (1933), «Шамшери фотех» (1933), «Мардистон» (1941), «Ғалабаи Таня» (1942), «Се қатра» (1932), «Парии Бахт» (1947) ва ғайра маҳсули эҷодии даврони шуравии адиб мебошанд.

**Тамсил
дар эҷодиёти
Лоҳутӣ**

Абулқосим Лоҳутӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ анъанаи тамсилнависи адабиёти классикии тоҷику форсро дар муҳити нави адабӣ идома дод. Асарҳои тамсилии шоир, аз қабилҳои «Се қатра», «Одами оҳанпо», «Шамшери фотех», «Кӯҳ ва ойина», «Мӯр ва офтоб», «Паҳлавон Оштӣ», «Парии Бахт» дар ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ сахм гирифтаанд. Персонажҳои тамсилҳои шоир парандагон, ҳайвонот, ҳашарот, ҷисмҳои бечон ва одамоне мебошанд. Масалан, дар тамсили «Кӯҳ ва ойина» (1933) кӯҳ, ойина, чавони ойинадор ва падари чавон ширкат меварзанд. Дар домани як дашти пуршукӯҳ кӯҳи азиме қарор дорад. Чавоне пушт ба кӯҳ карда бо ойинаи дасташ кӯҳро дидан меҷӯяд, то асрори дар он бударо ба одамоне накл намояд. Чун кӯҳи бузург дар ойинаи хурд пурра акс намеёбад, ӯ пештар рафта мегирад. Ба андозаи хеле дур рафта кӯҳ дар ойинаи дастии чавон акс меёбад, лекин аз бузургиву ҳашамати он дигар осоре намоинад. Падар ин амали писарашро маҳкум мекунад:

Аз бед самар наметавон чид,
Дар ойина кӯҳ наметавон дид.

Тамсилоти Лоҳутӣ дар асоси ҳодисаву воқеаҳои зиндагӣ ва таҷрибаи ҳаётии шоир фароҳам омада, ба талаботи даври замони мувофиқати комил доранд ва дорои аҳамияти маърифатӣ ва тарбиявӣ мебошанд.

Аз асарҳои дар давраи ҷанг навиштаи Лоҳутӣ дostonҳои «Мардистон» ва «Ғалабаи Таня» дар асоси воқеаҳои мушаххас эҷод гардидаанд. Агар сабаби таълифи «Мардистон» корномаи

панфиловчиён¹ бошад, пас «Ғалабаи Таня» тасвири бадеии корнамони хонандаи мактаби миёнаи москвгағи Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Зоя Космодемьянская (1923–1941) ба шумор меравад.

Достони «Мардистон» дар шакли тамсил навишта шудааст. Ҳамаи мардони деҳаи Мардистон дар роҳи муҳофизати деҳаашон ҳалок гардиданд. Танҳо як марди тарсончак, ки аз майдони ҷанг гурехта буд, зинда мондааст. Зани шахси зиндамонда либоси сиёҳ пӯшида, худро «бевазан» меномад. Занони дигар ба шарафи шавҳарони қаҳрамонона ҳалок гашташон якдигарро бо номи шавҳар (зани Баҳром, зани Сангин ва ғ.) ном мебаранд:

Номи ин зиндамарди шарманда,
«Мурда» шуд, номи дигарон «Зинда».

Дар достони «Ғалабаи Таня» сюжет ба воситаи тасвири ду манзара – яке лаҳзаи пурсиш ва дигаре лаҳзаи қатли Таня сохта мешавад. Тасвир дар асоси далелҳои рӯзномаҳо сурат мегирад. Вале ифода ҷунун самимӣ ва барҷаста ҳаст, ки хонанда руҳи матину бешикасти як духтари ҷавонро назди душмани сар то по мусаллаҳ равшан эҳсос мекунад. Дар ифодаи маъно тазод ва дигар воситаҳои тасвир саҳм гирифтаанд. Ӯ, яъне фармондеҳи фашист, як шабонарӯз Таняро бозпурсӣ карда, оқибат аз фатҳи худ ноумед мешавад:

Аз олоти ҷанг он чи дар дунё
Тасаввур кунӣ, ӯ дорад, аммо
Руҳи ин якро он як надорад,
Ӯ ба худ имон, ин шак надорад.
Ӯ чун масруон² меларзад аз кин,
Ин чун ҳайкали фӯлодин – сангин.

Тасвирҳои мухтасар, мурочиати шуълавари Таня ва истифодаи сарфакоронаи калимаву таркибҳо ба асар руҳи некбинона бахшиданд. Мафҳуми ғалабаи Таня дар он аст, ки ӯ моҳияти зиндагии ҷовидонаро дуруст дарк намудааст:

1 Тирамоҳи соли 1941 28 кас аз дивизияи генерал–майор И.В.Панфилов (1893–1941) дар назди Москва корнамони бемисл нишон медиҳанд. Қариб ҳама ҳалок мешаванд, вале ҳучуми душмани чандин баробар зиёдро мегардонанд.

2 Масруъ — касе, ки бемории саръ (эпилепсия) дорад.

Гиря мекунед... Ба мурдани ман?
Ман аммо шодам аз ин сон мурдан.
Дар роҳи Ватан мурдан зиндагист,
Мурдан – зиндагонӣ дар бандагист.

Ҳамин тариқ, Лоҳутӣ дар достонҳои «Мардистон» ва «Ғалабаи Таня» як қатор образҳои мусбату манфии офаридааст, ки амалиёти онҳо боиси дарки амиқи қувваҳои неку бад дар майдони набард гардиданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Иттиҳоди Шуравӣ Лоҳутиро чӣ тавр пешвоз гирифт?
2. Оид ба ҳамрангӣ ва фарқи достони «Кремл» ва «Харобаҳои Мадонин» маълумот диҳед.
3. Барои чӣ дар замони шуравӣ маҳсули эҷодии шоир зиёд гардид?
4. Мавқеи тамсил дар эҷодиёти шоир чӣ гуна аст?
5. Шумо аз мутолиаи шеърҳои «Кӯҳ ва ойна» чӣ хулоса баровардед?
6. Дар бораи достони «Мардистон» маълумот диҳед.
7. Чаро Таня худро голиб медонад?

ФАЪОЛИЯТИ ТАРҶУМОНИИ ЛОҲУТӢ

**Лоҳутӣ –
мутарҷим**

Тарҷумаи намоишномаҳои «Отелло», «Ромео ва Жулетта», «Шоҳ Лир»-и драматурги англис Шекспир, «Дод аз дасти ақл»-и адиби рус А.С. Грибоедов, «Чашмаи ғусфандон»-и драматурги испанӣ Лопе де Вега, асарҳои адибони маъруфи ҷаҳонӣ А.С. Пушкин, Т.Г. Шевченко, А.М. Горкий ба хонандаи калонсол нигаронида шудааст.

Устод Лоҳутӣ барои бачаҳо низ осори зиёд тарҷума кардааст, ки «Почта»-и С. Маршак, «Достони Олеги дилогах», «Ҳикояти моҳигир ва моҳии тилло», «Парии об», «Афсонаи шоҳ Салтан»-и С. Пушкин, «Сангари хунин»-и В. Гюго, «Бузургии безавол»-и Р. Патканян намунаи онҳо мебошанд.

Устод Лоҳутӣ намоишномаҳои Шекспир – «Отелло», «Ромео ва Жулетта» ва «Шоҳ Лир»-ро ҳамроҳи ҳамсараш С. Бону бевосита аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст. Намоишномаи «Отелло» соли 1939 дар Театри драмаи тоҷик ба сахна

гузошта шуда, соли 1941 дар Даҳаи адабиёти тоҷик дар Маскав бомуваффақият намоиш дода шуд. Агар дар тарҷумаи «Отелло» ибораҳои рехта ва панду ҳикматҳои тоҷикӣ истифода шуда бошад, дар тарҷумаҳои «Ромео ва Ҷулетта» ва «Шоҳ Лир» шакли аслии намоишномаҳо – шеърӣ сафед нигоҳ дошта шудааст.

**Фочиаи
«Отелло»**

Намоишномаи «Отелло» фочиаи барҷастаи ҷаҳонӣ мебошад ва аз панҷ пардаву даҳ намоиш иборат аст. Воқеаҳои пардаи аввал дар шаҳри Венетсия¹ ва пардаҳои минбаъда дар ҷазираи Кипр² мегузаранд. Дар намоишнома дожи³ Венетсия, сенатор Брабансио, генерал Отелло, муовини ӯ лейтенант Кассио, парчамбардор Яго, ашрофзода Родриго, духтари Брабансио – Дездемона, зани Яго – Эмилия ва дигарон ширкат доранд.

Сужети намоишнома дар асоси рашку ҳасад фароҳам омадааст. Генерал Отелло шахси далеру шуҷоъ, таҷрибадида ва якрӯю якзабон мебошад ва назди хосу ом обрӯю эътибор дорад. Отелло аз миллати араб ва сиёхпӯст аст, вале хушрӯтарин ва покдомантарин духтари венетсиягӣ, ки падараш сенатор буд, ба ӯ дил медиҳад. Дездемона бе иҷозати падар ба Отелло ба шавҳар мебарояд. Отелло ҳам Дездемонаро баробари ҷон дӯст медорад.

Байрақбардор Яго ба комёбӣ ва обрӯю эътибори генерал Отелло ҳасад мебаррад ва дар фикри руҳану ҷисман нест кардани сардораш меафтад. Яго нақшаҳои махсуси худро бо роҳи дахл кардан ба муносибатҳои оилавии Отелло ба амал баровардан мехоҳад. Зеро хуб медонад, ки генерали араб ба «хиёнати» маҳбубааш тоб оварда наметавонад. Пардаи аввал бо андешаҳои Яго дар бораи ба амал баровардани нақшаҳои хоинонааш ба анҷом мерасад. Хонанда аз монологи Яго ботини нопок ва хислатҳои манфури ӯро равшану возеҳ мушоҳида мекунад: «Отелло ба ман бовар дорад. Бехтар! Бо ҳамин ман нақшаи худамро осонтар иҷро мекунам. Кассио мардаки хушрӯст... Каме баъд ба гӯши Отелло пичир-пичир сар кунем, ки гӯё Кассио бо зани вай аз андоза берун хонагӣ шудааст... Отеллоро аз бинӣ кашонда бурдан ҳамон қадар осон аст, ки харро рондан».

Минбаъд воқеа дар соҳили ҷазираи Кипр мегузарад. Туркҳо ба ҷазираи Кипр ҳучум мекунанд ва генерал Отелло бо

1 Венетсия — шаҳр дар шимоли шарқии Италия.

2 Кипр — давлатест дар қисмати ғарбии Осиё.

3 Дож — роҳбар

чанговаронаш ба он чо фиристода мешавад. Генерал Дездемонаро низ бо худ оварда буд, бинобар ин, баъди хотима ёфтани чанг низ чанд вақт дар Кипр менад. Дар ҳамин чо Яго ба амалӣ кардани нақшаҳои нангини худ шуруъ мекунад. Ӯ аз содагӣ ва дилсофии Отелло истифода карда, нахуст Кассиоро дар чашми генерал бад мекунад, ба дараҷае ки Отелло лейтенанташро «ту дигар дар хидмати ман нестӣ», – гӯён аз кор пеш мекунад. Баъд Кассиоро водор мекунад, ки муносибаташро ба Дездемона наздик карда, ба воситаи ӯ аз генерал авф пурсад. Яго, аз як тараф, мулоқоти Кассиоро ба Дездемона таъмин мекунад ва, аз тарафи дигар, ин мулоқотро ба чашми Отелло намоиш дода, дар ботини генерал нисбат ба занаш шубҳа ва нобоварӣ ба вучуд меорад:

Отелло: ин Кассио набуд, ки аз пеши занам рафт?

Яго: Кассио? Не, генерал. Ҳаргиз наметавонам бовар кунам, ки Кассио шуморо дида дузд барин гурезад.

Отелло: ман яқин дорам, ки ӯ буд.

Акнун барои исботи «муносибати маҳрамонаи» Дездемона бо Кассио ҳуччат лозим буд, ки Яго онро ҳам пайдо намуд. Отелло аз модараш рӯймолчаи пурқимате ба ёдгор дошт, ки онро ба ҳамсараш – Дездемона тухфа карда буд. Вақте ки Дездемона шавҳарашро парешонхотир мебинад, рӯймолчаро аз дилсӯзӣ ба сари ӯ мебандад. Вале Отелло «рӯймолчаи ту хеле хурд аст» гӯён онро аз сараш мегирад ва рӯймолча ба замин меафтад. Рӯймолчаро зани Яго – Эмилия меёбад ва бо хоҳишҳои пайдарпайи шавҳараш онро ба ӯ меदिҳад.

Яго рӯймолчаро ба хонаи Кассио мебарояд. Вақте ки Отелло барои пурра бовар кардан ба «хиёнаткориҳои» занаш аз Яго ҳуччат талаб мекунад, ӯ дар дасти Кассио дидани рӯймолчаи Дездемонаро далел меорад. Ҳамчунин, имконият фароҳам меоварад, ки генерал рӯймолчаи ба занаш тақдимунамударо дар дасти Кассио бинад. Макру ҳила ва дасисаҳои Яго Отеллоро аз қиматтарин дороиаш – муҳаббати Дездемона маҳрум сохт ва генерали фотехро дар андак муддат ба шахси раҳгум, кӯтоҳандеш ва интиқомчӯ табдил дод.

Отелло дар рӯзҳои аввали ба Кипр омадан Дездемонаро чунин истикбол гирифта буд:

Отелло: ифтихорам, ту дар Кипр азизтарин меҳмон хоҳӣ буд... Чони ширинам, ман аз шодиям гапҳои бетартиб мезанам... Равем, Дездемона! Боз ҳам хуш омадӣ ба Кипр.

Генерал баъди найрангҳои Яго дар ҳаққи ҳамсаре, ки *ифти-хораиш* мехонду *ҷони ширинаиш* меномид, қабехтарин алфозро раво мебинад. Аз ҷумла, ба «чӣ гуноҳи номаълуме кардам?» гуфтани Дездемона ӯ чунин ҷавоб медихад:

Отелло: эй, зани фосик! Агар ман корхоятро мегуфтам, рухсораҳоям монанди кӯра¹ мешуданд. Чӣ кардай? Осмон бинии ҳудаширо мебандад, моҳ чашмашро мепӯшад; ҳатто боди бешарм, ки ҳар чизро дар роҳи ҳудаш мебӯсад, ба чуқуртарин партоғ рафта пинҳон мешавад, ки инро нашунавад. – Чӣ кардай? Фоҳишаи беҳаё!

Саҳнаи қурбони макру фитна гардидани Дездемона хеле муассир ва ғамангез аст. Отелло ба хонаи хоби Дездемона медарояд. Аз муколамаи онҳо, аз як тараф, самимият, садоқат, табиати орому мусаффо ва асолати Дездемона ва, аз тарафи дигар, зудбоварӣ, кӯтоҳандешӣ ва сабукфикрии Отелло маълум мешавад.

Отелло: аз гуноҳат фикр кун.

Дездемона: гуноҳи ман дӯст доштани шумост.

Отелло: ҳазар кун аз қасами дурӯғӣ. Ту дар бистари марг ҳастӣ.

Дездемона: худатон ҳам раҳм кунед. Ман дар умрам шуморо ҳақорат надодаам. Нисбат ба Кассио ғайр аз дӯстии умумӣ, ки Худо онро иҷозат додааст, ҳеч эҳсоси дигар надоштам. Ҳеч вақт ба ӯ ҳада надодаам...

Отелло: бимир, фоҳиша!

Дездемона: фардо кушед. Бигузored, як шаб зинда монам!

Отелло: кор, ки шуданист, таъхир чаро?

Дездемона: танҳо барои он ки як дуо хонам.

Дездемонаи покдоман беғуноҳ кушта мешавад ва баъд маълум мегардад, ки Отелло ба фитна дода шуда, хатои авфнопазире содир намудааст. Дигар зинда мондани Отелло маъно надошт. Генерал ашкрезон ба ҳозирин васият карда, ҳудаширо бо ханҷар мезанад ва:

Бӯсакунон куштамат, эй бути нозанинам,
Изн деҳ, акнун туро бӯсакунон бимирам.

– гӯён ба рӯи мурдаи Дездемона меафтад.

1 Кӯра — оташдоне, ки дар он маъдан мегудозанд; хумдон.

Дар тарҷумаи «Отелло» хусусияти миллӣ ва назокати забони образноки тоҷикӣ моҳирона истифода шудааст. Мақолу зарбулмасалҳо, таркибҳои маҷозӣ, суҳанҳои пандуахлоқӣ, санъатҳои бадеии ташбеҳ, таҷнис ва муболиғаву тавсиф тарҷумаи намоишномаро ба завқу салиқаи хонандаи тоҷик мувофиқ намудаанд. Масалан, Кассио ҳусну ҷамоли Дездемонаро чунин тавсиф менамояд: «Отелло як духтареро гирифт, ки кӯшиши ҳамаи қаламҳои дунё ба таърифу тавсифи ӯ намерасанд». Ё худ Отелло аз ғояти ҳашм Кассиоро дар назар дошта мегӯяд: «Оҳ, кошки он бешараф чил ҳазор қон медошт! Барои сер кардани интиқоми ман як қонаш бисёр ночиз аст».

Ҳамин тариқ, тарҷумаҳои устод Лоҳутӣ дар баробари нигоҳ доштани хусусияти услубии матнҳои асл руҳи бадеии адабиёти тоҷикро низ фаро гирифтаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Тарҷумаҳои устод Лоҳутӣ ба чанд гурӯҳ чудо мешаванд?
2. Адиб намоишномаҳои Шекспирро аз кадом забон тарҷума намудааст?
3. Образҳои намоишномаи «Отелло»-ро номбар кунед.
4. Барои чӣ Ягоро образи манфӣ меномем?
5. Чаро Отелло бо ин ҳама дӯстдорӣ Дездемонаро мекушад?
6. Тақдири минбаъдаи Отелло чӣ мешавад? Ин фоҷиа шуморо ба чӣ хулоса овард?

ШЕЪРҶОИ ТОҶИКИСТОНИИ ЛОҶУТӢ

Шеърҳои тоҷикистониӣ устод Лоҳутӣ аз соли 1925, аз шеъри «Саройи тамаддун» оғоз меёбад ва баъдтар як қисми ин силсилаи шеърҳо бо номи «Шеърҳои тоҷикистониӣ» (1940) дар шакли китоби алоҳида ба таъби мерасад. «Саройи тамаддун», «Духтари инқилоб», «Одами оҳанпо», «Ҳар ва трактор», «Тоҷикистон шуд мунаввар», «Ман фарзанди як деҳқоне будам», «Ҳабар», «Тоҷу байрақ» аз беҳтарин асарҳои ин силсила буда, дар онҳо ҳаёту маишати халқи тоҷик тараннум ёфтаанд. Устод Лоҳутӣ аз шинохти аввал таваҷҷуҳи хонандаро ба решаҳои ҳазорсолаи фарҳанги мардуми тоҷик ҷалб менамояд:

Дар сарсутуну сардари айвону сақфи он
Бо хатти зар навишта ҳазорон катибаҳо.
Аммо сиёҳ гаштаву яқсар шуда ниҳон
Дар зери дуд он ҳама осори пурбаҳо.
Ҳо, як китоби пора!
Бихонем аз ин китоб.
Шояд шавад падида, ки ин хона мулки кист...
Оҳ,
Ин бино тамаддуни тоҷик будааст,
Он хонае, ки нур фишондӣ ба коинот.

Шеърҳои тоҷикистони Лохутӣ мувофиқи талаби замони шуравӣ ва сатҳи донишу ҷаҳонбинии мардуми заҳматкаш ба таври содаву оммафаҳм эҷод гардида, дорои хусусияти публитсистӣ ва тарғиботӣ мебошанд. Бинобар ин, ҳар кадом ба дили хонанда зуд роҳ ёфта, ўро ба корномаҳо раҳнамун месозад. Соли 1929 ба ҷумҳурии иттифоқӣ табдил ёфтани Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистонро Лохутӣ дар шеъри «Тоҷикистон» табрик мекунад.

Шеъри «Ба Тоҷикистон» соли 1939 ба муносибати 10-солагии Ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистон эҷод гардида, эҳсосоти шоирро аз ин ҳодисаи фараҳбахш ба таври амиқ ифода менамояд:

Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман.
Ватани қору хонаи ишқам,
Табъи шеъру таронаи ишқам.
Ваҳ, ҷӣ рахшонӣ, эй шарораи сурх,
Ҷон фидои ту, эй ситораи сурх.
Бурҷи машриқ агарчи хонаи туст,
Лекин олам пур аз фасонаи туст.

Воситаҳои тасвир, ба монанди хитобаҳо, ташбеҳу истиора ва тавсифу муболиға ва махсусан се маротиба такрор ёфтани байти зерин, қувваи ифоданокии шеъри «Ба Тоҷикистон»-ро афзун гардондаанд:

Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман.

Таркибҳои *умеди дили рамида, қуввати даст, нури дида* таъкид бар он доранд, ки Тоҷикистон чун сарвати бебаҳо барои ҳар тоҷик басо азизу муқаррам аст.

Абулқосим Лоҳутӣ дар «Хабар», «Мо ранҷбарзодагонем», «Озодии занҳо», «Таронаи партизанӣ» «Духтари Тоҷикистон» аз шаклҳои нави шеърӣ, ки дар адабиёти русу Аврупо роиҷ буд, истифода кардааст. Масалан, таронаи «Духтари Тоҷикистон» аз шаш банди ҷаҳормисраӣ (қофияи ҳар банд *а а б а*) иборат мебошад ва дар охири ҳар банд таркиби «Ҷони манӣ ту!» чун мисраи васила такрор мешавад:

Духтарак, эй духтарчон,
Духтари Тоҷикистон,
Пахта ба фабрик додӣ,
Газвора кардӣ арзон,
Ҷони манӣ ту!

Такрори таркиби *Ҷони манӣ ту!* дар вазну қофияи алоҳида самимият ва ҷозибай шеърро афзун намудааст.

Дар миёни шеърҳои тоҷикистониӣ Лоҳутӣ асарҳои калонҳаҷм низ ҳастанд, ки достони «Тоҷу байрақ» намунаи хуби онҳост. Ин асар назираи ҷавобия ба «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ мебошад. Лоҳутӣ аз як лаҳзаи «Шоҳнома» иқтибос оварда, баъд дар ҳамон вазну қофия асари ҷолиби диққате меофарад, ки дар ҳашт боби он масъалаи нангу номуси инсонӣ дар шароити нави таърихӣ ба тасвир омадааст.

Қаҳрамони «Шоҳнома» Баҳроми гурд¹ баҳри ба даст овардани тоҷи подшоҳӣ, ки дар майдони душман ба замин афтида буд, ҷонбозиҳо мекунад ва оқибат тоҷро ба даст дароварда, шарафу номуси инсонӣ ва ватандориро ба ҷо меорад. Дар достони «Тоҷу байрақ» чунин қорнамоиро Ориф дар майдони меҳнат ба ҷо меорад. Ориф чун сардори гурӯҳи пахтакорӣ ба воқеаи аз даст додани байрақи шараф муросо карда наметавонад ва шабу рӯз мардона талош меварзад, то гурӯҳи ӯ аз нав ба байрақи шараф соҳиб гардад.

Дар «Тоҷу байрақ» руҳи мутантани тасвири «Шоҳнома» нигоҳ дошта шудааст. Симои Ориф бо тавсифу ташбеҳ ва муболиғаҳои фирдавсиёна дар пеши назари хонанда чун паҳлавони қавиҳайкали майдони қор тасвир меёбад:

1 Гурд — паҳлавон, далер.

Диловар биёмад ба кирдори бод,
Чу кӯхе дар он пахтазор истод.
Баровард дасти ялӣ з-остин,
Шигифто, ки оташ бишуд пахтачин!
Гули пахтаҳоро чунон пай ба пай,
Ба доман ҳамерехт он некпай,
Ки гуфтӣ, зи ҳар гӯшаи осмон
Фитод ахтарон дар дили Қаҳқашон.

Симои Орифро дигар иштирокдорони асар, аз ҷумла модари ӯ, тақвият медиҳанд. Муколамаи Ориф ба модараш хеле пурҳаяҷон ва муассиркунанда буда, боиси афзунии руҳи маърифатии асар гардидааст. Бубинед, истифодаи санъати ташхис сухани Орифро чи қадар ширину дилнишин намудааст:

Мабодо, ки ман дер монам ба хоб,
Ба бистар бубинад маро *офтоб*.
Мадеҳ фурсат, эй модари пурҳунар,
Ки *хуришед* хезад зи ман зудтар.

Дар достони «Тоҷу байрак» дар баробари баҳри мутақорибии мусаммани маҳфуз (ё мақсур) вазнҳои дигари шеърӣ низ истифода шудаанд. Лоҳутӣ вазъият ва ҳолати руҳии фотехони саҳроро ба воситаи чанд суруд, ки вазну қофияи дигар доранд, нишон медиҳад ва бо ин иқдоми худ имконияти васеи арӯзи тоҷикиро дар эҷоди бадеӣ таъкид менамояд:

Суруде, ки ҳар ранҷбар месуруд,
Дар он базми имрӯзӣ ин гуна буд:
Шуд баҳти саркаш роми мо,
Омад зафар дар доми мо.
Пур шуд ҷаҳон аз номи мо,
Мо фотехем, мо фотехем...

Ҳамин тарик, Лоҳутӣ дар ифодаи ғояи ватандорӣ ва ҳифзи номусу шарафи инсонӣ дигар мафҳуми муқаддас – байракро чун воситаи тасвир қарор дода, бо ҳамин меҳнати бунёдкоронаро чун сарчашмаи асосии хушбахтии инсоният тараннум кардааст. Умуман, шеърҳои тоҷикистони шоир маҳсули сафарҳои ӯ

ба минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон буда, вазъияти иҷтимоӣ ва фарҳангии мардуми тоҷикро дар нимаи аввали асри ХХ равшану возеҳ инъикос менамоянд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро «Шеърҳои тоҷикистони Лохутӣ» мегӯянд?
2. Барои чӣ Лохутӣ ба Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус дошт?
3. Оид ба ашъори ба мавзуи Тоҷикистон бахшидаи Лохутӣ маълумот диҳед.
4. Шумо аз мутолиаи достони «Точу байрақ» ба чӣ хулоса омадед?
5. Образи Ориф ба образи Баҳром (аз «Шоҳнома») чӣ монандӣ дорад?
6. Мавқеи образи модарро дар «Точу байрақ» шарҳ диҳед.

ЛИРИКАИ ИШҚӢ ВА СУРУДӢИ ЛОХУТӢ

Васфи муҳаббат

Мавзуи ишқу муҳаббат дар эҷодиёти Лохутӣ мавқеи арзанда дорад ва тамоми давраҳои эҷодиёти шоирро ба ҳам мепайвандад.

Ин мавзӯ дар тамоми ашъори гуногунжанру гуногунҷамии шоир мушоҳида шавад ҳам, бештар дар жанрҳои ғазал ва рубоӣ инъикос гардидааст.

Лохутӣ аз аввалин ғазалҳои ишқии худ анъанавии ғазалсароёни адабиёти классикиро бомуваффақият давом додааст. Мафҳумҳои *чаши*, *хол*, *зулф*, *абру*, *мижа*, *чехра*, *лабу дандон*, ки дар ғазалиёти гузаштагон заминаи асосии тасвир буданд, дар ғазалиёти Лохутӣ низ ба таври васеъ истифода мешаванд:

Тоири доми туву сайди гирифтори туам,
Зулфу холи ту яке дому яке донаи мост.
Дили Лохутӣ агар з-оташи савдост кабоб,
Ошиқи сӯхтаи наргиси мастанаи мост.

Баробари такмили услуби фардии эҷодиёти Лохутӣ ашъори ишқии ӯ низ хусусияти хос касб мекунад. Баъдтар дар ғазалиёти ишқии шоир дар қатори тасвирҳои анъанавии душвориҳои ишқу ноқомҳои ошиқ, бераҳмӣ ва нозу карашмаи маъшуқа, сӯзу гудози ошиқ дар фироқи ёри бевафо, зории дил, умеди висол... афкори

сиёсиву ичтимоӣ, озодихоҳӣ ва тарбиявию ахлоқии ӯ низ инъикос меёбанд. Ҳатто, баъзан, ҳиссиёти ошиқонаи қаҳрамони лирикиро аз пахлуҳои дигари андешаҳои ӯ чудо кардан имкон надорад. Дар ғазали «Ошиқам, ошиқ ба рӯят», аз як тараф, сӯзу гудози ошиқи ноком ва, аз тарафи дигар, сӯзиши дил ва вафодории шоир нисбат ба ватанаш – Эрон ифода меёбад:

Ошиқам, ошиқ ба рӯят, гар намедонӣ, бидон,
Сӯхтам дар орзуят, гар намедонӣ, бидон.
Бо ҳама занчиру банду ҳилаву макри рақиб,
Ҳоҳам омад ман ба кӯят, гар намедонӣ, бидон.
Ҳеч медонӣ, ки ин Лоҳутӣ овора кист?
Ошиқи рӯйи накуят, гар намедонӣ, бидон.

Мавзуи ишқу муҳаббат дар лирикаи Лоҳутӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, мавқеи калон пайдо мекунад. Ашъори лирикии шоир ниҳоят самимӣ, пуробуранг буда, ба хонанда қуввату руҳ мебахшад, ӯро бо покиву садоқат, боварию устуворӣ ва лаззату ҳаловат бурдан аз зебоҳои зиндагӣ хидоят менамояд. Мисли ғазали зерин ғазалҳое, ки сар то по аз сӯзу гудоз ва арзу ниёзи ошиқ иборат буда, ба хонанда завқи эстетикӣ ато намоянд, дар эҷодиёти шоир кам нестанд:

Имшаб андар хонаам шамъи қадди ҷонона нест,
Сад чароғ ин ҷост, аммо равшанӣ дар хона нест.
Ҷонфишониҳою кӯшишҳои ман дар роҳи ёр
Достони ишқи таърихӣ бувад, афсона нест.

Бархе аз ғазалҳои ишқии шоир заминаи воқеӣ дошта, таҷассумгари ҳаёти оилавии ӯ мебошанд. Лоҳутӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ соли 1930 хонадор мешавад ва минбаъд муҳаббату садоқати ҳамсараш Ситсилия Бону¹ манбаи илҳоми шоир мегардад. Дар шеъри поён баъди фироқи тулонӣ умеди дидори ёр ба Лоҳутӣ ба дараҷае шодивар аст, ки ӯ бемории худро фаромӯш намуда, дар фасли тирамоҳ «лаззати навбахор»-ро эҳсос мекунад. Маҳсусан, ташбехоти шоир, ки фарзандонашро² ба ситораҳо, мо-

1 Ситсилия Бенсиановна Хейфитс, бо таҳаллуси Бону (1911–2003), шоира ва тарҷумони рус, ки баъди хатми курси шарқшиносии ш. Киев ба Осиёи Миёна омада дар соҳаи адабиёт ва фарҳанги тоҷик фаъолият мекунад.

2 Устод Лоҳутӣ падари чор фарзанд – ду писару ду духтар мебошад.

дари онҳоро ба моҳи миёни ситораҳо ва худро ба моҳи гирифта¹
монанд мекунад, басо дилнишину ибратбахш ифода шудаанд:

Имрӯз ба пеши ёр рафтам,
Бо ҳолати беқарор рафтам.
Бетоб шудам, чунонки дар раҳ
Бар гардани дил савор рафтам...
Бо он, ки шуруи тирамаҳ буд,
Бо лаззати навбахор рафтам.
Ў моҳи даруни ахтарон буд,
Ман моҳи гирифтавор рафтам.

Умуман, тасвирот дар ашъори ишқии устод Лоҳутӣ ба дарачае муассир ва мафтункунанда мебошад, ки байтҳои алоҳидаи ғазалиёти шоир ба пояи баланди суҳанварӣ расида, чун мисоли зерин, ҳукми шохбайтро гирифтаанд:

Арзандатар аз ишқ дар олам гуҳаре нест,
Покиза бидораш, ки ба ҳастӣ сабаб аст ин.

Сурудҳои Лоҳутӣ

Сурудҳои устод Лоҳутӣ бо ду роҳ арзи вучуд кардаанд. Аввалан, қисми ашъори руҳбахши шоир, махсусан ғазалҳои шӯҳу дилнишини ӯ, ки бо мусиқӣ тавҷам мебошанд, минбаъд ба оҳанг дароварда шудаанд. Намунаи чунин шеърҳо «Тоҷикистон шуд мунаввар», «Боз ҳам ёр ба рақс омадааст», «Ошиқам, ошиқ ба рӯят», «Охир, эй маҳ, ҳалок шуд дили ман», «Парвона медонад» мебошанд, ки баъдтар чун суруд истифода шудаанд.

Дувум, ашъоре, ки ҳамчун суруд тарона эҷод шудаанд. Дар эҷодиёти Лоҳутӣ мавқеи муҳим доштани суруд таронаро чунин далел ҳам собит месозад, ки шоир ба ин жанри адабӣ «Таронаҳо» (1935), «Сурудҳои мусаллаҳ» (1942), «Сурудҳои ҷанги Ватанӣ» (1943) ном китобҳо ба таъб расонидааст.

Сурудҳои Лоҳутӣ дар мавзӯҳои таърихӣ, инқилобӣ, сарбозӣ, ишқӣ, ҳаёти оилавӣ, муҳаббат ба Ватан, бачагон, меҳнати бунёд-корона эҷод гардидаанд. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ як

1 Моҳи гирифта – моҳе, ки нукс дорад ва рӯшноиаҳ хира аст.

силсила сурудҳои ватанхоҳии шоир ба вучуд омадаанд, ки ба як хисси баланди меҳанпарастӣ ва душманбадбинӣ таълиф гардиданд. Дар сурудҳои «Даррандагонро бизанем», «Суруди ҷангии ҷавонон», «Марши ваҳдат», «Хасми башар», «Тарона», «Гитлер ва фашизми Германия», ки Иттиҳоди Шуравиро ба ҷанг кашиданд, ба ҳайвони дарранда, гурги одамхор, ваҳшиёни манфур ва муборизони роҳи озода ба авлоди Рустам, барқи сӯзон ва укёноси ноором нисбат дода мешавад:

Хасми башар ҳамлавар шуд,
Рӯи замин пуршарар шуд.
Панча ба хун зад
Гурги фашизм,
Зиндагии халқ дар хатар шуд...
Дил бичӯшид,
Хашми мо аз ҳад бадар шуд,
Теги мо аз барқи сӯзон
Тезтар, тезтар шуд.

Ҷанбаи халқии сурудҳои Лоҳутӣ пурқувват буда, як қатор суруду таронаҳои шоир аз назми шифоҳии тоҷик гизо гирифтаанд. Масалан, суруди «Алла»-и шоир чун сурудҳои «Алла»-и халқӣ орзую умеди модар ба ояндаи фарзанд ва солиму бардам ба воя расидани тифлро ифода мекунад. Дигар шоирони тоҷик низ суруди «Алла» эҷод кардаанд, аммо «Алла»-и Лоҳутӣ намунаи беҳтарини сурудҳои «Алла» ва, умуман, назми бачагонаи тоҷик ба шумор меравад.

Оҳангсозе аз устод Лоҳутӣ хоҳиш мекунад, ки дар ҳавои байти халқии:

Ёр аз дили ман хабар надорад,
Ё охи дилам асар надорад.

шеъре гӯяд. Устод ғазали 9-байтиро бо матлаи:

Ҷуз ишқ ҷаҳон ҳунар надорад,
Ё дил ҳунари дигар надорад?

меофарад. Ин ғазал бо оҳанги дилрабою гӯшнавозаш чун сурудҳои «Бути нозанинам», «Ёри масҷоҳӣ», «Ҳанҷари заҳмат»,

«Эй дил, эй дил» ва ғайра то ҳол гулбоғи санъати тоҷикро оро медиҳад.

Ҳамин тариқ, устод Лоҳутӣ дар таърихи адабиёти давраи нави тоҷик мақоми басо арзанда ва ифтихорӣ дорад. Устод чашмаи хушкнашавандаи ашъори форсӣ буд ва чун насими фарахбахши пагоҳӣ ба назми тоҷик руҳи тоза бахшид. Номи устод Лоҳутӣ тавассути тарҷумаи ашъори оташбораш дар ҷаҳон шухрат ва эътибор пайдо кардааст. Ба гуфти Мирзо Турсунзода, «Лоҳутӣ шоири муборизи роҳи озодӣ буд ва то нафаси охири чун мубориз зиндагӣ кард».

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҷаро мавзӯи ишқ дар ҳама давраҳои эҷодиёти шоир мавқеи сазовор дорад?
2. Ҷазали «Имрӯз ба пеши ёр рафта»-ро аз ёд карда, мазмуни онро шарҳ диҳед.
3. Сурудҳои Лоҳутӣ маҳсули кадом давраи эҷодиёти шоир мебошанд?
4. Оид ба мавзӯҳои сурудҳои Лоҳутӣ маълумот диҳед.
5. Кадом суруд таронаҳои шоирро аз ёд медонед?
6. Оид ба мақоми шоир дар адабиёти тоҷик маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Байти зерин ба кадом шеърӣ устод Лоҳутӣ тааллуқ дорад?

Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман.

А) «Кӯҳ ва ойина»;
Б) «Чамани сӯхта»;
В) «Дар Калкатта»;
Г) «Ба Тоҷикистон»;
Ғ) «Духтари инқилоб».
2. Намоишномаҳои «Отелло», «Ромео ва Жулетта» ва «Шоҳ Лир»-и Шекспир аз тарафи кадом адиб тарҷума шудаанд?

А) Пайрав Сулаймонӣ;
Б) Ҳабиб Юсуфӣ;
В) Абӯлқосим Лоҳутӣ;
Г) Мирзо Турсунзода;
Ғ) Абдусалом Деҳотӣ.

ПАЙРАВ СУЛАЙМОНӢ

(1899 – 1933)

Ҳолнома

Отаҷон Пайрав Сулаймонӣ адиби навоар ва бомахорати нимаи аввали садаи ХХ ба шумор меравад. Ӯ 15 апрели соли 1899 дар кӯчаи Ҳавзи Рашиди шаҳри Бухоро дар оилаи Абдукаримҷон ном савдогари машҳур ба дунё омадааст. Навзодро ба хотири бобояш Сулаймон ном мегузоранд. Бинобар ин, ӯро Отаҷон низ меномиданд.

Отаҷон дар синни 5-солагӣ ба мактаб меравад. Аз соли 1911 то соли 1914 дар мадрасаи ибтидоии форсии шаҳри Марв ба омӯзиш машғул мешавад. Ӯ солҳои 1914–1916 дар назди муаллимони хусусӣ забони русӣ меомӯзад ва солҳои 1916 – 1918 дар мактаби русии Когон таҳсил менамояд. Дар ҳамин солҳо забонҳои ўзбекӣ, туркӣ, озарбойҷонӣ ва тоторино низ аз худ карда буд.

Баъди воқеаи Колесов Пайрав дар муддати якуним сол ба таври махфӣ хонанишин буд. Дар ин муддат ба омӯхтани мероси бойи адибони классикии форсу тоҷик, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Низомӣ, Умари Хайём, Саъдӣ ва Ҳофиз чиддан машғул шуда, худ ба шеърнависӣ мепардозад.

Пайрав соли 1920 шоҳиди инқилоби Бухоро гардида, соли 1921 ҳамроҳи тағояш – Ҳошим Шоик¹ ба Афғонистон сафар намуд. Солҳои 1923–1924 шоир дар Машҳад буд ва баъд ба Бухоро баргашта, ба кори эҷодӣ машғул гардид. Соли 1930 ба Сталин-обод омада, дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба кор даромад. Шоир соли 1931 ба Самарқанд раҳти сафар баст ва дар ҳамон ҷо 9-уми июни соли 1933 ин ҷаҳонро падруд гуфт. Ҷасади шоири ҷавонмаргро дар мазори Шоҳи Зинда ба хок супурданд. Марсияи устод Айнӣ дар вафоти Пайрав ҷонгудоз ва дардовар аст:

1 Ҳошим Шоик (1883–1954) – шоири хуштаб ва бофазли замони худ буд.

Пайрав, ки яке шоири шуроии мо буд,
 Сад хайф, ки дар айни чавонӣ зи миён рафт.
 Дар дахр баҳор асту хазон аст, валекин,
 Афсӯс тавон хӯрд бар он гул, ки чавон рафт.
 Аз махфили аҳбоб дар ин мотами ҷонсӯз,
 То абри сиях дудсифат оху фиғон рафт...
 Сад Пайрави комил ивази он бирасонем,
 Як Пайрави наврастай мо гар зи миён рафт.

Мероси адабӣ

Фаъолияти эҷодии Пайрав кам давом карда бошад ҳам, аз шоир мероси гаронбаҳо ба ёдгор мондааст. Яке аз аввалин шеърҳои шоир бо номи «Бародари ҷонӣ» соли 1916 эҷод гардида, ба духтури чех Йозеф Аул (1894–1956) бахшида шудааст. Аз мактаи ин ғазал бармеояд, ки шоир тахаллуси худро ханӯз айёми чавонӣ интиҳоб намудааст:

Гӯ, ки Пайрави бедил, монда пойи ӯ дар гил,
 Мисли мурғи нимбисмил монда дар қафас нолон.

Дар давраи зиндагии шоир ду маҷмуааш бо номҳои «Шукуфаи адабиёт» (1931), «Шеърҳо» (1932) ва достони «Тахти хунин» (1931) ба таъб расидаанд. Баъди вафоти Пайрав маҷмуаҳои ӯ бо номҳои «Қадам ба панҷсолаи дувум» (1934), «Маҷмуаи шеърҳо» (1934, 1941, 1949), «Ба зарбдор» (1936), «Асарҳои мунтахаб» (1954), «Маҷмуаи осор» (1959), Девон (1971) чоп гардидаанд. Соли 2006 Куллиёти Пайрав (тартибдиҳанда Хуршеда Отахонова) ба таъб расид, ки эҷодиёти адибро ба таври мукамал фаро гирифтааст. Дар Куллиёт 122 шеър, 3 дoston, намунаҳои наср (ҳикояи «Гуландом», порча аз «Ишқи духтари Чингиз»), номаҳо ва тарҷумаҳои адиб ҷойгир шудаанд.

Мухтавои ашъор

Ашъори Пайрав Сулаймонино ба ду давра чудо кардан мумкин аст. Давраи аввал шеърҳои шоирро то соли 1924 дар бар мегирад. Ашъори ин давраи суханвар ба жанрҳои суннатии ғазал, қасида, мустазод ва қитъа тааллуқ дошта, асосан ба мавзуи ишқ бахшида шудаанд. Шоири ошиқ дар шеърҳои «Бок нест», «То кай», «Шаби ҳичрон бо хаёли ҷонон», «Чӣ шуд, ки?...», «Фироқнома» мочарои ишқи инсониро табиӣ ва дилкаш ифода на-

мудааст. Дар шеъри «Фирокнома», ки аз 37 байт иборат аст, хусну чамоли маҳбубаи сарбаланд ва ҳолати ногувори ошиқи хастадил бо тамоми рангомезӣ тасвир ёфтааст. Забони ширадор, вазну қофияи солим, санъатҳои ташбеҳу истиора, талмеху муболиға ва тавсиф ба матн қувваи баланди ифоданокӣ ато намудаанд:

Оху фиғон кашидаму гуфтам, ки дӯстон,
Ҳастам асири духтари Чингизи хунхор.¹
Фарёд аз он ду нарғиси ҷодуи дилфиреб,
Эй вой аз он карашмаи чашмони пурхумор!
Абрӯи теғдораш бар қалб ҷойгир,
Мижғони обдораш бар сина ҷойдор.

Пайрав чашмони ёрашро ба ду нарғиси ҷодуи дилфиреб монанд мекунад, абрӯи дилдорро теғдору мижғони ўро обдор менамояд ва хеле муболиғаомез қувваи сеҳроки нигоҳи маҳбубаро васф менамояд. Дар тасвири шоир нигоҳи ҳазор ғизоли зебо-чашм қувваи як нигоҳи сеҳрангези маҳбубаро надорад. Чунин тавсифҳои дилнишину мафтункунанда дар дигар шеърҳои давраи аввали эҷодиёти шоир фаровон мушоҳида мешаванд.

Давраи дуҷуми эҷодиёти Пайрав ба солҳои 1925 ва минбаъда тааллуқ дорад. Дар ин давра дар мавзуъ, мундариҷа ва услуби баёни ашъори шоир тағйироти кулӣ ба амал омад. Дар шеърҳои лирикӣ, чунонки аз шеъри «Интиҳоби маъшук» (1925) бармеояд, қаҳрамони лирикӣ болидахотиру қаноатманд аст:

Шӯхам ба қасди қатли асирон итоб кард,
Қурбони ў шавам, ки маро интиҳоб кард.

Дар ашъори ин давраи Пайрав вобаста ба талаботи замон мавзуъҳои танқиди замони амирӣ, озодии занон, байналхалқӣ, муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа, табиати пурсаҳои Ватан мавқеъ пайдо мекунанд. Шоир дар баробари жанрҳои суннатӣ аз шаклҳои нави шеъри истифода мекунад ва ба таълифи чанд дoston низ муваффақ мешавад.

Шеърҳои «Шукуфаи ирфон ё худ озодии занони Шарқ», «Ба шарафи қиёми занони Шарқ», «Асира ё худ исён» ба занон ва

1 Духтари Чингиз — ишора ба Нина ном тотордухтар аст, ки шоир ба ў ошиқ буд.

мавқеи иҷтимоии онҳо бахшида шудаанд. Шеърӣ «Асира ё худ исён» аз нуҳ банди чаҳормисраӣ иборат буда, дар он тарзи қофияи аз назми русӣ омада (абба, аабб) истифода шудааст. Дар ин шеър як лавҳаи фоҷиавии занону духтарони тоҷик дар даврони амири ба воситаи оҳангу задаҳои мантиқӣ, ифоданокии таркибҳои забонӣ, ниҳоҳои хитобию саволи ва пасту баланд шудани овоз манзури хонанда мегардад:

Раъша дар ҷисму пайкарам афтод...
Ачабо!

Ин чӣ сахнаи мудҳиш?
Чист афтода?

Духтаре мадҳуш...
Ҳамла оварда кист, ҳон?
Эй дод!!!

Дев!

Ифрит!
Ваҳшии хунхор!..

Чеҳраашро ба хок мемолид,
Бо садои гирифта менолид:
– Ку даҳо?!

Ку ҳимоя?!
Ку имдод?!

Ку тараҳхум?

Хароб шав!
Барбод!

Чунин навпардозӣ ва тозақориҳо дар дигар навъҳои ашъори шоир ҳам бармало мушоҳида мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Пайрав Сулаймонӣ кай, дар кучо ва дар чӣ гуна муҳити хонаводагӣ ба дунё омадааст?
2. Пайрав дар кадом мактабҳо таҳсил намуд ва чанд забонро медонист?
3. Оид ба зиндагии минбаъдаи шоир чӣ медонед?
4. Марсияи устод Айниро ба марги Пайрав аз ёд кунед.
5. Кадом маҷмуаҳои адибро медонед?
6. Чаро ашъори Пайрав ба ду давра чудо мешавад?

7. Шеърҳои ба жанрҳои суннатӣ навиштаи шоирро ном баред.
8. Дар шеъри «Асира ё худ исён» чӣ навигарӣ мушоҳида мешавад ?

НАКУҶИШИ ЗУЛМУ ИСТИБДОД

Дар ашъори гуногунмавзуи шоир зулму истибдод ва поймолкунии ҳуқуқи инсон мазаммат мешавад. Ин ҳолатро дар шеърҳои «Ду ҳучум», «Якуми Май ва МОПР»¹, «Ба тахтнишин», «Як қурбонии кӯчаи буржуазии Аврупо» равшан мушоҳида кардан мумкин аст.

«Як қурбонии...»

Дар шеъри «Як қурбонии кӯчаи буржуазии Аврупо» беқадрӣ ва беҳуқуқии инсони меҳнатӣ дар ҷомеаи сармоядорӣ ба тасвир омадааст. Ин шеър бо тасвири симои зоҳирии зани сарсону саргардон ва беҳолу бемадор дар фасли зимистон оғоз меёбад:

Бо сару пойи бараҳна фасли зимистон
 Пираҳани пора-пора пӯшида бар тан,
 Хаставу бемору бемадор яке зан
 Дар бағал андар гирифта кӯдаки гирён...

Пайрав дар бандҳои минбаъда сабабҳои ба ин вазъият гирифтадор шудани зан ва ҳолати руҳии ӯро ба воситаи унсурҳои тасвир, монанди таҷнис, тазод, хитоб ва махсусан тавсиф (хаставу бемору бемадор, бекасу беёру бемакону бепарастор, дилфигору парешон) нишон медиҳад. Зан, кӯдаки гуруснааш дар бағал, навмедона аз кӯчае мегузарад, ки чашмаш ба бинои мунаққашу шишакорӣ «ошхонаи кафешантан» меафтад. Аз девори шишакорӣ манзараи айшу ишрат ва дастархони пурнозу неъмат равшан намудор буд. Зани бечора ба ин манзара хомӯшона менигарист, вале кӯдаки гурусна тоқат надошт:

Кӯдак чашмаш чу ба таом бияфтод,
 Аз алами гуруснагӣ ба шиша дарафтод.
 Модараш оғоз кард зорию фарёд,
 –Мусю, як луқма гӯшт!

Мистирис, нон!

¹ МОПР — ташкилоти байналхалқии ёррасон ба муборизони инқилобӣ.

Вокеа торафт шиддат мегирад. Полиси шахр аз доду фарёди кӯдак дар ғазаб шуда, занро лагадкӯб мекунад. Аз зарби лагад кӯдак аз дасти модар афтада нобуд мешавад. Банди чамъбастии шеър басо рикқатовар ва пурсӯз аст:

Хӯрд сари ӯ ба санги сахти сари роҳ,
Мағзи сараш пош-пош гашт ба ҳар чо.
Мӯйканон модар уфтод, ки:
– Эй воҳ!
Тифлаки бечораам талаф шуда.
Қурбон!

Шеъри «Як қурбонии кӯчаи буржуазии Аврупо» аз 10 банди чаҳормисрай иборат аст. Пайрав Сулаймонӣ дар ин шеър ба воситаи нидоҳо, муроҷиатҳои хитобӣ, такрор, таҷнис, тавсиф ва калимаҳои ҳамовоз (Хӯрд *сари ӯ ба санги сахти сари роҳ*) ифодаҳои шеърро боз ҳам афзун мегардонад ва нисбат ба гурӯҳҳои мухталифи чомаа ҳам раҳму шафқат ва ҳам нафрату бадбиниро бедор мекунад.

«Тахти хунин»

Пайрав Сулаймонӣ достонҳои «Тахти хунин», «Ҷумҳурияти Тоҷикистон ва матбуоти ранҷбари тоҷик» ва асари нотамоми «Манораи марг» низ дорад, ки ҳар се дар жанри маснавӣ (аа, бб, вв...) эҷод гардидаанд. Достони «Тахти хунин» (1931) аз оғоз ва ҳашт боб иборат аст ва, чунонки худи шоир ишора кардааст, дар он манзараҳои истибдодӣ¹ охири амири сулолаи манғитияи Бухоро – Олимхон (1880–1946) тасвир гардидааст. Дар оғоз макони воқеа нишон дода мешавад. Аз ифодаҳои пайдарпайи тазодиву маҷозӣ дар баробари намуди зоҳирӣ маркази зулму истибдод ва қатлу ғорат будани қасри подшоҳӣ равшану возеҳ эҳсос мешавад:

Дар миёнаҷойи боргах ба ҳашам²
Тахти сангин ситода мустаҳкам.
Ранги ӯ ранги гулгуни сиёҳ,
Нест гулгун, балки хуни сиёҳ.
Зери ӯ чорпояи пӯлод,
Назди ҳар поя буд як чаллод.

1 Истибдод — худсарӣ, худкомӣ, ҳукмронии ба сари худ.

2 Ҳашам — дабада, шукӯҳу чалол.

Шоир ба воситаи калимаҳои *хун, сиёҳ, чаллод, шамшер, гург, ханҷар* ва санъатҳои бадеии такрору тавсиф моҳияти ҳақиқии ин қасри зоҳиран боҳашамату ботинан даҳшатнокро ошкор месозад.

Образҳои асар

Дар боби яқум образи соҳиби ин тахти даҳшатбор – амир Олимхон тасвир меёбад. Симои образи асосӣ чунон хунармандона офарида шудааст, ки хонанда аз тасвир ботини даҳшатноку воҳимаангези ўро бо тамоми ҳастӣ эҳсос мекунад. Санъатҳои ташбеҳ, тавсиф, такрор ва махсусан муболиға (аз нигоҳаш ба ларза сад Чингиз), ҳислатҳои ғайриинсонӣ ва ботини нопоки ин амири ситамгарро чамъбаст намудаанд. Ифодаҳои *чашмони пурхун, абрӯвони хамидаи пурчин, лаби ташнаи хун, панҷаи хунрез ва мисли бабр нохуни тез доштан* дар ифодаи мукаммали образ саҳм гирифтанд:

Рӯйи он тахтасанги пурдаҳшат
Буд биншаста марди бадҳайбат.
Чашмҳо хира-хираву пурхун,
З-он ҳувайдост қаҳру хашму ҷунун.
Абрӯвони хамидаи пурчин,
Чини ў сар кашида то ба чабин.
Риши хурмоирангу пурхаму тоб
Бар занаш¹ печ хӯрда ҳамчу таноб.
Лаб ба хун ташна, панҷааш хунрез,
Бабрсон нохунаш даррандаву тез.
Синааш пур зи чавру зулму ситез,
Аз нигоҳаш ба ларза сад Чингиз...

Таркибҳои тафсилии *чашмҳои хира-хира, абрӯвони пурчини то ба пешона сар кашида, риши мисли таноб ба манаҳ печутобхӯрда* бо тобишҳои ҳаҷвӣ худ ҷаҳолати амиро боз ҳам бештар ошкор месозанд.

Образи дигари дoston мири ғзаб мебошад, ки он ҳам асо-си таъриҳӣ дорад. Қушбегии аморати Бухоро Низомиддинхӯча бо ҳаммаслақонаш моҳҳои март-апрели соли 1918 дастгоҳи нави одамқушӣ – ба ғарғара кашидани одамонро «ихтироъ» мекунад. Амир Олимхон барои ин «хидматаш» ба ў «мири ғзаб» ном

¹ Занаш — манаҳ, зери манаҳ.

мениҳад, ки маънои раиси чаллодонро дошт. Образи мири ғазаб дар бобҳои чорум ва панҷуми дoston тасвир меёбад.

Мири ғазаб бо ифодаҳои такрор ба такрори каммазмун амирро васф мекунад. Вале дар суҳанони бетартибу каммазмун наш нисбат ба амир садоқату самимият ҳис намешавад. Пайрав Сулаймонӣ ба воситаи санъатҳои киноя, тазод, муболиға ва талмеҳ руҳи ҳаҷвии суҳанони мири ғазабро афзудааст:

Эй ба фармонат шаҳрҳо вайрон,
Фуқаро кӯ ба кӯю саргардон!
Эй ки бо як ишора, дар як он
Мамлакатро намуда гӯристон...
Эй ту бо амну сулҳ дорӣ ситез,
Эй ки паймонаат зи хун лабрес!

Таркибҳои киноявии авлоди поки шоҳи араб будан, дар олам шуҳрат афкандан, ташбеҳи ба гӯристон монанд кардани мамлакат ва муболиғаи ба як амр сад ҳазор фақир ҳалок намудан кулли хислатҳои манфури амирро ошкор месозанд.

Дар айни ҳол аз суҳанони мири ғазаб симои нафратовару ботини нопоки ҳуди ӯ ҳам маълум мешавад. Мири ғазаб дар бераҳмӣ, ваҳшигӣ, чаллодӣ ва бадмастиву бадахлоқӣ аз амир камӣ надорад. Ӯ бейбо назди амир аз қатлу ғоратҳояш ҳисобот медиҳад ва аз ин рафтори ваҳшиёнаи худ ифтихор ҳам мекунад:

Кӯдаконро ба кӯра дардодам,
Сӯз дар синаи падар додам.
Наъшҳо дар танӯр сӯзондам,
Чашмҳоро ба тир дӯзондам.
Дасту бинию гӯш буррондам,
Зинда-зинда ба гӯр гӯрондам.
Хун чун дар чӯйҳо равон кардам,
Дастро боғи арғувон кардам...

Дар боби ҳафтуми «Тахти хунин» образи намояндагони халқи мазлум мушоҳида мешавад. Инҳо шаш нафар аз наҷоди кӯҳистонанд ва азбаски аз супурдани андози подшоҳӣ саркашӣ карданд, навқарон онҳоро дасту по баста назди амир овардаанд. Фақирони кӯҳистонӣ чунон «пиру ранҷуру хаставу беморанд», ки

хатто қувваи додхоҳӣ кардан ва ба пурсишҳо ҷавоб доданро надоранд. Шоир сабаби тарсӯй ва бечуръатии фақирони кӯхистониро дар мустаҳкам будани пояи зулм медонад:

Хостанд то зи шаҳ суол кунанд,
Додхоҳиву арзи ҳол кунанд.
Муштҳои қавии ҷаллодон,
Хӯрд бар фарқояшон чандон
Чашмҳо аз ҳадика¹ берун шуд,
Мағзҳо ҳар тараф парешон шуд.

Пайрав Сулаймонӣ дар ҳафт боби достон ба дараҷаи ниҳой расидани ҷабру зулму дар аҳди ҳукумати манғития нишон медиҳад. Дар боби хотимавии асар шоир бо қувваи халқи меҳнатӣ аз байн бурдани тахти хунини амир Олимхонро мухтасар тасвир мекунад ва бо ҳамин ғояи бебаҳо будани пояи зулм талқин мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Шоир дар кадом шеърҳо зулму истибодро мазамат мекунад?
2. Шеъри «Як қурбонии кӯҷаи буржуазии Аврупо»-ро таҳлил намоед.
3. Пайрав чанд достон эҷод кардааст?
4. Дар тасвири образи Олимхон кадом воситаи тасвир истифода шудааст?
5. Оё мири ғазаб қаринаи воқеӣ (прототип) дорад?
6. Хусусияти ҳаҷвии асарро муайян намоед.
7. Дар бораи образи намоёндагони халқ маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Таркибҳои чашмони пурхун, абрувони хамидаи пурчин, лаби ташнаи хун, панҷаи хунрез, нохуни тез (ифодакунандаи чехраи амир Олимхон) ба кадом асари Пайрав тааллуқ доранд?

- А) «Манораи марг»;
- Б) «Ду ҳучум»;
- В) «Фирокнома»;
- Г) «Асира ё худ исён»;
- Ғ) «Тахти хунин».

¹ Ҳадика — косахонаи чашм.

РОМАНТИЗМ

Назарияи адабиёт

Романтизм ва **реализм** чун истилоҳҳои адаби нимаи аввали асри XIX дар Аврупо пайдо шудаанд. Вале тасвирҳои романтикӣ ва реалистӣ диққати мутафаккирони ҷаҳонро аз давраҳои қадим ба худ ҷалб намудаанд.

Романтизм (фаронсавӣ – роман) чунин методи эҷоди бадеист, ки мувофиқи он ҳаёти воқеӣ дар асар, ба таъбири файласуфи немис В. Шеллинг (1755–1854), «на ҷунонки ҳаёт, балки ҷунонки мебошад» тасвир мешавад.

Тасвирҳои романтикӣ дар осори адибони классикии форсу тоҷик ба воситаи ифодаи ғояҳои халқпарварона, шоҳи одилу афсонавӣ, асотир, ҳаёти шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ ва ғайра фароҳам омадаанд. Баёни рамзӣ ва муболиғаомез чун усули истифодаи асарҳои романтикӣ дар адабиёти давраи нави тоҷик ҳам мавқеи муносиб дорад.

Дар достонҳои Низомӣ («Искандарнома»), Амир Хусрав («Ойинаи Искандарӣ»), Ҷомӣ («Хирадномаи Искандарӣ») образҳои подшоҳони одилу некукирдор ва халқпарвару хирадманд офарида шудаанд. Дар охири ин асарҳо мамлақати обод ва мардумони озод ба тасвир омадааст, ки дар ҷомеаи инсонӣ то ҳол чунин мамлақати идеалӣ вучуд надорад.

Дар образҳои Лайлӣ ва Мачнун ахлоқи неку сидқу сафои қаҳрамонон ба таври романтикӣ тасвир ёфтааст. Дар достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ чунин лаҳзаҳои ҳаёлие, ки ба хонанда таъсири амиқ мерасонанд, бисёранд. Мачнуни шӯридадил, баъди он ки ҳама кӯшишҳои ӯ дар роҳи васли ёр бенатиҷа анҷом меёбад, рӯ ба саҳро меорад. Ӯ дар роҳ бо парандаҳои суҳангуфта, гавазну охувонро ба ивази аспу дигар дорояш аз банд озод мекунад. Дар ин тасвирҳо симои Мачнун чун ошиқи содиқи инсонии комил бо тамоми барҷастагӣ намоён мешавад. Барои ӯ озодии тамоми мавҷудоти зинда муқаддас аст. Мачнун ба сайёде, ки охувонро дар банд карда буд, мегӯяд:

...Бечон чӣ кунӣ рамидаеро?
Ҷонест ҳар офаридаеро!..
Дил чун диҳадат, ки барситезӣ,
Хуни ду-се бегунаҳ бирезӣ?

Он кас, ки на одамист, гург аст,
Охукушӣ охуе¹ бузург аст...
Гардан назанаш, ки бевафо нест,
Дар гардани ӯ расан² раво нест...

Мачнун дар симои оху Лайлиро пеши назар меорад ва ин офаридаи зебои табиатро чун маҳбубааш самимона васф менамояд. Ғайр аз ин, тамоми воситаҳои тасвир барои ҳимояи ҳуқуқи инсон ва маҳкуми беадолативу беинсофӣ равона гардидааст. Дар ҳар як байт зиндагӣ ба марг муқобил гузошта шудааст. Сайёҳи бераҳм ба гурги дарранда ташбеҳ шудааст. Саволҳои пай дар пай, ташбеҳу истиора, таҷнису тавсиф барин санъатҳои бадеӣ ба хонанда дар маърифати зиндагӣ таъсири амиқ мерасонад.

Ҷанбаи романтикии достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ дар боби «Унси Мачнун бо вуҳуш ва сибӯъ»³ басо амиқ ба назар мерасад. Ҷавҳари баёнро дар ин боб тасвирҳои тамсилӣ ва ташхисӣ ташкил медиҳанд. Мачнун баъди зиёрати гӯри падар боз рӯ ба саҳро мениҳад ва бо ваҳшиён ҳаёт ба сар мебарад. Ӯ бо ваҳшиён ошноӣ пайдо мекунад. Чун Сулаймон⁴ ҳама фармонбардораш шуда, хислати дарандагиашонро фаромӯш мекунад:

Шоҳиш ба ғояте расида,
К-аз хӯи дадон дадӣ бурида.
Афтода зи меш⁵ гургро зӯр,
Бардошта шер панча аз гӯр.
Сағ бо харгӯш сулҳ карда,
Охубара шири шер хӯрда...
Аз хобгахаш гаҳе, ки хуфтӣ,
Рӯбоҳ ба дум замин бируфтӣ...

Мусофирон барои Мачнун хӯрокаи меоварданд ва ӯ анвои хӯрокаро низ ба дӯстонаш қисмат мекард:

1 Оху — айб, нуксон, хато.

2 Расан — таноб, ресмон.

3 Сибӯъ — хайвони даранда, дад.

4 Сулаймон — шоҳ ва пайғамбар дар аҳди қадим, ки тамоми дарандагону парандагон мутеи ӯ будаанд.

5 Меш — гӯсфанд.

Як зарра аз он навола кардӣ,
Боқӣ ба дадон ҳавола кардӣ.

Мачнун ба оҳуи майдаяке таваҷҷуҳи бештар дошт ва онро на-
возиш мекарду аз чашмонаш мебӯсид ва дар ин ҳолат аз чашми
Лайлӣ ёд меовард. Низомӣ таъкид мекунад, ки хислатҳои неку
амалҳои муносиби Мачнун боиси ба вучуд омадани ҷомеаи на-
мунавии ваҳшиён гардид. Аҳамияти маърифатии ин тасвири
романтикӣ ҳам дар ҳамин аст.

**Моҳияти
тасвирҳои
романтикӣ**

Тасвирҳои романтикӣ хонандаро ба шавқу
завқ оварда, диққати ўро ба мундариҷаи асар
бештар ҷалб мекунад. Бинобар ин, гоҳо ади-
бон асарҳояшонро бо манзараҳои табиат ва
дигар тасвирҳои ҷолиби романтикӣ ҳусни оғоз мебахшанд. Аз ин
ҷиҳат, боби аввали романи «Дохунда»-и С. Айнӣ – «Дараи ниҳон»
бисёр муассир аст. Дар ин боб манзараи табиӣ яке аз дараҳои
кӯҳистони Ҳисори Шодмон, ки ишқи Ёдгору Гулнор аз он сар-
чашма мегирад, тасвир ёфтааст. Махсусан, тасвири чашмаҳои
кӯҳии Дараи ниҳон дар фасли баҳор назаррабо ва мафтункунанда
мебошад. Нависанда шаффофии ҷўйчаҳоро ба ойина ва софии
оби ҷўйчаҳоро ба алмоспора монанд мекунад ва сабаби ин софко-
риро муболиғаомез «аз санг гузаронида» меномад: «Оби ин ҷўйҳо
чунон соф аст, ки гӯё аз санг гузаронида софкориаш карда бо-
шанд, монанди алмоспора беғубор менамояд... Канор ва замини
ин ҷўйча аз сангпораҳо бино ёфтааст, ки ба сабаби шустушўйи
хамешагии об монанди ойина шаффоф шудааст».

Тасвирҳои бадеӣ ба хонанда завқи бадеӣ ва лаззати эстетикӣ
бахшида, ўро ба дарки амиқи фалсафаи зиндагӣ раҳнамун месозад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Оид ба тасвирҳои романтикӣ ва реалистӣ маълумот диҳед.
2. Романтизм чун методи адабӣ кай пайдо шудааст?
3. Дар достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомӣ кадом лаҳзаҳои хаёли тасвир ёфтаанд?
4. Мавқеи тасвирҳои тамсилро дар боби «Унси Мачнун бо вухуш ва сибоб» нишон диҳед.
5. Чаро Мачнун ба оҳуи майдаяке таваҷҷуҳи бештар дошт?
6. Барои чӣ устод Айнӣ романи «Дохунда»-ро бо тасвири чашмаҳои кӯҳистон сар кардааст?

ҲАБИБ ЮСУФӢ

(1916-1945)

Ман на танҳо дил, тану ҷон ҳам фидоят мекунам,
То шавам чун қаҳрамонҳои ту ман ҳам қаҳрамон.

(Ҳ. Юсуфӣ)

Роҳи ҳаёт

Ҳабиб Юсуфӣ дар адабиёти тоҷик чун шоири навоар ва ҷанговар маълуми машҳур аст ва зиндагии кӯтоҳ насибаш гашта, ҳамагӣ 29 сол умр дидааст. Адабиётшинос ва мутарҷими варзида Раҳим Ҳошим аз хулку атвор ва масъулиятшиносиву донишмандии ҳамсоя ва рафиқи даврони бачагиаш Ҳ. Юсуфӣ самимона ва бомуҳаббат ёдовар мешавад: “Бисёр ҷиҳатҳои истеъдоди навшукуфтаи ин ҷавони ҳалим, хушрафтор, пурдон ва хушманд, бо тамоми маъноӣ мусбати шарқнаш боодоб ва эҳтиромкорро ханӯз пурра дарк накарда, аз вай чудо шудам.” Чунин хислатҳои ҳамидаи шоири оянда, пеш аз ҳама, дар оила ташаккул ёфтааст. Шоир соли 1916 дар гузари Боғимайдони шаҳри Самарқанд дар оилаи шахси бомаърифат ва донишманд – ҳоҷӣ Юсуф ба дунё омадааст. Модараш ҳам зани босаводи мактабхон будааст. Ҳабиб солҳои 1925–1935 аввал дар мактаби миёна ва баъд дар Омӯзишгоҳи омӯзгории Самарқанд таҳсил мекунад. Соли 1940 Донишгоҳи давлатии Самарқандро бо баҳои аъло хатм мекунад ва ба Сталинобод ба шуъбаи тоҷикистони Иституту забон ва адабиёти Академияи илмҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба кор меояд. Баробари оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ шоир тамоми фаъолиятро ба ҳимояи Ватан равона кард ва дар рӯзи аввали ҷанг «Аз ҳавою обу замин» ном шеър навишта ватандоронро бар зидди душман даъват намуд:

Ватан гирифта саросар намуди чанговар,
Биёр, шоири тоҷик, суруди чанговар.

Ҳабиб Юсуфӣ моҳи март соли 1942 ихтиёрӣ ба сафи қувваҳои мусаллаҳ дохил гардид ва дар Пенза Омӯзишгоҳи ҳарбиро хатм карда, бо рутбаи лейтенантӣ командири батареяи миномётҳо таъйин шуд. Шоири чанговар дар муҳофизати шаҳри Ленинград, озод кардани Соҳили Балтик ва Лаҳистон¹ иштирок дошт ва барои шӯроату мардонагӣ ба ордени Ситораи Сурх ва медали «Барои мудофияи Ленинград» мукофотонида шуд.

Шоир дар майдони чанг ҳам шеър менавиштааст ва нақшаҳои эҷодии бисёр доштааст. Мутаассифона, ба Ватан баргаштан ба Ҳабиб Юсуфӣ муяссар нагардид ва ӯ 22 феврал соли 1945, ҳамагӣ чанд моҳ пеш аз анҷоми чанг, ҳангоми озод намудани деҳаи Вешкуви назди Варшава ба ҳалокат расид.

Осори шоир

Шеърҳои навмашқонаи Ҳабиб Юсуфӣ аз синни 17-солагӣ ба майдон омада, нахустин намунаҳои эҷодиёташ соли 1936 ба таъб расидаанд. «Таронаи Ватан» (1939) ягона маҷмуаест, ки ҳангоми дар қайди ҳаёт будани шоир ба таъб расидааст. Баъдҳо, «Маҷмуаи шеърҳо» (1949, 1962), «Роҳи нотаом» (1973) ва «Сатрҳои нотаом» (1987) ном маҷмуаи шоир дар ду китоб чоп шудаанд. Маҷмуаи «Сатрҳои нотаом» 85 шеъри гуногунжанр, 77 рубой, ду достон² ва як қатор тарҷумаҳои Ҳ. Юсуфиро гирд овардааст.

Шеърҳои Ҳабиб Юсуфӣ ханӯз пурра ҷамъоварӣ нашудаанд. Махсусан, осори дар майдони чанг навиштаи шоир то ҳол маълум нест. Охириин шеъре, ки то ҳол ба дасти мо расидааст, «Лаҳзаи хурсандии ман» ном дорад ва соли 1943 ҳангоми мудофияи Ленинград эҷод гардидааст. Дар ин шеър, ки аз 16 банди ҷаҳормисраи иборат аст, орзую умеди шоир ифода ёфтааст:

Ман ҳам аз ҷон азиз медорам
Офтобу баҳору бодаю ёр,
Бешазору ҳавои хушфорам,
Шеъри чанговару садои тор!

1 Лаҳистон — Полша.

2 Достони “Оби ҳаёт” ҳамроҳи С. Айни, М. Турсунзода ва А. Дехотӣ навишта шудааст.

Бузург аст орзу, умеди ман,
Гирам аз душманон қасоси мулк.
Пас зи чанговари замонашумул
Бинависам ба тоҷикӣ роман.

Ҳабиб Юсуфӣ мақолаҳои зиёди илмӣ низ навиштааст. Мақолаҳои «Пушкин ва Байрон» (1937), «Подшоҳи идрок ва озодӣ» (1939), «Боз якчанд калима дар бораи поэзияи имрӯзаи мо» (1940), «Барои поэзияи муносиби давр» (1940), «Баҳр дар пиёла» (1940), «Шеърҳои зиддифашистии Лоҳутӣ» (1941), «Шоири гениалии рус» (1941) ба масъалаҳои гуногуни адабиётшиносӣ ва нақди адабии давр бахшида шудаанд.

Як қисмати муҳимми эҷодиёти Ҳабиб Юсуфиро тарҷумаи бадеӣ ташкил медиҳад. Фаъолияти тарҷумонии адиб баробари фаъолияти шоирӣ Ҳангоми донишҷӯӣ оғоз гардида буд ва ӯ бори аввал «Бандии Кавказ» ном достони шоири бузурги рус А. С. Пушкинро тарҷума кардааст. Шоир ҳамчунин ба тарҷумаи осори М. Ю. Лермонтов, Н. А. Некрасов, А. И. Крылов, Т. Г. Шевченко, В. В. Маяковский, Демян Бедный шугл варзида, сатҳи тарҷумаи бадеиро дар адабиёти тоҷик баланд бардоштааст.

Тарҷумаҳои Ҳабиб Юсуфӣ нисбат ба ашъори шоир аз ҷиҳати ҳаҷм ду-се баробар зиёд мебошанд. Матни асарҳои тарҷумашуда ба нусхаи асл мувофиқати комил дорад. Дар айни ҳол Ҳангоми тарҷума хусусияти назми тоҷик ҷиддан ба эътибор гирифта мешавад. Ба порчаи «Аллаи зани казак» ном шеъри Лермонтов ҳам дар асл ва ҳам дар тарҷума таваҷҷуҳ намоед. Асл:

Спи, младенец мой прекрасный,
Баюшки – баю,
Тихо смотрит месяц ясный
В колыбель твою.
Стану сказывать я сказки,
Песенку пою,
Ты ж дремли, закрывши глазки,
Баюшки – баю...

Тарҷума:

Алла кун, эй бачаи зебоҷам,
Алла гӯям, аллаё.
Моҳаки тобон нигарад нарм-нарм
Сӯи ту гаҳвора-ба.

Гуфта диҳам қиссаи зебову хуш,
Лек ту роҳат куну чашмон бипӯш,
Алла гӯям, аллаё...

Ҳабиб Юсуфӣ аз тарҷумаи ҳарф ба ҳарф ё калима ба калима парҳез кардааст. Ӯ калима ва таркибҳое ёфтааст, ки дар ифодаи маъно ва хусусияти услубии матни асл саҳми муносиб доранд. Ифодаҳои русии «стану сказывать» ва «в колыбель твою» чун таркибҳои «гуфта диҳам» ва «сӯйи ту гаҳвора-ба» тарҷума шудаанд. Ин таркибҳо ба забони гуфтугӯйии тоҷикӣ наздик буда, руҳи халқии асарро нигоҳ доштаанд. Ғайр аз ин, мутарҷим барои тарҷумаи шеърӣ мазкур баҳри рамалро (рукни аслиаш фоилотун: –V –) интихоб кардааст, ки ба вазни хорей русӣ¹ (вазни «Аллаи зани казак») наздик аст.

Ҳамин тариқ, Ҳабиб Юсуфӣ умри зиёд надид, вале аз худ мероси гаронбаҳои адабӣ, тарҷумавӣ ва илмӣ ба ёдгор гузошт, ки ба воситаи он зиндаву ҷовид гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳабиб Юсуфӣ кай ва дар кучо ба дунё омадааст?
2. Шоир кай ба майдони ҷанг рафт ва ба кадом рутбаи ҳарбӣ соҳиб шуд?
3. Ӯ дар дил чӣ орзу дошт ва чаро орзухояш амалӣ нашудаанд?
4. Маҷмуаҳои Ҳабиб Юсуфиро номбар кунед.
5. Дар бораи охири шеърӣ ба мо расидаи Ҳабиб Юсуфӣ чӣ медонед?
6. Оё Ҳабиб Юсуфӣ мақолаҳои илмӣ низ дорад?
7. Дар бораи мавқеи тарҷума дар эҷодиёти Ҳабиб Юсуфӣ маълумот диҳед.

АШЪОРИ ҲАБИБ ЮСУФӢ

Ҳабиб Юсуфӣ ҳам дар жанрҳои суннатӣ (чун ғазал, маснавӣ, рубоӣ) ва ҳам дар шаклҳои нави шеърӣ асар эҷод кардааст. Шеърҳои шоир ба мавзӯҳои Ватану ватандорӣ, зан ва мавқеи иҷтимоии он, ишқу муҳаббат, сулҳу дӯстӣ, қору фаъолият, накуҳиши ҷангу ҷангҷӯён ва васфи табиати зебои диёр бахшида шудаанд. Ватан барои Ҳабиб Юсуфӣ ҳазинаи илҳом, макони ишқу

1 Хорей — дар назми русӣ рукни духичой, ки ҳиҷои якумаш заданок мешавад.

ифтихор аст ва бо рангу бӯ ва таровати худ ба чаман шабохат до-
рад. Бинобар ин, тамоми ҳастии шоирро фаро гирифтааст:

Қалам ба даст бигирам, ки шеър бинвисам,
Забони ман зи ҳама бештар Ватан гӯяд.

Яке аз аввалин шеърҳои суҳанвар «Ишқи Ватан» (1936) ном
дошта, дар шакли маснавӣ (қофияи аа, бб, вв...) эҷод гардидааст:

Зи ишқи Ватан чӯш дорад дилам,
Ба ҳарфи Ватан гӯш дорад дилам...

Дар ин шеър, ки аз 12 байт иборат аст, эҳсоси меҳанпарастӣ
ба воситаи такрори калимаи **Ватан** ва дигар воситаҳои тасвири
бадеӣ таъмин гардидааст. Махсусан, ташбеҳқунандаҳои **модар**,
бог, **бӯстон** ва **ҷон** моҳияти аслии Ватанро ба хонанда аён месозад.
Санъатҳои талмех ва таҷнис дар байти поён боиси мушаххасӣ ва
заминаи воқеии тасвир гардидаанд:

Ҷаҳон даври **Ковуси Кай**¹ дидааст,
Валекин чунин давра **кай** дидааст?

Калимаи **кай** агар дар мисраи аввал лақаби шоҳони Эрони
қадим бошад, пас дар мисраи дуюм чун ҷонишини саволӣ исти-
фода шудааст. Шоир ба замони тасвир эътибори чиддӣ медиҳад.
Нимаи дувуми солҳои сӣ Ҳукумати Шуравиро ҳавфи ҳучуми душ-
ман таҳдид мекард. Бинобар ин, дар «Ишқи Ватан», «Ба Ватан»,
«Ватани дил», «Ба ҳар кучот равам, дил диёри ман гӯяд» ном
шеърҳои ватанхоҳонаи шоир масъалаи ҳимояи Ватан аз аҷнабиён
гузошта шудааст.

Ватан дар эҷодиёти Ҳабиб Юсуфӣ маънои васеъ дорад. Дар
оғӯши Ватан ҳазорон диёру шаҳр ғунҷидааст ва Тоҷикистон як
чӯзӣ он аст. Шоири тоҷик аз он ифтихор дорад, ки дар Ватани
пахновари ӯ дар як вақт табиати чор ғасли сол мушоҳида меша-
вад:

Ман ачаб, бас ачаб Ватан дорам,
Як сӯяш офтобу як сӯ барф.

1 Ковуси Кай ё Кайковус — шоҳе аз қавми ориёиён, ки чун паҳлавон ва лаш-
каркаши бузург ном баровардааст.

Офтобаш дур(р) асту барфаш сим,
Баҳри тавсифи ӯ надорам ҳарф.

Ин тасвир, махсусан ба санги қиматбаҳои дурр монанд кардани офтоби Ватан ва ба сим (нуқра) ташбеҳ додани барфи Ватан басо ҷолиб мебошад.

Дар шеърҳои «Ман Ватанро беш аз ҳарвақта дорам дӯсттар» ва «Аз ҳавою обу замин» васфи Ватан боз ҳам муассиртар ба қалам омадааст. Зеро саршавии ҷанги мудҳиш Меҳанро дар ҳаттар бигзошт ва барои рафъи ин хавф ишқи сӯзони ватандор ба ёру диёр зарур буд. Дар шеъри аввал **Ватан** чун паҳлавоне тасвир ёфтааст, ки ҳангоми муҳориба бо рақиб аз дӯстону мухлисон дастгирӣ ва дӯстдории бештареро интизор аст:

Як ҷаҳон ишқи Ватан дорад дили халқи азим,
То Ватанро дӯст дорад,

Дӯст дорад то абад...

Чун Ватан мардона дар ҷанг омадаст, имрӯз ман
Ин Ватанро беш аз ҳарвақта дорам дӯсттар.

Дар ашъори дар замони ҷанг эҷодкардаи Ҳабиб Юсуфӣ услуби публицистии тасвир мавқеъ пайдо мекунад. Шоир эҳсосот ва ҳаяҷони амиқи худро ба воситаи нидоҳои пай дар пай ва хитобаҳо баён намуда, бо ҳамин ба қалбу руҳи хонанда таъсир гузоштан мехоҳад. Мурочиат ба офтоб, ҳаёт, насим ва заводу фабрика нишонаи устуворӣ ва пойдорӣ халқ мебошад ва таъкид мекунад, ки тамоми табакоти ҷомеа бояд аз як гиребон сар бароранд.

Шоир дар шеъри «Таърих дидааст» мафҳуми **халқро** мавриди тасвири бадеӣ қарор дода, покию муқаддасӣ ва дар айни ҳол беамон будани интиқоми мардумро исбот менамояд. Матлаи шеъри мазкур иқтидори халқро ба таври возеҳ ифода намуда, дурдонаҳои ҳикматноки шеъри классикии тоҷикро ба хотир меорад:

Шамшери фатҳ чилва намуд аз наёми¹ халқ,
Афтод ҳар саре, ки накард эҳтироми халқ.

Дар ашъори Ҳабиб Юсуфӣ мавзӯи зан низ мавқеи муносиб дорад. Шоир мувофиқи талаботи давр хусну малохати бонувони

1 Наём — гилоф.

точикро вобаста ба фаъолияти иҷтимоии онҳо тасвир кардааст. Шеърҳои ошиқонаи Ҳабиб Юсуфӣ бо чунин тарзи тасвир аз лирикаи ошиқонаи адабиёти классикии тоҷик фарқ мекунад.

Зани тоҷик, дар тасвири Ҳабиб Юсуфӣ, хушбахтии худро дар кор мебинад, аз панҷ панҷааш хунаро мерезад ва чун рафиқи баробархуқуқу хамрадифи мард дар чомеа мавқеи муносиб дорад.

Дар шеърҳои «Ба духтари меҳнат», «Ҳусни ту», «Тақия бар қорат кунӣ», «Духтари ҳавопаймо», «Ту духтари ватанӣ» ва як қатор рубоӣҳои шоир маҳсули дониш ва фаъолияти меҳнатӣ будани бақои ҳусни маҳбуба талқин мешавад:

Ту на он дилбар, ки фахр аз зеби рухсорат кунӣ,
Тақия бар зебоии рӯи чу гулзорат кунӣ.
Ту на аз он мохрӯёнӣ, ки пеши ошиқон,
Ноз бар ширинии лаъли шакарборат кунӣ.
Аз тамоми дилбарон болотарӣ аз он, ки ту,
Нозу фахру тақияро бар донишу қорат кунӣ.

Дар шеъри «Духтари ҳавопаймо» шоир бо шавқу завқ духтари ҳавопаймои тоҷикро васф мекунад ва ин тасвир дар шакли ғазал ба се рангину мафтункунанда ба назар мерасад. Хонанда тавассути ташбеҳ ва маҷозу таҷнис матонат ва зебоии духтари тоҷикро эҳсос карда, мафтунӣ чамолу камолоти ӯ мешавад:

Дар осмонию дилат осуда ончунон,
Гӯё ба пеши модари худ оромидааст.
Болу пари қавист туро, парзанон парӣ,
Чуз ту парӣ¹ ба ҳеч кучо кас надидааст.
Чун киштиё, ки синаи яхҳои пирро,
Мошинаи ту қалби ҳаворо даридааст.

Ашъори ба зан бахшидаи Ҳабиб Юсуфӣ асоси воқеӣ дошта, дар онҳо ҳуқуқ ва озодии бонувони тоҷик самимӣ ва табиӣ тарафнам мегардад. Шоир *меҳнатро* сарчашмаи ҳамаи хушбахтиҳо ва асоси зиндагии инсонӣ медонад ва ба ишқу муҳаббати инсонӣ низ аз ҳамин нуқтаи назар баҳо медиҳад. Дар шеърҳои ошиқонаи

1 Парӣ — симои афсонавии ба чашм нонамоён, ки хушрӯю зебо тасаввур мешавад.

шоир дилдодагон садоқати якдигарро дар меҳнат месанчанд ва ошиқ зебоии ёрро ба меҳнат вобаста медонад:

Ишқи дили ман ишқи чаҳони меҳнат,
Онро ба дилам дода замони меҳнат.
Ширину Гуландому Зулайҳои мананд
Хуршедвашони осмони меҳнат.

Умуман, шоири ҷанговар дар муддати кӯтоҳи умр ҳам аз қалам ва ҳам аз шамшер самаранок истифода карда, қарзи фарзандии худро назди халқу Ватан бо сарбаландӣ иҷро намудааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шеърҳои Ҳабиб Юсуфӣ кадом мавзӯҳоро дар бар мегиранд?
2. Дар эҷодиёти шоир мавзӯи Ватан ва ватандорӣ чӣ гуна мавқеъ дорад?
3. Оё Ватан дар эҷодиёти шоир танҳо Тоҷикистон аст?
4. Мавқеи мурочиатро дар шеъри «Аз ҳавою обу замин» нишон диҳед.
5. Ҳабиб Юсуфӣ бонувони тоҷикро чӣ гуна васф кардааст?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Кадоме аз ин шоирон дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар роҳи ҳимояи Ватан ҳалок гардидааст?

А) Пайрав Сулаймонӣ;
Б) Абулқосим Лоҳутӣ;
В) Абдусалом Деҳотӣ;
Г) Ҳабиб Юсуфӣ;
Ғ) Муҳаммадҷон Раҳимӣ.

2. Байти зерин ба қалами кадом шоир мансуб аст?

Зи ишқи Ватан ҷӯш дорад дилам,
Ба ҳарфи Ватан гӯш дорад дилам.

А) Абулқосим Лоҳутӣ;
Б) Мирзо Турсунзода;
В) Мирсаид Миршакар;
Г) Ҳабиб Юсуфӣ;
Ғ) Сухайлӣ Ҷавҳаризода.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА

(1911 – 1977)

Халқ бар шеъри тару бар гармии дидори ӯ
Чун ба иқлими Ватан бисёр одат карда буд.
Ҳар кучое буд Турсунзода Мирзо, халқ буд,
Ҳар кучое халқ буд, Мирзои Турсунзода буд.
(Бозор Собир)

Мирзо Турсунзода дар гузари Чармгарони деҳаи Қаратоғ¹ ба дунё омадааст. Моҳи майи соли 1911 дар хонадони Турсунмуроди хунарманду фарҳангдӯст писар ба дунё омад. Падар тифли навоздро Мирзо² ном ниҳод ва ба тарбияи фарзанд чиддан машғул шуд.

Соли 1920 минтақаи Ҳисорро бемории вабо фаро гирифт. Ин офат модари Мирзо – Холбибиरो низ ба коми марг кашид. Мирзо ҳамагӣ нух сол дошт, ки аз меҳрубониву навозиши модар маҳрум монд:

Тифл мондам аз ту, модар, рӯйи ту дар ёд нест,
Қомати ту, чашми ту, абрӯйи ту дар ёд нест.
Дар суроғат мезанам худро ба ҳар як кӯю дар,
Чунки то имрӯз, модар, кӯйи ту дар ёд нест...

Тарбияи баъдии Мирзо пурра ба зиммаи падар воғузур мешавад. Шоири оянда чанд муддат дар мадрасаи назди деҳи худ ба таҳсили ибтидоӣ мепардозад.

1 Маънои луғавии Қаратоғро “Қарияи тоғ” гуфтаанд.

2 Мирзо — котиб, муншӣ. Шахси бо хатнависӣ сарукордошта.

Баъди таъсиси Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон (1924) дар мамлакат мактабҳои усули нав мавқеъ пайдо мекунад. Чунин мактаб дар Қаратоғ соли 1925 ба фаъолият пардохт ва Мирзо яке аз аввалин толибилмони ин мактаб буд. Мирзо соли 1926 ба Душанбе омада, дар сафи толибилмони интернат қарор мегирад. Маъмурияти интернат Мирзоро соли 1927 ҳамроҳи як гурӯҳ ҷавонони лаёқатманд ба Дорулмуаллимини Тошканд мефиристад.

Чор соли таҳсил дар Дорулмуаллимини Тошканд ва воҳӯрӣ бо устод Айнӣ барин шахсиятҳои фарҳангӣ ба инкишофи ҷаҳонбинии Мирзо таъсир гузошт. Соли 1931 Мирзо Турсунзода дар асоси роҳхати Кумитаи марказии комсомол ба Душанбе бармегардад ва дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» аввал ба сифати ходими адабӣ ва баъдан чун котиби масъул фаъолият мекунад.

Соли 1933 Мирзо Турсунзода аз падар маҳрум гардид. Соли 1934 ба муносибати Анҷумани аввали нависандагони СССР як гурӯҳ адибони тоҷик, аз ҷумла М. Турсунзодаро ба узвияти Иттиҳодияи нависандагон пазируфтанд. Солҳои пурдаҳшати сиёму адиб аз рӯйи зарурат як муддат Душанберо тарк карда, дар Хучанд истиқомат мекунад. М. Турсунзода солҳои 1934–35 дар Театри мусиқию мазҳакаи шаҳри Хучанд вазифаи мудир қисми адабиёти ба уҳда доштааст. Соли 1934 ҳангоми ба сахна гузаштани пиесаи «Хукм» ба ҳунарпешаи театри мазкур Сабоҳат Низомиддинова, ки нақши Зеварро иҷро мекард, муносибати дӯстӣ пайдо карда, бо ӯ издивоҷ мекунад.

М. Турсунзода соли 1936 ба Душанбе омад ва то соли 1946 дар вазифаҳои гуногуни адабиву рӯзноманигорӣ фаъолият кардааст. Масалан, шоир дар чараёни сохтмони Роҳи калони Помир (1940) беш аз 500 километрро пиёда тай намуда, чизе, ки меид, кӯшиш мекард, ки дар шеърҳои инъикос намояд. Соли 1946 раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро ба уҳда гирифт ва то охири умр ин вазифаро пеш бурд. Аз соли 1946 саркардаи М. Турсунзода ҳамеша намояндаи халқ дар парлумони шуравӣ буд ва шоир дар баробари корҳои эҷодӣ бо тамоми ҳастӣ фаъолияти ҷамъиятии хешро ҳам идома меод.

Баъди хатми Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1945) мавзӯи ҷанг ва сулҳ ҷомеаи ҷаҳониро батамом фаро гирифт ва М. Турсунзода чун мунодӣ сулҳ дар тамоми ҷаҳон Иттифоқи Шуравиро намояндагӣ мекард. Аз соли 1947 ба ин тараф чун тарғибгари сулҳ ба кишварҳои зиёд сафар кард.

Дар натиҷаи сафархояш ба шаҳрҳои Техрон, Деҳли, Исломобод, Париж, Варшава, Вена, Қоҳира, Стокголм, Хелсинки, Доруссалом, Чакарта, Конакри, М. Турсунзода чун шахсияти барҷастаи фарҳангию иҷтимоӣ ба камол расид ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро халқи тоҷикро чун кишвару мардуми сулҳдӯст ба оламиён муаррифӣ кард. Шоир дар «Ватан» ном шеърш муддати ҷаҳонгардии хешро чунин ёдовар шудааст:

Баҳор омад, зи умрам боз як соли дигар бигзашт,
Тамоми зиндагӣ оҳиста аз пеши назар бигзашт.
Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Аввалҳои тирамоҳи соли 1977 устод Турсунзода бистарӣ шуда, 24 сентябри соли 1977 шоири шаҳир¹ аз дунё гузафт.

Ҷасади шоирро дар яке аз баландҳои шаҳри Душанбе – теппаи Лучоб ба хок супориданд ва минбаъд ин теппа бо номи «Марқади Турсунзода» маъруф гардид.

Мирзо Турсунзода ба чандин ордену медалҳои ҳукумати қадр шудааст. Ӯ академики АИ Тоҷикистон (1951), Шоири халқии Тоҷикистон (1961), Қаҳрамони меҳнати сотсиалистӣ (1967) ва барандаи ҷоизаҳои бисёри давлатию байналмилалӣ гардид. Ҳукумати давр баъди марг як ноҳияву як донишкада ва хиёбонро ба номаш гузошт, ҳайкалҳо сохт, ҷоизаҳо ва идрорпулӣ таъсис дод. Моҳи майи соли 2001 ба муносибати 90-солагии зодрӯз ба шоир унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

**Осор ва
марҳалаҳои
эҷод**

Мирзо Турсунзода ҳанӯз солҳои 1927–28 ба эҷоди асарҳои бадеӣ мепардозад. Маҷмуаи нахустини М. Турсунзода «Байроқи зафар» (1932) ном дошта ду шеър ва даҳ ҳикояву очеркро дар бар гирифтааст.

Ҷаъолияти эҷодии М. Турсунзода дар солҳои 30-юм ҳам аз нигоҳи шакл ва ҳам аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа васеъ ва пурғунҷоӣш мегардад. Шеърҳои достонҳои «Ба эҷодкорам» (1934), «Манзараҳои Хучанд» (1935), «Офтоби Мамлакат» (1936), «Хазон ва баҳор» (1937), «Суруди ҷавонӣ» (1937), «Мамлақати тиллоӣ» (1938), «Оҳанрабо» (1939), «Халқи далер» (1939), «Чаманистон»

1 Шаҳир — маъруф, машхур, шухратёр.

(1940), «Водии Ҳисор» (1940), «Мо аз Хоруғ омадем» (1940) гувоҳи садоқати шоир ба сарзамини аҷдодӣ ва ҷомеаи сотсиалистӣ мебошанд. Маҷмуаи дуёми шоир – «Шеърҳо» (1939) мухаммас, мусаддас, ғазал, маснавӣ, тарҷеъбанд ва марсияҳои ӯро дар бар гирифта, фаъолияти адабиашро дар солҳои 30-юм ҷамъбаст мекунад.

Дар солҳои мудҳиши Ҷанги Бузурги Ватанӣ Мирзо Турсунзода дар қатори дигар адибону фарҳангӣ эҷодиёти худро пурра ба муқобили душмани ғаддор ва ҷимояи Ватани азиз равона намуд. Аввалин шеъри давраи ҷангии шоир – «Хайр, модари азиз» 24 июни соли 1941 навишта шудааст, ки он аз муқолаи писару модар иборат аст:

«Модарам, меравам аз пеши ту ман,
Ба дифои шарафу шаъни Ватан...»
Гуфт: «Рав, ҷанги далерона бикун,
Ҷанг бо лашкари бегона бикун.
Бош фарзанди сазовори падар,
Лоиқи ин Ватан, ин хонаву дар».

Дар шеърҳои «Ҳамшираҳо» (1941), «Ба ҷанг» (1941), «Хотираи капитан» (1941), «Ҳаргиз» (1942), «Баҳодури тоҷик» (1943), «Паҳлавони интиқомгир» (1944), «Рафиқи азиз» (1944) қорномаҳои давраи ҷангӣ бо шӯру ҳаяҷон тасвир ёфта, ғояҳои ватанхоӣро душманбадбинӣ талқин мешаванд. Дар солҳои ҷанг Турсунзода дostonҳои «Писари Ватан» (1942) ва ҳамроҳи Абдусалом Деҳотӣ «Барои Ватан» (1942)-ро эҷод мекунад. Бояд гуфт, ки асарҳои солҳои 30-юм ва нимаи аввали солҳои 40-ум эҷодшуда ба марҳалаи аввали эҷодиёти шоир тааллуқ доранд.

Марҳалаи дувуми эҷодиёт

Эҷодиёти Мирзо Турсунзода дар солҳои баъдиҷангӣ ба марҳалаи нави инкишоф расид. Дар давраи дувум қалами шоир тезтар ва ҷанбаи хунарии ашъори ӯ пурқувваттар гардид. Сафарҳои пайдарпай ба кишварҳои хориҷӣ (дар ҳаритаи сафарҳои Турсунзода 25 мамлақати хориҷӣ қайд шудааст) ва вохӯриву суҳбатҳо бо адибони маъруфи ҷаҳонӣ ба он сабаб шуд, ки паҳлуҳои гуногуни услуби эҷодии шоир такмил ёфта, шеъри ӯ руҳияи умумибашарӣ пайдо намояд. М. Турсунзода баъди силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» (1947– 1949) чунин асарҳои калонҳаҷмро офарид: силсилаи шеърҳои «Ман аз Шарқи озод»

(1950), дostonҳои «Ҳасани аробакаш» (1952–1954), «Садои Осиё» (1956), «Чароғи абадӣ» (1958), «Ҷони ширин» (1959), «Роҳи нури офтоб» (1964), «Аз Ганг то Кремл» (1970), сисилаи ашъори «Даст-овез» (1975).

Адиб зиёда аз 200 мақола, эссе, очерк ва ёддоштҳои сафарӣ таълиф намудааст, ки дар онҳо масъалаҳои муҳими адабӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии давр мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Фаъолияти тарҷумонии М. Турсунзода низ зиёда самаранок мебошад. Адиб як қатор асарҳои А. С. Пушкин, Т. Г. Шевченко, Н. А. Некрасов, Самад Вурғун, Зулфия, Анатолий Сафронов барин қаламкашони варзидаи халқҳои гуногунро бо маҳорати баланд тарҷума намудааст. Мероси адабии М. Турсунзода дар чор ҷилди Кулӣи адиб (1971 – 1985) ба таъб расидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи зодгоҳ ва волидайнӣ М. Турсунзода маълумот диҳед.
2. Мирзо Турсунзода дар кадом мактабҳо таҳсили илм кардааст?
3. Чаро шоир ибтидои солҳои сиюм Душанберо тарк намуд?
4. Адиб кай раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб гардид?
5. Оид ба сафарҳои Турсунзода маълумот диҳед.
6. Турсунзода кадом сол вафот кард ва марқадаш дар кучост?
7. Фаъолияти эҷодии М. Турсунзода кай оғоз ёфтааст?
8. Маҷмуаҳои «Байроқи зафар», «Шеърҳо» ва достони «Писари Ватан» ба кадом марҳалаи эҷодӣи шоир тааллуқ доранд?
9. Марҳалаи дуҷуми эҷодӣи Турсунзода кай оғоз меёбад?
10. Боз кадом соҳаҳои фаъолияти М. Турсунзодаро медонед?

АШЪОРИ ЛИРИКИИ ШОИР

Мавзӯи ахлоқ

Масъалаҳои ахлоқӣ аз маҷмуаи дувуми Турсунзода оғоз гардида, минбаъд инкишоф меёбад. Шоир дар мавзӯҳои *ватанхоҳӣ, меҳнатдӯстӣ, ҷасорату диловарӣ, аҳду вафо, садоқат, меҳрубонӣ, гамхорӣ, иззату иқдоми якдигар* сифатҳои шоистаи инсониро ситоиш карда, ҳамзамон ахлоқи бадро мазаммат менамояд. «Дил дили Зайнаб» (1939), «Хаёли хом» (1940), «Чаманистон» (1940), «Ба кӯҳсори тоҷик» (1940) аз ҷумлаи беҳтарин ашъори шоир дар ин масъала мебошанд.

Дар шеъри «Дил дили Зайнаб» масъалаи муносибати падару фарзанд ба миён гузошта мешавад. Турсунзода тамоми сифатҳои наҷиби пирамардро, чун бузургиву ботамкинӣ ва хушмуомилаги-ву одамдӯстӣ, васф мекунад ва баъд савол мегузорад, ки оё чунин падар ба ишқи озоди духтари ягонааш муқобил баромада метавонад? Шоир чавоби ин саволро дар сурату сират ва ахлоқу одоби духтар мечӯяд ва ба ин васила падидаҳои ахлоқии гузаштаре дар шакли тоза пешкаш менамояд:

Дар ҳақиқат Ситора номи ӯст,
Зухалу Зухра дар низоми ӯст.

Шеърро М. Турсунзода бо зарбулмасали халқии «Дил дили Зайнаб» чамъбаст намуда, «ихтиёрро ба дасти бахтиёр» мегузорад. Ин шеър баёнгари ишқи озод мебошад, ки ба таъбири шоир зухуроти ахлоқи нав буд.

М. Турсунзода барои хубтару беҳтар ошкор сохтани масъалаҳои пандуахлоқӣ аз тасвирҳои тамсилӣ фаровон истифода мекунад. Чунонки аз шеърҳои «Дурахши қуллаҳо» (1959), «Дарахти булут» (1962), «Ток ва замин» (1966), «Инсон ва кӯҳ» (1967) низ бармеояд, тамсилҳои шоир ҳар қадом дорои мақсаду муҳтавои мушаххас мебошанд. Масалан, дар шеъри «Ток ва замин» масъалаи муносибати чузъу кулл ва фарду чомеа бардошта шудааст. Шоир бар он аст, ки агар фард ба чомеа вафодор бошад, аз ҳар офату носозгориҳои зиндагӣ эмин буда метавонад. Ин маъниро тасвири рамзии ток ва замин ба таври муносиб ифода намудааст. Боғбон навдаҳои токи чавонро мебурад, лекин чун реша дар замин дорад, он боз афзоиш меёбад:

Решаи ток, ки дар зери замин маскан дошт,
Бо замин ваъдаи як умр вафо кардан дошт.
Аз дами хоки сиёҳ, аз нафаси гарми баҳор,
Ток болида амал кардану сабзидан дошт.

Тараннуми ахлоқи ҳамида, чунонки аз шеърҳои «Ошӯни баланд» (1968) ва «Дӯстонро гум макун» (1975) маълум мешавад, тамоми марҳалаҳои эҷодии шоирро фаро гирифтааст. Дар шеъри «Ошӯни баланд» масъалаи мушкилиҳои рӯзгорро бурдборона паси сар намудан ба миён гузошта шудааст. Ин маънӣ ба воситаи

таркиби *ошён гузоштан* ва ба тасвир кашидани маъноҳои аслию маҷозии он сурат гирифтааст.

Асоси мундариҷавии шеърро талқини ғояҳои худшиносӣ ва ифтихори миллӣ ташкил медиҳад. Содиқ мондан ба суннатҳои миллӣ ва дар заминаи анъанаҳои неки падарон созмон додани ҳама дастовардҳои нави зиндагӣ – чунин аст ҳулосае, ки аз бандҳои ҷамъбастии шеър бармеояд:

Гар кунӣ парвоз, бо ёди падар парвоз кун,
Бобҳои тозаро дар пеши рӯят боз кун.
Гулханеро, ки падарҳо дар раҳат афрӯхтанд,
Машъали тобандаи дастони пуръҷоз кун.

Таваҷҷуҳи М. Турсунзода ба масъалаҳои пандуахлоқӣ муносибати шоирро ба анъанаи ғании адабиёти классикии тоҷик муайян намуда, мундариҷаи эҷодиёти ӯро пурмуҳтавоӣ рангин намудааст.

Васфи занону модарон

Мавзуи занону модарон дар эҷодиёти М. Турсунзода ба пояи баланди ғоявию бадеӣ расидааст.

Силсилаи «Модарнома»-и Турсунзода дар маҷмуаи «Посбони оташ» гирд омадааст. Тасвири мукаммалу муфассали образи модари тоҷик ба давраи баркамолӣ эҷодиёти шоир рост меояд. Аксари шеърҳои «Модарнома», аз ҷумла «Модарам», «Дастӣ модар», «Дили модар», «Бигзор, зан бошад мудом», «Зан агар оташ намешуд», «Зан посбони оташ аст», «Чашми ман» солҳои 60 - 70 таълиф гардидаанд.

Дар шеъри «Дили модар» хислати модари тоҷик, ки ба серфарзандӣ майл дораду ҳангоми тӯйи арӯсии фарзанд беихтиёр ашки шодӣ мерезад, табиӣ ва самимӣ ба қалам омадааст, ба дараҷае ки хонанда ҳолати руҳӣ ва тугёни қалбии модарро ҳангоми келинфурорӣ хеле хуб эҳсос мекунад. Барои модар аз даст додани фарзанди калонаш дар ҷанг фоҷиаи ҷонкоҳ буд. Вале онро ба хоҷири тарбияи фарзанди хурдӣ паси сар менамояд:

Намурдам, зистам,
Фарзанди хурдамро калон кардам,
Шаби тӯйи арӯсӣ ашки шодиро равон кардам.
Гумон кардам, ки оби дида марҷон гашт, марҷонро

Ба келин пешкаш кардам,
Дуо чун модарон кардам.

Таркибҳои *ашки шодӣ*, *ба келин бахшидани марҷон ва дуои модарона* боиси ифодаи мушаххаси образи модари тоҷик гардидаанд. Умуман, тасвири расму оини аҷдодӣ дар «Модарнома»-и Турсунзода чи қадаре ки хусусияти миллии модари тоҷикро ифода наояд, бо ҳамон андоза ба тасвир моҳияти умуминсонӣ ато мекунад. Ин аст ки таманнои модари тоҷик, ки дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ мудқиштарин рӯзхоро аз сар гузаронида, аз чигаргӯшаҳои баркамолаш абадӣ чудо гардида буд, ормони кулли модарони дунё мебошад:

Надорам тоқати доғи писар дидан дигар ҳаргиз,
Саросар сӯхтори пуршарар дидан дигар ҳаргиз,
Ба ҳар як хона тифли бепадар дидан дигар ҳаргиз,
Ҳаёти одамиро дар хатар дидан дигар ҳаргиз!

Ҳастии модар дар шеъри «Дасти модар» боз ҳам мушаххас-тар ба тасвир омадааст ва воситаи асосии тасвир дар ин шеър *дасти модар* мебошад:

Бо ҳамон дасте, ки шабҳои дароз,
Чашми шаҳло карда во аз хоби ноз.
Аллагӯён тифлро хобондаӣ,
То саҳар гаҳворааш чунбондаӣ.
Бо ҳамон дасте, ки шодон¹ борҳо,
Пок кардӣ ашки чашмони маро.

Дар ин шеър *дасти модар* рамзи қувваи беҳамтои зан аст, ки он на фақат тифлро ба воя мерасонад, инчунин дар ободии дунё ва бахти тамоми сокинони сайёраи мо саҳм мегирад. Дар байтҳои боқимонда (шеър аз 12 байт иборат аст) фаъолияти созандагии модар дар дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба қалам омадааст. *Бог оростан, қасрҳои кӯшкҳо андохтан, гул бӯ кардан ва шонаро ба кокулу мӯ кардан* чузъҳоеанд, ки фаъолияти модарро умумият дода, ўро ба дараҷаи типӣ бадеӣ расондаанд. Шеър

1 Калимаи **шодон** дар аксар маҷмуаҳои шоир саҳван **шодам** омадааст.

дар маҷмуъ ҳикмати машҳури Наполеон¹ – «Модар ба як дасташ гаҳвора, бо дасти дигараш дунёро мечунбонад»-ро ба хотир меорад.

Бояд гуфт, ки аксари шеърҳои «Модарнома» ба ду баҳри маъмули арӯзи тоҷикӣ – ҳазаҷ ва рамал эҷод гардидаанд. Махсусан баҳри рамал, ки аз баҳрҳои дӯстдоштаи М. Турсунзода ба шумор меравад, тартиб ва оҳангнокии қисми кулли шеърҳои «Модарнома»-ро таъмин намудааст. Шеъри «Дасти модар» бо чунин байт оғоз меёбад:

Бо ҳамон дасте, ки чодар сӯхтӣ,
Гулхани шаъну шараф афрӯхтӣ.
(фоилотун, фоилотун, фоилун)
(- V - - / -V - - / - V -)

Баҳри рамали мусаддаси маҳзуф (ё мақсур) ва такрори бемайлонии таркиби *бо ҳамон дасте, ки* (дар 12 байт ин таркиб 10 маротиба такрор ёфтааст) ба ин шеър қувваи баланди ифоданокӣ бахшидаанд.

Ё худ дар шеъри «Зан агар оташ намешуд» мавқеи модар дар зиндагӣ ҳунармандона ва ҷолиб ба тасвир омадааст. Мундариҷаи шеър аз аввал то охир ба воситаи ифодаҳои шартӣ фароҳам омадааст:

Зан агар оташ намешуд, хом мемондем мо,
Норасида бодае дар ҷом мемондем мо.

Ин шеър дар баҳри рамали мусаммани маҳзуф (мақсур) – фоилотун, фоилотун, фоилотун, фоилун (фоилот) навишта шудааст ва оҳангнокии онро дар баробари қофияҳои *хом, ҷом, беном, ноком, шом ...* ва радифи *мемондем мо* низ таъмин намудаанд. Ҳамчунин, дар ин шеър саноеи бадеии ташбеҳ, тазод, такрор, тавсиф, маҷоз моҳирона истифода шудаанд. Зан ба оташ монанд шудааст ва ин ташбеҳ тамоми хислатҳои офарандагӣ ва созандагии модарро дар худ таҷассум намуда тавонистааст. Агар дар байти боло ташбеҳқунандаи *оташ* табиати офарандагӣ ва парварандагии модарро (хомро пухта кардан, норасидаро парвардан) таъкид на-

1 Наполеон Бонапарт (1769 – 1821) — императори Фаронса дар солҳои 1804 – 1814.

моҷд, пас дар байти зерин ташбеҳкунандаи *оташ* ба ҳароратнокӣ ва қувваи беҳамтои меҳри модар (сардро гарм кардан, торикро рӯшан намудан) ишора менамояд:

Зан агар оташ намешуд, хонаи мо сард буд,
Бе чароғи равшане дар шом мемондем мо.

Дар шеъри «Зан агар оташ намешуд» ҳар байт як паҳлуи шахсияти модарро табиӣ ва дилпазир ошкор сохтааст. Шири модар хусусияти табобатӣ низ дорад. Бинобар ин, модарон рӯй ва чашму гӯши тифлро ҳар сари чанд вақт бо шири худ мешӯянд. Шоир аз ин одати табиӣ модарон нозукбиниона маънӣ бардоштааст, ки он ба хонанда лаззати эстетикӣ мебахшад:

Гар ба чашми мо намедӯшид модар шири хеш,
Кӯри модарзод дар айём мемондем мо.

Умуман, силсилаи шеърҳои «Модарнома» як паҳлуи муҳими лирикаӣ Турсунзодаро ифода намуда, гувоҳи ҳунари волои шоир мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ашъори Турсунзода ба кадом масъалаҳо бахшида шудаанд?
2. Чаро шоир ба мавзӯҳои ахлоқӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намудааст?
3. Шеъри «Дил дили Зайнаб» дар бораи чӣ баҳс мекунад?
4. «Модарнома»-и М. Турсунзода аз кадом шеърҳо иборат аст?
5. Дар шеъри «Дили модар» кадом хусусияти миллии модарони тоҷик ифода гардидааст?
6. Оид ба шеъри «Дасти модар» маълумот диҳед.
7. Шеърҳои «Модарнома» дар кадом баҳрҳои арӯз навишта шудаанд?

МАВЗУЪҶОИ БАЙНАЛҶАЛҚӢ ВА СУЛҶУ ДӢСТӢ

**Мавзуи
байналҷалқӣ**

Мавзуи байналҷалқӣ таваҷҷуҳи Турсунзодаро ханӯз аз солҳои 30-юм ҷалб намуда буд. Агар дар шеъри «Зафари халқ» (1937) сиёсати ирғичоии фашизм ва муборизаи мардуми Испания бар зидди ин вабои аср мавриди тасвир қарор гирифта бошад,

пас дар шеъри «Ба духтари Астурия» (1938) часорати ватанхоии Долорес Ибаррури ном духтари испанӣ васф гардидааст.

Фаъолияти ҷаҳонгардии М. Турсунзода боиси дар эҷодиёти адиб беш аз пеш инкишоф ёфтани мавзуи байналхалқӣ гардид. Аввалин сафари Турсунзода ба хоричи кишвар тирамохи соли 1941 ба Эрон рух дода буд. Вале сафари шоир ба Ҳиндустон (1947) ба эҷодиёти ӯ тағйироти чиддӣ ворид намуд ва ин таҳаввулот¹ услубӣ ва бадеиву мундариҷавӣ боиси шухрати ҷаҳонии шоир гардид. Аз нахустин шеъри силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» сар карда, тамоми ашъори ба мавзуи байналхалқӣ бахшидаи шоир маънӣ ва ғояи умумиинсонӣ касб карданд. Шоир дар шеъри «Боз-гашт», аз ҷумла, гуфтааст:

Шодам, аммо мехӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам торочгашта кишваре.
Халқи ҳиндуи ситамкашро расон аз мо салом,
Эй суруди ман, агар дорӣ ту ҳам болу паре!

Дар ҳақиқат, ашъори ба сулҳу дӯстӣ ва озодиву истиқлоли халқҳои мазлуми ҷаҳон бахшидаи М. Турсунзода ҳамроҳи муаллифи худ ба масал кабутари тезпарвозанд, ки ба воситаи кӯҳҳои Ҳимолой ва Карпат аз баҳрҳои Сиёҳу Миёназамин, аз укёнуҷҳои Ором ва Ҳинд гузар карда, то тавонистанд дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон ғояи сулҳро паҳн карданд. Дар ин гуна ашъори шоир калимаҳои *сулҳ*, *озодӣ*, *дӯстӣ*, *амонӣ*, *хушбахтӣ* ва *бародарӣ* бо ҳатти заррин сабт шудаанд.

Дар шеърҳои минбаъдаи ин силсила чун «Қиссаи Ҳиндустон», «Меҳмони» мағрибӣ», «Рӯди Ганг», «Боғи муаллақ», «Тара-Чандри», «Дар ёди кас», «Қадаҳи ман», «Кулоҳи профессор Ахвледиани», «Ду роҳ» ҳисси баланди инсондӯстӣ ва бародарию муттафиқии қаҳрамони лирикӣ беш аз пеш инъикос меёбад. Мушоҳидаҳои амиқ, муҳокимарониҳои мантиқӣ шоири воқеънигорро водор мекунад, ки ба тору пуди зиндагии мардум дохил шавад ва решаҳои иҷтимоии қашшоқиву беқадрии меҳнаткашонии ин сарзаминро ҷустуҷӯ намояд.

Таваҷҷуҳи шоири инсонпарварро, пеш аз ҳама, гурӯҳи беҳуқуқтарини мардуми Ҳиндустон – кастаи² «нафратзадагон»,

1 Таҳаввулот — ҷамъи таҳаввул, тағйирот, дигаргунӣ.

2 Каста — табақа. Дар Ҳиндустон аҳоли ба кастаҳои бараҳманҳо (ходимони дин), кшатрия (ҳарбиҳо), вайся (савдогарон), шудра (деҳқонон, хунармандон, коргарон), ҷухра ва ҷамар (“нафратзадагон”) ҷудо мешавад.

ки ба 60 миллион нафар мерасидааст, чалб менамояд. Дар шеъри дуюми силсила – «Қиссаи Ҳиндустон» ҳамин нобаробарии нанговари чомаи инсонӣ мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтааст. Ин шеър бо чунин ҳикояти воқеӣ оғоз меёбад:

Маро рӯзе ҳикоят кард бобо,
Ки бишнава, чони бобо, қиссаеро:
«Замоне буд берун аз Самарканд,
Ба чашми кас намоён кулбае чанд.
Дар он манзил, ки дур аз дигарон буд,
Махавҳоро¹ чудой як макон буд.
Намеафтод онҳоро гузоре,
На аз ёре, на аз хешу таборе...»

Хуб аст, ки мафҳуми «махав» дар Ватани шоир барҳам хӯрдааст, вале боз аҳволи бади кастаи «нафратзадагони» Ҳиндустон қалби ӯро озурда месозад. Ин эҳсосоти қалбии шоири башардӯст ба воситаи санъати таҷоҳули ориф² барҷаста ва қолиб ифода ёфтааст:

Магар ин каста авлоди башар нест,
Ки аз ӯ дигаронро чуз ҳазар нест?
Магар ин расм як расми қадим аст?
Магар чухра гунаҳкори азим аст?...

Ҳамин тариқ, дар ҳар як шеъри «Қиссаи Ҳиндустон» масъалаи инсонӣ озод, инсонӣ соҳибҳуқуқ, ки дар ҳама ҳолат шарафи инсонии худро муҳофизат карда тавонад, ба миён гузошта шудааст. Дӯстӣ ва ҳамраъӣи шоири тоҷик ба мардуми меҳнатқарини ҳинд фаъол аст ва он дар мактаби шеъри «Рӯди Ганг» чунин садо медиҳад:

Ҳар чӣ бошад, бузургрӯд астӣ,
Ҳиссаи баҳри беҳудуд астӣ.

1 Махав — касе, ки ба бемории махавӣ гирифтааст. Махавҳо алоҳида зиндагӣ мекарданд ва ҳуқуқи наздик шудан ба дигар гурӯҳҳои аҳолиро надоштанд.

2 Санъати бадеие, ки эҳсосоти адибро ба воситаи саволгузориҳо ифода мекунад, таҷоҳули ориф (дониста худро ба нодонӣ задан) ном дорад.

Рӯдворона зиндагонӣ кун!
Цӯш зан,
Цӯш зан,
Цавонӣ кун!

М. Турсунзода дар дигар асарҳояш, аз ҷумла дар достони «Садои Осиё (1956) ва манзумаи «Хохари мубориз, Африко» (1961) низ ба мавзуи байналхалқӣ муроҷиат намудааст. Ин асарҳо маҳсули сафарҳои пайдарпайи М. Турсунзода ба кишварҳои гуногуни дунё ва фаъолияти бардавоми шоир ба сифати раиси Кумитаи яқдили мамлакатҳои Осиё ва Африко мебошанд.

Васфи сулҳ

Чунонки аз шеърҳои «Ду дастрӯмол» (1949), «Суруди сулҳ» (1950), «Нону намак» (1962), «Дил барнагашт» (1962), «Дӯстонро гум макун» (1975) маълум мешавад, мавзуи сулҳу амонӣ ва ҳамраъӣ яке аз рукнҳои асосии эҷодиёти М. Турсунзода мегардад. Сулҳу амонӣ, дар тасвири шоир, асоси ободии ҳар кишвар ва манбаи хушбахтии инсонҳо мебошад. Бинобар ин, ҳасти он дар ҳама қувваҳои некии табиат эҳсос мешавад. Сулҳ монанди офтоб ё баҳор, ё худ замин азизу шафиқи¹ ҳамагон аст:

Сулҳ дар гул-гул шукуфтанҳои ҷонон кишвар аст,
Дар шуои офтоби толеи баҳру бар аст.
Дар суруди аллаву бедор чашми модарон,
Хоби орому табассумҳои хуррам кӯдакон...

Сулҳро дар **чашми бедори модарон ва хоби ороми кӯдакон** мушоҳида кардан тасвири тазодии хубест. Дар ҳақиқат, оромиву осудаҳолии кӯдакон натиҷаи заҳмату бедорхобиҳои модарон аст. Пас, сулҳу амонӣ худ аз худ ва ба осонӣ ба даст намеояд. Шоир барои он ки душвории ғалабаи сулҳпарваронро бар ҷангҷӯён нишон диҳад, дар шеъри «Суруди сулҳ» таркибҳои **хуни дил ва тапиданҳои рӯзафзунӣ** дилро истифода кардааст:

Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,
Бо тапиданҳои беороми рӯзафзунӣ дил,
То яроқи тез гардида ба дасти дӯстон,
Ҷангҷӯёнро кунад шармандаи рӯйи ҷаҳон.

1 Шафиқ — меҳрубон, мушфиқ, дилсӯз.

**Дӯстӣ – неъматӣ
бебаҳо**

Дар ашъори устод Турсунзода мавзуъҳои сулҳу амонӣ ва дӯстиву рафоқат чун гӯшту нохун ба ҳам пайвастанд. Ин маънӣ дар шеъри «Дӯстонро гум макун» сода ва самимӣ таъкид

гардидааст:

То тавонӣ, дӯстонро гум макун,
Дӯстони меҳрубонро гум макун.
Дар ҷаҳон бе дӯст будан мушкил аст,
Мушкилосонкункасонро гум макун...
Дӯст ояд, гарм дар оғӯш гир,
Расми хуби тоҷиконро гум макун.

Шеъри «Дӯстонро гум макун» аз силсилаи шеърҳои «Даст-овез» аст ва ин силсила аз 17 шеър иборат буда, дар моҳҳои июн-июли соли 1975 дар бемористони Кунсевои Маскав эҷод гардидааст. Бинобар ин, шеъри мазкур як навъ васияти шоири бемор ба мардуми тоҷик мебошад.

Умуман, шоир дар шеърҳои сулҳхоҳона ва ба дӯстиву рафоқат бахшидааш тавонист, ки ҳам хунари нигорандагӣ, ҳам ҷаҳонбиниву мавқеи иҷтимоӣ, ҳам таҷрибаи аз ҷаҳонгардӣ андӯхтаи худро дар либоси сухани бадеӣ ба ҷилва орад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мавзуи байналхалқӣ дар эҷодиёти шоир кай мавқеъ пайдо намуд?
2. Кадом асарҳои дар мавзуи хориҷӣ бахшидаи Турсунзодаро медонед?
3. Дар бораи силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» маълумот диҳед.
4. Шоирони ҳамсафи М. Турсунзодаро, ки сулҳу дӯстиро тараннум намудаанд, номбар кунед.
5. Кадом шеърҳои ба сулҳу дӯстӣ бахшидаи шоирро медонед?
6. Чаро шеъри «Дӯстонро гум макун»-ро васиятнамаи шоир мегӯянд?

ДОСТОНҶОИ ТУРСУНЗОДА

Достонсароӣ қисми муҳимми фаъолияти М. Турсунзодаро ташкил медиҳад. Шоир дар солҳои 30-юм «Офтоби мамлакат», «Ҳазон ва баҳор» ва дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ «Писари Ватан» ва «Барои Ватан»-ро (хамроҳи Дехотӣ) навишт.

Фаъолияти дostonсароии М. Турсунзода баъди чанг самаранок гардид ва шоир «Ҳасани аробакаш», «Садои Осие», «Духтари муқаддас», «Чароғи абадӣ», «Ҷони ширин» ва «Аз Ганг то Кремл» ном дostonхоро таълиф намуд.

«Чароғи абадӣ»

«Чароғи абадӣ» (1957) ба хотираи абадии устод Айнӣ бахшида шудааст. Дар як рӯзи моҳи апрели соли 1953 дар ҳаёти М. Турсунзода ду воқеаи муҳим рух медиҳад: субҳ дар хонаи шоир писар ба дунё меояд ва андаке баъдтар адиб устод Айниро, ки ба Душанбе омада буд, пазирой мекунад. Ин ду воқеа асоси мавзуи «Чароғи абадӣ» мегардад ва дар чор боби дoston – «Интизорӣ», «Мулоқоти якум», «Мулоқоти дуюм», «Дар боғ» симои хирадмандонаи устод ба назар мерасад.

Боби «Интизорӣ» аз шабҳангом оғоз ёфта, ба ҳолати руҳии шоире, ки фардо ду воқеаи муҳимро интизор аст, бахшида шудааст. Дар боби «Мулоқоти якум» шоир хонандаро «ба таваллудхонаву дунёи тифлон» мутаваҷҷеҳ месозад. Мулоқот бо тифлакони чунон самимӣ ва воқеӣ тасвир ёфтааст, ки хонанда худро бевосита дар таваллудхона эҳсос мекунад:

Яке фарёд лӯлакпеч мезад,
Дигар поро ба по бе ҳеҷ мезад.
Яке чашмони худ накшода ҳоло,
Ғизо мечуст во карда даҳонро...
Яке бе мӯй буду сап-сафедак,
Дигар мӯйи сияҳ буд печ-печак.
Яке ором, дигар бесаранҷом,
Яке шакле гирифта, дигаре хом.

Дар таваллудхона образи марде пайдо мешавад, ки аз духтар зодани занаш норозӣ буда, ӯро таънаву маломат мекунад. Шоир бар хилофи ин марди чоҳил фарзандро ҳамчун неъматигаронбаҳо, давомдиҳандаи умри инсон, бақои оила ва ояндаи неки мамлакат тавсиф менамояд. Тифл, писар аст ё духтар, умеди падару модар ва чома мебошад. Бинобар ин, шоир ба тифли навзодаш, ки писараки дӯструе аст, замини сарсабзи Тоҷикистон, деҳоту шаҳрҳои обод, рӯдҳои пуртуғёну кӯҳҳои осмонбӯси тоҷикро тақдим мекунад, ба умеди, ки баъди гузашти солҳо фарзанди баркамоли Осие мегардад. Бо ҳамин хатти сужети асар ба тасвири рӯзгори фар-

занди барӯманду боэختироми китъаи Осиё – устод Айнӣ равона мегардад.

Дарвозаи роҳи оҳани шаҳри Душанбе бо чӯшу хурӯш ва чараёни муносибати мусофиронаш аз зиндагӣ ва фаъолияти пурсамари фарҳангию адабии устод дарак медиҳад. Устод Айнӣ ҳангоми аз хучраи поезд фуромадан бо мӯйи сафед, чашмони камнур ва дасти ларзон чун пири хирадманде ба назар мерасад, ки тамоми дониш, таҷриба ва қуввату ғайраташро баҳри хифз ва рушду нумуи фарҳанги миллати тоҷик сарф намудааст. Ин аст, ки кулли мардуми Душанбе устодро шодбош ва хайра мақдам¹ мегӯянд:

Ба устоди қаламкаш дод пайғом
Тамоми шаҳр аз ҳар як дару бом.
Салом омад, дуруд омад ба Айнӣ,
Саломи чун суруд омад ба Айнӣ.

Дар боби чамъбастии асар устод Айнӣ дар боғи шоир тасвир ёфтааст. Табиати сеҳрангези Душанбе ва офтоби ҷонбахши баҳорӣ ба ҳолати руҳии қаҳрамон созгор афтод ва устод дар ин ҳолат «саропо ба нур ғарк» ва «аз нур давлатманд» гашта буд. Дар ин боб такроран истифода шудани калимаҳои **нур**, **машғал**, **алав**, **чароғ**, **оташпора**, **офтоб** талошу муборизаи устодро баҳри илму маърифат таъкид менамояд:

Ба чашми **нурҷӯ**, марди адабгоҳ,
Ғаҳе Хайём мешуд **шуълаи** моҳ.
Зи Саъдӣ гоҳ оташпора мешуд,
Ба гирди Рӯдакӣ **сайёра** мешуд.
Чароғ аз назм, **нур** аз назм мечуст,
Ба ишқи назм мисли сабза меруст.

Дар боғи шоир андешаҳои устодро ба таваллуди фарзанд ва давом ёфтани насли инсон мекашад. Ба қавли устод таълиму тарбияи фарзанд чиддитарин ва муҳимтарин масъалаи ҷомеаи инсонӣ мебошад, зеро фардои неки ҳар мамлакат ба насли ҷавон вобаста аст:

¹ Хайра мақдам — қадам ба хайр бод, хуш омадед!

Ба фарзандат сабақ омӯз зинҳор,
 Ки аз макри аду бошад хабардор.
 Ба ҳар ҷо илм бурда ҷаҳл ронад,
 Қасос аз ҷаҳлу нодонӣ ситонад.
 Фишорад гарм дасти дӯстонро,
 Мададгорӣ кунад афтодагонро.
 Ба мисли заррае тобанда бошад,
 Ба ҳар маҳфил ҷароғи зинда бошад.
 Ба олам насл аз мо ёдгор аст,
 Ба ӯ фардои инсон ҷашмдор аст.

Бо суханони ҳикматомези устод Айнӣ ба поён расидани хатти сужети «Ҷароғи абадӣ» хусусияти миллий ва ҷанбаи маърифатии дostonро афзун гардондааст.

Дар адабиёти бадеии ватанию хоричӣ, чун С. Улуғзода, Ҷ. Икромӣ, П. Толис, Ғ. Абдулло, Р. Ҳодизода, Ӯ. Кӯҳзод, Ш. Лоик, Б. Собир, И. Зарайский (шоири рус), Зулфия (шоираи ўзбек), Қилич Қулиев (нависандаи туркман), Алӣ Асғари Ҳикмат (шоири Эрон), адибони зиёд дар офаридани симои устод Айнӣ кӯшиш ба харҷ додаанд. Дар байни асарҳои адибони мазкур мавқеи дostonи «Ҷароғи абадӣ»-и Турсунзода бузург аст.

Дostonи «Ҷони ширин» (1959) дар эҷодиёти М. Турсунзода ҷойи намоён дорад. Адиб барои дostonи «Ҷони ширин» соли 1963 Ҷоизаи адабии ба номи Рӯдакиро сазовор шудааст. «Ҷони ширин» чун дostonҳои «Ҳасани аробакаш» ва «Ҷароғи абадӣ» хусусияти тарҷумаиҳолӣ дорад. Шоир лаҳзаҳои тарҷумаиҳолии асарро чунон умумият додааст, ки он аз доираи маҳдуди ҳаёти як оила баромада, моҳияти иҷтимоӣ ва умумиинсонӣ касб кардааст.

«Ҷони ширин» дostonи лирикӣ мебошад ва қаҳрамони лирикӣ дар шахси шоир амал мекунад. Дoston дар жанри маснавӣ (қофиябандиаш: аа, бб, вв..) буда, зоҳиран ба бобҳо ҷудо намешавад. Муносибати қисматҳои таркибии асар ва оғози бобҳои навбатӣ ба воситаи байтҳое, ки бо иборати «Ҷони ширин» сар мешаванд, таъмин мегардад. Дар асар чунин байтҳои васила ёздахто мебошад:

Ҷони ширин, худ ки озод аз ғамӣ,
 Аз ғами мазлумҳо оғаҳ камӣ.

Дар асар мавзуи оила ва муносибатҳои оилавӣ мавқеи муайянкунандагӣ дорад ва дигар муаммоҳо дар муносибат ба ин мавзуи асосӣ ҳал мешавад. Аз ин ҷиҳат, чун соҳибхона фаъолият намудани ҳамсари шоир дар ҷашни 1100-солагии устод Рӯдакӣ (1958) ҷолиби диққат аст. Барои меҳмонони кишварҳои хориҷӣ, ки дар хонаи шоир ҷамъ омада буданд, дар баробари меҳмоннавозии тоҷикона, симои миллӣ ва мӯйи дарозу пирӯҳани атласи зани тоҷик хотирмон буд:

Кокули маъшуқаи ошиқнавоз
Буд мисли мӯйҳои ту дароз...
Чун зани тоҷик – соҳибхоназан
Дошти пирӯҳани атлас ба тан,
Дошти дар сар ҳаёли меҳмон,
Аз чунин ташвиш будӣ шодмон.

Дар маркази тасвири Турсунзода **оилаи хушбахт** қарор гирифтааст, оилае, ки асоси онро меҳру муҳаббат, самимият ва эҳтироми ҳамдигарии зану шавҳар ташкил медиҳад.

Достони «Ҷони ширин» мавзӯҳои гуногунро фаро гирифтааст. Махсусан, сулҳ, дӯстӣ ва ватанҳои дар ин асар мавқеи босазо доранд. Шоир, чи хеле ки аз байти василаи зерин бармеояд, масъалаҳои сулҳу дӯстиро тавбаам медонад ва онҳоро якҷо мавриди тасвир қарор медиҳад:

Ҷони ширин, бин, ҷӣ сон сулҳ аст зӯр,
Бин, ҷӣ сон шуд дӯстӣ моро зарур.

Дар тасвири муаллифи «Ҷони ширин» сулҳ барои ҷомеаи инсонӣ бузургтарин неъматӣ рӯйи замин аст, ки файзу барақати онро ба саховати офтоб баробар қардан мумкин аст. Шоири тоҷик ба воситаи тасвири лаҳзаҳои зиндагӣ ва қору пайқори Файз Аҳмади покистонӣ ва Николай Тихоновӣ рус таъкид мекунад, ки сулҳу амонӣ ва озодӣ маҳсули ҷонбозиҳои фарзандони бедордилу барӯманди халқҳои гуногун мебошанд. Махсусан, образи Файз Аҳмад хеле муассир ба қалам омадааст:

Ёд дорӣ, аз мубориз шоирон,
Файз буд дар хонаи мо меҳмон.

Аз ватан гап сар кунӣ, дар мегирифт,
Дар ба мисли ҳезуми тар мегирифт.
Печу тобаш мисли мавчи об буд,
Обҳои ноҳаи¹ Панҷоб буд.

Таркибҳои маҷозии **ба мисли ҳезуми тар дар гирифтган, чун мавчи об печутоб хӯрдан, дар сари мӯ бозии чон дидан** гувоҳи саҳтӣ ва душвории муборизаи озодихоҳонаи Файз Аҳмад мебошад.

Умуман, таҷрибаи зиндагӣ ва ҷаҳонбиниву ҳунари нигорандагии шоир боиси ифодаи барҷастаи хусусияти маърифатии дoston гардида, баъзе байтҳо шакли панду ҳикматро гирифтаанд:

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи саҳт.

Қалъа аз як пояи девор нест,
Боғ ҳам аз як буни пурбор нест.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Достонҳои Турсунзодаро номбар кунед.
2. Достони «Чароғи абадӣ» ба кӣ бахшида шудааст?
3. Мулоқоти аввали шоир дар кучо сурат гирифт? Мулоқоти дуюм-чӣ?
4. Устод Айни ба воситаи кадом мафҳумҳо васф шудааст?
5. Устод Айни ба шогирдаш – Турсунзода чӣ панд медиҳад?
6. Достони «Чони ширин» ба кадом мавзӯҳо бахшида шудааст?
7. Чаро М. Турсунзода Файз Аҳмадро шоири мубориз гуфтааст?

ДОСТОНҶОИ ҶАМОСИИ ТУРСУНЗОДА

«Писари Ватан»

Калонтарин асари дар мавзуи Ҷанги Бузурги Ватанӣ навиштаи М. Турсунзода «Писари Ватан» мебошад. Мундариҷаи дoston дар асоси роҳи ҷангии фарзандони халқи тоҷик ва дӯстиву рафоқати онҳо ба фарзандони халқи украин фароҳам омадааст. Дар ёздаҳ боби дoston Қодир, падари ӯ, Саодат, Микола, Марина ва духтур амал мекунанд.

Дoston аз панди падари Қодир оғоз мешавад. Симои падар чун шахси ватандӯст, ҳалолкор, таҷрибадида ва сохиби руҳи

1 Ноҳа — шакли кӯтоҳшудаи ноҳия (кишвар, мамлакат).

қавиву орзую омоли начиб намоён мешавад. Вақте ки чанги хонумонсӯз оғоз меёбад, пеш аз ҳама, писарашро ба ҳимояи Ватан бармехезонад:

Ту ҳам бо дӯстонат рав ба майдон,
Нишон деҳ қудрати худро, писарчон!
Далери ман, сазовори падар бош,
Чу шамшери падар соҳибзафар бош!

Мирзо Турсунзода ба воситаи образҳои Қодир ва Микола ҷавонони ватандӯсти Иттиҳоди Шуравиро дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ тасвир намудааст, ки барои онҳо тамоми хоки паҳновари Давлати Шуравӣ азизу муқаддас буд. Маҳз дӯстиву муттафиқии¹ онҳо ғалабаи халқҳои Шуравиро бар Германияи фашистӣ таъмин намуд.

Қодир бо хешу табор ва ёру диёр видоҳ карда, ба майдони ҷанг меравад ва дар бешазорҳои Украина ҳангоми набард Миколаро аз марг начот дода, ба ӯ аҳди дӯстӣ мебандад. Дар боби VIII фаъолияти ҷангӣ ва муносибату дӯстии Қодирро Микола равшану возеҳ тасвир гардидааст. Микола ҳам мисли Қодир аз хатари ба сари Ватан омада ниҳоят озурда аст ва барои ҳимояи он ҷонро дарег намедорад:

Ту бингар Украинаи меҳрубонро,
Руҳи зарду дили пурхуни онро.
Ба роҳаш не ҳарос аз тир дорам,
На тарсе аз дами шамшер дорам.

Ба Қодир суҳанҳои Микола ва нидоҳои пуртаъсиру руҳбахши ёри меҳрубони ӯ – Марина, ки ҳангоми гусели ҷавон садо дода буд, таассуроти бузург мебахшад:

Микола, рав, ҳимоят кун Ватанро,
Ки бе он ту нахоҳӣ ёфт манро.
Агар ту ишқро дорӣ муқаддас,
Агар онро ниғаҳ дорӣ зи нокас,
Бирав, нобуд кун яғмогаронро –
Фашистон – душманони молу ҷонро...

Тасвири ҷанг ҳангоми озод кардани деҳаи Микола басо пурқувват ва ҷолиб аст. Қодир «замирно бо сару тани душман пур карда» ва Микола «аспи ҳамчун шер ронда», деҳаи Миколаро

1 Муттафиқ — якдигару якҷабон.

озод мекунанд. Онҳо назди қабри Марина, ки аз дасти фашистон ба хорӣ кушта шуда буд, қасам ёд карда, аз пайи интиқоми куштаю қурбоншудагон мешаванд.

Дар боби X симои Қодир чун ҷанговари шуҷоъ ва чун ватандори асил боз ҳам равшантар намудор мешавад. Ӯ дар устуворӣ ба кӯҳ монанд шудааст. Қодир ҷангоми озод қардани яке аз деҳаҳо нобино шуда ба беморхона меафтад.

Дар боби XI вазъияти Қодир дар беморхона тасвир меёбад. Ӯ аввал афсӯс меҳӯрад, ки аз наззораи олами беруна маҳрум гардида, душмани чун дарандаи захмдорро то охир сарқӯб накардааст. Вале иродаи қавӣ, дили саршори орзуҳо, ҳунари беҳамтои табиби меҳрубон ва суҳанҳои тасаллобахши маҳбубааш – Саодат (ба воситаи мактуб) боиси пурра табобат ёфтани Қодир мегардад ва қаҳрамон роҳи ҷангии худро давом медиҳад. Махсусан, аз мактуби ҷавобии Саодат муносибати самимона ва ғамхоронаи ҷавондухтарони тоҷик дар давраи ҷанги Германияи фашистӣ хуб эҳсос мешавад:

Ту даъвои маро исбот қардӣ,
Ба аспат шоҳи душман мот қардӣ.
Машав навмед аз беида гаштан,
Ки ҷояшро бигирад дидаи ман.

Таркибҳои «ба аспат шоҳи душман мот қардӣ» ва «ҷояшро бигирад дидаи ман» бо маънои маҷозии худ тасвирро хотирмон намудаанд. Тасвирҳои тамсилӣ низ боиси ташаккули хусусияти бадеии асар гардидаанд. Шоир дар боби VI *замин*, *кӯҳ*, *об*, *осмон* ва *октябр* ба суҳан дароварда, пайванди ногусастани соҳибватанонро ба Ватан таъкид намудааст:

Ба одам гуфт *хоки* кишвари бахт,
Ки: «Гар ту дӯст медорӣ маро сахт,
Силоҳи ҷанг бар каф гиру бархез!
Бидон инро фақат тадбиру бархез!»

«Ҳасани ароба-
каш»

«Ҳасани аробакаш» аз амалиёти қаҳрамони асосӣ оғоз меёбад:

Пӯшт, машқоб!
Бохабар, мардум!
Ба қафоят ниғаҳ кун, нонвой!
Ҳой, хезумфурӯши варзобӣ,
Хари худро каш аз даруни лой!

Бо чунин дӯғу валвала омад
Ҳасани ошно аробасавор.
Одамонро ба ду тараф ронда,
Мегузашт аз миёнаи бозор.

Дар чор боби достон тақдири таърихии табақаи меҳнати аҳоли дар солҳои 20 – 30 садаи ХХ ба тасвир омадааст. Образи асосӣ – Ҳасан ва образҳои дигари асар чун Садаф, Иван Кузмич, раиси колхоз, Турсунзодаи донишҷӯ, хаткашон, савдогари саройкамари дар ҳалли мавзӯ ва мундариҷаи асар саҳми муносиб доранд.

Ҳасан аробакаш мебошад ва ба аспу аробаи худ муҳаббати бепоён дорад. Ӯ ҳангоми сафарҳои пай дар пай аз манзараҳои табиати диёраш, аз тамошои қаторкӯҳу дарахтони Қаратоғ ва водии Ҳисор нашъаю лаззат мебарад. Ӯ чавони боғуруру сарбаланд аст, иззати нафс дорад ва меҳнатро асоси зиндагӣ медонад. Дар боби аввал давраи чавонӣ ва ривочи фаъолияти аробакашии Ҳасан тасвир ёфтааст. Ҳасани чавону камтаҷриба аспи худро нишонаи охири Раҳши Рустам дониста, онро муболиғаомез васф мекунад:

Дорад он дӯст яккаву танҳо
Бол афшонда по ниҳоданро,
Аз сари кӯҳу синаҳои дашт
Паҳлавонвор роҳ гаштанро.

Вале чараёни зиндагӣ, тағйироти иҷтимоию фарҳангии Тоҷикистон Ҳасанро водор мекунад, ки аз хислатҳои худписандӣ ва одамгурезӣ даст кашад ва ба ҷамъияти нав бошуурона мувофиқат кунад. Хислатҳои ватандӯстӣ ва озодандешӣ Ҳасан ҳангоми ӯро барои зиндагӣ дар Афғонистон даъват кардани савдогари саройкамари барҷаста ба назар мерасад:

Ҳасани мо аробаи худро
Аз алам саҳнаи мубориза сохт.
Бойро бо ду даст боло кард,
Бо ҳама қувва бар замин андохт.

Ҳамин тариқ, Ҳасан мувофиқи тағйироти иҷтимоии давр фаъолият карданро дуруст дарк мекунад ва бо мурури замон аз аспу ароба даст кашада, ронандаи мошин мегардад.

Хислату табиати Ҳасан дар алоқа ба дигар образҳо, махсусан ба образи Садаф боз ҳам равшантар намоён мешавад. Садаф яке аз

аввалин духтарҳои тоҷик аст, ки дар солҳои 30 дар муассисаи муаллимтәйёркунии Душанбе меҳонад ва ба таълиму тарбияи насли наврас машғул мешавад. Садаф дар асар чун духтари покдоман, бофаросат ва вафодор тасвир ёфтааст. ӯ ба Ҳасан дил мебандад ва суботкорона барои бахти худ мубориза мебарад. Садаф ошиқи худро аз суҳанҳои ноҷойи дугонаҳояш муҳофизат мекунад:

Ору номусдор як мардест,
Тамае аз касе надорад он.
Ба умеди Садаф – умеди висол
Ҳеҷ гоҳе нагашт аз паймон.

Образи Иван Кузмичи табиб таҷассумгари масъалаи дӯстии халқҳои тоҷику рус мебошад. Иван Кузмич образи лаҳзавӣ мебошад, вале таҷрибаи зиёд, зиндадилӣ ва ҳазлу шӯҳихҳои софдилона мавқеи ӯро дар асар меафзояд. Ҳасан низ маҳз баъди суҳанҳои ҳикматноки ӯ («додарам, давраи ароба гузашт, қадами сангпушт лозим нест») дар фикри ба мошин иваз намудани ароба меафтад.

Мирзо Турсунзода дар достони «Ҳасани аробакаш» аз анъанавии назми тоҷик ва таҷрибаи назми рус истифода кардааст ва дар мазмуну шакли асар навпардозиро зоҳир намудааст. Достон руҳияи аспбозону аробакашони даврро равшан ифода мекунад. Суҳанҳои ҳикматнок, мақолу зарбулмасалҳои халқӣ ба тору пуди асар дохил шуда, онҳо руҳи забони гуфтугӯиро қувват додаанд. Шоир дар як банд мазмуни зарбулмасали «Хурӯс дар ҳама ҷо як хел садо медиҳад» ва мақоли «Ба гузашта салавот»-ро чунин ифода кардааст:

Дар ҳама ҷо ба гӯши кас як хел
Мерасад, дӯстам, садои хурӯс.
Фикри ояндаро намо минбаъд,
Ба гузашта маҳӯр ҳеҷ афсӯс.

Умуман, Турсунзода бо таълифи «Ҳасани аробакаш» дар назми тоҷик шакли нави достони реалистиро ба вуҷуд овард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дӯстии Қодиру Микола дар чӣ зоҳир гардидааст?
2. Мавқеи тамсилро дар «Писари Ватан» нишон диҳед.
3. Достони «Ҳасани аробакаш» бо кадом бандҳо оғоз меёбад?

4. Образҳои «Ҳасани аробакаш»-ро номбар кунед.
5. Оид ба хислатҳои Ҳасан чӣ медонед?
6. Доир ба забони асар маълумот диҳед.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА – ДРАМАТУРГ

Фаъолияти драматургии М. Турсунзода низ аз ибтидои солҳои 30-юми асри XX оғоз меёбад ва аввалин асари сахнавии адиб – «Ҳукм» (1933) дар озмуни асарҳои драмавӣ сазовори ҷойи дувум мегардад. Намоишномаи «Роҳатхон» (1935) ба мавқеи зан дар ҷомеа бахшида шудааст.

М. Турсунзода баъдтар ба жанрҳои нисбатан нави драматургия – драмаи мусиқӣ, либретто¹ ва киносенария тавачҷуҳ менамояд ва соли 1936 бо ҳамкориҳои Дехотӣ ва Ғанӣ Абдулло драмаи мусиқии «Хусрав ва Ширин»-ро менависад. Муаллифони драмаи мусиқӣ тавассути образҳои Хусрав, Ширин, Фарҳод, Шируя, Марям, Баҳроми Ҷӯбина адло ба зулм, вафоро ба хиёнат, инсондӯстиро ба ҷиноят муқобил гузоштаанд. Сужети асар завқовар ва зиддияти он тезтунд аст.

Муаллифон на танҳо аз достони ҳамноми Низомӣ, инчунин аз ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Абдуррахмони Ҷомӣ, Фурӯғӣ, Котибӣ ба сифати ария² ва хор³ истифода кардаанд. Порчаҳои шеърӣ дар такмили сужети асар ва ҳолату вазъияти образҳо сахми муносиб гузоштаанд. Масалан, ғазали зерини Ҳофиз, ки Ширин месарояд, ҳиссиёти ботинӣ, самимӣ ва ҳусни тавачҷуҳи ӯро ба Хусрав басо муассир ифода менамояд:

Эй роҳати ҷони беқарорам,
 Уммеди⁴ дили умедворам.
 То марг нагирадам гиребон,
 Ман даст зи доманат надорам.

Ҳамчунин, солҳои 1938–1939 Турсунзода бо ҳамкориҳои Дехотӣ якумин либреттои операи миллии тоҷик «Шӯриши Восеъ»-ро эҷод намуд. Ин асар дар Даҳаи санъати тоҷик дар Маскав (1941) бомуваффақият намоиш дода шуд.

- 1 Либретто – матни адабии асарҳои сахнавӣ.
- 2 Ария — порчае, ки як кас бо ҷамоҳангии оркестр иҷро мекунад.
- 3 Хор — матне, ки дастаи сарояндагон иҷро мекунад.
- 4 Уммед — мувофиқи талаби вазн ҳарфи “м” ташдид гирифтааст.

Либреттои «Шӯриши Восеъ» аз чор пардаю панҷ намоиш иборат аст. Муаллифон аз эҷодиёти даҳанакии халқ, махсусан достони «Шӯриши Восеъ» хеле хуб истифода кардаанд. Аксари иштирокчиёни опера, чун Восеъ, Назир, Нозим, Гульизор, Кабир, шахсони воқеъ мебошанд. Восеъ нотарс, далер ва ҳақиқатталабу адолатхоҳ ба назар мерасад. Ӯ ҷанговаронашро ба Рустам ва душманони халқро ба аждаҳо монанд мекунад. Дар навбати худ халқ Восеъро сидқан чунин васф мекунад:

Ҳар касе шавад,
Қаҳрамони халқ,
Нест ғайри вай,
Меҳрубони халқ,
Гум намешавад,
Аз миёни халқ.

Либреттои «Шӯриши Восеъ» фоҷиаест, ки руҳи некбинона дорад. Дар охири асар Восеъ ба қатл мерасад, вале хонанда ё тамошобин эҳсос мекунад, ки кори Восеъ дар шахси Назиру Гульизор барин ҳамсафону бозмондагонаш идома меёбад.

Асари дигари саҳнавии М. Турсунзода либреттои операи «Арӯс» (1945) мебошад. Шоир дар ин либретто як силсила ходисаву воқеахоро, ки мундариҷаи асарро ташкил медиҳанд, ба ҳам пайваستاаст. Як хатти сужет ҷараёни муносибати самимонаи Собир ва Елена мебошад, ки дар муддати чор соли Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба дараҷаи муҳаббат расидааст. Хатти дигари сужет аҳду паймони Саида (модари Собир) ва Оиша (модари Сарвиноз) оид ба хонадор кардани фарзандони худ мебошад. Муаллиф миёни волидону фарзандон зиддияти тезутунд ба вучуд наовардааст. Ҷавонон дили модаронро намеранҷонанд, дар айни ҳол дар роҳи расидан ба мақсад суботкорӣ ва устуворӣ нишон медиҳанд. Собир сабаби ба духтари хушкардаи модараш майли хонадоршавӣ надоштанашро чунин асоснок мекунад:

Чунки ман ёри меҳрубон дорам,
Ёр не, **ҷон** ба ҷойи **ҷон** дорам.
Хуни ҳар дуи мо, ки яксон рехт,
Ватан онро ба ҳамдигар омехт.
Хуни худ бӯ кунам гар акнунам,
Бӯи **хуни** ӯ ояд аз **хунам**.

Такрори калимаҳои **чон** ва **хун** ифоданокии тасвирро таъмин намуда, боиси муассирии баён гардидааст.

М. Турсунзода дар кинодраматургияи тоҷик низ саҳми муносиб гузоштааст. Матни филмҳои «Қувваи бузург» (1949) ва «Ман ба духтаре воҳӯрдам» (1956) ба қалами Турсунзода тааллуқ дорад. Соли 1965 аз рӯи достони «Ҳасани аробакаш» адиб ҳамроҳи И. Филимонова киноповест таълиф мекунад. Ҳамчунин, М. Турсунзода бо ҳамкориҳои Д. Булгаков ва Л. Файзиёв киноповести «Аз Ганг то Кремл»-ро навиштааст, ки аз рӯи он филмномаи «Субҳи Ганг» офарида шуд.

М. Турсунзода соли 1943 либреттои операи «Тоҳир ва Зухро»-ро навишт. Либреттои «Тоҳир ва Зухро» аз се парда ва панҷ намоиш иборат аст ва дар давоми ҳатти сужет образҳои асосӣ, махсусан Тоҳир, Зухро, Маҳин ғаъл ва собитқадам мебошанд. Тоҳир ҷавони далер, сарбаланд ва дар роҳи муҳаббат содиқу фидокор аст. ӯ худ писари вазир аст ва ба духтари шоҳ ошиқ шудааст. Тоҳирро аз дарбор меронанд ва баъдтар ӯро ба сандуқ андохта ба дарё мепартоянд. Духтарони шоҳи Хоразм Тоҳирро аз дарё мегиранд ва ҳар се ба ӯ дил мебаранд. Шоҳи Хоразм розӣ мешавад, ки Тоҳир ба духтари хурдиаш – Маҳин хонадор шавад. Аммо Тоҳир боз ба назди Зухро омада, ба Қаработур ва падари дилдодааш набард мекунад.

Зухро низ дар вафодорӣ, садоқат ва шуҷоат аз Тоҳир монданӣ надорад, бо тамоми ҳастӣ ишқи худро муҳофизат мекунад ва Қаработурро, ки ба ӯ хаваси хонадоршавӣ дошт, бо ханҷар зада мекушад. Ҳар ду дилдода чун мебинанд, ки ба дасти ҷаллодони шоҳ афтада кушта мешаванд:

Не марг тарсонад маро,
Не зулми шоҳи пурчафо.
Ман домани ишқи туро
Ҳаргиз намесозам раҳо, –

гӯён худашонро аз баландӣ ба ҷарӣ ҳаво медиханд. Бо фоҷиа ба итмом расидани либреттои «Тоҳир ва Зухро» эътирози саҳти дилдодагон ба муҳити носолими иҷтимоӣ мебошад.

Дар асар бисёр лаҳзаҳои ҷолиби диққат ва хотирмон ба назар мерасад. Аз ҷумла, духтарони шоҳи Хоразм аз дарё сандуқи Тоҳирро ба мӯйҳои дарози худ печонда берун меоваранд.

Забони асар равон ва гуворо буда, содагӣ ва самимияти эҷодиёти шифоҳии халкро ба хотир меорад. Арияҳои Тоҳир (Ҷонона, маро ту ёр ҳастӣ ё не?), Зухро (Дарё равон аст секин-секин) сӯзи фироқ ва ҳолати руҳии образҳои асарро хеле ҷолиб ифода намудаанд.

Либреттоҳои «Шӯриши Восеъ», «Тоҳир ва Зухро» ва «Арӯс» дар пешрафти санъати операвии Тоҷикистон нақши судманд бо-зидаанд. Ин аст, ки тавлиди нахустин операҳои таърихӣ ва миллии тоҷикӣ ба номи М. Турсунзода вобаста аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом намоишномаҳои М. Турсунзодаро медонед?
2. Жанри намоишномаи «Хусрав ва Ширин»-ро муайян кунед.
3. Дар бораи якумин либреттои операи миллии тоҷикӣ маълумот диҳед.
4. Чаро Собир ба духтари хушкардаи модараш не, ба русдухтар Елена хонадор мешавад?
5. Саҳми М. Турсунзодаро дар кинодраматургияи тоҷик шарҳ диҳед.
6. Дар бораи образҳои Тоҳир ва Зухро маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Ин байт ба кадом достони Мирзо Турсунзода мансуб аст?

Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт,
Душманӣ орад ба мардум рӯзи сахт.

- А) «Ҳазон ва баҳор»;
Б) «Ҳасани аробакаш»;
В) «Садои Осӣ»;
Г) «Ҷони ширин»;
Ғ) «Чароғи абадӣ».
2. Силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» бо кадом шеър оғоз гардидааст?
А) «Меҳмони мағрибӣ»;
Б) «Боғи муаллақ»;
В) «Қиссаи Ҳиндустон»;
Г) «Тара Чандри»;
Ғ) «Бозгашт».

3. Аввалин асари сахнавии М. Турсунзода чӣ ном дорад?

- А) «Хукм»;
- Б) «Хусрав ва Ширин»;
- В) «Шӯриши Восеъ»;
- Г) «Роҳатхон»;
- Ғ) «Арӯс».

ДОСТОН

Назарияи
адабиёт

Достон (гоҳо дар шакли *дастон* низ истифода мешавад) дар луғат маъноҳои гуногун дорад. Як маънояш *овоза, маишхур, шухрат* мебошад. Ба ин маънӣ Ҳилолӣ гуфтааст:

Маҷнун чу фасонаи ҷаҳон шуд,
Он рози нухуфта *достон* шуд.

Рустами *Достон* низ ба ҳамин маъност. Мафҳуми дигари достон *қисса, саргузашт, ривоят* мебошад. Ба ин маънӣ Фирдавсӣ фармудааст:

Кунун, эй суҳангӯи бедормағз,
Яке *достоне* биорой нағз.

Дар истилоҳи адабӣ достон асари калонҳаҷмест, ки асосан ба назм эҷод гардида, дар он воқеаҳои гуногуни ҳаёти одамон мавриди тасвири бадеӣ қарор мегиранд. Достон таърихи қадима дорад. Ин жанри адабӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз ҷиҳати шаклу мазмун ба дараҷаи камолот расид. Адабиётшиносон 63 қисмати «Шоҳнома»-ро дар зери мафҳуми достон ном бурдаанд.

Достонҳои Фирдавсӣ ва ҳамасронии ӯ дар мавзӯҳои қаҳрамонӣ (пахлавонӣ) ва таърихӣ эҷод гардидаанд. Дар асрҳои XI–XII дар адабиёти тоҷик достонҳои ишқӣ – романтикии «Вис ва Ромин»-и Фаҳриддини Гургонӣ, «Хусрав ва Ширин» ва «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Низомии Ганҷавӣ таълиф гардидаанд.

Дар адабиёти классикии тоҷик жанри достон мавқеи муҳим пайдо кард ва навъҳои гуногуни он – достонҳои асотирӣ, паҳлавонӣ, таърихӣ, ошиқона, ирфонӣ, иҷтимоӣ, ахлоқию фалсафӣ, фоҷиавӣ ривоч ёфтанд. Достонҳои Фирдавсӣ, Низомии Ганҷавӣ, Шайх Аттор, Ҷалолиддини Румӣ, Хусрави Дехлавӣ,

Абдуррахмони Чомӣ, Абдулкодири Бедил ва ғайра дар байни дигар халқҳои ҷаҳон низ маълуму машҳуранд.

Дар адабиёти тоҷик дoston, асосан, дар шакли қофиябандии маснавӣ (аа, бб, вв...) эҷод мегардад. Вале, дар назми классикӣ дар таълифи дoston тарзҳои дигари қофиябандӣ низ истифода шудааст. Аз ҷумла, дostonи «Мушу Гурба»-и Убайди Зоконӣ дар шакли қофиябандии қасида (аа, ба, ва...) навишта шудааст. Дostonи «Панҷ ганҷ»-и шоири асри XVII Зиёӣ дар шакли қофиябандии мусаммати мухаммас (ааааа, бббба, вввва...) таълиф ёфтааст.

Такмили дoston

Дар адабиёти давраи нави тоҷик дoston аз ҷиҳати маъно васеъ гардида, шаклҳои тозаии адабиёти фаро гирифт. Дар дostonҳо баробари қофияҳои суннатӣ қофияҳои нав, ки ба воситаи назми рус ва Аврупо гузаштаанд, истифода мешавад. Аз ҷумла, дostonҳои «Ҳасани аробакаш»-и М. Турсунзода ва «Кӯчабоғи ошиқон»-и А. Шукӯҳӣ дар шакли мураббаъ бо қофияҳои *аббб* («Ҳасани аробакаш») ва *абаб* («Кӯчабоғи ошиқон») эҷод гардидаанд.

Дoston мувофиқи тарзи тасвир ҳам ба ҷинси ҳамоса ва ҳам ба ҷинси лирика муштарак аст, бинобар ин, ба ду навъ – *дostonи ҳамосӣ* ва *дostonи лирикӣ* ҷудо мешавад. Агар дар дoston воқеа, образ, сужет, зиддият ва характер мавқеъ дошта бошад, *дostonи ҳамосӣ* ном мегирад. Ба муколамаи Рустам ва Исфандиёр (аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ) дар майдони набард таваҷҷуҳ намоед. Ин ду паҳлавон сазовори якдигаранд. Ба ҳам самимона суҳбат мекунанд, якдигарро ба меҳмонӣ меҳонанд ва наҷоди худро ситоиш менамоянд. Муколамаи онҳо торафт қувват мегирад ва пеш аз набард ҷунин садо медиҳад. Исфандиёр ба Рустам мегӯяд:

«...Ту фардо бубинӣ ба овардгоҳ,
Ки гетӣ шавад пеши чашмат сиёҳ.
Бидонӣ, ки пайкони мардони мард,
Чӣ гуна бувад рӯзи нангу набард?»

Ҷавоби Рустам ҳам сазовор аст:

Бад-ӯ гуфт Рустам, ки: «Эй номчӯ,
Туро гар ҷунин омадаст орзу.
Танат бар тани Рахш меҳмон кунам,
Ба гурзу ба купол дармон кунам».

Дар достони лирикӣ танҳо сухани тавсифии шоир мавқеъ до-
рад, ки он аз номи қаҳрамони лирикӣ баён мешавад. Шоир фикру
ақида ва муносибати худро ба муҳимтарин рӯйдодҳои зиндагӣ
баён мекунад. Таваҷҷуҳ намоед ба банди зерин аз оғози достони
«Мавҷҳои Днепр»-и Муъмин Қаноат:

Эй Днепро, модари поки Тарас,
Назди ту даҳрӯза меҳмон омадам.
Аз лаби дарёи Панчи беқарор,
Аз Бадахшон, аз Бадахшон омадам...

М. Қаноат аз аввал то охири дoston чун қаҳрамони лирикӣ
ширкат меварзад ва тамоми мундариҷаи асар аз нигоҳи шоир
баррасӣ мешавад. Дар дoston образҳои шоири украин Т.Г. Шев-
ченко (1814–1861), Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Саидкул Турди-
ев (1912–1943) ва бародари М. Қаноат мушоҳида мешаванд. Вале
онҳо амал намекунанд, балки чун объекти муҳокима ва воситаи
андешаи қаҳрамони лирикӣ мебошанд.

Достони лирикӣ маҳсули асри ХХ мебошад. Шоирони тоҷик
аз дастовардҳои адабони аврупоӣ ва рус истифода карда, ин навъи
дostonсароиро ривож додаанд. Образи қаҳрамони лирикӣ бори
аввал дар «Манзараҳои сегона» (1933) ном дostonи А. Деҳотӣ
мавқеъ пайдо кард. Дар дostonҳои М. Турсунзода («Чароғи
абадӣ», «Чони ширин»), Ғ. Мирзо («366 паҳлу»), М. Қаноат
(«Мавҷҳои Днепр», «Сурӯши Сталинград») қаҳрамони лирикӣ
хеле ғаъл мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Оид ба маънои луғавӣ ва истилоҳии дoston маълумот диҳед.
2. Дар адабиёти классикии тоҷик кадом навъҳои дoston ривож ёфта-
анд?
3. Кадом шаклҳои қофиябандии дostonро медонед?
4. Чаро «Разми Рустам бо Исфандиёр» дostonи ҳамасӣ ва «Мавҷҳои
Днепр» дostonи лирикӣ ном гирифтаанд?
5. Оид ба хусусияти дostonи лирикӣ маълумот диҳед.

СОТИМ УЛУҒЗОДА

(1911 – 1997)

Шарҳи ҳол

Сотим Улуғзода 2 сентябри соли 1911 дар деҳаи Варзики ноҳияи Чуст (вилояти Намангони Ҷумҳурии Ўзбекистон) дар хонаводаи деҳқон ба дунё омадааст. Волидони Сотимхон аз табақаи кишоварзони камбизоат, вале соҳибдил будаанд. Модараш зани босавод буда, гоҳе машқи шеър мекардааст.

Сотимхон дар синни нуҳсолагӣ аз модар ва дар даҳсолагӣ аз падар бенасиб менамояд. Баъдан вай дар мактаби усули нав, ки дар Чуст ташкил шуда буд, ба таҳсил фаро гирифта мешавад. Соли 1925 ба сафи донишҷӯёни Дорулмуаллимини тоҷикии шаҳри Тошканд пазируфта шуда, соли 1929 онро хатм мекунад ва як сол дар ҳамин муассисаи таълимӣ ба касби муаллимӣ машғул мешавад.

Чор соли таҳсил ва як соли фаъолияти муаллимӣ дар Дорулмуаллимин дар ташаккули шахсият ва ҳисси худшиносии Сотимхон мусоидат менамоянд. Ӯ дар ин муддат ба эҷодиёти Рӯдакиву Фирдавсӣ ва дигар шахсутунҳои адабиёти ҳазорсолаи тоҷик шинос мешавад, ба С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, Нисор Муҳаммад, А. Фитрат барин шахсиятҳои фарҳангии тоҷик вомехӯрад ва аз забони профессори рус М.С. Андреев пандеро ба маънои «халки худро шинос» ба гӯш мегирад.

Ҳамчунин, дар солҳои дар Дорулмуаллимини Тошканд таҳсил карданаш С. Улуғзода ба донишҷӯӣ факултети шарқшиносии Университети Осиёи Миёна Клавдия Благовешенская¹ дӯстӣ пай-

¹ Улуғзода (Благовешенская) Клавдия Александровна (1909-1965) – мутарҷим ва фолклоршинос, узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон.

до намуда, баъдҳо ба ӯ издивоҷ намуд ва онҳо сохиби ду фарзанд – Азиз ва Нораҳон гардиданд.

Сотим Улуғзода соли 1930 ба пойтахти Тоҷикистон – Сталинобод омада, дар идораҳои рӯзномаҳои «Комсомоли Тоҷикистон» (ҳоло «Ҷавонони Тоҷикистон»), «Тоҷикистони сурх» (ҳоло «Ҷумҳурият») ва маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ» (ҳоло «Садои Шарк») фаъолият мекунад. Солҳои 1934–1937 вазифаи котиби масъули раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро ба уҳда дошт.

Фаъолияти журналистӣ С. Улуғзодаро водор менамуд, ки ба шаҳру ноҳия ва деҳоти тоҷик сафарҳо карда, зиндагии мардумро боз ҳам беҳтар омӯзад. Дар айни ҳол, дар ниҳоди ӯ шавқу рағбати таҳқиқи таърихи адабиёти тоҷик торафт меафзояд. Ин аст, ки соли 1940 ба аспирантураи Институти адабиёти ҷаҳонии Маскав дохил гардида, чиддан ба фаъолияти илмӣ мепардозад.

Соли 1941 баробари оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ Сотим Улуғзода ба сафи қувваҳои мусаллаҳ ҷалб мешавад ва то соли 1944 дар рӯзномае, ки ба фронти ғарбӣ тааллуқ дошт, фаъолият менамояд. Адиб соли 1944 аз сафи армия ба ақибгоҳ даъват мешавад ва то соли 1946 вазифаи раиси раёсати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро иҷро мекунад. Нависанда аз соли 1946 то охири умр танҳо ба кори эҷодӣ шуғл меварзад.

Сарнавишти С. Улуғзода баъди солҳои панҷоҳум ба душвории зиёде рӯ ба рӯ гардид. Писараш Азиз, ки хатмкардаи Университети давлатии ба номи Ломоносови Маскав буду он ҷо ба сифати омӯзгор фаъолият дошт, соли 1967, хангоми сафари расмӣ ба Ҳиндустон, аз сафоратхонаи Англия паноҳгоҳи сиёсӣ хоста ба хориҷа муҳоҷират намуд. Баъди ин ҳодиса С. Улуғзода ба таъқиби саҳти Ҳукумати Шуравӣ гирифтور гардид. Нависандаро аз сафи хизби коммунист ронданд, ҷоп ва тадриси асарҳои боздошта шуд.

Аз нимаи дувуми солҳои 80-ум сар карда, вазъи сиёсии мамлакат тағйир ёфт ва С. Улуғзода дар ҷодаи адабиёти тоҷик аз нав мавқеи муносиб пайдо намуд. Дар арафаи аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ адиб бо унвони Нависандаи халқии Тоҷикистон ва Ҷоизаи адабии ба номи Рӯдакӣ сазовор гардид. Нависанда соли 1992 шаҳри Маскавро истиқоматгоҳи поёни умр қарор дод.

Соли 1997 романи «Фирдавсӣ»-и С. Улуғзода ба сифати «Романи сол»-и Ҷумҳурии исломии Эрон пазируфта шуда, нависанда ба баҳои чиҳил сикаи тилло (баробари чаҳор ҳазор доллари америкоӣ) сазовор гардид. Ин охири мукофоте буд, ки соҳибашро дар зиндагиаш дарёфт намуд.

Нависандаи халқии Тоҷикистон ва Ходими шоистаи санъати Тоҷикистон Сотим Улуғзода 25 июни соли 1997 дар шаҳри Маскав алоқамандону мухлисонашро абадӣ падруд гуфт. Бо амри Ҳукумати Тоҷикистон ҳасади адиб ба Душанбе оварда шуд ва чанд соат сокинони пойтахти ҷумҳурӣ тавонистанд, ки дар толори Театри опера ва балети ба номи С. Айни бо нависандаи маъруфи тоҷик видеоъ намоянд. Манзили ҳамешагии С. Улуғзода дар мазори Лучоб қарор гирифт.

Фаъолияти эҷодӣ

Сотим Улуғзода нависандаи сермаҳсул буда, аз худ мероси бойи адабӣ, илмӣ ва публицсистиву тарҷумавӣ боқӣ гузоштааст. Фаъолияти нигорандагии адиб аз айёми таҳсилаш дар Дорулмуаллимини шаҳри Тошканд оғоз меёбад. Дар рӯзнома ва маҷаллаҳои «Овози тоҷик», «Раҳбари дониш», «Барои адабиёти сотсиалистӣ», «Комсомоли Тоҷикистон» аввалин навиштаҳоиаш дар шакли хабару мақола чоп мешаванд.

С. Улуғзода 18 сол дошт, ки бо ҳамкориҳои донишҷӯии факултети шарқшиносии Университети Тошканд Понов повести «Сом ва Дик»-и М.А. Алексеевро аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума намуд ва ин тарҷума бо кӯшиш ва дастгирии устод Айни ба нашр расид. Баъдҳо С. Улуғзода ин соҳаро бомуваффақият идома дод ва чун сермаҳсултарин тарҷумон дар адабиёти садаи XX-и тоҷик эътибор пайдо кард. Тарҷумаҳои С. Улуғзода, аз ҷумла асарҳои Э. Л. Войнич «Занбӯр» (1931), В. Билл Белосерковский «Ҳаёт даъват мекунад» (1935), Н. Погодин «Одами милтиқдор» (1940), К. Белсо-ни «Хидматгори ду хоча» (1944), А.Н. Островский «Гунаҳкорони бегуноҳ» (1945), М. Горкий «Модар» (1953), Шекспир «Ҳамлет» (1970), Молйер «Табиби зӯракӣ» (1972), Сервантес «Дон Кихот» (1974), Ч. Айтматов «Қуллаи Фудзияма» ҳоло ҳам аз беҳтарин тарҷумаҳо дар адабиёти тоҷик маҳсуб мешаванд.

С. Улуғзода ҳанӯз аз солҳои 30-юм ба таҳқиқи осори намо-яндагони шинохтаи адабиёти сеҳазорсолаи тоҷик тавачҷуҳ зоҳир намуд ва дар ин соҳа низ хидмати бедареғ анҷом дод. Ӯ чун узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон (1951) асару мақолаҳои

зиёд таълиф намуда, дар инкишофи адабиётшиносии тоҷик саҳми муносиб гузошт.

Як қатор мақолаҳои олим, аз ҷумла «Лохутии мо» (1933), «Анҷумани якуми нависандагони шуроии Тоҷикистон» (1934), «Садриддин Айни» (1935), «Дар бораи шоирони Помир» (1935), «Барои асарҳои сахнавии олисифат» (1947), «Дар бораи баъзе масъалаҳои танқиди адабӣ ва адабиётшиносӣ дар республика» (1954), ба адабиётшиносӣ ва нақди адабии давраи нави тоҷик бахшида шудаанд. Ҷамчунин, С. Улуғзода оид ба рӯзгор ва эҷоди шахсиятҳои барҷастаи фарҳангӣ, чун Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Ҳаким Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Аҳмади Дониш асару мақолаҳои пурқимат таълиф намудааст. Рисолаҳои «Аҳмади Дониш» (1946) ва «Пири ҳакимони Машриқзамин» (1980) дорои қимати калони илмӣ мебошанд.

Мақоми С. Улуғзода дар таърихи адабиёти давраи нави тоҷик чун нависанда ва драматург басо баланд аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. С. Улуғзода зодаи кадом деҳу вилоят аст?
2. Кадом солҳо дар Тошканд таҳсил кардааст?
3. Дар рӯзгори С. Улуғзода солҳои 1940–1944 чӣ ҳодисаҳо рух дод?
4. С. Улуғзодаро чаро маҳкум карданд?
5. Поёни умри Улуғзода дар кадом шаҳр гузаштааст?
6. Мазори С. Улуғзода дар кучост?
7. Оид ба тарҷумаҳои Улуғзода маълумот диҳед.
8. Кадом асарҳои илмию танқидии адибро медонед?

НАСРИ БАДЕИИ УЛУҶЗОДА

Осори насрӣ

Дар эҷодиёти С. Улуғзода насри бадеӣ, асосан, баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавқеъ пайдо мекунад. Дар очерку ҳикояҳои «Атака» (1944), «Бибӣ» (1946), «Саёхати Бухоро бо ҳамроҳии Айни» (1950), «Қаҳрамони Днестр, Висла ва Одер» (1967) воқеаҳои даврони шуравӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Воқеаи ҳикояи «Марги ҳофиз» (1972) бошад, дар Ҳиндустон рӯй медиҳад. Падар – ҳофизӣ бузург фарзанди хоинашро мекушад ва баъдтар худро низ ҳалок месозад. Мочарои падару писар

ва хифзи Ватан аз мавзуҳои қадимии адабиёти ҷаҳон мебошад, ки дар ҳикояи «Марги ҳофиз» тамоман ба таври нав тасвир ёфтааст.

Нахустин асари калонҳаҷми С. Улуғзода дар соҳаи насри бадеӣ қиссаи «Ёрони боҳиммат» (1947) мебошад, ки ба воқеаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ иртибот дорад. Дар асар образҳои Зайнаб, Ҷӯрабек ва Ориф мавқеъ доранд. Зайнаб аз майдони ҷанг «хатти сиёҳ» мегирад, ки шавҳараш Ҷӯрабек дар муҳориба қаҳрамонона ҳалок гардидааст. Ӯ баъди як соли мотам ба хоҷаи аз гапу калочаҳои мардум раҳой ёфта ба Ориф Каримов ном муҳандис издивоҷ мекунад. Вале дере нагузашта аз шифохонаи низомиёни шаҳри Тошканд мактуби Ҷӯрабек ба дасти вай мерасад. Лаҳзаҳои ҳассоси асар он аст, ки Зайнаб ду шавҳари қонунӣ дорад ва интиҳоб дар ихтиёри ин зани дар ҳолати парешонӣ қарордошта мебошад.

Зайнаб баъди андеша ва муҳокимаҳои зиёди мантиқиву ахлоқӣ шавҳари аввалаашро интиҳоб карда, дар беморхона мегӯяд: «Ман Ҷӯрабекро гирифта мебарам». Зайнаб бо ин сухан масъулияти азимро дар зиндагӣ ба уҳда гирифт, то ки Ҷӯрабеки аз ҷуфт даст маҳрумгаштаре наҷот бидиҳад ва ўро дубора ба ҷодаи зиндагӣ раҳсипор созад.

Аввалин романи С. Улуғзода «Навобод» (1953) мебошад, ки он ба масъалаҳои муттаҳидкунии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ободонии деҳоти тоҷик дар даврони шуравӣ бахшида шудааст. Ин асар дар таърихи адабиёти давраи нави тоҷик мавқеи муайян дорад.

Асарҳои насрии «Восеъ» (1967), «Ривояти суғдӣ» (1975), «Достонҳои «Шоҳнома» (1976; 1977), «Фирдавсӣ» (1985) ба мавзуҳои таърихӣ бахшида шудаанд. Дар эҷодиёти С. Улуғзода охири асари калонҳаҷми ӯ – «Фирдавсӣ» мавқеи босазо дорад. «Фирдавсӣ» романи мухташам буда, мавзӯ ва масъалаҳои зиёди ватанпарастиву ҳештаншиносиро дар бар мегирад. Нависанда дар маркази сужети роман нақши Ҳаким Фирдавсро гузошта, ўро ба сифати шоири ҳаққӯ, ростгӯ, ватанпараст, додхоҳ ва олиҳиммат тасвир менамояд. Дигар образҳои асар, аз ҷумла Фотимабону (ҳамсари Фирдавсӣ), Манижа ва Ҳушанг (фарзандони Фирдавсӣ), Абудулаф, Муҳаммад Лашкарӣ, Ҳусайн Қутайб, Салоҳиддини дуредгар, Унсурии шоир дар такмили образи асосӣ саҳм гирифтаанд. Адиб бо эҷоди «Фирдавсӣ» дар таърихи адабиёти давраи нави тоҷик як навъи тозаии романнависиро кашф намуд.

«Субҳи чавонии мо» қиссаи тарҷумаиҳолӣ буда, соли 1954 ба таъб расидааст. Сотим Улуғзода анъанаи ёддоштнависи адабиёти тоҷик, аз ҷумла «Ёддоштҳо»-и С. Айниро идома додааст. Қисса аз 57 боб иборат аст ва дар он воқеаҳои тасвир гардидаанд, ки солҳои 1916–1926 дар деҳоти атрофи шаҳри Тӯси вилояти Намангон ва шаҳри Тошканд ба вуқӯъ омадаанд. Мундариҷаи асар дар атрофи як оилаи деҳқони тоҷик (Умархон бо ҳамсараш ва писарҳояшон – Азиз, Собир ва Мухтор) баҳс мекунад.

Чараёни воқеа аз номи Собири хурдсол, ки таҷассуми даврони кӯдакии нависанда мебошад, баён мегардад. Панҷ боби аввали қисса зиндагии оилаи Умархонро дар деҳа дар бар мегирад. Собир дар аввал дар хусуси деҳа, падар ва модари худ ва лаҳзаҳои беғамии кӯдакӣ ҳикоя мекунад. Шароити танги зиндагӣ ва маҳсусан, хушксолию гуруснагии соли 1918 Умархонро маҷбур месозад, ки ба Тошканд кӯч бандад ва ба заводи пахта ба кор дарояд.

Собир дар бобҳои «Ба завод», «Дӯстони нав», «Лаклак», «Насиҳати падар», «Фаранҷӣ», «Рӯшноии ҳаёти нав» дар бораи шароити мусоиди зиндагӣ ва дӯстиву рафоқаташон ба ҳамсоҳҳои русзабони худ бо муҳаббату самимияти хос сухан меронад. Вале ин зиндагии осудаҳолонаи онҳо ҳамагӣ дуҷуним сол давом мекунад, ҳалос. Модари Собир ногоҳ бемор шуда, вафот мекунад. Падар ҳамроҳи Собиру Мухтор ба деҳа мекуҷад. Баъди чанде ба дидорбинии Азиз ба Тошканд рафта дигар барнамегардад. Собир ҳолати худро аз шунидани хабари вафоти падару бародараш дар боби «Ятимӣ» чунин баён кардааст: «Шабро зор-зор гирифта саҳар кардам. Барои он ки Мухтор аз хоб бедор нашавад, сарамро ба кӯрпа печонда бесадо мегиристам. Саргузаштҳои умри ёздаҳсолаам ба ёдам меомаданд...»

Дар бобҳои минбаъдаи асар Собир чанд муддат дар мактаби Муллозайниддин, чанд муддат дар мактаби нави деҳа ва баъд дар интернати шаҳри Тӯс таҳсили илм мекунад. Соли 1925 Собир чун талабаи пешқадам ба Дорулмуаллимани тоҷикии Тошканд роҳат мегирад.

Дар чанд боби минбаъдаи «Субҳи чавонии мо» таҳсили Собир дар Дорулмуаллимин тасвир ёфтааст. Аз ҷумла, дар боби «Халқи худро шинос» Собир таассуроти худро аз сухбати профессори рус Михаил Степанович Андреев, ки бо лаҳҷаи софи тоҷикӣ «ассалому алайкум, бачаҳо!» гӯён ба синф даромада буд, баён месозад: «Олими рус, ки нахустин бор ба ман «халқи худро шинос» гуфта буд, як умр дар хотири ман монд».

Собир айёми таътил ба деҳа меравад ва чанд муддат ба Мухтор хамроҳӣ карда, боз аз пайи таҳсил дар Дорулмуаллимин мешавад.

Образҳои қисса

Дар қиссаи «Субҳи ҷавонии мо» зиёда аз сӣ персонаж амал мекунад. Собир чун қаҳрамони асосӣ дар тамоми воқеаҳои қисса фаъолона ширкат дорад. Махсусан, дӯстӣ ва рафоқат ба Лёня, Паша, Серёжа барин кӯдакони рус боиси забондонӣ ва инкишофи ҷаҳонбинии Собир гардид. Ҳангоми аз Тошканд ба деҳа кӯч бастан Серёжа ба Собир китоб медиҳад:

– Ма, Собир, ин ба ту ёдгорӣ, – гуфт вай китобро ба ман дароз карда.

Ин ҳамон китоб буд, – китоби мусаввар бо суратҳои ҳайвонот ва мурғони ёбӣ, ки ман онро ҳар дафъа бо шавку ҳавас варақ мезадам ва аз тамошоияш сер намешудам. Серёжа медонист, ки ман ин китоби ӯро аз ҳамаи китобҳои дигараш дӯсттар медорам, бинобар ин, хостааст дар дами чудой онро ба ман бахшад. Ман аз шодӣ саросема шуда гумон кардам, ки Серёжа ҳазл мекунад. Аммо вай ҳазл намекард ва бо табассуми гарми дӯстона мегуфт:

- Ҳар вақте ки варақ задӣ, маро ба ёдат меорӣ.
- Хуб, – розӣ шудам ман. – Раҳмат.

Дар қисса симои падари Собир – Умархон низ барҷаста тасвир гардидааст. Дар тамоми асар зӯри бозу ва қуввату ғайрати Умархон равшан эҳсос мешавад. Ӯ корро манбаи ризку рӯзии инсон медонад. «*Дастони пурзӯри кормуштоқашро* ба ҳар коре, ки рост ояд, мезанад». Таркиби *дастони пурзӯри кормуштоқ* майлу рағбати Умархонро ба меҳнати ҳалол басо дилчасп ифода намудааст. Умархон ба ҳар коре, ки даст мезад, онро бо тамоми ҳастӣ ба ҷо меовард. Бинобар ин, фаъолияти кории ӯ чун гӯштингириаш ба мушоҳидачиён ҳаловат мебахшид. Боре бародари Умархон аз каландзании додарааш ба шавқ омада мегӯяд:

- Худо ба ту аҷаб зӯру қувват дода будааст, Умархон!
- Ҳо, лекин мулк надод, обу замин надод, ки ман ин зӯру қувватро дар онҳо кор фармоям.

Улуғзода дар чанд ҷойи асар ба панду насихат майл дошта ни Умархонро ишора намудааст. Умархон мехоҳад, ки панду ҳикматҳои ӯро ҳама аҳли оила шунаванд. Дар ин ҳолат дар каломи ӯ баёни мантиқӣ, таркибҳои ҳикматомез ва мақолу зарбулмасалҳо мавқеъ пайдо мекунанд: «Падарам суҳанашро давом дода гуфт:

- Аз ҳама гандатар се чиз аст: якум дуздӣ, дуюм ятимонро озор додан, сеюм бахилӣ... Худо дуздиро аз ҳама гандатар мебинад

– аз барои чӣ? Худо ба одам зӯру қувват медиҳад ва мефармояд, ки ин зӯру қувватро кор фармуда ризқи худатро пайдо кунӣ, дузд бошад, ин чизи табаррукро¹ (яъне, зӯру қувватро) ба гандагӣ сарф мекунад. Дузд бекор аст, аз бекор – Худо ҳам безор... »

Дар «Субҳи ҷавонии мо» образи занон, аз ҷумла модари Собир, Зебӣ, Нисохон бо муҳаббату самимият ва воқеӣ ба тасвир омадааст. Модари Собир зани порсо, босавод ва оқила мебошад. Ӯ Зебӣ ном духтари хоҳаршӯяшро баробари фарзандонаш тарбия мекунад ва ба ин духтари ятим хондан ва навиштанро ёд медиҳад.

Дар маҳаллаи Шиблии Тошканд то ба кори завод даромадани Умархон оилаи онҳо рӯзҳои вазнинро аз сар мегузаронад. Дар ин айём модари Собир бори зиндагиро баробари шавҳар, ҳатто аз ӯ зиёдтар ба дӯш мегирад: «Модарам доим чеҳрааш хира буд, кам гап мезад. Саҳар аз ҳама барвақт мехест ва шаб аз ҳама дер мехобид. Кӯдакашро парасторӣ мекард, хӯрок мепухт, либос мешуфт, аз субҳ то шом кор мекард ва шаб боз бача мемаконд ва гаҳвора мечунбонд. Гули рӯяш ҳазон шуда буд».

Дар мисоли боло нависанда ба воситаи ҷумлаҳои содаи хуллас ва тафсилӣ вазъияти тоқатфарсонӣ модари Собирро бомаҳорат тасвир кардааст. Махсусан, ҷумлаи «гули рӯяш ҳазон шуда буд» бо маънии рамзии худ ба ҷисму ҷони модар таъсири корӣ расонидани шароити ноҳинҷорро басо муассир ҷамъбаст намудааст.

Қиссаи тарҷумаиҳолии «Субҳи ҷавонии мо» бо забони фасеҳу дилкаш, услуби рехтаи баён, фарогирии ҳодисаву воқеаҳои давр ва ҷамъбастиҳои бадеии онҳо дар адабиёти давраи нави тоҷик мавқеи сазовор дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. С. Улуғзода кай ба насри бадеӣ чиддан рӯ меорад?
2. Асарҳои калонҳаҷми насрии нависандаро ном баред.
3. Сабаби ба мавзӯҳои таърихӣ рӯ овардани нависанда дар чист?
4. Чаро «Субҳи ҷавонии мо»-ро қиссаи таърихӣ номидем?
5. Образҳои қиссаро ном баред.
6. Чаро Собир рафиқони давраи бачагиаш – Лёна, Паша ва Серёжаро ба некӣ ёд мекунад?
7. Дар бораи образи Умархон чӣ медонед?
8. Образи занон дар ин асар чӣ гуна тасвир гардидааст?
9. Оид ба забони асар маълумот диҳед.

1 Табаррук — баракатдошта, муборак.

РОМАНИ «ВОСЕЪ»

Шӯриши Восеъ соли 1888 дар Бухорои Шарқӣ ба амал омада, пояи ҳукумати Манғитияро ба ларза овард. Дар насри бадеӣ асари калонҳаҷме, ки образи Восеъро ба тамоми паҳлу мавриди тасвир қарор дода бошад, романи «Восеъ» аст.

С. Улуғзода ба таърихи муборизаҳои адолатхоҳонаи мардуми кӯҳистони тоҷик ҳанӯз аз солҳои 30-юми асри XX мароқ зоҳир намуд. Баъдтар нависанда ба омӯзиши шӯриши мардуми тоҷик бо сардории Восеъ чиддан машғул шуда, солҳои 1961 – 1967 романи «Восеъ»-ро таълиф кард ва соли 1969 аввалин ҷопи китобии он дастраси хонанда гардид.

Сохтори роман

«Восеъ» ба жанри романи таърихӣ тааллуқ дошта, аз 33 боб иборат аст. Хонанда дар ду боби аввал нахуст ба симои манфӣ – Мирзоакрамбой ва баъд ба қаҳрамони асосӣ – Восеъ шинос мешавад. Ин ду образ (махсусан Восеъ) аз аввал то охири асар иштирок намуда, дар ҳалли зиддият ва масъалаҳои асосӣ мавқеи марказӣ доранд.

Дар боби дуюм чувозкундае тасвир ёфтааст, ки онро Восеъ ба пушт бардошта ба хонааш мебарад: «Восеъ чувозкундаро бағал карду озод бардошта ба болои харсанге гузошт ва баъд онро ба пушташ гирифта, ҳам шуда, калавида-калавида равон шуд.

– Намурӣ, Восеъ! Ёдат ба хайр!.. Қанд бизан! – қоил шуда таҳсин мекарданд шариконаш аз қафо.

Восеъ бори вазнини худро ба ҳавлиаш расонда, дар пеши дари чувозхона боэҳтиёт ба замин гузошт... Ва ба чувозкунда даст зада, мамнунона илова намуд:

– Соз! Аз тути пир тарошондамаш. Дар ин, иншооллох, бист-сӣ сол чувоз мекашам, занак».

Ин чувозкунда дар охири боби 33-юм низ зикр гардидааст. Вақте ки хоҳари Восеъ – Фотима аз Шаҳрисабз баргашта, хаба-ри ба дор кашидани бародарашро ба ҳамдиёронаш мерасонад, мардуми Дараи Мухтор ва деҳоти гирду атрофи он як ҳафта азо мегиранд: «Дар поёни ҳафтаи азодорӣ пирамарде ба чувозхонаи Восеъ ишора карда, ба ҷамоат чунин гуфт:

– Додарон! Дарин ҷо Восеъ чувозмекашид. Ин чувозкундаро худааш фармуда тарошонда буд. Биёед, аҳду паймон кунем, ки

хаминро аз Восеъ ба ёдгор нигоҳ медорем. Восеи шахид дар ватанаш қабр надорад, хамин чувозхона ба ҷойи қабраш зиёратгоҳи ӯ шавад. Омин оллоҳу акбар! Хурду калон – ҳама бо ҳамроҳии пирамард даст ба рӯй кашиданд».

Ин чувозкунда, ки ҳоло ҳам побарҷо буда, чун зиёратгоҳи мардум эътибор дорад, маъноии рамзӣ касб кардааст ва нишонҳои он аст, ки халқӣ тоҷик мисли Восеъ фарзандони баҳодуру сарбаланди худро ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунад. Баъди боби дувум, дар боби охири асар, такрор шудани ҷузъи чувозкунда робитаи мантиқии қисматҳои романро қувват бахшидааст.

Мисли хамин, истифодаи бамаврид ва моҳиронаи манзараи табиат, киёфа (портрет), муколама ва порчаҳои шеърӣ бандубастии лаҳзаҳои алоҳидаи «Восеъ»-ро таъмин намуда, боиси афзоиши ҷозибҳои тасвир гардидааст.

Сужети роман

«Восеъ» ҳодисаву воқеаҳоеро, ки дар охириҳои асри XIX дар қаламрави Бухорои Шарқӣ ба вуқӯъ пайваستا буд, дар бар мегирад.

С. Улуғзода хонандаро аввал ба амалиёти ҳарисонаи Мирзоакрамбой ном мансабдори аморати Бухоро шинос намуда, баъд ба тасвири зиндагии Восеъ ном марди кӯҳистонӣ ва аҳли оилаи ӯ мегузарад. Восеи чувозкаш бо ҳалолкорӣ, кавиירוдагӣ ва ёриву мададгорӣ дар байни ҳамдиёрон эътибори калон пайдо мекунад.

Дар Бухорои Шарқӣ хушксолӣ ба вучуд меояд ва аҳволи мардуми меҳнатӣ сол то сол бад ва тоқатфарсо мешавад. Дар хамин вазъияти барои аҳолии мавзъҳои Ховалинг, Балҷувон ва Сарихосор сангин амири нави Бухоро – Абдулаҳадхон (1885 – 1910) Мирзоакрамбойро мири Балҷувон таъйин менамояд ва супориш медиҳад, ки аз аҳолӣ андозаи сесоларо ҷамъ кунад. Мирзоакрамбой молу пули зиёде сарф карда, ба ин мансаб соҳиб шуда буд. Бинобар ин, дар бадали ду ҳафта хароҷоташро ду баробар рӯнда, барои ҳазинаи амир хам ҳадяи муносиб тайёр намуд. Ин амали беадолатона ва аз даҳони мардум кашиди гирифтани охириш лӯқмаи нон косаи сабри аҳолиро лабрез намуд ва боиси сарзадани шӯриш гардид.

Дехқонону ҷупонон ва дигар табақаҳои камбизоати аҳолии бекигарии Балҷувон бо калтаку шохину белу каланд ва тешаву табар мусаллаҳ гардида, «дод аз дасти мангит» – гӯён сарбозони бекии Балҷувонро торумор намуданд. Бек фирор кард. Амир Абдулаҳадхон ба кӯмаки мири шикастхӯрда ҳазор тан сарбо-

зи варзидаву мусаллаҳ фиристод. Ҳокими Ҳисор Остонакул – кушбегӣ ба сарбозони аз Бухоро омада дастаеро илова намуда, ба Балчувон сафар намуд.

Шуришгарон ба муқобили сарбозони аз Ҳисор омада, мири Кӯлоб ва дастаи ғоратгари Туғай мардонавор ҷангиданд. Аммо бо бему каланд ба муқобили сарбозони мусаллаҳ истодагарӣ қардан душвор буд.

Оқибат шуриш ба шикаст рӯ ба рӯ омад. Восеъро бо дӯстонаш (Назир, Одина, Саид-мерган, Нозим, Давлат Айюб) дастгир намуда, аввалан ёронашро ба қатл расонданд ва баъд худахро ба хузури амир Абдулаҳадхон бурданд. Чун амир дар Шаҳрисабз буд, Восеъро баъди ба амир нишон додан ба дор овехтанд.

Сужети асар бо таъкиди қадриноси и ҳамдиёрон, ки ҷувозкундаи Восеъро то ҳол аз харобшавӣ эмин дошта, деҳаи Дараи Мухторро ба зиёратгоҳ табдил додаанд, ба охир мерасад.

Дар маркази роман образи Восеъ қарор дорад. Тасвири ин образ аз лаҳзаи ба дуредгари Дараи Мухтор супориш қардани тарошидани ҷувозкунда оғоз меёбад. Дар ин ҳолат Восеъ соҳиби зан, се фарзанд ва обрӯю эътибор мебошад. Баъдтар нависанда воқеаҳои даврони ҷавонӣ, ба Назири сайёд бародархонд шудан, Аноргул ном духтарро ба занӣ гирифтани ва Шакар ном падари ғамхору ҳалолкор доштани Восеъро тасвир менамояд. Ин лаҳзаҳо сарчашмаи ташаккули характери қаҳрамон мебошанд.

Восеъ аз ҳама хислатҳои ҳамидаи инсонӣ бархурдор аст. Муҳим меҳнат мекунад, паҳлавон аст, нангу номусро дар ҷойи аввал мегузорад ва меъри асосии ӯ дар зиндагӣ ҳақиқату адолат аст.

Восеъ Ризо ном ятимбачаро ба тарбияи худ мегирад ва ба занаш, ки ба хона овардани ин бачаи оворагардро намехост, мегӯяд: «Аммо, ман мегӯям, ӯ бачаи хуб аст. Писархондаш кунем, савоб мешавад. Фоидааш ба ӯ, савобаш ба мо. Ту ба шумии ӯ, ба қилиқҳои бемазааш нигоҳ накун, ҷони ширин, инҳо ҳама аз бесарусомонӣ аст. Ман дониستم, ҷавҳари бача пок аст, тарбияташ кунем, одам мешавад, ба ман дастҳои хуб мешавад».

Восеъ дар ҷустҷӯии бародархондаш – Назир ба Ҳисору Қаршӣ ва Шаҳрисабзу Самарқанд сафар мекунад, дар мусофират ба беадолатӣ ва ноинсофиҳои мансабдорон дучор мешавад. Дар Самарқанд ба воситаи мулло Сафар ном ҳамдиёраш ба ақидаҳои маорифпарварии Аҳмади Дониш шинос мегардад. Ошноӣ ба

Образи Восеъ

зиндагии пурмочарои сокинони шахрҳои номбурда чаҳонбинӣ ва ҳисси худшиносии Восеъро афзун гардонда, мантиқи гуфтори ӯро боз ҳам қувват мебахшад. Пешвои шӯришгарон ба ҳар гуна таҳқир очизона тан додани шахсро чунин маҳкум менамояд: «Худо туро одам офаридааст, агар туро ҳар карда савор шаванду ту ба ин тан диҳӣ, тоқат кунӣ, одам нестӣ. Офарандаатро муттаҳам кардаӣ. Туро ба ноҳақ хор кунанд, зери по кунанду ту хап истӣ, номардӣ, ору номус надорӣ; занат ва фарзандонат, ёру дӯстонат ҳақ доранд, ки аз ту рӯй гардонанд».

Восеъ ба зарбаҳои зиндагӣ мардонавор тоб меорад. Вақте ки сарбозони амир бандихоро мебурданд, ду нафар зани сарбараҳна, пойлуҷ ва саропо хоқолуд ба муқобилияти сарбозон нигоҳ накарда пеш баромаданӣ мешаванд. Восеъ онҳоро мешиносад: яке духтараш Гульизор ва дигаре хоҳараш Фотима буд.

– Ота-а-а!.. Ота-а-а!.. – рӯканону мӯканон дод мезад Гульизор. Восеъ қадам нигоҳ дошт.

– Духтарҷонам!.. Хоҳаракам! – аз чигар фарёд кашид ӯ.– Алвидоъ! Ба модарат бигӯ, Гульизор, ба додараконат бигӯ, падари шумо ба золимон сар ҳам накард, чангид, шаҳид шуд!..

С. Улуғзода дар тасвири характери фардӣ ва симои ҳақиқии Восеъ аз ҷузъҳои бадеии **сар ҳам накардан, қад барафрохта рост истодан** бо маҳорат истифода кардааст. Аз ин ҷиҳат, вохӯрии Восеи асир ба амир Абдулаҳадхон омӯзанда аст. Амир Абдулаҳадхон сарвари шӯришгарони тоҷикро, ки пояи ҳукуматашро ба ларза оварда буд, дидан мецоҳад. Вохӯрии Восеъ ба амир дар ҳавлии қалъаи Шаҳрисабз ташкил мешавад. Вақте ки амир аз дари қалъа намудор мегардад, мансабдорон, сипоҳиён, нукарон – ҳама якбора ба таъзим ҳам мешаванд. «Дар байни саллаҳои сафеду сабзу кабуд ва телпақҳои сиёҳу сурхтобу хокистарранги қафқозии қариб то ба замин ҳамшуда танҳо Восеъ қад барафрохта рост меистод. Амир ба вай чашм дӯхт, вай ҳам ба амир чашм дӯхт. Восеъ гӯё бо нигоҳаш ба вай мегуфт: «Ту маро дидан хостӣ. Инак ман! Бубин! Душманони ту ҳама монанди мананд! Ман ҳоло асири туам, аммо ба ту сар ҳам намекунам, аз ту наметарсам!»

С. Улуғзода дар шахси Восеъ симои барҷастаеро офарид, ки аз корномаҳои он мардуми тоҷик солҳои сол дарси хештаншиносӣ меомӯзад. Аз ҷумла, ҳамдиёрони Восеъ Сафар Амиршоев, Саидқул Турдиев, Исмат Шарифов, Саидахмад Каримов ба хо-

тири дифоъ аз нангу номуси инсонӣ дар Чанги Бузурги Ватанӣ қаҳрамони ҳамаватани ҳешро тақдор карданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шӯриши Восеъ кай ва дар кучо ба вуқӯ пайвастааст?
2. Шӯриши Восеъ аз кадом солҳо таваҷҷуҳи С. Улуғзодаро ҷалб намуд?
3. Оид ба бандубасти асар чӣ гуфта метавонед?
4. Дар бораи сужети роман суҳан гӯед.
5. Ҷаро Восеъ қаҳрамони асосии асар доништа мешавад?
6. Кадам ҳислатҳои Восеъро медонед?
7. Ҷузъҳои бадеии **сар ҳам нақардан** ва **қад барафрӯхта рост истоданро** шарҳ диҳед.

ДИҶАР ОБРАЗҶОИ РОМАН

Ёрони Восеъ

Дар роман персонажҳои мусбасти Назир, Ризо, Нозим, Одина, Давлат Айюб, мулло Сафар, Саидалӣ ширкат мебарзанд ва ҳар кадоми онҳо дар инкишофи воқеаҳо ва ҳалли зиддияти асар саҳми муайян доранд.

Дар байни ёрон ва наздикони Восеъ образи писархонд ва баъдҳо домоди ӯ – Ризо зиёда диққатҷалбкунанда аст. Покиву росткорӣ, шавқу завқи ҷавонӣ, далерии ҷобуқӣ ва ҷуръату кордонии ин ҷавон хонандаро ба ваҷд меорад. Маҳсусан, муқобилияти Ризо ба сарбозони Остонакул- қушбегӣ ҳангоми гузаштан аз дарёи Вахш симои ӯро хеле хуб намоён месозад. Ризо ба муқобили душман аввал гулӯлаандозӣ ва баъд сангандозӣ мекунад ва ҷун як қисми сарбозон ба воситаи амад¹ аз дарё гузаштани мешаванд, ӯ худро ба об андохта ба амад мерасад ва бо кордча гупсарҳои² таги амадро ҷок карда, сарбозонро бо тире туфангу шамшерҳояшон ғарқ мекунонад. Ризо вақте ки ба соҳил мебарояд, тир меҳӯрад. Нозим Ризоро дар бағал гирифта ҷунин нола мекунад:

– Садқаат шавам, Ризочон, ту коре кардӣ, ки ҳеҷ фарзанди одам нақардааст. Номе тиро дар қиссаҳо нависанд, мебарзад. Кошки тире ба ман мерасиду ту сихат мемондӣ.

1 Амад — ҷӯбҳои ба ҳам баста, ки барои гузаштан аз дарё ба кор мебаранд.

2 Гупсар — машки оббарӣ, ки дарунашро пурбод карда, дар таги амад мебарданд.

Дар қатори симоҳои мусбат образи мулло Сафар мавқеи муносиб дорад. Мулло Сафар типии ҷавонони кӯҳистоние мебошад, ки дар шаҳр таҳсил карда, илмҳои гуногун ва хунаҳои заргарӣ, наққошӣ, муҳраканӣ, хаттотиро аз худ кардааст. Баъди шиносӣ ба ақидаҳои маорифпарварии Алломаи Дамирӣ дар ӯ инқилоби фикрӣ пайдо мешавад. Восеъ ва Назир дар Самарқанд чанд муддат дар хонаи мулло Сафар зиндагӣ мекунанд ва аз андешаҳои маорифпарварии ӯ баҳра мебардоранд. Мулло Сафар дар бораи давлатдорони замонаш, аз ҷумла, чунин андеша дорад: «Худои таоло аз ин амирони чоҳил, вазирони коҳил¹, сипоҳиёни гумроҳи гофил кайҳо рӯй гардондааст». Ва муҳокимаҳои мантиқиашро чунин хулоса мекунанд: «Давлати амир дер намепояд».

Мутаассифона, мулло Сафар то охир ба ақидаҳои иҷтимоии худ устувор наместонад, оқибати нохуши шӯришро ҳис карда, дар таҳлука меафтад. Хатои калони мулло Сафар ин буд, ки ӯ ба савганди риёкоронаи ҳоҷӣ Яъқуби мударрис оид ба бахшидани «гуноҳи» Восеъ бовар карда, дар паси обпари Гулдара паноҳ бурдани дӯсташро ошкор месозад.

Мулло Сафар чанд лаҳза ҳалосӣ ва озодии Восеъро дар ҳаёл оварда, дар дил хурсандӣ мекард. Вале чун яқин кард, ки Восеъ, Назир ва Давлат Айюбро ба Бухоро бурда мекушанд, фаҳмид, ки беихтиёр ба дӯстони худ хиёнат кардааст. Ин фоҷиа барои ӯ бисёр вазнин буда, оқибат боиси ҳалокаташ гардид. Мулло Сафар ба дастаи бандиён расида, дар назди Восеъ худро хиёнаткор номид ва баъд ба хонаи ҳоҷӣ Яъқуб рафта ба ӯ дарафтид: «Эй беимон! Каззоби² қасамзада! – дар нимторикии маҳтобшаб ба гиребони мударрис беҳудона чанг зад мулло Сафар. – Фиребгари дӯзахӣ! Восеъ кучост?! Ту ӯро ба куштан додӣ? Ту – дағопешаи кофиркеш динат, имонатро ба манғит фурӯхтӣ!»

Ин марди фиребхӯрда дар коҳдони ҳоҷӣ Яъқуб ҷон дод. Фоҷиаи мулло Сафар фоҷиаи зиёиёне буд, ки ба ҷараёни пурталотуми зиндагӣ назари воқеъбинона дӯхта натавонистанд.

Образи занон

Дар роман дар қатори Фотима, Аноргул, Гульзизор ва Заррагул барин образҳои мусбат симоҳои манфие чун Марзия ва Лутфия низ тасвир ёфтаанд.

Аз образҳои мусбат, пеш аз ҳама, хоҳари Восеъ – Фотима дар хотири хонанда нақш мебандад. Фотима ҳамагӣ дар се лаҳза

1 Коҳил — суст, танбал, лаванд.

2 Каззоб — дурӯғгӯ.

(дар бобҳои IV, XXV ва XXXIII) фаъолият дорад. Симои Фоти-ма, махсусан дар боби охири асар, хеле муассир ба назар мерасад. Вақте ки сарбозон Восеъ ва ду нафар бандии дигарро аз Балчувон ҷониби Ҳисор мебаранд, «Фотима монанди девонаҳо афтону хезон дод зада» ба корвон ҳамроҳ мешавад. Сарбозон ҳарчанд кӯшиш мекунанд, ўро аз корвон дур карда наметавонанд. Дар роҳ Фотима пӯшокҳои Восеъро мешўяд, нон, қурут, меваи хушк ба-рин хўрданиҳоеро, ки бошандағони маҳаллаҳои сари роҳ ба ў ме-доданд, ба бародараш пешкаш менамояд. Хохари дилсўз то пояи дори Шаҳрисабз ба бародараш қувват бахшида, охирин нигоҳи ўро дар худ эҳсос мекунад ва боз пойи пиёда, танҳову саргардон ба зодгоҳаш баргашта, хабари сарбаландона ба марг рӯ ба рӯ гаштани бародари шаҳидашро ба ҳамдиёронаш мерасонад: «Ака-ма ба дори баланд кашидан. Акам натарсид, сарбаланд ҷон дод. Халқон гуфтанд: «Ёдуш ба хайр, баҳодур будай!»

Нависанда бо тасвири пурсўзи ҷонфидоӣҳои Фотима нисбат ба бародари гирифтораш ба офаридани симои миллии духтари тоҷик муваффақ гаштааст.

Дар боби XXI лаҳзаи хайрбоди Восеъ бо аҳли оилааш тас-вир ёфтааст. Восеъ ба шўриш печидани норозигии мардумро дида, аҳли оилаашро ба деҳаи кўҳии Баландсар гусел менамояд ва ҳангоми хайрухуш ҳамсари азизашро дилбардорӣ менамояд. Аноргул низ ба шавҳараш хайрухуш мекунад ва аз ҳар ибора ва чумлаи ў бӯйи меҳр, садоқат ва вафодорӣ меояд:

– Доғ кардӣ маро, Восеъ, диламро об кардӣ, – гуфт Аноргул.
– Илоҳӣ сиҳат-саломат, хушу хуррам гашта биёй. Хонаи манғит бисўзад, ки ба сари мо ин аламу кулфат, ин зиндаҷудоиро овард... Ман агар мард мебудам, дар ҷойи ту ман ҳам ба манғит теғ ме-кашидам. Ман туро аз барои шердилӣ, мардонагӣ, ростқавлият дўст доштам, ҳозир аз пештара ҳам зиёд дўстат медорам... Тани зори ман дар ин ҷо ё дар Баландсар мемонад, аммо дилам, ҷонам бо туст. Ман ҳам аз ту розиям, Восеъ, сад бор розӣ...

Марзия ва Лутфия бошанд, аз образҳои мусбат бо ҷоҳилӣ, беномусӣ ва бадтинативу бахилӣ фарқ доранд. Макру ҳила ва рашку ҳасад дар ниҳоди онҳо ҷунон пурқувват мебошанд, ки ҳар ду ба куштор даст задаанд.

Марзия зоҳиран бадрӯй ва ботинан нопок аст ва ба ҳар ҷое, ки қадам гузорад, он ҷо ба вайрона табдил меёбад. Назири сай-ёд баъди вафоти занаш ба Марзия хонадор шуда, дар андак муд-

дат хонахароб ва сарсону саргардон мегардад. Ягона дилхушии Назир набераи дўстрӯяки дусолааш – Азиза буд. Марзия ҳамин тифли бегунохро ба чарӣ тела дода мекушад ва бо ҳамин оилаи Назирро тамоман бадбахт мегардонад. Умуман, Марзия ва Лутфия чун симоҳои манфур боиси бадбахтиҳои мардуми бегунох гардиданд.

Образи чафопешагон

Дар байни образҳои манфии асар Мирзоакрамбой, амир Абдулаҳадхон, Ҷобирдоруға, Саидасрор ва ҳоҷи Яъқуби мударрис мавқеи бештар доранд. Махсусан, кирдор ва ғаёлияти Мирзоакрамбой ҷолиб аст. Ҳирси манфиатҷӯӣ ва мансабталошӣ тамоми вучуди Мирзоакрамбойро фаро гирифтааст. Симои Мирзоакрамбойи мансабталош хангоми ба амри Абдулаҳадхон мисли бедона ба «чанг» даромаданаш хеле ночиз ва нафратовар ба назар мерасад: «Мирзоакрами шӯрбахт хоҳу ноҳоҳ ҳам шуда, ҳамчунин ҳолати чорпо ба худ гирифтуба ба ҷойи бедонаҳои худ ба чанг даромад. Ҳочикул ва ӯ ба якдигарашон нӯл мезаданд, каллачанг мекарданд, якдигарашонро ба танашон пахш менамуданд. Ҳочикул мисли бедона бол меафшонд, питпилик¹ мекард ва гоҳо бедона буданашро фаромӯш карда, монанди хар ҷуфтак мезад. Оқибат Мирзоакрамбойи фарбеҳу ғафс ба обу арақ гӯтида, нафасаш танг шуда ғалтида монд. Пешхидматони ҳоким уро ба пойғаҳ кашида, ба сараш аз сатил оби хунук рехтанд. Бечора тамоман аз ҳол рафта қариб буд, ки қолиб тийҳи кунад».

Хислату характери манфури Мирзоакрамбой аз забони зани сеюмаш ба таври возеҳ ошкор гардидааст. Вақте ки модари Зебӣ хабари ба Абдулаҳадхон пешкаш намудани духтари ноболиғашро мешунавад, ӯ ба Мирзоакрамбой дарафтода, дар зери қамчинзании шавҳараш фарёд мекашад: «Куш маро! Ё зиндаву зор дар гӯрам тикқону баъд духтарамро бурда ба ҳокимат тортуқ² кун! Шумо шармандаҳо, беномусҳо, мансаб гуфта бачаҳотонро мефурӯшед, ҳатто духтарҳои ноболиғатонро ба фоҳишагӣ медиҳед!..»

Образи Мирзоакрамбойро симои Абдулаҳадхон боз ҳам тақвият медиҳад. Абдулаҳадхон, чи дар замони валиаҳд буда-

1 Питпилик — овози тақлидии бедона (парандаи кӯтоҳпарвози хушхони чангара).

2 Тортуқ кардан — пешкаш кардан, пора додан.

наш ва чи дар замони амириаш, танҳо ба айшу нӯш, дилхушӣ, бедонабозӣ, шаҳватпарастӣ ва ришваситонӣ машғул аст.

Дар боби XIV лаҳзаи марги падараш – амир Музаффарро интизори кашидани Абдулахадхони валиаҳд¹ чолиби диққат аст. Абдулахадхон дар Кармина² хабари вафоти падарро бесаброна интизор аст. Зеро «ин хабар ӯро якбора соҳиби тахти аморат, молики рақоби³ сеюним миллион фуқарои мамлакат хоҳад кард. Ба назари тӯра вақт хеле ба оҳистагӣ мегузарад. Ӯ хавотир кашида фикр мекунад, ки мабодо мисли ду моҳ пеш падараш боз сихат ёбад! Инро фикр мекунаду ба худ ларзида дар дилаш мегӯяд: не, не, ҳеҷ мумкин нест, ки вай намирад! Бояд бимирад!»

Ҳирси бемайлони ба мансаби олий ва сарвату чоҳу чалол соҳиб гардидан Абдулахадро аз камтарин ҳиссиёти инсонӣ ва одатҳои одамгарӣ маҳрум гардонидаст, ба дараҷае ки ҳар чӣ тезтар вафот ёфтани падарашро бо ҷону дил хоҳон аст.

Нависанда дар офаридани характерҳои мусбату манфии роман услуби пуртазоди тасвириро истифода кардааст. Барои Назири шикорчӣ вафоти набераи дусолаш фоҷиаи бузургест, аммо Абдулахадхон хоҳони ҳар чӣ тезтар вафот ёфтани падараш мебошад; чун Фотима хабари қатли Восеъро ба ҳамдиёронаш расонд, мардум аз ғирифт ва «маъракаи азодорӣ як ҳафта давом кард. Аз деҳу дараҳои дуру наздик ба Дараи Мухтор тӯда- тӯда мардумон саллахошонро ба миён баста, ба даст асо ғирифта меоманданд, мотам мегрифтанд», аммо мурдаи амир Музаффарро «бо шитобу чадал... ба хок супурданд. Аз пушти тобути ӯ на вориси тахташ рафт ва на ягон писари дигараш».

Ҳамин тариқ, образҳои романи «Восеъ» ҳар қадам дорои ҳислату характери ба худ хос буда, дар маҷмуъ зиндагии як давраи таърихӣ халқи тоҷикро хеле табиӣ ва бо тамоми паҳлуҳояш инъикос намудааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дӯстон ва ҳаммаслакони Восеъ киҳо буданд?
2. Дар бораи корнамоии Ризо маълумот диҳед.

1 Валиаҳд — писари амир ё подшоҳ, ки ҳуқуқи баъди вафоти падар ба тахт нишастанро дорад.

2 Кармина — шаҳри 8 км дуртар аз Бухоро.

3 Рақоб — назорат кардан.

3. Сабаби ба фоҷиа анҷом ёфтани ҳаёти мулло Сафар дар чист?
4. Симои Фотима чӣ тавр тасвир ёфтааст?
5. Кадом хусусияти образи Мирзоакрамбойро медонед?
6. Образи Абдулахадхон чӣ гуна тасвир ёфтааст?
7. Нависанда дар офаридани образҳо аз услуби пуртазоди тасвир чӣ тавр истифода кардааст?

ФАЪОЛИЯТИ ДРАМАТУРГИИ С. УЛУҒЗОДА

Сотим Улуғзода аз аввалин драманависҳои касбии тоҷик аст. Нахустин пиесаҳои ӯ – «Шодмон» (1939), «Калтакдорони сурх» (1940) ва «Дар оташ» (1944) аз ҷиҳати ҳунари нависандагӣ нисбат ба драмаҳои дар он давра таълиф гардидаи дигар адибони тоҷик баландтар ва мукамалтар буданд.

Баъдҳо С. Улуғзода, чун «Ҷўяндагон» (1951), «Рӯдакӣ» (1958), «Ҷавонии Ибни Сино» (1960; ҳамроҳи В. Виткович), «Гавҳари шабчароғ» (1962), «Темурмалик» (1968), «Алломаи Адҳам ва дигарон» (1971), «Восеъ» (1971), асарҳои сахнавии бисёре офаридааст, ки онҳоро намунаи беҳтарини драматургияи тоҷик номидан мумкин аст. Дар намоишномаҳои таърихӣ адиб симои шахсиятҳои таърихӣ Рӯдакӣ, Ибни Сино, Темурмалик, Аҳмади Дониш, Восеъ воқеӣ ва ҳунармандона офарида шудааст.

“Ҷавонии Ибни Сино”

Зиндагӣ ва шахсияти алломаи бузурги Машриқзамин Абуалӣ ибни Сино таваҷҷуҳи Сотим Улуғзодаро ҳанӯз солҳои 30-юми асри ХХ ба худ ҷалб намуда буд. Адиб аввалин маториба бо ҳамкориҳои В. Виткович киноповести «Ибни Сино»-ро таълиф намуд, ки муҳимтарин давраҳои ҳаёт ва фаъолияти илмии Шайхурраисро дар бар мегирифт. Муаллифон баъди 30 сол боз ба ин шахсияти оламшумул муроҷиат карда, соли 1960 пиесаи «Ҷавонии Ибни Сино»-ро таълиф намуданд.

Сужет ва бандубаст

Намоишномаи «Ҷавонии Ибни Сино» аз ду қисм ва ҳафт сахна иборат буда, поёни зиндагии Шайхурраисро дар Бухоро фаро мегирад. Баъди муқаддима амалиёти образҳои мусбату манфӣ, аз як тараф, Ҳусайн (Ибни Синои 20-сола), Ситорабону (модари Ҳусайн), Ноҳид (хоҳари Абуиброҳими Сомонӣ,

дӯстдоштаи Хусайн), Абулфайз Чағонӣ (китобдори китобхонаи шоҳӣ – «Саввон-ал-ҳикмат», устоди Хусайн ва Ноҳид), Хуррам, Шамс, Убайд, Наҳвӣ (дӯстони Хусайн) ва, аз тарафи дигар, шайх Абутоҳир, марди олусчашм ва марди бинипачақ (муридони Абутоҳир) давом мекунад.

Дар сахнаи аввал зиддияти воқеаҳо сар мешавад. Хусайн аз дарки фалсафаи ҳақими юнонӣ – Аристотелис ниҳоят шод шуда, ба мардум садақа медиҳад. Ин хурсандии Хусайн ба чашми шайх Абутоҳир чун хор меҳалад. Шайх Хусайни ба фалсафаи Юнон машғулшавандаро бидъаткор ва кофир номида, аз пайи таъқиби ӯ мешавад.

Дар сахнаҳои II–IV қисми яқум паҳлуҳои гуногуни амалиёти Хусайн ошкор мегардад. Аз ҷумла, аз имтиҳони устод Чағонӣ бо сарбаландӣ гузаштан, ба шохдухтар Ноҳид шинос шудан, дар хонаи падарӣ ҳамроҳи модараш ба табобати мардум машғул шудани образи асосӣ ба тасвир омадааст.

Дар сахнаҳои қисми дуум бархӯрдҳои образҳои мусбату манфӣ ба авҷи аълои худ мерасад. Шайх Абутоҳир ба хони Туркистон – Насри Илек ба таври махфӣ алоқа намуда, таъқиби Хусайн ва устод Чағониро қувват медиҳад. Аз тарафи дигар, муҳаббати Хусайну Ноҳид назди устод Чағонӣ ва Ситорабону ошкор мегардад. Пиеса бо як рубоии машхури Умари Хайём анҷом меёбад:

Гар бар фалакам даст будӣ чун Яздон,
Бардоштаме ман ин фалакро зи миён.
В-аз нав фалаке дигар чунон сохтаме,
К-озода ба коми дил расидӣ осон.

Дар «Чавонии Ибни Сино» порчаҳои шеърӣ зиёд истифода шудаанд.

Образҳои асар

Дар байни образҳои мусбату манфӣ нақши Хусайн мавқеи асосӣ дорад. Хусайн чавони зирак, соҳибистеъдод ва ташнаи илму дониш мебошад. Ӯ дар овони чавонӣ асарҳои китобхонаи «Саввон-ал-ҳикмат»-ро аз бар карда, ба фалсафаи Юнони қадим шинос мешавад, китоби муқаддаси Зардушт – Авасторо мутолиа мекунад, барои мухлисони китоб менависад. Ноҳид барои Абулҳасани Наҳвӣ доир ба фалсафа ва ахлоқ 21 рисола навиштани Хусайнро шунида тааҷҷуб мекунад:

Ноҳид: бисту як рисола... Чанд вақт навиштед?

Ҳусайн: ду сол.

Ноҳид: дар ду сол ҳамин қадар китоб навиштед? Чӣ, магар шумо нахӯрдед, нахобидеду фақат навиштед?

Ҳусайн: ҳар рӯз ва аксаран шабҳо ҳам то бомдод. Ҳар шабонарӯз сӣ, чиҳил ва ҳатто панҷоҳ варақ навишта мешуд.

Дар мубоҳиса бо шайх Абутоҳир, ки ба қавли ӯ ҳамаи китобҳои ғайри дини исломро сӯзондан даркор аст, Ҳусайн мегӯяд: «Дониши ҳақиқӣ дар оташ намесӯзад, балки обутоб меёбад». Бо ин ҳама донишу фаросат ва қобилияти беҳамтои фитрӣ бо сабаби ҷавонӣ ва камтаҷрибагӣ ҷаҳонбинии Ҳусайн ҳанӯз пурра ташаккул наёфта буд. Ҳусайн фикри устодашро, ки «ачаб нест Абутоҳир ва пайравонаш қасди нобуд сохтани китобхонаро кунанд» мегӯяд, рад менамояд: «Онҳо ҳарчанд мутаассиб¹ ҳам бошанд, гумон намекунам, ки ба чунин ҷинояти азим чуръат кунанд».

Драматург характер ва шахсияти Ҳусайнро дар инкишоф ва такомул тасвир менамояд. Баробари таҷрибаи зиндагӣ андӯхтан, аз байн рафтани давлати Сомониён ва оташ гирифтани китобхонаи шоҳиву устодашро дидан иродаи ӯ қавӣ ва ҷаҳонбинияш мустаҳкам мегардад. Ҳусайн як умр гӯё васияту супориши устоду маҳбубаи нокомашро ба ҷо меорад, ки аз нав барқарор кардани ганҷинаи дониши «Саввон-ал-ҳикмат»-ро дархост намуда буданд. **Ноҳид:** «Ҳусайн! Шумо «Саввон-ал-ҳикмат»-ро зинда мегардонед, вай дар сару ёди шумост. Инро ба шумо на ман, балки устодамон мегӯяд. Шумо ин корро дар Хоразм анҷом медихед».

Образҳои устод Ҷағонӣ, Ситорабону ва Ноҳид низ ҳунармандона ва табиӣю ҷолиб ба тасвир омадаанд. Дар симои Абулфайз Ҷағонӣ анъанаи бойи китобдорӣ, мактабдорӣ ва таълиму тарбияи ҷавонон дар замони Сомониён таъкид ёфтааст. Устод Ҷағонӣ донишманди бузург аст, аз илмҳои диниву табиӣю огоҳии комил дорад ва ба тамоми ҳастӣ ба таълиму тарбияи шоғирдонаш – Ҳусайн ва Ноҳид кӯшиш менамояд.

Аз файзи таълими устод Ҷағонӣ Ҳусайн ва Ноҳид забонҳои авастой ва арабиро ба дараҷаи аъло аз худ менамоянд, таърихи илму адабиёту фарҳанги ҳеш ва ҷаҳонро мукамал меомӯзанд ва ба фалсафаву ахлоқи Юнони қадим мутаваҷҷеҳ мешаванд.

Дар пиесаи «Ҷавонии Ибни Сино» қувваҳои бадиरो шайх Абутоҳир ва муридони ӯ намояндагӣ мекунанд. Онҳо боиси сӯхта

1 Мутаассиб — шахсе, ки чизро кӯркӯрона тарафдорӣ ва пуштибонӣ мекунад.

нобуд шудани китобхонаи бузург, китобдори хирадманд ва ово-рагию бадбахтиҳои Хусайну Нохид гардиданд.

Мухтавои пиеса

С. Улуғзода руҳи таърихии даврро дуруст ба инобат гирифтааст. Масъала ва муҳтавои асосии пиеса нишон додани қисмати шахсиятҳои бузурги таърихӣ ва истеъдодҳои нодири фарҳангии халқи тоҷик мебошад. Драматург як давраи кӯтоҳи ҳаёти Шайхурраисро дар айёми ҷавонӣ нишон дода, таъкид мекунад, ки асоси эътибору эътирофи шахсиятҳои бузурги фарҳангӣ илму дониш аст. Донишро бошад, маҳз дар давраи ҷавонӣ аз худ кардан зарур аст.

Услуби нигориш

Забони «Ҷавонии Ибни Сино» сода, ра-вон ва образнок буда, ба руҳи таърихии асар ва замону макони воқеаҳои тасвиршаванда иртиботи комил дорад. Аз ҷумла, калима ва таркибҳои *нузул, улум, ашхос, ихвонуссафо, муслимин, алҳақ, анқариб, кутубхона, аҳком, уламо* шароит ва руҳи таърихии за-мони Сомониёнро батамом чилвагар месозанд.

Сухани устод Ҷағонӣ фасеҳ, образнок ва муассир мебошад. Панду ҳикмат, мақолу зарбулмасал ва таркибҳои маҷозӣ нутқи устодро рангин карда, ҷанбаи ахлоқии онро афзудаанд. Ҷағонӣ амалиёти хиёнаткоронаи Абутоҳир ва муридони ӯро чунин ху-лоса мекунад: «Ҳар ҷо ки қадами ин тоифа шахсҳо расид, ҳафт сол алаф намерӯяд». Хусайн ва Нохид, ки давраи донишҷуӣ ва айёми пурасрори ҷавониро аз сар мегузаронанд, гуфторашонро бо порчаҳои шеърӣ шоирони тоҷику араб ва иқтибосҳои илмӣ машҳур тақвият мебахшанд.

Услуби нигориши «Ҷавонии Ибни Сино» низ ҷолиби диққат аст. Хонанда ва тамошобин аз ҷараёни ташаккули шахсия-ти Хусайн дар айёми ҷавонӣ ба вачд омада, меҳоҳад, ки оид ба тақдири минбаъда ва дастовардҳои илмӣ ин нобиғаи даврон низ маълумот дошта бошад. Нависанда дар оғози қисмҳо ва анҷоми пиеса симои Умари Хайёмӣ Нишопуриро ба тасвир гирифта-аст, ки ӯ баъди чил соли вафоти Ибни Сино тақдири минбаъда ва моҳияти таълимоти Шайхурраисро мухтасар иброз медорад. Гуфтори Умари Хайём ҳикматомез ва пурмуҳтаво садо медиҳад: «Дар ҷайби фалак рози ниҳон бисёр аст. Шайхурраис он розхоро як-як ошкор намуда, шаҳри донише бунёд карданд. Баландтарин манораи ин шаҳр на он аст, ки ҳама медонанд, на панҷ китоби «ал-Қонун», балки китоби «Шифо» аст».

Ҳамин тариқ, симои Умари Хайём ва рубоихои алохидаи ӯ бандубаст, хатти сужет, забону услуби нигориш ва мундариҷаи ғоявии пиесаи «Чавонии Ибни Сино»-ро такмил дода, ба асар та-момият бахшидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Нахустин драмаҳои С. Улуғзода чӣ ном доранд?
2. Адиб кадом драмаҳоро дар мавзӯҳои таърихӣ эҷод кардааст?
3. Драмаи «Чавонии Ибни Сино» чанд муаллиф дорад?
4. Дар бораи сужет ва устухонбандии асар маълумот диҳед.
5. Оид ба образи Хусайн суҳан ронед.
6. Боз кадом образҳои мусбатро медонед?
7. Оид ба забони драма маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Кадом нависанда ҳангоми таҳсил дар Дорулмуаллимини Тошканд повести «Сом ва Дик»-и М.А Алексеевро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст?
А) Раҳим Ҷалил;
Б) Ҳаким Карим;
В) Пӯлод Толис;
Г) Ҷалол Иқромӣ;
Ғ) Сотим Улуғзода.
2. Аноргул, Давлат, Гулғизор, Ризо образҳои кадом асар мебошанд?
А) «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ;
Б) «Духтари оташ»-и Ҷ Иқромӣ;
В) «Восеъ»-и С. Улуғзода;
Г) «Вафо»-и Ф. Ниёзӣ;
Ғ) «Тобистон»-и П. Толис.
3. Образи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дар кадом асари С. Улуғзода офарида шудааст?
А) Дар «Ёрони боҳиммат»;
Б) Дар «Навобод»;
В) Дар «Қисмати шоир»;
Г) Дар «Субҳи чавонии мо»;
Ғ) Дар «Ривояти суғдӣ».

ОЧЕРК

(қиссаи мустанад)

Назарияи адабиёт

Дар радифи жанрҳои эпикӣ ё ҳамосӣ асарҳои насриё хастанд, ки дар асоси хуччат, воқеият, рӯйдодҳои дилчасп, ходисаҳо ва шахсиятҳои шинохтаи воқеӣ навишта мешаванд. Бинобар ин, дар онҳо нисбат ба жанрҳои ҳикоя, қисса, роман, дoston тахайюли нависанда мавқеи маҳдуд дорад. Чунин асарҳо ба хелҳои гуногун ҷудо мешаванд ва муҳимтарини онҳо *сафарнома*, *ёддошт* ва *очерк* мебошад. Пайдоиши сафарнома ва ёддошт ба адабиёти асримиёнагии тоҷик рост меояд, вале очерк маҳсули адабиёти давраи нав мебошад.

Очерк (қиссаи мустанад) дар адабиёти ҷаҳон ба пайдоиши матбуот вобаста мебошад. Аввалин намунаҳои очерк дар мамлакатҳои Аврупо пайдо шудааст. Маҷаллаҳои «Болтун» (1701 – 1717) ва «Зрителъ» (1711–1714) нахустин бор маводеро ҷоп кардаанд, ки аз нигоҳи шеваи баён ба очерк монандӣ доштанд. Баъдҳо як гурӯҳ қаламкашони Англия, Фаронса, Олмон, Италия, Русия кӯшиш мекарданд, ки навиштаҳои онҳо аз ҳар ҷиҳат ба ҳақиқати воқеӣ наздик бошад. Аз солҳои 30–40 асри XIX саркарда дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон очерк як воситаи табиғу ташвиқ ва оmodасозии мардум ба дигаргуниҳои куллии сиёсӣ ва иқтисодӣ гардид.

Очерки тоҷик низ ба пайдоиш ва ташаккули матбуоти он алоқаи ногусастанӣ дорад. Дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои «Бухорои шариф» (1912), «Ойна» (1913), «Рӯзномаи баҳри Хазар» (1914), «Садои Туркистон» (1914), «Иштирокиюн» (1918), «Шуълаи инқилоб» (1919) Мирзо Сирочи Ҳаким, Маҳмудҷоаи Бехбудӣ, Мунаввар Қорӣ, Абдурауфи Фитрат, Садриддин Айнӣ, Абдулло Авлонӣ, Абдулҳамид Сулаймон, Саидризо Ализода маводеро ба ҷоп расондаанд, ки дар онҳо ходисаҳои муҳими иҷтимоӣ аз нигоҳи шахсиятҳои воқеӣ таҳлил мешуд. «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ном асари С.Айнӣ, ки дар 9 шумораи соли 1920 ва 18 шумораи соли 1921 рӯзномаи «Шуълаи инқилоб» дарҷ гардидааст, аз тарафи нависанда очерк номида мешавад.

Дар солҳои баъдина шумораи маҷаллаву рӯзномаҳо меафзояд, ки ин ба фаъолияти боз ҳам бештари рӯзноманигорӣ ва очерк-

нависии адибон мусоидат мекунад. Очеркҳои «Колхозии «Коммунизм» ва «Тироии ҷаҳон»-и С.Айнӣ, «Ҳикоётии устоии мисриён»-и Ҳ. Карим, «Як қахрамони асри мо»-и Р. Ҷалил, «Зани ягонаи ҷумҳурият»-и Ҷ. Икромӣ, «Шарафи кор»-и Алӣ Хуш, «Вай шаҳри Ленинро мудофия мекунад»-и С. Улуғзода, «Кабири ҳоитӣ», «Азими мерган»-и Ф. Ниёзӣ дар тарбияи ҳисси масъулиятшиносӣ ва мамлакатдорӣ ҳар як фарди ҷомеа саҳми муносиб мегузоранд.

Дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ очерки тоҷик ҳам аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа ва ҳам аз лиҳози шакли услуби баён инкишофи такмил ёфт. Ба вучуд омадани очеркҳои алоҳида, ба мисли «Оё ҷӣ бояд кард?» (Ҷ.Икромӣ), «Имтиҳони аввалин» (П.Толис), «Муҳоҷирон» (Ф.Муҳаммадиев), «Ҷӯрасаркор» (А.Сидқӣ), «Қисмати тоҷик» (Сорбон), «Эҳёи дил» (Шодон Ҳаниф), «Ёхсу ва Ёхсучиён» (Карим Давлат), «Шинохти масъулият» ва «Як дидори бас деру кӯтоҳ» (Абдулқодири Раҳим) гувоҳи ташаккули навҳои гуногуни очерк дар адабиёти тоҷик мебошад.

Ҳамин тариқ, очерк масъалаҳои муҳими даври замон ва корномаи шахсиятҳои барҷастаро, ки дар рӯйдодҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа нақши арзанда доранд, мавриди тасвир қарор медиҳад ва дорои чунин хусусият мебошад: а) ҳамқадами замон буда, ба масъалаҳои рӯзмарраи зиндагӣ боҷуръат даҳолат мекунад; б) дар бораи рӯйдодҳои баҳс мекунад, ки дар як давраи муайян барои ҷомеа ва давлат аҳамияти дараҷаи аввал доранд. Яъне, *фаврият* ва *зарурият* ҳосил очерк мебошад. Ин аст, ки очеркро жанри ҷанговари адабиёт ва матбуот меноманд.

Очерк, асосан, ба навҳои *иҷтимоӣ*, *портретӣ*, *таърихӣ* ва *сафарӣ* ҷудо мешавад. Дар очерки иҷтимоӣ нависанда ба масъалаҳои доғи зиндагӣ дахл карда, дар асоси таҳлилу муҳокима ҳулосаҳои амиқи иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебарорад. Дар очеркҳои Ф. Муҳаммадиев «Раиси нав» (1955), «Муҳоҷирон» (1956) ва «Фаттоҳ ва Музаффар» (1958) масъалаҳои иқтисодии хоҷагии деҳоти Тоҷикистон дар солҳои 50-ум ва 60-уми асри ХХ аниқу муфассал тасвир гардидааст.

Дар очерки портретӣ зиндагӣ ва фаъолияти намоёндоғони пешқадами илму фарҳанг, хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои саноатӣ ва дигар соҳаҳои меҳнат тасвир мешавад. Масалан, дар «Эҳёи дил» (2003) ном очерки Шодон Ҳаниф фаъолияти меҳнатӣ, ҷаҳду талошҳои касбзҳудкунӣ ва маърифату масъулияти инсонии академики АФ Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба

номи Ибни Сино, профессори соҳаи тиб Неъматулло Усмонов самимона ба тасвир омадааст.

Дар очерки сафарӣ мушоҳидаҳои нависанда хангоми сафар мавқеи муҳим дорад. Очеркҳои сафарӣ хонандаро ба урфу одат, комёбиҳои илмию меъморӣ ва дастовардҳои меҳнатии сокинони кишварҳои дуру наздик шинос менамояд. Масалан, дар маркази тасвирҳои «Саёҳати Бухоро бо ҳамроҳии Айнӣ» ном очерки С.Улуғзода устод Садриддин Айнӣ меистад. Ин пири хирад айёми ҷавонӣ, донишандӯзӣ ва камолотро, ки ба солҳои 1890–1917 рост меояд, дар шаҳри бостонии Бухоро гузаронидааст. Шаҳри Бухоро, масҷиду мадрасаҳо, муҳити илмию адабӣ ва муносибати иҷтимоии зиёӣ, ки боиси ба дараҷаи нависандаи ҷаҳоншумул сабзидани ин писари деҳотӣ мегарданд, ба хонандаи тоҷик таассуроти амиқи маърифатӣ мебахшад.

Намунаи беҳтарини очеркҳои таърихӣ «Исёни Муқаннаъ» ва «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» ном асарҳои устод Айнӣ мебошанд. Агар дар «Исёни Муқаннаъ» муборизаи ниёғони мо ба муқобили арабҳои истилогар (VIII) нишон дода шавад, пас, дар «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» муқовимати халқи тоҷик бар алайҳи чингизиёни ғосиб тасвир меёбад. Нависанда корнамоиҳои Муқаннаъ ва Темурмаликро ба муқобили аҷнабиёни истилогар ба тасвир гирифта, бо ҳамин ба ҳамватанони замони худ дарси мардонагию далерӣ ва душманбадбинӣ меомӯзад.

Хулоса, очерк чун як қисмати муҳимми насри мустанад¹ дар адабиёти садаи XX тоҷик мавқеи арзанда дорад. Нависандагон Фазлиддин Муҳаммадиев, Аъзам Сидқӣ ва Мутеулло Начмиддинов дар адабиёти тоҷик чун очеркнависони беҳтарин шинохта шудаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Очерк (қиссаи мустанад) ба кадом чинси адабӣ дохил мешавад?
2. Очерк аз ҳикоя, қисса ва роман чӣ фарқ дорад?
3. Очерк дар адабиёти тоҷик кай пайдо шудааст ва сабабҳои пайдоиши он чист?
4. Навъҳои очеркро номбар кунед.
5. Дар бораи давраҳои инкишофи очерк дар адабиёти тоҷик маълумот диҳед.

¹ Насри мустанад — насре, ки ба санадҳо, ҳуҷҷатҳо ва воқеияту тасвирҳои воқеӣ асос ёфтааст.

ЧАЛОЛ ИКРОМӢ

(1909 – 1993)

Роҳи ҳаёт

Нависандаи халқии Тоҷикистон Чалол Икромӣ чун адиби пурқору сермаҳсул дар рушду нумуи насри давраи нави тоҷик ҳиссаи арзанда дорад. Адиб соли 1909 дар шаҳри Бухоро ба дунё омадааст. Падараш – Икромиддин таҳсилдидаи мадраса буда, баъдҳо ба мансаби қозигӣ расидааст ва дар таълиму тарбияи фарзандон кӯшиш намудааст. Падар ба фарзанди сеюм Чалол, ки дар дусолагӣ аз модар маҳрум гардида буд, бештар ғамхорӣ менамуд. Чалол аз хурдӣ ба илму дониш шавқу хавас пайдо мекунад ва ба мутолиаи дostonу қиссаҳои «Тоҳир ва Зухро», «Лайлӣ ва Мачнун», «Фарҳод ва Ширин», «Ҳотамнома», «Замчинома» машғул мешавад.

Чалол таҳсилро дар мактаби қуҳнаи Қарокӯл, ки чанд вақт падараш он ҷо қозӣ будааст, оғоз мекунад. Баъдҳо дар мактаби нав ва аз соли 1922 дар Дорулмуаллимини Бухоро таҳсил менамояд. Ҳангоми таҳсил дар Дорулмуаллимин ба хондани асарҳои тарҷумашудаи суҳанварони бузурги рус ва Аврупо Виктор Гюго, Александр Дюма, Максим Горкий, Оноре де Балзак, Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Николай Гогол, Иван Тургенев мепардозад: «Хондани ин китоб ва романҳо, – навиштааст ӯ, – ба ман чунон фоида овард, ки дар синф яке аз шогирдони пешқадам шудам».

Чалол Икромӣ баъди хатми Дорулмуаллимин (1927) чанд вақт дар Бухоро ба муаллимӣ машғул мешавад ва соли 1930 ба Сталинобод мекӯчад. Чанд муддат дар Кумитаи тоҷикшиносӣ кор кардааст. Баъдҳо котиби масъули маҷаллаи «Раҳбари дониш», мудири шуъбаи адабии Театри академии драмаи ба номи Лоҳутӣ,

муҳаррири Нашриёти давлатии Тоҷикистон буд. Солҳои бисёр ба кори эҷодӣ машғул буд. Соли 1993 аз ҷаҳон чашм мепӯшад. Шодравон дар мазори Лучоб ба хок супорида шудааст.

Фаъолияти адабӣ

Ҷалол Иқромӣ фаъолияти адабии худро аз шеърнависӣ оғоз намудааст. Соли 1927 бо маслиҳати устод Айнӣ қалами худро дар наср месанҷад ва худи ҳамин сол аввалин ҳикояаш бо номи «Шабе дар регистони Бухоро» дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» чоп мешавад. Ин муваффақияти аввалин адиби ҷавонро водор мекунад, ки минбаъд ба наср мароқ зоҳир намояд. Маҷмуаи аввалини ҳикояҳои Ҷалол Иқромӣ «Ҳаёт ва ғалаба» соли 1932 ба таъб расидааст.

Ҷалол Иқромӣ минбаъд бо роҳи тарҷума намудани бехтарин асарҳои адибони рус ва ҷаҳонӣ маҳорати эҷодинашро сайқал дода, ба навиштани асарҳои калонҳаҷм шуруъ мекунад. Нависанда солҳои 30-юм қиссаҳои «Тирмор» (1935), «Ду ҳафта» (1933), «Аз Москва чӣ овардӣ?» (1936) ва «Зухра» (1940)-ро менависад. Қиссаи «Тирмор» бо мазмун ва муҳтавои мукаммали худ адибро ба шохроҳи эҷодӣ раҳнамун месозад. Дар солҳои 30-юм Ҷалол Иқромӣ ҳамчунин ба навиштани романи «Шодӣ» пардохта, қисми якуми асарро соли 1940 ба анҷом мерасонад.

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941–1945) Ҷалол Иқромӣ чун тамоми қаламкашони мамлакати паҳновари Шуравӣ фаъолияти эҷодии худро баҳри химояи Ватан ва муборизаи беамон ба муқобили душмани ғаддор равона мекунад. Дар «Ҷавонҳо ба майдон мераванд», «Барои Ватан чони худро дарег намедорем», «Оҳанпора», «Хандаи пас аз гиря», «Шинел», «Достони марди танкшикан», «Қаҳрамони канори Днепр» ном очерку ҳикоя ва мақолаҳои публицистии нависанда корномаи ҷангӣ ва фаъолияти меҳнатии ҳамдиёрон васф мешавад. Фаъолияти ҷангӣ ва корнамоии ду Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Домуллоҷон Азизов (аз «Қаҳрамони канори Днепр») ва Ҳодӣ Кенчаев (аз «Достони марди танкшикан») ҷавонро ба муқаддас доштани хоки кишвар ва худшиносию озодандешӣ ҳидоят менамоянд. Ҳодӣ Кенчаев дар мактубаш ба падару модар мурочиат карда мегӯяд: «Намегузорем, ки дасти бегонае аз гулзори шумо гуле канад ва ё қадами ҳуке ба боғистони шумо афтад». Дар ҳақиқат, хушбахтӣ ва ҳаёти осудаи мо натиҷаи ҷонбозиҳои фарзандони шучои миллат аст.

Дар солҳои баъди ҷанг эҷодиёти Ҷалол Иқромӣ боз ҳам самараноктар мегардад. Нависанда дар баробари очерку ҳикояҳо таълифи асарҳои калонҳаҷмро низ давом медиҳад. Қисми дувуми романи «Шодӣ» ҳам навишта шуд ва асар соли 1949 ба таъби мерасад. Ҷамҷунин, қиссаҳои «Ҷавоби Муҳаббат» (1947), «Ситора» (1952), «Тори анкабут» (1960) ва романи «Ман гунаҳгорам» (1958) пай дар пай дастраси хонанда мегарданд. Мавзуи асосии асарҳои мазкур зиндагӣ ва маишати ҳамзамонон аст.

Рӯзгори душвори зани тоҷик дар ибтидои асри XX дар романи «Духтари оташ» (1960) ба таври воқеӣ ва муфассал тасвир ёфтааст. Ин роман дар насри тоҷик мавқеи калон пайдо кард ва нависанда барои ин асари пурбаҳояш соли 1964 ба Ҷоизаи адабии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ сарфароз гардид.

Ҷалол Иқромӣ мавзуи романи мазкурро дар романҳои «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» (1969) ва «Тахти воҷгун» (1974) давом медиҳад ва бо ҳамин дар насри тоҷик асари сегоноро бо номи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ба вучуд меоварад.

Ҷалол Иқромӣ ҳанӯз айёми мактабҳои «Таҳзиб-ус-сибён»-и С. Айниро мутолиа карда, эътиқодманди муаллифи ин асар гардида буд. Баъдҳо С. Айни чун устои раҳнамо ба фаъолияти эҷодии Ҷалол Иқромӣ мунтазам таваҷҷуҳ зоҳир менамуд. Қиссаи ёддошти «Устои ман, мактаби ман, худи ман» (1970) чун рамзи сипоси шогирд ба устод Айни бахшида мешавад.

Ҷалол Иқромӣ асарҳои ҳаҷвӣ низ таълиф намудааст. Нависанда анъанаи ҳаҷвнигории адабиёти хаттӣ ва даҳонии тоҷикро идома дода, бо номҳои «Саргузашти Сафармаҳсум» (ҳамроҳи нависанда Ҳабибулло Назаров, 1971) ва «Сафармаҳсум дар Бухоро» (1980) асари дучилдаи ҳаҷвӣ офарид. Воқеаҳои ин асар дар арафаи инқилоби Бухоро рӯй додаанд ва макони баргузории воқеаҳо мавзӯҳои Хисор, Қаратоғ, Қаршӣ ва Бухоро мебошанд. Қаҳрамони ин асар Сафармаҳсум чун образҳои ҳаҷвии асарҳои халқӣ – Афандӣ ва Мушфиқӣ мардумро ба дилхушӣ ва зиндадилӣ водор менамоянд.

Соли 1977 романи дигари Ҷалол Иқромӣ бо номи «Зоғҳои бадмур» ба таъби мерасад. Ин асар воқеаҳои солҳои 30-юми асри XX-ро дар бар кардааст. Ҷамҷунин, нависанда дар охири умр ба таълифи романҳои «Хатлон» (1986) ва «Гули бодом» (1991) машғул шудааст. Ин асарҳо аз ҳаёт ва фаъолияти шахсиятҳои номдору ҳунарманди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Миралӣ Махмадалиев (1914–2002) ва Тухфа Фозилова (1917–1984) ҳикоя мекунанд.

Ҷалол Икромӣ асарҳои сахнаӣ низ эҷод намудааст. Намоишномаҳои «Душман» (1933), «Тухми муҳаббат» (1937), «Дили модар» (1942), «Хонаи Надир» (ҳамроҳи А. Файко 1943), «Ситора» (1953) намунаи асарҳои сахнавии адиб мебошанд.

Ҳамин тарик, Ҷ. Икромӣ дар давоми умри бобаракати худ асарҳои зиёд офарида, ба хонандаи тоҷик ғизои маънаӣ ва завқи бадеӣ бахшидааст. Асарҳои нависанда ба забонҳои русӣ, ўзбекӣ, украинӣ, туркӣ, озарӣ, немисӣ, англисӣ тарҷума ва чоп гардидаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1979 адибро бо унвони Нависандаи халқии Тоҷикистон қадршиносӣ намуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Айёми тифли ва мактабхонии Ҷ. Икромӣ дар кадом шаҳр гузаштааст?
2. Сабаби дар мактаб чун шогирди пешқадам ном баровардани Ҷалол дар чист?
3. Ҳаёти Ҷ. Икромӣ дар Душанбе чӣ гуна гузаштааст?
4. Аввалин ҳикоя ва мачмуаҳои нависанда чӣ ном доранд?
5. Асарҳои дар солҳои 30-юм эҷодкардаи адибро номбар кунед.
6. Очеркҳои давраичангии нависанда ба кӣ бахшида шудаанд?
7. Сегонаи Ҷ. Икромӣ кадом романҳоро фаро мегирад?
8. Оё нависанда асарҳои ҳаҷвӣ низ дорад?
9. Романҳои дар охири ҳаёт эҷодкардаи Ҷ. Икромӣ кадомҳоянд?

РОМАНИ «МАН ГУНАҲГОРАМ»

Соҳт ва мазмуни асар

«Ман гунаҳгорам» ба зиндагии зиёиёни тоҷик дар деҳот ва муносибати иҷтимоию ахлоқии онҳо бахшида шудааст. Роман аз оғоз, шонздаҳ боб ва хотима иборат мебошад. Дар оғоз Ҷ. Икромӣ тавачҷуҳи хонандаро ба утоқи кории прокурор ҷалб менамояд. Шаҳси ба ҷавобгарӣ кашида дар назди прокурор мегӯяд: «Бале... бале... ман гунаҳгорам, ҳамаи гуноҳ аз ман содир шуд...»

Ин суҳан боиси пайдо шудани саволҳо мегардад: ин шахс кист? Чаро худро гунаҳгор мешуморад? Ва гуноҳаш чист? Мундариҷаи асосии асар ба саволҳои боло ҷавоб медиҳад. Ҳар боб бо эпи-

граф – як порчаи шеърӣ аз назми хаттӣ ё шифоҳии тоҷик шуруъ мешавад. Эпиграфҳо ба мазмуни бобҳо ишора карда, таваҷҷуҳи хонандаро ба мундариҷаи асар бештар менамоянд. Боби аввал ба табиати зебои деҳаи Лолазор ва зиндагии осудаҳолонаи оилаи директори мактаби деҳа Анвар Салимов бахшида шудааст. Нависанда мувофиқи мундариҷаи боб чор мисраъ шеърӣ Саъдиро чун эпиграф интихоб намудааст:

Алами давлати Наврӯз ба саҳро бархост,
Лашкари заҳмати сармо зи сари мо бархост.
Ҳар касеро ҳаваси рӯйи гуле дар сар шуд,
На ки ин валвала аз булбули танҳо бархост.

Чунин порчаҳои шеърӣ дар дохили бобҳои асар низ омада, боиси ифодаи боз ҳам ҷолиби мазмуну муҳтавои он мегарданд.

Мазмуни асар чунин аст: дар деҳаи Лолазор директори мактаб Анвар Салимов бо занаш – муаллимаи мактаб Сурайё ва ду фарзандаш осудаҳолона зиндагӣ доранд. Дар ин деҳа Мухтор Махсумов низ ҳаёт ба сар мебарад. Ӯ котиби шурои ҷамоа буда, бо Анвар муҳолифат дорад.

Рӯзе корманди идораи маорифи вилоят Зайнаб Кабирова ба рои тафтиши мактаби деҳа меояд. Зайнаб ҳафт сол боз бо Мухтор муносибати наздик дошт. Зайнаб бо ҳидояти Мухтор дар хонаи Анвар ҷой мегирад. Анвар ба ҳусну ҷамоли Зайнаб мафтун гардида, ба ӯ ошиқ мешавад. Мочарои ишқи нобахангоми Анвар дер давом намекунад, вале ба ин оилаи тинчу осудаи деҳотӣ ташвишҳои зиёд меорад.

Анвар, ки ба рои рафтори номуносибаш ҳам аз ҷониби Сурайё ва ҳам аз тарафи Зайнаб мавриди сарзаниш қарор гирифта буд, дар вазъияти ноороми руҳӣ меафтад. Дар ҳамин вазъияти ноҳинҷор ба рои овардани маоши муаллимон ба ноҳия рафта, баъди гирифтани пул дар хонаи як дӯсташ то мастшавӣ менӯшад. Дар бозгашт дар назди деҳаи Лолазор халтаи пулро фаромӯш карда, оқибат қораш ба мақомоти тафтишотӣ меафтад.

Мухтору Зайнаб, ки ба сафар баромада буданд, халтаи пулро меёбанд. Мухтори ҳарис пулро пинҳон карда, худ аз пайи ба мақомоти қудратӣ маълум кардани «ҷинояти» Анвар мешавад. Зайнаб баъди андешаҳои зиёд дар танҳои аз Мухтори бадхоҳу бадният ва фосиқ абадан тарки алоқа мекунад ва халтаи пулро бурда ба мактаб месупорад. Мазмуни асар басо ҷолиб аст.

Образҳои асар

Дар романи «Ман гунаҳгорам» асосан чор образ фаъолият мекунад: Анвар Салимов, ҳамсари ӯ Сурайё, Зайнаб Кабирова ва Мухтор Махсумов. Воқеаи асосӣ байни Анвари зебопараст ва Зайнаби танноз¹ сурат мегирад. Зайнаб зани беиродаест, ки дар ҳаёт раҳгум зада, ба доми Мухтори қаллоб² гирифта шудааст ва ҳоло роҳи наҷот мечӯяд. Чун Зайнаб ба деҳаи Лолазор омад, Анвар чанд муддат ишқи ӯро дар дил парварид.

Образи асосии роман Анвар мебошад ва масъалаҳои асар, пеш аз ҳама, ба воситаи образи ӯ ҳал гардидааст. Задухӯрд, асосан, дар ботин ва дили Анвар рӯй медиҳад ва дар ниҳоди ӯ байни ҳиссиёту ақл ва ишқи ногаҳониву вазифаи инсонӣ талош сар мешавад. Гирифтории Анвар ба ишқи нобаҳангом дар боби ҳафт хеле самимӣ ва муфассал тасвир гардидааст. Анвар айёми баҳор дар шаби маҳтобии Лолазор бо Зайнаб ба сайругашт баромада буд ва аз хусни дилчӯ, суҳанҳои дилангез, шеърхониҳои латифи ин зани ҷавон ба ваҷд омада, бо тамоми ҳастӣ мафтунӣ ӯ гардид. Рохбари мактаб як лаҳза фаромӯш кард, ки шахси баобруйи деҳа ва соҳиби зану фарзанд мебошад. Вале дарҳол ба худ омад ва ақро кор фармуд: «Дар ин ҷо ба хотири Анвар расид, ки гапро кӯтоҳ кардан лозим аст, агар ҳамин тавр рафта гирад, Худо медонад, ки суҳан то кучоҳо мерасад».

Анвар ягон нияти бад ё нопокие надошт ва фақат чанд рӯз дар қайди ин ишқи нобаҳангом монда буд, вале ин ҳодисаро боадолатона муҳокима намуда, барои ҳамин ишқу ҳаваси яклаҳзагӣ ҳам худро гунаҳгор шумурд, сабабҳои ба Сурайё, ба ин зани покдоману оқида хиёнат карданаширо ҷустуҷӯ намуда ба чунин натиҷа расид, ки беҳу решаи гуноҳ ана дар ҳамин аст: занро ҳурмат накардан! Инро ҳоло фаҳмида ва эътироф менамоем. Занро ҳурмат накардан худро ҳурмат накардан аст.

Анвар ҳуқуқ, ҳунар ва мавқеи иҷтимоии занро не, балки шаъни инсонии ӯро дар ҷойи аввал мегузорад ва шахсияти ин ҷинси латифро лоиқи ҳурмату эҳтиром мешуморад. Қаҳрамони асосии асар дар натиҷаи андешаи амиқ ва тафаккури зиёд ба ин ҳулоса расидааст. Бинобар ин, Анвар дар насри тоҷик қаҳрамони нав мебошад, ки масъулиятшинос буда, қобилияти худтаҳлилкунӣ ва худбаҳодихӣ дорад.

1 Танноз — нозкунанда, дилрабо.

2 Қаллоб — сохтакор, фиребгар.

Образи Сурайё низ чолиб ва ба худ хос мебошад. Ин образ дар асар чун зани ботамкин, рӯзгордида ва модари мушфиқу меҳрубон намоён мегардад. Ботамкинӣ ва дурандешии Сурайё махсусан, хангоми аз тарафи Мухтор расондани хабари бо Зайнаб ба лаби дарё рафтани шавҳараш равшан мушоҳида мешавад. Мухтори фитнагар бо ин ҳам қаноат накарда, манзараи «ишқварзии» Анварро ба ӯ нишон додан мецоҳад. Дар ин дам қатъияти хислати Сурайё батамом намоён мешавад: «Сурайё бо нафрат дасти худро аз дасти ӯ чудо карда гирифт. Равед аз ин чо! – гуфт ӯ. Дар овози Сурайё ончунон оҳанги нафрат ва бадбинӣ буд, ки Мухтор ба худ ларзид.

– Дафъ шавед! – гуфт Сурайё андак овозашро баланд карда ва бо дасташ ба сӯи берун ишора кард. Дую дубора ба хонаи мо пойи қадами шуми худро нагузored».

Тасвири пайдарпайи хислатҳои ҳамидаи Сурайё симои ӯро чун зани некукирдору инсонии комил дар хотирҳо мучассам менамояд. Рафтори вай баъди фаҳмидани маоши муаллимонро гум кардани шавҳараш аҳамияти муҳимми омӯзандагӣ ва тарбиявӣ пайдо мекунад. Сурайё ба «чӣ кор кунем?» гуфта савол додани шавҳараш мегӯяд: «Дар сандуқ ду либосворӣ сатин ва шохӣ дорем, костюми нави ман ҳаст, ҳалқаи тилло ва ангуштаринҳои аз модарам меросӣ ҳаст... Ҳамаи инро мефурӯшем...»

Ч. Икромӣ ба воситаи образҳои Зайнаб ва Мухтор мавқеи таълиму тарбияро дар ҳаёти инсон таъкид мекунад. Мухтор аз хурдӣ дар тарбияи падари ӯгай¹ – Абдулло менамояд. Абдулло, ки худ бо фиребгарӣ рӯз мегузaronд, Мухторро ҳам дар ҳамин руҳия тарбия намуд. Мухтор дар қаллобию дасисакорӣ² аз падари ӯгай гузаронд. Ин образ нафратовар ва дилнокаш мебошад.

Зайнаб духтари ягонаи раиси комичроияи вилоят – Очилбатрак мебошад ва муҳити оилавӣ ӯро нозук ва нозпарвар намудааст. Ҳамин зудбоварию кӯтоҳандешӣ боис шуд, ки ӯ ба доми тазвири³ Мухтор афтад. Оқибат бо мушкилӣ ва душворӣ тавонист, ки роҳи дурусти зиндагиро интихоб намояд. Азобу ташвишҳои Зайнаб гувоҳ бар он аст, ки дар интихоби рафиқи ҳаёти саҳлангорӣ қардан оқибатҳои нохуш дорад.

1 Падари ӯгай — падарандар.

2 Дасиса — макру ҳила.

3 Доми тазвир — фиреб, ҳила.

Услуби тасвир

Дар романи «Ман гунаҳгорам» услуби таҳлилии тасвир мавқеъ дорад. Аз ҷумла, дар кушодани олами маънавии персонажҳои асар *монологи ботинӣ* истифода шудааст. Нависанда ба воситаи монологҳо ҳар чизи дар дилу ниҳоди персонажҳо ҷойдоштаро ошкор месозад. Масалан, Сурайё дар бораи шавҳараш чунин андеша меронад: «Анвар содагӣ дорад ва зудбодар аст. Баъзан фиреб меҳӯрад, баъзан ба дом меафтад ва ногувориҳоро боз зуд фаромӯш мекунад боз ба ӯ ҳар чӣ гӯянд, бодар мекунад ва ҳар чӣ фурушанд, ба нақд харида мегирад».

Чунин услуби нигориш, ки *насри андеша* унвон гирифтааст, баъдҳо дар эҷодиёти Ф. Муҳаммадиев, Ёрун Кӯҳзод, С. Турсун, А. Самад, Ҷ. Ақобиров, Сайф Раҳим идома ва такмил ёфт. Вале номи Ҷ. Иқромӣ дар таърихи адабиёти тоҷик чун устои насри андеша боқӣ мемонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Романи «Ман гунаҳгорам» аз чанд боб иборат аст ва чӣ хел оғоз меёбад?
2. Эпиграфҳо ба мундариҷаи асар чӣ муносибат доранд?
3. Мазмуни романро баён намоед.
4. Чаро Анвар худро гунаҳгор мешуморад?
5. Кадом хислатҳои Сурайё ба шумо маъқул шуд?
6. Аз амалиёти Зайнаб ба чӣ хулоса омадед?
7. Оид ба услуби тасвири асар маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Анвар, Сурайё, Мухтор ва Зайнаб образҳои кадом асари Ҷалол Иқромӣ мебошанд?
 - А) «Духтари оташ»;
 - Б) «Тори анкабут»;
 - В) «Ман гунаҳгорам»;
 - Г) «Тухми муҳаббат»;
 - Ғ) «Ситора».

РОМАНИ «ДУХТАРИ ОТАШ»

Таълифи китобҳои «Духтари оташ», «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва «Тахти вожгун» зиёда аз 15 сол давом мекунад. «Духтари оташ» воқеаҳои ибтидои асри XX то инқилоби Бухороро фаро мегирад. «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва «Тахти вожгун» ба воқеаҳои солҳои 1920–1922 оид мебошанд. Дар асарҳои сегона зиёда аз 300 персонаж фаъолият доранд.

Бандубасти асар

«Духтари оташ» дорои сужети мураккаб ва мавзӯҳои гуногун мебошад. Нависанда солҳои зиёд воқеаҳои таърихии Бухорои ибтидои асри XX ва тақдири таърихии занони тоҷикро дар ин давра меомӯзад.

Дар ин миён саргузашти Саломат Ҷаҳонгирова ном зани муборизу далер таваҷҷуҳи ўро бештар ба худ ҷалб мекунад. Ин зани 76-солаи бухороӣ дар хурдӣ ҳамроҳи модаркалонаш – Дилором-каниз дар ҳавлии Қароқулибой хидмат мекардааст. Баъди вафоти модаркалон рӯзгори ғочианокеро аз сар гузаронида, баҳри зиндагии арзандаи занони тоҷик талош мекунад. Саргузашти Саломат Ҷаҳонгирова ба нависанда барои навиштани асари «Духтари оташ» роҳ мекушояд.

Аз ин рӯ, дар «Духтари оташ» як қисм образҳо шахсҳои таърихианд ва баъзан, бо номҳои худашон дар асар ширкат доранд. Аз ҷумла, прототипи образи Фирӯза Саломат Ҷаҳонгирова буда, Дилором-каниз бо номи худаш ширкат дорад.

Романи «Духтари оташ» аз се қисм иборат аст. Қисми «Дилором-каниз» аз ҳафт боб иборат буда, рӯзгори Дилором-каниз ва набераи ӯ – Фирӯзаро дар гузари Абдуллоҳҷаи Бухоро дар бар мегирад. Ин қисмат саргузашти Дилором-кампири навадсола, ба мактаби Оймуллои танбӯр даромадани Фирӯза ва мочарои тӯйи Ғаниҷон-бойбачаро фаро гирифта, бо марғи Дилором-каниз анҷом меёбад.

Қисми дуюм «Дарбадарӣ» ном дошта, аз 16 боб иборат аст ва тақдири Фирӯзаро баъди марғи модаркалонаш фаро мегирад. Дар ин бахш воқеа миёни образҳои мусбат ва манфӣ торафт шиддат меёбад ва Фирӯза бо ёрии хешовандон ва эътиқодмандонаш Хайдарқул, Асо ва Аҳмадҷони машқоб аз дасти Ғаниҷонбой ҷон ба саломат мебарад.

Қисми «Дӯст ва душман» аз 14 боб иборат буда, фаъолияти Фирӯза ва ҳаммаслақонашро то инқилоби Бухоро фаро мегирад.

Бархам хӯрдани ҳукумати амири барои Фирӯза ва дигар заноне, ки ба ҳарамсароии амир хидмат мекарданд, ҳодисаи фараҳбахш буд.

Умуман, дар романи «Духтари оташ» 130 персонаж мушоҳида мешавад ва ба воситаи амалиёт ва бархӯрди онҳо масъалаҳои бисёре мавриди тасвир қарор мегиранд. Образҳои Дилором-каниз, Фирӯза, Аҳмадҷони машқоб, Оймуллои Танбӯр, Шамсия, Асо, Ҳайдарқул, Истад (мусбат), Ғаниҷон-бойбача, Абдурахмонбек, Мағфират, Қароқулибой, Нусратулло (манфӣ) ҳар кадом дар ҳалли зиддиятҳои асар саҳм гирифтаанд.

Образи занон

Дар байни мавзӯҳои гуногуни «Духтари оташ» мавзуи зан мавқеи марказӣ дорад. Ҷалол Иқромӣ дар тасвири образи занон роҳи усулҳои ба худ хосро истифода кардааст. Нависанда зиндагии камбағалона ва ҳаёти ногувори табақаҳои поёни занони тоҷикро тасвир карда, пеш аз ҳама, масъалаҳои шаъну эътибори инсонӣ, иззати нафс, сарбаландӣ ва шарафу номусро ба миён мегузорад.

Дилором-каниз як умр хидмати боёну мансабдоронро ба ҷо овардааст. Ӯ бо азобу қулфат даврони ҷавонӣ ва миёнсолиро аз сар гузаронд ва шоҳиди беадолатию нобаробариҳои зиёде гардид. Хислати Дилором-каниз дар ҷараёни зиндагӣ такмил меёбад ва рафта-рафта ба дараҷае мерасад, ки назди қувваи иродаи вай ҳама забардастон ва шахсони мағруру худписанд очиз мемонанд. Кампир намегузорад, ки касе ӯро таҳқир кунад, обрӯю эътиборашро паст занад ва ягона набераашро ранҷонад. Дилором-каниз ба оқсақол¹, ки ӯро ноқисулақл меномад, чунин ҷавоб медиҳад:

– Ту, оқсақол, ханӯз ба собуни ман ҷомашӯйӣ накардаӣ! – гуфт вай таҳдидомезона. – Ноқисулақл бошам ҳам, ҷавоби садта ту барин буғузаъламҳоро гуфта метавонам. Беҳтар, ки машмаша накарда, аз атрофи сари дегат бохабар шав!

Суханҳои нишонраси вай ҳар гуна рақиби тундмизочро ҳам мағлуб менамояд. Бойдухтари даҳанкалону ҳавобаланд Мағфират рӯзи тӯяш Фирӯзаро меранҷонад ва ба ғазаби Дилором-каниз гирифтгор мешавад. Ба суханҳои кампир: «Шӯҳиатонро ба тайи чимилчиқ² чамъ карда монед, пошшоҳон³!» ё «бисёр телба⁴ нашавад, пошшоҳон, ба сӯзу гудоз вақт меёбед» Мағфират ҷавоб ёфта

1 Оқсақол — сардори маҳалла, шахси бозътибор.

2 Чимилчиқ — чодар, чодари арӯсӣ.

3 Пошшоҳон — шоҳдухтар, духтари баландмартаба.

4 Телба — саросема шудан, шитоб кардан.

наметавонад. Дилором-каниз дар айни ҳол зани ҳалиму меҳрубон аст. Ў такагоҳ ва саробони наберааш Фирӯза, Оймуллои танбӯр, Аҳмадҷони машкоб, Асо мебошад. Ба Ҳайдарқул, ки қасоси зану фарзандашро аз Ғаниҷонбой гирифтан меҳост, маслиҳатҳои Ғоидаовар медиҳад.

Агар образи Дилором-каниз танҳо дар «Духтари оташ» ба назар расад, пас образи Фирӯза дар «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва «Тахти вожгун» низ давом мекунад. Вале хислату шахсияти ин образ дар китоби аввали сегона инкишоф ва такмил меёбад. Баъд аз вафоти Дилором-каниз Фирӯзаи 12-соларо Оймуллои танбӯр ба тарбияи худ мегирад. Ин зани бомаърифат ва меҳрубон ба Фирӯза савод меомӯзад ва ўро ба пастиву баландиҳои зиндагӣ ошно месозад.

Фирӯза як муддат дар ҳавлии Ғаниҷонбой дар қатори канизони ў ҷой гирифт. Меҳнати вазнин ва муносибати дағалона дар ин даргоҳ боиси обутоб ёфтани характери Фирӯза гардид ва дар ниҳоди ў ҳисси кӯшишу талошро бедор кард: «Наход ки ман ҳам мисли Шамсия, мисли Савсан ҷавонмарг шавам. Не, ман бояд аз ин даргоҳ, аз ин варта начот ёбам».

Хислатҳои сарбаландӣ, кордонӣ ва ҳақталошиҳои Фирӯза аз модаркалонаш ба мерос мондааст. Ў дар охири асар чун зани собитқадам ва дорои иззати нафси баланд ба назар мерасад. Суҳанони зерини Фирӯза симои ҳақиқии ўро равшану возеҳ нишон медиҳанд: «Рафта ба амир ва Пошшобибӣ гӯед, ки, – гуфт бо овози баланд Фирӯза, – мо аз оташ, аз аҷал ва аз тиру туфанг наметарсем. Оташ ҳам, аҷал ҳам, тиру туфанг ҳам аз азобу уқубати бандагӣ, канизӣ ва дарбори шумо беҳтар аст! Сӯзаду хокистар шавад хонумонатон, ки хонумони моро сӯхтед».

Дар китоби «Духтари оташ» ҳар як образ, хоҳ асосӣ бошад ва хоҳ ёрирасон, симои хоси худро дорад. Махсусан, образҳои Оймуллои танбӯр ва Шамсия ҷолиби диққатанд. Оймуллои танбӯр ба таълиму тарбияи Фирӯза ва Шамсия саҳм дорад ва шогирдонро чун фарзанд азиз медорад. Ин ҳолатро, алалхусус, аз тасвири лаҳзаи хатхонии Оймулло бармало мушоҳида кардан мумкин аст. Шамсия, духтари Абдурраҳмонбеки миршаб, чун нишонаи эътироз ба қувваҳои бадӣ худкушӣ мекунад ва пеш аз марг як порча хатти видой менависад. Падар баъди ба ҳок супоридани духтараш Оймуллои танбӯрро барои хондани хатти Шамсияи марҳум даъват мекунад.

Оймулло хангоми хондани мактуб чандин маротиба модарвор мегиряд. Аз ҷумла, баъди хондани байти зерин:

Фами замона хӯрам ё фироқи ёр кашам,
Ба тоқате, ки надорам, кадом бор кашам?

Оймулло боз ба зӯрӣ гирияшро фуру бурду гуфт:

– Саъдихонам, шеърдонам, шоираи ширинкаломам!

Мактуби видоии Шамсия басо пурсӯз ва ҷонгудоз буда, дар айни ҳол муносибати самимонаи устоду шогирдро ба таври возеҳ ошкор месозад. Шамсияи ноком дар охири мактуб аз падар хоҳиш мекунад: «Шумо агар арвоҳи маро шод кардан хоҳед, Оймуллои азизамро мухтарам шуморед».

Дар асар накши мардон низ назаррас аст. Образҳои мусбат Ҳайдаркул, Асо, Аҳмадҷони машқоб, Ашрафҷон, Истад – ҳама мардони оқил, росткор, поктинат ва адолатхоҳ мебошанд ва дар ҷараёни зиндагӣ ботинан комилтар мегарданд. Ҳайдаркул дар аввал танҳо баҳри қасосгирӣ аз Ғаниҷонбой ва Саиди маст бархоста буд: «Акнун ман танҳо барои як мақсад зиндагӣ мекунам: ниқор!¹ Аз душманонам ниқори духтари нокомам, ниқори зани кулфатзадаам ва ниқори худамро мегирам». Вале баъдтар маҳдудии мақсади худро дарк намуда, баҳри озодӣ ва хушбахтии тамоми ҳамватанон талош меварзад.

Образҳои манфӣ низ боварибахш ва табиӣ ба тасвир омадаанд. Нависанда гоҳо персонажҳои манфиро ба андеша водор намуда, ҷаҳони ботинии онҳоро равшану возеҳ мекушояд. Масалан, дараҷаи баланди беномусӣ, гарданшаҳӣ ва ҷоҳилии Абдурраҳмонбеки миршаб аз андешаи зерини ӯ маълум мешавад: «Миршаб... хатро... ба кисабағалаш андохт ва... аз ҳаёлаш мегузаронид, ки ба ҳамаи ин ҳодиса ва фоҷиа, пеш аз ҳама, мактаб ва босаводӣ гунаҳгор аст, агар Шамсия босавод намешуд, агар шеърдону китобхон намебуд, ҳеч гоҳ ба чунин роҳ қадам намегузошт».

Ҳамин тариқ, образҳои «Духтари оташ» дар баробари таъсири бадеӣ доштан хонандаро водор мекунанд, ки ба ҷомеа ва одамон муносибати оқилона дошта бошад ва аз ҳар рӯйдоди зиндагӣ панде гирад.

1 Ниқор — қасос

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро зиндагии Саломат Чаҳонгироваи 76-сола таваҷҷуҳи Чалол Икромӣро ҷалб намуд?
2. Кадом образҳои «Духтари оташ» дар дигар романҳои сегона низ ширкат меварзанд?
3. Дар бораи фаслҳои роман маълумот диҳед.
4. Чаро образи Дилором-канизро бозёфти адабии Ҷ. Икромӣ меноманд?
5. Дар бораи образи Фирӯза чӣ медонед?
6. Боз кадом образҳои занҳо дар хотиратон нақш бастаанд?
7. Образҳои мусбати мардҳо кадомҳоянд?
8. Образҳои манфии мардҳоро ном баред.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Кадом образ, аз занони «Духтари оташ», чун нишони эътироз худкушӣ мекунад?
А) Оймуллои танбӯр;
Б) Шамсия;
В) Фирӯза;
Г) Мағфират;
Ғ) Савсан.
2. Ҷ. Икромӣ барои эҷод кардани кадом асараш сазовори Ҷоизаи адабии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ гардид?
А) барои қиссаи "Ҷавоби Муҳаббат"
Б) барои романи "Ман гунаҳгорам"
В) барои романи "Зоғҳои бадмур"
Г) барои романи "Духтари оташ"
Ғ) барои романи "Хатлон"

ЁДДОШТНАВИСӢ ДАР АДАБИЁТ

Назарияи адабиёт

Ёддошт дар қатори очерк ва сафарнома ба гурӯҳи жанрҳои махсуси ҳамасӣ дохил мешавад. Қонуниятҳои марказии ин жанрҳоро ҳодисаҳои воқеӣ ё хуччатӣ ташкил медиҳад.

Дар ёддошт нависанда чизҳои дидаву аз сар гузаронида ва воҳӯриву мулоқотро, ки дар нигоҳи ӯ муҳиму арзишманд мебошанд, мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор медиҳад.

Дар ёддошт воқеаҳои тасвир меёбанд, ки маҳсули замони гузашта буда, дар инкишофи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа саҳми муносиб доранд. Дар ёддошт на пайдарпай, балки моҳияти онҳо шартӣ зарурӣ мебошад. Методи ягонаи ёддошт реализм мебошад. Барои тасвири дилкаш ва рағбатноки ҳодисаву воқеаҳо нависанда гоҳо аз тасвири романтикони низ истифода мекунад. Вале тасвири ҳаёломез ба ҳодисаву воқеаҳои ҷудогона иртибот дошта, ба заминаи воқеии ёддошт ҳалал намерасонад. Дар ёддошт имконияти офаридани образҳои характери барҷаста камтар аст. Танҳо нависандагонӣ забардаст дар офаридани образҳои барҷаста муваффақ мешаванд. Образҳои падар ва Тӯтапошшо (аз «Ёддоштҳо»-и С. Айни) намунаи чунин образҳо мебошанд.

Ёддошт дар адабиёти ҷаҳон таърихи қадима дорад. Нахустин таҷрибаи ёддоштнависӣ ба қалами нависандаи Юнони қадим Ксенофонт (430–355 то милод) нисбат дода шудааст. Пайдоиши ёддошт ба маънои имрӯзааш ба давраи эҳё мутааллиқ аст. Дар байни асарҳои ёддошти адибони ҷаҳон «Тавба»-и нависандаи Фаронса Жан Жак Руссо (1712–1778) ва «Бачагӣ», «Дар байни мардум» ва «Университетҳои ман»-и нависандаи рус М. Горкий мақоми арзанда доранд.

Дар адабиёти форсу тоҷик ёддоштнависӣ таърихи беш аз ҳазорсола дорад. Дар рисолаи «Саргузашт»-и Абуалӣ ибни Сино, «Мақорим-ул-ахлоқ»-и Хондамир, «Латоиф-ут-тавоиф»-и Алиӣ Сафӣ, «Чор унсур»-и Бедил маводи фаровони ёддошти гирд оварда шудаанд. Вале барҷастатарин асарҳои ёддошти «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ ва «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш мебошанд. Восифӣ рӯйдодҳои таърихӣ сиёсӣ ва фарҳангӣ адабиёро аз назари намоёнҳои аҳли миёнаҳои шаҳр тасвир намудааст. Мувофиқи тасвири адиб, донишҷӯи мадраса зимистон аз хунуқӣ азоб доштанд. Восифӣ бар ивази маблағе, ки

аз касидааш гирифта буд, ба онҳо ёрии моддӣ мерасонад. Аммо дар зимистони дигар шабнишинии писари вазирро тасвир кардааст, ки дар он зиёда аз 50 ҳазор танга барои айшу нӯш сарф гардида буд. Чунин тасвирҳо дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» фаровонанд ва хонандаро ба таърихи давлатдориву маишати аҳоли дар асри XVI муфассал шинос мекунанд.

Аҳмади Дониш дар «Наводир-ул-вақоеъ» бенизомию бетартибии иҷтимоии замонро дар бедонишию бемаърифатӣ дидааст, бинобар ин, омӯхтани илмҳои дунявиро дар мадрасаҳо тарғиб кардааст. Дониш ба воситаи асари ёддоштиаш «Наводир-ул-вақоеъ» тарзи нави тасвири реалистиро ба вучуд овард, ки онро имрӯз реализми маорифпарварӣ меноманд.

Асари барҷастаи ёддошти адабиёти давраи нави тоҷик «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни мебошад, ки воқеаҳои солҳои 1880–1903-ро дар аморати Бухоро фаро мегирад. Устод Айни дар таълифи «Ёддоштҳо» анъанаи навиштани «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ва «Наводир-ул-вақоеъ»-ро давом ва инкишоф дода, ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии адабии Бухорои охири асри XIX ва ибтидои асри XX-ро бо тамоми маҳорат тасвир намуд. Воқеаҳо, ки дар «Ёддоштҳо» баён шудаанд, дар таърихи иҷтимоӣ ва фарҳангии халқи тоҷик муҳим ва арзишманданд.

Минбаъд дар адабиёти тоҷик асарҳои зиёди ёддоштӣ ба вучуд омаданд, ки «Субҳи ҷавонии мо»-и С. Улуғзода, «Устои ман, мактаби ман ва худи ман»-и Ҷ. Иқромӣ, «Маъвои дил»-и Р. Чалил, «Ёди ёри меҳрубон»-и М. Миршакар намунаи онҳо мебошанд. Нависандагони тоҷик дар асарҳои ёддошти худ бештар ба аҳли зиё тавачҷух зоҳир кардаанд. Агар Иқромӣ дар маркази асараш ҳаёт ва фаъолияти Садриддин Айниро қарор дода бошад, пас, Миршакар воҳурию мулоқоташро ба Дехотӣ, Турсунзода ва дигар зиёиёни тоҷик баён намудааст.

Дар адабиётшиносӣ мафҳуми ёддоштро бо истилоҳи *мемуар* (калимаи фаронсавӣ – ёддошт) ҳам баён мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро ёддоштро ба гурӯҳи махсуси асарҳои ҳамосӣ дохил мекунанд?
2. Кадом махсусияти ёддоштро медонед?
3. Ёддоштнависӣ дар адабиёти ҷаҳон кай оғоз ёфтааст?
4. Кадом асарҳои ёддошти адабиёти тоҷикро медонед?
5. Ёддоштро боз ба кадом истилоҳ ном мебаранд?

РАҲИМ ҶАЛИЛ

(1909 – 1989)

Зиндагинома

Раҳим Ҷалил 3 июни соли 1909 дар шаҳри Хучанд, дар хонаводаи касиби мӯзадӯз ба дунё омадааст. Падари Раҳим шеърдӯст ва модари ӯ мухлиси китобҳои саргузаштӣ буданд. Бинобар ин, адиби оянда аз хурдӣ ба шундан ва хондани ғазалҳои Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва ҷангномаҳои саёхатномаҳои шавқу ҳавас пайдо намуд.

Раҳим маълумоти ибтидоиро дар мадраса гирифтааст. Баъди инқилоби Октябр таҳсилро дар мактаби нав давом дода, соли 1927 онро ба итмом мерасонад. Баъдтар мактаби яқсолаи муаллимтайёркунии шаҳри Хучандро ба поён расонда, то соли 1931 ба касби муаллимӣ машғул мешавад. Дар солҳои муаллимӣ ба омӯхтани асарҳои адибони тоҷик ва рус, аз ҷумла С. Айни, А. Лохутӣ, А.П. Чехов, М. Горкий ҷиддан машғул гардида, бо таъсири онҳо аввалин шеърҳои хикояҳои иншо мекунад.

Раҳим Ҷалил ба рӯзноманигорӣ рағбат дошт ва аз соли 1931 сар карда, беш аз бист сол дар рӯзномаҳои «Пролетари Хучанд», «Ҳақиқати Ленинобод», «Тоҷикистони сурх» ва маҷаллаи «Шарқи сурх» адои вазифа намудааст. Аз соли 1952 то охири рӯзҳои ҳаёт котиби масъули шӯъбаи хучандии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд.

Раҳим Ҷалил соли 1934 ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон қабул гардид ва соли 1970 ба Ҷоизаи адабии ба номи Рӯдакӣ сазовор доништа шуд. Мавсуф Нависандаи халқии Тоҷикистон мебошад. Нависанда 10-уми октябри соли 1989 дар шаҳри Хучанд аз олам мегузарад. Марқади адиб дар ғӯристони зодгоҳаш қарор дорад.

Мероси адаби

Раҳим Ҷалил ба зумраи адабоне дохил мешавад, ки фаъолияти эҷодиашонро аз ибтидои солҳои 30-юм оғоз намудаанд. Адиб аввал ба эҷоди шеър майл доштааст. Мачмуаи нахустини адиб – «Мавҷҳои музаффарият» (1933) шеърҳои солҳои 1931–1933 иншогардидаро фаро гирифтааст.

Раҳим Ҷалил, асосан, бо эҷоди ҳикоя ба адабиёти шуравии тоҷик дохил шудааст. Дар давраи аввали эҷодиёташ ҳикояҳои ҳаҷвии ӯ бештар маъруфият пайдо кардаанд. Мачмуаи дувуми адиб бо номи «Орзу» соли 1934 ба таъби мерасад, ки дар он бештарин ҳикояҳои ҳаҷвии муаллиф, чун «Марги Хушомадхӯча», «Хар ва сабукрав», «Гурба ва рашк», «Хоҷаи борон», «Хонаи нав» ва ғайра гирд омаданд.

Баъдҳо дар мачмуаҳои «Шеърҳо ва ҳикояҳо» (1939), «Ҳисса аз қисса» (1941), «Ҳикояҳои замони ҷанг» (1944), «Умри дубора» (1949), «Ҳикояҳо» (1954), «Баҳор» (1960), «Ҳамида» (1961), «Шикасти тилисмот» (1964), «Илҳом» (1973), «Духтари мрамарин» (1975), «Бозгашт аз бихишт» (1976), «Баъди борон» (1978) шеърҳои ҳикоя ва очеркҳои адиб дар мавзӯҳои гуногуни рӯзгори одамони даврони шуравӣ дастраси хонанда гардиданд.

Нависанда дар ҳикояҳои ҳаҷвӣ аз адабиёти шифоҳӣ ва таъбирҳои халқӣ бамаврид истифода намуда, падидаҳои номатлуби ҷомеаро зерин тозиёнаи танқид гирифтааст. Дар ҳикояи «Марги Хушомадхӯча» Хайруллохӯча хушомадгӯ ва тамаллуққори гузаро мебошад. Бинобар ин, мардум ӯро «Хушомадхӯча» лақаб додаанд. Агар раиси корхона Сангини сатанг сулфа кунад, Хушомадхӯча «Лаббай, чӣ мефармояд?» гуфта таъзим мекунад. Ӯ тез ба бозор давида, барои Сангини сатанг сигор меварад ва гӯгирд гиронда, ба нӯли хӯчаин медорад. Ба хонаи хӯчаин майдачуйдаҳои рӯзгорро мекашонад. Дар атрофи Сангини сатанг парвонавор чарх мезанад.

Ин ҷоплусӣ ва лаганбардориҳо оқибат боиси марги Хушомадхӯча мегарданд. Ӯ гоҳи ба хонаи хӯчаин керосин овардан аз саросемагӣ меафтад ва либосҳояш ба сӯзишворӣ олула мегарданд. Ба хавлӣ даромада мебинад, ки хӯчаин омодаи сигоркашӣ аст. Сигори сардорро гиронданӣ шуда гӯгирд мезанад, ки худ оташ гирифта месӯзад.

Ё худ дар ҳикояи «Васвасабону» симои зане, ки «аз охури баланд ем хӯрда одат кардааст» ва ба ӯ танҳо «пӯшоки нав ба наву

ранг ба ранг, чоҳу чалоли ба чор кас маъкул мешудагӣ» даркор аст, тасвир гардидааст. Мӯниса-бону зани зебову соҳибчамол аст, вале ботини нопок ва нафси қонеънашаванда дорад. Ин хислатҳои бад ўро хандаовар ва нафратовар намудааст. Нависанда тавачҷуҳи хонандаро ба оила ва тарбияи фарзандон чалб карда, таъкид менамояд, ки сарчашмаи хислатҳои манфии Мӯниса-бону тарбияи нодурусти оилавӣ аст. Истифодаи санъатҳои **саҷъу тазод** ва **таркибҳои рехта** боиси ифоданокии тасвир гардидааст: «Онҳо вайро, ки фарзанди ягонаашон аст, рӯзе чанд бор гули сабади **хона**, ўро шамъу худро **парвона**, нури дидаю тоҷи сари **падар**, сафедию сиёҳии чашми **модар** меномиданду тайёр буданд, ки ҳар вақт хӯрокашро **хӯронида** либосашро **пӯшонида** монанд».

Дар баробари ин, Раҳим Ҷалил ба навиштани асарҳои калонҳаҷм машғул мешавад. Дар охири солҳои сиюм нависанда дар заминаи воқеаҳои самти шимоли Тоҷикистон ба эҷоди романи пардохт, ки қисми аввали он соли 1941 бо номи «Гулрӯ» ба нашр расид. Баъд аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ адиб қисми дувуми романро ба анҷом расонд ва ҳар ду қисм соли 1949 бо номи «Одамони ҷовид» дастраси хонанда гардид. Ин асар аз ду қисм ва 30 боб иборат буда, ба мавзуи ҷангҳои дохилӣ баҳри барқарор намудани сохти шуравӣ дар минтақаи шимоли Тоҷикистон ва шаҳри Хучанд (солҳои 1916–1927) бахшида шудааст. Образҳои асосии асар Пӯлод Қодиров ва Гулрӯ Рустамова ҳамчун инсонҳои дӯстдоштанӣ, миёни хонандагон шуҳрат доранд. Пӯлод ханӯз аз айёми ҷавонӣ бачаи хушёр, дидадаро ва раҳмдилу адолатхоҳ буд ва ин хислатҳо дар баробари омӯхтани таҷрибаи зиндагӣ такмил меёбанд. Пӯлод фарзанди халқ аст ва нависанда ўро дар маркази ҳодисаҳои роман мегузорад. Ба қавли мардум, Пӯлод бо марг мубориза бурда, бар он ғолиб мебарояд. Садоқат ба халқ, дилбастагӣ ба кор ва муносибати оқилонаву хайрхоҳона ба оила Пӯлодро азизу маҳбуби сокинони деҳоти Тағоб, Басманда, Қистакӯз, Масчоҳ ва дигар туманҳои Хучанд гардондааст. «Тақягоҳи мо, ҷавон бошӣ ҳам, падари мо ҳастӣ», – мегӯяд ба ў мӯйсафеде.

Образи Гулрӯ боз ҳам диққатҷалбкунанда аст. Нависанда дар аввали роман тавачҷуҳи хонандаро ба ҳусну ҷамоли Гулрӯ чалб менамояд: «Чашмони сиёҳ, миҷғони дарозу болобардоштаи ў соҳибчамолони кишлоқро ба ҳасад меоварад... Вақте ки ў механдид, дандонҳои майдаю зичи марворидвор дурахшонаш гӯё рӯяшро равшан менамуданд». Симои зоҳирии қаҳрамон хонанда-

ро водор мекунад, ки ба тақдир ояндаи ӯ бетараф набошад. Ин образ ҳамеша дар ҳаракат аст ва аз духтари одии қишлоқ то ба рачиси артели бофандагон, мураббии садҳо занони тоҷик инкишоф меёбад. Гулрӯ дар ишқу муҳаббат ҳам собитқадам аст. Ӯ Пулодро бо тамоми ҳастияш дӯст медорад ва дар оянда ҳамсафари ҳаётӣ, дилсӯз ва маслиҳатгари Пулод мешавад. Дар роман муҳаббати гарму ҷӯшони зану шавҳар – Пулод ва Гулрӯ самимӣ ва воқеӣ тасвир ёфтааст. Романи «Одамони ҷовид»-ро метавон саҳифаи тозае дар таърихи адабиёти солҳои 30-ми тоҷик номид.

Р. Ҷалил солҳои 70-ум асари ёддошти бо номи «Маъвои дил» эҷод мекунад, ки он аз ду қисм иборат буда, қисми аввал соли 1970 ва қисми дувум соли 1982 ба таърифи расидаанд. Нависанда аз ҳаёту фаъолияти одамони шинохтаи вилояти Суғд ва пойтахти он – шаҳри Хучанд, иштирокчиёни ҷангҳои дохилӣ ва барпокунандагони соҳти нав, қаҳрамонони меҳнат, олимони санъаткорони машҳур, ҳофизону мурибон, ходимони давлатӣ ҳикоят мекунад. Дар маҷмӯъ, «Маъвои дил» моҳияти таърихиву кишваршиносӣ пайдо кардааст ва барои наслҳои минбаъда метавонад ҳамчун шиносномаи вилояти Суғд ва шаҳри Хучанд хидмат наояд.

Р. Ҷалил дар боби адабиёти бачаҳо низ ҳикояҳо дорад, ки онҳоро аз маҷмӯаҳои «Кабӯтар» (1963) ва «Табиби ман» (1973) мутолиа кардан мумкин аст. Дар ҳикояҳои бачагонаи Р. Ҷалил, чун дар тамоми эҷодиёти ӯ, тасвирҳои мутоибаомез мавқеъ доранд. Ин ҷиҳатҳо ҳикояҳои барои бачаҳо навиштаи адиб, аз ҷумла «Зангула», «Қумрӣ ва мусича», «Сочҳо» ва «Ҳикояи Бобобарот»-ро хонданбоб ва писандида кардаанд.

Р. Ҷалил дар эҷоди асарҳои сахнавӣ низ комёбиҳо дорад. Аввалин пиесаи адиб бо унвони «Саодат» (1932) дар сахнаи театрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон намоиш дода шуд. Соли 1940 мазҳакаи «Зани 96-ум»-ро эҷод мекунад, ки санъатшиносон онро аввалин кӯшиш дар эҷоди мазҳакаи мусиқии тоҷикӣ номидаанд. Пиесаҳои «Муҳаббат» (1932), «Санавбар» (1938), «Ду воҳӯрӣ» (1943), «Дарди шоир» (1963, дар бораи Камоли Хучандӣ), «Бедорӣ» (1975) намунаи беҳтарини асарҳои сахнавии нависанда мебошанд.

Раҳим Ҷалил аз солҳои 30-юм сар карда ҳикояҳои алоҳидаи М. Горкий, А. Чехов, пиесаҳои «Раъду барқ»-и Н. Островский ва «Афсонаи ишқ»-и Нозим Ҳикмат, асарҳои Ғафур Ғулом, Ҷ. Мамадулизода ва дигаронро ба тоҷикӣ тарҷума кардааст. Ҷамчунин, як қатор асарҳои нависанда, аз ҷумла «Одамо-

ни ҷовид», «Шӯроб», «Маъвои дил», «Духтари мармарин» ба забонҳои русӣ, олмонӣ, лаҳистонӣ, чехӣ ва ғайра тарҷума шудаанд.

Ҳамин тариқ, Р. Ҷалил ҳамчун адиби соҳибистеъдод ба ҳамаи навъҳои адабӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст ва, бешубҳа, ӯ дар таърихи адабиёти садаи XX тоҷик мавқеи муносиб дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Рӯзгори Раҳим Ҷалилро шарҳ диҳед.
2. Фаъолияти адабии Раҳим Ҷалил кай оғоз ёфтааст?
3. Солҳои аввал адиб ба кадом навъҳои адабӣ асар эҷод мекард?
4. Дар бораи ҳикояҳои ҳаҷвии нависанда маълумот диҳед.
5. Раҳим Ҷалил кадом асарҳои калонҳаҷмро офаридааст?
6. Оид ба романи «Одамони ҷовид» чӣ медонед?
7. Асарҳои сахнавии нависандаро номбар кунед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Хайруллоҳҷа образи кадом ҳикояи ҳаҷвии Раҳим Ҷалил мебошад?
А) «Хар ва сабукрав»;
Б) «Васвасабону»;
В) «Гурба ва рашк»;
Г) «Марги Хушомадҳҷа»;
Ғ) «Хочаи борон».
2. Кадом маҷмуаҳои Раҳим Ҷалил ҳикояҳои барои бачаҳо навиштаи ӯро дар бар мегиранд?
А) «Хар ва сабукрав»;
Б) «Ҳикояҳо», «Баҳор»;
В) «Кабӯтар», «Табиби ман»;
Г) «Ҳамида», «Шикасти тилисмот».
Ғ) «Илҳом», «Духтари мармарин».

РОМАНИ «ШҶҮРОБ»

Мавзӯ ва мундариҷа

Романи «ШҶҮРОБ» аз се китоб иборат аст. Китоби якуми роман солҳои 1956–1958 (дар саҳифаҳои маҷаллаи «Шарқи сурх») бо номи «Ангиштканон» ва соли 1959 бо номи «ШҶҮРОБ» ба таъб расид. Китобҳои дуум ва сеюми «ШҶҮРОБ» соли 1967 чоп шуданд. Китоби якум 30 боб, китоби дуум 22 боб ва китоби сеюм 17 бобро ташкил медиҳанд.

Романи «ШҶҮРОБ»-и Раҳим Ҷалил рӯзгор ва ғаъолияти табақаи корғари тоҷикро дар ду давраи иҷтимоӣ дар бар мегирад. То барпо шудани соҳти шуравӣ дар самтҳои ҷанубии сарзамини Тоҷикистон корхонаҳои саноатӣ вучуд надоштанд. Аммо дар қисмати шимолии Тоҷикистон, ки акнун номи вилояти Суғдро гирифтааст, то инқилоби Октябр чанд муассисаи саноатӣ ғаъолият мекард. Шаҳрчаи ШҶҮРОБ дар ҳудуди ноҳияи Исфара яке аз ҷунин марказҳои корғарӣ буд, ки он ҷо насли аввали корғарони тоҷик тарбия ёфтааст.

Романи «ШҶҮРОБ» дар заминаи ҳаёту ғаъолияти бошандагони ҳамин шаҳрак ба вучуд омадааст. Ин ҷо аз тамоми ноҳияву деҳоти атрофи Исфара, Конибодом, Масҷох, Истаравшан, Хучанд намоёндагони аҳолии меҳнатӣ ҳам омада буданд. Нависанда ба гузаштаи онҳо рӯ меорад ва аз нигоҳи таърихӣ ҷараёни рӯзгори корғаронро аз поёни қарни XIX то солҳои 60-уми асри XX идома медиҳад.

Ҳагги сужет

Нависанда сужети романро аз даврони бачагии Давлат, ки ӯ дар як гӯшаи дурдасти кӯҳистони Бадахшон дар ҳолати ятимӣ бенавоӣ қарор дошт, оғоз мебахшад. Дар бобҳои «Сафари диёри дур», «Аҳди бародарӣ» ва «Дар оғӯши кӯҳистон» аз кӯҳистони Помир ба тарафи Фарғона сафар кардани Давлат бо собиқ аскарӣ қисми ҳарбии ҳукумати подшоҳии рус – Пётр Данилов ва дар қисми англишти ШҶҮРОБ ба қарордани даромадани онҳо тасвир ёфтааст.

Бобҳои минбаъдаи китоби якуми «ШҶҮРОБ» ба меҳнати пурзабӯ талошҳои озодихонаи англиштканон бахшида шуданд. Давлат миёни корғарони гуногунмиллат қарор мегирад, ба беадолатҳои иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мешавад ва мебинад, ки бошандагони шаҳраки корғарии ШҶҮРОБ низ дар вазъияти бади иқтисодӣ

қарор доранд. Давлат бо мурури замон инкишоф ёфта, ба дараҷаи шахсияти шинохтаи кони англишти Шӯроб мерасад ва ҳамроҳи Пётр, Холи ворухӣ, Даря, Маҳкамаи Мухтор барин озодихоҳон ба амалиёти пинҳонкорона мепардозад. Воқеаҳои китоби якуми роман бо ғалабаи инқилоби Октябр ба охир мерасад.

Воқеаҳои китоби дууми роман аз давраи ҷанги шахрвандӣ оғоз ёфта, то охири соли 20-ум давом мекунад. Симоҳои мусбати асар, ки акнун соҳибони кони англишти Шӯроб гардида буданд, худ ба ғаъолияти роҳбарӣ мепардозанд. Образҳои мусбати Холи ворухӣ, Давлат, Пётр, Арслоналӣ, Аверченко бештар амал карда, зиддиятҳои симоҳои мусбату манфӣ камтар ба назар мерасанд. Арслоналӣ ва Петр аз сафи артиши шуравӣ ба кони англишти Шӯроб бармегарданд ва баҳри ободии кон ва истехсоли ҳар чӣ бештари англишт меҳнат мекунанд.

Дар китоби сеюми романи «Шӯроб» замони воқеаҳо ба охириҳои солҳои 50-ум ва ибтидои солҳои 60-уми асри XX тааллуқ дошта, он ғаъолияти иҷтимоӣ ва ташкилотии персонажҳои асосиро дар айёми пиронсолӣ дар бар мегирад. Р. Ҷалил дар боби аввал – «Ҷомаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд» воқеаро аз маъракаи ба нафақа баромадани Давлат Назаров оғоз намуда, баъд ба таври воқеагирона (ретроспективӣ) ба замони 30 – 40 сол пеш мегузарад. Дар панҷ боб воқеаҳои даврони баркамолӣ ва ба ҳаёти оилавӣ қадам гузоштани Давлату Иноят, Пётру Лида ва Акбару Рокия тасвир меёбад.

Нависанда дар ҷанд боби дигари асар масъалаҳои тарбияи фарзанд ва дар асоси илм пеш бурдани истехсолотро ба миён мегузорад. Зиддият миёни нафақагир Давлат Назаров ва раиси кони англишт Шукуров авҷ мегирад ва он ба ғалабаи Назаров анҷом меёбад.

Образи Хол

Романи «Шӯроб» асари серперсонаж буда, дар он 236 нафар иштирок менамояд. Р. Ҷалил ба воситаи персонажҳои мусбату манфӣи Холи ворухӣ, Давлат, Пётр, Акбар, Бузов, Эсанпай, Даря, Арслоналӣ, соҳибони кони англишт Александров, Петухов, Идрисенко, сардори маҳалла, ҳисобчӣ Писин, қўрбошӣ, Ҳасан-қўса зиндагии табақаи гуногуни мардуми тоҷикро дар аввали асри XX нишон додааст.

Дар романи «Шӯроб» симои аз ҳама назаррасу хотирмон Холи ворухӣ мебошад. Хол монанди Лутфулло-гӯппон (аз

«Ёддоштҳо»-и Айнӣ) ва Восеъ (аз «Восеъ»-и Улуғзода) дорои қувваи азими ҷисмонист. Хол зодаи яке аз қарияҳои кӯҳии Исфара – Воруҳ мебошад, ки дар кони ангишти Шӯроб заҳмат мекашад. Ӯ аввал чун шахси дағал, майзада ва бесару сомон тасвир ёфтааст. Баъд аз кор ба шароб дода шуда, зану фарзандонро ҳақорат ва латуқӯб мекунад.

Вақте ки Хол ба коргарони русу украин ошноӣ пайдо мекунад, оҳиста-оҳиста дар шуури ӯ ҳисси муқобилият ба зулму ситам пайдо мешавад. Ӯ дар сари қабри ҳампешааш Суренко мардуми чамъомадаро ба корпартоӣ даъват мекунад: «Нафсуламри гапро гӯям, одам ба дунё чанд бор меояд? – пурсид ӯ ва худаш ҷавоб дод: – Як бор. Ҳамин тавр, ки бошад, як омадан ҳасту як рафтан. Раҳмати Суренко дирӯз ҳамин вақт дар ҳамин ҷо, дар байни мо буд. Имрӯз бурда гӯр мекунад. Мо бошем, монанди сангпушт сари худро ба даруни ҷома мекашем, ба гӯр карданаш ҳам намеравем, ба болоқориаш аз ин нокасон гап мешунавем. Ман рафтам».

Ҷаҳду талоши Хол баҳри ҳукуки худ тадриҷан ташаккул меёбад. Нависанда сурату сират ва амалиёти Холи воруҳиро дар ҷараёни меҳнату муносибат ба табақаҳои гуногуни ҷомеа нишон медиҳад. Сухани Хол низ мувофиқи характери ӯ ибратомӯз ва пандомез аст. Аз нутқи қаҳрамон, ки бо мақолу зарбулмасалҳо ва порчаҳои шеърӣ оро ёфтаанд, хислатҳои инсондӯстӣ, хайрхоӣ ва некандешӣ ӯ маълум мешавад:

– Ҳамин тавр гуфтию мондӣ, додарҷон. *Туф кунӣ, ба рӯйи худат меафтад*, – гуфт Холбобо. – Муфаттиш шинос буду маро аз худам хубтар медонист. Аммо *ширро сафед* гӯям, қабул намекард.

Аз душманон баранд шикоят ба дӯстон,
Чун дӯст душман аст, шикоят кучо барем?

– гуфтаанд.

Ҳамин тавр, Холи воруҳӣ дар охири роман ҳамчун муаллими коргарони ҷавон шухратёр мешавад. Роҳбарони кон ҳамеша аз вай маслиҳат мекурсанд ва ҳамчун собиқадори кони ангишти Шӯроб қадршиносиаш менамоянд.

Образи Давлат

Дар образи Давлат беҳтарин хислатҳои мардони заҳматкаши тоҷик тасвир гардидаанд. Меҳнатдӯстӣ ва хушзехнии Давлат ҳанӯз

аз давраи кӯдакиаш аён мегардад. Дар кӯдакӣ аз падараш – Ҳакимбек ҳунар ёд мегирад, баъди вафоти падару модар дар тарбияи Саломатшоҳу Пётр монда, аз Пётр забони русӣ меомӯзад. Ин ятимбачаи зирак ба воқеаҳои замон дуруст сарфаҳм меравад. Давлат ҳамроҳи бародархондаш Пётр ба Шӯроб омада, тақдирашро ба кони ангишт, ба шаҳраки коргарӣ ва сокинони ин макон мепайвандад. Давлат вақти дар нафақа будан ҳам назди халқу мамлакат масъулияти зиёде ба дӯш дорад. Ӯ дар рӯйи ҳавлии корхона беҳуда талаф ёфтани ғарамҳои ангиштро дида, аз бепарвоӣ ва бесалоҳиятии роҳбари кони ангишт – Шукуров озурдахотир мегардад ва роҳбарро ба инсофу адолат водор менамояд. Давлат Назаров типӣ коргарони тоҷики замони шуравӣ мебошад, ки устухонашон дар меҳнати ҳалол мустаҳкам шудааст.

Образи Пётр

Р. Ҷалил дӯстиву ҳамкориҳои халқҳои гуногунро, пеш аз ҳама, дар симои Пётр Данилов васф намудааст. Аскарӣ қатории армияи подшоҳии рус дар яке аз деҳаҳои дурдасти Бадахшон хидмат менамояд ва ба аҳолии он ҷо дӯстӣ пайдо мекунад. Пётр ба эҳтироми мардуми Бадахшон сазовор гардидааст. Муносибату муомилаи ӯ ба оилаи осиббони помири – Саломатшоҳ, Давлату Даря, оҳу афсӯсаш аз вафоти бемаҳали Суренко симои ӯро ҳамчун инсонӣ комил ва хайрхоҳ нишон медиҳад. Ба муносибати хешутаборӣ табдил ёфтани дӯстии Пётру Давлат дар воҳӯриё, ки баъди се соли ҷудой, ҳангоми аз ҷанги якуми ҷаҳонӣ баргаштани Пётр ба вуқӯ мепайвандад, самимӣ ва табиӣ тасвир ёфтааст:

– Акаҷон, акаҷони азизи ман! – ба тоҷикию русӣ фарёд зад Давлат ва ӯро ба оғӯш кашида бӯсидан гирифт. – Укаҷони ман, Давлати ман! – мегуфт дар навбати худ Пётр ба оғӯши худ ҷавони нозукандом, лекин боқуввату симпайро маҳкам кашида, – Хой, ту ба ман нигар! Ин қадар калон шудӣ? – сонияе аз бӯсу канор боз истода ба рӯйи укаи худ нигарист. Пётр Данилов типӣ шахсони ғамхору поквичдон аст, ки умри азизро баҳри хушбахтии мардум ва беҳдошти ҷомеа сарф кардаанд.

Образи занон

Даря Суренко, модари Арслоналӣ, духтур Любов Василевна, Ҳидоят, Ҷамила симоҳое мебошанд, ки баробари мардон бори зиндагиро ба дӯшдоранд, чун маҳбубаву ҳамсар хеле содиқ, чун модар басо меҳрубон ва чун корманд ғаёлу

ҳалолкор мебошанд. Духтари ширфурӯши деҳотӣ Ҳидоят дар назди Любов Василевна шогирд истода, касби табибиро аз худ мекунад ва ҳамроҳи устодаш деҳ ба деҳ мегардад, то ба дарди мардум даво бахшад. Давлат маҳбубаашро дар либоси мардона дида, ҳайрон мешавад:

– Наход ҳеч кас надониста бошад, ки духтар дар либоси мард аст? – нобоварона пурсид Давлат. – Ман охир ўро аз дур шинохтам.

– Барои ин чашмони Давлат даркор буданд, – далели баҳснопазир овард модархонд.

Меҳнати софдилона ва шароити мусоиди оилавӣ ба Ҳидоят обрӯю эътибор меорад. Ў ҳамчун намояндаи занони тоҷик дар анҷумани аввали замон дар Маскав ширкат варзида, баъдҳо чун мудирӣ боғчаи бачагон дар таълиму тарбияи фарзандони халқ сахм мегирад.

Аз образҳои лаҳзавие, ки басо ҷолиб тасвир ёфтаанд, модари Арслонӣ мебошад. Дар бобҳои «Наузанбиллоҳ!»¹ ва «Ҳодисаи ҳайратангез»-и китоби аввали роман ин пиразани қирғиз бо илтимоси домодаш Даряро дар хонааш пинҳон кардааст. Дар ниҳоди кампир ду қувваи ба ҳам зид пайдо шуда, ўро азоб медиҳад. Аз як тараф, ў хурсанд аст, ки ин یتими бекасро дар хонааш пинҳон кардааст, аз тарафи дигар, ў дар тарсу ҳарос аст, ки Даря «кофир» аст ва аз «касофати ў» мумкин аст дар хонааш бадбахтиерӯй диҳад. Вақте ки ба ин духтар дил бохтани писараш Арслонӣро мушоҳида намуд, хуш аз сараш парид. Наход ки «писари қирғиз, бачаи муъмину мусулмон, ба урусдухтар, ба духтари ғайри дин, дил додааст?!» Дар ботини ин кампири солхӯрда оқибат ҳисси раҳму шафқат ба Даря یتим ғалаба мекунад ва ў ин духтари бадбахтро ба химоя мегирад.

Образҳои манфӣ

Дар тасвири симоҳои манфӣ нависанда аз ҳаҷв истифода кардааст. Соҳиби кони ангишт Александров марди ҷисман ғафсу ботинан пуч аст. Ў типӣ роҳбарони муфтхӯро бадахлоқ, бевичдону фиребгар мебошад ва маънии зиндагиро танҳо дар танпарварию форигболӣ медонад. Симои зоҳирии Александров ботини нопоки ўро ҷилва медиҳад: «Александров марди тақрибан шастсола, миёнақад, ба андозае фарбеҳу лабу лунҷаш ба ҳар сӯ овезон буд, ки бинанда гумон мекард, вай ҳозир ба як тараф шоарида меравад. Шиками вай аз ҳад калон буд. Ба назар чунин ме-

1 Наузанбиллоҳ ё наузубиллоҳ — ба Худо паноҳ металабем.

намуд, ки ӯ ба болои ишкам аз зери либос бӯғчаи калонро ҳам бастааст...»

Ба ҳамин тарик, сарнавишти Холи ворухӣ, Давлат Назаров, Акбар ва дигар коргарони кони ангишти Шӯроб баёнгари пайдоиш ва ташаккули синфи коргари тоҷик мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. “Шӯроб” дар байни кадом солҳо навишта шудааст ва аз чанд китоб иборат аст?
2. Роман кадом мавзӯро дар бар гирифтааст?
3. Сужети асар чӣ хел оғоз меёбад?
4. Оё дар хатти сужети асар лаҳзаҳои вопастирони (ретроспективӣ) истифода шудаанд?
5. Образҳои мусбати романро номбар кунед.
6. Образҳои манфии асар кадомҳоянд?
7. Дар бораи образи Холи ворухӣ маълумот диҳед.
8. Давлат Назаров чӣ хел образ аст?
9. Дӯстии халқҳо ба воситаи кадом образҳо таъкид ёфтааст?

ЗАБОН ВА УСЛУБИ ЭҶОДИИ РАҶИМ ҶАЛИЛ

Забони асарҳои Раҳим Ҷалил дорои хусусияти ба худ хос мебошад. Нависанда кӯшиш кардааст, ки забони асарҳояш равшан, образнок ва ҷолиб бошад. Тасвириро хусусан манзараҳои табиат ҷоннок ва таъсирбахш менамоянд. Масалан, романи «Одамони ҷовид» бо тасвири манзараи баҳори деҳаи Тағоб оғоз меёбад: «Пагоҳии баҳор. Насими навозишгар бӯйи димоғпарвари гулҳои дарахтони шафтолу, себ, нок, олуболуи пасу пеш шукуфтаро аз боғҳо ва гулҳои худрӯйро аз доманаи кӯҳҳо ба қишлоқ, даруни дарахту сабзазор пароканда мекард... Дар миёнҷойи осмон як порчаи калони абри сафед, ки ба монанди хирмани пахта менамуд, наҷунбида меистод.

Духтаре рӯйи яке аз ҳавлиҳои қишлоқро, ки шабнами баҳорон ба он шакароб¹ зада буд, мерӯфт ва дар васфи баҳори дилфиреб таронае мехонд:

Дар домани ҳар шукуфабоғе,
Ҳар барги гуле чу шабчароғе.

¹ Шакароб задан — андак об пошидан

Гулҳои шукуфта чом дар даст,
Бардошта бонг булбули маст.
Серобии сабзаҳои навхез,
Аз луълуи тар зумуррадангез.

Духтар қомати худро гоҳ-гоҳ рост карда, кокулҳои то ҳами зонуяш фурумадаро даст намуда, ба тахтапушт мепартофт ва дар хангоми нафасросткунӣ нигоҳе ба дарахтон менамуд, насими пагоҳӣ шохҳои пур аз гули марворидмонанди дарахтонро охиста-охиста мечунбонд».

Ин тасвир, аввалан, таваҷҷуҳи хонандаро ба деҳаи Тағоб ва духтаре, ки минбаъд дар маркази воқеаҳои асар қарор мегирад, ҷалб менамояд. Ғайр аз ин, тасвири боло ба услуби эҷодии Р. Ҷалил, ки барои пуркувват намудани таъсири асархояш аз порчаҳои шеърӣ фаровон истифода мебарад, ишора мекунад. Муассирии порчаи мазкурро санъатҳои бадеии ташбеҳ, истиора, тавсиф афзун гардондаанд. Ба хирмани пахта монанд кардани пораи калони *абри сафед* воқеӣ ва ба ҳаёти халқ наздик аст.

Воситаҳои тасвири бадеӣ забони асарҳои Раҳим Ҷалилро дилчаспу форам намуда, моҳияти эстетикӣ ва маърифатии сухани нависандаро афзун гардондаанд. Ҳар як санъати бадеӣ хусусияте дорад ва ягон ҳодисаи муҳимро равшан инъикос менамояд: а) «ҳоло вай... дар курси нест кардани бесаводӣ... сарашро лучу ҳафтоду ду тори асабашро якто карда мехонд»; б) «чунонки чӯю чӯйчаҳои майда ба ҳам пайваста ба дарё мубаддал мешаванд, ғайрати якҷояи одамон ба қувваи тавоно мубаддал мегардид».

Дар мисоли аввал барои нишон додани тағйироти сифатии халқи меҳнатӣ дар солҳои 30-юм аз муболиға (ҳафтоду ду тори асабашро якто карда) истифода шудааст. Дар мисоли дуюм қудрати фаъолияти дастҷамъонаи мардум ба воситаи ташбеҳи мураккаб (ба якҷошавии чӯйчаҳои майда монанд кардани ғайрати якҷояи одамон) таъкид ёфтааст.

Боигарӣ ва ифоданокии забони асарҳои Р. Ҷалил аз ҳисоби истифодаи фаровони мақолу зарбулмасал ва афоризмҳои¹ халқӣ низ таъмин гардидаанд. Нависанда барои тасдиқи фикру андеша ва амалиёту муомилаи персонажҳо мақолу зарбулмасал ва суханҳои ҳикматноки халқро айнан истифода кардааст: «Дастӣ

1 Афоризм — ҳикмат, суханҳои ҳикматнок.

одамизод гул», «Тоқати меҳмон нашошт, хона ба меҳмон гузошт», «Гап зану муомила шунав», «Бе шамол шохи дарахт намечунбад» ва дигарҳо. Ду мисол: «Дар маҳаллаи мо тамоми навигариҳоро аввал занон мефаҳманд. Аксар хабарҳои ёфта омадашон пурра набошанд ҳам, қисман тасдиқ мегардад. Бечиз намегӯянд, ки «бе шамол шохи дарахт намечунбад». Ё худ: «Котиби ҳавзаи фирқа Усмон Баротовро чустучӯ кардаму наёфтам. «Асои пир ба ҷойи пир» гуфта ба назди котиби комсомол омадам».

Р. Ҷалил вобаста ба тарзи баён ва мавқеи зарбулмасалу мақолҳо дар ҷумла, баъзан, сохти грамматикӣ онҳоро тағйир медиҳад. Дар ин маврид нависанда кӯшиш менамояд, ки тағйироти шаклӣ боиси костагии мазмун нагардад, балки фикр дар либоси боз ҳам ҷолибтар ифода ёбад. Масалан, адиб аз мақоли «бачаи эрка – балои ҷон» (ё «бачаи бисёр – балои ҷон») таркиби ҳикматноки «бачаи бисёр – ҳузури ҷон» сохтааст; Аз зарбулмасали «дасти одамизод гул аст» таркиби «дасти одами озод гул аст»-ро офаридааст; Ба ҷойи мақолҳои «пай ҳасту Ҳайдар нест», «на пай ҳасту на Ҳайдар» ва шаклҳои дигар – «пай ҳасту вай нест», «на пай буду на Ҳайдар»-ро истифода кардааст ва ғайра. Мисол: «Дасти одамизод гул аст» – мегӯяд зарбулмасали тоҷик. Мо ба ин калима «озод»-ро ҳамроҳ карда мегӯем: «Дасти одами озод гул аст». Чунки меҳнати озод набудагӣ барои одамизод ранҷу кулфат аст. Меҳнат озод бошад, гул аст, ки димоғи одамизоди меҳнаткашро муаттар мекунад».

Раҳим Ҷалил аз ибораҳои рехта низ бомаҳорат истифода кардааст. Ибораҳои рехтаи «гарданшаҳӣ кардан», «кӣ кашад ҷабру ҷафо, кӣ кунад кайфу сафо», «дили касеро гирифтани», «нафас рост гирифтани», «ба рӯи худ пӯстак кашидани», «аз қадду бари чизе задани» ва ғайра ифоданокӣ ва ҷозибанокии забони асарҳои нависандаро афзуда, сабаби боз ҳам барҷаста ва табиӣ баромадани образҳо гардидаанд. Аз ҷумла, дар порчаи зерин ҳаяҷони қалбӣ ва майли зиёди ба ҳам вохӯрдани Пӯлод ва Гулрӯ ба воситаи ибораҳои рехтаи «чашмо хато кардани» ва «чашм дӯхтани» равшану возеҳ тасвир ёфтааст: «Вақте ки Гулрӯ оббиёриро баҳона карда наметавонист, чашми Саодатбибириро хато карда... ба бошишгоҳи аскарони сурх нигоҳ мекард. Дар он ҷо он ҷавон чашмони худро хеле вақт ба дари кӯчаи Гулрӯино медӯхт».

Чунин таркибҳои рехта ва суханҳои ҳикматнок ҳам дар сухани тасвирии муаллиф ва ҳам дар нутқи персонажҳо фаровон ис-

тифода мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо суҳанони ҳикматнок ҳиссаи асосии нутқи персонажро ташкил медиҳад. Масалан, Салимбой ҳангоми суҳбат ба Пӯлод чунин мегӯяд: «Каждум аз роҳи он ки бадғуҳар аст, монданаш айбу куштаниш ҳунар аст», – гуфтаанд. Дар вақти ба даст афтиданиш гази умри ин хел ночинсро кӯтоҳ кардан даркор буд... «Душмани хурд ҳаст балои бузург, ғафлат аз ӯ ҳаст хатои бузург», – мегӯянд».

Ҳамин тариқ, забони асарҳои Р. Ҷалил бо бисёр хусусияти худ аз забони дигар нависандагони садаи ХХ тоҷик фарқ дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро Р. Ҷалил романи «Одамони ҷовид»-ро аз тасвири манзараи баҳори деҳаи Тағоб оғоз намудааст?
2. Санъатҳои бадеӣ ба забони асарҳои Р. Ҷалил чӣ гуна таъсир расондаанд?
3. Зарбулмасалу мақол ва афоризмҳои халқӣ-ҷӣ?
4. Чаро нависанда баъзе зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехтаро тағйир додааст?
5. Чанд ибораи рехтаро, ки боиси ифоданокии забони асарҳои Р. Ҷалил гардидаанд, мисол биёред.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Салимбой ба Пӯлод чунин мегӯяд: «Каждум аз роҳи он ки бадғуҳар аст, монданаш айбу куштаниш ҳунар аст» – “гуфтаанд”. Ин порча ба кадом асари Раҳим Ҷалил тааллуқ дорад?

- А) «Одамони ҷовид»;
- Б) «Шӯроб»;
- В) «Маъвои дил»;
- Г) «Муҳаббат»;
- Ғ) «Дарди шоир».

МИРСАИД МИРШАКАР

(1912 – 1993)

Заррае дар ин ҷаҳон бе партави хуршед нест,
Дил набошад он диле, гар раҳбараш уммед нест.
(*Миршакар*)

Зиндагинома

Шоири халқии Тоҷикистон Мирсаид Миршакар суҳанвари бомаҳорати адабиёти тоҷик дар асри ХХ мебошад. Шоир соли 1912 дар деҳаи Синдеви Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон дар оилаи чорводор ба дунё омадааст. «Деҳаи Синдев хеле хурд буд, – ба ёд овардааст адиб, – ҳамагӣ панҷ-шаш ҳавлӣ дошту халос, вале атрофи он харобаҳои ҷаҳор қалъа сар ба фалак афрохта буданд. Баъди вафоти падарам, ки ман он вақт 7–8 сол доштам, модарам ба Поршнев, ба назди хешовандонаш кӯчида омад».

Мирсаид Миршакар аввал дар мактаби деҳаи Поршнев ва баъд дар мактаб – интернати шаҳри Хоруғ таҳсил мекунад ва солҳои 1928 – 1930 дар мактаби хизбии шаҳри Душанбе таҳсилро идома медиҳад. Соли 1929 Мирсаид Миршакар дар қатори хонандагони пешқадами Тоҷикистон дар маҷлиси умумитифоқии пионерон дар Маскав ширкат меварзад. Таассуроти неку фараҳбахши шоир дар ин сафар дар достони «Мо аз Помир омадем» тасвир ёфтааст.

Мирсаид Миршакар солҳои 1931 – 1934 дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон», кумитаи комсомоли ноҳияи Шуруобод (ҳоло ноҳияи Шамсиддини Шоҳин) ва сохтмони Канали бузурги Вахш ҷаъолият менамояд ва соли 1934 ба хидмати Ватан даъват мешавад. Шоир соли 1937 муҳаррири рӯзномаи «Васияти Ленин» таъйин мегардад.

Мирсаид Миршакар солҳои 1940 – 1960 дар вазифаҳои масъули Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон кор кардааст ва як муддат раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон будааст. Шоир аз соли 1966 то охири умр аввал ба сифати котиби масъул ва баъд чун раиси Кумитаи мукофоти давлатии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ фаъолият намуд. Суханвар соли 1993 дар Душанбе вафот кард ва ӯро дар мазори Лучоб ба хок супурданд.

Мирсаид Миршакар соли 1950 барои дostonҳои «Қишлоки тиллоӣ» ва «Панчи ноором» ба Мукофоти давлатии Иттиҳоди Шуравӣ мушарраф гардидааст. Суханвар соли 1964 ба Ҷоизаи адабии ба номи Рӯдакӣ ва соли 1972 ба Мукофоти комсомоли Тоҷикистон сарфароз шудааст. Шоир, инчунин, ба як қатор ордену медалҳои ҳукумати кадр шудааст.

Мероси адабӣ

Фаъолияти адабии Миршакар аз шеърнависӣ оғоз гардидааст ва аввалин шеъраш соли 1930 бо номи «Душманро кун торумор» ба таъб расидааст. Нахустин достони шоир «Ливои зафар» (1934) ном дошта, дар он меҳнати бунёдкоронаи халқи тоҷик дар водии Вахш ва дӯстии халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ тарафдорона мешаванд. Шеърҳои солҳои 30-юми шоир, ки руҳи замон ва афкори мардуми захматкашро таҷассум намудаанд, дар маҷмуаи «Баҳори чавонӣ» (1940) фароҳам омадаанд. Шеърҳои манзумаҳои дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ эҷодкардаи шоир дар маҷмуаҳои «Шеърҳо ва поэмаҳо» (1945) ва «Даъвати Ватан» (1945) гирд омадаанд.

Дар солҳои баъдичангӣ эҷодиёти Мирсаид Миршакар аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво васеъ гардида, аз нигоҳи ҳунар такмил меёбад. Дар ин давра фаъолияти дostonсароии шоир инкишоф меёбад. Баъди «Қишлоки тиллоӣ» (1942) «Калиди бахт» (1947), «Панчи ноором» (1949), «Ленин дар Помир» (1955), «Дашти лаванд» (1961), «Ишқи духтари кӯҳсор» (1962), «Одам – офаридгор» (1962), «Варақҳои муҳаббат» (1975), «Исёни хирад» (1979) барин дostonҳои шоир пайдарпай таълиф мегарданд.

Дар эҷодиёти Мирсаид Миршакар драматургия низ мавқеи калон дорад. Дар драмаҳои «Муаллими ишқ» (1945), «Фочиаи Усмонов» (1957), «Задухӯрд дар биёбон» (1974), «Тухматшоев» (1953), «Тошбек ва Гулқурбон» (1946) ва ғайра паҳлуҳои мухталифи зиндагии мардуми тоҷик бомаҳорат инъикос ёфтаанд. Аз Мирсаид Миршакар ҳамчунин китоби хотиравие бо номи «Ёди

ёри меҳрубон» (1979), қариб 40 адад мақолаи адабӣ ва танқидӣ ба мерос мондааст.

Мероси бою гуногунпаҳлуи Мирсаид Миршакар дар маҷмуаҳои сершумори алоҳидаву дастҷамъӣ дастраси хонанда гардидааст. Солҳои 1970–1974 Куллииёти сечилдаи адиб (чилди сеюм дар ду китоб) аз ҷоп баромад. Соли 2002 мунтахаби ашъори шоир бо номи «Панҷи ноором» (Душанбе – Техрон, 2002) ба таъб расид. Ҳамчунин, қисмате аз мероси адабии Мирсаид Миршакар ба забони русӣ ва як қатор забонҳои дигари хориҷӣ тарҷума ва ҷоп гардидаанд.

Ашъори лирикӣ

Ашъори шоир асоси воқеӣ дошта, муҳим-тарин масъалаҳои давру замонро фаро гирифтаанд. Масалан, *ӯ* дар *рӯзи* дувуми оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ шеъри «Таронаи уқоби озод»-ро менависад. Дар ин шеър ватандорон ба уқоби озод ва ҷангҷӯён ба шағоли мурдахӯр монанд гардида, бо баҳои ҷон ҳифз намудани Ватан таъкид меёбад:

Бале! Ман ҳам яке аз он уқобон,
Ки озодӣ ба онон беҳтар аз ҷон.
Сарамро медиҳам бо фаҳр, аммо
Нахоҳам дод озодии худро!

Баъзе шеърҳои шоир ҳаҷман кӯтоҳ буда, ҳамагӣ чанд мисраъ мебошанд ва ягон ҳикмати зиндагиро талқин менамоянд. Аз ин ҷиҳат, шеъри «Чаро чун шамъ месӯзӣ?» ҷолиби диққат аст:

Чаро чун шамъ сӯзӣ?
Бебақо ӯст,
Ки андар оташаш маргаш ниҳон аст.
Ту аз хуршед омӯз ин ҳунарро,
Ки месӯзад, валекин ҷовидон аст.

Ташбеҳи *чун шамъ сӯхтани* қаҳрамони лирикӣ дар назми тоҷик фаровон истифода шудааст. Аз нигоҳи Мирсаид Миршакар ин ташбеҳ ноқис аст, зеро сӯзиш шамъро ба нестӣ мебарад. Инсон агар ҷовид мондан хоҳад, бояд ҳунари сӯхтанро аз хуршед омӯзад. Шоир ҳолатҳои руҳии инсонро ба сӯзиши шамъу хуршед монанд карда, оид ба аҳамияти кӯшишу талош дар зиндагӣ ҳуло-саи ҳикматомезе баровардааст.

Дар шеъри «Чун уқоби тезпарвоз» низ фикр ба воситаи ташбеҳу тазод ифода гардидааст. Шоир ҷавониро ба уқоб ва рақиби ҷавонӣ – пириро ба каргас монанд мекунад ва ба воситаи муқобил гузоштани хислатҳои ду паранда ба ҷавонон панд медиҳад:

Ҷавонӣ,
Чун уқоби тезпарвоз,
Ҷасур ҳастиву ҷусту зӯрбозӯй,
Рақибат назди ту чун каргаси пир,
Сари ҳам дораду аз тарс хушгӯй.
Машав мағрур, мағрурӣ шикаст аст,
Макун бовар ба гуфтору ба кораш.
Ту ро дар пеш пирӣ интизор аст,
Ки беандоза вазнин аст бораш...

Уқоби тезпарвозу сахтчангол аз мағрурии худ оқибат шикаст хӯрда, туъмаи каргас мегардад. Модом ки чунин аст, бояд ҷавонон аз ҷасуриву далерии худ мағрур набошанд. Онҳо бояд қувваву ғайрати ҷавониро оқилонаву дурандешона истифода баранд, то дар пирӣ афсӯс нахӯранд.

Дар шеърҳои «Кавкаби ишқу умед», «Савори корвони орзуям», «Даъват», «Гуфтугӯ бо дил», «Роҳи зиндагӣ», «Одам», «Инсон» инсонӣ озод ва бошараф васф мешавад. Қаҳрамони лирикии шоир зиндагиро дӯст медорад, ба сулҳу дӯстӣ эътиқод дорад ва худро дар ҳаёт масъул мешуморад.

Мирсаид Миршакар ба ашъори Рӯдакӣ, Ибни Сино, Умари Хайём, Носири Хусрав, Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил, Муҳаммад Иқбол, Турсунзода барин суҳанварони машҳур ҷавобияҳо гуфта, ба комёбиҳо ноил гардидааст. Байтҳои зерин гувоҳи ҳаёлотӣ рангин ва ҳунари нигорандагии шоир мебошанд:

Хор гардад гул,
агар булбул фаромӯшаш кунад,
Хор гардад гул
даме, ки булбул оғӯшаш кунад.

* * *

Зиндагӣ бе орзу ширин набуд,
Зиндагиро орзу ширин намуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Айёми тифлӣ ва мактабхонии Мирсаид Миршакар чӣ гуна гузаштааст?
2. Фаъолияти меҳнатии Мирсаид Миршакар дар кадом муассисаҳо сурат гирифтааст?
3. Шоир кадом мачмуаҳоро ба таъб расондааст?
4. Шеърҳои лирикии шоир кадом хусусиятро доро мебошанд?
5. Чаро шоир дар шеъри «Чун уқоби тезпарвоз» чавониرو ба уқоб ва пириро ба каргас ташбеҳ додааст?
6. Ҳикматҳои шоирро аз ёд кунед ва аз таркиби **хор гардад гул** тачнис ва задаи мантиқиро муайян намоед.

ДОСТОНҶОИ МИРСАИД МИРШАКАР

Достони «Ливои зафар» аввалин тачрибаи шоир дар роҳи достонсароӣ мебошад. Ин достон хусусияти тарҷумаиҳолӣ дорад ва дар панҷ боби он саёҳати якрӯзаи шоир ба сохтмони Вахш тасвир ёфтааст. Дар охири солҳои 30 шоир нусхаи аввали достони «Қишлоқи тиллоӣ»-ро ба анҷом мерасонад. Баъдтар ин достон такмил ёфта, боиси шуҳрати эҷодии муаллифаш мегардад.

Достони сеюми М. Миршакар «Панҷи ноором» ном дорад. Асар аз шаш боб иборат аст ва ҳар боб ба воситаи банди васила пайваст мешавад:

Мевазад боди тозаву форам,
Барги гулҳо ба чунбишанд аз он.
Мешавад паҳн дар фазо ҳар дам,
Ин суруди қадими кӯҳистон:
«Рӯзу шаб рӯди Панҷи ноором,
Мезанад доду мезанад фарёд,
Меравад худсарона,
Лекин ром
Ҳеҷ касро намешавад.
Ҳайхот!»

Мундариҷаи достон дар асоси муқоисаи тарзи ҳаёти мамлакатҳои хориҷӣ ба тарзи зиндагии мардуми шуравӣ корбаст шудааст.

Достони «Ленин дар Помир» як саҳифаи таърихи зиндагии сокинони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро дар бар кардааст. Дар достон солҳои аввали Ҳукумати Шуравӣ дар кӯҳистони Бадахшон ва паҳн шудани ғояҳои ленинӣ тараннум мешавад.

Дар байни асарҳои калонҳаҷми М. Миршакар достони «Исёни хирад» боз ҳам ҷолибтар мебошад. Ин достон солҳои 1977–1978 эҷод гардида, ба рӯзгори пурмочарои шоир ва файласуфи тоҷик – Носири Хусрав бахшида шудааст.

**«Қишлоқи
тиллоӣ»**

Достони «Қишлоқи тиллоӣ» дар асоси афсонаи халқӣ эҷод гардидааст. Достон чунин оғоз меёбад: сайёде ҳангоми шикор ба як дараи кӯҳӣ меравад, ки он ҷо ҷӯйи обе равон буд. Дар даруни ҷӯй себи сурхеро дида, дар ҷустуҷӯйи боғ мешавад ва дар роҳ ба деҳаи зебое дучор меояд:

Халоиқ чумла он ҷо бахтиёранд,
Ҳама шоду ҳама масти баҳоранд.
Намедонанд номи зулму золим,
Хирадманданду доноянду олим...
Ба зери пояшон марҷону гавҳар,
Ҳама асбобашон аз симу аз зар...
Занон ҳам мисли мардон сарфарозанд,
Ғазал хонанду рақсанду навозанд...

Сайёд барои ба он макони ободу зебо бурдани аҳли оилааш ба хона бармегардад. Вале вафот карда, орзуҳояшро ба гӯр мебарад. Нақли сайёд дар бораи қишлоқи тиллоӣ паҳн мешавад. Дувоздаҳ нафар аз камбағалон ба ҷустуҷӯйи қишлоқи тиллоӣ мебароянд. Аксарияти онҳо ҳангоми ҷустуҷӯ ба сахтиҳо тоб наоварда талаф мешаванд. Як нафари онҳо зинда монда, ба орзуи Ватан аз баҳри мусофират мебарояд. Ӯ ба деҳае меояд, ки ба ҳамон қишлоқи тиллоии афсонавӣ шабоҳат дошт. Мусофир ба писараш – Шарафҷон дучор меояд. Шарафҷон ба падар мефаҳмонад, ки ин ҳамон деҳаи пешина ҳаст. Вале дар натиҷаи меҳнати дастҷамъонаи одамон ба қишлоқи тиллоии ҳақиқӣ бадал гаштааст:

Падарҷонам, нарезон ашки худро,
Нигар, охир, диёри туст ин ҷо!

Нигар, акнун туй андар диёрат,
Дар он чое, ки мондӣ рӯзгорат.
Ҳар он чизе, ки мебинӣ дар ин чо,
Гулу гулзору бустонҳои зебо,
Иморатҳои зебою дилоро,
Бувад маҳсули ранчу меҳнати мо.

Дар қисмати охири достон ба ҳақиқат табдил ёфтани афсонаи мардуми Помир ва дар оянда боз ҳам беҳтару ширинтар гардидани ҳаёти халқ таъкид ёфтааст.

Достони «Қишлоқи тиллоӣ» дар шакли маснавӣ (қофия-бандиаш аа, бб, вв...) ва дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзүф ё мақсур навишта шудааст.

Нишастам дӯш бо марди куҳансол,
Аҷаб пири суҳанвар буду хушҳол.
Мафойлун / мафойлун/ мафоил
V --- /V --- /V- ~

Достон ба бобҳо чудо нашудааст ва дар шакли монолог аз забони пири суҳанваре, ки баъди азобу машаққати ҷонгудоз ҳаёти хушбахтона насибаш гаштааст, эҷод гардидааст.

Образҳои достон

Дар достони «Қишлоқи тиллоӣ», асосан, се образ мушоҳида мешавад, ки ҳар се мусба-танд. Яке сайёд мебошад, ки бо вучуди кӯшиши зиёд дар роҳи зиндагии хушбахтона ба мақсад намерасад. Сайёд аз зиндагии бофароғат, муносибату муомилаи хайрхоҳонаи сокинони қишлоқи тиллоӣ ба вачд омада, меҳоҳад аҳли оилаашро низ он чо барад. Вале баъди ба хонааш баргаштан дигарбора барои ба он диёри зебо рафтан чуръат намекунад. Суҳанҳои пеш аз марг гуфтаи пирамард ҷонгудоз ва пурҳасрат садо медиҳанд:

Дареғо, мемурам акнун, дареғо,
Надида як дами роҳат ба дунё.
Зи аввал бенаво будам, дареғо,
Раҳи ҳасрат бипаймудам, дареғо.
Бикардям орзуи бахтро, лек
Ба сӯйи бахт роҳам гашт торик.

Образи асосӣ падари Шарафчон мебошад. Падари Шарафчон дар чувстучӯйи кишлоқи тиллоӣ бародараш, дигар ҳамдеҳагонаш ва боз ҷавониашро аз даст медиҳад. Ба тасвир калимаҳои муқобилмаъноӣ **бахӯро хазон ва ҷавониву пирӣ** қувват бахшидаанд:

Ба ҳар ҷое, ки рафтему расидем,
Ба ҷуз хорию бадбахтӣ надидем.
Баҳори умри мо охир хазон шуд,
Ҷавонӣ рафту пирӣ ҳамбинон¹ шуд.

Дар достон рӯзҳои охири оворагардиҳои пирамард боз ҳам хотирмонтар тасвир ёфтааст. Пирамарди танҳову озурда аз баҳри кишлоқи тиллоӣ гузашта, роҳи хонаашро пеш мегирад. Бадбахтона, роҳи хонаро низ гум мекунад. Дар ин ҳолат тасвир шиддат мегирад ва шоир дар ифодаи ҳолати руҳии образ аз воситаҳои тасвири ташбеҳу истиора, тавсиф ва саволу хитоб истифода мекунад. Пирамард аз ғояти ғаму дард ва гуруснагию хастагӣ аз хуш меравад ва дар беҳушӣ ҳам симоҳои аҷибӣ ба кишлоқи тиллоӣ монандро мебинад:

Зи байни абрҳо қасри кабуде,
Кабуду дилписанду хушнамуде.
Намоён гашт:
Ҳайронам, чӣ бошад?
Агар қаср аст вай, пас аз кӣ бошад?
Магар ин гунбади Тоҷи маҳал² буд?
Ва ё ин ҳилакорӣ аҷал буд?

Ниҳоят, ин мард ҳангоми пирӣ ба деҳаи худ баргашта, онро шабеҳи кишлоқи тиллоӣ мебинад. \bar{U} аз нав руҳ мегирад ва баҳри боз ҳам зеботар намудани Ватан камар мебандад.

Шарафчон аз ду образи аввал фарқ дорад. \bar{U} босавод аст ва ба қудрати одам бовар дорад. Суханҳои пурҳарорати Шарафчон дар бораи ободии диёр симои \bar{u} ро чун шахси ватандӯсту воқеъбин ва суҳандону маънирас ба назар ҷилва медиҳад. \bar{U} дастгоҳи барқҳосилкуниро чунин тасвир менамояд:

1 Ҳамбинон — ҳамроҳ, шарик.

2 Тоҷи Маҳал — Тоҷмаҳал, ёдгории машҳури асри 17 дар шаҳри Аграи Ҳиндустон.

Нигар бар хонаи болои дарё...
Ту гӯйи чанги пуртор аст он чо,
Ва ё зулфи качи ёр аст он чо.
Дар он чо торҳои мусиқӣ аст,
Кунад нохун бар онҳо паҳлавондаст.
Чу мутриб бар навозиш мекунад сар,
Шавад равшан диёри мо саросар.

Мирсаид Миршакар аънаи эҷодиёти шиғоҳӣ ва осори Низомии Ганҷавӣ («Искандарнома»), Абдурраҳмони Ҷомӣ («Хирадномаи Искандарӣ»), Аҳмади Дониш («Наводир-ул-вақоъ»), Сиддиқии Аҷзӣ («Миръоти ибрат») барин суҳанваронро эҷодкорона истифода карда, асари басо ҷолиб таълиф намуд. Ғояи афсонаи қишлоқи тиллоӣ адолат, бахту саодат ва озодӣ мебошад. Шоир роҳҳои воқеии ба хушбахтӣ ва бахту саодат расидани ҷомеаро тасвир намудааст. Ба қавли адиб, ободии Ватану хушбахтии ватандор дар натиҷаи кӯшишу талош ҳосил мегардад.

Достони «Қишлоқи тиллоӣ» бо забони содаву фасеҳ, услуби дилкаши бадеӣ ва мазмуни баланди худ дар адабиёти даврони шуравӣ эътибори калон пайдо кард ва ҳоло ҳам яке аз асарҳои дӯстдоштани хонандаи тоҷик ба шумор меравад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Достонҳои М. Миршакарро номбар кунед.
2. Муносибати «Қишлоқи тиллоӣ»-ро ба афсонаи халқӣ шарҳ диҳед.
3. Мазмуни достон аз чӣ иборат аст?
4. Вазну қофияи «Қишлоқи тиллоӣ»-ро муайян кунед.
5. Дар достон кадом образҳо мушоҳида мешаванд?
6. Образи Шарафҷон аз образҳои дигар чӣ фарқ дорад?
7. Оид ба истифодаи аънаи адабиёти тоҷик дар «Қишлоқи тиллоӣ» чӣ гуфта метавонед?

«ИСЁНИ ХИРАД» ВА АШЪОРИ БАЧАҶОНА

Достони «Исёни хирад» ба давраи охири ҳаёту фаъолияти шоир рост омада ба файласуфи асри XI тоҷик Носири Хусрав бахшида шудааст. М. Миршакар дар ду қисм ва ёздаҳ боби

достон бо услуби тамсил – хикояти Чашмаи Носир¹ рӯзгори ноором, таҳқиру сӯйқасдҳои бардавоми душманон ва як қатор фикру андешаҳои мутафаккиро мавриди тасвири бадеи қарор додааст.

Дар достон Носири Хусрав чун шахсияти собитқадам, донишманд ва озодандешу бедордил ба назар мерасад. Мутафаккир мавқеи инсонро дар рӯи замин аз ҳама боло медонад ва таъкид мекунад, ки сарчашмаи бадбахтиҳои одам дар ҷохилӣ, кохилӣ ва безътиной ба қудрату имконияти худ мебошад. Пас, барои раҳой ёфтани аз ин олудагиҳо ҳамвора дар талош будан зарур аст:

Гули мақсуд то ба даст ояд,
Хештанро шинохтан бояд.
Он ки худро шинохт дар дунё,
Мешиносад замири² ҳастиро...
Гар зи омӯхтан натобӣ сар,
Бар сари даҳр мешавӣ сарвар.
Тобеат мекуни фалакро ҳам,
Чархро, аршро³,
Малакро ҳам.

Хурофотпарастон ин суханони Носири Хусравро нодуруст шарҳ дода, шоирро кофир ҳукм мекунанд ва шогирдаш – Равшанро сангсор менамоянд. Дар ҳамин вазъи ноҳинҷор ду марди миёнарав Носири Хусравро ба Хуросон, ба дарбори амир даъват мекунанд. Шоир даъвати онҳоро бо қатъият рад карда, дар Юмгон⁴ монданро авло медонад:

Манзили ман, ки ғори Юмгон шуд,
Ғор ақлу улумро кон шуд.
Хуб медонад он, ки пурдон аст,
Лаъл дар қалби кӯҳ пинҳон аст.
Ман чу лаълам даруни санги сиёҳ,
Гавҳари бебаҳои ин маъво...

Дар порчаи боло, аз як тараф, иззати нафс ва, аз тарафи дигар, мақому манзалати Носири Хусрав барҷаста тасвир ёфтааст.

- 1 Чашмаи Носир дар деҳаи Поршневи ноҳияи Шугнон ҷойгир шудааст.
- 2 Замир — ботин, сират, моҳият.
- 3 Арш — осмон.
- 4 Деҳаест дар қисмати Бадахшони Афғонистон.

Шоир худро ба лаъли сурх ва Юмгонро ба кӯҳ ё санги сиёҳ ташбех кардааст. Чи хеле ки лаъл боиси шукӯҳи кӯҳ мешавад, гори Юмгон ҳам бо шарофати ин мутафаккир чун кони ақлу илм дар чаҳон шуҳрат меёбад.

Дар қисми дуюми дoston айёми пирии Носири Хусрав тасвир ёфтааст. Шоири ранчидахотир ва бекасу танҳо хеле эҳтиёткор ва пурбардошт ба назар мерасад. Ў дигар ба муҳолифон баҳсу талош намекунад ва майли ба по хезондани мардумро ҳам надорад. Мутафаккир вақташро зиёдтар сарфи эҷоди асар менамояд ва бо оташи илму дониш решаи чаҳолатро аз бунёд сӯхтан меҳоҳад:

Балки имрӯз мири кӯҳсорам,
Лашкар аз шеъру дoston дорам.
Бо ҳамин лашкари диловари ман
Зарба меоварем бар душман.
Решаи чаҳдро ҳамесӯзем,
Ки чароғи хирад барафрӯзем,
То шавад шoми зиндагӣ равшан,
Бикунад гул харобазори Ватан.

Мирсаид Миршакар ба воситаи ташбех (монанд кардани Носири Хусрав ба амир ва китобҳо ба лашкар), ифодаҳои маҷозӣ (решаи чаҳл, чароғи хирад, шoми зиндагӣ, гул кардани харобазори Ватан) ва таркибҳои муқобилмаъно (хирад ва чаҳл, барафрӯхтан ва сӯхтан, шoм ва равшан) мавқеи олимону суҳанваронро дар ҳаёти иҷтимоии инсон ва ободии диёр таъкид намудааст.

Дoston бо вафоти Носири Хусрав ба охир мерасад. Мутафаккир пеш аз вафот ба воқасмондагон васият мекунад. Адиби оламшумул орзу дорад, ки эҷодкорони олами нав ба мероси гуногунпахлӯю гуногунмавзуи ӯ муносибати хайрхоҳона дошта бошанд.

Ашъори бачагона

Мирсаид Миршакар чун шоири бачагон низ маълуму машҳур буда, яке аз поягузорони адабиёти бачагонаи тоҷик шинохта шудааст. Бехтарин шеърҳои барои кӯдакон навиштаи шоир дар маҷмуаҳои «Ғунҷаҳои хандон» (1949), «Ҷуробҳои гулдор» (1954), ҷилди якуми Куллияти сечилда ва мунтахаби ашъори «Панҷи ноором» ба таъб расидаанд.

Асарҳои бачагонаи Мирсаид Миршакар дар жанру шаклҳои мураббаъ, суруду тарона, чистону афсона, масалу маснавӣ ва

драма навишта шудаанд ва мавзӯҳои ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, дӯстиву рафоқат, муҳаббат ба хонишу мактаб, эҳтироми падару модар, манзараҳои табиат ва ғайраро фаро гирифтаанд.

Асарҳои ба хурдсолон бахшидаи Мирсаид Миршакар бо забони ширин, зарбу оҳанги сабук ва рангорангии тасвир ба табиат, олами ҳастӣ ва шавқу завқи бачагон мувофиқат доранд. Бинобар ин, шеърӯ сурудҳои «Гунчишкак», «Бозии ҳарбӣ», «Ватан», «Рост мегӯям», «Рақси Зебо», «Бо айби кӣ?», «Алифбои зинда», «Чурӯбҳои гулдӯр», «Дугонаҳо», «Киштии орзӯ», «Бачагони мо», «Ҷон Тоҷикистон», «Обаки ширин», «Гули лола» ва ғайра вирди забони кӯдаконанд. Ҳатто хурдтарин шеърӣ бачагонаи шоир дар баробари ба тахайюли наврасон мусоидат кардан онҳоро ба роҳи ватандӯстӣ ва ҳештаншиносӣ ҳидоят менамояд. Ба талмех, таҷнис ва тавсифи шеърӣ «Кучӯст Рӯстам?» тавачҷӯх намоед:

Хезеду хезед,
Ба кӯча чаққон.
Камони Рӯстам,
Гаштаст рахшон.
Бо ин камонаш
Рӯстами Дастан.
Бар Ватанаш буд,
Содиқ ниғаҳбон!

Мирсаид Миршакар як қатор дostonҳои бачагона эҷод намулдааст, ки «Мо аз Помир омадем» (1939), «Неъмат» (1942), «Федка» (1942–1948), «Қалами ман» (1951), «Одам – офаридгӯр» (1962) намунаи онҳост.

Шоир ба адабиёти бачагонаи тоҷик, асосан, бо дostonи «Мо аз Помир омадем» ворид гардид. Мундариҷаи асар дар асоси сафари гурӯҳи бачагони Помир ба Маскав (1929), ки дар он даста шоир чун роҳбар иштирок дошт, фароҳам омадааст. Барои мусофирон ҳама чиз нав аст. Онҳо ба қатора савор мешаванд ва медонанд, ки то Маскав роҳ дур аст. Бинобар ин, осуда меҳобанд. Аммо баъди чанде ҷойи оромиро изтиробу беқарорӣ иваз мекунад:

Хобидем андар вагон,
Бедор шудем дар Когон.

Хурсандӣ, шодӣ кардем,
Аз шодӣ бозӣ кардем.
«Ана, – гуфтем, – Москва,
Москваҷон, Москва».

Воқеа аз номи шахси якум баён мешавад ва дар асар такрори калимаву таркибҳо мавқеъ доранд. Ин услуби тасвир боиси ифодаи ҷолиб ва содаву равонии фикр гардидааст. Махсусан, такрори байти:

Мо аз Помир омадем,
Москва равон шудем–

фикри шоирро қувват дода, олами руҳии мусофиронро равшан таҷассум менамояд. Мусофирони наврас дар роҳ Когон ва Самароро дида ба вачд меоянд ва ин шахрхоро Маскав гумон мекунанд. Ниҳоят, ба Маскав мерасанд, ки тасвири он басо мароқовар аст:

Ачаб шаҳри мухташам!
Сар то сар сабзу хуррам.
Аввалу охири он
Намеёбед, эй ёрон!
Қабат-қабат хонаҳо
Сар кашида дар ҳаво.
Чароғҳояш дурахшон,
Дурахшону нурафшон.
Дар кӯчаҳо одамон
Чун оби дарё равон...

Забони ширин, вазну оҳанги сабук, воситаҳои тасвири тавсиф, такрор, муболиға ва ташбеҳ ҳолати хурсандӣ ва шавқу завқии мусофирони наврасро аз дидори пойтахти онрӯзаи Иттиҳоди Шуравӣ самимона ифода менамоянд ва ба хонанда лаззати бадеӣ мебахшанд.

Хулоса, ашъори бачагонаи Мирсаид Миршакар бо услуби равону суфта, оҳангҳои сабуку шӯҳи халқӣ дар дилу дидаи хонандаи хурдсол ҷой гирифтаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро «Исёни Хирад»-ро достони тамсилӣ мегӯем?
2. Достон аз чанд қисм ва чанд боб иборат аст?
3. Аз назари Носири Хусрав инсон дар рӯи замин чӣ мавқеъ дорад?
4. Чаро мутафаккир худро ба лаъл ва Юмгонро ба кӯҳ монанд кардааст?
5. Дар қисми дуюм кадом лаҳзаҳои умри Носири Хусрав ба тасвир омадааст?
6. Шеърҳои бачагонаи шоир дар кадом жанрҳо суруда шудаанд?
7. Дар бораи забон ва услуби асарҳои бачагонаи адиб маълумот диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Шеъри «Таронаи уқоби озод»-ро кӣ навиштааст?
А) А. Дехотӣ;
Б) Б. Раҳимзода;
В) М. Миршакар;
Г) М. Турсунзода;
Ғ) М.Раҳимӣ.
2. Сафари хонандагони пешқадами Бадахшон ба Маскав (соли 1929) дар кадом достони бачагонаи Мирсаид Миршакар инъикос ёфтааст?
А) «Неъмат»;
Б) «Федка»;
В) «Мо аз Помир омадем»;
Г) «Қалами ман»;
Ғ) «Одам-офаридгор».

ҲАМОСА

Назарияи адабиёт

Асарҳои бадеӣ аз рӯи сохт ва тарзи тасвир ба се гурӯҳи калон ё се ҷинс ҷудо мешаванд.

1. Ҳамоса ё ҷинси ҳамосӣ (эпикӣ).
2. Лирика ё ҷинси лирикӣ (ғиноӣ).
3. Драма ё ҷинси драмавӣ.

Ҳамоса

Ҳамоса чун ҷинси адабӣ таърихи қадима дорад. Дар фаҳмиши таърихӣ ҳамоса асари калонҳаҷму фарогири манзум мебошад, ки зиндагии мардумро ба таври васеъ ва тасвир гирифта, аз гузаштаи қаҳрамононаи ҷомеаи

инсонӣ ҳикоят мекунад. Шоири ҳамосасаро бештар ба сужети асар, саргузашту амалиёти қаҳрамонон ва кӯшишу талоши онҳо баҳри ҳимояи марзу бум¹ диққат медиҳад. «Иллиада» ва «Одиссея»-и Гомери юнонӣ, «Маҳабҳарат» ва «Рамаяна»-и ҳиндӣ, «Нибелунгҳо»-и немисӣ, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар адабиёти хаттӣ ва «Манас»-и қирғизӣ, «Гӯрӯғлӣ»-и тоҷикӣ дар адабиёти даҳонӣ намунаи хуби ҳамоса мебошанд.

Дар адабиётшиносӣ ҳамоса ба истилоҳи эпос (юнонӣ – достон, ҳикоя) муродиф аст. Дар асарҳои ҳамосӣ ё эпикӣ ҳодисаҳои ҳаёт ба воситаи нақлу ҳикоя баён меёбад. Нависанда ё шоир саргузашти як ё якчанд касро ба тасвир гирифта, рафтору кирдори онҳоро нишон медиҳад. Яъне, дар асарҳои ҳамосӣ зиддияти асар ба воситаи тасвири воқеа, амалиёту муносибати образҳо, сужет, симои персонажҳо ҳал мегардад. Фарқи асарҳои ҳамосӣ аз асарҳои лирикӣ ва намоишномаҳо дар забони асар низ равшан мушоҳида мешавад. Дар асарҳои лирикӣ, асосан, сухани тавсифии нависанда ба назар мерасад. Дар асарҳои драмавӣ сухани персонажҳо мушоҳида мешавад, дар асарҳои ҳамосӣ ҳам сухани персонажҳо ва ҳам сухани нависанда мавқеъ дорад.

Навъҳои ҳамосӣ

Навъҳои асосии ҷинси ҳамосӣ латифа, тамсил, ривоят, ҳикоя, баллада, қисса, роман, достон, ёддошт ва ғайра мебошанд. Дар жанрҳои латифа, тамсил, баллада, ҳикоя домани воқеа маҳдуд ва тарзи баён муъҷазу мухтасар мебошад. Бинобар ин, онҳо ба гурӯҳи хурди жанрҳои ҳамосӣ мутааллиқанд. Аз ҷумла, латифа хурдтарин жанри ҳамосӣ ба шумор меравад. Латифа мазмуни ҳазломез ва ҳачвӣ дошта, образҳои он шахсони зирак, доно ва зариф мебошанд:

Султон Маҳмуд, ки сар болои зонуи Аёз гузошта буд, аз ӯ пурсид:

— Ба аҳмақон чӣ мешавӣ?

Гуфт:

— Болишт!

Калимаи *болишт*, ки ҷавҳари латифаро ташкил медиҳад, аз як тараф, симои Аёзро чун шахси ҳозирчавобу ҳазлқаш, аз тарафи дигар, образи султон Маҳмудро чун шоҳи золиму кӯтоҳандеш ошкор месозад.

1 Марзу бум — кишвар, сарзамин.

**«Бежан ва
Манижа»**

Достони «Бежан ва Манижа» аз базми шоҳи Эрон Кайхусрав бо лашкаркашону паҳлавононаш оғоз меёбад. Ҳангоми базми шоҳӣ сокинони Ирмон ном сарзамини сарҳадӣ аз тороҷи гурозон шикоят мекунанд ва Кайхусрав Бежани ҷавону далерро ба ҷанги гурозон мефиристад:

Бад-ӯ гуфт Хусрав, ки: «Эй пурхунар,
Ҳамеша туй пеши ҳар бад сипар.
Касеро кучо чун ту кеҳтар бувад,
Зи душман битарсад, сабуксар бувад».
Ба Гургини Милод гуфт он гаҳе,
Ки: «Бежан ба Ирмон надонад рахе.
Ту бо ӯ бирав бо сутуру наванд¹,
Ҳамаш роҳбар бошу ҳам ёрманд».

Нахуст воқеа байни Бежану Гургин сар мезанад. Гургин хоҳиши Бежанро дар бораи ёрӣ расондан ҳангоми набард бо гурозон рад мекунад. Бежан яккаву танҳо бар гурозон ғолиб меояд. Ва Гургин игво андохта, Бежанро ба доми Манижа ном духтари шоҳи Тӯрон гирифта мекунад. Манижа ба Бежан ошиқ мешавад ва ӯро доруи беҳушӣ дода ба қасри худ меорад. Бежан дар қаср ба ҳуш меояд. Дар ҳамин вақт хатои худро мефаҳмад, вале аллакай дер шуда буд.

Воқеа торафт шиддат мегирад ва ба мочаро табдил меёбад. Бо фармони Афросиёб Гарсеваз Бежанро даст баста назди ӯ меорад ва шоҳи Тӯрон паҳлавони ҷавони Эронро ҳукми қатл медиҳад. Пирони оқилу доно Афросиёбро водор менамояд, ки дар куштани Бежан шитоб накунад. Бежан аз зиндон ва Манижа аз қаср ронда мешаванд. Гургин танҳо ба Эрон бармегардад. Шоҳи Эрон – Хусрав ба воситаи ойинаи гетинамо зинда будани Бежанро муайян карда, Рустамро барои чораҷӯӣ аз Систон даъват мекунад.

**Амалиёти
Рустам**

Минбаъд дар маркази воқеаҳо образи Рустам қарор мегирад. Амалиёти Рустам басо оқилона, дурандешона ва эҳтиёткорона мебошад. Рустам бо сад шутур мол, ҳазор савор ва ҳафт сарлашқари баргузида ба сафар мебарояд ва дар сарҳади

¹ Сутуру наванд — савориву аспӣ тезрафтадор.

Тӯрон саворонро пинҳон карда, худ ва сарлашкаронаш дар чомаи бозоргонӣ бо сад шутур мол ба Хутан назди Пирон меравад.

Манижа хабари аз Эрон омадани корвонро шунида, назди корвониён меояд ва Рустам бо эҳтиёткории тамом аз ӯ макони Бежанро фаҳмида, паҳлавонро аз банд раҳо мекунад. Дар ин лаҳза зӯри бозуи Рустам бармало маълум мешавад. Рустам ҳамроҳи ҳафт сарлашкараш шаб бо нишони оташ назди чоҳ меояд. Чун ҳафт паҳлавон сангро аз рӯйи чоҳ бардошта наметавонанд, Таҳамтан худ ба кор даст мезанад:

Зи асп андар омад гави¹ шери нар,
Зирехдоманашро бизад бар камар.
Зи Яздони зӯрофарин зӯр хост,
Бизад дасту он санг бардошт рост.
Бияндохт бар бешаи шаҳри Чин,
Биларзид аз он санг рӯйи замин.

Рустам баъди ғалаба бар лашкари Афросиёб ба Эрон бармегардад ва ба таҳсину офаринҳои бисёр сазовор шуда, роҳи Систонро пеш мегирад.

Фирдавсӣ дар охири достон Манижаро боз ёдовар шуда, бо хамин хатти сужети онро пурра намудааст. Шоҳ Бежанро наздаш даъват мекунад. Бежан гоҳи суҳбат аз некиҳо ва чаҳду талоши Манижа ёдовар мешавад. Шоҳ ба Манижа тухфаи арзанда фиристода, Бежанро чунин панд медиҳад:

Ту бо ӯ чаҳонро ба шодӣ гузор,
Ниғаҳ кун бар ин гардиши рӯзгор.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом чинсҳои адабиरो медонед?
2. Навъҳои ҳамосаро номбар кунед.
3. Чаро достони «Бежан ва Манижа» ба чинси ҳамоса тааллуқ дорад?
4. Сужети достонро баён намоед.
5. Образҳои асар кадомҳоянд?
6. Дар бораи амалиёти Рустам маълумот диҳед.
7. Дар ҳалли зиддияти достон Манижа чӣ мавқеъ дорад?

1 Гав — паҳлавон, шучоъ.

ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ

(1928 – 1986)

Рӯзгори адиб

Фазлиддин Муҳаммадиев 15 июни соли 1928 дар шаҳри бостонии Самарқанд ба дунё омадааст. Оилаи онҳо ба китоб пайвастагии доимӣ дошт, зеро падараш саҳхоф ва муқовасоз буд. Падар ҳар китоби хубро, ки муқова мекард, мутолиаи онро ба фарзандон, аз ҷумла Фазлиддини хушодобу хушзеҳн, тавсия менамуд. Фазлиддин баъди хатми мактаби миёна соли 1946 ба Маскав рафта, чанде дар Донишгоҳи ҳавопаймоии Маскав таҳсил кард. Аз вазъи нохуби зиндагӣ ноилоҷ таҳсилро мавқуф мегузорад ва ба Самарқанд баргашта, дар колхоз ба сифати табелчӣ кор мекунад.

Баъди вафоти падар Фазлиддинро бародараш Абдулхамид Муҳаммадиев ба пойтахти Тоҷикистон – Сталинобод меорад ва ўро ба пешаи рӯзноманигорӣ хидоят менамояд. Ф. Муҳаммадиев солҳои 1947–1949 чун ходими адабии рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» (ҳоло «Ҷумҳурият») адои вазифа мекунад. Баъд ўро ба Маскав, ба Мактаби марказии комсомоли умумиттифоқ мефиристанд. Адиб баъди хатми ин мактаб (1951) фаъолияти рӯзноманигориро дар рӯзномаҳои «Ҷавонони Тоҷикистон», «Газетаи муаллимон», «Тоҷикистони советӣ», маҷаллаҳои «Занони Тоҷикистон» ва «Шарқи сурх» давом медиҳад.

Соли 1962 Ф. Муҳаммадиев дувумбора озими Маскав шуда, дар Институти адабиёти ба номи Горкий таҳсил менамояд. Баъди таҳсил фаъолияти рӯзноманигориро дар маҷаллаи ҳаҷвӣ «Хорпуштак» давом медиҳад. Ҳамзамон ба шуъбаи машваратии «Тоҷикфилм» ҳамкорӣ мекунад. Сипас, фаъолияти адиб дар нашриёти «Ирфон» ва Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Со-

ветии Тоҷик идома меёбад. Солҳои 1978–1981 ба сифати котиби Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон кор мекунад. Аз соли 1981 то охири умр дар кори эҷодӣ буд. Адиб шашуми октябри соли 1986 ҳазорон мухлисону алоқамандонашро ба таври ҳамешагӣ тарк гуфт. Турбати марҳум дар қабристонии Лучоби шаҳри Душанбе ҷойгир аст.

Ф. Муҳаммадиев барандаи Ҷоизаи адабии ба номи Рӯдакӣ (1967), Корманди шоистаи маданияти Тоҷикистон ва Нависандаи халқии Тоҷикистон мебошад.

Мероси адабӣ

Ҷаъолияти асарофаринии Ф. Муҳаммадиев аз нимаи солҳои 50-ум оғоз ёфтааст. Аввалин ҳикояи нависанда, ки соли 1955 ба таъб расид, «Порчай остин» ном дошт. Ба мурур очеркҳои «Раиси нав» (1955), «Муҳочирон» (1956) ва «Фаттоҳ ва Музаффар» (1958) ба таъб расиданд. Соли 1958 аввалин маҷмуаи очерку ҳикояҳои нависанда таҳти унвони «Муҳочирон» ҷоп мешавад.

Дар аввалин очеркҳои нависанда масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ маданӣ тезутид ва бо ҷиддият ба миён гузошта шудаанд. Дар очерки «Раиси нав» мавқеи роҳбар дар ҷомеа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қаҳрамони очерк Саид Фатҳудинов шахси кордону ҷонсӯз аст. Ӯ ба одамон бовар дорад ва ба онҳо раҳнамоӣ карда метавонад. Дар очерки «Фаттоҳ ва Музаффар» масъалаи роҳбарони мағруру худбовари соҳаи кишоварзӣ ба миён гузошта шудааст. Аз мутолиаи очерк хонанда ба чунин ҳулоса меояд, ки ба роҳбарони бемаъсулияте чун Фаттоҳ бовар қардан мумкин нест, балки ба муқобили онҳо бо ҷиддияти том мубориза бурдан зарур аст. Нависанда ба Фаттоҳ инсонии асилу ҷонфидо – Музаффарро зид мегузорад.

Қиссаи «Тири хокхӯрда» (1960) оид ба сарнавишти кормандони беҳатарӣ ва қиссаи «Одамони кӯҳна» (1963) доир ба рӯзгори зийёиҳои шаҳр баҳс мекунад. Қиссаи таърихии «Зайнаббӣ» (1964) сарнавишти зани тоҷик, раиси ҳукумати ноҳияи Кӯктош (ноҳияи ҳозираи Рӯдакӣ) Зайнаб Қурбоноваро фаро гирифтааст. Қиссаи «Дар он дунё» (1965) дар бораи сафари ҳоҷиён аз Иттиҳоди Шуравӣ ва рафторҳои аҷибу ғариби онҳо ҳикоят мекунад. Ҳар кадоми ин асарҳо як паҳлуи муҳими эҷодии Ф. Муҳаммадиевро муайян менамоянд. Масалан, қиссаи «Тири хокхӯрда» аз майли нависанда ба тасвири воқеаҳои ғайриодӣ ва мочароҷӯёна гувоҳӣ

медихад ва аввалин намунаи асари детективӣ¹ дар адабиёти давраи нави тоҷик ба шумор меравад. Қиссаи «Одамони кӯҳна» ба забони русӣ тарҷума шуда, дар маҷаллаи «Дружба народов» ба таъб расид ва номи нависандаи тоҷикро бо адибони машҳури шуравӣ дар як радиф гузошт.

Ф. Муҳаммадиев дар солҳои 60-ум як силсила ҳикояҳо навишт, ки онҳо соли 1969 дар маҷмуаи «Сози Мунаввар» ба таъб расиданд. Соли 1974 нахустин романи ӯ таҳти унвони «Палатаи кунҷакӣ» дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба нашр мерасад ва баъдтар бо ҳамин ном дар шакли китоб дастраси хонанда мегардад. Мавзуи он аз рӯзгору фаъолият ва дунёи маънавии инсонӣ муосир иборат мебошад.

Баъди чопи романи «Палатаи кунҷакӣ» Ф. Муҳаммадиев ба сабаби беморӣ чанд сол чизе навишта натавонист. Аммо истеъдоди нависандагӣ ва маслиҳатҳои устодону дӯстон ӯро боз ба асарнависӣ ҳидоят намуд. Рӯзе устод Турсунзода ба нависанда маслиҳатомез мегӯяд: «Ҳоло биёед, кор кунед. Кори Шумо ба хонанда, ба адабиёт даркор... Хонанда чӣ кор дорад, ки мо соқем ё бемор... Модоме ки зиндаем, аз мо нигарони асар аст. Ин аз мураккаботи касби мост ва аз он ҷойи гурез нест».

Адиб соли 1977 сафарномаи «Мо нориниёнем»-ро навишт, ки маҳсули мушоҳидаҳои адиб аз Ҷумҳурии Қирғизистон, маҳсусан шаҳри Норини ин сарзамин мебошад. Нависанда ба гӯшаву канорҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр сафар мекард ва бо сохтмончиёни Норақ, Роғун, Бойғозӣ алоқаи доимӣ дошт. Ин муҳаббату садоқати ӯ ба Ватан ва халқи тоҷик дар «Шири замин» (1981), «Оини муқаддас» (1982), «Саволу ҷавобҳои Эначон Бойматова» (1986) ном очеркҳоиаш бармало эҳсос мешавад.

Дар қиссаҳои «Шоҳии япон» (1981) ва «Варта» (1983) аз зиндагии коргарони тоҷик, маишат, олами ботинӣ ва савияи маънавиёти онҳо сухан меравад. Ҳамчунин, ҳикояи «Ҷага» ва чанд ҳикояи дигари мавсуф дар нимаи дувуми солҳои 80-ум ба таъб мерасанд. Ду ҷилди Куллияти Ф. Муҳаммадиев солҳои 1978 ва 1980 дастраси алоқамандон гардиданд. Умуман, тамоми асарҳои адиб дар шакли куллият ва китобҳои алоҳида ба чоп расиданд. Охири маҷмуаи қисса ва ҳикояҳои Муҳаммадиев бо номи «Варта» баъди марги нависанда, соли 1987 ба дасти хонанда расид.

1 Асари детективӣ — асаре, ки ба ҳодисаҳои мураккаби дорои хусусияти ҷиноятӣ бахшида шудааст.

Ф. Муҳаммадиев ба сифати эссенавис, публицисти фаъол ва ҳаҷвнигори забардаст низ маъруф аст.¹ Соли 1985 маҷмуаи очерку эссе, публицистика, фелетон, намоишнома ва мақолаҳои адиб бо номи «Дӯстон тоҷи сар» чоп гардид. Сарлавҳаи яке аз мақолаҳо «Мо ҳамагӣ масъулем, ҳар яки мо масъул аст» ном дорад ва ин шиори тамоми фаъолияти қаламкашии нависанда аст. Ӯ худ, дар мақолаҳои «Косадум» ва «Прокурорҳои нармдил ва дуздони шердил» масъалаи оштинопазир будан ба шахсони баддил ва мансабталошу мусоҳилакорро мебардорад. Ҳаҷву юмори нозук, нешханду истехзоҳои нишонрас махсусан, дар асари «Косадум» ба дараҷот инкишоф меёбад. Косадум рамзи инсонест, ки ҳаёташро саросар рашку ҳасад ва бухлу кина фаро гирифтааст ва ҳолати ӯ хикмати Абдурахмони Ҷомиро оид ба каждум ба ёд меорад:

Неши каждум на аз пайи кин аст,
Муқтазои табиаташ ин аст.

Ф. Муҳаммадиев пайваста ба филмсозони тоҷик ҳамкорӣ дошт ва аз рӯйи асарҳои ӯ чанд филми бадеию мустанад бардошта шудааст. Махсусан, филмҳои «Задухӯрд» (1973), «Субҳи Ватани ман» (1974), «Вохӯрӣ дар дараи марг» (1980), ки аз рӯйи филмномаҳои адиб наворбардорӣ шудаанд, то ҳозир хазинаи Тоҷикфилмро оро медиҳанд. Филми бадеии «Вохӯрӣ дар дараи марг» дар бисёр озмунҳои байналмилалӣ соҳиби мукофот гардидааст. Нависанда дар соҳаи драманависӣ ҳам кӯшишҳо кардааст ва мазҳакаи «Охирин арӯси амиралмуъминин» (1983) яке аз онҳост.

Қариб ҳамаи асарҳои бадеии Ф. Муҳаммадиев ба забони русӣ тарҷума шудаанд. Ҳамчунин, қисса ва ҳикояҳои ҷудогонаи адиб ба забонҳои украинӣ, белорусӣ, қазоқӣ, латишӣ, эстонӣ, ўзбекӣ, арманӣ, туркманӣ, қирғизӣ ва ғайра тарҷума ва чоп гардидаанд. Чанд асари ӯ ба алифбои форсии арабиасос низ дастраси хонанда шудааст.

Ф. Муҳаммадиев дар соҳаи тарҷума низ маҳорат дошт. Тарҷумаи тоҷикии романҳои нависандаи Фаронса Андре Стил «Зарбаи аввал», адиби румин Михаил Садовяну «Ҷазираи Гулистон», қиссаҳо ва романи нависандаи қирғиз Чингиз Айтматов

1 Баъзе мақола ва эссеҳои нависанда ҳанӯз соли 1954 бо имзои мустаори Ф. Амин ба чоп расидаанд.

«Чамила», «Алвидоъ, Гулсарӣ» ва «Дуроҳаи бӯронӣ», пиесаҳои на-
висандаи рус Н. Погодин «Достони сеvуми муассир», адиби ўзбек
А. Қаҳҳор «Чон модаракон» ва «Садо аз тобут», асарҳои ҷудогонаи
А. Чехов, Т. Драйзер ва дигарон ба қалами ў тааллуқ доранд.

Хулоса, Ф. Муҳаммадиев зиндагии шарафмандона дошт ва аз
худ мероси бою пурбаракат боқӣ гузошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ф. Муҳаммадиев кай ва дар кучо ба дунё омадааст?
2. Нависанда дар кадом мактабҳо таҳсил кардааст?
3. Оид ба фаъолияти рӯзноманигории Ф. Муҳаммадиев маълумот
диҳед.
4. Адиб оид ба харобшавии ахлоқи инсонӣ чӣ андеша дошт?
5. Нависанда кай вафот кард ва ўро дар кучо ба хок супурданд?
6. Оғози эҷодиёти Ф. Муҳаммадиев ба кадом солҳо рост меояд?
7. Оид ба очеркҳои нависанда маълумот диҳед.
8. Дар бораи пиеса ва тарҷумаҳои нависанда чӣ медонед?

ҲИКОЯ ВА ҚИССАҶО

Ҳикояҳо

Дар эҷодиёти Фазлиддин Муҳаммадиев
ҳикоя мавқеи хос дорад. Бо кӯшиши ин нави-
санда ҳикояи тоҷик дар адабиёти солҳои шаст
бо равиши тоза инкишоф ёфта, ба зинаи нави
сифатӣ ноил гардид. Ҳикояҳои аввалини ў – «Мактуби дӯст»
(1958), «Арзамас» (1960), «Роҳ» (1962) дар хусуси ахлоқи инсон ва
мақоми ў дар зиндагӣ баҳс мекунанд. Нависанда на ба зоҳири
воқеа, балки ба мазмуни ботинии он бештар тавачҷуҳ мекунад ва
рӯзгори одамони муосирро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Қаҳрамони асосии ҳикояи «Савдои умр» Зӯҳрои часур ва
маҳкамирода аст, ба сабаби он ки домодшаванда ҳамроҳаш ба
муассисаи ақди никоҳ рафта нахостааст, тўйро вайрон меку-
над. Зӯҳро гаштаю баргашта андеша мекунад, ки оё Муродро
дар ҳақиқат дӯст медорад ва оё бо Мурод дар оянда хушбахт
мешавад? Танҳо вақте ки Мурод хатои худро эътироф мекунад,
Зӯҳро ба ў хонадор мешавад. Муаллиф дар ин ҳикоя масъалаи
муҳаббат ва оиларо тамоман ба тарзи нав ба миён мегузорад.
Зӯҳро тоҷикдӯхтарест, ки барои хушбахтии худ талош меварад

ва оқибат ба мақсад мерасад. Муаллиф зисту зиндагии қаҳрамони асарро воқеъбинона ва муфассал тасвир намуда, хонандаро ба андеша водор кардааст. Ҳикоя охири солҳои панҷоҳум навишта шудааст, вале талоши Зухро баҳри зиндагии поку беолоиш ва арзишманд ҳоло ҳам намунаи ибрати ҷавонон мебошад. Ҳикояҳои аввалини Ф. Муҳаммадиев гувоҳ бар онанд, ки ӯ пас аз Ҳаким Карим ва Пулод Толис ба таҳқиқи бадеии рӯйдодҳои зиндагӣ чиддан камар бастааст.

Мавзуи марказии эҷодиёти Ф. Муҳаммадиев ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мебошад. Солҳои 1967–1973 силсилаи ҳикояҳои нависанда бо номҳои «Даъво», «Суди рафиқон», «Рӯзи дафни усто Оқил», «Сози Мунаввар», «Ҳиёбони Нодир», «Шаби севум» ба вучуд омаданд. Нависанда инсонро яктарафа ва ба як ранг тасвир намекунад. Дар тасвири ӯ, бо вучуди ҷиҳатҳои номуносиб доштан, образ куллан манфӣ нест. Нависанда рафтори ношоистаи персонажҳоро, чун бахилии Муҳаммадмурод («Даъво»), рашки бечои Ашраф («Савдои умр»), касби худро ба мерос нагузоштани усто Оқил («Рӯзи дафни усто Оқил»), ҳунармандона маҳкум мекунад.

Усто Оқил устои гулдаст буд, аксари иморатҳои зебои деҳа маҳсули ҳунари ӯ буданд ва ба қавли Абдуррауфамак: «Ин хел устои ҳунарманд дар сад сол ё як бор ба дунё меояд, ё не». Лекин анъанани неки мардумро вайрон намуда, умраш аз шаст гузашту ягон шогирд тайёр накард ва оқибат вафот карду ҳунарашро бо худ ба гӯр бурд. Бинобар ин, эътиқоди мардум аз ӯ канд ва дар ҷанозааш ҳамагӣ бист кас ҳузур доштанду халос.

Ҳар як лаҳзаи тасвир – ҳам дар рӯзи ҷанозаи усто Оқил беист боридани борон, ҳам ҳангоми ба мазор бурдан аз ночорӣ ба замин гузоштани тобут ва ҳам дар вақташ канда нашудани қабр гувоҳ бар он аст, ки ин одам бадбахт аст. Маҳсусан, тасвири охири лаҳзаи видеои хеле ҳаёлангез ва омӯзанда аст.

Мувофиқи анъана баъди ба хок супурдани марҳум яке аз ҳозирон «фалонӣ чӣ хел одам буд?» гӯён савол медиҳад ва дигарон «одами хуб буд, Худо раҳмат кунад, чояш ҷаннат шавад» гӯён ба тарафи хона роҳақӣ мешаванд. Усто Оқил ҳатто аз ҳамин дуои вопасини ҳамдеҳагон маҳрум монд: «Пас аз он ки ҳама даст ба рӯй кашиданд, пойкор¹ аз чояш нимхез шуда савол дод:

1 Пойкор — пешхидмат, ходими гузар ё деҳа барои даъват кардани мардум ба тӯй, азо ва ғайра.

– Усто Оқил чӣ хел одам буданд?

Абдуррауфамак метавонист худааш ҷавоб диҳад, вале бисёр меҳост, ки маҳз дигарон ҷавоб диҳанд.

Дақиқае бо хомӯшӣ гузашт. Онҳое, ки ба пайроҳа наздиктар меистоданд, чизе нагуфта ба роҳ даромаданд.

– Устои нағз буданд Оқиламак, – гуфт ҷавоне, ки дар паси Абдуррауфамак меистод.

– Борон рафта ба устухонам расид, – гуфт яки дигар зери лаб ғурғукунон.

– Ҳа, усто буд, – тасдиқ намуд севумӣ.

Дигар касе чизе нагуфт. Ҳама пасу дунбол ба пайраҳа фурумодан гирифтанд.

Хулоса, Фазлиддин Муҳаммадиев дар ҳикояҳояш мавзӯҳои рӯзмарраро бо шаклу услуби ба худ хос ба тасвир гирифта, бо ҳамин тавачҷуҳи хонандаро ба масъалаҳои муҳими ҷомеаи кунунӣ ҷалб менамояд.

Қиссаҳо

Дар офаридани симо ва чеҳраи инсон жанри повест ё қисса имконияти бештар дорад. Ин аст, ки нависанда аз оғози солҳои 60-ум ба эҷоди асарҳои калонҳаҷм мепардозад ва то охири умр қиссаҳои «Тири хокхӯрда», «Одамони кӯҳна», «Зайнаббӣ», «Дар он дунё», «Шоҳии япон» ва «Варта»-ро эҷод мекунад.

«Одамони кӯҳна»

Қиссаи «Одамони кӯҳна» ба мавзӯи муҳими рӯз – маънавиёти баланди падарон, пайванди наслҳо ва талош ба муқобили муфтхӯрию ҳаромкорӣ бахшида шудааст. Суҷети ин асар аз воқеаҳои муқаррарии зиндагӣ фароҳам омада, дорои моҳияти иҷтимоӣ ахлоқӣ мебошад. Хонанда баробари амалиёти образҳои асар ба андеша фуру рафта, нисбат ба онҳо ҳусни тавачҷуҳ пайдо мекунад. Оҳанги ҳазлу мутоиба аз унвони асар сар шуда, тамоми мундариҷаи онро диққатҷалбкунанда ва шавқангез гардондааст. Воқеан, ҳуди «Одамони кӯҳна» номгузори шудани асар мароқангез аст. Оё одам ҳам кӯҳна мешавад? Дар ин ном мақсадҳои ғоявии нависанда ҷой гирифтааст.

Дар қиссаи «Одамони кӯҳна» иштироккунандагони асар, чи Зиёбобо ва Аҳрорамаку Иқболхола ва чи Оишахону Юсуф Сафозода ва Заррина, ба таври мутоибаомез ба тасвир омадаанд. Мутоибахое, ки нависанда дар мавриди Аҳрорамаку Зиёбо-

бо бо лабханди нозук истифода мекунад, маънои меҳрубониву дӯстдориро доранд. Яъне, адиб ин пирони рӯзгордидаро навозиш мекунад.

Мутоиба ва мазҳака дар «Одамони кухна» чанбаи лирикӣ пайдо карда, баёнгари ҳиссиёти нозук, меҳру муҳаббат, мамнуният ва шодмонии муаллиф мебошад. Ин навъи асар дар насри давраи нави тоҷик аз Ф. Муҳаммадиев оғоз ёфтааст.

Образҳои марказии «Одамони кухна» мӯйсафедони ҳафтодсола ва ҳаштодсолаанд. Ин пирамардҳо бо рафтору гуфтор ва орзуо омолошон шахсони аҷибанд. Дар ин асар чанд моҳи рӯзгори онҳо мавриди баҳси бадеӣ қарор ёфтааст. Аммо ҳангоми тасвир маънӣ амиқтар меравад, то он ҷое ки хонанда тамоми умри онҳоро ба мушоҳида мегирад. Дар эҷоди ин чехраҳо ҳислату одати калонсолон ба назар гирифта шудааст. Яъне, ин қабил одамон ба ҳама чиз кор доранд. Ҳар касбу шугъл барояшон муҳим аст, зеро онҳо ба чашмони пиروнаи хеш пасту баландиҳои зиндагиро ҳубтару беҳтар дида метавонанд.

Зиёбобои 80-сола барои дар нисфи боғаш сохтани биноҳои истиқоматӣ розӣ буд. Аммо вақте фаҳмид, ки дар ин ҷо нияти сохтани нуқтаи пивофурӯшӣ доранд, ба он қатъиян муқобил баромад ва ба Комитети Марказии ҳизб арзнома навишт. Дар арзнома, аз ҷумла омадааст: «Чӣ мешуд, ки арақфурӯшия манъ кунед. Радио ҳар рӯз зиёни арақа гуфта медиҳад. Лекин магазинҳо аз арақ, аз вино пур. Ба шишаҳои хушрӯи арақ равған, ҳар хел шарбатҳо, ҳар хел дорувор андохта фурӯшанд, намешавад? Ба ҷойи ин бўҷка-бўҷка пива мефурӯшанд, ба ғайр аз ин регистрану¹ ошхонаҳо ҳам бисёр арақ мефурӯшанд...

Одамҳои боз нағзтар тарбия кардани бошед, қорам боз пешрав шавад гӯед, ҳама додар, бародар барин аз як гиребон сар бардоранд гӯед, арақа манъ кунетон».

Далелҳои арзнома зоҳиран содалавҳона намоянд ҳам, аммо ҳаётианд. Зиёбобо мувофиқи тасаввуроти худ зарар ва оқибатҳои бади машруботро иброз дошта, тадбирҳои муборизаи зидди майнӯширо пешниҳод мекунад. Ба пиндошти Зиёбобо, истеъмоли машрубот аз рӯи шарият гуноҳ буда, зухуроти зараровари ҷамъият мебошад. Бинобар ин, муассисаҳои салоҳиятноки давлатӣ бояд истеъмоли машруботро қатъиян манъ намоянд.

1 Ресторан гуфтан меҳоҳад.

Ҳамин тариқ, Ф. Муҳаммадиев ба воситаи амалиёти Зиёбобо ва Аҳрорамак таваҷҷуҳи хонандаро ба камбудихои ҷомеа ҷалб намудааст. Фаъолияти ин мӯйсафедон фалсафаи амиқи ҳаётӣ дорад. Масалан, як рӯкни фалсафаи Аҳрорамак ин аст: «Дӯст бошед, таъриф нақунед, таъриф одаму оламо вайрон мекунад». Зиёбобо ва Аҳрорамак пиронсоланд, аммо андешаҳояшон, хулосаҳояшон, фаҳмишу даркашон оид ба тақдири инсон ҷомеа нав мебошанд.

Дар қиссаи «Одамони ҷуҳна» дар паҳлуи мӯйсафедон ҷавононе, чун Юсуф Сафозода ва Оишахон низ фаъолият доранд ва муносибати онҳо ба насли калонсол боадабона ва эҳтиромкорона сурат мегирад. Муносибат ва ахлоқи ҳамидаи образҳои қисса барои насли имрӯзи ҷомеаи мо намунаи ибрат аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чанд ҳикояи Ф. Муҳаммадиевро номбар кунед.
2. Мавзуи асосии ҳикояҳои нависанда аз чӣ иборат аст?
3. Дар ҳикояи «Рӯзи дафни усто Оқил» кадом масъала ба миён гузошта шудааст?
4. Қиссаҳои Ф. Муҳаммадиевро номбар кунед.
5. Чаро нависанда асарашро «Одамони ҷуҳна» номгузорӣ кардааст?
6. Дар бораи образҳои қиссаи «Одамони ҷуҳна» маълумот диҳед.

РОМАНИ «ПАЛАТАИ КУНҶАКӢ»

Мавзуи баҳс

Ягона романи Ф. Муҳаммадиев – «Палатаи кунҷакӣ» бо эпиграфи «Чароғи падаронро фурузон дор» оғоз меёбад ва аз 33 боб иборат аст.

Дар роман як ҳуҷраи бемористон, ки дар дохили он ҷаҳор кат гузошта шудааст, тасвир ёфтааст. Шахсони муолиҷашаванда раиси кумитаи назорати халқ Носир Аббос, нафақахӯр ва иштирокчиҳои ҷангҳои шаҳрвандию ватанӣ Ивонамак, коргар Каримҷонака ва филмбардор Иброҳимҷон Олимӣ мебошанд. Ҳамаи инҳо дучори сактаи дил шудаанд ва табиби ҷавон Алихон Зардодхон ба табобаташон машғул мебошад.

Баъд аз тасвири ҳуҷра – палата нависанда симоҳои дар ҳолати беморӣ қарордоштаро ба суҳбат мебарорад. Ивонамак, Носир Аббос ва Каримҷонака аз норасоии рӯзгор андеша ронда, сари мушкилоти он баҳс менамоянд. Насли ҷавон – Иброҳимҷони

27-сола бодикқат баҳси онҳоро ба мушоҳида мегирад. ӯ ба андешаҳои наслҳои калонсол розӣ мешавад ва онҳоро дар ботин ҳақ мебарорад.

Наслҳои калонсол камбудихои ҷомеаро бо дарду ҳасрат қабул менамоянд. Муҳокимаву мулоҳизаҳои Носир Аббос ва Ивонамаку Каримҷонака аз пешомади харобиовари ҷомеаи шуравӣ дарак медиҳад. Яъне, андешаҳои онҳо аз муҳити танги як хучраи кунҷакӣ берун баромада, тамоми ҷомеаро фаро мегирад. Онҳо худ дар бистари беморӣ қарор дошта, дар фикри табобати дардҳои ҷомеа буданд. Ба қавли онҳо, ҷомеаро «камҳавсалагӣ ва коҳилӣ» фишор меоварад ва ин вазъият, асосан, ба шахсоне иртибот дорад, ки дар вазифаҳои масъуланду «вичдонашон, имонашон, инсофашон, ғайрату ҳамияташон¹ миёни ҷарб монда нопадид гаштаанд». Хусусан, Носир Аббос, ки вазифаи пурмасъулияти назоратиро ба уҳда дошт, чунин нобасомониҳоро борҳо мушоҳида намуда, ба хулосае омадааст, ки «ҳар як зараркунанда ҳам душман аст».

Ф. Муҳаммадиев дар солҳои 70-ум дар сохторҳои давлатӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ нобасомониҳоро ба мушоҳида мегирад. Нависанда гӯё 20 – 25 сол пеш хатари барҳамхӯрии ҷомеаи шуравиро пешгӯӣ кардааст. Зеро сафи зиёнкорон рӯз то рӯз зиёд мешуд ва ин ҷиҳат чунин маънӣ дошт, ки оқибати Давлати Шуравӣ дар хатар аст. Персонажҳои калонсоли «Палатаи кунҷакӣ» низ як вақтҳо дар сари вазифаҳои расмӣ буданд ва дар сохтмони ҷомеа заҳматҳо кашида, барои фарзандон шароити мусоид фароҳам оварданд. Акнун дар ҳолати беморӣ ҳама сарнавишти хешро пеши назар меоранд. Онҳо бештар аз камбудихои ҷомеа, ки ба фаъолияти роҳбарҳо вобастагӣ доранд, баҳс менамоянд. Ба ақидаи Иброҳимҷон: «Инсон, охир ҳамон аст, ки на фақат ғами хеш, балки ғами дигаронро низ хӯрад...

Агар дар вучуди навъи башар ҳамин чизи муқаддас, ҳамин нури пок намешуд, таҳаввулот намебуд, дар бадали ин даҳ ҳазор соли охир аз табари сангӣ то ба киштии атомӣ ё ракетаҳои кайҳоннавард намерасид, бешак».

**Хатти
аввали сужет**

Романи «Палатаи кунҷакӣ» ду хатти сужет дорад. Самти якум ба фаъолияти се насли аввали одамон дар ҷомеаи сотсиалистӣ иртибот дорад. Дар тасвири адиб инҳо шахсонанд, ки

¹ Ҳамият — номус, нанг, ҳаё.

дар сохтмони чомеаи шуравӣ иштироки фаъол доштанд. Акнун харобшавии онро мушоҳида карда ба ташвиш омадаанд, вале ғайр аз байни худ муҳокима кардану афсӯс хӯрдан дигар чора надоранд. Дар афкори онҳо таҳлилҳои илмӣ кам ба назар мерасад. Аз ин ҷост, ки муаллиф барои пурқувват намудани мантики баён нутқи онҳоро бо ривоят, мақолу зарбулмасал ё порчаҳои шеърӣ шоирони машҳур оро медиҳад.

Ибораҳои рехта, суханҳои ҳикматнок ва мақолу зарбулмасалҳо, махсусан дар сухани Носир Аббос мақоми сазовор дорад. Нависанда андешаи Носир Аббосро дар бораи Бекназар ном падаре, ки духтарашро аз ғайри хоҳиши ӯ ба каси дигар ба шавҳар додани мешавад, чунин ба қалам додааст: «Фарзанд – меваи ширин. Баъзан дар ҳисси ғамхориву парасторӣ ҳам кас қадаре аз ҳад гузаштаниро нафаҳмида менамояд. Чуноне ки баъзе модарон кӯдаки навздро аз рӯи меҳр саҳт оғӯш карда, нафасгардон мекунад. Рафиқаш ҳам, Носир Аббос ҳам ин нуктаро хуб медонанд... Лекин гуфтаанд, ки илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ бояд кард».

Ф. Муҳаммадиев дар «Палатаи кунҷакӣ» ба Хайёму Саъдӣ, Камоли Хучандиву Ҷалолуддини Румӣ ва Ҳилоливу Бедил мурочиат менамояд, аз адабиёти Аврупо мисол меорад ва ба ин восита хусусияти маърифатнокӣ ва андешапарварии асарашро пурқувват менамояд. Аз ин ҷиҳат, ба миён гузоштани масъалаи аз рӯи нусхаи асл қироат кардани «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҷолиби диққат аст. Каримҷонака мухлиси «Шоҳнома» буд ва ҳар сари чанд вақт лаҳзаҳои ҷангро аз матни ба наср гардондаи асар қироат мекард. Иброҳимҷон «ҳеҷ шарҳу тафсиру дигару дигар нусха ба аслаш баробар шуда наметавонад. Як ҳуди сабти мисраъҳояш, оҳанги баёнаш – кони лаззат, олами ҳаловат» – гӯён тавачҷуҳи Каримҷонакаро ба нусхаи аслии «Шоҳнома» ҷалб менамояд. Каримҷонака нусхаи аслии ин асарро ба воситаи писараш дастрас мекунад. Оҳиста-оҳиста аз хониши он ба ваҷд меояд. «Каримҷонака дасти озодашро дар ҳаво алвонҷ дода, чунон саргарми шеърҳои буд, ки ба паҳлуяш омадани духтурро, ҳатто ақаллан яктаҳи сафеди ўро пай набурд:

Ду лашкар ба сони ду дарёи Чин,
Ту гӯӣ, ки шуд чунб-чунбон замин.
Биёмад дамони Қорани Разман
В-аз он сӯи Гарсевази пилтан.

Зи овози аспону гарди сипох
На хуршед пайдо, на тобанда моҳ.
Дурахшидани теги алмосгун,
Синонҳои оҳордида ба хун...»

Дар ҳақиқат, ягон нусхаи фаръ¹, ягон тарҷума ҷойи аслро гирифта наметавонад ва хонандагонро зарур аст, ки барои сайқал додани таъбу завқ ба асли «Шоҳнома» таваҷҷуҳ дошта бошанд.

**Хатти дувуми
сужет**

Хатти дувуми сужет ба сарнавишти Иброҳимҷон ва Хиромон иртибот дорад. Иброҳим Олимӣ, ки касби филмбардорӣ дорад, аз аввал то охир воқеаҳои романро ба мушоҳида мегирад. Ин ҷо шоҳае аз ғаболияти касбии адиб, ки солиёни зиёд бо идораи филмсозии тоҷик ҳамкорӣ дошт, дида мешавад.

Иброҳимҷон ва Хиромон то ҷое аз таҷрибаи зиндагӣ бархурдоранд, вале ҳар ду ба шикасту рехти рӯзгор гирифтोर шудаанд. Хиромон намояндаи занони солҳои 70-уми тоҷик аст, ки дар соҳтмоне вазифаи ронандагии кранро адо мекунад. Шавҳарашро ночавонмардон куштаанд, аз ин рӯ, ба мардон нафрат дорад.

Иброҳимҷон вобаста ба касби филмсозиаш ба Хиромон шинос мешавад ва ин шиносӣ рафта-рафта тақдири онҳоро ба ҳам мепайвандад. Хиромон дар аввал Иброҳимҷонро аз қабилӣ мардонӣ ношуд медонист, баъдҳо ақидаашро тағйир дода, ба ӯ унс мегирад. Воқеа чунин ҷараён мегирад, ки Хиромони дар баландии кран қарордошта бо гуноҳи як марди нобакор аз кран чаппа мешавад. Ӯ нимишабӣ ба хуш омада, худро дар беморхона меканад. Иброҳимҷон ин хабари мудҳишро шунида, ба беморхона мешитобад. Вақти суҳбат бо Хиромон аз ҷайби Иброҳимҷон даъватномаи тӯйи арӯсии онҳо намоён буд. Ин тасвир аз он шаҳодат медиҳад, ки Иброҳимҷону Хиромон тақдиршонро ба ҳам пайванд месозанд.

Ҷолиб аст, ки оғозу анҷоми сужети роман ба палатаи кунҷакӣ пайвастагӣ дорад. Ин ҳамон палата – хучраест, ки дар гӯшаи боғи истироҳатии шаҳри Душанбе ҷойгир шуда буд ва як вақтҳо худи нависанда бар асари бемории қалб дар ҳамин хучра табобат мегирифт. Метавон гуфт, ки асари мазкур то ҷое ба саҳифаҳои рӯзгори нависандаи он далолат мекунад.

1 Фаръ — чизе, ки аз асл мерӯяд, чизи ғайриаслӣ, дуомдараҷа

Ф. Муҳаммадиев дар «Палатаи кунҷакӣ» масъалаҳои инсонро инсонгароиро тарғибу ташвиқ кардааст. Қиссаҳои «Одамони кӯҳна» ва «Дар он дунё» ҳам сари ҳамин мавзӯ баҳс кардаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Романи «Палатаи кунҷакӣ» бо кадом эпиграф оғоз меёбад?
2. Чаро роман «Палатаи кунҷакӣ» ном гирифтааст?
3. Дар роман чанд хатти сюжет мушоҳида мешавад?
4. Дар роман чанд насл фаъолият менамоянд?
5. Иброҳимҷон чӣ касест?
6. Хиромон дар кучо қор мекунад ва чӣ сарнавиште дорад?
7. Оё шикоятӣ мӯйсафедон ягон асоси иҷтимоӣ дошт?
8. Тақдири Хиромону Иброҳимҷон чӣ навъ ҳал мешавад?
9. Мақсади адиб аз эҷоди «Палатаи кунҷакӣ» чӣ буд?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Образҳои Носир Аббос, Ивонамак, Каримҷонака ва Иброҳим ба кадом асари Ф. Муҳаммадиев тааллуқ доранд?
А) «Палатаи кунҷакӣ»;
Б) «Шоҳии япон»;
В) «Одамони кӯҳна»;
Г) «Сози Мунаввар»;
Ғ) «Варта».
2. «Одамҳои боз нағзтар тарбия кардани бошед, қорам боз пешрав шавад гӯед, ҳама додар, бародар барин аз як гиребон сар бардоранд гӯед, арақа манъ кунетон». Ин сухани кӣ ва аз кадом асари Ф. Муҳаммадиев аст?
А) Носир Аббос, аз «Палатаи кунҷакӣ»;
Б) Усто Оқил, аз «Рӯзи дафни усто Оқил»;
В) Зиёбобо, аз «Одамони кӯҳна»;
Г) Мунаввар, аз «Сози Мунаввар»;
Ғ) Ашраф, аз «Савдои умр».

РЕАЛИЗМ

Назария адабиёт

Реализм (калимаи лотинӣ, маънояш ҳақиқӣ, воқеӣ) методи эҷодӣ буда, дар адабиёти бадеӣ ба таври ҳаққонӣ инъикос намудани зиндагӣ ва ҳаёти одамонро дар назар дорад. Муҳимтарин хусусияти методи реализм инъикоси ҳақиқии воқеъият мебошад. Методи реализмро бисёр олимони шарҳ доданд, ки дар байни онҳо тавсифи файласуфи немис Ф. Энгелс (1820—1895) мукамал ва фарогир аст: «Реализм дар баробари ҳаққонияти ҷузъиёт тасвири характерҳои типиро дар шароитҳои типӣ дар назар дорад».

Мувофиқи ин тавсиф барои методи реализм чанд нукта муҳим мебошад: **характерҳои типӣ**, ба **шароитҳои типӣ** мувофиқат кардани **характерҳои типӣ** ва ҳаққонияти **ҷузъиёти бадеӣ**. Офаридани характерҳои типӣ чунин маъно дорад, ки образҳои асар ҳар кадом бояд чун шахсони воқеӣ дорои хислату табиат ва феълӣ атвори ба худ хос бошанд. Дар айни замон онҳо хусусият ва майлу рағбати ягон табақа ё гурӯҳи муайяни ҷомеаро дар худ таҷассум намуда тавонанд. Дар қиссаи «Марги судхӯр»-и Айнӣ образи Қориисмат ва дар романи «Духтари оташ»-и Икромӣ образи Дилором-қаниз намунаи барҷастаи характерҳои типӣ мебошанд. Зеро дар симои онҳо намоёндаи гурӯҳи судхӯрон ва табақаи камбизоати занони Бухорои амири амику равшан инъикос ёфтаанд.

Талаботи дигари реализм ба шароитҳои типӣ мувофиқат кардани вазъиятҳои типӣ мебошад. Образҳои реалистӣ вобаста ба замонӣ макон ва вазъияте, ки дар он амал мекунад, офарида мешавад. Қаҳрамони қиссаи «Одина»-и С.Айнӣ намоёндаи ҷавонони камбизоати кӯҳистони Қаротегини ибтидои асри XX мебошад, ки мардуми он ҷо аз ҳаракатҳои худшиносии давр беҳабар буданд. Нависанда муҳити зиндагӣ, вазъи таърихии ҷомеа ва синну соли қаҳрамонро ба эътибор гирифта, ўро бечуръат ва камҳаракат ба қалам додааст. Яъне, характери Одина ба макону замон ва муҳити зиндагии ў мувофиқат дорад.

Аҳамияти ҷузъиёт дар реализм

Шарти дигари реализм истифодаи моҳиронаи ҷузъиёти бадеӣ мебошад. Дар тасвири реалистӣ ҷузъҳои бадеӣ маъқеи ҳалқунанда доранд. Аз ҷумла, офаридани симои қаҳрамон, фардиқунонии забон ва тасвири манзараҳои табиат бе ҷузъиёти бадеӣ имкон надорад. С. Айнӣ дар романи «Ғулумон» ҳангоми

фардикунонии забони персонажҳо аз чузъиёти бадеӣ фаровон истифода кардааст. Масалан, аз суҳанони Қилич-халифаи мӯйсафед хислатҳои дурӯягӣ, риёкорӣ ва табиати золимонаи ӯ равшан ошкор мегардад. Ӯ ҳамвора ба тоату ибодат машғул аст, вале дастаи роҳзанони Абдурахмон-сардорро, ки нияти ғорат намудани Хиротро доштанд, чунин дуо медихад: «Ба даст дароред, ба даст наафтед, пахш кунед, пахш нашавед, Хизру Илос ёратон, чорёр мададгоратон бод!»

**Фарқи
натурализм аз
реализм**

Дар охири асри XIX дар Аврупо ва ИМА методи эҷодии натурализм (аз калимаи лотинӣ, маънояш *табиат*) ба вучуд омад. Натурализм тасвири айнани ҳаёти воқеиро тақозо дорад, ки он хилофи талаботи реализм мебошад. Мувофиқи назарияи асосгузори методи натурализм адиби Фаронса Эмил Золя (1840—1902) нависанда набояд ба воқеаҳои зиндагӣ танқидан назар андохта, маводи эҷодӣ интиҳоб намояд. Барои эҷодкор сужетҳои нодаркору мавзӯҳои ношоиста вучуд надорад.

Бояд гуфт, ки тасвири айнани ҳаёти воқеӣ боиси дар асари бадеӣ роҳ ёфтани ҳодисаҳои одиву дувумдараҷаи зиндагӣ мегардад ва ин ҳолат ба пастшавии арзишҳои эстетикӣ, маърифатӣ ва ахлоқии эҷоди адибон сабаб мешавад. Тасвири натуралистӣ дар солҳои 20 ва 30 асри XX дар эҷодиёти нависандагони ҷавони тоҷик мушоҳида мешавад.

Унсурҳои аввалини методи реализм дар адабиёти тоҷик дар осори адибони аҳди ҷадидия пайдо шуд. Баъдтар ин метод дар эҷодиёти адибони тоҷики аҳди шуравӣ, чун С. Айнӣ, С. Улуғзода, М. Турсунзода, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, П. Толис, Ф. Муҳаммадиев, М. Қаноат, Л. Шералӣ, Ӯ. Кӯҳзод, Сорбон, С. Турсун, А. Самад ва дигарон инкишоф ёфта, пахлуҳои гуногуни услубии он мустаҳкам гардид. Алҳол методи реализм методи асосии тасвир дар адабиёти давраи нави тоҷик мебошад.

**Методи
реализм дар ада-
биёти тоҷик**

Методи реализм тасвирҳои пуробуранги муҳолиғавӣ, романтикӣ, рамзӣ, асотирӣ, ривоятӣ, афсонавӣ, тамсилӣ, ҳузнангез ва ғайраро инкор намекунад. Аз ҷумла, дар асарҳои «Одина», «Дохунда», «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ, «Ватани Шодӣ», «Ду нишон», «Тоҷ ва байрак», «Парии Бахт»-и А. Лоҳутӣ, «Тахти хунин», «Баҳори Тоҷикистон ва нолаи ҷӯпонӣ», «Манораи Марғ»-и П. Сулаймонӣ, «Хазон ва баҳор», «Писари

Ватан»-и М. Турсунзода, «Қишлоқи тиллоӣ», «Панҷи ноором»-и М. Миршакар, «Рустам ва Сухроб», «Ҳуррият»-и Ғ. Абдулло, «Тоҷи давлат»-и Ғ. Мирзо, «Достони оташ»-и М. Қаноат, баъзе асарҳои Ҷ. Икромӣ, Ғ. Муҳаммадиев, Ҷ. Кӯҳзод, М. Бахтӣ, Сорбон, А. Самад ва дигарон тасвирҳои номбурдари мушоҳида кардан мумкин аст.

«Баҳори Тоҷикистон ва нолаи ҷӯпонӣ» ном шеъри Пайрав ҳамагӣ аз чор банди ҷаҳормисраи иборат мебошад. Се банди аввал қофияи *абба* ва банди охир қофияи *аабб* дорад. Вале тасвирчунон дилкаш ва пурмухтаво мебошад, ки манзараи сеҳрангези баҳори Тоҷикистон бо тамоми рангомезӣ ва назокат пеши назари хонанда ҷилвагар мешавад:

Дашти васеву боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову ҷангалу ҷаману кӯҳу лолазор;
Аз ҳар қанор ҷашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш...

Дар банди аввал тасвир ба воситаи санъатҳои сифатчинӣ (исмҳои *дашт, боғ, ҳаво, саҳро, ҷангал, ҷаман, кӯҳ, лолазор, ҷашма, обшор, замзама, нола, хурӯш*) ва тавсиф (сифатҳои *васеъ, латиф, хуш*) сурат гирифтааст. Шоир ба воситаи истифодаи пайдарпайи исми сифат тавачҷуҳи хонандари ба манзараи баҳор ҷалб менамояд.

Дар банди дувум тасвир аз кулл ба ҷузъ мегузарад. Манзараи баҳори Тоҷикистон дар мисоли гулҳои ҳарранга ба бар қардани дарахтони ҷавон таъкид мешавад. Санъатҳои бадеии ташбеҳи истиора ва тавсифу сифатчинӣ хоҳири хонандари болида дошта, ўро ба вазъият ва ҳолати руҳии ҷӯпони найнавоз мутаваҷҷеҳ месозад. Матлаби шоир дар ду банди охир чунин ифода ёфтааст:

Биншаста буд шубонписаре ной дар даҳон
Зери дарахти бед, лаби ҷӯйи босафо.
Озода гирди ў барае чанд дар ҷаро,
Бо сӯзи дил хурӯш ҳамекард най, ки ҳон—

Устоди зуфунун¹ забардасти рӯзгор,
Яъне табиат аз наҳи абрешими баҳор,

1 Зуфунун — соҳиби фанҳо ва ҳунароҳои бисёр.

Нозук иёр¹ бофта қолини махмалин
Густарда, то ки ёр ниҳад пой бар замин...

Манзараи табиат воситаи муҳимми тасвири вазъият, орзую омол ва андешаҳои ширини образи чӯпонписар ба шумор меравад. Найи чӯпонӣ аз эҷозкорихои «устоди зуфунуни забардасти рӯзгор» башорат медиҳад. Табиат ба ҳолати руҳии қаҳрамон ҷунон созгор ва мувофиқ аст, ки гӯё ба хотири ташрифи маҳбубаи чӯпонписар аз сабза пояндоз густардааст. Ин созгории манзараи табиат ба вазъияти умедворонаи чӯпонписар, ба заминаи реалистии тасвир ишора карда, аз қадру манзалат ва муҳаббати поки инсонии меҳнатӣ дарак медиҳад.

Ҳамин тарик, методи реализм аз нависандагон талаб дорад, ки онҳо воқеаҳои муҳим ва аввалдараҷаи зиндагири интиҳоб карда, ба воситаи образҳои эътимодбахш ҳақиқати зиндагири ба ҳақиқати бадеӣ табдил диҳанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Методи реализм кадом нуктаҳоро фаро мегирад?
2. Ҷузъиёт чист ва дар тасвири реалистӣ чӣ аҳамият дорад?
3. Тасвирҳои натуралистӣ аз тасвирҳои реалистӣ чӣ фарқ доранд?
4. Методи реализм дар адабиёти тоҷик кай мавқеъ пайдо кард?
5. Шеърҳои «Баҳори Тоҷикистон ё нолаи чӯпонӣ»-ро аз ёд намоед ва онро аз лиҳози тасвирҳои реалистӣ таҳлил кунед.

1 Иёр — дилфиреб, дилрабо.

МУЪМИН ҚАНОАТ

(1932 – 2018)

Зиндагинома

Шоири халқии Тоҷикистон Муъмин Қаноат 20 майи соли 1932 дар деҳаи Курговади ноҳияи Дарвози Тоҷикистон ба дунё омадааст. Падари шоир – Қаноатшоҳ ва модараш – Бегиммоҳ шахсони поку порсо ва заҳматкашу меҳрубон буда, дар таълиму тарбияи фарзандон кӯшиши зиёд намудаанд.

Муъмин Қаноат таҳсили ибтидоиро дар деҳаи Курговад мегирад. Баъдтар таҳсилро дар шаҳраки Фарм идома дода, мактаби миёнаро соли 1951 хатм мекунад. Пас аз он ба шуъбаи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дохил шуда, онро соли 1956 ба поён мерасонад.

Ҳангоми таҳсил дар мактабҳои миёна ва олӣ Муъмин Қаноат ба омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик ва назарияи адабиёт тавачҷуҳ зоҳир намуда, чун мутахассиси варзида ба камол расид. Шавқу ҳавас ба шеър ўро ба доираи адабии Сталинобод ворид намуд. Муъмин Қаноат солҳои 1956–1966 дар идораи маҷаллаи «Шарқи сурх» кор мекунад ва як муддат муҳаррири калони нашриёти «Ирфон» буд. Аз соли 1968 то соли 1991 ба сифати котиб ва котиби аввали Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон фаъолият намуд.

Муъмин Қаноат чун намоёндаи олимартабаи Тоҷикистон ба қитъаҳои гуногуни олам, аз ҷумла ба шаҳру кишварҳои Куба, Уланбатор, Либия, Яман, Покистон, Ҳиндустон, Чин, Эрон, Аморати Муттаҳидаи Араб, Япония, Фаронса, Куба сафар карда, сулҳу дӯстии халқҳоро тарғиб намудааст. Устод Қаноат аз соли 1997 муовини раиси Ҳаракати ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон буд. Як муддат танҳо ба кори эҷодӣ машғул буд. Устод Муъмин Қаноат 18-уми майи соли 2018 аз олам даргузашт ва дар мазори Лучоб ба хок супурда шуд.

**Фаъолияти
эҷодӣ**

Муъминшоҳ аввал ба хунари навозандагӣ ва сарояндагӣ майл доштааст. Вале баъдтар дар ӯ ҳаваси шоир шудан пайдо мегардад ва нахустин шеъраш дар синни 17-солагӣ дар васфи рӯди Панҷ эҷод шудааст. Намунаи шеърҳои шогирдонаи шоир ҳангоми таҳсил дар мактабҳои миёна ва олии дар рӯзномаи ноҳиявии «Ҳаёти нав» ва маҷаллаи «Шарқи сурх» ба таъб расидаанд. Аввалин маҷмуаи шоир бо номи «Шарора» соли 1960 чоп гардид.

Баъдҳо «Ситораҳои замин» (1963), «Мавҷҳои Днепр» (1964), «Достони оташ» (1967), «Корвони нур» (1970), «Сурӯши Сталинград» (1972, 2010), «Сарҷӯи сабз» (1975), «Падар» (1977), «Гаҳвораи Сино» (1980), «Ситораи Исмаи» (1990), «Аз Бесутун то кунун» (1993), «Ҳамосаи дод» (2002), «Оинаи беғубори ман» (2002), «Меҳри сипеҳр» (2007) ном маҷмуаҳо ва дostonҳои М. Қаноат пайдарпай ба таъб расидаанд.

М. Қаноат силсилаи шеърҳо низ эҷод кардааст. Силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз» аз шеърҳои «Тахти Ҷамшед», «Зоиндарӯд», «Саҳар аз хилвати худ», «Чӣ маст мегузарӣ», «Маро гуфтӣ», «Надонам» фароҳам омадааст. Силсилаи шеърҳои Покистон аз се шеър («Ҳиёбони Иқбол», «Сафар ба Маҳинҷадара», «Меравам») ва силсилаи шеърҳои Афғонистон аз чор шеър («Инқилоби Савр», «Рӯзгорони баланд», «Субҳи мурод», «Сарваре») иборат мебошанд. Соли 2005 дар рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» силсилаи рубоӣи адиб бо номи «Роҳи абрешим» чоп гардид, ки дар он масъалаи роҳсозии Тоҷикистон мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтааст:

Моем ниҳода сина бар синаи санг,
Ҷӯем таҷаллие зи оинаи санг.
Мо санг шудему санги мо об нашуд,
Аз меҳри гияҳ амону аз кинаи санг.

Соли 1977 шоир барои дostonҳои «Сурӯши Сталинград» ва «Тоҷикистон – исми ман» сазовори Ҷоизаи давлатии Иттиҳоди Шуравӣ гардид. Соли 1980 М. Қаноат барои дostonи «Гаҳвораи Сино» бо Мукофоти ҷумҳуриявии ба номи Рӯдакӣ кадр карда шуд.

Соли 1982 «Осори мунтахаб»-и М. Қаноат дар ду ҷилд дастраси хонанда гардид, ки он шеърҳо ва тарҷумаҳои шоирро дар бар

кардааст. Фаъолияти тарҷумонии адиб аз давраи аввали эҷодиёти ӯ оғоз гардида, мунтазам давом меёбад. Хонандаи тоҷик як қатор асарҳои А. С. Пушкин, Виллям Шекспир, Фридрих Шиллер, Генрих Гейне, Адам Митскевич, Робиндронат Такур, Мӯсо Ҷалил барин адибони шинохтаи ҷаҳониरो дар тарҷумаи М. Қаноат мутолиа кардааст. Тарҷумаҳои шоир ҳунармандона буда, дар онҳо хусусият ва табиати шеър забони тоҷикӣ нигоҳ дошта шудааст. Чанд мисраъ аз «Гарди хок» ном шеъри шоири барҷастаи ҳинд Робиндронат Такур дар тарҷумаи М. Қаноат:

Ҷам рӯйи замину ҳам дили кӯҳ зебост,
Ҷам хоки сияҳ, ки дояи неъматҳост.
З-он пеш, ки оташам мирад, сард шавам,
Дар назди ғубори ин замин гард шавам...

Шодам, ки аз ин ҳаёти бигзаштаи ман
Як ҷавҳари асл ҷовидон мемонад.
Ман ҷинси абадият шавам, хок шавам,
Як гарди замини ҷовиди пок шавам.

Аксари шеърҳо ва дostonҳои М. Қаноат ба забони русӣ тарҷума шуда, дар нашрияҳои Маскав ба таъб расидаанд. Ҷамҷунин, намунаи ашъори шоир ба як қатор забонҳои бонуфузи ҷаҳон, аз ҷумла ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, испанӣ, арабӣ тарҷума шудаанд. Қисмате аз ашъори шоир дар саҳифаҳои матбуоти ҷумҳуриҳои исломии Эрон ва Афғонистон ҷоп гардидаанд. Соли 1994 нашриёти «Алҳудо»-и Ҷумҳурии исломии Эрон баргузидаи ашъори М. Қаноатро пешкаши хонандаи форсизабон намуд.

Ҷамҷунин, Муъмин Қаноат оид ба масъалаҳои гуногуни адабӣ мақолаву тақризҳои навишта, дар ҷамъомадҳои бонуфузи фарҳангӣ суҳанронҳои пурмуҳтаво намудааст. Алҳол зиёда аз панҷоҳ мақолаи илмӣ ва публитсистии адиб ба таъб расидаанд.

Муъмин Қаноат шоири мутафаккир аст. Дар бораи ҳар як шеър ё дostonаш муддати зиёде андеша карда, тамоми паҳлуҳои шаклӣ ва мазмунӣ онро дар майнааш мепазонад ва баъд онро дар шакли мукамал ба рӯйи қоғаз меорад. Аз ҷумла, дostonи «Сурӯши Сталинград» аз соли 1965 то соли 1970 дар тафаккури шоир кор хӯрда, дар муддати як-ду моҳ навишта шудааст.

Қисми зиёди шеърҳои лирикии шоир дар давраи аввали эҷодиёти ӯ таълиф гардидаанд. Ҷолиб аст, ки панҷоҳ дарсади шеърҳои лирикии шоир то синни сисолагии ӯ навишта шудаанд.

Фаъолияти дostonнависии адиб аз соли 1964 оғоз гардида, торафт инкишоф меёбад. Охирин достони шоир – «Масъуднома» соли 2006 таълиф ёфтааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Оид ба айёми тифлӣ ва мактабхонии М. Қаноат маълумот диҳед.
2. Дар бораи фаъолияти кории шоир чӣ медонед?
3. Адиб ба кадом мамлакатҳои дунё сафар кардааст?
4. М. Қаноат ба шеърнависи кай майл намудааст ва аввалин шеърҳоиаш чӣ гуна ба таъ расидаанд?
5. Маҷмуаҳои шоирро номбар кунед.
6. Дар бораи фаъолияти тарҷумонии М. Қаноат маълумот диҳед.
7. Муносибати шоир ба кори эҷодӣ чӣ гуна аст?
8. Адиб ба кадом ҷоизаҳои давлатӣ мушарраф гардидааст?

АШЪОРИ ҒИНОӢ

Жанрҳои шеърӣ

Дар эҷодиёти Муъмин Қаноат ашъори ғиноӣ (ё лирикӣ) мавқеи босазо дорад. Шеърҳои ғиноии шоир ҳам дар жанрҳои суннатии назми тоҷик, чун ғазал, мустазод, маснавӣ, рубоӣ, китъа, мураббаъ, мусаллас ва ҳам дар қолабҳои нави шеърӣ суруда шудаанд.

Дар давраи аввали эҷодиёти М. Қаноат жанри маснавӣ аз ҷиҳати микдор дар ҷойи аввал меистад. Шоир ин шакли шеърро дар ифодаи мавзӯҳои гуногун бомаҳорат истифода кардааст. Ӯ дар шеъри «Пири гулфурӯшон» манзараи як ғӯшаи назаррабои диёри Тоҷикистонро чунин тасвир намудааст:

Кӯҳи Варзобро чӣ даврон аст,
Ғӯиё пири гулфурӯшон аст.
Ҷомаи беқасаб ба бар дорад,
Локии¹ шоҳӣ дар камар дорад.
Саллаи суф гирди сар дорад,
Сабади гул ба пеши бар дорад.

1 Локӣ — миёнбанд.

дар айни ҳол ягонагии таърихии забонҳои тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ низ таъкид гардидааст.

Аз қолабҳои нави шеърӣ дар эҷодиёти М. Қаноат шеърҳои бандҳояшон ҷаҳормисраӣ ё ҷаҳорпора серистеъмол мебошанд. Бандҳои чунин шеърҳо чор тарзи қофия доранд: 1. аааа, 2. ааба, 3. аабб, 4. абвб. Шоир, баъзан, дар як шеър тарзҳои гуногуни қофияи мазкурро истифода кардааст. Аз ҷумла, дар шеъри «Кӯҳи маъшук», ки ба хотираи шоири рус М.Ю. Лермонтов (1814 – 1841) бахшида мешавад, ду тарзи қофия истифода шудааст:

Чун шишаи қалби поки **шоир** – а
Бар санги ҷаҳолати **замон** зад.– б
Як олами ишқ аз дили **ӯ** – в
Афтиду ба хок бо **фигон** зад.– б
Ишқи кули¹ он замони **нопок**–а
Дар ин дили шоири **ҷавон** буд. – б
Сад ҳайф, ки ин дақиқа дар **хок** – а
Афканда муҳаббати **замон** буд. – б

Ҳамчунин, дар эҷодиёти М. Қаноат шеъри озод, ки дар он баробарвазни мисраъҳо ва қофияи онҳо ба таври қатъӣ риоя намешавад, низ мавқеъ дорад.

Мундариҷаи ашъор

Шеърҳои М. Қаноат дар ду давраи аз нигоҳи сиёсӣ фарқкунанда эҷод шудаанд. Шоир ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти инсонӣ, аз ҷумла ба мавзӯҳои ишқу муҳаббат, зан ва фаъолияти иҷтимоӣ тарбиявии ӯ, Ватан ва ҳимояи он, сулҳу дӯстӣ, забон ва фарҳанги милли, ахлоқи ҳамидаи инсонӣ, масъалаҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва байналхалқӣ тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Қисмате аз ин мавзӯҳо дар шеърҳои «Обшор», «Нарав, қуи сафеди ман», «Дар паноҳи шохсорон», «Давоми нек роҳатро», «Гули бодом» ҳалли бадеии худро ёфтаанд.

Дар шеъри тасвирии «Обшор», ки аз ёздаҳ банди семисрагӣ иборат аст, ҳунари шоирии М. Қаноат ба таври барҷаста ошкор гардидааст. Махсусан, тасвири ҳусну ҷамол, нозу карашма ва ҳаракату хиромии дилбар басо табиӣ, самимӣ ва гуворо буда, хонандаро ба ваҷд меорад:

1 Кул(л) — бо талаби вазни шеър бо як «л» навишта шуд.

Дорӣ ба ёд лаҳзае, марғуб манзаре,
К-омад ба об субҳидам он куртапарпарӣ,
Пойи бараҳна рӯи гул он чӯчаи парӣ?

Мӯйи сиёҳ бар қади мавзун чу обшор,
Чашме чу чашмаи сафо, рӯе чу навбахор,
Қадде ба мисли шаршара ларзону беғубор...

Моҳияти тасвирии шеърро ташбех, истиора ва тавсифҳои табиӣ боз ҳам афзудаанд. Шоир, аз ҷумла, мӯйи дарози маҳбубаро ба обшор ва қомати мавзунӣ ўро ба шаршара нисбат додааст.

Шеърҳои, ки ба шахсиятҳои воқеӣ бахшида шудаанд, баъзан аз лиҳози баён тафсил меёбанд. Қаҳрамони лирикии шеъри «Гули бодом» иштирокчиҳои Чанги Бузурги Ватанӣ Саидахмад Каримов мебошад. Дар ҳаҷми 17 банди шашмисраӣ ҳусни тавачҷуҳ ва рағбати Каримов ба аспӣ дӯстдоштаи худ баён мегардад. Човандози хатлонӣ ин аспро аз Ҳисор гирифта, ба он Гули бодом ном мениҳад ва ҳар ду се баҳору се зимистон роҳи душвори чангро тай намуда, душманро ба лонаи худ бармегардонанд. Мутаассифона, асп дар бешазорҳои канори Одер¹ тир меҳӯрад ва човандози хатлонӣ маҷбур мешавад, ки минбаъд роҳашро ба Гули бодом идома диҳад.

Дар ин шеър Гули бодом ҳамчун дӯсти содиқ ва такаҷоҳи беминнати инсон самимӣ ва муассир тасвир ёфтааст. Маҳорати чангии Гули бодом Раҳши Рустамро ба хотир меорад. Асп нисбат ба душман беамон аст ва чун туфон қувваи бузурги паҳшкунанда дорад, дар айни ҳол рафтори ин ҳайвони безабон барои инсонҳо пандомӯз аст:

Агар душман ба по бошад,
Зи рӯяш хез мекардӣ.
Агар афтода бошад, зер не,
Парҳез мекардӣ.
Аҷаб рафтори пандомез мекардӣ,
Гули бодом!

Дар охири ҳар банд чун муҳотаб такрор ёфтани таркиби *Гули бодом* қувваи ифоданокии матнро меафзояд. Махсусан, навҳаи қаҳрамони лирикий бар марғи Гули бодом чун марсияи пурсӯзу гудоз аз садоқат ва меҳру муҳаббати инсон ба ҳайвоноти вафодор

1 Одер — дарё дар Аврупои Ғарбӣ, ки аз сарзамини Германия низ мегузарад.

дарак медихад. Ба фочиаи инсонӣ баробар кардани марги аспи дар майдони корзор сахмдошта ҷавонро водор мекунад, ки кадрӯ қимати амали некро бештар эҳсос намоянд:

Чу одам гиря кардӣ,
Чашм пӯшидию ларзидӣ,
Ҷаҳонро лолагун дидию хандидӣ,
Маро ду пой бубридӣ,
Гули бодом!
Кушо чашмони бодомӣ,
Бубин, дар пеш як дарё,
Бубин, дар пушт як дунё,
Бихез аз ҷо, бихез аз ҷо!
Намур, эй муждаи гулҳо,
Гули бодом!

Муносибати шоир ба масъалаи миллию нажодӣ дар шеърӣ «Тахти Ҷамшед» (аз силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз») боз ҳам возеҳтар ба мушоҳида мерасад. Шоир дар қисмати аввал ба садоқати бепоёни худ ба духтари тоҷик ишора карда, баъд таассуроти сафарашро баён менамояд:

Кунун дар Қасри Доро¹ чоми Ҷамшед² аст
дар дастам,
Зи бӯи бодаю мӯи бути Шероз сармастам,
Лабамро бар лабони оби Рукнобод³ пайвастам,
Ба рӯят лаҳзае оҳиста дар бастам.

Қаҳрамони лирикӣ аз дидан ва тамошои Қасри Доро, тахти Ҷамшед, оби Рукнобод, бути Шероз, ки ба таърихи ниёғони ӯ пайвастагӣ доранд, ба вачд меояд ва як лаҳза худро дар олами пурасрори дерин эҳсос менамояд. Дар шеърӣ «Тахти Ҷамшед» шукӯху шаҳомати гузаштагон ва пайванди ногусастани онҳо ба ҳамзамонони мо дар пояи баланди милли тасвир гардидааст.

Хулоса, ашъори ғиноии М. Қаноат ба қалбу руҳи хонанда таъсир расонда, ӯро ба дӯстдорӣ, худшиносӣ, ватанхоҳӣ ва покию некукорӣ ҳидоят мекунад.

1 Доро — номи подшоҳи сулолаи Ҷаҳоманишиён (558—330 то м.).

2 Ҷамшед — чорумин подшоҳ аз силсилаи Пешдодиён.

3 Рукнобод — номи ҷӯе дар Шероз.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. М. Қаноат ба кадом жанрҳои ғиноии суннатӣ шеър эҷод кардааст?
2. Шеърҳои «Пири гулфурӯшон» дар кадом жанр таълиф гардидааст?
3. Оид ба хусусияти бадеии шеърҳои «Ба ҳаводори забони тоҷикӣ» маълумот диҳед. Онро аз ёд кунед.
4. Аз шаклҳои нави шеърӣ шоир бештар кадом қолабро писандидааст?
5. Мавзӯҳои шеърҳои лирикии шоирро номбар кунед.
6. Шеърҳои «Гули бодом» ба кадом муносибат навишта шудааст?

ДОСТОНҶОИ МУЪМИН ҚАНОАТ

Нахустин асари калонҳаҷми Муъмин Қаноат – «Мавҷҳои Днепр» маҳсули сафари шоир ба Украина (1962) мебошад. Ин асар аз ҷиҳати жанр дostonи лирикӣ буда, аз қисматҳои оғоз, ҳашт фасл («Мавҷи нур», «Мавҷ дар пешонаи поки Тарас»¹, «Мавҷ дар саҳро», «Мавҷи одам», «Мавҷи пӯлод», «Мавҷи суруд», «Мавҷи ханда», «Мавҷи бародарӣ») ва анҷом иборат аст. Муъмин Қаноат вожаи мавҷро чун воситаи ҳампайвандиву ягонагии фаслҳои асар истифода кардааст. Чунин образҳои рамзӣ дар дostonҳои минбаъдаи шоир низ истифода шуда, чун нишонаи асосии услуби эҷодӣ ё қарор гирифтаанд.

Асари дувори калонҳаҷми нависанда «Дostonи оташ» ном дошта, аз оғоз, шаш фасл ва анҷом иборат мебошад ва вожаи нур образи рамзиест, ки фаслҳои асарро ба ҳам мепайвандад: 1.«Нур дар зулмот». 2. «Нури саҳар». 3. «Нур дар роҳ». 4.«Нур дар қуллаҳо». 5. «Нур дар пойи мазор». 6. «Нур дар дарё». Ин дoston асари иҷтимоии таърихӣ мебошад. Шоир дар он таърихи сохтмони истгоҳи барқии Норақ ва зиндагии гузаштаву кунунии мардумонашро ба қалам додааст. Дар дoston чун байти зерин тасвирҳои ҷолиб бисёранд:

Дина дар ин ҷо ба лабҳо ханда буд,
Гусса аз завқи ҳама шарманда буд.

Муъмин Қаноат баъди дostonҳои «Китобҳои захмин» ва «Сурӯши Сталинград» дostonи «Тоҷикистон – исми ман» (1974)-

1 Шоири украин Тарас Григоревич Шевченко (1814—1861) дар назар аст.

ро менависад. Достон аз сарахбор ва панҷ накш (боб) иборат мебошад. Дар ин асар суҳан аз тақдири халқи тоҷик меравад:

Замин дар зери суми аспҳои турку тозӣ буд,
Ва ин рӯбоҳи румиро¹ ба думи шер бозӣ буд.

Достони «Падар» аз 255 байт иборат аст. Асар аз достонҳои пешинаи шоир аз ҷиҳати тарзи баён фарқ дорад ва дар шакли маснавӣ (аа, бб, вв...) суруда шудааст:

Осмон ҳамчу ташти зар будӣ,
Вақт вақти ситорапар будӣ.

Мавзӯи достон воқеаҳои таърихӣ ибтидои солҳои 20 ва макони амалиёт ҷойи таваллуди шоир – деҳаи Курговад ва атрофи он мебошад. Образҳои асар – Диловар, Ғайратшоҳ ва Қаноат (падари шоир) ҳар кадом дорои симои ба худ хос буда, дар ҳалли масъалаҳои асосии асар саҳм мегиранд.

Достони «Ғахвораи Сино» ба муносибати ҷашни ҳазорсолагии мутафаккири оламшумули тоҷик Абуалӣ ибни Сино эҷод гардидааст. Он аз оғоз, даҳ «Мушкилот» (боб) ва анҷом («Ҳалли мушкилот») иборат мебошад. Дар ин достон шоир бори аввал аз мавзӯи замон дур рафтааст ва бо равиши достонсароии гузашта як асари санъаткорона ва ҳақимона офаридааст.

Соли 1990 достони «Ситораи Исмат» ба таъъ расид, ки он аз рӯзгор ва корномаи ҷангии Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Исмат Шарифов (1915 – 1944) баҳс мекунад. Ин достон аз се боб ва хотима иборат аст. Шоир тавассути тасвирҳои барҷастаи бадеӣ хонандаро ба раҳму шафқат ва ахлоқи ҳамидаи инсонӣ хидоят менамояд.

Достони «Ҳамосаи дод» ҳангоми мусофирати шоир дар шаҳрҳои Алмаато ва Бишкек таълиф гардида, бори аввал соли 1999 дар маҷаллаи «Симурғ» дар Техрон ба таъъ мерасад. Достон аз оғоз, ҳафт боб, ду фасл ва анҷом иборат мебошад ва воқеаҳои нангини Тоҷикистонро дар солҳои 1992 – 1994 инъикос менамояд. Дар ҳафт боби достони «Масъуднома» (2006) қору пайкор, адолатхоҳиву озодандешӣ ва ишқу армони Қаҳрамони миллии Афғонистон Аҳмадшоҳи Масъуд тавассути рамзу тамсил басо воқеъбинона ва муассир тасвир ёфтааст.

1 Рӯбоҳи румӣ — вазири ҳарбии собиқи Туркия Анварпошшо (вафот 1922) дар назар аст.

«Китобҳои
захмин»

Достони «Китобҳои захмин» аз ҳафт фасли беунвон иборат мебошад. Достон ба тасвири мактаби деҳа дар айёми Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз меёбад. Ногоҳ муаллима омада ба шогирдон хабари ба ҷанг рафтани муаллимро мерасонад ва таъкид мекунад, ки ӯ ба ҷойи шавҳараш низ дарс медиҳад. Муаллима талабагони ҷор синфро дар як синфхона ҷамъ оварда, ба дарс шуруъ мекунад. Бо вучуди худро ба даст гирифта вазъи нуговори муаллима аз ҷашми мактаббачагон пинҳон намоёнад:

Аз ин тахта ба он тахта муаллима¹ гузар мекард,
Ба як соат зи худ мерафт,
Оламро сафар мекард.
Миёни тахтаҳои бачаҳо озод меболид,
Зи рӯи лутф механдид,
Даруни сина менолид.

Дар боби сеюми асар лаҳзаи аз ҳамсари ҷанговараш мактуб гирифтани муаллима тасвир мешавад. Муаллима як пагоҳӣ шоду хандон ба мактаб меояд ва мактуби сегӯшаеро назди шогирдон мехонад. Муаллим ба ҳамсари мактуб ва шогирдони азизаш салом фиристода, ба ёди онҳо будан ва дар назди Ленинград мардонавор ҷангиданаширо ёдрас шудааст.

Мактаббачагон ҳам аз меҳр ба муаллими азизашон мактуби ҷавобӣ менависанд ва илтимос мекунанд, ки муаллим ба онҳо китоби нав фириштад. Дар боби панҷум аз Ленинград китоб фириштовани муаллим тасвир гардидааст:

Китоб омад,
Ба ҷӯи хушк об омад.
Ва ҳар кас бо китоби тоза саргардон,
Намуда 3-аввалу охир варақгардон:
Дар онҳо бӯи аскар буд,
Заҳми тиру ханҷар буд.

Мактаббачагон ин китобҳои захминро бо шавқу завқ мутолиа мекунанд, саводноқ мешаванд ва мактубҳои омадаро назди падару модар ва хешовандон мехонанд.

1. Мувофиқи қоидаи имлои нави забони тоҷикӣ (2021) ҷинсиати калимаҳои иқтибосӣ ба ҳисоб гирифта намешавад. Калимаи **муаллима**, бинобар дар матни достон истифода шудани он, тағйир дода нашуд.

Дар боби VI муаллима аз майдони чанг хатти сиёх¹ мегирад ва ба марги шавҳари чавонмаргаш навҳа мекунад. Хатти сиёх ба дасти мактаббачагон меафтад. Онҳо он хатти манхусро пора-пора карда, китобҳои захминро чун ёдгории муаллим ба рӯи сина пахш менамоянд. Дар қисмати хотимаӣ шоир сабаби таълифи китобро чунин ёдовар шудааст:

Ба ёди рӯзҳои рафтаю монда,
Ба ёди номаҳои ишқи ноҳонда,
Ба ёди захмҳои дар чигар монда,
Ба ёди мурдаҳои дар сафар монда,
Ба ёди ҳар ду устодам
Зи дунёи дарунам роз бикшодам.

Дар достони «Китобҳои захмин» тасвирҳои рангорангу диққатҷалбкунанда бисёранд ва ин тасвирот дар ифодаи равшану возеҳи вазъи мактабу мактаббачагон, муаллимони замони Ҷанги Ватанӣ ва дигар мушкilotи зиндагии он айём саҳми муносиб до-ранд.

Образҳои асар

Дар асар, пеш аз ҳама, симои муаллима ба назар мерасад. Ӯ баъди ба чанг рафтани шавҳараш бори зиндагиро мардона ба дӯш мегирад ва кӯшиш мекунад, ки ғаму шодӣ ва вазъи ноҳинчори худро аз шогирдон пинҳон дорад. Вале шогирдони кунҷков ба хурдтарин тағйироти ҳолати руҳии муаллима эътибор медоданд ва аз ҳар дигаргунии симои устод рамуз мегирифтанд. Шоир вазъияти муаллимаро баъди дар назди шогирдон хондани аввалин мактуби шавҳари ҷанговараш чунин ба қалам додааст:

Муаллима табассум кард, аз чашмони хандонаш
Бурун омад сиришки дона-дона мисли марҷонаш.
Касе дар рӯи коғаз муҳраро дидаст, медонад,
Аз ин сурху сафедӣ номаи душвор мехонад.
Нахустин бор дидам гиряи талхи худоёнро²,
Баландҳои инсонро,
Сукути абру боронро.

1 Хатти сиёх — хатти азо нисбат ба қурбон шудани аскарон.

2 Худоён — ин ҷо: шахсони баландмартаба.

Санъатҳои бадеии ташбеҳ, тазод ва муболиға ифоданокии тасвириро афзун намудаанд. Сиришки муаллима ба марҷон ва муҳраҳои рӯйи коғаз монанд шудааст. Ашкест, ки аз чашмони хандони устод баромадааст, гирият талхи худоёнро ба хотир меорад. Ва ин гирият талх қадри устодро назди шогирдон боз ҳам афзудааст.

Дар достони «Китобҳои захмин» ҳаёти мактаббачагон низ табиӣ ва самимӣ тасвир ёфтааст. Рӯзҳои вазнини ҷанг хурдсолонро водор намуд, ки дар паҳлуи калонсолон қарор гирифта, дар ғаму шодии онҳо шарик бошанд. Хусусан, хабари ба ҷанг рафтани муаллим ба қалбу руҳи кӯчаки мактаббачагон таъсири манфӣ расонд:

Ва духтарҳо газидат рӯймоли заргарониро,
Фурӯ бурданд фарёди аёниро.
Писарҳо – ҷўҷаҳои навпарӣ шаҳбоз
Фурӯ монданд аз парвоз.
Нахустин дарси мо бо ин сабақ сар шуд,
Варақҳо – боли ширқафта ҳама тар шуд,
Сабақҳо бастаю парвозҳои мо таҳи пар шуд,
Қашидат занг овози ҳазину дарс дигар шуд.

Вале даҳшату наҳсии ҷанг иродаи бачагони деҳаро батамом шикаста натавонист. Онҳо хурдо ба шароити давраиҷангӣ мувофиқ кардат, аз имкониятҳои андаки дилхушӣ истифода мебарданд. Аз ин ҷиҳат, тасвири лаҳзаӣ бозии мактаббачагон дар байни дарсҳо ҷолиби диққат аст. Бозӣ аксаран «муҳорибаҳои ҷангӣ» буд. Мактаббачагон овози занги баромадро бонги хатар тасаввур кардат, дартоз ба сахни мактаб мебароянд ва ба ду ҷабҳа ҷудо шудат, ба «шамшерзанӣ» мебардозанд. Дар ин «ҷангҳо», албатта, «аскарони шуравӣ» ғалаба мекарданд ва онҳо «фашистони истилогар»ро ҷазо мебуданд. Ин тасвир айёми бачагии падаронро пеши рӯйи фарзандон меорад, ки хеле ҷолиб ва омӯзанда аст.

Достони «Китобҳои захмин» заминаи воқеӣ дорад. Шуъбаи ленинградии Нашриёти давлатии Тоҷикистон дар солҳои сиёму ва аввали солҳои ҷилум ба забони тоҷикӣ китобҳои зиёд ба таъриф расондааст. Шаҳри Ленинград дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ 900 рӯз дар муҳосира қарор дошт. Табиист, ки дар қатори китобҳои дигар китобҳои фиристодаи муаллим низ аз тири душман захмин гашта буданд. М. Қаноат ҳамин хотираи айёми бачагониашро ба риштаи назм қашидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Достонҳои М. Қаноатро номбар кунед.
2. Нахустин асари калонҳаҷми шоир кадом аст?
3. «Достони оташ» чӣ гуна асар мебошад?
4. Чаро шоир яке аз достонҳояшро «Ҷамосаи дод» ном ниҳодааст?
5. Кадом образҳои «Китобҳои захмин»-ро медонед?
6. Дар ин асар ҳаёти мактаббачагон чӣ гуна тасвир ёфтааст?
7. Оид ба заминаи воқеии достон маълумот диҳед.

ДОСТОНИ «СУРҶШИ СТАЛИНГРАД»

Мундариҷаи достон

«Сурӯши Сталинград» солҳои 1965 – 1970 эҷод гардида, бори аввал соли 1972 ба таъб расидааст. Ин асар ба шадидтарин муҳорибаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ – муҳорибаи Сталинград¹ бахшида шуда, аз оғоз, ҳашт сурӯш² ва хотима («Сурӯши модарон ва фарзандон») иборат мебошад. Шоир достонро бо эпиграф – сухани ходими чамъиятии Испания Долорес Ибаррури (1895 – 1989), ки «барои ман агар дар бораи шахре сухан гуфта муҳол бошад, он шахри Сталинград аст» гуфта буд, шуруъ менамояд. Ҷамҷунин, дар охири ҳар боб (ғайр аз боби ҳаштум ва хотима) аз дафтари хотираи як сарбози немис порчаҳо оварда мешавад.

Дар оғози асар М. Қаноат суханро васфу ситоиш менамояд. Шоир аз каломи бадеъ тамкину устуворӣ, қудрати чонофарин ва дили сарбоз доштанро таманно мекунад, то ки «дар равони мурда чон оварда» дуои модаронро гирад:

Суханро вазну тамкини замин бояд,
Суханро қудрати чонофарин бояд,
Дили сарбозу мисли ту камин бояд,
Замини ман,
Ки дастони туро хонад...
Сухан бояд раҳи тақдирро гирад,
Дуои модарони пирро гирад,
Ки бо ҳикмат дами шамшерро гирад,
Ба нимовоз эъҷози туро гӯяд.

1 Муҳорибаи Сталинград аз 17.07.1942 то 2.02.1943 давом кард.

2 Сурӯш — фаришта, малоика; пайғом аз ғайб.

Муъмин Қаноат сурӯши якумро «Замин» ном ниҳодааст. Замин чойи таваллуд, макони зиндагӣ ва шарикӣ шодию ғами инсон мебошад. Шоир аз санъати ташхис истифода карда, заминро ба сухан даровардааст. Замин худро гаҳвораи фарзанди одам меномад ва таъкид мекунад, ки ин ҳама ғамхориву меҳрубониҳои модаронаи ӯ барои хушбахтӣ ва зиндагии осудаи инсон аст. Бадбахтона, аз Ғарб фарзандони нолоиқе пайдо шудаанд, ки ба қадри меҳрубониҳои модар нарасиданд. Сухани замин дар охир оҳанги имдодталабона мегирад:

Ба ҳам часпид лабҳоям,
Дихедам косаи обе...
Дихедам косаи обе,
Ки бе хуни чигар бошад!..
Мадад, эй зодағони ман!
Ҳазар, эй қавмҳои ҷонситони ман...
Маро озод бинмояд,
Ман сайёраам¹,
Дар банд мемирам.

Тамсил дар боби дуум бо номи «Дарё» идома ёфтааст. Дарё низ фарзанди замин аст ва фарёди имдодталабонаи модар – замин ӯро ба ҳимоя бармеҳезонад. Дар ин боб матлаби шоир, ки муборизаву ҷонфидоӣ барои ҳоку оби Ватан мебошад, возеҳтар ифода меёбанд. Дарё чун як ҷузъи замин ба он пайванди ногуҷастани доирад. Ин аст, ки аз ғоҷиҳои замин ба қаҳр омада бар зидди поймолкунандагони замин ба мубориза бармеҳезад ва чун Гурдофарид ҷавшани пӯлод ба бар мекунад. Дарё худро хоҳар ва ҷанговарони Ватанро бародар медонад ва бо тамоми ҳастӣ ба ин пайвандони ҳамхун мадад мерасонад. Ӯ дар зимистон яхбанд шудааст, то ки бори вазнини танку тӯпхоро ба дӯш гирифта, хомӯшона ба соҳил гузаронад, ҷанговарони тирхӯрдари дар оғӯш гирифта, монанди садаф дар синаи софаш чой диҳад ва ғайра.

Дар боби сеюм – «Маллоҳи² Баҳри Сиёҳ» тасвир аз кул(л) ба ҷузъ мегузарад. Шоир дар образи маллоҳи Баҳри Сиёҳ мардонагӣ ва шуҷоати ҷанговарони шуравиро барҷаста тасвир намудааст. Миша аз дарё гузаштан замон фармони «ба сӯи танкҳо оташ!»-

1 Сайёра — ҳаракаткунанда.

2 Маллоҳ — киштирон, оббоз, шиновар.

ро мегирад ва аз саҳар то шом ба ҳамлаҳои пайдарпайи танкҳои душман истодагарӣ мекунад. Дар дасташ танҳо як шишаи тарканда монда буд. Ногоҳ рӯ ба рӯяш танкero дар ҳаракат мебинад ва бо ҳамин шишаи тарканда ба муқобили танк мебарояд:

Вале таркид шиша дар сари дасташ,
Зи китфаш шуълае бархост монанди қаду басташ.
Шарар чони ҷавонаш сӯхт,
Нидои охиринро дар лабонаш сӯхт.
Саропо оташи зинда
Ба сӯйи танк метозад,
Ба ин дастур Данкоро¹ замоне зинда месозад...

Шоир шуълаи оташи ҷисми Мишаро ба шуълаи оташи дили Данко монанд карда, бо ҳамин қувваи беҳамтои ин шуълаи душманкушро таъкид менамояд. Дар ин лаҳзаи тасвир воқеа ба баландтарин нуқтаи шиддат мерасад ва хонанда қадру қимати Ватану меҳру садоқати ватандорро бармало эҳсос мекунад.

Боби «Матвей Путилов» давом ва инкишофи боби «Маллоҳи Баҳри Сиёҳ» мебошад. Матвей Путилови алоқачӣ фармон мегирад, ки симҳои кандаро дарёфта, алоқаро барқарор намояд. Ҷ, ки як дасташ мачруҳ буд, бо машаққат роҳи душвореро тай намуда, торҳои кандаро меёбад ва ҳангоми барқарор кардани алоқа дастии солимаш низ тир мекӯрад. Алоқачӣ бо азоб нӯғҳои симро ба дандон гирифта, лаҳзае алоқаро барқарор мекунад. Вале ҷисми тирхӯрдаи ҷавон тадриҷан фано мешавад. Андешаи вопасини Матвей, ки муассиру ҷонсӯз ба қалам омадааст, ормони кулли шахидони Ҷанги Ватанӣ мебошад:

Видоъ, ёрон!
Ба ҷойи ман
Шумо хандед,
Дил бандед,
Гул бӯйед,
Дил ҷӯйед,
Бибӯсед,
Об нӯшед аз лаби чашма,
Ки ман лабташнаам,
Ташна...

1 Данко — қақрамони ҳикояи М. Горкий – “Кампир Изергил”.

Аз боби панҷум самти ҳаракати воқеаҳо тағйир меёбад. М. Қаноат минбаъд ҳимояи модари ҷисмониро ба миён мегузорад ва ин масъаларо дар симои Робиа (аз «Сурӯши панҷум»), Аҳмад Турдиев (аз «Сурӯши шашум») ва момои Асал (аз «Сурӯши ҳафтум») мавриди тадқиқи бадеӣ қарор медиҳад.

Робиа, духтари соҳибчамоли ҳисорӣ, дар рӯзҳои Наврӯз ба Аҳмад ном писар хонадор мешавад. Вале ҷанги хонумонсӯз имкон намедиҳад, ки ин ду дилдода аз дидори якдигар сер шаванд. Робиа ҳамроҳи хушдоманаш момои Асал баъди чанд рӯзи тӯй Аҳмадро ба ҷанг гусел мекунад. Шоир ҳолати руҳӣ ва тугъни калбии Робиаро дар охирин лаҳзаҳои васл тасвир намуда, дорои хислати наҷиб ва тимсоли ишқу муҳаббати инсонӣ будани ӯро таъкид намудааст. Мурочиати ӯ ба олиҳаи хусн – Зухраи осмон басо рамзӣ ва дилнишин мебошад:

Ту, эй Зухра,¹ кунун дар торҳои тираи мӯям
Бизан ҷанге, ки ман сози сухангӯям.
Барор оҳанги софи осмонӣ аз мани хокӣ,
Ки бахшам зумраи нопокро як зарраи покӣ!
Манам конунаи олам,
Манам сарманшаи одам!

Дар боби шашум тавачҷуҳи хонанда боз ба муҳорибаи Сталинград ҷалб мешавад. Ҷанговари тоҷик Аҳмад Турдиев ҳамроҳи ёронаш «Хонаи Павлов»²-ро муҳофизат менамуданд. Дар он хона тифле ба дунё меояд ва ҷанговарон ба хотири ин навзод талош меварзанд, ки хона дигар ба дасти душман наафтад. Тифл, дар тасвири шоир, рамзи зиндагӣ мебошад ва дар хонаи валангор таваллуд шудани он гувоҳ бар он аст, ки ҳаёт дар ҳама шароит идома меёбад.

Шароити душвори Ҷанги Ватанӣ таъсири манфии худро ба тамоми сарзамин, аз ҷумла ба зодгоҳи Аҳмад Турдиев – деҳаи Синаи Ҳисор низ расонда буд. Момои Асал ва Робиа бесаробон монда буданд. Чунин вазъият махсусан барои Робиа, ки дар батнаш тифл мепарварид, тоқатфарсо буд. Шоир барои нишон додани саҳтиҳои айёми ҷанг тазоди аҷиборо дар ҳаёти инсон нишон додааст: Аҳмад Турдиев дар «Хонаи Павловҳо»-и Сталинград

1 Зухра — сайёраи Нохид, ки онро мутриб фалак меноманд.

2 Хонаи Павлов — бино дар Волгоград, ки он ҷо шадидтарин муҳорибаи сураат гирифтааст.

тифли навзодеро «бо дастуру бо дастони мардона» хифз менамо-
яд, аммо дар зодгоҳ ҳамсараш тифли мурда ба дунё меорад. Тас-
вири ғами модар басо чигарсӯз аст:

Кунун гаҳвораи бетифл чун тобут мечунбид,
Ба маҳди кӯчаке дарди гарон бо зӯр меғунчид.

Сурӯши охирин – «Василий Иванович Чуйков»¹ хусусияти
чамъбастӣ дорад. Қаҳрамони лирикӣ чанги 200-рӯзаи Сталинград
ва бо фатҳи чанговарони ватанӣ анҷом ёфтани ин муҳорибаро
пеши назар меорад ва дар ин муддати тӯлонӣ бори аввал хандаи
модарро мебинад:

Ту хандидӣ,
Агарчанде ки дар бар доштӣ пирохани мотам,
Чу модар дидамат имрӯз аз фарзандҳо розӣ.

Хандаи модар рамзи идомаи ҳаёт ва бахти фарзандон аст ва
ин ханда чангро маҳкум ва сулхро ситоиш мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. «Сурӯши Сталинград» бо кадом эпиграф оғоз меёбад?
2. Достон кадом бобҳоро фаро мегирад?
3. Чаро бобҳои якум ва дуюм – «Замин» ва «Дарё»-ро бобҳои тамсилӣ
номидем?
4. Дар бораи корномаи маллоҳи Баҳри Сиёҳ чӣ медонед?
5. Боби «Матвей Путилов» чӣ хел чамъбаст гардидааст?
6. Чаро боби охир «Василий Иванович Чуйков» ном дорад?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Шеъри «Ба ҳаводори забони тоҷикӣ» ба кадом жанри бадеӣ тааллуқ
дорад?
А) Қасида;
Б) Қитъа;
В) Ғазал;
Г) Рубоӣ;
Ғ) Мустазод.

1 В. И. Чуйков (1900 – 1982) маршали Иттиҳоди Шуравӣ, сарфармондехи
армияи 62-юм.

ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

(1941 – 2000)

Шоири фарзонаро асру замон
Бар ниёзи хештан меоварад.
Модаре танҳо назояд шоире,
Халқ ўро баҳри худ меофарад.

(Лоиқ Шералӣ)

Зиндагинома

Шоири халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи адабии ба номи Рӯдакӣ Лоиқ Шералӣ 20 майи соли 1941 дар деҳаи Мазори Шарифи ноҳияи Панҷакент ба дунё омадааст. Падараш – Шералӣ ва модараш – Заҳро аз аҳли маърифати ноҳияи Панҷакент ба шумор мерафтанд. Касби авлодии ин хонадон шикастабандӣ буда, ҳоло ҳам идома дорад¹.

Айёми тифлӣ ва бачагии Лоиқ ба рӯзҳои душвори Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва баъдичангӣ рост омад. Таҳсили ибтидоии Лоиқ дар зодгоҳаш гузаштааст. Соли 1954 мактаби ҳафтсолаи деҳаи Мазори Шариф ва соли 1958 Омӯзишгоҳи омӯзгориро ба итмом мерасонад. Соли 1959 ба Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон шомил мешавад.

Баъди хатми донишгоҳ Лоиқ дар вазифаҳои гуногун – муҳаррири шуъбаи адабии радио, корманди адабии рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» (ҳоло «Ҷавонони Тоҷикистон»), мудири шуъбаи назм ва сармуҳаррири маҷаллаи «Садои Шарқ», мушовири Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон фаъолият мекунад. Шоир аз соли 1991 то охири умр раиси Бунёди байналмилалии забони форсии тоҷикӣ буд.

¹ Бародари Лоиқ — Қоришариф шикастабанди мумтоз аст.

Овозаи ҳунари Лоиқ зуд ба ҳавзаҳои адабии форсизабонон расид ва дар шахси Нодири Нодирпур, Аҳмади Шомлу, Борик Шафey, Алиасғари Шеърдӯст, Нусрат Раҳмонӣ барин суҳанварони эронӣ ва афғонӣ дӯстон ва мухлисони зиёде пайдо намуд. Вазъи нобасомони ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ дар зиндагии устод Лоиқ низ душворихо овард. 30 июни соли 2000-ум устод Лоиқ Шералӣ бар асари бемории сактаи дил ҷаҳонро падруд гуфт. Оромгоҳи шоир дар мазори Лучоби шаҳри Душанбе қарор дорад. Шеъри баландпояш номи шоирро зиндаву ҷовид гардондааст:

Баъди мурдан ҳам дилам бебарг нест,
Интиҳои ман ҳамин як марг нест.
Марг агар қатъи равони ман бувад,
То кучо қатъи ҷаҳони ман бувад!?
Ибтидои ман – деҳи хурди Мазор¹,
Интиҳои ман – ҷаҳони беканор.

Мероси адабӣ

Аввалин маҷмуаи ашъори Лоиқ «Сари сабз» унвон дошта, соли 1966 дастраси алоқамандон гардид. Баъд аз ин чунин китобҳои шоир пайи ҳам ҷоп мегарданд: «Илҳом» (1968), «Нӯшбод» (1971), «Соҳилхо» (1972), «Ҳоки Ватан» (1975), «Резаборон» (1976), «Марди роҳ» (1979), «Вараки санг» (1980), «Ҳонаи ҷашм» (1982), «Рӯзи сафед» (1984), «Ҳонаи дил» (1986), «Офтобборон» (1988), «Ману дарё» (1991), «Ҷоми саршор» (1991), «Дастии дуои модар» (1991), «Аввалу охири ишк» (1994). «Фарёди бефарёдрас» (1997) охири маҷмуаи ашъори устод Лоиқ аст, ки дар давраи дар қайди ҳаёт будани шоир ба таъб расидааст.

Маҷмуаи «Вараки санг» давраи аввали эҷодиёти Лоикро ҷамъбаст менамояд. Давраи дувуми фаъолияти эҷодии шоир аз маҷмуаи «Ҳонаи ҷашм» оғоз шудааст. «Фарёди бефарёдрас» фарогири марҳалаи сеюм ва ниҳоии эҷодиёти устод Лоиқ мебошад.

Баъди вафоти Лоиқ маҷмуаи «Ангораҳо» (2001), «Девони дил» (2006), «Девони замон» (2011), «Дастии дуои модар» (2018) ва ҷилди аввали Куллийти дучилдаи шоир ҷоп гардид. Дар ҷилди аввали Куллийт (2001, 2008) танҳо шеърҳо² фароҳам омадаанд.

1 Мазор — деҳаи Мазори Шариф дар назар аст.

2 Лоиқ Шералӣ ба наср низ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, як қатор мақола, эссе, тақриз, пешгуфтор, мусоҳиба таълиф намудааст.

Мачмуаҳои Лоик «Хоки Ватан» ва «Илҳом» бо ҳуруфи арабиасоси форсии тоҷикӣ чоп гардидаанд. Соли 1993 нашрияти «Алхудо»-и Эрон китоберо бо номи «Гулчине аз ашъори устод Лоик Шералӣ» ва соли 1994 нашрияти Донишгоҳи Исфохон мачмуаеро таҳти унвони «Дасти дуои модар» чоп карданд. Ҳамчунин, дар нашрияҳои адабии Маскав ва дигар марказҳои фарҳангии собиқ шуравӣ силсилаи шеърҳои Лоик бо забонҳои гуногун рӯйи чопро дидаанд.

Дар фаъолияти эҷодии устод Лоик тарҷума мавқеи арзанда дорад. Шоир шеърҳои Сергей Есенин, И. Гёте, А. Пушкин, Г. Гейне, В. Гюго, П. Неруда, Қ. Қулиев, Э. Межелайтис, М. Светлов, Р. Ғамзатов, Е. Евтушенко, А. Ковусов, Э. Воҳидов ва амсоли ононро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Шеърҳои Лоик Шералӣ ҳам дар қолабҳои суннатӣ, чун ғазал, қасида, маснавӣ, китъа, рубоӣ, дубайтӣ, тарҷеъбанд, таркиббанд, мусаллас, фард ва ҳам дар шаклҳои нави шеърӣ, мисли ҷаҳорпора, шеърӣ озод, шеърӣ сафед, суруда шудааст.

Жанрҳои суннатӣ

Аз навъҳои суннатӣ дар эҷодиёти Лоик жанри ғазал мавқеи аввалдараҷа дорад ва миқдори умумии он дар ашъори шоир ба 406 мерасад. Лоик Шералӣ дар истифодаи шакли ғазал ба комёбиҳои эҷодӣ ноил гардид. Ғазалиёти Лоик аз ҷиҳати ҳаҷм гуногун буда, аз ҷор то сию шаш байтро фаро гирифтаанд, вале аксари ғазалиёти шоир аз шаш ё ҳафт байт иборат мебошанд:

Ишқ дар дил шуълаи субҳи саодат будааст,
 Ошиқӣ эҳсоси бахшишҳои қисмат будааст.
 Дар ҷавонӣ ишқ буду давлати дунё набуд,
 Он ҳама бедавлатиҳо хуб давлат будааст.
 Баски аз пойи равон мондем, ҳасрат мекунем,
 Аз пайи хубон давидан ҳам ғанимат будааст.
 Дар фалак ҷустан ситора санъат асту дар замин
 Хештанро гум накардан ҳам санъат будааст.
 Одамӣ баъд аз заволи умр мефаҳмад, ки умр,
 Як назар бар осмон бо ҷашми ҳайрат будааст.
 Беҳтарин ганҷе, ки одам ёфт, гар симу зар аст,
 Беҳтарин ганҷе, ки гум кард ӯ, муҳаббат будааст.

Дар эҷодиёти Лоик баъди ғазал рубоӣ (403-го) ва дубайтӣ (770-го) мавқеи бузург доранд. Рубоӣ:

Ёрон ҳама чо, вале Ватан дар як қост,
Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.
Олам ҳама чо азиз, лекин бар ман
Модар яктост, Тоҷикистон яктост.

**Қолабҳои нави
шеърӣ**

Аз қолабҳои нави шеърӣ Лоик бештар ба *чаҳорпора* таваҷҷуҳ намудааст. Чаҳорпора аз аввалин шеъри Лоик – «Ном» сар карда, дар ҳама давраҳои эҷодиёти шоир фаровон истифода шудааст. Дар бандҳои шеъри зерин қофияи яқдармиён (абаб) дида мешавад:

Чу афтад ахтаре аз боми *гардун*,–а
Чунин ёбам, ки афтод *ахтари* ман.– б
Дарахти пир чун афтод *вожгун*–а
Бигӯяд фоли ҳоли *модари* ман.–б

Дар эҷодиёти Лоик *шеъри озод* низ мавқеи босазо дорад. Дар як қисмати ашъори шоир баробарвазни мисраъҳо ва қофиябандии онҳо ба таври қатъӣ риоя намешавад. Бандҳо аз чихати микдори мисраъҳо низ тағйир меёбанд. Вале дар ин гуна шеърҳо шоир аз қолиби вази арӯз берун набаромадааст. Ду банди аввали шеъри «Вақт» чунин аст:

1. *Рӯзҳо* мегузаранд,
2. Рӯзҳо аз сари *мо*,
3. Аз *дили мо* мегузаранд.
4. Хабарӣ соати дидору ҷудой дар лаб
5. Аз раҳи *манзили мо* мегузаранд.

1. Ба назар
2. Мо ҳама бояст зи умр
3. Судҳо *бардорем*,
4. Бояд аз рӯз ба рӯз
5. Асаре *бигзорем*,
6. Бояд аз рӯз ба рӯз
7. Боз ҳам бихраду *солор* шавем.
8. На чу дирӯза
9. Ба як қоида *такрор* шавем.

Ин шеър аз нух банд иборат аст, дар ҳар банд микдори мисраъҳо тағйир меёбад. Дар ҳар банд чун бандҳои боло (*рӯзҳо*,

мо; дили, манзили; бардорем, бигзорем; солор, такрор) кофия ба назар мерасад. Миқдори рукнҳо¹ дар ҳар мисраъ тағйир ёфтааст ва ҳатто як рукн дар ду мисраъ (мисраъҳои 2,3 банди аввал; мисраъҳои 1,2 ва 8,9 банди дувум) тақсим шудааст. Вале шеър ба вазни арӯз мувофиқати комил дорад. Дар ҳама мисраъҳо рукни аслӣ (фоилотун – V – –) ва рукнҳои иловагии (фаилотун VV – – ; фаилон VV ~ ; фаълан – –) баҳри рамал мушоҳида мешавад.

Лоиқ Шералӣ дар қолаби *шеъри сафед* хеле кам шеър гуфтааст. Сабабаш ин аст, ки шеъри сафед дар вазни ҳичо суруда шуда, аз кофия озод мебошад ва ба мусиқӣ мувофиқат надорад.

Дар эҷодиёти Лоиқ Шералӣ силсилашеърҳо низ ҷойи муносиб доранд. Аз ҷумла, силсилаи шеърҳои «Илҳом аз «Шоҳнома» аз даҳ шеър иборат буда, таассуротест аз «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Лоиқ Шералӣ кай ва дар кучо таваллуд ёфтааст?
2. Фаъолияти адиб баъди хатми Донишгоҳи омӯзгорӣ дар кадом муассисаҳо сурат гирифтааст?
3. Асарҳои Лоиқро номбар кунед.
4. Лоиқ асарҳои кадом адибонро тарҷума намудааст?
5. Жанри ғазал дар эҷодиёти шоир чӣ гуна мавқеъ дорад?
6. Дар бораи жанрҳои рубоӣ ва дубайтӣ дар эҷодиёти шоир чӣ гуфта метавонед?
7. Шакли ҷаҳорпора аз навъи суннати мураббаъ чӣ фарқ дорад?
8. Ҷазали «Ишқ дар дил шуълаи субҳи саодат будааст»-ро аз ёд кунед.

МАВЗУЪҶОИ АШЪОРИ ЛОИҚ

Дар ашъори Лоиқ Шералӣ мавзуъҳои инсон, ишқ, ватан, модар, сулҳу ваҳдат, ҳаёти иҷтимоӣ, ахлоқ мақоми босазо доранд. Инсон дар нигоҳи шоир падидаи мураккабест, ки дар ниҳоди ӯ ҳамеша ду неруи ба ҳам зид – неки ва бадӣ дар набард аст ва муборизаи ин қувваҳо ботини инсонро ба дараҷаи донистанашаванда расондааст. Табиати пурихтилофи инсон дар рубоии зерин ба воситаи таъкиди мазмуну оҳанги калимаҳои **дил**, **забон ва нигоҳ**, инчунин, санъатҳои бадеии муболиға, тазоду тавсиф ҷолиб ба тасвир омадааст:

1 Рукн — ба порчаҳои тараннумӣ ҷудо кардани мисраъҳо.

Инсон ба назар дили мусаффо дорад,
Дар як дили худ ҳазор дунё дорад.
То нест забони ӯ забони дили ӯ,
Ҳар як ниғаҳаш дусад муаммо дорад.

Шоир дар ин рубоӣ масъалаи ба ҳам мувофиқат кардани дилу забонро ба миён мегузорад. Ягонагии дилу забон ва рости-ву росткорӣ нишонаи асосии инсонӣ комил мебошад. Кашфи муаммои неку бад дар ниҳоди инсон чандон осон нест. Бинобар ин, шоир таваччуҳи хонандаро ба паҳлуҳои гуногуни ин муаммо ҷалб намудааст. Моҳияти инсонӣ комил дар шеърӣ «Ман намемирам» дар шахсияти қаҳрамони лирикӣ ва андешаҳои созандаи ӯ равшану возеҳ баён гардидааст:

То наорояд ҷавониям ҷаҳони пирро,
То набандам бо сурудам пеши роҳи тирро,
То нагирам бо қалам пеши дами шамшерро,
То набинвисам зи нав ман номаи тақдирро,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд!

Шоир калимаҳои **ҷавон, суруд, қаламро** ба калимаҳои **пир, тир, шамшер** муқобил гузошта, бо ҳамин аҳамияти фарҳангу маърифатро дар оромӣ ва ободии ҷомеаи инсонӣ таъкид менамояд.

Дигар аз мавзӯҳои, ки тамоми давраҳои эҷодӣи Лоик Шералиро фаро гирифтааст, мавзуи ишқ мебошад. Ишқе, ки Лоик тасвир намудааст, муҳаббати ҳақиқӣ, самимӣ ва воқеӣ буда, аз маҳорат ва услуби хоси нигорандагии шоир дарак медиҳад. Ин гуна шеърҳо чи дар жанрҳои анъанавӣ ва чи дар шаклҳои шеърӣ озод муассир, ҷолиб ва омӯзандаанд:

Туро ман ёфтам аз ошени сарбаландиҳо,
Маро хушбахт кун, эй гул!
Ба даври домани гулдӯзиат номи маро ҳам дӯз,
Ба боли абруят як умр биншон обрӯямро
(«Маро хушбахт кун, эй гул!»)

Таркибҳои маҷозӣ ва тавсифии **ошени сарбаландиҳо, эй гул, домани гулдӯзӣ, даври доман, ҳалқаи даст ва боли абру** боиси ифодаҳои порчаи боло гардида, завқи баланди интиҳоб, муносибати самимона ва орзуҳои наҷиби ошиқӣ сазоворро бозгӯ менамоянд.

Ватан ва ватанхоҳӣ

Дар адабиёти нави тоҷик адиберо пайдо кардан душвор аст, ки дар васфи Ватан асаре эҷод накарда бошад. Дар эҷодиёти шоирони давраи аввал, чун М. Турсунзода, М. Миршакар, Ҳ. Юсуфӣ, мафҳуми Ватан маъноӣ васеъ ва умумӣ дорад, аммо дар эҷодиёти шоирони ҳамсоли Лоиқ Шералӣ мафҳуми Ватан маъноӣ мушаххас касб мекунад ва аз хурдтарин ашӯ, сангу кӯҳ, катраи обу пораи хоки диёр, зодгоҳ, хонаи падар сар шуда, ба Ватани умумӣ ва ягона – Тоҷикистон пайванд мегирад. Ба ин маънӣ Лоиқ гуфтааст:

Ватан сар мешавад аз гоҳвора,
Зи шири поку аз пистони модар.
Ватан сар мешавад аз он тавора,¹
Ки онро сохта дастони модар...

Дар ин шеър шоир кӯшидааст, ки ба саволи «Чаро Ватан ба-рои ҳар як ватандор азиз аст?» ҷавоб гӯяд. Ватан ҷойест, ки хуни нофи навзод он ҷо мерезад ва тифлро баробари модар дар оғӯш мегирад. Ватандор бо ҳазор риштаи аёну ноаён ба Ватан пайваст мешавад, ба дараҷае ки худро бе ин макони муқаддас тасаввур карда наметавонад.

Қаҳрамони лирикии «Хоки Ватан» тақдири худро ба тақдири Тоҷикистони камзамин пайваستاаст ва таърихи гузаштаи онро бо дарду алам эҳсос менамояд:

Тоҷикистон – маҳзари² ман,
Сарзамини камзамин.
Ту саросар кӯҳсорӣ,
Ту саросар сангзорӣ,
Чунки фарзандони ту дар тӯли таърихи дароз
Ҳар кучо рафтанд, муште хок бо худ бурдаанд,
Чунки фарзандони ту дар ҷустуҷӯи бахти худ
Дар биёбонҳои тафсон дур аз ту мурдаанд.

Ниёгони мо ҳангоми ҳаҷ ва дигар сафарҳои тӯлонӣ ба хориҷи кишвар муште хокро бо худ мегирифтанд. Лоиқ дар ин шеъри 64-мисраӣ аз камзаминии сарзамини Тоҷикистон маъниҳои амиқи

1 Тавора — чапарак, девори аз шохҳо бунёдгардида.

2 Маҳзар — ҷойи ҳозиршавӣ, макон.

ватанхоҳӣ бардоштааст. Ба қавли шоир, сарзамини Тоҷикистон кӯчак бошад ҳам, хоки он ба воситаи шахсиятҳои барҷастае, чун Деваштич, Рухсона, Бедил, Ибни Сино ба тамоми ҷаҳон паҳн шудааст, ки ин боиси ифтихор аст. Саросар кӯҳсору сангзор будани Тоҷикистон мардуми тоҷикро водор мекунад, ки масъулияти баланди ватандорӣ ба дӯш дошта бошанд ва баҳри аҷдодони ҷонсупори худ аз санги Ватан пайкараҳо сохта, ободию зебоии диёри ҳамешабаҳори худро таъмин намоянд.

Дар ҳар шеъри ба Ватан бахшидаи Лоик Шералӣ, аз ҷумла дар «Суруди мавҷдори рӯди Варзоб», «Душанбе», «Фардои Душанбе», «Деҳи кӯчида», «Кӯҳистон», «Ифтихор», «Ганҷи кӯҳистон» ягон масъалаи марбут ба диёр ва табиати пурсаҳои он мавриди баррасии бадеӣ қарор мегирад.

Дар ашъори шоир мазмунҳои фалсафию ҳикматомез мавқеи муносиб доранд. Қаҳрамони лирикӣ ба соҳаҳои гуногуни зиндагӣ ҷиддан даҳолат намуда, аз мушоҳидаҳо хулосаҳои амиқи пандуахлоқӣ мебарорад. Аз ҷумла, ӯ одамонро хушдор медиҳад, ки аз ҳар як лаҳзаи умр самаранок истифода баранд, зеро зиндагӣ яксон намоенад. Беҳуда гузаронидани умр натиҷаҳои номатлуб ба бор меорад ва пушаймонӣ суде нахоҳад дошт. Дар шеъри «Ало, шодоб соҳилҳо» ин муаммо басо ҷолиб мавриди баҳс қарор гирифтааст:

Ало, шодоб соҳилҳо,
Ба қадри обҳои ҷорӣ мебояд расид имрӯз,
Ки рӯзе хушк хоҳад шуд.
Ало, зебои маҳфилҳо,
Ба қадри ҳар ҷароғи давра мебояд расид имрӯз,
Ки рӯзе аз шамоли ҳодиса хомӯш хоҳад шуд...
Ало, эй соҳибони вақт,
Вақти хеш дарёбед,
Шумо ҳоло ҷавону комрону шодмону зиндаед охир!...

Мавзӯҳои пандуахлоқӣ, махсусан дар қисматҳои «Суханреза» ва «Хурдаҳо ва такбайтиҳо», ки, асосан, байтҳои шоирро дар бар мегиранд, бештар ба мушоҳида мерасанд. Ин байтҳо, ки чун маҳсули натиҷагирӣҳои шоир аз паҳлуҳои ҳазорранги зиндагӣ бадеҳатан¹ гуфта шудаанд, аксаран ҳукми панду андарз ва суҳанҳои ҳикматнокро доранд:

1 Бадеҳатан — суҳане, ки бе тайёрии пешакӣ, якбора гуфта мешавад.

Эй писар, хоҳй агар руҳи падар шод кунӣ,
Хонавайрон шавӣ ҳам, гӯри вай обод кунӣ.

* * *

Дил сӯхт, сипас қадри шарар донистем,
Қадри дили модару падар донистем.

* * *

Шоирӣ ғояти қудрат будааст,
Адабиёт абадият будааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Устод Лоиқ дар кадом мавзуҳо шеър эҷод кардааст?
2. Дар бораи мавзуи инсон ва инсондӯстӣ дар ашъори Лоиқ чӣ медонед?
3. Мавзуи ишқро дар эҷодиёти шоир шарҳ диҳед.
4. Мавзуи ватан дар эҷодиёти шоирони ҳамсоли Лоиқ чӣ хусусият дорад?
5. Шеъри «Ҳоки Ватан»-и Лоиқро шарҳ диҳед.
6. Байтҳои пандуахлоқии шоирро маънидод кунед.

МОДАРНОМА

Мехри модар

Устод Лоиқ Шералӣ аз нахустин қадамҳои эҷодияш ба мавзуи модар таваҷҷуҳ пайдо кардааст. Яке аз аввалин шеърҳои шоир «Ба модарам» ном дорад, ки бори нахуст ибтидои соли 1965 ба таъб расидааст. Баъдҳо ин мавзӯ дар тамоми эҷодиёти шоир мавқеи аввалдараҷа пайдо намуд. Вақте ки «Дастӣ дуои модар» ном маҷмуаи шоирро варақ мезанем, ба панҷоҳу панҷ шеъри ба модар ва зан бахшида дучор меоем.

Ҷамаи ашъори ба модар бахшидаи Лоиқ, аз ҷумла шеърҳои «Модар», «Суруди модар», «Қарз», «Қасидаи модар», «Ҷомаи гадоӣ», «Чордард», «Ту монанди замин танҳои, модар», «Дар сари гӯр», «Ҳасрат», «Муноҷот ба модар» ва рубоиву дубайтиҳои маҷмуаи «Дастӣ дуои модар», ҷовидонаанд. Дар ин шеърҳо хусусияти миллию шарқии модари одии тоҷик, ботини ӯро беолоиш ва ҷаҳони орзуву ҳавасҳои модари рустой мавриди тасвир қарор гирифтааст. Тасвирҳо ҷунон содаву самимӣ ва ифодаҳо ҷунон моҳирона ба ҳам омадаанд, ки хонанда беихтиёр ҷавҳари ҳастии инсонро пеши назар меорад:

Наёбад чашми камбинат ба чустан чашми сӯзанро,
Биларзад дасти пуръҷозии ту дар қабзаи пирӣ.
Валекин боз медӯзи ту дастурхони гулдӯзи,
Ки рӯзи маъракаи дар байни мардум обрӯ гирӣ.
Чӣ дунёест дунёи умеди ту,

Аё модар, аё модар!

(«Ба модарам»)

Дар Модарномаи Лоик руҳи халқии тасвир пурқувват аст. Шоир дар тасвири ҳастии модар аз урфу одат ва анъанаҳои қадимии мардуми тоҷик устодона истифода кардааст. Дар шеърҳои «Ҷомаи гадоӣ» модар бо ният ба дари хонаи занони серфарзанд, пирони ботадбири солор, одамони бодавлату бонанг ва арӯсони хушбахт гаштугузор карда, пораҳои матоъ чамъ месозад ва аз ин пораҳо ҳамроҳи пиразанҳои худочӯ ҷомаи садпорау садранг дӯхта ба кӯдакаш мепӯшонад. Ин ҷома мувофиқи одатҳои мардумӣ бахосият буд:

Тамоми халқ гӯйӣ бар қади ман ҷома пӯшонид,
Тамоми халқ гӯйӣ қисматам бахшид.
Ту гӯйӣ, ҷома неву ҷавшани ман буд,
Ту гӯйӣ, пора-пора меҳри мардум дар тани ман буд.

Ҳамин пайвастагии ногуастани фарзандро водор мекунад, ки назди модар ва Ватан қарзи фарзандии хешро бо тамоми масъулият эҳсос намояд ва ҳастиву истеъдодашро пурра сарфи роҳи хушбахтии халқи азизаш намояд:

Ба ҷойи пораи талбидаат ҳар бор
Орам пораи ашъор,
Ки дар ҳар пораи ашъор
Бошад поре иқбол...

Суханшиносон Модарномаи Лоик Шералиро дар радифи модарномаҳои Мирзо Турсунзода, шоирони эронӣ Эраҷ Мирзо, Раҳиӣ Муайирӣ, «Эй, вай модарам» ном шеърӣ машҳури Шаҳриёр, «Мактуб ба модар» ва «Мактуби модар» ном шеърҳои шоири рус Сергей Есенин гузошта, услуби нигориши онро *сахли мумтанеъ*¹ гуфтаанд.

1 Саҳли мумтанеъ — сухани мансур ва манзуми осонфаҳми баландмазмун, ки эҷоди он хеле мушкил аст.

Мавзуи модар ба Лоиқ имконият додааст, ки таваччуҳи фарзандонро ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти инсон ҷалб намояд. Дар шеъри «Ту монанди замин танҳой, модар» шоир модарро ба заминро осмон ва хуршеду моҳ ташбеҳ медиҳад, зеро онҳо ҳам чун модар ягонаанд ва меҳри худро миёни фарзандони инсон тақсим намеkunанд. Хуршед ба ҳама мавҷудоти дунё баробар нур мепояд ва оғӯши замин низ ба рӯи ҳама сокинони сайёраи мо баробар боз аст. Пас, ба қитъаҳо тақсим кардани Ватан гуноҳ аст ва чунин амали манфиатҷӯна мардумро ба хушбахтӣ намеорад. Ин хушдори шоир, махсусан дар замони мо, ки давлатҳои абарқудрат фикри тақсим кардани заминро ҳеҷ гоҳ аз сар дур намеkunанд, басо аҳамият дорад:

Заминро қитъа-қитъа ҳар қадар фарзандгони ту
Барои ҳамдигар тақсим карданд,
Вале як рӯз донистанд:
Замин қисмат нахоҳад шуд.

Садоқати фарзанд

Лоиқ дар синни 8-солагӣ аз падар зиндачудо мегардад. Модар тани танҳо тамоми ташвишҳои рӯзгори ноҳинчори баъди Ҷанги Бузурги Ватанро ба зимма гирифта, тамоми қувату ғайраташро дар роҳи тарбияи чигаргӯшагонаш сарф мекунад. Шояд, ҳамин вазъияти мушаххаси оилавӣ шоири ҳассосро ба рикқат оварда, манбаи тахайюлоту андешапарварихои ӯ гардида бошад. Дар Модарномаи Лоиқ ҳатто *устод, пир, қиблагоҳ* барин тавсифҳо ва унвонҳои ифтихории ба падар ва мард тааллуқдор ба модар нисбат дода мешавад:

Қиблагоҳам!
Модари олампаҳоам!
Рафтаи гарчи зи дунёи дудар
Дар сарат қарси сафед,
Дар руҳат нури умед,
Дастҳо дар пеши бар
Дар пеши дар истодаи.

Ҳамчунин, дар тасвири симои муқаддаси модари Шарқ устод Лоиқ, эҳтиمولан, бори аввал дар адабиёти даврони шуравии тоҷик аз калимаҳои *Худо, Куръон, оят, пайгамбар, Ҳафтяк* истифода кардааст, ки ин аз ҷасорати адабии шоир дар он айём гувоҳи медиҳад.

Калимаҳои мазкур ба шоир имконият додаанд, ки дар тасвири характери модари рустоии тоҷик саҳми боз ҳам бештаре дошта бошад:

Худо гуфтию оят хондию таъбирҳо चुстӣ,
Ту доим Ҳафтяк мондӣ ба зери болини кӯдак,
Ки шояд тифл бебоку далеру қахрамон гардад,
Дили пайғамбарон гунчад даруни синаи кӯчак...

Хулоса, сар то пойи Модарномаи устод Лоикро пайванди ҷисмониву руҳонии модари ғамхору фарзанди сипосгузор фаро гирифтааст. Дар шеъри «Муноҷот ба модар» таркибҳои **айёми пирӣ, чашмони камбину обрав, боли абрувони шикаста, ларзиши дасту сару абрую лаб ва охҳои пурдарду алам** андешаи шоирро дар бораи рӯзгори ба сар омадаи модар ифода мекунанд. Қахрамони лирикӣ дар натиҷаи мулоҳизаҳои пуршиддат ба хулосае меояд, ки ӯ дар ду дунё вучуди худро бе модар тасаввур карда наметавонад:

Модари пирам, Худо умрат диҳад!
Ин мабодо, ки бимири ногаҳон,
Бо ту мирад давлату дунёи ман,
Баъди ту дигар набошам ман ҷавон...

Ашъори ба модар бахшидаи Лоик ба силсилаи шеърҳои Модарнома маҳдуд наместавад. Аз ҷумла, аз силсилаи «Илҳом аз «Шоҳнома» шеъри «Навҳаи Таҳмина бар Сухроб»-ро ба ёд овардан кофист. Ин шеър аз ҳашт банди ҷаҳормисраи иборат буда, аз матлаъ то мактаъ тасвири дарду ҳасрат ва сӯзу гудози модари бадбахт мебошад, модаре, ки аз ягона фарзанди бо ҳазор умед парвардааш абадӣ ҷудо шудааст ва боз фарзандаш бо дасти падар кушта мегардад. Ин тазоди зиндагии нобасомон, маҳсусан, дар бандҳои:

Афтод аз болои зин
Чун ахтар аз ҷархи барин.
Шири сафедам аз танаш
Дарёи хун шуд бар замин...

Гулчини давронам гузашт,
Гулрези бӯстонам гузашт.
Теғе, ки Рустам зад бар ӯ,
Аз ҷавшани ҷонам гузашт.

бо тамоми қувваи бадеии сухан ифода гардидааст. Ба ахтари аз **чархи барин фитода** монанд кардани **Сухроби қурбони хиёнатгардида**, **ба дарёи хун** ташбех додани **шири сафед** ва аз **чавшани чони модар гузаштани теги ба фарзанд задаи падар** тасвирхоеанд, ки симои модари аз чигаргӯшааш абадӣ чудошударо возеху равшан нишон медиҳад. Сухани пурҳасрати модар: «Дасти кӣ гирад рӯзи марг аз пояи тобути ман?» – халқияти тасвирро боз ҳам афзун намудааст. Хулоса, силсилаи шеърҳои ба модар бахшидаи устод Лоиқ чун бехтарин дастоварди адабиёти давраи нави тоҷик эътибор дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Аввалин шеъри Модарномаи Лоиқ чӣ ном дорад ва кай навишта шудааст?
2. Қадом шеърҳои Модарномаи Лоиқро медонед?
3. Дар бораи шеъри «Ҷомаи гадоӣ» маълумот диҳед.
4. Чаро Лоиқ дар тавсифи модар калимаҳои қиблагӯх, устод ва пирро истифода кардааст?
5. Ҷасорати адабии шоир дар чӣ зоҳир гардидааст?
6. Шеърро аз Модарнома аз ёд кунед.

«ФАРЁДИ БЕФАРЁДРАС» – ДАРДНОМАИ МИЛЛАТ

Маҷмуаи «Фарёди бефарёдрас», асосан, шеърҳои дар замони ҷанги шаҳрвандӣ ва сарсонии халқи тоҷик навиштаи Лоиқ Шералиро дар бар кардааст. Ин маҷмуа аз 30 шеъри гуногунмавзӯ, 88 ғазал, қисматҳои «Аз «Ҷоми Хайём», «Идомаи «Резаборон», «Хурдаҳо ва такбайтиҳо» ва «Рӯи одамҳо» иборат буда, аксари шеърҳо таърихи эҷод доранд. Шеърҳои «Соқиномаи имрӯзин», «Зангӯлаи бедорӣ», «Барои соҳибназарон», «Алорағми маҳалгароён», «Зарафшон, модари зорам», «Хонаи шоир», «Ману ту», «Гӯри Дониш дар кучост?», «Чашмони Олимпур» бо таърихи таълифашон иртиботи комил доранд. Шеъри «Илтиҷо аз камонмардон» декабри соли 1994 навишта шудааст ва дар Тоҷикистон ин айёме буд, ки силоҳбадастон бо роҳнамоии хоҷагони худ рехтани хуни ноҳақро идома медоданд. Шоири озурдахотир силоҳбадастонро хушдор медиҳад, ки силоҳро ҳар чӣ тезтар ба замин гузоранд. Дар акси ҳол дер мешавад ва пушаймонӣ ғоида надорад:

Камонмардон!..
 Агар ҳоло намефаҳмед,
 Рӯзе нек мефаҳмед, ки тир аз камон рафтаст
 Ва рӯзе нек мефаҳмед ҳар тире, ки афкандед,
 Ба мағзи устухони тоҷикон рафтаст.
 Шумо як рӯз мефаҳмед,
 Ки худ ёрӣ ба душман кардаед, эй вой!
 Ки худ бунёди меҳан кандаед, эй вой!

Фоҷиаи ба сари мардум омада боис гардид, ки дар назми даврони истиқлоли тоҷик марсиясароӣ мавқеъ пайдо намояд. Шеърҳои Лоик Шералӣ «Чашмони Олимпур», «Падарам, во падарам», «Марсияи Ҷамшед», ки ба марғи фоҷиавии хунароманди шинохта Муҳиддин Олимпур, рӯзноманигору вакили халқ Муродуллоҳ Шералӣ ва табиби ҳозиқ Ҷамшед Осимӣ бахшида шудаанд, пурсӯзу ҷонгудоз мебошанд. Такрору хитоба, рамзу киноя ва тавсифҳои хузнангез қувваи ифоданокии марсияҳои мазкурро афзуда, ба хонанда таассуроти гароне боқӣ мегузорад:

Наъши¹ хунини падар дар назарам,
 Хоки олам ба сарам!
 Ашки хунин бичакад аз басарам.
 Тири ноҳақ, ки аду бар чигари ӯ зада буд,
 Меҳӯрад ҳар нафасе бар чигарам.
 Ҷавҳари маънии дунё, падарам,
 Падарам, во падарам, во падарам!

Мазаммати маҳалгароӣ

Лоик Шералӣ кӯшиш намудааст, ки сабаби ба ин фоҷиа гирифтोर шудани мардуми ҷафокаши тоҷикро муайян кунад. Дар тасвири шоир падидаи номатлубе, ки боиси сар задани ҷанги шахрвандӣ гардидааст, маҳалгароӣ мебошад. Маҳалгароӣ натиҷаи тафаккури маҳдуд ва сатҳи пасти ҷаҳонбиниву фаросати нокифояи гурӯҳи одамон буда, ғайр аз муноқиша, тафриқаандозӣ ва норозигӣ дигар самаре ба бор намеорад. Моҳияти харобиовари маҳалгароӣ ва табиати зиддиҳалқии он дар таркиббанди «Ману ту» хеле воқеӣ таъкид гардидааст:

1 Наъш — тани бечон, мурда, часад.

Сухане ҳеч на аз фарри каёнӣ¹ гуфтем,
Ту бадахшонӣ, хучандӣ, хуталонӣ гуфтем...
Баски бегонапарастем, амон аз ману ту,
Сусту бемояву пастем, амон аз ману ту.

Шоир дар чордах банди шашмисраӣ тамоми паҳлуҳои харибиовари маҳалгароиро пеши назар меорад. Маҳалгароӣ аз *ҳавсалатангӣ, даббаву дангӣ, гичу гарангӣ* ва *дурӯйиву дурангӣ* сар мезанад, нишонааш *бефарҳангӣ, бегонапарастӣ, беҳунарӣ* ва натиҷааш *зиддият, қатлу горат, муҳтоҷӣ, сарсониву саргардонии халқ* ва *харобиву гирифтории мулк* мебошад. Ҷанг чун натиҷаи ниҳои маҳалгароӣ зиддиятҳои тарафхоро ба авҷи аъло расонда, роҳи ошӣ ва гузаштро ниҳоят душворгузар менамояд. Шоир бо сӯзу гудоз *дилу дидаи кӯр, кӯтоҳии ақлу шуур* ва бадҳоҳии ҳамдигарии гурӯҳҳои маҳалгароро сарзаниш намуда, ягона роҳи аз ин вартаи ҳалокат раҳондани халқу Ватанро дар оштиву аҳду паймони ҳамватанӣ медонад. Ин маънӣ дар байти ҷамъбасти таъкид гардидааст. Таркиби *амон² аз ману ту*, ки 28 бор ба паҳлуҳои маҳалгароӣ ва ҷудоиандозӣ ишора мекунад, дар байти мақтаъ тобиши дигар дорад:

Пас, биё, даст ба ҳам додаву паймон созем,
Дар баду нек ба ҳам будаву даврон созем.
Дар ҳарими диламон маъбади имон созем,
На шимолӣ, на ҷанубӣ, яке инсон созем!
То дигар бор нагӯем, амон аз ману ту!
То ба такрор нагӯем, амон аз ману ту!

Муборакнома

Шоир падидаи маҳалгароӣ ва ба қисматҳои шимолию ҷанубӣ ҷудо кардани халқи тоҷикро ба сангҳои зерину болои осӣ монанд кардааст, ки аз бархӯрди онҳо миллат соиш ёфта орд мешавад ва мавҷудияташ дар зери ҳавф мемонад.

Ҳолати руҳии устод Лоиқ баробари ба ифоқа омадани тарафҳои даргир болида мегардад ва аввалин шуда бо муборакномаи худ сулҳу ошти миллиро ба ҳамдиёрон табрик мегӯяд. Ин муборакнома, ки январи соли 1997 навишта шудааст, дар шакли ғазал буда, аз 12 байт иборат аст. Дар он шодиву хурсандӣ ва уме-

1 Фарри каёнӣ — шукӯҳу ҳашамати подшоҳони сулолаи Сосониён.

2 Амон — паноҳ, начот.

ду орзуи мардуми тоҷик бо тамоми ифоданокӣ ва дилрабоӣ ба калам омадааст:

Раҳми Парвардигори мо омад,
Нури Ҳақ бар диёри мо омад.
Ҷанги бунёдсӯзи мо бигзашт,
Сулҳи бунёдкори мо омад...
Пири Канъоно, чашми ту равшан!
Юсуфи дилфигори мо омад.

Дар ин ғазал ҳар як калимаву ибора боиси афзоиши ифоданокии матн гардидааст. Вазну қофия ва радиф, санъатҳои бадеии талмеху тазод ва ташбеҳу тавсиф дар ҳаёти мардуми ҷабрдидаи мо чи қадар зарур будани сулҳи деринтизорро талқин менамояд. Аз ҷумла, ба Пири Канъон (падари Юсуф) нисбат додани мардуми тоҷик ва ба Юсуф ташбеҳ кардани сулҳи деринтизори тоҷикон хеле табиӣ ва самимӣ мебошад. Чи хеле ки чашми аз ҳаҷри фарзанд нобиношудаи Яъқуб аз дидори Юсуф боз нур мегирад, мардуми тоҷик низ аз омадани сулҳи деринтизор комгору шарафёб мегардад.

Масъалаи дигаре, ки дар ғазали мазкур ба миён гузошта шудааст, масъулиятшиносӣ ва нангу номуси ватандорӣ мебошад. Барқарор гардидани сулҳу оштии миллӣ масъулияти қаҳрамони лирикиро назди халқу Ватан меафзояд. Ў аҳд мекунад, ки минбаъд халқашро аз шарри гурӯҳҳои ҷудоихоҳ эмин дорад. Ин нукта бар байти зерин басо ҷолиб ифода намудааст:

Кӯҳсоро, бубахш пастии мо,
Нангу ному виқори мо омад.

Қаҳрамони лирикӣ аз он қаноатманд аст, ки гурӯҳҳои даргири қавми тоҷик хатои худро зуд дарк намуда, чун мулки кӯҳсорашон боз бовиқору сарбаланд гардиданд. Ин ғазал эҳсоси худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва масъулияти ватандорӣ хонандаи ҷавонро тақвият медиҳад. Сухан кӯтоҳ, ашъори даврони истиқлоли устод Лоиқ ба шароити даври замон мувофиқати комил доранд. Дар онҳо дарду ҳасрат ва орзуву ормонҳои халқи тоҷик ба таври возеҳ ба тасвир омадаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи маҷмуаи «Фарёди бефарёдрас» маълумот диҳед.
2. Шеъри «Илтиҷо аз камонмардон» кадом масъаларо дар бар мегирад?

3. Оид ба марсияҳои Лоиқ сухан гӯед.
4. Шеърҳои «Ману ту» ба кадом мавзӯ бахшида шудааст?
5. Фоҷиаи миллати тоҷик боз дар кадом шеърҳои Лоиқ акс ёфтааст?
6. Ҷазали муборакномаи Лоиқро аз ёд кунед ва шарҳ диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Шеърҳои «Забонгумкарда», «Ҳоки Ватан», «Деҳи кӯчида», «Ганҷи кӯҳистон» аз онҳо кадом шоир аст?

- А) Лоиқ Шералӣ;
- Б) Муъмин Қаноат;
- В) Гулрухсор;
- Г) Гулназар;
- Ғ) Раҳмат Назрӣ.

2. Байти зерин ба кадом шеърҳои «Модарнома»-и Лоиқ тааллуқ дорад?

Як ниғаҳи шуълавари модарон,
Беҳ зи ҳама анҷумани ахтарон.

- А) «Модар»;
- Б) «Қасидаи модар»;
- В) «Қарз»;
- Г) «Ҷомаи гадоӣ»;
- Ғ) «Волотар аз ҳама».

ДРАМА

(намоишнома)

Назарияи адабиёт

Драма калимаи юнонӣ буда, маънои луғавии он ҳаракат, амалиёт мебошад. Дар адабиётшиносӣ драма (намоишнома) дар катори ҷинсҳои эпикӣ (ҳамосӣ) ва лирикӣ (ғиноӣ) яке аз се ҷинси адабӣ ба шумор меравад. Асарҳои драмавӣ, одатан, барои сахнаи театрҳо офарида мешаванд ва онҳоро *пиеса* ва баъди ба намоиш гузоштанишон *спектакл* меноманд. Нависандаи асарҳои драмавиро *драматург* ва ҷамъи асарҳои сахनावиро *драматургия* низ меноманд.

Мухтавои асосии драмаро ягонагии амалиёту ҳаракати персонажҳо муайян менамояд, ки он ба воситаи гуфтугӯии персонажҳо (диалог), сухани як персонаж (монолог), имову ишора

(мимика), ҳаракати дасту бадан (пантомимика), лукма (реплика), фосила, ист (пауза) ифода мегардад. Дар асарҳои драмавӣ, инчунин, фикру мулоҳиза ва қайду эзоҳи худи драматург дар бораи рафти воқеа ва персонажҳои асар мавқеъ дорад, ки онро *ремарка*¹ меноманд. Ба воситаи ремарка мақону замон, муҳит, синну сол ва сару либоси иштироккунандагон муайян мешавад.

Драма дар адабиёти ҷаҳон таърихи қадим ва бой дорад ва аввалҳо дар мамлакатҳои Мисри қадим, Чин, Ҳиндустон, Япония дар шакли бозиҳои маросимӣ ва намоишномаҳои халқӣ ба вучуд омадааст. Дар Юнони Қадим, дар асрҳои V ва IV то мелод, драма дар эҷодиёти Эсхил («Прометей занҷирбандшуда», «Агамемнон»), Софокл («Шоҳ Эдип», «Антигона»), Еврипид («Медея»), Аристофан («Сулх», «Плутос») нашъунамо меёбад. Дар Фарб дар давраҳои Эҳё (асрҳои XV – XVI), Маорифпарварӣ (асрҳои XVII – XVIII) ва минбаъда навиштани асарҳои драмавӣ авҷ мегирад. В. Шекспир, К. Марло, Чонсон (Англия), П. Корнел, Ж. Расин, Ж. Молер, В. Гюго (Франса), Лопе де Вега, Калдерон (Испания), И. Гёте, Ф. Шиллер (Олмон), А.С. Грибоедов, А.Н. Островский, А. П. Чехов, А. М. Горкий, Н. Погодин (Русия) дар инкишофи драматургияи ҷаҳонӣ саҳми муносиб гузоштаанд.

Драматургияи тоҷик низ дар асоси эҷодиёти шифоҳии халқ ба вучуд омадааст ва баъди инқилоби Октябр аз солҳои 1917 – 1918 сар карда, дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Конибодом, Панҷакент, Душанбе пиесаҳои «Кӯри Шермат», «Холбӯта кӯрбошӣ», «Эшони фиребгар», «Бой ва хидматгор» (Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ), «Аршин–мол–олон» (Узеир Ҳочибеков), «Амир Олимхон» (А. Фитрат) дар саҳнаҳои театрҳои худфаъолиятӣ намоиш дода шуданд. Баъди соли 1929 аввал дар шаҳри Душанбе ва баъд дар шаҳрҳои дигари Тоҷикистон театрҳои касбӣ арзи вучуд карданд, ки ин ҳолат боиси ташаккули драматургияи тоҷик гардид. Адибон А. Усмонов («Мубориза»), М. Турсунзода («Ҳукм»), Ҷ. Икромӣ («Душман»), Ғ. Абдулло («Вахш»), Ҳ. Карим («Соли 1916»), С. Улуғзода («Шодмон», «Калтакдорони сурх») дар сарғаи драматургияи касбии тоҷик қарор доштанд. Бо мурури замон дар адабиёти тоҷик навҳои ҷинси драма мавқеъ пайдо намуданд.

1 Ремарка — қайд, эзоҳ, тавзеҳ.

Навъҳои драма

Драма аз се жанри анъанавӣ – фочиа (трагедия), мазҳака (комедия) ва драма иборат аст. Фочиа қадимтарин жанри драмавӣ буда, қаҳрамони асосии он дар роҳи ниятҳои нек ва гоҷаҳои олии ба ҳалокат мерасад. Дар фочиа қувваи некӣ, бо вучуди заифӣ ва камшумории худ, ба муқобили қувваҳои пуриктидори бадӣ бармехезад ва образи мусбат, ки қувваҳои некиро намояндагӣ мекунад, талаф меёбад. Ҳар қадар ки нобаробарии қувваҳои мусбату манфӣ чашмрасу намоён буда мубориза пуршиддат сурат гирад, ҳамон қадар моҳияти эстетикӣи фочиа меафзояд. Чунончи, дар «Отелло» ном фочиаи Шекспир макру хила ва хиёнатӣ найрангҳои қувваҳои бадӣ ба дараҷаест, ки қаҳрамони асосӣ – генерал Отелло маҳбубаи покдомани ба ҷон баробараш Дездемонаро бугӣ мекунад ва баъди фаҳмидани ҳақиқати ҳол худашро низ ба ҳалокат мерасонад.

Фочиа аксаран дар мавзӯҳои ахлоқӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ навишта мешавад. Драматурги Юнони Қадим Эсхил падари фочиа ном гирифтааст. «Рӯдакӣ» ва «Темурмалик»-и С. Улуғзода, «Рустам ва Сухроб» ва «Фарёди ишк»-и Ғ. Абдулло, «Робиаи Балхӣ»-и А. Атобоев намунаи фочиа дар адабиёти тоҷик ба шумор мераванд. Агар асоси фочиаро офаридани образҳои барҷастаи муқтадир ташкил намояд, пас, моҳияти мазҳака дар фош намудани нуқсонҳои ҷиддӣи ҷомеа зохир мешавад.

Мазҳака асари саҳнавиест, ки дар он нуқсон ва айбу иллатҳои одамон масҳара мешавад ва ба ин восита тавачҷуҳи ҷомеа ба камбудиву норасоӣҳои иҷтимоӣ ҷалб мегардад. Бинобар ин, дар мазҳака воситаҳои тасвир чун муболиға, кинояву таъриз ва маҷоз фаровон истифода мешаванд.

Мазҳака низ аввал дар адабиёти Юнони Қадим мавқеъ пайдо кардааст ва Аристофан чун падари мазҳака шинохта шудааст. Дар адабиёти тоҷик мазҳака мавқеи сазовор дорад, ки «Таърифхӯҷаев»-и Б.Раҳимзода ва А.Дехотӣ, «Гавҳари шабҷароғ»-и С.Улуғзода, «Ситора»-и Ҷ.Икромӣ, «Мужда»-и А.Баҳорӣ, «Вопасин арӯси Амир-ал-муъминин»-и Ф.Муҳаммадиев намунаи онҳост.

Драма навъи сеюми ҷинси драма мебошад. Дар он ҳам талаботи жанри фочиа ва ҳам хусусияти жанри мазҳака мушоҳида мешавад. Драма ба муҳимтарин воқеаҳои зиндагии рӯзмарра бахшида мешавад, персонажҳои асосӣ баҳри ормонҳои наҷиби худ

мубориза мебаранд ва, аксаран, ба мақсад мерасанд. Образҳои асосӣ баъзан ба орзу намерасанд, вале ҳаёти онҳо ба ғоҷия анҷом намеёбад.

Жанрҳои дигари драма

Ба ҷинси драма, инчунин, жанрҳои *монодрама* ё *театри як актёр*, *мелодрама* ё *драмаи мусиқӣ*, *водевил*, *инсценировка*, *либретто*, *киносенария* ва ғайра тааллуқ доранд, ки баъзеи онҳо таърихи қадима дошта бошанд, баъзеи дигарашон нисбатан нав мебошанд. Монодрама ё театри як актёр намоишномаест, ки онро як ҳунарпеша дар асоси асарҳои назмӣ ё насри адибони барҷаста тайёр карда, ба самъи дӯстдорон ва алоқамандони адабиёт мерасонад. Ин жанр дар адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла дар адабиёти тоҷик, мақоми арзанда дорад. Абдулқодири Ғӯянда, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Хонзодаи Булбул ва аз ҳунарпешагони садаи ХХ тоҷик Маҳмудҷон Воҳидов, Шералӣ Абдулқайсов, Ибодулло Машрабов жанри монодрамаро ба дараҷаи камолот расондаанд.

Асари сахнавие, ки бо ёрии сурудҳо ва мусиқӣ намоиш дода мешавад, *мелодрама* ё *драмаи мусиқӣ* мебошад ва ин жанр дар адабиёти тоҷик эътибори калон дорад. *Водевил* намоишномаи ҳаҷвӣ буда, гоҳе бо суруд ва гоҳе бо рақс иҷро мешавад.

Либретто матни адабии асарҳои сахнавии мусиқӣ, махсусан опера мебошад, ки, одатан, чун «Коваи оҳангар»-и А. Лохутӣ, «Тоҳир ва Зухро»-и М. Турсунзода, «Комде ва Мадан»-и А. Деҳотӣ ба назм эҷод мегардад.

Ҳамин тариқ, агар *инсценировка* аз рӯи асарҳои барҷастаи бадеӣ мувофиқи қонуниятҳои сахна офарида шавад, пас, *сенария* ба рои кино, намоишҳои телевизионӣ ва ғайра ба вучуд оварда мешавад. Жанрҳои драма ҳамеша дар инкишоф ва тақомул мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Маънои луғавӣ ва адабиётшиносии драмаро шарҳ диҳед.
2. Дар драма кадом истилоҳҳо бештар истифода мешаванд.
3. Дар бораи таърихи драма чӣ медонед?
4. Аввалин драмаҳои тоҷикро номбар кунед.
5. Навъҳои асосии ҷинси драма кадомҳоянд?
6. Боз кадом жанрҳои драмаро медонед?

БОЗОР СОБИР

(1938 - 2018)

Зиндагинома ва осор

Бозор Собир соли 1938 дар деҳаи Сӯфиёни ноҳияи Файзобод, дар хонаводаи кишоварз чашм ба олам кушодааст. Падари Бозор Собир аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ барнамегардад.

Бозор маълумоти миёнаро дар шаҳраки Ҳисор гирифта, соли 1962 Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро ба итмом расонадааст. Баъди хатми факултети филологияи тоҷик дар рӯзномаи «Маориф ва маданият», маҷаллаи «Садои Шарқ» ва ҳафтаномаи «Адолат» фаъолият намудааст. Соле дар Афғонистон ба сифати мутарҷим кор кардааст. Солҳои 1979 – 1989 мушовири бахши шеърӣ Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд. Бозор Собир соли 1988 барои маҷмуаи шеърҳои «Бо чамидан, бо чашидан...» сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ гардид. Шоир чанд муддат дар ИМА умр ба сар бурда, дар Донишгоҳи Вашингтон забони тоҷикӣ дарс меод. Соли 2013 ӯ ба Ватан баргашт. Устод Бозор Собир 14-уми майи соли 2018 аз олам даргузашт ва ӯро дар мазори Лучоб ба хок супурданд.

Аввалин шеърӣ Бозор Собир соли 1958 дар рӯзномаи «Ба куллаҳои дониш» ҷоп гардидааст. Нахустин маҷмуаи шоир бо номи «Пайванд» соли 1972 ба таъби расидааст. Баъдҳо маҷмуаҳои «Оташбарг» (1974; 1984 бо алифбои ниёгон), «Гули хор» (1978), «Мижғони шаб» (1981), «Офтобниҳол» (1982), «Бо чамидан, бо чашидан...» (1987), «Чашми сафедор» (1991), «Аз Ватан вақте ки мерафтам» (1998), «Аз «Гули хор» то «Симхор» (2003), «Хуни қалам» (2010) «Лолаи сиёҳ» (2013), «Боғи момаи ангур» (2016) ба нашр расидаанд.

Бозор Собир шеърҳои зиёдеро аз эҷодиёти шоирони шинохтаи ҷаҳонӣ, чун Ҷ. Байрон, С. Есенин, А. Рембо, М. Валеко, П.

Неруда, Э. Межелайтис, тарчума намудааст. Шеърҳои шоир ба забони русӣ ва як қатор забонҳои дигар тарчума ва чоп шудаанд.

Фаъолияти эҷодӣ

Бозор Собир ҳанӯз аз шеърҳои аввалинаш пайроҳаи хоси эҷодӣ интиҳоб мекунад ва ба мавзӯҳои гуногун рӯ меорад. Дар шеърҳои «Мо кӯдакон будем», «Кӯдакияи ҳанӯз гирён аст», «Чашм бар ҳошияи сабзи уфук», «Кӯдакӣ ку?», «Бачаҳои дехотӣ» айёми кӯдакии пурҷӯшу хурӯши бачагони дехот бо тамоми паҳлухои мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтааст. Дар шеъри «Кӯдакияи ҳанӯз гирён аст» ҳаёти nobасомони бачаҳои давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ниҳоят муассир ифода гардидааст:

Бачаҳоям барои ханда маро
Гоҳ-гоҳе ба ноз мепурсанд,
Ки гаҳи кӯдакии хеш магар,
Мегиристам барои ширу шакар?
Шукри тақдирашон, намедонанд,
Дар ҷаҳон *гириест* дардовар,
Гиряе баҳри як буридаи нон,
Гиряе, гиряе барои падар,
Ки сари гиряи сағирон аст,
Гиряи гиряҳои инсон аст.

Такрори пайдарпайи калимаи **гиря** (*гиряе, гиряе* ё ки *гиряи гиряҳо*) чи қадар талх ва дардовар будани ҳаёти фарзандони аз падар маҳрумро пеши назар меорад. Дар эҷодиёти шоир тасвири ҳаёти бачагӣ ба деҳа пайванди ногустаи дорад.

Васфи Ватан

Деҳа барои қаҳрамони лирикӣ азизтарин ва муқаддастарин макон аст:

Ман Ватанро аз қафои пода пайҳас кардаам,
Рӯзу шаб бо панҷ ҳисси зотиям¹ ҳис кардаам.
Бо забону чашму гӯшу бо димоғу дасту по,
Бо чамидан,² бо шамидан,³ бо чашидан, бо самоъ...⁴

1 Панҷ ҳисси зотӣ – панҷ воситаи дарки таъсири беруна: бӯйиш, сойиш, чашмиш, шунавоӣ ва биноӣ.

2 Чамидан — ҳаракат кардан, сойиш.

3 Шамидан — бӯйидан, бӯй кардан.

4 Самоъ — шунидан, гӯш кардан.

Мафхуми Ватан ва муносибати ватандор ба он дар шеъри «Бо чамидан, бо шамидан, бо чашидан...» махсусан ба воситаи санъати бадеии лаффу нашр (дар мисраъҳои банди аввал шарҳ ёфтани панҷ ҳисси зотӣ) возеху омӯзанда ифода ёфтааст. Мавзуи Ватан дар ашъори Бозор Собир васеъ ва доманадор мебошад. Он аз кулбаи падарӣ ва деҳи Сӯфиён сар карда, то ноҳияи Файзобод, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳатто тамоми минтақаи форсизабонро фаро мегирад. Аз ин ҷиҳат, «Тоҷикистон», ки дар шакли шеъри озод суруда шуда, аз панҷ банд иборат мебошад, ҷолиб аст. Дар ин шеър Бозор Собир аз камзаминии сарзамини Тоҷикистон маънии амиқи ватанхоҳӣ бардоштааст:

Тоҷикистон, Тоҷикистон!
Ҳар кучоё рафтам аз оғуши ту
Доманамро ман такидам раҳ ба раҳ дар ҳар қадам,
Пойи худро раҳ ба раҳ афшонда рафтам,
Аз заминат
(Сарзамини камзаминам),
Гарди хоке кам накардам.

Дар бандҳои минбаъда тасвир инкишоф меёбад. Садоқат ва самимияти қаҳрамони лирикӣ ба Тоҷикистон ба дараҷаест, ки ба кам накардани гарде аз хоки Ватан қаноат надорад. Ў аз сафар дар чашмаш қатраи об ва дар миҷгонаш гард меорад, то бар хоку оби Ватан афзояд:

По ба ҳар хоке ниҳодам,
Гарди хокеро гирифтаам дар сари миҷгон,
То ба саҳроят фишонам,
Хоки саҳроят шавад як зарра бисёр.

Дар шеъри «Тоҷикистон» баён сода, самимӣ ва мушаххас мебошад. Шоир тасвириро ба воситаи такрори калимаи **Тоҷикистон** қувват медиҳад. Ба обу хоку санг, ки ҷавҳари сарзамини Тоҷикистонро ташкил медиҳанд, бандҳои алоҳида мебахшад. Дар ҳар банд чун **қатрае дар чашм, гарди хоке дар сари миҷгон, даст бурдан бар сари санг** таркибҳои оварда мешавад, ки боиси ифоданокии баён мегарданд. Махсусан, Бадахшонро ба модар ва сангхоро ба тифлони аз банди пистони Бадахшон канда монанд кардани шоир таровати бадеии тасвириро афзун намудааст.

Дар банди хотимаваї садокат ва масъулияти ватандории қахрамони лирикӣ чамъбаст шудааст. Шоир ба воситаи такрор ва мафҳумҳои пуртазоди *каму бисёр*, *озарму озор* парастии берӯю риё ва холисонаи Ватанро талкин мекунад:

Тоҷикистон, Тоҷикистон!
Мекунам шукри каму бисёри ту,
Мекунам шукрона аз озарму¹ аз озори² ту.
Аз ту ман сарват намехоҳам,
Ватан ҳастӣ, бас аст,
Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст.

Ашъори Бозор Собир дар баробари мавзӯҳои ватану ватандорӣ, табиат, ишқу муҳаббат масъалаҳои таърихӣ, сиёсӣ, фалсафӣ ва пандуахлоқиро низ фаро гирифтаанд. Шоир ба шахсиятҳои маъруфи адабиёту фарҳанги тоҷик, чун Абулқосим Фирдавсӣ, Аҳмади Дониш, С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, С. Улуғзода, Ш. Ҳусейнзода, Т. Собиров, М. Шакурӣ, Р. Ҳошим, Ҷ. Одина, шеърҳо бахшидааст.

Шеъри Бозор Собир саросар сӯзу гудоз аст, зеро, чи хеле ки худ мегӯяд, шоирро дарду ғам шоир мекунад:

Гӯянд, ки шеър моёи дарду ғам аст,
Шоир нашавад касе, ки ӯ беалам аст.
Ҳар катраи вожае, ки дар дафтари мост,
Чун хуни чакида аз димоғи қалам аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи зиндагиномаи Бозор Собир маълумот диҳед.
2. Маҷмуаҳои шоирро номбар кунед.
3. Шоир дар шеърҳои аввалаш ба кадом мавзӯҳо бештар тавачҷуҳ зоҳир намуд?
4. Мавзуи Ватан дар эҷодиёти шоир чӣ мавқеъ дорад?
5. Шеъри «Тоҷикистон»-ро таҳлил намоед.
6. Боз кадом мавзӯҳо диққати шоирро ба худ ҷалб намудаанд?

1 Озарм — роҳат, осудагӣ, осоиш.

2 Озор — ранҷ, азоб, шиканҷа.

ХУДШИНОСӢ ВА ИФТИХОРИ МИЛЛӢ

Масъалаҳои худшиносӣ ва ифтихори миллӣ дар ашъори Бозор Собир ханӯз аз солҳои 70-уми асри ХХ мавқеъ пайдо мекунад. Дар шеърҳои «Дар оғӯши кӯҳистон», «Забони модарӣ», «Теги Сино», «Ман худамро кушта-кушта», «Асп» тақдири таърихӣ, руҳи миллӣ ва мавқеи иҷтимоии халқи тоҷик мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтаанд.

«Дар оғӯши кӯҳистон»

Шеъри «Дар оғӯши кӯҳистон» дар шакли шеъри нав ва дар баҳри рамал (рукни аслиаш фоилотун: –У– –) суруда шуда, аз ҳафт банд иборат аст. Бозор Собир аз услуби тамсилии тасвир истифода карда, ҳодисаи табиӣ акси садоро воситаи баён қарор додааст. Дар банди аввал ба воситаи санъатҳои талмех (Бадахшон, Зарафшон), муболиға (қуллаҳои осмонбӯс) ва сифатчинӣ (ҳамзабон, ҳамтақдир, ҳамдард) масъалаи ягонагӣ ва ҳамтақдирии Ватану ватандор ба миён гузошта мешавад:

Кӯҳ гуфтам ман,
Бадахшон кӯҳ гуфт,
Қуллаҳои осмонбӯси Зарафшон кӯҳ гуфт.
Қард овози маро такрор кӯҳистони ман,
Ҳамзабон, ҳамдард,
Ҳамтақдиру ҳамармони ман.

Дар чор банди минбаъда паҳлуҳои гуногуни акси садо, ки аз овози норасои қаҳрамони лирикӣ ҳосил шудааст, тафсил меёбанд. Шоир кӯҳу кӯҳпораҳои Тоҷикистонро ба паҳлавонону қаҳрамононе монанд қардаст, ки бо як садо саф мекашанд. Овози норасои қаҳрамони лирикӣ «лаҳзае дар кӯҳҳо печида аксандоз» ва ба бонгу фарёд бадал мешавад. Моҳияту муҳтавои шеър дар бандҳои охир ифода меёбад:

Тухми мо дар рӯи олам он қадар бисёр нест,
Лек то кӯҳу камар барҷо бувад,
Халқи мо он қадр каммиқдор нест.
Бо хурӯше,
Балки бо як норасо фарёд ҳам
Медихад овоз кӯҳистону дар оғӯши он
Мо фаровон мешавем,
Мо ҳазорон мешавем.

Шеъри «Дар оғӯши кӯҳистон» дар хонанда эҳсоси ватандорӣ ва ифтихори миллӣ бедор мекунад. Кӯҳҳои Тоҷикистон таъҷоҳ ва қуввату дармони аҳолии ин сарзамин мебошанд ва тоҷикон метавонанд бо ин мулки кӯҳсори худ дар дунё мавқеи сазоворе дошта бошанд.

«Забони модарӣ»

Дар шеъри «Забони модарӣ» иқтидору мавқеи забони оламгири тоҷик тасвир меёбад ва таъкид мегардад, ки халқи тоҷик маҳз ба туфайли забони пуриқтидораш дар таърих мавҷудияти худро нигоҳ доштааст. Ин шеър аз 11 банд иборат буда, бозгӯии дарди таърихӣ миллат ба шумор меравад. Талошу ҷонбозиҳои мардуми тоҷик баҳри ҳифзи забони модарӣ дар банди зерин чунин ифода ёфтааст:

Оҷ¹ гум карду забонро гум накард,
Тоҷ гум карду забонро гум накард,
Тахт гум карду забонро гум накард,
Бахт гум карду забонро гум накард.

Дар ин порча Бозор барои баёни боз ҳам равшан ва сарехи фикр аз такрори таркиби «забонро гум накард» истифода кардааст. Шоир калимаи *забонро* ба калимаҳои *оҷ, тоҷ, тахт, бахт*, ки рамзи дороию давлатдорӣ мебошанд, муқобил мегузорад ва бо ҳамин аз тамоми дигар дороиҳои моддиву маънавӣ барои халқи тоҷик афзалтар будани забони модариро таъкид менамояд. Аз ин рӯ, забони модарӣ барои халқи тоҷик рамзи мавҷудият, давлатдорӣ ва қудрату эътибор мебошад. Ин фикр дар банди чамъбасти табиӣ, самимӣ ва образнок ифода ёфтааст:

Дар ҳаду сарҳадшиносии ҷаҳон
Сарҳади тоҷик забони тоҷик аст.
То забон дорад, ватандор аст ӯ,
То забондор аст, бисёр аст ӯ...

Таъкидҳои шоир (сарҳади тоҷик забони тоҷик аст, то забондор аст, бешумор аст, беҳисоб аст, беҳад аст), такрори калимаи *забон* ва зарбу оҳанги он ба мақтаи шеър қувваи баланди ифоданокӣ ато намудаанд. Агар дар шеъри «Дар оғӯши кӯҳистон» сангу кӯҳ боиси афзунии халқи тоҷик гардида бошанд, пас дар шеъри «Забони модарӣ» ин маъниро забони модарӣ ба ҷо овардааст. Ин

1 Оҷ — устухони фил, дандони фил, ки хеле қиматбаҳо аст.

хулосаҳои некбинона чанбаи омӯзандагии шеърҳои мазкурро тақвият медиҳанд.

«Теги Сино»

Шеъри «Теги Сино» аз 8 банди чаҳор-мисраи иборат аст ва чун шеърҳои зикргардида дар баҳри рамали мусаммани маҳзуф ё мақсур навишта шуда, қофияи бандҳояш дар шаклҳои гуногун (ааба; абвб; аабб) ба назар мерасад:

Аз азал доруи тоҷик решаи хор асту лек,—а
Бӯи Сино мекунад ин халқ аз даври қадим.—б
Метавонӣ аз забони пиру кампираш шунид,—в
Дасти ман не, дасти ман не, дасти Лукмони Ҳаким¹.—б
Фоилотун / фоилотун / фоилотун /фоилон
– V – – / – V – – / – V – – // – V ~

Бозор дар банди боло фарзанди халқи тоҷик будани Абуалӣ ибни Синоро бо ифтихор қайд карда, баъд ба воситаи талмехҳои Искандар, Қутайба², Чингиз, султон Маҳмуд тавачҷуҳи хонандаро ба таърихи ғоҷабори халқи худ ҷалб менамояд. Ҳамаи шохону лашкаркашони номбурда дар асрҳои гуногун сарзамини тоҷикро ғорат карда, мардуми маҳаллиро ба асорат гирифта намуданд. Вале халқи тоҷик аз нав қомат рост карда, боз аз пайи ободии мамлакат риёзат мекашид. Шоир ин маъниро ба воситаи устураи *мурғи самандар* басо ҷолибу нишонрас баён намудааст:

Қиссаи мурғи самандар пеши ман афсона нест,
Саргузашти мардуми печидафарёди ман аст.
Он ки месӯзад, вале аз тӯдаи хокистараш
Мекунад парвоз чун парандаи оташпараст.

Бозор Собир барҳақ халқи тоҷикро ба мурғи самандари афсонавӣ монанд кардааст, ки гӯё дар оташ зиндагӣ мекардааст. Вале агар самандар аз оташ берун баромада натавонад, мардуми печидафарёди тоҷик аз тӯдаи хокистараш боз эҳё мешавад. Тасвир дар банди охири шеъри «Теги Сино» ба воситаи ба ҳам муқобил гузоштани ду теғ – теғи хунрези Чингиз ва теғи дармонбахши Сино хеле муносиб ҷамъбаст шудааст:

1 Лукмони Ҳаким — дар асотири халқҳои аҷаму араб номи марди ҳакиме, ки аслаш ҳабашӣ буда, дар аҳди Довуд пайғамбар мезистааст. Дар байни халқи тоҷик Лукмони Ҳакимро ба Абуалӣ ибни Сино айният додаанд.

2 Қутайба ибни Муслим (соли вафот 715) – сарлашқари араб, ки солҳои 705 – 715 қисми зиёди Осиёи Миёнаро забт кардааст.

Соате Чингиз девори Бухороро шикаст,
 Дар миёнаш тир, теги тези хунрезаш ба даст.
 Халқи тоҷик теги дармонбахши Синоро гирифт,
 Теги дармонбахши Сино рӯйи дунёро гирифт.

Калимаи *тег* бо тавсифҳои *тезу хунрез* якҷо шуда, симои бадҳайбати Чингизхони ғоратгарро пеши назари хонанда намоён месозад. Вале ҳамин калима бо тавсифи *дармонбахш* омада, ба симои ҳақимона ва нуронии табиби ҷаҳонӣ Ибни Сино ишора мекунад. *Теги Сино* рамзи *теги ҷарроҳӣ* аст, он ба оламиён дармон мебахшад. Ва хушбахт аст халқи тоҷик, ки чунин нобиғаро ба мардуми олам пешкаш кардааст.

Дар эҷодиёти Бозор Собир пайванди инсону табиат хеле қавӣ ба қалам омадааст. Ва ин ҳолат, алалхусус, дар шеърӣ «Асп» барҷаста ба назар мерасад. Шеърӣ «Асп» аз даҳ банди ҷаҳормисраи иборат аст ва дар он як лаҳзаи ширину бебадали айёми ҷавонии қаҳрамони лирикӣ тасвир ёфтааст. Дар тасвири асп ҳаёли шоир ба дуриҳо парвоз карда, лаҳзаҳои аз чилсола пештарро ба ёд меорад:

«Асп»

Пояш сафеду гардану пешониаш сафед,
 Соқаш дарозу тахтаи пушташ дарозтар.
 Зери шикам ба тахтаи пушташ кашида сар,
 Чашмаш мисоли лаҳчаи сӯзанда дар назар.

Таносуби калом, ташбеҳу истиора ва тавсифҳои маҷозӣ на танҳо сурати зебову қомати дилкаш, инчунин, рафтори ҷолибу табиати нақуи ин ҳайвони ба инсон садоқатмандро равшан намудор сохтаанд. Ин асп «сар то қадам сарак-сараку резу печу тоб» аст, «дар подаи касофати маркаб¹ намечарад» ва «хӯйи фаришта дораду онро фаришта² қашоғу³ мезанад».

Ҳар як лавҳаи тасвир, аз ҷумла таркибҳои *ашқари⁴ гардуннавард*, *аспи бодно*, *дар пойи асп кишан назадан*, *наълаш моҳи навро ба хотир овардан*, *шиҳаи мастонааш ба гӯш нишастан* меҳри ин ҷонварро дар дили хонанда боз ҳам амиқтар ҷой мекунад.

1 Подаи касофати маркаб — ҷароғоҳи чиркини чорпоён.

2 Фаришта — малак; фариштаҳӯ — некусиришт, поктабиат.

3 Қашоғу — асбоб барои тоза кардани асп.

4 Ашқар — асп, аспӣ рангаш сурхи ба зардӣ моил.

Асп рамзест, ки Бозор Собир ба воситаи он симои падар ва кулбаи падариро пеши рӯ овардааст ва ба ин восита шоир образи аспро тамомият бахшидааст, зеро тасвири асп бе савори он ноқис ба назар мерасад. Шеъри «Асп» бо санъати бадеии таҷоҳули ориф (саволгузориҳои бечавоб) басо муассир ва ҳаяҷоновар ҷамъбаст гардидааст:

Тай шуд ҳазорҳо раҳу ҷуз дар раҳи ҳаёл
Бори дигар надидамат, эй аспӣ бодпо.
Ту то кучо давидию ку он савораат?
Ўро ту дар ҷавонияш афкандӣ дар кучо?

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Масъалаҳои худшиносӣ ва ифтихори миллӣ дар кадом шеърҳои шоир мушоҳида мешаванд?
2. Шеъри «Дар оғӯши кӯҳистон»-ро таҳлил намоед.
3. Шоир аз ҳодисаи табиӣ акси садо кадом мазмунро бардоштааст?
4. Дар шеъри «Забони модарӣ» кадом ғоя талқин гардидааст?
5. Дар шеъри «Теғи Сино» кадом хусусияти халқи тоҷик таъкид ёфтааст?
6. Чаро халқи тоҷик ба мурғи самандари афсонавӣ монанд шудааст?
7. Пайванди инсону табиатро дар шеъри «Асп» нишон диҳед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Дар кадом шеъри Б. Собир Бадахшон ба модар ташбеҳ шудааст?
А) «Тоҷикистон»;
Б) «Теғи Сино»;
В) «Забони модарӣ»;
Г) «Дар оғӯши кӯҳистон»;
Ғ) «Асп».
2. Дар ин порчаи шеърии Бозор Собир калимаҳои қофияшаванда дар кучо омадаанд?

Оҷ гум карду забонро гум накард,
Тоҷ гум карду забонро гум накард.

- А) Дар охир;
- Б) Дар мобайн;
- В) Дар аввал;
- Г) Қофия надорад;
- Ғ) Намедонам.

САЙФ РАҲИМЗОДИ АФАРДӢ (1953 – 2000)

Зиндагинома

Сайф Раҳимзоди Афардӣ 20 ноябри соли 1953 дар деҳаи Дектури ноҳияи Восеъ ба дунё омадааст. Гузаштагони нависанда дар деҳаи Афардии ноҳияи Ховалинг зиндагӣ доштанд. Аз ин рӯ, адиб Афардӣ таҳаллус гирифтааст.

Сайф Раҳимзод пас аз хатми мактаби миёна чанд муддат дар ноҳияи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чун рассоми кинотеатр кор мекунад. Ӯ як муддат хунаrpешаи Театри давлатии мусиқии мазҳакаи шаҳри Кӯлоб ва баъдтар коргари комбинати шоҳибофии шаҳри Душанбе буд. Сайф соли 1975 шуъбаи рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро хатм намуд. Чанд муддат дар телевизиони тоҷик фаъолият намуд. Баъдҳо раиси Комитети киносозони ҷумҳурӣ таъйин мешавад. Як давра бо мутахассисони шуравӣ дар Афғонистон кор кардааст. Аз соли 1983 масъулияти сармухаррири редаксияи мусиқии радиоро бар дӯш гирифтааст. Аз соли 1997 то охири умр чун раиси Комитети телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дошт. 20 майи соли 2000 риштаи ҳаёти Сайф Раҳимзод канда шуд. Сайф Раҳимзод соли 1995 ба Ҷоизаи адабии ба номи Айнӣ ва соли 2002 ба Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ сазовор гардид.

Мундариҷа эҷодиёт

Аввалин ҳикояи нависанда бо номи «Гунчишки сафед» соли 1975 ба таъб мерасад. Нахустин маҷмуаи адиб «Ситораҳои сари танӯр» (1984) ном дошта, он қиссаи «Ситораҳои сари танӯр», ҳикояҳои «Гунчишки сафед», «Падруду пайғом» ва очеркҳои «Як ниҳоле, чанд дарахте», «Момаи Олия»-ро фароҳам овардааст. Китобҳои минбаъдаи Сайф бо номҳои «Аз ёдҳо, аз ёдҳо» (1988), «Дурӯғи сафед» (1998), «Васвасаҳои

Зикривайх» (1999) «Падруду пайғом» (2000), «Доғҳои офтоб» (2003), «Хаёл» (2014), «Чашми сахар» (2014) дастраси ҳаводорони эҷодиёташ гардидаанд.

Сайф Раҳимзод аз рӯи қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» бо ҳамин ном филми ҳунари бардоштааст. Ҳамчунин, силсилафилмҳои мустанади нависанда бо номҳои «Ҳарф бизан, поизам», «Пете», «Чорсе» ва «Зеру рӯи бомҳо» дилнишину зебо ва табиӣ офарида шудаанд. Осори Сайф Раҳимзод ба русӣ, украинӣ, ўзбекӣ ва дигар забонҳо тарҷума ва нашр шудаанд.

Сайф Раҳимзод аз нахустин қадамҳои эҷодӣ ба тасвирҳои рангомезу шоирона майл мекунад ва аз чакидаҳои хомаи ӯ нафаси тозаву гарм эҳсос мешавад.

Чунонки мебинем, дар ҳикояи аввалини Сайф – «Гунчишки сафед» тасвир то чӣ андоза зинда, пуробуранг ва шавқовар буда, чумлаҳо хушоянд, пурзарофат ва образнок садо медиҳанд. Хонанда аз шавқу шӯр ва кунҷковии қаҳрамони ҳикоя, ки писараки 6-7-сола мебошад, ба ваҷд меояд ва ҳамроҳи ӯ лаҳзае ба солҳои кӯдакиаш бармегардад:

— Оча! Сояам ку? Ёфта биёр!

— Худат кофта биёв, бачам, – ба гӯшам мерасад овози модарам.

Намедонам, ки ӯ дар кучост, дар молхона аст ё дар ошхона, гов медӯшад ё хамир мекунад. Ҳеч гап не, ҳозир...

— Оча, гиря мекунам!

— Барои чӣ, бачам?

— Сояам нест!

— Ягон ҷо хоб будагист. Ҳоло ҳама сояҳо хобанд. Бубин, сояи ман ҳам нест.

— Сояҳо дар кучо хоб мекунанд?

— Дар ҳамин наздикиҳо.

— Пас, сояи маро бедор мекуни?

— Дастам хамиролуд аст, андак биист, хамира бихелам...

Насри Сайф Раҳимзод аз як асар то асари дигар такмил меёбад. Қиссаи калонҳаҷми нависанда «Гаронаҳо ва тавбаҳо» аз офаридаҳои пешини адиб тафовути ҳунари дорад. Қаҳрамони марказии асар Хугара ҷавонест 14-сола, якраву кунҷков, зираку худшинос ва фаъолияти ғайриодӣ дорад. Дар нигоҳи ӯ ҷоие инсонии одӣ пайкари хирад мешавад, ҷоие духтарони пахтакор ба даруни оби заҳролуд ҳусни париро мегиранд ва беолоишу пурназокат мешаванд: «Арвоҳи модари пирам дар сарғаҳи ҷӯйбораки хотираҳо ҷомаи дорухӯрдаи умри маро мешӯяд». Ё ки: «Ҷойник дар кафи ӯ мисли кабк метапад».

Дар чунин ҳолатҳо хонанда дар шахси Хугара, бобову бибии ӯ, Зина ва дигарон ба инсонҳои поксиришту хушахлоқ ва олами маънавиашон бой шинос мешавад. Хугара дар насри муосири тоҷик қаҳрамони тамоман нав аст.

Чанд китоби Сайф Раҳимзод, аз ҷумла «Доғҳои офтоб», баъди марғи нависанда чоп мешаванд. Китоби «Доғҳои офтоб» аз се қисм иборат аст: «Доғҳои офтоб», «Доғистони ман», «Рӯи ману зулфи шамол». Ин китоб хонандаи соҳибзавқро ба лаҳзаҳои зиёда дилнишину хотирмон, рафтору хислатҳои аҷиб ва чехраҳои нотакрори нуронӣ рӯ ба рӯ месозад. Аз «Доғҳои офтоб»: «Себест нимгаз ва механдад... Себак лаби пурҳои ин роҳро бӯсида-бӯсида пеш меравад. Малаҳҳо аз тарс худро дар паноҳи хорҳои бари роҳ мегиранд ва чашмони бузурги бари рӯяшонро ба нақши бӯсаҳои себак медӯзанд». Аз «Доғистони ман»: «Ранги шаб канд, шаб парешону бетоб шуд; тирагии шаб, ки шабеҳи пӯсти муш нарм буду тааффон¹ дошт, мекоҳид, шаб сафед мешуд мисли талқон».²

Қисмати «Рӯи ману зулфи шамол» хотироти нависандаро аз воқеаҳои Афғонистон дар бар мегирад ва хеле ҷолибу пурчило мебошад: «Ман кӯр нестам, метавонам дунёро бо чашмони худ бубинам... Ин ҷо офтобро мекушанд. Ҳар бегоҳ ба сараш санг мезананд, сангсораш мекунанд. Офтоб зери санг мемонад... Субҳ боз бо ҳазор азобе аз зери санг мебарояд...»

Маҷмуаи «Дурӯғи сафед» аз ҳикояҳои бисёре, чун «Дурӯғи сафед», «Руф», «Аз розҳо, аз розҳо», «Васвасаҳои Зикривайҳ» иборат аст ва дар он орзую умеди нависанда ба воситаи образҳои ҷолиб хеле некбинона ва зиндадилона баён гардидааст. Аз ин ҷиҳат, ҳаёти бачаи панҷсолаи «шумқадам», аз ҳикояи «Додаракӣ фариштаҳо», басо ҷолибу мароқангез аст. Ҳама, ҳатто падару модараш ин писаракро бе пайи қадам медонанд. Кӯдак аз ин муносибати одамони маҳалла ниҳоят дар азоб аст. Аммо худ бовар дорад, ки бе пайи қадам нест. Ва кӯшиш мекунад «шумқадам» набуданашро исбот намояд, ба одатҳои мардумӣ таъя карда, рӯзи дафни хоҳари охиринаш ба дасти модар маҷбур дойра медихад ва исрор мекунад, ки модар дойра занад. Писарак дар ҳавои дойра ба рақс медарояд: «Як дунё маънӣ дошт ин рақс. Ин ҷо хашм буду нишот, андӯҳ буду бебоқӣ ва дилтангӣ... Ин кӯдак, ин одамизода барои зиндагӣ мерақсид. Ин ҷо шӯри зиндагӣ, ҷовидонагӣ мечар-

1 Тааффон — бӯи бад.

2 Талқон — орди гандуми бирёнкарда ё меваи хушкондашуда.

хид. Писарак бо садои дафу тарона ғамро дур месозад. Он шаб писарак дойра ба даст бихобид. Дойра мисли сипар ўро гўё аз ғаму андўх химоя мекард. Вай пирўз шуда буд. Чи пирўзии талх, чи кўдакии душвор».

Дар баъзе ҳикояҳои Сайф Раҳимзод оҳангҳои маҳзунӣ эҳсос мешавад. Қаҳрамонҳои ҳикояҳои «Дурўғи сафед», «Руф» бемор ҳастанд. Майвалӣ (қаҳрамони ҳикояҳои «Тавбатаронаҳои Хугара», «Доғистони ман», «Башорат») девона аст. Майвалӣ девонаи беозор аст ва ҳастии худро дарк менамояд. «Вай бештар аз торикӣ метарсад. Фуруби офтоб ўро ғамгин мекунад, ба ваҳшат меорад ва чунунаш мегирад. Ҳар кучое рўшании чароғ ё оташи дегдон бошад, ба ҳамон чо мешитобад. Вақте бибиаш фонусе ба дасташ меод, «чаҳоне мешуд фусуномезу пурчазаба». Яъне, девонагии ў ҷониби рўшноӣ, нақуӣ нигаронида шудааст. Мардуми бедард бошад, ба ҳоли ў механданд.

Дар ҳикояи «Доғистони ман» заминаҳои аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ нишон дода шудааст. Ин ҳикоя бо манзумаи пурсўзу гудоze оғоз меёбад ва манзараи дахшатовареро ба хонанда пешниҳод мекунад. Аз заҳри селитра ҳама – ҳам одамон, ҳам ҳайвоноту парандаҳо ва ҳам наботот дар азобанд, аз одамон бӯйи дору меояд. Баъд ин манзараи мудҳиш ба воситаи образҳо таъкид меёбад. Масалан, кўдакони дардманд – Булаю Сафар пряникҳояшонро дар оби захролуди пахта тар карда мехўранд. Ё худ, раиси колхоз ба сари Хугара чанд бор заҳр мепошад ва ғайра.

Ҳамин тарик, образҳои ҳикояҳои маҷмуаи «Дурўғи сафед» якдигарро аз ягон ҷиҳат такмил медиҳанд ва пурра мекунанд ва ҳама якҷо як образи куллиро ба вучуд меоваранд. Сайф Раҳимзод инсонеро ситоиш мекунад, ки худ роҳи зиндагиашро муайян карда тавонад ва тақдирсоз бошад. Ин инсон, ки моҳияти ҳастии худро дарк кардааст, қаҳрамони нави адабиёти тоҷик мебошад. Сайф Раҳимзод Афардӣ барои ба вучуд овардани асари асили адабиёт кўшиш намууда, ба пояи баланди эҷодӣ расидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи зиндагиномаи Сайф Раҳимзод маълумот диҳед.
2. Эҷодиёти нависанда кай оғоз ёфтааст ва аввалин маҷмуааш ҷӣ ном дорад?
3. Чаро Сайф Раҳимзод нависандаи навоар мегўянд?
4. Қиссаи «Таронаҳо ва тавбаҳо» аз офаридаҳои пешинаи адиб ҷӣ тафавут дорад?

5. Маҷмуаи «Дурӯғи сафед» кадом хикояхоро фаро гирифтааст?
6. Дар бораи образҳои Хугара ва Майвалӣ маълумот диҳед.
7. Дар хикояи «Доғистони ман» кадом масъала ба миён гузошта шудааст?

ҚИССАИ «СИТОРАҲОИ САРИ ТАНӮР»

Муҳтаво ва сохтори қисса

Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» соли 1978 эҷод гардидааст. Воқеа ва ҳодисаҳои қисса дар яке аз деҳоти кӯҳистони тоҷик дар солҳои шаст – ҳафтоди асри XX ба вуқӯъ пайваستاаст. Деҳае, ки он ҷо гурӯҳи мутахассисон ба кашидани хатти барқ машғуланд. Дар охири деҳа Сайрам ном зани ҷавон бо духтарчаи ҳашт-нуҳсолааш зиндагӣ дорад. Айёми таътили тобистона аст ва Робия хангоми дар сахро будани модараш хонаро ниғаҳбонӣ мекунад...

Асар ба бобҳо ҷудо намешавад ва бо чунин сарахбор оғоз меёбад:

- Офтоб аз шаб метарсад!
- Барои чӣ, духтарам?
- Вақте ки шаб меояд, офтоб мегурезад...
- Офтоб аз торикӣ зӯртар аст.
- Барои чӣ, писарам?
- Офтоб, ки баромад, торикӣ ғайб мезанад...

Ин сарахбор гувоҳ бар он аст, ки дар бандубаст ва хатти сужети қисса фаъолияти андешаҳои кӯдак мавқеи асосӣ дорад. Дар ҳақиқат, тамоми мундариҷаи қисса ба Робия ва андешаву ҳаракатҳои ӯ вобаста аст.

Образи Робия

Робия қаҳрамони асосӣ мебошад ва аз лаҳзаҳои аввал чун духтарчаи дилсоф, самимӣ ва орзупарвару ҳассос ба назар мерасад. Робия лухтаку ҳайкалчаҳои бисёре сохтааст ва ҳамеша бо бозичаҳояш машғули бозӣ ва «сухбат» мебошад. Рӯзе Қодир ном симчӯббардор дар домани ӯ ҳайкалчаҳои бисёреро мебинад ва байни Қодирӯ Робия чунин гуфтугӯ сураат мегирад:

- Охир, духтаракон аз лой одамча намесозанд!
- Барои чӣ?
- Ин кори мардҳо аст, писаракон...

- Не-е. Маро модарам сохтааст-ку?
- Ту падар надорӣ?
- Маро модарам сохтааст-ку?! Маро модарам сохтааст-ку?!

Дар ҳақиқат, пурсишҳои бечойи Қодир Робияро озурда сохт, зеро ӯ падарро надида ва мактубҳои модарашро пинҳонӣ хонда, ба он падари фосиқ ғоибона нафрат пайдо карда буд. Аз муколамаи боло ҷавоби асосноку сазовори Робияро эҳсос менамоем (панҷ бор ҷумлаи «Маро модарам сохтааст-ку?!»-ро такрор мекунад).

Робия духтараки мушоҳидакор ва зирак аст. Ҳар як тағйироти олами атрофро зуд ба мушоҳида мегирад. Махсусан, хурдтарин ҳаракат, муносибат ва тағйири ҳолати руҳии модараш аз назари ӯ дур намоиш мекунад. Аз мушоҳидаҳои духтарак маълум мешавад, ки модараш ба Қодир меҳр пайдо кардааст. Робия, ки аз симчӯб худро ба замин партофтани Қодирро мебинад, вақти бозӣ яке аз зочаҳояшро «Қодир» ном ниҳода, онро ба болои «симчӯб» мебарорад. «Қодир» аз болои «симчӯб» афтада «мемурад». Робия бо овози баланд «Қодирой...» гӯён гиря мекунад. Модараш:

- Робия! Чӣ кор кардӣ?
- Ҳеч чӣ!
- Чаро мегирӣ?
- Қодир мурд!
- Чӣ! Кӣ мурд?

Модарам давида назди ман омад. Ранг дар рӯяш намонда буд. Лабонаш пир-пир мепариданд. Дока аз сараш афтада буд. Занҷирчаҳои қасабаи гиребонаш ларзида, чиринг-чиринг садо мебароварданд.

- Чӣ гуфтӣ?
- Ҳеч чӣ не, симчӯббозӣ карда истодаем.

Модарам, гӯё зонувонаш шикаста бошанд, якбора ба замин нишаст...

- Об биёр!—гуфт ӯ охишта.

Робия дили поку беғаш дорад. Ба касе, ки меҳр дошта бошад, ӯро самимона дӯст медорад. Вале ба шахси бад муросо карда наметавонад. Духтарак модарашро ба дунё монанд мекунад: «Медонам, дунё мисли модари ман аст – сафеду покизаву зебо ва шармгин...» Аз нигоҳи Қодир дилаш равшан мешавад: «Қодир.. рӯяшро ба тарафи мо гардонду хандид, хандаи ӯ софу покиза буд ва чароғ барин дилро равшан мекард». Вале чашмони Бекмурод,

ки одами бад аст, дар назараш чунин метобад: «Ман ҳам ба чашми ӯ нигоҳ кардам: чашмонаш тутаи дудагирифтаи печка барин буданд – сиёҳ, чуқур, холӣ».

Робия образи пурқуввати бадеист, аз бригадир Валихӯча ва Козим барин мардони нохалаф, ки шомгоҳон чун кӯршабпараки болшикаста ба ҳар баҳона ба хонаи онҳо меоянд, хавф дорад. Бинобар ин, орзу мекунад, ки ӯ ва модараш монанди Қодир муттакое¹ дошта бошанд. Духтарак ба воситаи бозичаҳояш модарашро бо Қодир «тӯй» мекунад.

Симои модар

Образи модар низ қолиби диққат аст. Симои ҳақиқии модар ҳангоми бемории фарзанд бармало намоён мешавад. Робия ҳангоми дар касалхона афтидан ҳолати руҳии модарашро чунин мушоҳида намудааст: «Бо алам мегиристу печуб мехӯрд, гӯё чашму дасти ман не, даруни ӯ месӯхт.

– Духтаракам, барои ту зиндагӣ мекунам, – пичиррос мезанад ӯ, – наменонам, ки дигар дар мӯят хор часпад, духтаракам».

Сайрам зани покдоман ва баору номус аст. Вай ризку рӯзии худ ва фарзандашро бо меҳнати ҳалол ба даст меорад ва ба шахсонӣ макқору дурӯя нафрат дорад. Рӯзе бригадир Валихӯча ба ивази пулу чиз ӯро барои вақтхушии меҳмонони ба колхоз омада истифода карданӣ мешавад. Сайрам ба ин марди берӯ чунин ҷавоби сазовор медиҳад: «Ана, модари бачаҳоятонро баред, тару тоза, соягӣ, ман рӯзи дароз дар таги офтоб будам».

Дигар образҳо

Дар ҳалли зиддиятҳои қисса як қатор образҳои дигар, аз ҷумла Қодир, Бекмурод, падари Робия, Валихӯча, низ саҳм доранд. Дар байни образҳои мардон образи Қодир хотирмону омӯзанда аст. Қодир ҷавони меҳнатӣ, ҳақталош ва собитқадам буда, ба наздикӣ аз сафи қувваҳои мусаллаҳ ҷавоб шудааст. Таваҷҷуҳи Қодир мучаррадро дар деҳа зани ҷавон Сайрам ва духтарчаи зираку мушоҳидакори ӯ ба худ ҷалб менамояд. Ин муносибати самимӣ оҳиста-оҳиста ба ишқи ҳақиқӣ табдил меёбад.

Қодир дар хифзи шарафу номуси ин оилаи бемардина талош меварзад ва ҳатто барои даҳони бефаровезаш ба Бекмурод, ки аз ӯ калонсол буд, дастбагиребон мешавад. Қодир барои Сайрам ва

1 Муттако — тақягоҳ.

духтари ӯ нур ва рушноӣ меорад. Ва ин нури чароғи барқӣ рамзи бахту саодати онҳо низ буд. Робия дар равшании чароғи барқӣ тамоми нону кулчаҳои танӯрро аз назар гузаронида чунин андеша меронад: «Шодӣ мекунам, ки офтобаки болои танӯри мо фурузон мемонад, дигар нисфи шаб касе ба тирезаи мо нохун намезанад, ҳамсоя чорӯби оташгирифтаро ба ҳавлии мо намепартояд. Ман акнун ҳам модар дорам, ҳам... Қодир. Ва мо танӯри баланде дорем».

Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» аз ҷиҳати забон ва услуби ниғориш марғуб ва таъсирбахш аст. Забони асар образнок ва рангину гуворост. Махсусан, таркибҳои маҷозӣ тасвирро пурҷозиб кардаанд. Робия шодию сурурашро аз чароғи барқӣ чунин ифода мекунад: «Дар хандаи ман модарам механдад, сафедорҳои назди танӯр низ ҷўгивор зару зевару тангаҳои сару синаву пеши барашонро ларзонда механданд. Офтобаки болои танӯр низ механдад. Ман ба ситораҳои рахшони сари танӯр – ба чашмони модарам менигараму медавам, рӯямро ба домани пургули куртаи чакани ӯ мемолам ва пойҳояшро оғӯш мекунам».

Дар порчаи боло маъниҳои асли ва маҷозии таркибҳо якдигарро пурра кардаанд. Агар хандаҳои Робия ва модари ӯ ба маънои асли омада бошанд, пас хандаҳои сафедорҳои назди танӯр ва офтобаки болои танӯр маънои маҷозӣ доранд. Такрори пайдарпайи калимаи хандидан болидарӯҳӣ ва ниҳояти шодиву хурсандии персонажҳои асарро равшану возеҳ баён менамояд. Ба ҳаракатҳои лӯлизанҳо ташбеҳ кардани чунбиши баргҳои сафедорон ва ба офтоб монанд кардани чароғи барқӣ низ дилкашу табиӣ ба назар мерасад. Инчунин, аз матни боло маънои аслии таркиби *ситораҳои сари танӯр*, ки номи қиссаро фаро гирифтааст, маълум мешавад. Робия чашмони модарашро, ки гоҳи нонпазӣ дар пеши танӯр медурахшиданд, ба ситораҳо монанд кардааст.

Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» намунаи барҷастаи услуби баёни Сайф Раҳимзод мебошад. Дар тасвирҳои қисса ҳар калима ва ҳар таркиб ҷилои махсус пайдо мекунад ва ҳама якҷо олами афсонавии кӯдаконро пеши рӯ меоранд. Бекмурод мебинад, ки Робия ҳангоми арӯсақбозӣ «Қодир» ва «модараш»-ро «пеши тахт» мемонад ва ба духтарак таҳдид мекунад, ки ин сирро фош мекунад. Робия чунин андеша мекунад: «Наход бигӯяд! Шояд нагӯяд. Ё касал шаваду то аз хонаи мо рафтани симҷўббардорон сихат нашавад! Касали сабукак. Зуком. Ё чашмаш дард кунад. Чӣ чаш-

мони хунуку нигоҳи сарде дорад ӯ... Агар гунг шавад,— чӣ? Не, ин афсона аст, баноҳост одам гунг намешавад-ку. Ҳама дардҳо ҳасту забондард нест. Афсӯс, бисёр меҳоҳам, ки ӯ забондард шавад».

Чумлаҳои кӯтоҳ (ҳатто чумлаҳои ду ё яккалимагӣ: *касали сабукак; зуком*) ва пурмаъно, муҳокимаҳои ҷаззоб ва мафҳумҳои наву тоза (*забондард*) баёнғари сабки фардии эҷоди ин нависандаи борикбин мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр» кай навишта шудааст ва чӣ хел оғоз меёбад?
2. Образҳои асарро номбар кунед.
3. Оид ба қаҳрамони асосии асар Робия чӣ медонед?
4. Сайрам ва Кодир чӣ гуна образанд?
5. Оё дар асар образҳои манфӣ низ ҳастанд?
6. Образнокии забони асарро бо мисолҳо нишон диҳед.
7. Дар қисса кадом ҷиҳатҳои сабки эҷодии нависандаро мушоҳида кардед?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр»-ро кадом нависанда иншо кардааст?
А) Саттор Туреун;
Б) Сорбон;
В) Ӯрун Кӯҳзод;
Г) Сайф Раҳимзод;
Ғ) Фазлиддин Муҳаммадиев.

САТТОР ТУРСУН

(таваллуд 1946)

Зиндагинома

Нависандаи халқии Тоҷикистон Саттор Турсун соли 1946 дар деҳаи Пасурхии ноҳияи Бойсун, вилояти Сурхандарёи Ўзбекистон, дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Саттор Турсун соли 1970 Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро хатм мекунад. Аз соли 1970 то соли 1990 дар идораи маҷаллаи «Садои Шарқ» ба сифати мудири шуъба ва ҷонишини сармуҳаррир фаъолият менамояд.

Саттор Турсун як муддат дар муассисаҳои ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кор кардааст. Нависанда солҳои 1994–1996 муҳбири рӯзномаи «Ҷумҳурият» ва солҳои 1996—1997 сармуҳаррири маҷаллаи «Памир» буд. Аз соли 1997 сармуҳаррири рӯзномаи «Баҳори Аҷам» буд. Ҳоло танҳо ба кори эҷодӣ машғул аст.

Фаъолияти эҷодӣ

Саттор Турсун фаъолияти эҷодиаширо ҳанӯз айёми донишҷӯӣ оғоз намудааст. Нахустин маҷмуаи нависанда бо номи «Дили гарм» соли 1971 чоп гардидааст, ки он ҳафт хикояро фароҳам овардааст. Баъдтар Саттор Турсун ба навиштани асарҳои калонҳаҷми насрӣ низ мепардозад. Аввалин киссаи нависанда «Сукути қуллаҳо» (1974) ном дорад. Минбаъд китобҳои «Камони Рустам» (1976, 1982), «Аз субҳ то шом» (1979), «Барф ҳам мегузарад» (1983), «Дувоздаҳ хикоя» (1986) пайдарпай ба таъбирасанд.

Соли 1988 романи Саттор Турсун «Се рӯзи як баҳор» бо киссаи «Девор» чоп гардид. Маҷмуаҳои дигари нависанда «Дарахти ҳазорсола» (1991), «Садама» (1994), «Санг дар бағал ба туфон» (1998) ва «Зимистони умр» (2006) ном доранд. Соли 2013

Мунтахаби осори нависанда чоп гардид. Қиссаи «Девор» барои кино навишта шудааст. Ҷамчунин, нависанда як қатор мақолаҳои публицистӣ таълиф намудааст. Мақолаҳои публицистӣ ва мусоҳибаҳои адиб ба мавзуҳои муҳими фарҳангӣ ва иҷтимоии давр баҳшида шудаанд.

Аксари асарҳои Саттор Турсун ба забони русӣ ва қисме аз асарҳои бадеии ӯ ба забонҳои ўзбекӣ, эстонӣ, арабӣ тарҷума ва чоп гардидаанд. Дар навбати худ Саттор Турсун асарҳои ҷудогонаи адибони барҷастае, чун Л. Н. Толстой, Чек Лондон, Ш. Андерсен, А. Упит, Г. Матевосян, И. Друссе, У. Камолро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Мавзуҳои асосӣ

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар тамоми эҷодиёти Саттор Турсун мавқеи марказӣ дорад, васфи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ мебошад. Мавзуи ахлоқ дар ҳикояҳои «Нисфирӯзӣ», «Падар», «Аз субҳ то шом», «Ситораи корвонкуш», «Қиссаи марди гаҳворасоз», «Панҷаи нарми шафақ» мушоҳида мешавад. Образи асосии «Ситораи корвонкуш» – Назар дар деҳа танҳо ба корҳои роҳбарӣ умр гузарондааст: раиси колхоз, ҷонишини раис, мудири ферма, саркор, сардори звено. Лекин мардум ӯро ягон мартоба белақаб ном набурдаанд.

Аввал мардум ӯро Назари қоқ мегуфтанд. Баъд, вақте ки дар давраи ҷанг худ пояшро маҷруҳ намуда ланг шуд, ӯро гоҳ Назари қоқ, гоҳ Назари ланг ном мебудардагӣ шуданд. Баъдтар, вақте ки пеш аз нафақа тиловати «Қуръон»-ро ёд гирифтунди номи муллоиро бардошт, ӯро боз Домуллои ланг мегуфтагӣ шуданд. Назар бемори бистарӣ шуд, тамоми ҳаёти гузаштаи худро пеши назар овард ва бо сӯзу гудоз дарк намуд, ки ғайр аз бадӣ, фиребгарӣ, ҳаққи мардумхӯрӣ дигар коре накардааст. Аз ҳама хислатҳои баде, ки мӯйсафедро дар дами марг ба ором ҷон додан имкон намедоданд, бахилӣ ва ҳарисӣ буданд: «Вай бахил буд... Ба дараҷае бахил буд, ки касе бо ягон одами дуруст ҷӯрагӣ кунад ҳам, «ман аз кӣ кам, чаро ин одам бо вай ҷӯрагӣ мекунаду бо ман не» – гуфта, дилу ҷигараш еми¹ мору каждум мешуд. Ҳатто касе аз ҳад зиёд хурсанд намояд ҳам, «чаро даҳони ин одам ба баногӯшаш мерасад даҳони ман не» – гуфта ғашаш меомад».

Нависанда дар тасвири симои манфии Назар услуби худшошқуниро истифода кардааст. Мӯйсафеди бемор ба ёд меорад, ки

1 Ем — хӯроки ҳайвонот.

Султон аз майдони чанг баргашта ба ӯ гуфта буд: «Ин ноодамии шуморо то дами марг аз ёд намебарорам. Баъди маргам устухонам ҳам ёд мекунад». Ва писараш – Воҳид низ сухани Султонро таквият дода буд: «Ман ҳеҷ вақт ин гуноҳи додомро намебахшам».

Хислатҳои номуносибу ғайриинсонии Назар ба воситаи тасвири симои ӯ дар дами марг басо ҷолиб таъкид ёфтааст: «Рӯйи мӯйсафед пахтаи кӯҳнаро мемонд... Дастони лоғари то оринҷ лучаш чун ду ҷӯби хушк дар рӯйи кӯрпа беҳаракат мехобиданд. Рағҳои бозувон ва пушти дастони ӯ аз зери пӯсти лимувор зарди ҷо-ҷо доғи кунҷитакдораш ба монанди симтӯри зангхӯрда тира метофтанд». Ташбеҳҳои пайдарпай (*рӯйи ба пахтаи кӯҳна, ду даст ба ҷӯби хушк, зардии бадан ба лиму, пӯсти доғикунҷитакдор ба симтӯри зангхӯрда*) гувоҳ бар он аст, ки мӯйсафед миёни ҳамдеҳагон ва аҳлу ақрабо эътиборе надорад. Ҳамин тариқ, аксари ҳикоёти Саттор Турсун асоси воқеӣ дошта, ҳикмати тоҷикии «мукофоти амал»-ро ба хотир меоранд.

Дар қиссаҳои «Сукути қуллаҳо», «Камони Рустам», «Пайванд», «Зиндагӣ дар домани талҳои сурх», «Девор», «Санг дар бағал ба туфон» муҳимтарин масъалаҳои зиндагӣ, сарнавишти инсон дар ҷомеа ва ахлоқу маънавияти одамон тасвир ёфтаанд. Мавзуи қиссаи «Камони Рустам» ҳаёти оилавӣ ва муҳаббати ҷавонон мебошад. Нависанда дар образҳои Фирӯз, Назокат, Шарофатхола, Носир, Шарифи шабкӯр ва дигарон ба масъалаҳои ҳалолкорӣ, сарбаландӣ ва ростқавлӣ эътибор додааст. Образҳои асосӣ – Фирӯз ва Назокат дар роҳи бахт талош меварзанд ва баъди маҳрумияти зиёд ба мақсад мерасанд. Ҳолати руҳӣ ва туғени қалбии ошиқонро дар охири асар манзараи баҳори дараи Охувон боз ҳам равшантар ифода намудааст. Онҳо дар пешорӯ тирукамонро¹ мебинанд ва ба хушбахтии худ бовар мекунанд: «Фирӯз сар бардошта, дар пеш, дар домани сабзи дараи Охувон... тирукамонро дид, ки гӯё ҳама рангҳои заминро осмонро дар худ ҷамъ оварда, ба як тарзи муассир ҷилва мекард.

— Боре модарам гуфта буданд, ки агар кас дар пеши роҳаш тирукамонро бинад, хушбахт мешавад,— гуфт Назокат.

— Кошки хушбахт мешудем...»

Забони қиссаи «Камони Рустам» равон, пуробуранг ва нишонрас мебошад. Воситаҳои гуногуни тасвир таровати матнро афзуда, табиату хислатҳои образҳои асарро саҳеҳтар ошкор

1 Тирукамонро рангинкамон ё камони Рустам ҳам мегӯянд.

месозанд. Мақолҳои халқии *кал додари кӯр, аввал андеша, баъд гуфтор*, тавсифҳои *чашимони фаттонаш, каси меҳрубон, духтари хандонрӯй, зани бадқавоқ, китфи бақувват, чеҳраи заъфарон, шайтони лаъин* хусусияти миллӣ ва тобишҳои услубии асарро афзудаанд: «Зан ҳуди ҳамон замон мисли кабӯтари зебои болҳояш нуқрафом ба осмон рафт». Ба *кабӯтари зебои болҳояш нуқрафом* ташбеҳ кардани руҳи модари Фирӯз муносибати хайрхоҳона ва самимонаи хонандаро ба ин зани ноком таъкид менамояд.

Дар эҷодиёти Саттор Турсун романи «Се рӯзи як баҳор» мавқеи калон дорад. Ин асар муҳолифати табақагии мардуми тоҷикро дар солҳои бистуму сиюми асри ХХ дар бар мегирад ва аз ҷиҳати тарзи тасвири образ дар адабиёти тоҷик нав аст. Образи асосии асар – Усмон Азиз ба сиёсати Ҳукумати Шуравӣ муросо карда наметавонад. Бинобар ин, ба ҳукумат ва одамони ҳукуматӣ муҳолифат карда, оқибат ба ҳалокат мерасад. Ӯ ватанашро дӯст медорад ва хангоми сафари мачбури аз деҳааш–Нилу ба нафаронаш чунин маслиҳат медиҳад: «Меғӯянд, ки хоки ватан аз тахти Сулаймон беҳтар. Пас, тадбир ин аст, ки ба саратон ҳар чӣ ояд, дар ватан монед. Ғам нахӯред, ки мо ба мақсад нарасидем... Шояд фарзандонатон роҳи дуруст ёбанд».

Каломи Усмон Азиз мантиқан қавӣ буда, бо мақолу зарбулмасал ва ҳикматҳои халқӣ тақвият ёфтааст. Анвар, Комрон, Таманно барин образҳои романи «Се рӯзи як баҳор» низ пурқуввату омӯзандаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Оид ба зиндагиномаи Саттор Турсун маълумот диҳед.
2. Дар бораи давраи аввали фаъолияти эҷодии нависанда чӣ медонед?
3. Мачмуаҳои нависандаро номбар кунед.
4. Оё Саттор Турсун ба тарҷума ҳам машғул шудааст?
5. Мавзӯҳои асосии эҷодиёти нависанда кадомҳоянд?
6. Образи Назарро аз ҳикояи “Ситораи корвонкуш” таҳлил намоед.
7. “Камони Рустам” ба кадом мавзӯ бахшида шудааст?
8. Оид ба хусну қубҳи образи Усмон Азиз (аз романи “Се рӯзи як баҳор”) маълумот диҳед.

ҚИССАИ «САНГ ДАР БАҒАЛ БА ТУФОН»

Қиссаи Саттор Туреун «Санг дар бағал ба туфон» ба масъалаи муҳимми зиндагӣ бахшида шудааст. Нависанда ба воситаи тасвирҳои муътамад ва ҷолиби бадеӣ заминаҳои воқеии зиддият, кинагирӣ ва анҷоми фоҷиабори онро табиӣ ва боварибахш ба калам додааст.

Мундариҷаи асар

Қиссаи «Санг дар бағал ба туфон» ба айёми Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва солҳои аввали баъдичангӣ иртибот дорад. Хатти сужети асар аз тасвири туфони саҳти тундбод дар фасли зимистон оғоз меёбад. Манзараи тундбоди шадид аз пешомади нугувор дарак медиҳад.

Дар ҳамин вазъияти басо таҳлуکانоки зимистон Рашод ном даҳмардаи бистухаштсола рамаи колхозиро бонӣ мекунад. Ӯ дар доманаи кӯҳи Фарҳод тани танҳо мебошад. Ҷамроҳаш Собир чанд рӯз пеш ба деҳа рафта буд. Рашод дар ҳолати бади руҳӣ қарор дорад ва худро дар зиндагӣ сиёҳбахту таҳқирдида медонад. Ӯ дар ин шаби дарозу сарди зимистон барои он ки ғами зиндагиро фаромӯш кунад, ба арақ рӯ меорад, вале таъсири арақ боиси аз нав тоза гардидани хотираҳои номатлуб мегардад.

Рашод ба ёд меорад, ки айёми кӯдакӣ бо Насрин ном духтари ҳамсоя дӯстӣ дошт. Дар замони ҷанг ӯ ҳамроҳи падар ба ҷӯпонӣ пардохт ва баъди марги падар нӯҳ сол ин касби душворро идома медиҳад. Махсусан, ба ёд овардани аҳдшикании падару модари Насрин, ки гаҳворабахши ӯро ба Раҳими Акбар ном сарватманд ба занӣ дода буданд, барояш хеле вазнин буд. Боз Раҳими Акбар мудири фермаи колхоз буда, хӯчаини ӯ ба шумор меравад...

Рашодро дар вазъияти нобоби руҳӣ хоб мебарад. Саҳар аз хоб дер мехезад. Мебинад, ки шаб сағи бақуввату бағайраташро гургҳо кушта, ду меши хароб аз сардӣ мурдаанд. Рашод бо таъби гирифта то пешин ба нигоҳубини ғӯсфандон ва сағҳои дигари рама андармон мешавад. Ногоҳ дар рӯ ба рӯяш Раҳими Акбарро, ки барои хабардорӣ аз аҳволи рама омада буд, мебинад. Рашоди кинахоҳ, ки аз шаб боз дар симои Раҳими Акбар душмани ҷониашро медид, ба ӯ дастбагиребон мешавад ва хӯчаинашро кушта, худ низ кушта мешавад. Ҷамин тарик, воқеаи асар як рӯз давом карда, он бо фоҷиаи образҳои асосӣ ба поён мерасад.

Образҳои асар

Дар қиссаи «Санг дар бағал ба туфон», асосан, образҳои Рашод, Раҳими Акбар ва Насрин мушоҳида мешаванд. Рашод чун қаҳрамони асосӣ дар ҳалли зиддиятҳои асар мавқеи сазовор дорад. Рашод ҷавони боғайрату ватандӯст ва ҳалолкор аст, аз понздаҳсолағӣ рамаи колхозро бонӣ мекунад ва манфиати ҷомеаро аз манфиати шахсӣ боло мегузорад. Ӯ орзу дошт, ки дар ягон шаҳри калон хонда муаллим шавад. Вале дар замони ҷанг ҷӯпон буданро ба ҷомеа заруртар донист.

Аз андешаҳои Рашод маълум мешавад, ки ӯ иззати нафс дорад, ба анъанаҳои ниёгон эътиқодманд аст ва ростию росткориро мепарастад. Вақте ки Раҳими Акбар аз ҷанг баргашта, гаҳворабахши ӯ – Насринро ба занӣ гирифт, ин ҳодиса барои ӯ зарбаи сахти зиндагӣ шуд. Аввалан, дилаш аз падару модари Насрин монд. Дувум, аз Насрин озурдахотир шуд. Аз ҳамон Насрине, ки бо тамоми ҳастӣ дӯст медошт ва ҳангоми дидори ҷамоли ӯ «на танҳо дилаш, овозаш, балки дасту пойҳояш низ меларзиданд». Маълум мешавад, ки муҳаббати Насрин рӯякӣ ва риёкорона будааст.

Маҳсусан, дидаву доништа анъана ва расму русуми бобоёнро пушти по задани Раҳими Акбар «бечора Рашодро яқсонӣ замин» кард. Рашод амали Раҳими Акбарро ба амали гург монанд мекунад. Нависанда ҷараёни тағйироти сифатии образи Рашодро нишон додааст. Рашод аввалҳо нисбат ба Раҳими Акбар танҳо дар дил кина мепарварид. Суханҳои пасту баланди ӯро бо хомӯшии паси сар мекард. Вале як рӯз, дар вақти тӯлгири¹ ӯ тавонист, ки «ба ҷашмони Раҳими Акбар чун тег рост нигариста, ба миёни гапаш лагад занад».

Вале он гуфтугӯ ором сурат гирифта буд. Баробари эҳсоси қадрӣ қимати инсонӣ суханҳои Рашод қувват мегиранд ва ба дараҷае таъсирнок садо медиҳанд, ки Раҳими Акбар дар ҷавоб очиз мемонад:

— Ту чӣ, гушнаӣ?

— Бигузур гушна бошам, лекин дар имону инсоф аз ту беҳтарам.

— Ту чӣ мехоҳӣ, ман намефаҳмам,— китф дарҳам кашид Раҳими Акбар.— Айбу шармро надониста, ба рӯи одами аз худат калон чӣ хел медавӣ?

— Туф кардам ман ба ту барин калон,— таёқашро маҳкам фишурда, гуфт ба як нафас Рашод.

1 Тӯл — мавсими зоидани бузу гӯсфандҳо.

Аз ин муколама маълум мешавад, ки Рашод ба душмани худ дигар муросо карда наметавонад ва ҳисси кинаву адоват боло гирифта, ба дараҷаи интиқом расидааст.

Рашод қурбонии беадолатӣ ва беинсофиҳои давраи худ буд. Оташи кинаву кудурат саропойи вучуди ӯро сӯзонда ва зиндагиаш моҳияти худро гум карда буд. Рашод дар набард душманаш—Раҳими Акбарро бо корд аз пушташ зада кушт. Вале бо ин корро тамомшуда намедонист: «Ҳар чӣ зудтар ба деҳа рафта, нухсола дарду аламашро, тану чони пур аз ранҷашро, ниҳоят ишқи саргардонашро дар ҳамон манзили орзуҳои бачагӣ мегӯронад. Якҷоя бо Насрин мегӯронад».

Рашод ба қарори мушқил омада буд. Вале мушқили ӯро асп Раҳими Акбар, ки то ҳол дар назди мурдаи соҳибаш истода буд, осон намуд. Асп зоҳиран ором буд, аммо «нигоҳи чашмони амиқаш ханҷарвор тез ва гӯшҳои хурд-хурдаш сих буданд». Рашод телпаки Раҳими Акбарро дар сар карда, камони ӯро дар китф ва қамчинашро дар даст гирифт ва акнун ба лаҷом даст бурданӣ буд, ки асп аз мағзи ҷигар саҳт шиҳа кашида ба вай ҷуфтлагад андохт ва Рашод аз ин зарбаи ҷонкоҳ ба зиндагии пурмочарои худ падруд гуфт.

Образи Раҳими Акбар низ ҷолиб ва қобили мулоҳиза аст. Моҳияти ин образ, асосан, аз нигоҳи Рашод кушода мешавад. Рашод ба Раҳими Акбар душманӣ дорад, бинобар ин, табиист, ки танҳо хислатҳои бади рақибашро пешни назар меорад.

Раҳими Акбар дар қисса танҳо ду маротиба ба назари хонанда намоён мешавад. Бори аввал хангоми тўлгирии гӯсфандон дар аввалҳои баҳор ва бори дувум дар зимистони шадид. Дар ҳар ду маврид ҳам Раҳими Акбар бо Рашод мунозира мекунад. Мунозираи дувум ба ҷанги танбатан оварда, боиси ҳалокати Раҳими Акбар мегардад. Хислатҳои бад ва амалҳои номатлуби ӯро Рашод хангоми афгонда муштқорӣ карданиш чунин мешуморад: «Инаш барои он ки чӣ будани раҳму шафқатро намедонӣ! Инаш барои он ки дар лаб ханда дошта бошӣ ҳам, дилат ба мисли ангишт сип-сиёҳ! Инаш барои он ки ҳаргиз мусулмон нестӣ, аз Худо беҳабарӣ! Инаш барои он ки бо вучуди давлатманд будан дуддӣ мекунӣ, як гӯсфанди колхозро дута шудан намонӣ! Инаш барои он ки мани камбағалро аз сони одам баровардӣ, пулу молатро пеш андохта ба фиребу найранг гаҳворабахши маро ба занӣ гирифтӣ! Инаш барои он ки дидаву дониста, расму оини падару бобоёнамонро зеро по кардӣ».

Бо вучуди ин, образи Раҳими Акбар тамоман манфӣ ба назар намерасад. Ў иштирокчи Қанги Бузурги Ватанӣ мебошад ва бо Насрину се фарзандаш оилаи хуб барпо намудааст. Бекинагӣ ва рафтори мардонаи Раҳими Акбар, махсусан, хангоми набард бо Рашод бармало маълум мешавад. Ў бо пофишориҳои Рашод маҷбур шуд, ки ба қанги тан ба тан бархезад ва хангоми набард тавонист, ки рақиби кинахоҳашро мағлуб созад. Ва ин муқоиса ҳам ҷолиб аст: Рашод вақте ки мағлуб мешавад, афсӯс меҳӯрад, ки камонашро ҳамроҳ нагирифтааст, вале Раҳими Акбар корду камон дошта бошад ҳам, онҳоро ба ёд намеорад.

Дар ҳар сурат, ба анъана ва урфу одати ниёгон эътибор надода, гаҳворабахш ва дӯстдоштаи Рашодро ба занӣ гирифтани Раҳими Акбар хатои зиште буд, ки оқибат ба ҳалокати ӯ боис гардид. Раҳими Акбар намунаи одамони пулдор ва худхоҳу худбовар мебошад, ки ба суннатҳои миллӣ ва қонунияти табиӣ зиндагӣ муносибати саҳлангорона доранд.

Дар қиссаи «Санг дар бағал ба туфон» тасвирҳои гуногуни бадеӣ, аз ҷумла тасвирҳои рамзӣ, андешаҳои ботинӣ ва психологӣ, якдигарро такмил додаанд. Ширкати ҳайвонот, манзараҳои табиат, лаҳзаҳои хобинӣ ҳолатҳои руҳии образҳоро мукамалтар намуда, ба мундариҷаи асар таъсири мусбат расондаанд. Ин асар саҳифаи тозае дар насри давраи нави тоҷик мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Оид ба мундариҷаи асар маълумот диҳед.
2. Образҳои асосии асарро номбар кунед.
3. Дар бораи образи Рашод маълумот диҳед.
4. Чаро Рашод ба Раҳими Акбар кина мепарварид?
5. Оё образи Раҳими Акбар тамоман манфӣ аст?
6. Дар ин асар кадом нави тасвирҳо мушоҳида мешавад?
- 7.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Рашод, Раҳими Акбар образҳои кадом асари Саттор Турсун мебошад?
А) «Санг дар бағал ба туфон»;
Б) «Камони Рустам»;
В) «Барф ҳам мегузарад»;
Г) «Аз субҳ то шом»;
Ғ) «Девор».

**АДАБИЁТИ ДАВРОНИ
ИСТИҚЛОЛ**

АДАБИЁТИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ҳаёти сиёсӣ ва ичтимоӣ

Аз миёнаҳои солҳои 80-уми асри ХХ дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии Иттиҳоди Шуравӣ тағйироти кулӣ ба амал омад. Ҳизби коммунист дар ҷомеаи шуравӣ адолати иҷтимоӣ ва демократия барқарор кардани шуда, масъалаи бозсозӣ ва ошкорбаёнро ба миён гузошт. Ин тағйирот боис гардид, ки соли 1991 Иттиҳоди Шуравӣ аз ҳам пош хӯрда, ҳамаи 15 ҷумҳурии иттифокӣ ба сари худ мустақил гарданд. Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон низ 9 сентябри соли 1991 истиқлол ба даст дароварда, Ҷумҳурии Тоҷикистон ном гирифт ва дар олам ҳамчун кишвари тозаистиқлол муаррифӣ гардид. Ҷанги шаҳрвандӣ, ки моҳи майи соли 1992 оғоз ёфт, ба сари мардуми Тоҷикистон хонавайрониҳо ва сарсонҳои гӯшношунид овард.

Хушбахтона, Сессияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати XII, ки аз 16 ноябр то 2 декабри соли 1992 дар қасри «Арбоб»-и ноҳияи Хучанд (ҳоло ноҳияи Бобочон Ғафуров) давом кард, ҷомеаи тоҷиконро аз бухрони шадиди сиёсӣ раҳой бахшид. Вазъияти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол ба эътидол омадан гирифт.

Моҳи ноябри соли 1994 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. 27 июни соли 1997 дар шаҳри Маскав Созишномаи оштии миллии тоҷикон ба имзо расид. Комиссияи Оштии Миллӣ (1997) барои барқарор намудани сулҳу салоҳ дар Тоҷикистон корҳои зиёдеро анҷом дод. Таҷрибаи сулҳи тоҷикон барои мамлакатҳои даргири дунё намунаи ибрат шуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат аз таърихи 20 март соли 2001 таъкид намуда буданд: «Ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори¹ сулҳ ва ризоияти миллӣ, амалӣ гаштани шартҳои он, ки маҳз ба шарофати хиради воло ва фарҳанги асили халқамон ба мо муяссар шуд, ба тариқи демократӣ, бо иштироки фаъолонаи ҳизбҳои сиёсӣ ва кулли мардуми кишвар баргузор шудани интиҳоботи Президент ва парламенти касбии депутатӣ дар роҳи эҷоди ҷомеаи демократӣ иқдоми² ниҳоят ҷиддӣ гардидаанд».

1 Истиқрор — барқарорӣ, пойдорӣ, устуворӣ.

2 Иқдомот — ҷамъи иқдом, қадам мондан, шуруъ намудан ба коре.

9-уми сентябри соли 2021, 16-уми ноябри соли 2017 ва 6-уми ноябри соли 2014 дар сатҳи баланди сиёсӣ ва иҷтимоӣ таҷлил намудани ҷашнҳои 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25-солагии Сессияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъвати XII ва 20-солагии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳ бар он аст, ки пас доштан, ҳифз намудан ва афзун гардонидани дастовардҳои истиқлоли миллӣ барои кишварҳои гуногуни ҷомеаи Тоҷикистон тақозои вичдон, қарзи шаҳрвандӣ ва амри воқеӣ гардидааст.

Истиқлоли сиёсӣ имкон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мамлакатҳои дунё муносибатҳои иқтисодӣ ва дипломатӣ барқарор намояд. Аз ҷумла, роҳи оҳани васеъбари Қӯрғонтеппа – Қӯлоб, роҳи мошингарди Қӯлоб – Қалъаи Хум – Қароқурум – Кулма, нақбҳо ва пулҳои азим минтақаҳои Тоҷикистонро ба ҳам пайваст намуда, алоқаи мамлақати моро ба кишварҳои дуру наздики хориҷӣ барқарор мекунад. Соли 2018 аввалин ва соли 1919 дувумин агрегати неруғоҳи оби Роғун ба қор даромаданд. Он рӯз дур нест, ки ин неруғоҳ бо тамоми иқтидор барқ истеҳсол намуда, истиқлолияти иқтисодии Тоҷикистонро таъмин намояд.

Ҳаёти фарҳангӣ

Дар тамоми давраҳои таърихӣ ҳасти миллати тоҷикро, пеш аз ҳама, фарҳанг муайян мекунад ва як рӯки муҳими фарҳанги миллии мо забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Ҳанӯз дар замони бозсозӣ ва ошкорбаёнӣ дар Тоҷикистон Қонуни забон (1989) қабул гардид, ки мувофиқи он ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дода шуд. Ҳамчунин, аз соли 2009 сар карда, ҳар сол 5 октябр Рӯзи забони давлатӣ ҳамчун ҷашни умумимиллӣ дар саросари мамлакат таҷлил мегардад. Ин ҷорабиниҳо ва як қатор ҷорабиниҳои дигари сатҳи давлатӣ боис гардиданд, ки забони тоҷикӣ аз нав дар иҷрои вазифаи таърихӣ худ имконият пайдо намояд. Аз ҷумла, дар замони истиқлол луғатҳои зиёди тафсирий, соҳавӣ, коргузорӣ ва дузабонаву бисёрзабона ба вучуд омаданд, ки дар тозагӣ ва мавқеи ҷамъиятии забони тоҷикӣ хеле арзиш доранд. Бо амри Президенти кишвар як қатор нашрия ва муассисаҳо ба дарёфти мақоми миллӣ сарфароз гардиданд (Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Нашрияи миллии адабии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон «Садои Шарқ», Донишгоҳи миллии Тоҷикистон).

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» қабул гардид, ки он бузургдошти шахсиятҳои таърихию фарҳангӣ, обод кардани мақбараву оромгоҳҳои онҳоро пешбинӣ намуд.

Дар мамлакат 680 ва 700-солагии олим ва маърифатпарвари бузург Мир Сайид Али Ҳамадонӣ (1995, 2015), 675-ва 700-солагии шоир ва мутафаккири барҷаста Камоли Хучандӣ (1996; 2020), 90-солагии шарқшиноси номӣ, ходими барҷастаи ҳизбӣ ва давлатӣ Бобочон Ғафуров (1998), 1100-солагии давлатдорӣ хонадони Сомониён (1999), 960-солагии олим ва шоири маъруф Умари Хайём (2001), 90-солагӣ ва 100-солагии шоир ва мунодии сулҳу дӯстии халқҳо Мирзо Турсунзода (2001, 2011), 2500-солагии шаҳри бостонии Истаравшан (2002), 2700-солагии шаҳри Кӯлоб (2006) ва 20, 25, ва 30-солагии Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 800-солагии шоир ва орифи бузург Ҷалолуддини Балхӣ, 1150-солагии сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (2008), 1310-солагии бузургдошти Имоми Аъзам (2009), 600-солагии шоир ва мутафаккири бузург Абдурраҳмони Ҷомӣ (2014), 3000-солагии Ҳисори Шодмон, 400-солагии Сайидои Насафӣ (2018) ботантана чашн гирифта шуданд. 23 феввали соли 2010 бо қарори Ассамблеяи Генералии СММ ба Соли нави миллии тоҷикон – Наврӯз макоми байналмилалӣ дода шуд. Тахти сарпарастии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳар сол дар сатҳи ҷумҳури озмунҳои “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст”, “Тоҷикистон – Ватани азизи ман” ва “Илм – фурӯғи маърифат” баргузор мегарданд.

Воситаҳои ахбори умумро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» ба танзим мебарорад. Мувофиқи ин Қонун то соли 2014 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 511 рӯзномаву маҷалла, аз ҷумла 309 рӯзномаву маҷаллаи хусусӣ, 44 шабакаи радио ва телевизион, аз ҷумла 28 шабакаи ғайриҳукумати фаъолият доранд. Ин миқдор аз воситаҳои ахбори оммаи даврони шуравӣ ба дарачот зиёд мебошад. Рӯзнома, радио, телевизион, агентии иттилоотӣ ва интернет ҳар соату ҳар дақиқа ба шаҳрвандон навигарҳои рӯзро ба чандин забон пешкаш менамоянд. Ин ҳолат ба дӯши кормандони воситаҳои ахбори омма масъулияти зиёд мегузорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 1332 китобхона, 43 осорхона ва 2300 муассисаи фарҳангию фароғатӣ мавҷуданд.

Театрҳои касбию халқӣ ва муассисаи кинои тоҷик низ фаъолияти назаррас доранд. Дар Тоҷикистон 15 театри касбӣ ва дар ҳамаи

нохияҳои ҷумҳурӣ театрҳои халқӣ мавҷуданд. Ҳунарпешагони маъруф, чун Ҳошим Гадоев, Ато Муҳаммадҷонов, Тоҳир Собиров, Ҳабибулло Абдурраззоқов, Марям Исоева, Тӯраҳон Аҳмадҷонов, Тағоймурод Розиков, Нурулло Абдуллоев, Убайдулло Рачабов, Ибодулло Машрабов, Мирзоватан Миров, Толибҷон Бобоев, Дилбар Умарова, Фаррух Қосимов, Шералӣ Абдулқайсов, Давлат Убайдулло, Шодӣ Солеҳов, Исо Абдуррашидов, Барзу Абдурраззоқов, Толиб Бобоев Аловиiddин Абдуллоев, Хуршед Мустафоев, Моҳпайкар Ёрова ва дигарон дар офаридани нақшҳои хотирмон ва чехраҳои барҷастаи таърихӣ саҳми муносиб гузоштанд ва меғузоранд. Театрҳои касбии тоҷик дар озмунҳои мамлакатҳои Осӣёи Миёна, Ҷумҳурии исломии Эрон ва давлати Олмон ширкат варзиданд. Солдармиён дар сатҳи ҷумҳуриявӣ гузаронидани озмунҳои «Парасту» ва «Андалеб» дар рушду нумои санъатҳои театрӣ ва тасвирӣ мусоидат мекунад.

Дастгирии Ҳукумати Тоҷикистон боис шуд, ки дар ҷумҳурӣ ҳам мусиқии классикӣ («Шашмақом»), ҳам мусиқии халқӣ («Фаллак») ва ҳам мусиқии эстрадӣ такмил ёфта, берун аз мамлакат боз ҳам маъруф гарданд. Соли 2014 бо қарори Ҳукумати Тоҷикистон ва мусоидати СММ дар мамлакат 100-солагии бастакори маъруфи тоҷик Зиёдулло Шаҳидӣ ботантана ҷашн гирифта шуд. Танҳо дар чанд соли охир ба Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ сазовор гардидани овозхонҳои шинохта Зафар Нозимов, Саидкул Билолов, Давлатманд Холов, Файзали Ҳасанов ва Гулчеҳра Содиқова гувоҳ ба он аст, ки анъанаи неки овозхонии устодон Акашариф Ҷӯраев, Ғулomalӣ Ғулomҳайдаров, Одина Ҳошимов ва Ҷӯрабек Муродов дар инкишоф ва тақомул аст.

Ҳаёти адабӣ

Воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоие, ки дар айёми бозсозиву ошкорбаёнӣ ва солҳои аввали Истиқлоли Тоҷикистон ба амал омаданд, ба ҳаёти адабии давр бетаъсир намонданд. Махсусан, ҷанги шаҳрвандӣ барои адибони наслҳои гуногун ногаҳонӣ ва ғайриҷашмдошт буд.

Бо вучуди ин, дар ҳамон айёми душвор маҷмуаи ашъори шоирони шинохта М. Қаноат, Л. Шералӣ, Б. Собир, Гулруҳсор рӯйи ҷопро диданд. Дар солҳои аввали истиқлол маҷмуаҳои ашъори А. Ҳаким, Ҷ. Каримзода, Ҳақназар Ғоиб, К. Насрулло, Шаҳрияву Меҳринисо, Салими Хатлонӣ низ ҷоп гардиданд. Ҳамчунин, дафтари ашъори шоирони хушсалиқа Фарзона ва Муҳаммадалии Аҷамӣ дар Техрон ба таъб расидаанд.

Баъдҳо дар қисматҳои назм, наср ва драматургия асарҳои бисёри адибони тоҷик чоп шудаанд, ки намоишномаи «Фирдавсӣ»-и М. Бахтӣ (1999), «Достони писари Худо»-и Сорбон (2000, ҷилди дувум 2005), «Ҳайҷо»-и Ӯ Кӯҳзод (2007) «Мунтахаби осор»-и С. Айюбӣ (2000), «Панҷи ноором»-и М. Миршакар (2002), «Ойинаи бегубори ман»-и М. Қаноат (2002), «Талош»-и А. Самад (2002), «Зулфи парешон»-и Зулфия (2002), «Ҳайрбоди баҳор»-и А. Муродӣ (2003), «Фиреби меҳр»-и А. Раҳим (2003), «Сармадех»-и Баҳманёр (2002), Девони Гулрухсор (2004), «Мунтахаби ашъор»-и Салими Хатлонӣ (2005), «Ҷазираи танҳой»-и Сурӯш (2009), дучилдаи "Ҳама гул, ҳама тарона"-и Фарзона (2014) «Нурполо»-и Назри Яздонӣ (2009) намунаи онҳост. Нашри асарҳои бадеӣ, илмӣ ва таълимӣ сол то сол меафзояд. Аз соли 2002 ин тараф ҳар сол даҳҳо асари адибон бо дастгирии Пешвои миллат - Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз тариқи нашриёти «Адиб» ба таъб мерасанд. Ҳамчунин, нашриёти «Адиб» бо дастгирии Ҳукумати Тоҷикистон бо номи «Ахтарони адаб» 50-ҷилдаи Осори классикон ва муосирони адабиёти тоҷикро ба нақша гирифта буд, ки ин нақша то соли 2021 идома ёфта пурра ба анҷом расид. Ҳамчунин, соли 2013 дар доираи “Барномаи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008 - 2015” Сарредаксияи илмӣ ЭМТ китоби ҳаҷман бузургро бо номи “Донишномаи мухтасари кӯдакон ва наврасон” ба таъб расонд. Ва ҳоло 10 ҷилди “Энсиклопедияи миллии тоҷик” ба таъб расидааст. Муассисаи нашриявии “Маориф”-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатии Тоҷикистон барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва доираи васеи хонандагон армуғоне бо номи “30 баҳори Истиқлол” пешниҳод кард, ки он сӣ маҷмуаро аз асарҳои адибони муосирони тоҷик дар бар мегирад. Ба ташаббуси Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2021 ба муносибати 30-солагии Истиқлоли давлатии Тоҷикистон китоби “Тоҷикон”-и аллома Бобочон Ғафуров бо теъдоди 1 600 000 нусха чоп шуда, ба ҳар як хонандони сокинони ҷумҳури тухфа гардид.

Дар айёми истиқлол адибони зиёде соҳиби унвону ҷоизаҳои Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷӣ гардиданд. Соли 1997 Садриддин Айнӣ ва соли 2001 Мирзо Турсунзода ба унвони оӣ – Қаҳрамони Тоҷикистон қадр шуданд. Дар ин давра М. Қаноат, Лоик, Қутбӣ Ки-ром, Ашӯр Сафар, А. Қаҳҳорӣ, Ғ.Мирзо, Убайд Рачаб, А. Шукӯҳӣ, Гулназар, Ҳақназар Ғоиб, Аскар Ҳаким, Гулрухсор, С. Айюбӣ, Раҳмат Назрӣ, Камол Насрулло, Муҳаммад Ғоиб, Саидалӣ Маъмур, Ширин

Бунёд, Мирзо Файзалӣ, Меҳмон Бахтӣ, Ҳадиса Курбонова, Фарзона, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Зулфия Атоӣ Низом Қосим, Доро Начот, Озарахш, Озар, Алимӯҳаммад Муродӣ, Рустами Ваҳҳоб, Зулфия, Атоӣ, Мухтарам Ҳотам, Ҷӯра Ҳошимӣ, ба унвони Шоири халқии Тоҷикистон, А. Баҳорӣ, С. Турсун, А. Самад, Кароматуллоҳи Мирзо, Ҷ. Кӯҳзод, Юсуф Ақобиров, Шодон Ҳаниф, Муҳиддин Ҳочазод, Сорбон, Ҷонибек Ақобиров, Б. Абдурахмон, Шералӣ Мусо, Маъруф Бобочон, Бахтиёр Муртазо, Ато Ҳамдам, Гурез Сафар ба унвони Нависандаи халқии Тоҷикистон сазовор гардиданд. Аскар Ҳақим, Кароматуллоҳи Мирзо, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Қутбӣ Киром, Ашӯр Сафар, Гулназар, С. Маъмур, Ҷ. Кӯҳзод, Меҳмон Бахтӣ, Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Сайф Раҳимзод, С. Айнобӣ, Гулруҳсор, Саттор Турсун, Низом Қосим, Фарзона, М.Ғоиб, Б.Абдурраҳмон, Соҳиб Табаров, Доро Начот, Аҳмадҷон Раҳматзод, Ҷӯра Ҳошимӣ, Атахон Сайфуллоев, Мирзо Файзалӣ, Одил Иқром, Ато Мирҳоча, Азизи Азиз, Юнус Юсуфӣ, ба Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ сарфароз гаштанд.

Соли 1989 дар назди Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон Ҷоизаи адабии ба номи Садриддин Айнӣ ва Ҷоизаи адабии ба номи Мирзо Турсунзода таъсис ёфтанд. То ин дам зумрае аз адибону мунаққидон ба дарёфти ин ҷоизаҳо лоиқ доништа шуданд. Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, ки соли 2021 85-сола шуд, алҳол зиёда аз 400 аъзо дорад. Нашрияхои Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон – маҷаллаи миллии адабии «Садои Шарк», маҷаллаи «Памир» ва ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» барои тамоми адабиёт ва фарҳанги тоҷик хидмати босазо доранд.

Дар Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон бахшҳои гуногуни эҷодӣ фаъолият доранд. Дар замони истиқлол фаъолияти бахшҳои адабиёти бачагона (У. Раҷаб, Г. Сулаймонӣ, А. Баҳорӣ, А. Шарифӣ, Н. Бақозода, А. Бобочон, Ҷ. Ҳошимӣ, Л. Кенчаева, Г. Муҳаммадиева, Ф. Сафар ва дигарон), тарҷумаи бадеӣ (С. Салоҳ, И. Қосимзода, С. Ҳочаев, Ҷ. Азизкулов, А. Насимов, Ю. Юсуфӣ, М. Сурӯш ва дигарон) ва нақди адабиву адабиётшиносӣ (С. Табаров, М. Шакурӣ, Х. Отахонова, А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, Ҳ. Шодиқулов, А. Сатторзода, Р. Мусулмонӣ, А. Абдуманнонов, А. Саъдуллоев, Ҷ. Бақозода, В. Самад, Ю. Акбарзода, А. Худойдодов, А. Абдусаттор, А. Насриддинов, А. Набавӣ, М. Мулоҳмадов, У. Тоиров, Ш. Раҳмонов, А. Маҳмадаминов, А. Раҳмонзода, Н. Салимӣ, М. Ҳочаева, М. Имомзода, Р. Раҳмонӣ, А. Давронов, Н. Файзуллоев, Ш. Исрофилниё, И. Иқромов, Ш. Солех, М. Солех, Ш. Сӯфизода, М. Нарзикул, М. Зайниддинзода, М. Шукурзода, Ҷ. Саидзода ва дигарон) назаррас мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Оид ба ҳаёти сиёсии даврони истиқлоли Тоҷикистон маълумот диҳед.
2. Муваффақияти ҷомеаи демократии Тоҷикистон дар чист?
3. Ҳаёти иқтисодии мамлакатро бо мисолҳо фаҳмонед.
4. Қонуни забон кай қабул шуд ва чӣ аҳамият дорад?
5. Дар даврони истиқлол кадом ҷашнҳо ба вуқӯъ пайвастанд?
6. Оид ба воситаҳои ахбори омма маълумот диҳед.
7. Нашрияҳои Иттифоқи нависандагонро номбар кунед.

ШЕЪРИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар замони истиқлол шеъри тоҷик аз ҷиҳати мавзӯ, мундариҷа ва шакл васеътар гардид. Тасвир ҳам дар ғазал, рубой, қасида, мусаммат, маснавӣ барин жанрҳои суннатӣ ва ҳам дар қолабҳои нави шеърӣ боз ҳам муассиртару ҷаззобтар ба назар мерасад.

Ашӯр Сафар ба ҷузъитарин хусусияти услубии жанри ғазал чун ҳусни матлаъ, ҳусни мақтаъ ва ҳусни таҳаллус диққат дода, бо ҳамин маънирасӣ, ҳаёлангезӣ ва тартиби баёни саромадони назми тоҷикро пайгирӣ намудааст:

Айёми баҳор асту чаман лоладароғӯш,
Аз сабза тани санг бувад балки қабопӯш...
Ҷон дар бадани ҳар гияху сабза дамида,
Чун чашмаи хушкида, ки аз нав бизанад ҷӯш...
Аз хотирам ояндаву бигзашта равад дур,
Дасти ману гул бошаду дилдору баногӯш.

Жанрҳои суннатӣ дар шеъри имрӯзи тоҷик мавқеи баландтар доранд ва баъзе шоирон дар жанрҳои алоҳидаи суннатӣ бештар муваффақият ба даст дароварданд. «Хирмани моҳ» ном асари Раҳмат Назрӣ танҳо аз дубайтиҳо иборат аст:

Дили ман, шод бошӣ, шод, эй кош,
Ғами худро махӯр, ғамхори кас бош,
Ки то аз нони дастархони мардум,
Агар мағзе хӯрӣ, ошат шавад, ош!

Дар даврони истиқлол навъҳои дигари шеър, ки бо номҳои *шеъри нав*, *шеъри озод*, *шеъри сафед*, *хусравонӣ*, *шеързуна* ёд мешаванд, низ мавқеи босазо пайдо намуданд. Аз шоирони имрӯза

точик ба *шеъри озод*, ки дар он ягонагии вазну қофия риоя намешавад, Бозор Собир, Гулрухсор, Гулназар, Алимухаммад Муродӣ, Доро Наҷот, Сиёвуш, Фарзона бештар майл доранд. Яке аз вижагиҳои шеъри озод дар тарзи тасвири он мебошад. Намунае аз Сиёвуш:

Хохари ман субҳро мешуст
Бо ду дасти офтобиаш,
Ман ташнатар зи руҳи биёбонам.

Падидаи дигари шеъри ин айём бо номи *шеъри хусравонӣ* муаррифӣ гардидааст. Шеъри хусравонӣ, асосан, аз вазни арӯз ва қофия орист. Аммо имкон дорад, ки гоҳ-гоҳе дар он вазну қофия истифода шавад. Камол Насрулло гуфтааст:

Ман аз торикӣ метарсам,
Рӯшноӣ мерехт
Шабҳо аз лабони модарам,
Даме ки суруд мехонд.

Дар ин солҳо навъи дигари шеър паҳн гардид, ки онро *шеъри тасвирӣ* ё *минётурҳои манзум* номидаанд. Ин шеърҳо бисёр кӯтоҳ буда, аз тасвири маконе, замоне, фазое, ҳолате ё манзарае иборат мебошанд. Дар навиштани чунин шеърҳо, аз ҷумла, Алимухаммад Муродӣ маҳорат нишон додааст. Шеъри «Заволи рӯз» ҳамагӣ панҷ мисраъ аст:

Дар як заволи рӯз
Дам мекашид аждари шаб офтобро,
Хунаш чакида буд ба домони кӯҳу чар.
Мардум вале надошт ба ғайр аз ғами шикам
Андешае ба сар.

Ба шеъри тасвирӣ аз шоирони ҷоизадор бештар Гулрухсор ва Раҳмат Назрӣ рӯ овардаанд. Дар шеъри «Зодрӯзи дард»-и Гулрухсор садоқати қаҳрамони лирикӣ ба Ватан чунин тасвир ёфтааст:

1 Минётур (миниаиюра) — тасвирҳои нозуку зебо ва хурд дар санъати наққошӣ.

Ватан, «Шахнома»-и рухи туро
 Дар партави нуру зиё
 Бо килки умеду вафо эҷод хоҳам кард!
 Ватан, аз сангҳои бар сарат
 бишкатаи фарзандҳои носазоворат
 Туро бунёд хоҳам кард,
 Туро обод хоҳам кард!

Шеърӣ тоҷик аз солҳои шастуми асри ХХ сар карда аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа инкишоф ёфт. Дар ин айём тақрибан тамоми шоирони тоҷик, аз ҷумла, Муъмин Қаноат, Ғаффор Мирзо, Лоик, Бозор Собир, Сомеъ Одиназода, Ғоиб Сафарзода, Аскар Ҳаким, Гулрухсор, Саидҷон Ҳакимзода, Ҳадиса, Ҳабибулло Файзулло, Абдулло Қодирӣ, Салимшоҳ Ҳалимшоҳ, Гулназар, Ҳакназар, Зиё Абдулло, Камол Насрулло, Зулфия, Фарзона, Низом Қосимро руҳияи ҷуръатнокӣ ва воқеъбинӣ фаро гирифт. Маҳз аз ҳамин давра дар назми тоҷик мавзӯҳои ватану ватандорӣ, миллату суннатҳои миллӣ таҷдиди назар шуда, аҳамияти боз ҳам бештар касб намуданд. Шеърӣ Убайд Раҷаб «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» эътирози саҳт ба касоне буд, ки тарафдори барҳам хӯрдани забонҳои миллии Иттифоқи Шуравӣ, аз ҷумла забони тоҷикӣ, буданд. Шеърӣ мазкур низ бо ҳисси баланди ифтихори миллӣ сурӯда шуда, дар тамоми Шарқ шуҳрат пайдо намуд. Ин шеър бо ҷунин мисраъҳо оғоз меёбад:

Ҳар дам ба рӯи ман,
 Гӯяд адуи ман,
 К-ин шеваи дарию ту чун дуд меравад,
 Нобуд мешавад,
 Бовар намекунам.

Шеърӣ мазкур аз 49 мисраи кӯтоҳу дароз иборат буда, дар ду вазни баҳри раҷаз – вазнҳои мустафъилун, фаал (– – V-/V–) ва мустафъилун, мафоилун, мустафъилун, фаал (– –V –/V– V–/– –V– /V–) навишта шудааст. Дар шеър тамоми сифатҳои забони тоҷикӣ –латифӣ, ширинӣ, софӣ, зебӣ, дилрабоӣ ва мақоми таърихию фарҳангии он ба тасвир омадааст.

Аз солҳои 80-уми асри ХХ дар ашъори М. Қаноат, Лоик, Б. Собир, Гулрухсор, Ҳакназар, Гулназар, Шоҳмузаффар Ёдгорӣ,

Камол Насрулло, А. Муродӣ, Н. Ниёзӣ, Мухтарам Ҳотам, А. Раҳматзод, Ато Мирхоча, Ҳочӣ Мурод, Сайёд Фаффор, Искандари Хатлонӣ, М. Ғоиб, Мехриннисо, Шаҳрия, Нукраи Суннатниё, Сафар Аюбзода ва дигарон мавзуҳои таърихӣ ва муаммоҳои ҳудогоҳии миллӣ мавқеи боз ҳам бештар пайдо намуд. Шоирон дар офаридаҳои хеш ҳодисаҳои таърихӣ, воқеаҳои асотирӣ ва гузаштаи тамаддуни миллиро ёдовар шуда, бо ҳамин таваҷҷуҳи хонандаро бештар ба ҷаҳони маънавии инсон ҷалб кардани шуданд. Дар достонҳои «Эҳёнома», «Ҳасрати Фирдавсӣ», «Нуре аз Ҳамадон», силсилаи шеърҳои «Дардномае ба миллат», «Муқаддаснома», «Садои як рӯзу як шаб» ва як қатор шеърҳои дигари Ҳақназар Ғоиб таърих, фарҳанг ва нангу номуси миллати тоҷик мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтааст. Қаҳрамони лирикӣ дар рӯзҳои душвори миллат аз руҳи ниёгон мадад меҷӯяд:

Эй замини падарон! Кош ба хушбахтии мо
Ба сарат бори дигар тоҷи Фаридун¹ бошад.

Дар «Суруди ваҳдат» Ҳақназар аз дилу ҷон ваҳдату ягонагии халқи тоҷикро, ки бар асари ҷанги шаҳрвандӣ ҳалалдор гардид, тараннум менамояд:

Ба тан пӯшед, ёрон, ҷомаи идонаи ваҳдат,
Шароби аргувон нӯшед аз паймонаи ваҳдат.
Чунон оред меҳри дил ба якдигар ба солорӣ,
Ки ҳар як хонаи тоҷик гардад хонаи ваҳдат...

Дар замони истиқлол дар шеъри тоҷик тасвирҳои ирфонӣ² мавқеъ пайдо карданд. Шоирон пайванди маънавии инсонро ба руҳи поки Худо ба тасвир гирифта, бо ҳамин таваҷҷуҳи хонандаро ба ҳақиқати азалии тақдири инсон ҷалб менамоянд. Ба ин муносибат ба шеъри имрӯз истилоҳ ва устураҳои динию ирфонӣ ворид гардида, ҳаёлотҳои шоиронаро бойтару рангинтар намуданд. Дар «Санги ман – алмос» ном достони Аскар Ҳақим талмеҳҳои таърихию динӣ бисёр истифода шудаанд:

1 Тоҷи Фаридун рамзи хушбахтии бардавоми миллат аст. Фаридун образи асотириест дар “Шоҳнома”.

2 Ирфон — шинохтан, доништан, шинохтани Худо.

Дили ман мехоҳад,
К-одамӣ ҳамчу дарахте, ки пас аз боронҳо
Фарқай нур шавад дар Хуршед,
Субҳидам ҳомилае сӯйи бихизор ояд,
Ки: «Дилам бӯйи бихӣ мехоҳад.
Ай Худо, медиҳям тифлаки зеборӯе»¹
Нисбате чист миёни бихию тифлаки зебо кардан?!

Тасвирҳои ишқию ирфонӣ дар ашъори шоирон Зиё Абдулло, Салими Хатлонӣ, Фарзона, Низом Қосим, Рустами Ваҳҳоб, Муҳаммадали Аҷамӣ, Абдулқодир Раҳим, Озар мавқеи зиёдтар дорад. Мавзуи асосии ашъори Фарзона ишқ аст, ишқи маънавию илоҳӣ, ишқи, ки инсонро ба покию шаффофӣ водор мекунад. Дар китобҳои «Шабохони барқ», «Ояти ишқ», «Паёми ниёгон», «Муҳри дили мино» ин мавзӯ бо услуби хоси шоирона баён ёфтааст. Дар шеъри «Қонуни ҳозирбаи ишқ» мафҳуми ишқ чунин шарҳ дода шудааст:

Инак, шиноҳтам, ки қонуни ҳозирбаи ишқ *Ирфон* аст,
Ирфон чист? Адами² нобудист! Уруч³ ба қуллаи ишқ аст,
Як гурези зебост аз ҳама завол.
Ирфон раҳ ба раҳ нозанинтар шудан аст.

Дарвоқеъ, тамоюли эҷодии Фарзона як навъ бозгашт ба асолати адабӣ аст. ӯ дар доираи макону замон, маҳалу қавм побанд нест, балки майл ба бекаронаҳо дорад. Чаро Фарзона ҳамеша суҳан аз ишқ мегӯяд? Ба қавли худӣ ӯ, «барои он ки вучуди ишқ аз қайдҳои замону макон, мазҳабу кеш озод аст, ишқ зангиву фарангиву хуросонӣ нест, моли чопонӣ нест... Ишқ зеботарин хулосаи тамоми маърифатҳост, ишқ таркиби Худост».

Таҳаввулот дар шеъри тоҷик натиҷаи тағйир ёфтани вазъи иҷтимоии давр мебошад. Тасвири бомаҳорати ормонҳои миллӣ ва умумибашарӣ имкон медиҳад, ки назми имрӯзаи тоҷик дар ҳаёти фарҳангии халқ нақши босазо дошта бошад.

1 Мувофиқи тибби қадим, агар зани ҳомила бихӣ бештар хӯрад, тифли зебо таваллуд мекунад.

2 Адам — нестӣ.

3 Уруч — боло баромадан, боло рафтани.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кадом адибон ба гуфтани шеърҳои суннатӣ майл доранд?
2. Боз кадом навъҳои шеърӣ ин даврро медонед?
3. Шоирони шинохтаи солҳои охиrho номбар кунед.
4. Дар шеъри даврони истиқлол кадом мавзӯҳо мавқеъ пайдо карданд?
5. Мавзуи баҳси «То ҳаст оламе, то ҳаст одаме» ном шеъри У. Рачаб чӣ аст?
6. Мазмуни «Суруди ваҳдат»-и Ҳ. Ғоиб аз чӣ иборат аст?
7. Оид ба мавзӯҳои асосии ашъори Фарзона сухан гӯед.

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Шеъри зерини Раҳмат Назрӣ ба кадом навъи шеърӣ мутааллиқ аст?

Дили ман шод бошӣ, шод, эй кош,
Ғами худро нахӯр, ғамхори кас бош.
Ки то аз нони дастурхони мардум
Агар мағзе хӯрӣ, ошат шавад, ош.

- А) Шеъри нав;
- Б) Шеъри озод;
- В) Шеъри сафед;
- Г) Шеъри суннатӣ;
- Ғ) Хусравонӣ.

НАСР ДАР СОЛҶОИ ИСТИҚЛОЛ

Насри солҳои истиқлол давом ва инкишофи насри солҳои пешин аст. Насри имрӯз дар заминаи ғаъолияти эҷодии нависандагони ботаҷрибаву баркамоли тоҷик Сотим Улутзода, Ҷалол Иқромӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Ёрун Кӯҳзод, Сорбон, Саттор Турсун, Баҳром Фирӯз, Абдулҳамид Самад, Сайф Раҳим, Ҷонибек Ақобир, Абдурофеъ Рабизода ва амсоли онон инкишоф ёфтааст. Аз ин рӯ, романҳои «Кӯҳ беварта нест» (М. Ҳочаев), «Зарафшон», «Росу» (Сорбон), «Санг дар бағал ба туфон» (Саттор Турсун), «Дар орзуи падар» (К. Мирзо), «Бозгашт» (А. Зоҳир), қиссаҳои «Дили гумҷӯ», «Соҳилҳои мурод» (А. Баҳорӣ), «Оташи дил» (Рачаб Мардон), «Ишқи ғук» (Ҳилолиён Аскар), «То рӯзи

растохез» (А. Рабизода), «Дурӯғи сафед» (Сайф Раҳим), «Вопасин парвози лошаҳӯр» (Сайдали Саид), «Ҳайчо» (Ҷ. Кӯҳзод), «Ишки духтари кулаҳпӯш» (Ю. Аҳмадзода), «Бори қач дар роҳи қач» (З.Фуллом), «Оташ дар хонаи қадим» (М. Саидзода) «Шихаи аспи сиёҳ» (М. Ёрмирзоева), “Сарнавишт” (И. Қосимзода), «Достони Роғун» (Ш. Мусо) ва ғайра мавзуъҳои гуногунро фаро гирифтаанд.

Воқеаҳои нангини ибтидои солҳои навадум дар шууру афкори адибон таъсири амиқ гузошт. Алҳол ин мавзуъ дар чанд асари насрӣ, аз ҷумла, «Қиссаи Нодир»-и А. Баҳорӣ, «Се раҳақӣ аз се ҳизб»-и Ҷ. Кӯҳзод, қисми дуюми «Гардиши девбод»-и А. Самад, “марги бегуно”-К.Мирзо, «Лаб-лаби ҷар»-и С. Турсун, «Гунги хобдида»-и Салими Аюбзод, «Ишқро анҷом нест»-и М. Амиршоҳ ба тасвир омадааст. Дар ҳикояи «Се раҳақӣ аз се ҳизб» нависанда кӯшиш намудааст, ки сабабҳои иҷтимоии ба ҷанги шаҳрвандӣ печидани тарафкашиҳои гурӯҳҳои сиёсиро ошкор созад. Дар шаҳри Себароз бар асари демократия ва ошқорбаёнӣ ҷойи якҷаҳизбиرو бисёрҳизбӣ ишғол менамояд. Мирвафо, Мирбақо ва Мирризо чун вакилон аз ҳизбҳои гуногун ба воситаи тайёра озими Шаҳри Шаҳрҳо мешаванд ва ҳангоми парвози тайёра баҳсу мунозираи тӯлонии вакилони нолоиқ ба ҷанг мепечад.

Романи «Зарафшон»-и Сорбон ва қиссаи «Нишони зиндагӣ»-и Кароматуллоҳи Мирзо ба муносибатҳои оилавӣ бахшида шудаанд. Образи марказии ҷилди дувуми «Зарафшон» Шарифа ва қаҳрамони асосии «Нишони зиндагӣ» Соҳиба мебошанд. Онҳо занҳои боақл, дурандеш ва баору номус буда, иродаи қавӣ доранд. Бинобар ин, дар мубориза ба муқобили душманони пурқувват ҳам ғолиб мебароянд.

Романи «Ҳайчо»¹ ба воқеаҳои пурдарду мудҳиши нимаи дувуми садаи XIX дар Осиёи Миёна ва, махсусан Бухоро, бахшида шуда, аз ду дафтар иборат аст. Дафтари якум – «Ҳамоқат дар аморат» аз ташвишу тараддуи гаҳвораҳарии аҳли дарбор барои фарзанди ҳанӯз ба дунё наомадаи амир оғоз меёбад. Ба 4000 тиллои сурх як гаҳвораи тиллокӯӣ ва як гаҳвораи нукрақӯб харидорӣ мешавад. Баъд ба ҷанги аскарӣ рус раҳсипор шудани амир ва лашкариёнаш тасвир меёбад. Амуре, ки бо ғурур «лашқарам як наъра қашида ба ҳучум гузарад, гарди салоти русро мебарорад»

¹ Ҳайчо – набард, ҷанг, муҳориба. Майдони набард.

мегуфт, аз як садои тиру гулулаҳои армияи рус қафо гашта, шикаст меҳӯрад ва ба ивази товони зиёд дар Зирабулоқ соли 1868 ба саркардагони рус шармандавор сулҳ мебандад.

Дар дафтари дувум – «Талоши салтанат» давоми сулолаи мангитҳо – Абдулаҳад ва Олимхон дар Бухоро ва Самарқанд ба тасвир омадааст. Инҳо дар ҳарисӣ, фиску фучур ва золимӣ аз падар ва бобои худ – амир Музаффар гузаронданд. Дар асар як қатор образҳои мусбат чун Дӯстмурод, Рӯзимурод, Азизмурод, Гулмурод амал мекунанд, ки баёнги қувваҳои равшанфикр ва солими ҷомеа буда, то метавонанд, баҳри адлу инсоф ва номуси шаҳрвандӣ талош меварзанд. Умуман, Ёрун Кӯҳзод дар романи «Ҳайчо» тамоми фиску фучури аморати Бухороро фош намуда, хонандаи имрӯзро ба андеша ва шукргузорӣ аз тинчиву масъулияти ватандорӣ водор мекунад.

Рӯйдоди дигар ба наср рӯ овардани шоирон Ғаффор Мирзо, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Гулназар Келдӣ, Гулрухсор, Ато Мирхоҷа, Зулфия Атоӣ, Муҳаммад Ғоиб, Салими Зарафшонфар ва Абдулқодири Раҳим мебошад. Ҳикояҳои «Сагвафо», «Ҳайрухуш бо полиз ва Сияхгӯш», «Ду зӯр дар як пода», «Тақдир, ту тарафи кистӣ?»-и Ғ. Мирзо ба масъалаҳои муҳими рӯз бахшида шуда, пур аз ҷузъиёти тозаву тасвирҳои хонданбоб мебошанд.

Дар айёми истиқлол Баҳманёр, Шералӣ Мусо, Диловари Мирзо, Марямбонуи Фаргонӣ, Карим Давлат, Мачид Салим, Мираҳмади Амиршоҳ, Аброри Зоҳир, Салими Зарафшонфар, Юнус Юсуфӣ, Лутфӣ Саид, Ҳанифаи Муҳаммадохир, Равшани Маҳсумзод, Азизхони Ниёз барин як зумра адибон дар соҳаи насри бадеӣ қадамҳои ҷиддӣ гузоштанд. Ҳикояҳои «Дуди ҳасрат» ва «Шошо»-и Баҳманёр бо тасвирҳои рамзӣю асотири ҷолиби диққатанд. Ё худ, мавзуи асосии эҷодиёти Мачид Салим, чи хеле ки аз «Гурги похӯрда», «Зоғеву доғе», «Ҳикояҳо дар бораи ҳайвонот», «Аз пайи паланг» ном мачмуаҳои бармеояд, тасвири олами ҳайвонот ва парандаҳо мебошад. Талқини дӯстдорию ғамхорию одамон ба табиати зинда аз вазифаҳои муҳими адабиёти бадеӣ ба шумор меравад.

Насри таърихӣ

Дар замони истиқлол насри таърихӣ боз ҳам ривоч ёфт. Асарҳои «Гули бодом»-и Ҷ. Икромӣ, «Пайроҳаи қисмат»-и А. Сидқӣ, «Уқоби захмӣ», «Рӯзгори родмард» ва «Дар чорсӯйи Хуршед»-и Ш. Ҳаниф, «Достони писари Худо»-и Сор-

бон, «Қиссаи Мансури Ҳаллоҷ»-и Р. Ҳодизода, «Девори Хуросон»-и Муҳаммадзамони Солеҳ, «Данонир» ва «Рӯдакӣ»-и Равшани Ёрмуҳаммад, «Куруши Кабир»-и Б. Абдурахмон, «Ҳафт руъё»-и Ю. Аҳмадзода, «Роҳи абрешим» ва «Садди Хатлон»-и А. Ҳамдам, Л.Чигрин, «Вахш»-и Сайидахмади Зардон, «Масъуди сипаҳсолор»-и Сайид Раҳмон, «Шоҳаншоҳ»-и Баҳманёр, «Саройи санг»-и А. Мирхоча, «Борон пайҳоро мешӯяд» ва «Алихуши Найистонӣ»-и Д. Мирзо хонандаро ба таърихи дуру наздики халқи тоҷик ва фаъолияти ҷоннисориҳои фарзандони барӯманди он шинос менамоянд.

Муҳимтарин хусусияти насри бадеии даврони истиқлол назари тозаи нависандагон ба мавқеи шахс дар таърих мебошад. Дар адабиёти даврони шуравӣ вобаста ба сиёсати давр мақоми таърихии шахс нисбат ба мақоми омма ночиз нишон дода мешуд. Замони нав тақозо дорад, ки нависандагон ба шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ фарҳангӣ ва қаҳрамонони миллат бештар рӯ оварда, хонандаро дар руҳи ифтихор аз ниёғони бузург тарбия намоянд. Дар романи М. Солеҳ «Девори Хуросон» қору пайқори шахсияти дурахшони таърихӣ Исмоили Сомонӣ ва ҳаммаслакони ӯ ба тасвир омадааст. Ин асар аз нигоҳи тасвири воқеаҳо фарогир, аз ҷиҳати ширкати образҳо бой ва аз назари услуби нигориш ҷолиб мебошад. Романи Сорбон – «Достони писари Худо» ба давраи боз ҳам қадими таърихӣ бахшида шудааст. Дар асар сипоҳдориву ҷаҳондорӣ, макру хила ва набардҳои Искандари Мақдунӣ (356 – 323), инчунин, таърихи давлатдории империяи бузурги Ҳахоманишӣ, буздилии шоҳи охирини он Дорой III ба таври воқеӣ ва дилкашу ҷолиб тасвир гардидааст.

Дар ин давра тасвири зиндагиномаи шахсиятҳои фарҳангӣ низ мавқеи муносиб пайдо кардааст. Китоби «Қиссаи Мансури Ҳаллоҷ»-и Р. Ҳодизода аз ҳаёти фаъолияти яке аз шахсиятҳои машҳури равияи сӯфия¹ – Мансури Ҳаллоҷ (858 – 922) ҳикоя мекунад. «Данонир» ном қиссаи Равшани Ёрмуҳаммад ба як лаҳзаи фочиабори хонадони Бармакиён² бахшида шуда, оид ба гурур, мубориза ва ноқомии як нафар духтари сарбаланди тоҷик маълумот медиҳад.

1 Сӯфия ё тасаввуф — ҷараёни фалсафии асримиёнагӣ буда, бо роҳи завқу шавқ кашф намудани асрори одаму оламро таълим медиҳад.

2 Бармакиён — хонадони қадимаи тоҷикон, ки аз Балх буда, бо фазилат ва қордонӣ шухрат доштанд.

Солҳои охир нависандагони тоҷик ба эҷоди хотирот, ёддошт, сафарнома ва очеркҳо таваччуҳои бештаре зоҳир намудаанд. Бо кӯшиши Убайд Раҷаб, Юсуфҷон Ақобиров, Шодон Ҳаниф, Холмурод Шарифов, Сорбон, Мутеулло Начмиддинов, Ҷонибек Ақобир, Раҷаб Мардон, Мирзо Шуқурзода, Абдулқодири Раҳим як зумра симоҳои таърихию фарҳангӣ, чун Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода, Бобочон Ғафуров, Лоик Шералӣ, Турсун Ёлҷабоев, Сайф Раҳим офарида шуданд, ки рӯзгору зиндагии онҳо дар таърихи навтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон басо ибратомӯз аст.

Очерки Ҷонибек Ақобир «Назаркардаи Худованд» ба зиндагӣ ва ғаболити эҷодии ҷангноманавис шодравон Раҳмон Сафаров (1930-2005) бахшида шудааст. Дар тасвири нависанда, ин марди 75-сола тамоми умри бобаракати хешро ба дарёфти санадҳои зиндагӣ ва муҳорибаи писарони тоҷикистонӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ сарф намудааст. Ин аст ки танҳо китоби бисёрчилдаи «Ҳазору як корнома» аз корнамоӣ ва қисмати 50 ҳазор ҷанговаре, ки аз Тоҷикистон барои мудофия рафта, дар ҳайати қариб 400 дивизия ва 200 бригада далерона ҷангидаанд, ҳикоят мекунад. Дар очерки мазкур чехраи Р. Сафаров чун шахси меҳнатдӯсту фидоии миллат равшан намоён гардидааст.

Хулоса, насри давраи истиқлол аз нигоҳи мавзӯ, услуби тасвир ва ҳунари нигорандагӣ сол то сол такмил меёбад ва наслҳои гуногуни нависандагони тоҷик кори эҷодиро бо дарки масъулият идома медиҳанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Намунаи асарҳои насри дар даврони истиқлол навиштаро номбар кунед.
2. Кадом асарҳо ба насри таърихии даврони истиқлол мансубанд?
3. Шоирони ба навиштани асарҳои насри рӯ овардари ном баред.
4. Кадом романҳо ба тасвири шоҳон ва сиёсатмадорон бахшида шудаанд?
5. Очерки «Назаркардаи Худованд» ба зиндагии кадом адиб бахшида шудааст?

ДРАМАТУРГИЯ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ драматургияи тоҷик аз ҷиҳати мундариҷа ва тасвири бадеӣ такмил ёфт. Дар ин солҳо насли нави драматургони тоҷик, чун Файзулло Ансорӣ, Аъзам

Сидқӣ, Абдулмалик Баҳорӣ, Абдусалом Атобоев, Султон Сафаров ва баъдтар Меҳмон Бахтӣ, Тӯрахон Аҳмадхонов, Сафармуҳаммад Айюбӣ, Ато Ҳамдам, Нур Табаров, Б. Абдурраҳмон, Чумъа Қуддус, Нурулло Абдуллоев, Шодӣ Солеҳ, Саидкул Сабзаев, Абдуғаффор Абдучаббор, Ғ. Ашӯров, Тоҳири Муҳаммадризо, Умар Садри ва дигарон ба камол расиданд. Ин насл ҳамроҳи насли калонсоли драматургон фаъолият намуда, ҳаёти муосирон ва таърихи гузаштаи халқи худро бочуръат мавриди тасвир қарор доданд. Драмаи тоҷик аз ҷиҳати навъу жанр боз ҳам васеътар гардид. Аз ҷумла, дар соҳаҳои *драмаи мусиқӣ* (чун «Имтиҳон», «Модар нигарон буд»-и Ғ. Ансорӣ, «Суруди нотамо»-и А. Атобоев, «Ишқи мансабдор»-и А. Баҳорӣ, «Гирдоб»-и С. Сафаров), *драмаи манзум* (чун «Ҳукми модар»-и Ғ. Ансорӣ, як силсила пиесаҳои С. Айюбӣ), *мазҳака ва интермедия*¹ (чун драмаи Ғ. Абдулло «Тӯй», «Гавҳари шабчароғ»-и С. Улуғзода, «Очаи Бика ва очаи Зика»-и Ҷ. Қуддус, «Дод аз дасти Афандӣ»-и Ғ. Ашӯров), *монодрама* (чун «Гуфтугӯ бо худ», «Ватан ва фарзандон», «Ишқи зиндагӣ»-и М. Воҳидов), *намоишномаҳои бачагона* (чун «Ҷавонии Ибни Сино»-и С. Улуғзода ва В. Виткович, «Меҳмони серӯза»-и А. Баҳорӣ, «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ»-и М. Бахтӣ) бисёр асарҳои ҷолиб ба вучуд омаданд.

Ғайзулло Ансорӣ солҳои 50-ум чун драманавис ном баровард ва чанд пиесаи ӯ дар Театри давлатии академии драмаи ба номи Лоҳутӣ рӯйи сахнаро дид. Дар нахустин драмаи Ғ. Ансорӣ «Имтиҳон» мусиқӣ ва суруд мавқеи муайян дорад ва образҳои асосии он Адолат, Шариф Исмаи, Аҳмадзода, Зулфия, Рауф ба шеър мусиқӣ рағбати беандоза доранд. Ин асар ба ҳаёти ҷавонони донишҷӯ бахшида шуда, зимнан масъалаи мактабу маорифро низ фаро гирифтааст. Воқеа дар донишгоҳи омӯзгорӣ мегузарад ва лаҳзаи супурдани имтиҳони давлатии донишҷӯёнро фаро мегирад.

Адолат ном духтари мудирӣ кафедраи донишгоҳ донишҷӯӣи аълохон мебошад ва ба имтиҳони давлатӣ тайёрии ҷиддӣ мебинад. Бедорхобиҳои Адолат модарро ба ташвиш меоранд ва байни падару модар чунин гуфтугӯ мешавад:

Шарофат (андешаманд): «Адолати мо...» Вай ҳам ба худи Шумо рафтагӣ, шаб китобхонӣ, рӯз китобхонӣ... Касрати Шумо

1. Интермедия – намоиши иловагии хурдакаки байни пардаҳои драма, ки бештар мазмуни ҳаҷвӣ дорад.

зада, бечора бачекам як дами осударо намебинад!... Боз имрӯзҳо-ку! Падараш сохиби як дарвозаи институт бошаду яккаю ягона духтар аз ғами имтиҳона хобро надонад?!... Ба ӯ раҳматон намеояд? Як даҳан намегуяд, ки «бисёр худата азоб надех, ман ёрдам мекунам!»

Аҳмадзода (бо ҳайрат): и-и. Ба чойи вай рафта имтиҳон диҳам- мӣ?

Шарофат: рафта имтиҳон доданатон шарт не. Ҳамаи муаллимҳо чӯраҳоятон.

Аҳмадзода: восита шавам? (қадам зада) Не! Ин кор намешавад.

Шарофат: аз Шумо чӣ меравад?

Аҳмадзода (гоҳ қадам зада, гоҳ истода): не, не! Дар ин бора дигар гап накушоед! Ман боварӣ дорам, ки худи Адолат ҳам инро намехоҳад... Ба ҳар кор, агар лозим ояд, восита шудан мумкин, аммо дар масъалаи имтиҳон гуноҳи азим аст... Мо пеш аз ҳама бояд ғами бачаҳои бегуноҳро хӯрем. Ба онҳо омӯзгорони ҳаматарафа доно зарур аст.

Адолат духтари боақл, донишманд ва назарбаланд мебошад ва дар байни ҳамкурсон эътибори калон дорад. Сухангӯӣ ва сурудхониҳои ӯ хонандаро мафтун мекунад. Драматург Адолатро ба Лутфия, ки дар берӯӣ ва беномусӣ ном баровардааст, муқобил мегузорад ва ба воситаи амалиёти образҳои мусбату манфӣ ба ҷавонон таъкид мекунад, ки дар зиндагӣ мулоҳизакор ва дурандеш бошанд.

Дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ драматургияи тоҷик бештар ба мавзӯҳои таърихӣ рӯ овард. Таърихи зиндагии халқи тоҷик ва қору пайкори¹ фарзандони барӯманди он дар ҳифзи нангу номуси халқу Ватан дар намоишномаҳои С. Улуғзода («Рӯдакӣ», «Алломаи Адҳам»), Ғ. Абдулло («Рустам ва Сухроб»², «Фарёди ишк»), Ш. Қиёмов ва М. Шералӣ («Зебуннисо»), А. Атобоев («Суруди нотамом», «Қиёми Лохутӣ»), С. Сафаров, Қ. Киром, А. Қодирӣ («Туғрал»), Р. Ҷалил («Дили шоир»), Ҷ. Қуддус («Ғуруби Ачам») ба таври мукаммалу боварибахш ифода ёфтаанд.

А. Атобоев дар фоҷиаи «Суруди нотамом» таваччуҳи хонандаи имрӯзро ба зиндагии шоири асри Х тоҷик Робии Балхӣ

1 Пайкор — чанг, муборица, муҳориба.

2 Дар солҳои баъдичангӣ нусхаи нави фоҷиаи «Рустам ва Сухроб» пешниҳод мешавад.

чалб менамояд. Робиа худ аз табақаи ҳукмрон аст ва ба Ораз ном ҳофизи дарбор ошиқ мешавад. Аз ин чуръати Робиа бародараш – Ҳорис дар ғазаб мешавад ва шоирро дар ҳаммоми тафсон андохта нобуд месозад. Лаҳзаи ҷонбозии Робиа дар ҳаммоми тафсонӣ дарбаста муассир аст. Ӯ ангуштонашро бо дандон хуншор карда, шеърҳои охиринашро дар деворҳои ҳаммом сабт менамояд...

Дар замони истиқлоли Тоҷикистон вобаста ба талаботи иҷтимоӣ ва фарҳангии давр мурочиати драматургони тоҷик ба таърихи гузаштаи халқи худ боз ҳам бештар гардид. Гояи асосии намоишномаҳои таърихӣ «Баҳроми Ҷӯбина»-и Т.Аҳмадхонов, «Фирдавсӣ» ва «Шоҳ Исмоил»-и Меҳмон Бахтӣ, «Қамоли Хучандӣ», «Дақиқӣ», «Меърочи Шоҳин»-и С. Айюбӣ, «Хатои Искандари Мақдунӣ»-и Б. Абдурраҳмон, «Дод чист? Бедод чист?» ва «Қиёми Айнӣ»-и Нур Табаров эҳёи тафаккури миллий ва ҳудогоҳию худшиносӣ мебошад. Инкишофи хатти сюжет, амалиёт ва бархӯрди манфиатҳои образҳои асарҳои мазкур ба камолоти маънавии хонанда ва тамошобин таъсир мерасонад.

Драманависони касбӣ

Аксари қаламкашони адабиёти муосири тоҷик ба эҷоди асарҳои сахнавӣ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Дар эҷодиёти гурӯҳи муайяни адибон драма мавқеи асосӣ дорад. С. Улуғзода, Ғ. Абдулло, Ш. Қиём, Ф. Ансорӣ, М. Бахтӣ, С. Айюбӣ, А. Ҳамдам, А. Атобоев, С. Сафаров, Н. Табаров чун драматургони касбӣ эътироф шудаанд.

Аз солҳои 80-уми садаи ХХ С. Айюбӣ ба эҷоди драмаҳои манзуму мансур мепардозад ва чун драматурги боистеъдоду сермахсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он мавқеи пайдо кардааст. Дар «Осори мунтахаб» 27 асари драмавии адиб ҷой гирифтаанд. «Ҷилвагоҳи офтоб» (2000) низ аз намоишномаҳои С. Айюбӣ фароҳам омадааст. Асарҳои драмавии ӯ – «Фишор» (1984), «Заволи Чамбули Мастон» (1997), «Хатои охиринаи Афлотун» (1990) «Алии Сонӣ» (1994), «Айюби Собир дар шаҳри бесуннат» (1996), «Амир Балъамӣ» (1997) дар озмунҳои драматургони касбии Тоҷикистон ғолиб дониста шуда, сазовори ҷоизаҳои гуногун гардидаанд.

Ҳамчунин, дар тарбияи ҳиссиёти худшиносӣ, ифтихори миллию ватанхоҳии хонанда ва тамошобини тоҷик драмаҳои манзуми «Дақиқӣ», «Торикӣ», «Ғиғони чашмҳои пардашин», «Сакароти Қорун», «Ҳайкал», «Қамоли Хучандӣ», «Харобот» саҳми муно-

сиб гирифтаанд. Дар фочиаи «Дақиқӣ» масъалаи нашъамандӣ ва оқибатҳои фочиабори он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Шо-ири ҷавон Дақиқӣ бо истеъдоди ғавқулода баландаш дар дарбори шоҳӣ эътибор пайдо карда буд. Нух ибни Мансури Сомонӣ ғуломеро ба ӯ тухфа намуд. Комебиҳои пай дар пай Дақиқии камтаҷрибаро аз ҳадди эътидол баровард ва боис гардид, ки ӯ ба маишат дода шавад. Шоир хангоми мастӣ ҳамеша ғуломашро таҳқир ва ҷабр мекунад ва оқибат аз дасти ғуломаш қушта мешавад.

Ғулом – Саура:

Ҷазои ту ин аст, эй бадқуништ,¹
Панаҳ бар ба мағмураи² Зардиҳишт!

(Ғулом – Саура қамчинро аз дасти Дақиқӣ кашида гирифта, ӯро бо он бугӣ мекунад. Мусиқии фочиавӣ баланд мешавад. Дақиқӣ мемирад).

Ҳамин тариқ, драматургони тоҷик дар замони истиқлолият анъанани намоишноманависиро давом дода, дар айни ҳол драмаи тоҷикро аз ҷиҳати мундариҷа ва ҳунари бадеӣ тақмил додаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ кадом пиесаҳо эҷод гардидаанд?
2. Оид ба драмаи «Имтиҳон»-и Ф. Ансорӣ чӣ медонед?
3. Чанд драмаи таърихиро номбар кунед.
4. Шумо аз хитоби Робиа чӣ таъсир гирифтаед?
5. Драманависони касбии тоҷикро номбар кунед.
6. С. Айюбӣ кай ба навиштани намоишномаҳо оғоз кардааст?
7. Драмаи таърихӣ «Дақиқӣ» кадом ғояро талқин мекунад?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Асарҳои «Имтиҳон» ва «Модар нигарон буд»-и Файзулло Ансорӣ ба кадом навъи драма мансуб мебошанд?
А) Драмаи мусиқӣ;
Б) Драмаи манзум;
В) Мазҳака ва интермедия;
Г) Монодрама;
Ғ) Намоишномаҳои бачагона.

1 Бадқуништ — бадкор, бадқирдор, бадамал.
2 Мағмура — зери об шуда, нобуд гардида.

МЕҲМОН БАХТӢ

(1940-2022)

Рӯзгори нависанда

Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ Меҳмон Бахтӣ 25 март соли 1940 дар деҳаи Шули ноҳияи Фарм (ҳоло ноҳияи Рашт) ба дунё омадааст. Меҳмон омӯзишгоҳи омӯзгории Навобод¹ (1958) ва факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Душанbero (1963) хатм карда, солҳои 1973 – 1975 дар Донишгоҳи адабиёти ба номи Горкии шаҳри Маскав таҳсил намудааст.

Меҳмон Бахтӣ дар муассисаҳои гуногуни фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати муҳаррир, чонишини сармуҳаррири «Тоҷикфилм», сармуҳаррири шубҳаҳои телевизиони тоҷик, мудири адабии Театри академии драмаи ба номи Лохутӣ, мудири Хонаи адибони ба номи Турсунзода фаъолият намудааст. Солҳои 1995 – 2000 вакили мардумӣ дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Соли 2003 дар Анҷумани 12-ум ва соли 2009 дар Анҷумани 13-уми нависандагони Тоҷикистон раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб гардид. Баъд пурра ба кори эҷодӣ машғул гардид. Устод Меҳмон Бахтӣ 20-уми майи соли 2022 аз дунё гузашт. Оромгоҳи марҳум дар мазори Лучоб ҷойгир аст.

Фаъолияти эҷодӣ

Фаъолияти эҷодии Меҳмон Бахтӣ аз таълифи сурудҳои «Хаёли ширин» (1965), «Наргис», «Мавҷигул», «Орзу» (1967), хикояву лавҳаҳои «Ёди лаҳзае» (1965), «Афсонаи дех» (1966), филмномаҳои мустанади «Корвони дӯстӣ» (1968), «Нукра Раҳматова месарояд» (1970) ва намоишномаҳои «Лаҳзаи ҷовид», (1967), «Ташнаи дидор» (1969) оғоз гардидааст. Дар фаъолияти

1 Воқеъ дар ноҳияи Рашт.

эҷодии адиб назм, наср ва драма мавқеи муайян доранд. Ин ҳолатро, алалхусус, аз мачмуаҳои «Бӯйи баҳор» (1975), «Хаёли ширин» (1985), «Охи сабук» (1984), «Рухи тавоно» (1987), «Лаҳзаи ҷовид» (1972), «Песаҳо» (1982), «Фирдавсӣ» (1999), «Бозтоби офтоб» (2007) ва «Хубон» (2018) бармало мушоҳида кардан мумкин аст.

Меҳмон Бахтӣ шоири суруднавис аст. Дар сурудҳои «Қадаҳи бародарӣ», «Ба деҳқон», «Ҷавонӣ», «Ифтихори тоҷик», «Поси хотир», «Наргис», «Рози пинҳон», «Мавҷигул» ягонагиву ваҳдати миллӣ, меҳнатдӯстиву бунёдкорӣ, ҳимояи хоки поки Ватан, муҳаббати ҷӯшони инсонӣ самимона ба тасвир омадаанд. Ин сурудҳо дар иҷрои ҳунарпешагони шинохта – Нукра Раҳматова, Саидкул Билолов, Давлатманди Хол басо гӯшнавоз ва марғуб садо медиҳанд:

Имрӯз ҷавонони зарифу ҳунаромӯз
Ошуфтаю дилдодаи ҳангомаи Наврӯз.
Ҳамрози ту, эй Наргис,
Дамсози ту, эй Наргис.
Аз меҳр шарар резӣ ба паймонаи ошиқ,
Обод шавад хонаи вайронаи ошиқ.
Зеби ҳама ҷо, Наргис,
Тоҷи сари мо, Наргис.

Ҳунари нигорандагӣ ва сабки мароқовари тасвирҳои Меҳмон Бахтиро ҳамчунин аз лавҳа, ҳикоя ва қиссаҳои «Афсонаҳои деҳ» (1966), «Оташ дар хатти ҳучум» (1966), «Ойнаи хотир» (1971), «Қўшапир шаванд» (1972), «Хубон» (1978) ба таври возеҳ мушоҳида кардан мумкин аст. Насри нависанда чун назми ӯ самимӣ, образнок, пурғунҷош ва саршори ғояҳои инсонӣ мебошад.

Дар қиссаи «Хубон» ба мисли қиссаҳои «Ширмоҳ»-и М. Начмиддинов (1973), «Кини Хумор»-и Ҷ. Кӯҳзод (1976), «Рухсора»-и Баҳром Фирӯз (1973) талоши бонувони тоҷик баҳри ояндаи нек ва шарафу номус бомуваффақият ба тасвир омадааст.

**Драматургия
Меҳмон Бахтӣ**

Меҳмон Бахтӣ драманависи номвари тоҷик аст. Ӯ то имрӯз зиёда аз понздаҳ китоб ба таъби расондааст, ки қисмати зиёди эҷодиёташро намоишномаҳо ташкил медиҳанд. Аксари

драмаҳои Меҳмон Бахтӣ, аз ҷумла, «Бародарон», «Лаҳзаи ҷовид», «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ», «Заҳми забон», «Роҳзан ва кӯзагар», «Фирдавсӣ», «Шоҳ Исмоили Сомонӣ» ба адабиёти тоҷик чун на-
сими тоза ворид гардиданд. Онҳо на танҳо дар театрҳои Тоҷикистон, инчунин, дар театрҳои мамлакатҳои Русия, Украина, Финландия, Гурҷистон, Озарбойҷон, Туркменистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Молдава ба намоиш гузошта шудаанд.

Дар драмаҳои Меҳмон Бахтӣ масъалаҳои иҷтимоӣ ва таърихӣ мавқеи сазовор доранд. Намоишномаи «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ» соли 1982 ба таъби расида, ба масъалаҳои зиндагии орзупарвари хонандагони синни калони мактабӣ бахшида шудааст. Дар ду қисми ин намоишнома муносибати дӯстона ва самимонаи хонандагони синфи 9 Хайрӣ ва Довар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Як бегоҳ, ҳангоми аз мактаб ба хона рафтан, Сафар пеши роҳи ҳамсинфаш Хайриро гирифта, ба ӯ дармеафтад. Довар ба зарбае Сафарро афтонда, Хайриро наҷот медиҳад ва бо ҳамин таваччуҳи духтарро ба худ ҷалб менамояд.

Хайрӣ: баъди ҳамон воқеа ман ба Довар эътиқод бастам. Доварро оварда, дар синф дар паҳлуям шинондам. Гуфтам, биё як умр ҳамроҳ мегардем, чуфти ку барин, Ромео ва Чулетта барин...

Дар намоишномаи «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ» масъалаи муҳими ҳаёти ҷавонон тасвир ёфтааст. Воқеаи дар ҳаёти Хайрӣ ва Довар рухдода ҷавонро хушдор медиҳад, ки ба ишқу муҳаббат барин падидаи нозуки инсонӣ муносибати сарсарӣ надошта бошанд. Зеро сахлангорӣ ва саросемагӣ дар ин масъала оқибатҳои нохуш дорад.

Ҳамин тариқ, агар дар драмаи «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ» масъалаи ахлоқи ҷавонони тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифта бошад, пас дар пиесаҳои «Бародарон» ва «Лаҳзаи ҷовид» муборизаи иҷтимоии мардуми тоҷик дар солҳои 20-уми асри ХХ ба тасвир омадааст.

Намоишно- маҳои таърихӣ

Дар эҷодиёти Меҳмон Бахтӣ намоишно-
маи «Фирдавсӣ», ки ба муносибати ҳазораи «Шоҳнома» солҳои 1993 – 1994 таълиф гардидааст, мавқеи муҳим дорад. Ин асар аз намоишномаҳои пурарзиши солҳои охири адабиёти тоҷик маҳсуб меёбад. Муаллиф барои ин намоишнома Лауреати мукофоти давлатии ба номи Рӯдакӣ гардидааст.

«Фирдавсӣ» чун песаҳои пешини драматург ба парда ва намоишҳо тақсим намешавад. Воқеаҳо дар кӯча, ҳавлию боғи Фирдавсӣ, дарбори султон Маҳмуд ва дигар ҷойҳо паси ҳам ба вуқӯъ меоянд. Дар намоишнома аз Фирдавсӣ сар карда, 16 образи мусбату манфӣ ширкат меварзад.

Меҳмон Бахтӣ аз аввал Фирдавсиро дар маркази воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоиву динӣ қарор додааст. Шоири солхӯрда аз сафари якмоҳа бармегардад ва ханӯз нафас рост накарда, дар рӯйи хавлии хеш ба арабзода Амр ибни Мунзир вомерӯрад. Амр ибни Мунзир шахсест, ки ба шоирону фозилони ватанхоҳи тоҷик Масъуди Марвазӣ, Абумансурӣ, Дақиқӣ ва Фирдавсӣ кина дорад. Дар бархӯрди аввалин Фирдавсӣ чун мучассамаи ақлу хираду одамият, Амр ибни Мунзир чун шахси бадахлоқ ва кинаҷӯй намоён мешаванд.

Фирдавсӣ: туро ба шоир Дақиқӣ, ба он варзида чӣ кор? (дилашро дошта мешинад).

Амр ибни Мунзир (ба ҳамон дуруштӣ): маро бо Дақиқӣ чӣ кор?.. Ҳеч кас он бадхӯйи зиндик¹ ва зардуштпарастро мисли ман рӯшан намедонад. Э кош, то занахдон ба хунаш ғарқа мегардид. Он худношинос бо кибр ва тундхӯйӣ ба чашмам нигариста мегуфт: «Бидон, эй ғулумзода, исломро ачам бузург дошта, на араб» ва дашна ба чонам мезад.

Фирдавсӣ: ин нуктаро банда низ комил медонам. Исломро хирад ва сухани ачам ба бор меорад, на шамшери араб.

Дар ин бархӯрдҳо таваҷҷуҳи хонандаро образи зани арабзода –Тобон ба худ ҷалб менамояд. Чаро Тобон, духтари Абучунайди Эҳсонӣ Бухорӣ, бо ин ҳама нуфузи оилавӣ, ақлу фаросат ва ҳусну ҷамоли комил ба як ғуломи зоҳиран бадбашара ва ботинан касиф ба шавҳар баромадааст? Адиб гиреҳи ин муамморо чунон моҳирона кушодааст, ки симои ин зан бо тамоми барҷастагӣ пешӣ назари хонанда чилвагар мешавад. Тобон дар хонаи падари шоирдӯсташ Фирдавсии ҷавонро дида, ба ӯ дил мебандад. Ӯ чун мешунавад, ки душманони фарҳанги ачам Фирдавсиро бо дасти Амр ибни Мунзир ба қатл расонданианд, дар пайи начоти маҳбубаш меафтад. Тобон ягона роҳи начоти шоирро дар хонадоршавии худ ба ин марди бадбашараи араб мебинад. Баъди солҳои зиёде он рӯзхоро дар назди шоири рӯзгордида ба ёд меорад.

1 Зиндик — бедин, беҳудо.

Тобон: он фаришта он рӯз худро ба ин ҳол андохт, то ки ин шоири хуросонӣ зинда бимонад... (дар чашмонаш ашк ҳалқа мезанад) ва қиссаҳои меҳтароини мо анҷом бидиҳад.

Фирдавсӣ (аз ҷой бархоста назди Тобон зону мезанад ва домони ӯ мебӯсад): то қиёмат, то рӯзи бозхост ин фидохоҳӣ фаромӯш намекунам. Меҳрабонӣ ва накукорӣ нишонаи имон аст. Ба меҳрабонӣ ва ҷонфишонӣ ба бадон монӣ шудӣ, то бадсозӣ накунад. Ман ба имони бузургу шоистаи бону сачда меорам. Он ҳама шавкат ва авранги¹ шоҳон, ки ситоиш кардаам, дар мақоми фуруғи сурат ва покии тинати бону баробар наояд.

Ҳамин тариқ, Тобон бо як часорат гуворотарин лаҳзаи айёми ҷавониро дар дили шоири рӯзгордида бедор кард ва ин эҳсосот то лаҳзаи охирини ҳаёт ҳамроҳи ӯ боқӣ монд.

Дар намоишномаи «Фирдавсӣ» султони Маҳмуд, Дақиқӣ, Унсурӣ барин шахсиятҳои таърихӣ ва мисли Абудулаф, Манижабону, Нӯшозар, Тобон, Амр ибни Мунзир, Лашкарӣ, Арслон Ҷозиб, Зирак, Навруста образҳои ҳаёли амал менамоянд ва ба воқеаҳои фаъолияти бархӯрдҳои онҳо симои комили Фирдавсӣ офарида мешавад. Ин асар аз муҳимтарин дастовардҳои драматургии тоҷик дар солҳои охир мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи рӯзгори Меҳмон Бахтӣ маълумот диҳед.
2. Асарҳои М. Бахтӣ ба кадом ҷинсҳои адаби тааллуқ доранд?
3. Дар бораи сурудҳои шоир чӣ медонед?
4. Драмаҳои М Бахтиро номбар кунед.
5. Намоишномаи “Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ”-ро аз ҷ.5 ”Тазкираи адабиёти бачагон”(Душанбе, 1984, -С.265-310) хонед.
6. Намоишномаи «Фирдавсӣ» кай ва ба кадом муносибат навишта шудааст?
7. Амр ибни Мунзир чӣ хел шахс аст ва чаро ӯ ба шахсиятҳои фарҳангии эронинаҷод, чун Масъуди Марвазӣ, Дақиқӣ ва Фирдавсӣ, кина мепарварад?
8. Сабаби ба Амр ибни Мунзир ба шавҳар баромадани Тобон дар чист?
9. Боз кадом образҳои намоишномаи «Фирдавсӣ»-ро медонед?

¹ Авранг — тахт, маснади шоҳӣ, шукӯҳ, бузургӣ.

НАМОИШНОМАИ «ШОҲ ИСМОИЛИ СОМОНӢ»

Мавзӯи баҳс

Таваҷҷуҳи зиёд ба мавзуи худошиносию хештаншиноси шахрвандони тоҷик, бузургдошти фарзандони кабири халқ Меҳмон Бахтиро водор намуд, ки пас аз намоишномаи “Фирдавсӣ” асари дигари драмавӣ – “Шоҳ Исмоили Сомонӣ”-ро офарад. Намоишномаи «Шоҳ Исмоили Сомонӣ» соли 1999 ба муносибати чашни 1100-солагии давлати Сомониён навишта шудааст. Меҳмон Бахтӣ фаъолияти асосгузори аввалин давлати миллии тоҷикон – Исмоили Сомониро дар Мовароуннахру Хуросон тасвир намудааст. Намоишнома аз замони ба сари қудрат омадани шоҳ Исмоил оғоз меёбад. Сужети песа набарди шоҳ Исмоил бо бародараш Наср, ҳучумҳои пайдарҳами халифаҳои араб, Муҳаммади Башоро ва Амри Лайс ба зидди Бухоро ва ғалабаҳои Исмоили Сомонӣ, муносибати хонҳои бодиянишини турк ба шоҳи Бухоро, хиёнаткорихои баъзе дарбориён ва кӯшишҳои шоҳ Исмоилро баҳри мустаҳкам намудани иқтидори мамлакат фаро мегирад.

Дар намоишнома воқеаҳо, асосан, дар қароргоҳи шоҳ Исмоил мегузаранд. Мазмуну муҳтавои асар дар чараёни гуфтугӯ, баҳсу мунозира ва амалиёти образҳои воқеию тахайюлӣ ошкор гардидаанд. Дар байни 18 персонаж (чун вазир Ҷайхонӣ, девондор¹ Балғамӣ, сипаҳсолор Бозувон, Насри Сомонӣ, Муҳаммад Башоро, Амр ибни Лайс, Мансури Кешӣ, модар, Меҳрбону, Хотуноӣ) таваҷҷуҳи хонанда ва тамошобинро бештар образи асосӣ–Исмоили Сомонӣ ба худ ҷалб менамояд. Ҳар як сахна, намоиш ва муколама ягон тарафи хислату характери қаҳрамонро (чун қобилияти мамлакатдорӣ, донишу фаросат, дурандешӣ, адолатҷӯйию раиятпарварӣ ва ватанхошию саховатмандӣ) нишон медиҳад.

Симои шоҳ Исмоил

Шоҳ Исмоил сабаби авҷ гирифтани шӯру ошӯбҳои халқро дар ниёзмандӣ ва нодорӣ медонад ва ҳатто андозеро, ки барои таъмири девори азими Бухоро аз аҳоли ситонида мешуд, қатъ намуда ва мегӯяд: «То ман зинда бошам, бораи² вилояти Бухоро ман бошам».

1 Девондор — мутасаддии ҳукму фармонҳои дарборӣ.

2 Бора — девори қалъа ё девори шаҳр. Хоктӯдаи баланд дар гирдогирди шаҳр.

Донишмандӣ, заковат ва дурандешии шоҳ Исмоил хангоми набард бар муқобилонаш боз ҳам возехтар ошкор мегардад. Ӯ бо истифода аз усулҳои самараноки муҳориба ба ҳарифони пурзӯри худ ғолиб меояд. Вале ба асирафтадагон кина намегирад ва онҳоро водор менамояд, ки ба воқеият аз рӯйи ақлу фаросат баҳо диҳанд. Аз ин ҷиҳат, гуфтугӯи шоҳ Исмоил ба ҳокими Хуросон – Амри Лайс ва сипаҳсолори ӯ – Муҳаммади Башоро, ки дубора ба мағлубият дучор шуда буданд, ҷолиби диққат аст.

Исмоили Сомонӣ: бигӯ, эй Башоро, мо туро ба ҷомаи дӯстӣ фиристодем, на бад-он андеша, ки бар рағми¹ чони мо бо чавшан ва зирехпӯш бозгардӣ.

Муҳаммади Башоро: шикасти пешин ман амри тасодуф донистаме, эй амир Исмоил! Хостам қувва биозмоям, ному насаб ва шуҳрати дубора бозгардонам. То абад ба бадномӣ маро ёд набаранд.

Исмоили Сомонӣ: дубора асирӣ бори бадномӣ бар сипаҳсолор наафзояд?

Муҳаммади Башоро: оре, бадномӣ гарантар биафзояд... Валеқ равшан донистаме, ки шикасти аввал низ тасодуф набуда, аз амри воқеъ руҳ дода. Эзид таоло ин ҳақиқат бар дили ман биандохтӣ ва бори андӯх ва навмедӣ сабук гардондӣ. Имрӯз кишвар ва лашкари амир Исмоил тавоност.

Амри Лайс: чун ту подшоҳ надида, ки душманон ва асирони ҳеш ба ҳаммом биоварӣ ва сару тан озода гардонӣ...

Исмоили Сомонӣ: кирдори бад осон тавонистан. Бори накукорӣ мушқил тавон бурдан...

Образҳои дигаринамоишнома низ табиӣ воқеъ ва барҷаставу муассир ифода ёфтаанд. Аксари шахсоне, ки дар дарбор ғаъолият доранд, аз ҷумла, вазири даргоҳ Ҷайхонӣ, девондори ҷавон Абулфазли Балъамӣ ва сипаҳсолор Бозувон мардони хирадманд, ботамкин ва дурандешу доно мебошанд. Махсусан, сахнаи муқолама ва амалиёти Бозувон бо бонуи хидматгор Хотуноӣ ҷолиб ба назар мерасад. Дар ин сахна дар ниҳоди сипаҳсолор бархӯрди ду ҳиссиёти ба ҳам муқолиф – яке майлу хоҳиши ишқварзӣ ба Хотуноӣ ва дигаре ҳисси эҳтирому садоқат ба шоҳ Исмоил мушоҳида мешавад.

1 Рағм — кори баръакс кардан. Бар рағми – бар хилофи, бар зидди.

Бозувон (сараш сахт такон хӯрда даст аз синаи ӯ мегирад): эй чодугар... Ин даст ба хиёнат биёлудӣ (ба панҷаи ангуштаридораш нигариста). Ин ангуштар аз чашмаи беолоиши меҳри шоҳам берун омадӣ ва бар панҷаи гунаҳпешаи ман дармондӣ. Ох, гуноҳ кардам ва басо хиёнати бузург (бо хашму ғазаб давр мезанад ва ханҷар аз наём мекашад).

Эй Яздон, ман ин хиёнат ва гуноҳ ба чӣ сурат пок гардонам. Илочи кор нахуст ин бошад... (панҷаи ангуштаридорашро якбора бурида аз даст чудо мекунад ва хуншор ба вай менигарад). Ин аст сазои ту, эй хиёнатпеша... Эй Яздон, аз ту бахшоиш хоҳам, омурзиш!

Дар байни образҳои манфӣ симои девондор Мансури Кешӣ чолиб аст. Ин шахс айёру хиёнатпеша мебошад ва барои амалӣ сохтани ниятҳои нопокаш аз ҳеҷ пасти рӯ намегардонад. Ӯ барои соҳиб шудан ба мансаби вазирӣ ба хиёнати давлатӣ даст мезанад ва ба хони кишвари Яғмо Уғруқхон нома навишта чунин пешниҳод мекунад: «Агар боисрор ва қатъӣ хони кабир Уғруқхон аз амир Исмоил вазирӣ даргоҳ шудани маро хоста бошад, ин гулом ҳам орзуҳои ӯ ба амал биёварад».

Образи занон

Дар пиесаи «Шоҳ Исмоили Сомонӣ» образи занон мавқеи босазо дорад. Ҳам Хотунӣ, ҳам Меҳрбону ва ҳам модарбузург дар зоҳиру ботин фарди комил ва намунаи бонувони дарбор мебошанд. Хислатҳои нотакрору собитқадамонаи модарбузург ҳангоми муомила ба фарзандонаш – писарони Аҳмади Сомонӣ ва дигар дарбориён комилан намоён мешавад. Модарбузург вақте ки дар набард бо Амри Лайс шикаст хӯрдани шоҳ Исмоилро (ин хабари дурӯғ барои озмоиши аҳли дарбор буд) мешунавад, дар замири ӯ қувваи мағлубнопазире тугён мекунад: «Эй фарзанд, бигӯ, моро чӣ ҳоли забун ва бадахтарӣ пеш омада? (якбора намуди чиддӣ гирифта): На-а, фарзандони Аҳмад ибни Асади Сомонӣ намурдаанд. Рӯҳ ва неруи Сомонхудот бо мост. Шамшер аз наём баркашед ва аҳли Бухоро ба пой бардоред!»

Комёбии дигари Меҳмон Бахтӣ дар офаридани характерҳои Меҳрбону ва Хотунӣ мебошад. Меҳрбону духтари Яъкуби Лайс, аз аҳли Хуросон аст, ки чун нишони иззату иқром ба хидмати

шоҳ Исмоил фиристода шудааст. Хотуной туркзода буда, ӯ ҳам бо супориши падараш Уғруқхон ба хидмати Исмоил омадааст. Меҳрбону ботамкин аст, анъанаву одати хонадони Сомониёнро беҳтару хубтар медонад ва кӯшиш дорад, ки бо фурӯтаниву шикастанафсӣ ба муҳаббати шоҳ Исмоил ноил гардад. Пеш аз набард бо Амри Лайс миёни шоҳ Исмоил ва Меҳрбону чунин гуфтугӯ ба вуқӯ мепаивандад.

Исмоили Сомонӣ (чомро бардошта): ниёиши ту киро чавшан бар размгоҳ бошад?

Меҳрбону: ман ба ҳар ду оштӣ хоҳам, на разм, шоҳам!

Исмоили Сомонӣ (бо лабханди нобоварона): имрӯз (чомро нанӯшида пас мегардонад) ман бо бародари падари ту набард кунам. Рост бигӯ, эй духти хонадони саффорӣ, бар сар ин соат чӣ андеша парварӣ!

Меҳрбону (аз назди шоҳ дур рафта): чӣ чора кунам, бузургмодар. Маро духти Яъқуби Лайс гӯянд, на Амри Лайс. Маро душман ба хонадони боавранг мапиндор, шоҳам... (гирия ӯро гулӯгир мешавад).

Хотуной бошад, чолок ва дар роҳи иҷрои мақсад фаъол аст. ӯ ба шоҳ Исмоил боҷасорат сухан мегӯяд ва беиба изҳори андеша мекунад.

Хотуной (бо нозу адо): ё амирам, маро духти хони шерчангол Уғруқхон гӯянд ва падар бар ман панд аз меҳр гуфта, ки бар ин ҷойгоҳи олий хидмат аз ҷон кунам. Ин гулоб нӯши равон бошад ва муждагонӣ аз пирӯзиҳои амирам бар Саффорӣён!

Исмоили Сомонӣ (гулобро гирифта): ту дилбарона ва меҳрҷӯена гап мезанӣ. Бовар кунам ё на?

Хотуной лаълии чомҳоро бар фарш гузошта, бо суръат ва чолокии тамом ханҷар аз наёми Аҳмади Сомонӣ мегирад ва бар дили хеш рост мекунад.

Хотуной: эй беназирам, агар бӯйи бовар аз сухани ман нахезад, дили хеш пора кунам, то он мурод аз пирӯзиҳои амирам бошад.

Ба Исмоил нармгуфторӣ, малоҳат ва одоби шоистаи Меҳрбону хуш меояд ва шоҳ ин бонуи хуросониро ба занӣ мепазирад. Хотуной аз ин беилтифотии амир нисбат ба худ навамед

намешавад ва бо тамоми вучуд ба сипаҳсолор Бозувон дил баста, ўро низ ба роҳи ишқи пок хидоят мекунад. Умуман, дар симои Меҳрбону ва Хотуной ду хислат ва ду роҳи талош барои бахт мохирона тасвир гардидааст.

Намоишномаҳои таърихии Меҳмон Бахтӣ, аз ҷумла пиесаи «Шоҳ Исмоили Сомонӣ», аз ҷиҳати забону тарзи баён низ ҷолиб мебошанд. Забони ин асар ба руҳи замон ва муҳити дарбор созгор афтада, боиси инъикоси боз ҳам возеҳтари симои персонажҳо гардидааст. Махсусан, сачъ ва тавсиф барин воситаҳои тасвири бадеӣ ба сухани персонажҳо руҳи баланди ифоданокӣ ато намудаанд. Масалан, ҷумлаи зерин сабаби дилбастагӣ ва таваҷҷуҳи Хотунойро ба мардуми зебопайкар ва хушахлоқи тоҷик самимона ва дилкаш ифода намудааст: «Орзу мепарваридам, ки шавҳар кунам ва аз ин мардум кунам, то ки фарзандони ман низ чеҳраи сафеди дилбар, чашмони калони афсунгар ва қомати болои зебо дошта бошанд».

Меҳмон Бахтӣ кӯшиш кардааст, ки хислатҳои фардии ширкаткунандагонро ҳар чӣ мукамалтар инъикос намуда, ба рафтору кирдори ҳар як қаҳрамон вобаста ба замону макони давр баҳои воқеӣ диҳад.

Ҳамин тариқ, намоишномаи «Шоҳ Исмоили Сомонӣ» бо сужети ҷолиб, ҷараёни мувофиқи амалиёти образҳо ва забони фасеҳу услуби гирои худ аҳамияти калони маърифатӣ ва таълимӣ тарбиявӣ касб карда, ба хонанда ва тамошобини имрӯз гоյа хештаншиносӣ, ватандӯстӣ ва ифтихори миллиро талқин менамояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Намоишномаи «Шоҳ Исмоили Сомонӣ» кай ва ба кадом муносибат навишта шудааст?
2. Сужети намоишнома кадом воқеахоро дар бар мегирад?
3. Оид ба образи шоҳ Исмоил маълумот диҳед.
4. Ҷумлаи «То ман зинда бошам, бораи вилояти Бухоро ман бошам» чӣ маъно дорад?
5. Чаро сипаҳсолор Бозувон панчаашро бурид?
6. Кадом образҳои манфии асарро медонед?

7. Оид ба образи модарбузург маълумот диҳед.
8. Образҳои Меҳробну ва Хотуноӣ аз ҳам чӣ фарқ доранд?

САВОЛҲОИ ТЕСТӢ

1. Драмаҳои «Фирдавсӣ» ва «Шоҳ Исмоили Сомонӣ» ба қалами кадом нависанда тааллуқ доранд?
 - А) Раҳим Чалил;
 - Б) Саттор Турсун;
 - В) Баҳманёр;
 - Г) Аброри Зоҳир;
 - Ғ) Меҳмон Бахтӣ.

2. Меҳробну ва Хотуноӣ образҳои кадом намоишномаи Меҳмон Бахтӣ мебошанд?
 - А) «Бародарон»;
 - Б) «Лаҳзаи ҷовид»;
 - В) «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ»;
 - Г) «Фирдавсӣ»;
 - Ғ) «Шоҳ Исмоили Сомонӣ».

ГУЛНАЗАР КЕЛДӢ

(1945 – 2021)

Ҳолнома

Шоирӣ халқии Тоҷикистон, муаллифи Суруди миллии Тоҷикистон Гулназар Келдӣ соли 1945 дар деҳаи Дардари ноҳияи Айнии вилояти Суғд дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Соли 1961 мактаби миёнаи деҳаро бо нишони тило хатм кардааст. Соли 1966 факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро бо дипломи аъло ба итмом расонидааст.

Гулназар чанд муддат дар рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» чун ходими адабӣ, мудири шуъба ва чонишини муҳаррир фаъолият доштааст. Соли 1973 мудири шуъбаи маҷаллаи «Садои Шарқ» таъйин шудааст. Солҳои 1975 – 1977 дар Афғонистон бо мутахассисони шуравӣ кор кардааст. Солҳои 1977 – 1991 мудири шуъбаи назми «Садои Шарқ» буд. Аз соли 1991 сардабири ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат», аз соли 1999 сардабири нашрияи «Ваҳдат» ва аз соли 2003 сардабири маҷаллаи «Пайванд» буд. Як муддат вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва чун чонишини раиси наشريёти «Адиб» фаъолият кардааст ва баъд пурра ба кори эҷодӣ машғул шудааст. Гулназар ба Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ (1994) ва Ҷоизаи адабии ба номи Турсунзода сазовор гардидааст. Устод Гулназар 13-уми августи соли 2021 аз дунё гузашт ва оромгоҳи марҳум дар мазори Лучоб мебошад.

Роҳи эҷодӣ

Аввалин шеърҳои Гулназар айёми таҳсил дар мактаби миёна чоп гардидаанд. Китоби нахустинаш соли 1969 бо номи «Расми сарбозӣ» ба таъб расид. Баъдҳо маҷмуаҳои «Дастархон» (1972), «Нардбон» (1975), «Ағба» (1979), «Пахно» (1981), «Лангар»

(1984), «Пайи дарё» (1986), «Табхола» (1992), «Ҳар мисраи шеър Тоҷикистони ман аст» (1997), «Фариштаи бомдод» (2000), «Қадахи шабнам» (2001), «Шуълаи барқадди сӯзони малохат» (2002), «Ойинаи ташна» (2005), «Фасли озод» (2005), «Шакарнам», (2006), «Туву хубиву раъноӣ» (2010) «Дар чодари сафеди маҳтобӣ» “Гулҳо ҳусни заминанд” (2019) нашр шудаанд.

Гулназар барои бачагон ҳам шеър эҷод намудааст, ки дар маҷмуаҳои «Аз барои Гулғизор» (1983), «Чашми нигин» (1987), «Се кулчаи танӯрӣ» (1990), “Лолаҳо дар ёлаҳо” (2017) гирд омадаанд. Китобҳои «Тахти Рустам» (Душанбе, 1990) ва «Забони ошиқӣ» (Техрон, 1999) бо ҳуруфи ниёгон ба табъ расидаанд.

Гулназар асарҳои насрӣ, драмавӣ, публицистӣ ва илмӣ низ таълиф намудааст, ки асару мақолаҳои «Лоике чун Лоике» (2000), «Таъми тути балхӣ» (2002), «Мансури Ҳаллоҷ ва Имом Ғазолӣ» (2005), «Ҳотираи муаллим» (1976), «Баҳори Вахш» (1983), «Таронаи Ватан» (1970), «Замини барӯманди шеър» (1976), «Тарона ва замона» (1986) намунаи онҳо мебошанд.

Гулназар як қатор асарҳои адибони машҳуро, аз қабили Г. Гейне, М.Ю. Лермонтов, Е.Евтушенко, Э. Межелайтис, Н. Думбадзе, Н. Тихонов, Е. Винокуров, Р. Рождественский, Ф. Алиева тарҷума намудааст. Ҷамчунин ашъори Гулназар ба забонҳои русӣ, ўзбекӣ, арабӣ, қирғизӣ, чехӣ, латишӣ, немисӣ, булғорӣ ва ғайра тарҷума ва чоп гардидаанд.

Гулназар ҳам дар жанрҳои суннатӣ (чун рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, қитъа, маснавӣ, мусаммат, фард) ва ҳам дар шаклҳои нави шеърӣ (чун шеъри озод ва шеъри хусравонӣ) асарҳо офаридааст. Достонҳои «Савдои зиндагӣ» (1972) ва «Пайи дарё» (1983) ба масъалаҳои зиндагии халқи тоҷик дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва солҳои аввали баъдичангӣ бахшида шудаанд.

Аз шаклҳои суннатии шеърӣ Гулназар ба рубоӣ ва дубайтӣ таваҷҷуҳи бештар дорад. Шоир ин шаклҳои шеърро дар китобҳои алоҳида ҷой додааст. Агар китоби «Ойинаи ташна» зиёда аз 1100 рубоиро дар бар карда бошад, пас, китоби «Шакарнам» 388 дубайтиро фаро гирифтааст. Шоир дар ин жанрҳои ҳаҷман хурд пахлуҳои гуногуни зиндагиро хунарамандона тасвир намудааст:

Як субҳ пур аз тараннуми наврӯзист,
Як чашма пур аз такаллуми наврӯзист.
Аз шодии зиндагӣ лаби ғунча шукуфт,
Як пушта пур аз табассуми наврӯзист.

Дар ҷойи дигар шоир ҳаҷми хурди дубайтиро нозукбинона ба умри кӯтоҳи одамӣ монанд кардааст:

Дубайтӣ, меҳри ту дар мағзи дилҳост,
Ба ҳар даври замон қадри ту волост.
Чу ширин аст умри кӯтаҳи мо,
Ду байти кӯтаҳи ту ҳам гуворост.

Рубой ва дубайтиҳои Гулназар бисёр масъалаҳои ҷомеаро дар шакли мучазу дилнишин ифода намудаанд.

**Шаклҳои нави
шеърӣ**

Гулназар аз шаклҳои нави шеърӣ бештар ба бандҳои ҷаҳормисраӣ майл дорад. Ва дар шеъри озод низ кӯтоҳбаёнро меписандад. Шоир кӯшиш дорад, ки фикр ҳар чӣ мучаз ва фарогир ифода ёбад, то хонанда дар сари ҳар мисраъ андеша кунад. Инак, ба шеъри «Ниёиш»,¹ ки ҳамагӣ аз се мисраъ иборат аст, таваҷҷуҳ менамоем:

Эй Ватан,
Аз ту бихоҳам лаби ноне,
Ки набандад лаби ман.

Хонанда баъди андешаи амиқ мазмуни баланди ватанхоҳии шеъри мазкурро дарк менамояд: қаҳрамони лирикии шоир Ватанро холисона ва аз рӯйи меҳр васф менамояд ва аз Ватан лаби ноне хоҳиш карданаш барои он аст, ки ногоҳ аз бемадорӣ лабаш аз тавсифи диёр хомӯш намонад.

Мавзӯҳои ашъори лирикии Гулназар васеъ ва густарда мебошанд. Аз ҷумла, мавзӯҳои ватану ватандорӣ, ишқу муҳаббат, сулҳу дӯстӣ, кӯшишу қор, баҳору ҷавонӣ сар то сари ашъори Гул-

¹ Ниёиш — дуои хайр, дуо аз рӯйи зорӣ ва илтиҷо.

назарро фаро гирифтаанд. Шоир кӯшидааст, ки ҳар мавзӯро бо чилои тоза манзури хонанда намояд. Гулназар ҳанӯз дар синни 18-солагӣ деҳаи кӯҳии хешро бо суҳанҳои самимӣ ва хотирмоне васф кардааст, ки хонандаро ба вачд меорад. Шеърӣ «Лаълии пур аз неъмат» ҳамагӣ аз ду байт иборат аст:

Деҳаам дар домани кӯҳпораест
Ҳамчу лаълии пур аз шаҳду шакар.
Кӯҳ гӯйӣ дар каф онро дошта,
Марҳамат гӯяд ба ҳар як раҳгузар.

Деҳа ба *лаълии пур аз шаҳду шакар* монанд шудааст ва кӯҳ чун *инсонии саховатпеша* тасаввур гардидааст, ки ин лаълиро ба каф гирифта, ҳосили ранчи худро ба раҳгузарон пешкаш менамояд. Чунин тасвирҳои мушаххасу табиӣ, ки гувоҳи истеъдоди фитрии Гулназар мебошанд, дар «Кӯҳсорам, қарори ман бингар», «Дар он марзе», «Замини мо», «Тоҷикистон ба кӣ ҳамсон аст?», «Таронаи бозгашт» барин шеърҳои ватанхоҳонаи шоир боз ҳам дилкашу мафтункунанда чило медиҳанд.

Мавзуи ишқу муҳаббат дар шеърҳои «Эй ишқ», «Масциди ишқ», «Гулдухтарони Душанбе», «Духтари субҳ» ва як қатор рубоиву дубайтӣ ва ғазалиёти Гулназар ҷолибу саҳеҳ ифода ёфтааст. Ишқ дар тасвири шоир гавҳари муқаддас, воситаи покию мубарроӣ ва камолоти маънавии инсон аст. Дар ғазали «Дили тангам ба охи ту намеарзад» тамоми воситаҳои тасвир чун вазни сабук (ҳазачи мусаддаси солим: V---/V---/V---), қофияи аслӣ (ох, роҳ, кулоҳ, нигоҳ,...), радиф (ту намеарзад), тавсиф, муболиға ва тазод дар ифодаи мазмуни ошиқонаи шеър саҳм гирифтаанд. Дар матлаъ истифодаи шудани ҳамоҳангии калимаву таркибҳо ва боз як қофияи дигар (тангам, сангам) ғазалро боз ҳам ҷолибтар намудааст:

Дили тангам ба охи ту намеарзад,
Сари сангам ба роҳи ту намеарзад.
Шукӯҳи осмонгири кулаҳдорон
Ба як гарди кулоҳи ту намеарзад...

Дусад дафтар агар шеъри сафедам ҳаст,
Ба як холи сиёҳи ту намеарзад...
Мақун пинҳон гуноҳи чашми мастатро,
Ки дунё бар гуноҳи ту намеарзад.

Қаҳрамони лирикии ашъори Гулназар шахси бедордил, зирак ва таҷрибадида мебошад. Ӯ аз таҷрибаи рӯзгор баҳра бардошта, ба зиндагӣ ба дидаи ибрат менигарад. Ин аст, ки дар шеърҳои Гулназар фикрҳои пандуахлоқӣ фаровон истифода шудаанд. Шоир аз рустани сабза дар рӯйи қабри инсон маънӣ бардошта, ғанимат шумурдани умрро таъкид мекунад:

Ба сахро рав, ки ин сахро ғанимат,
Чароғи хандаи гулҳо ғанимат.
Замоне зери пойи сабза монӣ,
Туро ин сабза зери по ғанимат.

Умр ҳамон вақт қимат пайдо мекунад, ки агар он ба омӯхтани илму маърифат ва хидмати халқу Ватан сарф шавад. Дар зиндагӣ ҳар кас бояд хушёр, зирак ва ҳамқадами замон бошад, вагарна умр гӯё ки ба хоб мегузарад. Гулназар аз маъноии маҷозии калимаи *хоб* (ғафлат, бепарвоӣ) ва ташхиси калимаи *дарё* (дарё чун инсон нола мекунад) истифода карда, байти ҳикматноке офаридааст:

Вақте ки мардумон ҳама хобанд,
Баҳри кӣ нола мекунад дарё?

Ё худ, дар байти зерин падидаи номатлуби гадоӣ хеле образнок мавриди нақӯҳиш қарор гирифтааст:

Эй дасти кушодаи гадоӣ, то чанд,
Борон нарасад ба сабзаҳои сари роҳ?

Дар ҳақиқат, гадоӣ ва талбандагӣ моҳияти иҷтимоӣ дорад ва боиси бадномии миллат ва ҷомеа мегардад. Хулоса, ашъори Гулназар хонандаро ба роҳи ахлоқӣ ҳамида ҳидоят менамояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи зиндагиномаи Гулназар маълумот диҳед.
2. Кадом маҷмуаҳои Гулназарро медонед?
3. Оё ғаёлияти эҷодии адиб танҳо аз шеърнависӣ иборат аст?
4. Гулназар ба кадом шаклҳои шеъри суннатӣ бештар тавачҷух дорад?
5. Мавқеи шеъри нав дар эҷодиёти шоир чӣ гуна аст?
6. Оид ба мундариҷаи ашъори лирикии Гулназар маълумот диҳед.
7. Байти:

Эй дасти кушодаи гадоӣ, то чанд,
Борон нарасад ба сабзаҳои сари роҳ?–

чӣ маънӣ дорад?

АШЪОРИ БА МОДАР БАХШИДА

Дар шеърҳои «Модар», «Замин чун модари ман масти хоб аст», «Модари ҷаҳонгирам», «Нони гарме, ки меканӣ зи танӯр», «Дар раҳи охири», «Ҷар шабат хоб мебинам», «Ману волидайн» модар самимона ва дилсӯзона ситоиш гардидааст.

Ашъори ба модар бахшидаи Гулназар дар шаклҳои мураббаъ ва шеъри озод дар давраҳои гуногуни ғаёлияти эҷодии шоир суруда шудаанд. Шеъри «Модар» аз чор банди ҷаҳормисраӣ иборат мебошад ва дар он ҳолати модар дар мавриди гусели фарзанди баркамол тасвир меёбад. Шеър бо пухтани тӯшаи роҳ оғоз меёбад. Дар ин ҳолат модар хеле муносиб ба ахгар¹ ташбех мешавад:

Кунун вақти саҳар шуд, модари ман,
Бароям мепазӣ ту тӯшаи роҳ.
Чу ахгар тоб дорӣ, сӯз дорӣ,
Ки дар нон гармии худро гузорӣ.

Бо вучуди бо тамоми ҳастӣ омода намудани тӯшаи сафар гусели фарзанд барои модар басо душвор ва сангин аст. Изтиробу ошуфтаҳолии ӯ дар банди мактаъ тавассути такрори калимаи

1 Ахгар — оташпора, лаҳча, ангишти афрӯхта.

хомӯш ва таркибҳои *чашмони тар* ва *чашиҳои интизор* ифода ёфтааст:

Гуселам мекунӣ хомӯш, хомӯш,
Панаҳ бинмуда чашмони тари худ.
Фидои чашмиҳои интизорат,
Назодӣ охирам танҳо бари худ...

Дар шеъри «Модари ҷаҳонгирам» тарафи дигари бузургии модари тоҷик ва ба модарони тамоми дунё ҳамтақдир будани ӯ ба тасвир омадааст. Шеъри мазкур аз нух банди ҷаҳормисраи иборат буда, қофияи бандҳо ба тарзи ббба, ввва, ггга... сохта шудааст. Яъне, се мисраи ҳар банд қофияи алоҳида дошта, дар ҳамаи бандҳо мисраи чорум дар шакли *Модарам, модари ҷаҳонгирам* такрор ёфтааст. Мисраи такрор ё васила бандубасти шеър ва муносибати маънавии бандҳоро таъмин намудааст. Шоир аз маъноӣ рамзии калимаи «ҷаҳонгир»¹ истифода карда, мавқеи ҷаҳонии модарро нишон додан хостааст. Дар ин ҳолат мафҳуми ҷаҳонгирии модар бар хилофи амали ҷаҳонгириҳои воқеист:

Сад Сикандар ба пеши ту ҳеч аст,
Фавҷи лашкар ба пеши ту ҳеч аст,
Теғу ханҷар ба пеши ту ҳеч аст,
Модарам, модари ҷаҳонгирам.

Гулназар ба воситаи санъатҳои бадеии талмеху муболиға (Сад Сикандар ба пеши ту ҳеч аст) баландии мақоми модарро нисбат ба яке аз ҷаҳонгириҳои ҳарис – Искандари Мақдунӣ (356–323 то м.) таъкид менамояд. Модар «дасти ларзон», «дили пураармон» ва «чашии гирён» дорад. Бо вучуди ин, Искандар бо ҳамон тавоноӣ, фавҷи лашкар ва яроқу аслиҳа қувваи ҷаҳонгирии модарро надорад.

Дар бандҳои минбаъда роҳҳои ҷаҳонгирии модари тоҷик тасвир меёбанд. Қувваи ҷаҳонгирии модар дар оҳкашию дарду доғи ӯст, ки дар ҳама ҷо асар доранд. Фарзандҳои ӯ дар гӯшаҳои мухталифи олам ба муқобили душманони молу ҷони инсонӣ пайкор карда ҳалок гардидаанд ва модар ба ин восита дар тамоми

1 Ҷаҳонгир — ҷаҳонхоҳ, ҷаҳонҷӯй.

дунё иртибот пайдо кардааст. Ин маънӣ ба воситаи таркибҳои маҷозии *нури ҷашм*, *пораи дил* ва *руҳи гирён* (фарзанд дар назар аст) ва талмехҳои Лаҳистон, Олмон ва Фаронса хеле муносибифода ёфтааст:

Нури ҷашми ту дар Лаҳистон аст,
Пораи дил ба хоки Олмон аст.
Руҳи ту дар Франса гирён аст,
Модарам, модари ҷаҳонгирам.

Бузургӣ ва безаволии модари тоҷик, махсусан тавассути тасвири ҳаёлҳои ширин (*бибӣ шуд келини ҳаёлии ту*, *танг шуд хонаҳои холиши ту*), муносибат ба мактубҳои ёдгорӣ (*номаҳо қуҳнаву ғами ту ҷавон*) ва истодагариӣ ӯ дар интизори фарзанд (*қўр ғаштӣ*, *валек раҳпойӣ*) равшану возеҳифода ёфтааст. Дар банди мактабмоҳияти ҳақиқии ҷаҳонгирии модар ҳунармандона ҷамъбасти гардидааст. Шоир ба воситаи тобишҳои маъноии калима ва таркибҳои рехтаи *рӯсиёҳ*¹, *қуштаи оҳ*, *ҷаҳони зинда* ба гунаҳгориӣ ҷаҳонгирон дар назди модар ишора карда, вориси ҳақиқии дунё модарро медонад:

Ҳар ҷаҳонгир рӯсиёҳи туст,
Қуштаи пургуноҳи оҳи туст.
Ин ҷаҳон зинда дар паноҳи туст,
Модарам, модари ҷаҳонгирам.

Шеърӣ «Нони гарме, ки меканӣ зи танӯр» ҳаҷман калон нест. Ин шеър аз шаш банди ҷаҳормисраи иборат буда, ҳар банд қофияи *абвб* дорад. Гулназар кӯшиш намудааст, ки дар шеър чанд хислати зотии модари тоҷикро мавриди тасвири бадеӣ қарор диҳад ва баъди тасвири одати меҳмоннавозӣ ва серфарзандии модари тоҷик шеър чунин ҷамъбасти шудааст:

Бод равшан ситораи бахтат,
К-аз ту равшан ситораи тоҷик.

1 Рӯсиёҳ – гунаҳгор, шарманда, беобрӯ.

То ту ҳастӣ, ҳамора¹ мечунбад,
Дар замин гоҳвораи тоҷик.

Гулназар ба воситаи тасвири маҷозиву рамзии *ситораи бахт, ситораи тоҷик, гаҳвораи тоҷик* ва таносуби калом (*ситора, равшан, мазор, гаҳвора, ҷунбидан, замин*) ба тасвир қувваи баланди ифоданокӣ ато намуда, мақоми модарро дар зиндагии оромӣ осудаи фарзандон нишон додааст. Махсусан, ба ҷунбидани мунтазами гаҳвора нисбат додани чараёни муътадилӣ зиндагии халқи тоҷик зарурат ва шарофати ҳастии модар – гаҳвораҷунбонро ба таври барҷаста ифода кардааст.

Шеърҳои ба модар бахшидаи Гулназар заминаи воқеӣ дошта, ба чараёни зиндагии шоир пайвастагӣ доранд. Аз ин ҷиҳат, «Ҳар шабат хоб мебинам», ки дар шакли шеъри озод эҷод гардидааст, ҷолиби диққат аст. Ин шеър аз чор банди семисраӣ ва ду банди панҷмисраӣ иборат буда, мисраҳои охири ҳар банд ҳамҷофия мебошанд:

Ҳар шабат хоб мебинам, – **а**
Ки ҳарири симгуни саҳоб² ба бар, – **б**
Аз миёни себзори шукуфта мегузарӣ. – **в**

Боди бомдод мекунад пар-пар – **б**
Барги гулҳову сарандози сафеди туро – **г**
Ва ту ошуфта мегузарӣ. – **в**

Дар боғи биҳишт ошуфтату беҳоб ва ноором будан рамзи он аст, ки модар баъди марг ҳам руҳан ҳамроҳи фарзанд буда, аз ғами бозмондагонаш озод нест. Худифрӯзиҳои модар ба хотири фарзанд ва пайванди ногурастани онҳо дар банди хотимаӣ ба воситаи таркибиҳои *марги нобахангом, хобҳои дурӯгин, розҳои нуҳуфта* равшану возеҳ тасвир ёфтаанд:

Ё дурӯғ аст марги нобахангомат,
Ё *ки хобҳои ман дурӯгинанд...*
Розҳои нуҳуфта мегузарӣ...

1 Ҳамора – ҳамеша, доимо, ҳамвора.

2 Саҳоб — абр. Ҳарири симгуни саҳоб — либоси озодае мисли абри сафед.

**Мавқеи
воситаҳои
тасвир**

Дар ашъори Гулназар воситаҳои тасвири бадеӣ бамавқеъ ва устокорона истифода шудаанд. Дар ашъори шоир таносуби сухан қавӣ буда, калимаву таркибҳои дар ҷойи худ ва дар муносибати комили якдигар истифода шудаанд. Як шеърӣ ватанхоҳонаи шоир чунин ҷамъбаст шудааст:

Дар он марзе, ки шоирҳои мо бо сабза ҳамрозанд,
Бигуфтӣ: «Як замонат ҳаст ин ҷо навбати хуфтан».
Чӣ бемаргист, зери чанбари гардуни бобой
Баҳорон аз замин рӯйидану бо ғунча бишқуфтан.

Дар ин порча калима ва таркибҳои *марз, замин, сабза, шоир, беморӣ, ҳамроз, замон, гардуни бобой, баҳор, рӯйидан, ғунча, бишқуфтан* байни худ муносибати комил доранд ва барои тақвияти ҳамдигар хидмат намуда, зикри яке зикри дигареро талаб мекунад. Шоир гуфтад мехоҳад, ки дар хоки Ватан мурдан барои ҳар ватандор хушбахтист. Дар ифодаи малеху дилкаши фикр ҳам калимаҳои ҳамнисбат ва ҳам маҷозу тазод (баҳорон аз замин рӯйидани марҳум, хуфтан, рӯйидан) барин санъатҳои бадеӣ саҳм гирифтаанд.

Гулназар аз мақолу зарбулмасал ва афоризмҳои халқӣ мувофиқ истифода мекунад. Дар порчаи зерин шоир маънии ҳикмати «гандум корӣ, гандум бидравӣ, ҷав корӣ – ҷав»-ро тағйир дода, фикри ҷолибу пандомез баён намудааст:

Бубояд ҳамчу об омад ба чунбиш,
Ки бахшояд ба гул хусни табассум,
Агар бар қасди мо ҷав кишта буданд,
Зи хоки мо дамад амвоҷи гандум.

Дар ин порча табиати некбинона ва хайрхоҳонаи халқи тоҷик, ки бо вучуди озорҳои пайдарпайи бадхоҳон танҳо некию некукорино салоҳ медонад, таъкид ёфтааст. Ё худ, бо тағйир додани маъноӣ ҳикмати «кӯри хешу биноӣ мардум» масъулиятшиносии ҳар фардро дар ҷомеаи инсонӣ басо ҷолиб баён намудааст:

Ғайри ман нуқсе надорад зиндагӣ,
Ин манам кӯри касу биноӣ хеш!

Гулназар шоирест, ки ба зиндагӣ назари амиқ дорад ва воқеъбинона аз ҳодисаҳои сершумори давр хулосаҳои муътамади бадеӣ мебардорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шеърҳои ба модар бахшидаи Гулназарро ном баред.
2. Дар бораи шеъри «Модар» чӣ медонед?
3. Дар шеъри «Модари ҷаҳонгирам» мисраи васила «Модарам, модари ҷаҳонгирам» дорои кадом вазифа мебошад?
4. Шеъри «Нони гарме, ки меканӣ зи танӯр»-ро таҳлил кунед.

САВОЛҶОИ ТЕСТӢ

1. Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро кӣ навиштааст?
А) Бозор Собир;
Б) Лоик Шерали;
В) Гулназар Келдӣ;
Г) Гулрухсор;
Ғ) Сайдали Маъмур.
2. Ин байт аз кадом шеъри ба модар бахшидаи Гулназар гирифта шудааст?

Сад Сикандар ба пеши ту ҳеч аст,
Фавҷи лашкар ба пеши ту ҳеч аст.

- А) «Модар»;
- Б) «Замин чун модари ман масти хоб аст»;
- В) «Дар роҳи охирин»;
- Г) «Модари ҷаҳонгирам»;
- Ғ) «Ману волидайн».

ЛИРИКА (шеъри гиноӣ)

Назарияи адабиёт

Ба чинси лирика¹ асарҳое тааллуқ доранд, ки дар онҳо фикру ҳиссиёти аз зиндагӣ ва ҳодисаҳои давр ҳосилкардаи адиб бевосита тасвир меёбанд.

Гулрухсор гуфтааст:

Надорам орзуи умри ҷовид,
Ватан бигзор монад ҷовидона.
Ҳамехоҳам ба ту баъди сари ман,
Ватан монад, Ватан монад нишона!

Мафҳуми қаҳрамони лирикӣ

Асарҳои лирикӣ аз номи адиб баён мешавад ва дар ин гуна асарҳо шахсияти адиб равшанд ба назар мерасад. Ба ин маънӣ мунаққиди барҷастаи рус В.Г. Белинский (1811–1848) гуфтааст: «Шоирӣ бузург дар бораи ҳудаш – дар бораи «Ман» суҳан ронда, умумӣ гап мезанад, зеро дар симои ӯ он чизе, ки дар зиндагии халқ аст, таҷассум ёфтааст. Бинобар ин, ҳар кас дар ғамаи ӯ ғамаи худ ва дар шахсияти вай ҳудашро мебинад».

Ҳамин тавр, шахсеро, ки шеъри лирикӣ аз номи ӯ навишта шудааст, дар адабиётшиносӣ **қаҳрамони лирикӣ** мегӯянд ва қаҳрамони лирикӣ, аксаран, ҳуди шоир аст. Дар шеърҳои лирикӣ ғайр аз қаҳрамони лирикӣ боз образҳои лирикии **маъшуқа, рақиб, қалам, кӯҳ, дарё** ва ғайра мушоҳида мешавад. Вале ҳамаи дигар образҳо ба салоҳдид ва назари фардии қаҳрамони лирикӣ вобаста аст. Дар ин байт қаҳрамони лирикӣ назари фардии худро оид ба мавқеи таҳсилу кӯшиш дар зиндагӣ чунин муайян кардааст:

Ин ки рӯзӣ бетараддуд мерасад, афсонаест,
Панҷаи кӯшиш калиди ризқро дандонаест.

(Соиб)

1 Лирика — аз калимаи юнонии **лира** (асбоби торноки мусикии Юнони қадим) гирифта шудааст.

Шеърҳои лирикӣ танҳо ба мавзуи ишқу муҳаббат тааллуқ надоранд ва чун асарҳои ҳамосию драмавӣ ба тамоми масъалаҳои зиндагӣ дахл менамоянд. Аз ин рӯ, лирика ба навъҳои ишқӣ, манзаравӣ, фалсафӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ғайра ҷудо мешавад.

Агар асарҳои лирикӣ ба шавқу шӯри ишқ ва васлу хичрони ёр оид бошанд, лирикаи ишқӣ ном мегиранд. Асарҳое, ки дар онҳо қаҳрамони лирикӣ дар бораи манзараҳои табиат фикр баён намояд, лирикаи манзаравӣ ном доранд. Асарҳое, ки дар онҳо масъалаҳои мухталифи зиндагӣ мавриди муҳокима қарор гиранд, ба лирикаи иҷтимоӣ фалсафӣ оид мебошанд.

Навъҳои жанрҳои асосии шеъри лирикӣ *фард*, *дубайтӣ*, *рубой*, *маснавӣ*, *қасида*, *қитъа*, *ғазал*, *мусаммат*, *тарҷеот* ва *мустанзод* мебошанд. Ин навъҳои шеъри лирикӣ ҳам дар назми асримиёнагӣ ва ҳам дар назми давраи нави тоҷик мавқеи муносиб доранд. Ба баъзе хусусияти жанрҳои мазкур тавачҷуҳ менамоем: *Фард* (арабӣ – *ягона*, *танҳо*) аз як байт иборат буда, гоҳ бо қофия ва баъзан аз қофия озод навишта мешавад. Шакли ҷамъии фард *муфрадот* ё *фардиёт* буда, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегирад:

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир, – **б**
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд. – **а**

(Рӯдакӣ)

Ё:

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ, – **а**
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ? – **а**

(А. Лоҳутӣ)

Дубайтӣ аз ду байт (чор мисраъ) иборат мебошад ва дар вазнҳои ҳазачи мусаддаси мақсур (мафойлун, мафойлун, фаълун: V – – – V – – – /V – ~) ё ҳазачи мусаддаси махзуф (мафойлун, мафойлун, фаълун: V – – – /V – – – / V – –) навишта мешавад. Дубайтӣ мавзӯҳои гуногунро фаро гирифта, аксаран дар шакли *ааба* ва баъзан дар шаклҳои *аааа* ва *аабб* қофия баста мешавад. Бобо Тоҳири Урён дар мавзуи ишқу муҳаббат гуфтааст:

Диле дорам *харидори* муҳаббат,–а
К-аз *ӯ* гарм аст *бозори* муҳаббат.–а
Либосе бофтаи бар қомати дил–б
Зи пуди меҳнату *тори* муҳаббат.–а

Рубоӣ (арабӣ–чоргона) аз чиҳати миқдори мисраъҳо ва қофия мисли дубайтӣ мебошад, вале дар вазн фарқ дорад. Вазни рубоӣ шаҷараи *ахраб* ё *ахрами* баҳри ҳазаҷ мебошад. Яъне, мисраъҳои рубоӣ ё бо зихофи ахраб (мафъӯлу: – –V) ва ё бо зихофи ахрами (мафъӯлун: – – –) баҳри ҳазаҷ оғоз меёбанд. Рубоӣ паҳншудатарин жанри назми тоҷик мебошад ва онро Умари Хайём ба дараҷаи камолот расондааст:

Гар як нафасат зи *зиндагонӣ* гузарад,–а
Магзор, ки чуз ба *шодмонӣ* гузарад.–а
Хуш дор, ки сармояи ин мулки ҷаҳон–б
Умр асту чунонаш *гузаронӣ*, гузарад.–а

– – V / V – V – / V – – V / V –

Маснавӣ (арабӣ–дутоӣ) шакли шеърест, ки мисраъҳои он ду-ду бо ҳам қофия мешаванд: *аа, бб, вв...* Имконияти маснавӣ аз чиҳати қофия васеъ аст. Бинобар ин, бештари достонҳои адабиёти тоҷик дар шакли маснавӣ эҷод гардидаанд. Шеърҳои лирикӣ низ дар шакли маснавӣ эҷод мешаванд. Маснавиҳои лирикӣ аз чиҳати ҳаҷм гуногун, мавзӯи марказии онҳо панду ахлоқ мебошад. Ин шеъри машҳури Саъдӣ дар шакли маснавӣ аст:

Банӣ одам аъзои як *пайкаранд*,–а
Ки дар офариниш зи як *гавҳаранд*.–а
Чу узве ба дард оварад *рӯзгор*,–б
Дигар узвҳоро намонад *қарор*.–б
Ту, к-аз меҳнати дигарон *бегамӣ*,–в
Нашояд, ки номат ниҳанд *одамӣ*.–в

Ба асарҳои ғиноӣ *достони лирикӣ* ва *ҳикояи лирикӣ* низ дохил мешаванд, ки мундариҷа ва муҳтавои онҳо ба воситаи таассуроти андеша ва муносибати бевоситаи қаҳрамони лирикӣ ифода меёбанд. Ҳамчунин, дар адабиёти давраи нави тоҷик дар баробари

жанрҳои анъанавӣ шаклҳои нави лирикӣ пайдо шудаанд ва онҳо навъҳои гуногуни шеърӣ озод ва шеърӣ сафедро фаро гирифтаанд. Умуман, лирика чун қадимтарин ҷинси адабӣ дар ташаккули завқи бадеӣ ва камолоти маънавии инсон саҳми муносиб дорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чӣ хел асарҳоро асарҳои лирикӣ меноманд?
2. Оид ба мафҳуми қаҳрамони лирикӣ маълумот диҳед.
3. Жанрҳои лирикӣ ё ғинаӣ кадомҳоянд?
4. Рубоӣ аз дубайтӣ чӣ фарқ дорад?
5. Чаро достонҳо, асосан, дар шакли маснавӣ навишта мешаванд?
6. Оид ба мафҳумҳои достони лирикӣ ва ҳикояи лирикӣ чӣ медонед?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Ин дубайтӣ ба қалами кадом шоир тааллуқ дорад?

Надорам орзуи умри ҷовид,
Ватан бигзор монад ҷовидона.
Ҳамеҳоҳам ба ту баъди сари ман,
Ватан монад, Ватан монад нишона!

- А) Гулрухсор;
- Б) Гулназар;
- В) Лоик Шералӣ;
- Г) Бозор Собир;
- Ғ) Камол Насрулло.

2. Ин шеърӣ Лоҳутӣ ба кадом жанри бадеӣ тааллуқ дорад?

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ.

- А) Дубайтӣ;
- Б) Рубоӣ;
- В) Қитъа;
- Г) Қасида;
- Ғ) Фард.

АБДУЛҲАМИД САМАД

(таваллуд 1947)

Зиндагинома

Нависандаи халқии Тоҷикистон Абдулхамид Самад зодаи деҳаи Шикоргаҳи ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон мебошад. Маълумоти миёнаро дар деҳаи Кадучии ноҳияи Вося гирифтааст. Соли 1965 ба Донишгоҳи давлатии омӯзгории шаҳри Душанбе дохил мешавад. Соли 1969 баъди хатми донишгоҳ ба идораи рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» ба кор меояд ва бо роҳнамоиҳои рӯзноманигорони шинохтаи ҷумҳури фаъолият менамояд. Ин ҷо ба як гурӯҳ ҷавонони хушзавқу боистеъдод, ҷун Ғоиб Сафарзода, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Салимшоҳ Ҳалимшоҳ мепайвандад ва аз донишу таҷрибаи устодони матбуот баҳравар мешавад.

Абдулхамид Самад муддати даҳ сол (1977 – 1987) дар шӯбаи насли маҷаллаи «Садои Шарқ» кор кардааст. Ҷонишини сармуҳаррири ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» (1987 – 1988), ҷонишини сармуҳаррири маҷаллаи «Фарҳанг» (1989 – 1990), сармуҳаррири маҷаллаи «Садои Шарқ» (1990 – 1993) буд. Аз соли 1993 то соли 2015 ҷонишини раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд. Алҳол ба корҳои эҷодӣ машғул мебошад.

Фаъолияти адабӣ

Аввалин маҷмуаи А. Самад «Шоҳи чанор» (1981) ном дорад. Нависанда худ ёдовар шудааст: «Китоби нахустинро, ки аз ҳикояҳои навшогирдонаам мураттаб шудааст, бо умед «Шоҳи чанор» ном ниҳодаам, зеро ба арзиши як шоҳаки дарахти насл хидмат кардан низ хушбахтист...»

Абдулхамид Самад, ҳамчунин, муаллифи маҷмуаҳои «Паррончакҳо» (1983), «Пиёлаи шикаста» (1985), «Аспи бобом»

(1986), «Косаи давр» (1987), «Майдон» (1989), «Акаи ошик» (1992), «Шаҳдрези садо» (1997), «Талош» (2002), «Гардиши девбод» (китоби якуми роман соли 2007, китоби дувум соли 2015), «Санги маҳак ва тарозуи хунар» (2013), “Ёр дар бари ёр” (2019), “Чароғи дил” (2020), “Шаҳсутун” (2020) мебошад.

Абдулҳамид Самад мақолаҳои публитсисти ва сафарномаҳо низ таълиф кардааст. Аз ҷумла, мақолаҳои адиб оид ба ҳаёт ва эҷодиёти нависандаи қирғиз Чингиз Айтматов («Устои наср»), суҳанварони тоҷик Мирзо Турсунзода («Ифтихори миллат»), Фазлиддин Муҳаммадиев («Ҷони одам»), Ғоиб Сафарзода («Уқобе буд») ва Сайф Раҳимзод («Пайроҳа ва дунёи Сайф») таълиф гардида, пурмухтаво ва фарогиранд.

Соли 2000 нашриёти «Сурӯш»-и Техрон маҷмуаи осори Абдулҳамид Самадро бо номи «Баъд аз сари падар» ба таъби расонд. Қисми зиёди ҳикояву қиссаҳои нависанда ба забони русӣ тарҷума ва ҷоп шудаанд. Баъзе қиссаю ҳикояҳои ба забонҳои англисӣ, украинӣ, белорусӣ, ўзбекӣ, қирғизӣ, эстонӣ, литвонӣ ба таъби расидаанд. Нависанда як қатор қисса ва ҳикояҳои адибони маъруфро, чун А.П.Чехов, А. Несин, С.Залигин, Н.Дунбадзе, Г. Тютюнник, ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст. А. Самад соли 1990 барои қиссаҳои «Баъд аз сари падар» ва «Аспи бобом» ба Ҷоизаи давлатии ба номи устод Рӯдакӣ сазовор гардидааст.

Давраи аввали эҷодиёт

Аз қадамҳои нахустин дар соҳаи адабиёти бадеӣ диққати Абдулҳамид Самадро масъалаҳои ахлоқии ҷомеа, ҳасти инсон ва маънавиёти муосирон ба худ ҷалб намуд. Дар ҳикояҳои «Мурофия», «Қарз», «Субҳ медамид», «Мактаби шохтут», «Модар», «Ҳаёли ширин», «Шикор», «Эҳтиёт» ва ғайра мураккабиҳои табиати инсон ва ҷеҳраи зоҳирию ботинии он мавриди тасвири бадеӣ қарор гирифтаанд.

Ҳикояи «Мурофия» чунин оғоз меёбад: «Ҳишир-хишири чизе ба торҳои асаби Мурад нохун зад. Вай ба паҳлуи дигар гашта, сарашро бо кӯрпа пӯшонд. Не, садо боз гӯшашро ҳарошид. Ў чашм накушода хост зану бачаҳоиашро коҳиш диҳад (ӯ ҳамин хел одат дошт), ки наместонанд ором ҳоб равад. Вале аз ҷӣ бошад, лаби кӯрпаро поин тела дода, чашм кушод. Нигоҳаш ба шишти дудаолуди хона бархӯрд ва пай бурд, ки дар шаҳр не, дар деҳа ҳоб рафтааст».

Хонанда аз сархатти аввалин ба макони воқеа («шишти дудаолуди хона», «дар шаҳр не, дар деҳа ҳоб рафтааст») ва баъзе

хислату одатҳои қаҳрамони ҳикоя («хост зану бачаҳои шро коҳиш диҳад») шинос мешавад ва пай мебарад, ки Мурод дар зиндагии шахси собитқадам ва масъулиятнок нест.

Нависанда дар ин ҳикоя масъалаи доғи рӯз – сусти шудани пайвандҳои оилавӣ ва ҳешутабориро бардоштаст ва ин масъалаи муҳими иҷтимоиро дар мисоли амалиёти муносибати Мурод ба модар, бародар ва ҳамқишлоқӣи воқеӣ ва самимӣ нишон додааст. Мурод аз хурдӣ чун бачаи нозпарвард ба воҷа расид, баъд дар шаҳри Душанбе хонду дар яке аз мактабҳои олии Душанбе муаллим шуд ва дигар ба деҳа барнагашт. Мурод хислатҳои дурӯғгӯӣ, ноқорагӣ ва ваъдабозӣ дорад, ба майнӯшӣ дода шудааст. Бинобар ин, дар байни ҳамдеҳагон ва дӯстон эътиборашро гум кардааст.

Табиати номувофиқ ва рафтори номатлуби Мурод аз ҷониби модараш ва бародараш – Даврон маҳкум мешавад: «Ака, одам, ки аз меҳнат битарсад, дастаи бела қач мегӯяд, сад баҳонаи дигар меёбад. Ҳунарат, ки ҳамин буд, чиба ҳаваси олимшавӣ қардӣ? Ту дар шаҳр мегардиду маломат ба сари мо мерезад».

Махсусан, суҳанҳои талху ҷонҷӯи модар Муроди ҷилсола-ро ба фикри андеша водор мекунад. Аз ҷумла, ҷунин суҳанҳои модар: «сабилмондари қамтар бинӯшӣ, намешавад?», «бемехр шудай», «раис васият қард, ки ба ҷанозааш Зокиру худата хабар накунад», «мардақа фиребҳои туву беномуҳии Зоқир ғамбемор қард», «мулоимхунуқӣ қардӣ, аз ту умедам ин набуд», «раис ба ту қӣ бақӣ қарда буд, ки дар қашмаш хок пошиқӣ, дурӯғ гуфтӣ» Муродро маҷбур қард, ки ба худ ояд, тамоми амалҳои ношоистаашро пеши рӯ орад ва ақли солимро ба қор андозад. Мурод, ки дар ниҳодаш андаке қавҳари инсонӣ монда буд, аз суҳанҳои модар, бародар ва муомилаи ҳамдеҳагон ҳулосаи муфид бароварда тавонист.

Ҳикоя бо тасвири ҳолати пуришддати руҳии Мурод ба анҷом мерасад: «Мурод айнақашро рӯйи раф гузошта бархесту берун баромад. Вучудаашро ларзише фаро гирифта буд. Ба гумонаш аз паси ҳар дарахт, дару девор ҳамсоҷа ба ӯ менигаранду ришханд мезананд. Вай бо сари ҳамида бел дар даст боғ даромад ва ду навниҳолро решакан қарда гирифтӣ ба фарози теппа, ба сӯйи мазор, ба зиёрати оромгоҳи раиси Усмон роҳӣ шуд. Ӯ мисли қасе, ки дар мулофия¹ бо тамоми айбҳоиаш иқрор қарда бошад, гунаҳгоруна қадам мезад».

1 Мурофия — даъво ва қавобе, ки дар маҳқама гузориш меёбад.

А. Самад асарҳои калонҳаҷм низ навиштааст ва нахустин қиссаи нависанда «Баъд аз сари падар» (1979) ва ягона романаи «Гардиши девбод» мебошанд. Дар қисса масъалаҳои худшиносӣ ва ҳимоя намудани шарафи инсонӣ бардошта шудааст. Мундариҷаи асар гуфтаи Сайидои Насафӣ – “Бепадар фарзанд помолӣ маломат мешавад”-ро тақвият медиҳад. Ҳаёти хуш хурсандонаи қаҳрамони асар – Хусрав баъд аз марги падар дар хонаи тағояш – Аҷик тамоман тағйир меёбад. Ӯ ҳамагӣ ҳашт моҳ дар хонаи тағояш зиндагӣ кардааст. Вале дар муддати кӯтоҳ қадду баст, тарҳи рӯ ва муносибати писарак ба одаму олам ба кулӣ тағйир меёбад. Хусрав дар деҳаи нообод ва камодами тағояш мефаҳмад, ки баъзан ширинсуханӣ ва хандаву меҳрубонӣ ҳам ниқобе барои пинҳон доштани ҳислатҳои разилонаву манфурӣ инсон мешудааст.

Писарак ҳис мекунад, ки баъд аз сари падар бори масъулияти оила ва ниғаҳбонии он ба дӯши ӯ афтадааст ва ба ин санҷиши тақдир бояд мардона тоб оварад: «Ту агар бачаи нангу номусдор бошӣ, хонаи падаратро напарто, обод нигоҳ дор. Чароғи хонаи падарата доимо даргирон, ки руҳаш шод шавад, одамҳо ба ту раҳмат бигӯян», – гуфтани модари Хусрав – Маҳингул вазифаи ҳар як фарзандро баъди марги падар муайян мекунад.

Хусрав дорой ахлоқи ҳамида ва ҷаҳонбинии солим мебошад ва рафтору кирдори одамони гуногунро дар тарозуи ақлу хирад бармекашад. Саргузашти Хусрав барои ҳар як наврас ибратомӯз аст.

Бо қиссаҳои «Ҳавои тирамоҳ» ва «Рӯдапо» давраи сифатан нави тасвиrotи А. Самад оғоз меёбад. Дар ин қиссаҳо ва асарҳои чун «Сарлашкар» муносибати образҳо ба муҳит ва ҳаёти воқеӣ равшан эҳсос мешавад. Нависанда бар он аст, ки зиштӣ, худпарварӣ ва дигар амалҳои бади одамон натиҷаи муносибатҳои номувофиқи иҷтимоӣ мебошад. Дар қиссаи «Сарлашкар» ба воситаи ҷузъиёти пурзарофат характери мардуми деҳот хунармандона офарида шудааст. Масалан, занҳои деҳа дар кӯча қомати баланду сурати зебои Султонро дида чунин муҳокима меронданд: Лекин беваи сарсаҳт якта зоиду зӯр...

– Аҳ нагӯ... Худо ҳамин хел як писари бачигарат диҳад, бас аст. Чӣ лозим одамсурати ҷовасару қачалапои зиёд?

– Рост. Худо лоиқ донист, – гуфта, ҳай зоидаму зоидам, – нолишомез ба суҳбат шарик мешуд дигаре. – Азоби сага қаша ба

Такмили тасвир

воя расондам, ки як рӯз даст мегиранд, ба дардам дармон мешаванд. Шукронаи қоншон, ки ғайр аз ташвишу саргардонӣ то ҳол ба хона сари хас наоварданд...

– О, диламро наков, ки халтаи зардов аст, – бо ҳасрат мегуфт дигаре. – Бо чи умеду орзу як лахт гӯшта одам кардам. Тамоми дороямро ба хоку об зада, ачинасареро додамашу дар балои азим гирифтаор шудам.

Эҷодиёти А. Самад анъанаи насри ҳазорсолаи тоҷикро давом дода, дар ифодаи ҳолатҳои руҳии табақаҳои гуногуни ҷомеа саҳми муносиб гузоштааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи зиндагиномаи А. Самад маълумот диҳед.
2. Асарҳои нависандаро номбар кунед.
3. Дар ҳикояи «Мурофия» кадом масъала тасвир ёфтааст?
4. Оё суханони модар ба Мурод таъсир карданд?
5. Чаро ҳикоя «Мурофия» номгузори шудааст?
6. Оид ба забони ҳикояҳои А. Самад чӣ гуфта метавонед?
7. Дар бораи образи Хусрав (аз қиссаи «Баъд аз сари падар») маълумот диҳед.
8. Дар қиссаи «Сарлашкар» хислатҳои мардуми деҳот чӣ гуна ифода ёфтаанд?

ҚИССАИ «ПАРРОНЧАКҶО»

Мухтавои қисса

Зиндагӣ ва фаъолияти донишҷӯёни мактабҳои олии мавриди тасвири нависандагоне чун Сорбон (ҳикояи «Панҷ сол»), А. Самад (қиссаи «Паррончакҷо») ва Б. Абдурахмон (романи «Дунёи сабзи ишк») қарор гирифтаанд. «Паррончакҷо» нахустин қиссаи бадеист, ки шахсияти донишҷӯёнро дар ҷомеа ошкор месозад. Дар маркази қиссаи «Паррончакҷо» воқеаҳои рӯзгори нависанда, ки дар Донишгоҳи омӯзгории пойтахт аз саргузарондааст, қарор гирифтаанд. А. Самад рӯзгори донишҷӯйии хешро ба зиндагии донишҷӯёни дигар умумият дода, як силсила образҳои хотирмон офаридааст.

Қисса аз 14 боб иборат буда, бо маъракаи имтиҳоноти дохилшавӣ дар яке аз мактабҳои олии Душанбе оғоз мешавад ва

дар он вокеаҳои яксолаи таҳсили донишчӯён мавриди тасвир қарор мегиранд. Вокеаҳо дар асоси фаъолияти ду гурӯҳи донишчӯён сурат меёбанд. Ба гурӯҳи аввал Наим, Насим, Раҳматшоҳ, Гулсоро дохил мешаванд, ки рафтору омоли ибратомӯз доранд. Ба гурӯҳи дувум Қайсу Раҳимбек, Паканаву Сухроб ва Латофату Назокат шомиланд, ки баръакси гурӯҳи аввал амал мекунанд. Миёни ин ду гурӯҳ зиддият мавҷуд аст ва ин зиддият тамоми мундариҷаи асарро фаро гирифтааст.

Қаҳрамони марказии қисса Насим ном дорад. Вайро ҳамкурсон «писари раис» меноманд. Ҳол он ки ӯ чавонест, ки аз падару модар барвақт маҳрум монда, дар хонаи бачаҳо тарбия ёфтааст. Насим бо хоксориву меҳнатдӯстӣ ва муомилаи хушу рафтори некаш дар байни ҳамсабақон эътибор дорад. Ӯ ҳақиқатчӯ аст, дар синфхона аз ҳамсабақон қафо менишинад ва ҳеч гоҳ донотарошӣ намекунад. Вале ҳангоми дифоъ аз ҳамсабақон ва ҳаққу ҳуқуқи худ фаъол аст. Насим бо хоксорӣ, бамулоҳизагӣ ва ширинзабонӣ намунаи ибрати чавонони охири асри XX ва ибтидои асри XXI тоҷик мебошад.

Дар қисса ба донишчӯӣи дигаре шинос мешавем, ки Наим ном дорад. Наим донишчӯӣи фаъол ва ҳақталош аст, бинобар ин нависанда ӯро ба сифати ноқил ва ровӣ¹ истифода кардааст. Мавқеи Наим дар ҳаллу фасли масъалаҳои ахлоқи чавонон аз Насим кам нест. Бесабаб нест, ки ҳамаи задухӯрд ва низоъҳои қисса аз рӯйи мушоҳида ва дарку фаҳмиши ӯ ҳал мегарданд. Наиму Насим чун донишчӯёни ҳалиму меҳрубон, меҳнатдӯсту бомаърифат, хоксору инсондӯст ба муқобили донишчӯёни фориғбол, қаллобону муфтхӯрон ва мансабпарастон амал мекунанд.

Раҳматшоҳ низ ба Насиму Наим ҳамтақдир аст. Тафовути Раҳматшоҳ он аст, ки ӯ рӯзгордида буда, зану фарзанд дорад ва миёни донишчӯёни дигар чун дӯсти калонсолу таҷрибадида эътироф мешавад. Хонанда ба ин образ дертар шинос гардад ҳам, зуд ба он унс мегирад. Нависанда Раҳматшоҳро ба муқобили Қайсу Раҳимбек барин донишчӯёни бадрафтор ва беандеша мегузорад. Раҳматшоҳ чандин маротиба ба ин ду ҳамдарси авбошу майзада ва нопокаш ба муноқиша медарояд. Дар ин ҳолатҳо суханҳои ӯ бо далелҳо ва муҳокимаҳои мантиқӣ тақвият меёбанд:

— Ошно, ба панҷаи ман нигар. — Раҳматшоҳ дасти росташро сӯйи Раҳимбек дароз кард. — Дидӣ, панҷ ангушт баробар нест...

1 Ноқил ва ровӣ — дар асари бадеӣ образе, ки вокеаҳо аз забони ӯ нақл меёбанд.

Масалан, раиси Шохназари моро аз дехкон фарқ кардан мушкил. Дар ҷойҳои ношинос шофирашро раис гумон карда, аз ӯ боло мешинонанд. Лекин парво намекунад. Гавҳари одам аст раиси Шохназар. Бачаҳош ҳам, аҳли аёлаш ҳам доимо ҳамроҳи мардум кор мекунанд.

– Бачаҳош кор мекунанд? – ҳайратомез пурсид Раҳимбек.

– Бале. Кор ҳеч қаса намекушад.

– Эҳа, падарам раис бошад дар зери офтоби сӯзон кор кунам? Ин ҳеч ҷойи таъриф надорад. Раис беҳунар аст. Ҳм, як рӯз бошу хурӯс бош!

– Ана, дидӣ, ошно! – гӯё чизи аҷибро кашф карда бошад, ба вачд омад Раҳматшоҳ. – Ту ҳам аз раиси мо фарқ доштаӣ. Ҳамаи мо, яке аз ҳисоби мардуми қисаи давлат дасткушод, дигаре мумсик, яке ба ҷое нарасида ҳавобаланд, дигаре соҳиби мансабу боз хоксор, яке доро, дигаре нодор... Ин чиз ҷойи баҳс надорад, ошно,– оромона ба суҳбат нуқта гузошт Раҳматшоҳ.

Мутолиаи қиссаи «Паррончакҳо» хонандаро ба чеҳраҳои соҳибэҳтироме, мисли Абдукаримамак, муаллим Ҳакимӣ, завҷаи Абдукаримамак, раиси Шохназар ошно месозад, ки ин гурӯҳ бо ҳислатҳои наҷиби инсонӣ, бо ахлоқи пок ва руҳи қавии худ метавонанд инсонҳои навро низ тарбият намоянд. Наим ду сол боз дар шаҳр дар хонаи амакаш Абдукарим зиндагӣ мекард. Дар ин хона барои ӯ тамоми шароит муҳайё буд. Завҷаи Абдукаримамак ба Наим дилсӯзу меҳрубон буд. Наим иқрор мешавад, ки дар деҳа ҳатто аз модараш чунин ғамхорино надидаст. Вақте ки Наим баъди донишҷӯ шудан дар хобгоҳ зиндагӣ кардан мехоҳад, ӯро аз нияташ гардонданӣ мешавад:

– Хонаи мо ба дилат зада бошад, ин гапи дигар.– Янгаам илтиҷоомез ба амакам нигарист, дар чашмони ӯ аллакай ашк ҳалқа зада буд.– О, ман туро аз ягон фарзандам кам намедонам-ку, – гуфт ӯ ва бо гӯшаи рӯймол оби чашмонашро поккунон илова кард: – Хобгоҳ барои бачаҳои бекасу роҳдур лозим. Ту хонаи алоҳида дорӣ, нону хӯрок доим муҳайё... Натарс, дигар намегузорам ба ягон кор даст расонӣ...

Нависанда дар се варақи аввали боби VI образи завҷаи Каримамакро чунон воқеӣ ва ҳунармандона офаридааст, ки хонанда мафтуни табиати ҳалиму муносибати оқилонаи ин зани сабзинаи чилсола мегардад.

Дар «Паррончакҳо» чун Қайс, Раҳимбек, Латофат, Назокат, Пакана, Нурик, Сония, Ҳикмати ландахур як қатор симоҳои манфӣ фаъолият доранд, ки дар муҳити ҷомеаи солҳои 80-ум рӯзгор дошта, ба ҳаромиву ифлосӣ, разиливу нобакорӣ, қотиливу хиёнат даст мезананд. Аз ҷумла, тасвири симоҳои манфури духтарони айшу ишратпараст – Латофату Назокат ба мақсад мувофиқ аст. Дар тасвири нависанда ин духтарҳо ба донишҷӯ монанд нестанд ва моҳияти зиндагиро танҳо дар зару зевар, сару либос ва айшу ишрат медонанд. Латофат ба либос чунон рағбат дорад, ки «мабодо дар тани духтаре ҳамранги либоси худашро бинад, бедимоғ, дилтанг, ҳатто хашмгин мешаваду дуҷумбора он пироханро наменӯшад». Ў дар ҳама ҷо – ҳам дар хона, ҳам дар кӯча ва ҳам дар донишгоҳ танҳо аз дороию сарват ҳарф мезанад ва аз тухфаҳои пуркимати падари давлатманду ҳаводорони тамаъкораш курта-курта гӯшт мегирад. Латофат дар синфхона ангуштарини навашро ба дугонаҳояш чунин намоиш медиҳад:

– Додом тухфа кард... Ҳоло бибию бобокалони ҳеҷ кас ин хелашро надидааст. Нигинаш алмос, тилояш холис.–Ў чунон тез гап мезад, ки нафас дар гулӯяш мепечид.–Акнун шашта шуд. Дута дар ин ангуштам... Нархи ҳамаи инҳо,– вай панҷ ангуштаринашро нишон дод,– ба ин баробар намешавад... Як мошин... мошини одӣ ҳам не, як «Жигули» аст...

Табиист, ки чунин ҳарисӣ ва кӯтоҳандешӣ Латофату Назокатро бо роҳи номатлуб мебаранд ва онҳо дар худи соли аввали таҳсил ба бадбахтӣ гирифтормешаванд. Нависанда ба муқобили ин навъи духтарон чехраи ибратангези Гулсороро офаридааст, ки ба пешрафти маънавиёти духтарони донишҷӯ мувофиқат мекунад.

Забони «Паррончакҳо» равону пуробуранг буда, ба хонанда ҳаловат мебахшад. Ҳам сухани нависанда ва ҳам нутқи персонажҳо бо зарофат омезиш ёфта, басо дилнишину хотирмон садо медиҳанд. Порчаҳои шеърӣ, суханҳои ҳикमतнок ва мақолу зарбулмасалҳо боиси такмили мундариҷаи асар гардидаанд. Махсусан, истифодаи бамавриди ҷузъиёти бадеӣ баёнро мучазу рехта намудааст: «Латофату Назокат аз ин хабар (хабари ба дарс наомадани устод) шодона қарсақ заданд. Онҳо дарҳол сумқаҳоро ба китф ҳамоил карда, нӯг-нӯги по берун баромаданд. Қайсу Раҳимбек дунболи онҳоро гирифтанд. Баъд носкашу сигареткаш пайи ҳам аз синф баромаданд. Танҳо Насим аз болои китоб сар

намебардошт. Гулсоро рӯйи муковаи дафтараи сурати кафтар мекашид. Ин шугли доимии ӯст».

Агар чузъҳои «қарсақ задан», «нӯг-нӯги по берун баромадан», «дунбол гирифтани» фориғболи ва кӯтоҳандешии Латофату Назокат ва Қайсу Раҳимбекро таъкиди намоянд, пас, чузъҳои «аз болои китоби сар набардоштан» ва «дар муковаи дафтари сурати кафтар кашидан» ба масъулиятшиносӣ, бекинагӣ ва инсондӯстии Насиму Гулсоро ишора доранд.

Ба ҳамин тариқ, повести «Паррончақҳо»-и Абдулҳамид Самади асари муҳим ва ҷолиби мебошад. Хонандаи имрӯз, махсусан ҷавонон, аз фаъолияти рафтори Насиму Наим ва Раҳматшоҳу Гулсоро ибрати мегирад, донишу маърифати меандӯзад ва аз амалҳои ношоҷиҳои Қайсу Раҳимбек ва Латофату Назокат афсӯс хӯрда, нисбат ба ин тоифаи нангбори миллат ҳисси нафраташ афзун мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қиссаи «Паррончақҳо» ба рӯзгори кадом табақаи аҳолии бахшида шудааст?
2. Образҳои қисса ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?
3. Образҳои мусбат аз кадом ҷиҳати ибратангезанд?
4. Барои ҷӣ образҳои Латофату Назокат ва Қайсу Раҳимбекро манфии мегӯянд?
5. Оид ба забони асар маълумот диҳед.
6. «Паррончақҳо» барои ҷавонони имрӯз ҷӣ аҳамият дорад?

САВОЛИ ТЕСТӢ

1. Мақолаи публицистии А. Самади – «Ҷони одами» ба кадом адиби маъруфи бахшида шудааст?
А) Мирзо Турсунзода;
Б) Чингиз Айтматов;
В) Фазлиддин Муҳаммадиев;
Г) Ғоиб Сафарзода;
Ғ) Сайфи Раҳимзод.
2. Қиссаи «Паррончақҳо»-ро кадом адиби иншо намудааст?
А) Абдулҳамид Самади;
Б) Ӯрун Кӯҳзод;
В) Бароти Абдурахмон;
Г) Сорбон;
Ғ) Низом Қосим.

КАРОМАТУЛЛОҲИ МИРЗО (таваллуд 1942)

Зиндагинома

Нависандаи халқии Тоҷикистон Кароматуллоҳи Мирзо 25-уми апрели соли 1942 дар деҳаи Нилкони ҷамоати деҳоти Роҳатии ноҳияи Ленин (ҳозира н. Рӯдакӣ) дар хонадони мударрис Мирзои Мирҳайдар ба дунё омадааст. Соли 1958 мактаби миёнаи деҳаи Роҳатӣ ва соли 1963 факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Т.Г. Шевчанкоро (ҳозира ба номи С.Айнӣ) бомуваффақият ба итмом расондааст.

Фаъолияти меҳнатии Кароматуллоҳи Мирзо аз вазифаи муаллими фанни забон ва адабиёти тоҷик дар мактаби миёнаи деҳаи Оқчакмани ноҳияи Ленин оғоз меёбад. Баъдҳо чун ходими адабии рӯзномаи «Пионери Тоҷикистон» (ҳоло «Анбоз»), мудирӣ шуъбаи рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон» (ҳоло «Ҷавонони Тоҷикистон»), мудирӣ шуъбаи адабиёт ва санъати рӯзномаи «Тоҷикистони Советӣ» (ҳоло «Ҷумҳурият») фаъолият намудааст. Чанд муддат дар вазифаҳои мудирӣ шуъбаи адабиёти бачаҳо ва наврасони нашриёти «Маориф», сармуҳаррир ва директори нашриёти «Адиб» кор кардааст.

Соли 2004 мудирӣ шуъбаи иттилоотиву таҳлили Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин шудааст ва аз соли 2007 то соли 2015 вазифаи сармуҳарририи ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат», маҷаллаи «Памир» ва баъд вазифаи директори Маркази тарғиби адабиёти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро ба ҷо овардааст. Алҳол машғули кори эҷодист.

**Фаъолияти
адабӣ**

Кароматуллоҳи Мирзо аз ибтидои солҳои 60-уми садаи ХХ ба таълифи осори бадеӣ мепардозад. Нахустин ҳикояи нависанда – «Айб аз худатон, додар» соли 1965 ба таъб расида, аввалин китобаш – «Ситораи умед» соли 1980 тавассути нашриёти «Ирфон» чоп мешавад. Маҷмуаҳои ҳикоя, очерк ва қиссаҳои адиб «Маоши аввал» (1982), «Шабе дар Кабудҷар» (1984), «Дарди ишқ» (1986), «Суруди Муҳаббат» (1988), «Дар орзуи падар» (1989), «Нишони зиндагӣ» (1993), «Диле, ки саршори меҳр аст» (2011), «Ситораҳои паси абр» (2005), «Зиндагӣ ҳам нафасе» (2014), «Деҳаро хоб мебинам» (2014), «Савори аспӣ сафед» (2021) пай дар пай ба таъб мерасанд. Романҳои «Дар орзуи падар» (романи сегона – 2010), «Марги бегуноҳ» (2012), «Мочарои зиндагӣ» (2017) «Ишқи Сархӯр» (2020) низ аз лиҳози мундариҷа ва забону услуби ниғориш дар насли давраи нави тоҷик мавқеи шоиста дошта, дар тарбияи ахлоқӣ, маънавӣ ва эстетикӣ насли наврас саҳми муносиб мегиранд.

Қиссаҳои «Шабе дар Кабудҷар» ва «Дарди ишқ» таҳти унвони «Муқи любви» соли 1989 ба забони русӣ чоп гардидаанд. «Дар орзуи падар» соли 2002 дар Ҷумҳурии Ислонд Эрон ва ҳамин роман ба забони ўзбекӣ бо номи «Ота орзусӣ» ба нашр расиданд. Асарҳои алоҳидаи ӯ ба як қатор забонҳои дунё, аз ҷумла ба забонҳои англисӣ, чехӣ, туркманӣ, ҳиндӣ, тарҷума ва чоп гардидаанд.

Кароматуллоҳи Мирзо аз нависандагони сермаҳсул ва серхонанда аст. Аз рӯи ҳикоя ва қиссаҳои романҳои филмӣ ба навор гирифта шудааст. Дар замони Шуравӣ киностудияи «Тоҷикфилм» аз рӯи қиссаи «Дарди ишқ» филми ҳамноме ба навор гирифт. Дар заминаи романи сегонаи «Дар орзуи падар» иборат аз 23 қисмат филми бисёрсериягӣ таҳия гардидааст, ки дар Эрон Афғонистон низ маъруфият дорад. Вобаста ба мавзӯи романи «Марги бегуноҳ» ва қиссаи «Нишони зиндагӣ» низ силсилафилмҳои пешкаши тамошобинон гардидааст ва ғайра. К. Мирзо як қатор мақолаҳои публицистӣ низ таълиф намудааст, ки бо сарлавҳаҳои умумии «Рӯйдодҳои зиндагӣ» ва «Ёдномаҳо» дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба таъб расидаанд.

Кароматуллоҳи Мирзо дар асарҳои хурду калони худ лаҳзаҳои мухталифи ҳаёти инсон, рӯйдодҳои фараҳбахш ва номатлуби рӯзгор ва ҳислату табиати неку бади ҳамзамонони моро бо забони содаву фасеҳ ба риштаи тасвир кашида, ба сифати

яке аз шогирдони муваффақи мактаби адабии устод Айни ва давомдихандаи фаъолияти насрнависии Сотим Улуғзода, Чалол Икромӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев ва дигар устодони насри муосири тоҷик шинохта шудааст. Дар ҳикояҳои «Қадри модар», «Вохӯрӣ», «Айб аз худатон, додар», «Одамшинос», «Аз мо савго», «Деҳаро хоб мебинам» ва ғ. нависанда шахсони беирода, худхоҳу манфиатҷӯӣ, шуҳратпараст, ҳанноту фиребгарро саҳт маҳкум мекунад. Дар ҳикояи «Дили пураармон» бошад, масъалаи тарбияи ахлоқӣ ва нақши ҷавонон дар бунёди оила ба миён гузошта шудааст. Нависанда ба воситаи тасвири симои як гурӯҳ ҷавонони авбошу бадахлоқ мақому таъсири падару модарро дар тарбияи ахлоқиву маънавии фарзанд таъкид мекунад. Хонанда аз мазмуни ҳикоя ба хулосае меояд, ки пеш аз ҳама падару модар дар авбошиву бадхӯии фарзандонашон гунаҳгоранд, зеро аз оғоз фарзандони худро нодуруст тарбия намудаанд ва аз ин сабаб онҳо бо роҳи қач рафтаанд. Хулосаи ҳикоя байти зеринро ёдрас мекунад:

Хишти аввал чун ниҳад меъмор қач,
То Сурайё меравад девор қач.

Қиссаҳои нависанда, аз ҷумла «Ситораи умед», «Шабе дар Кабудҷар», «Дарди ишқ», «Нишони зиндагӣ», низ ба муҳимтарин масъалаҳои зиндагии ҷомеаи инсонӣ бахшида шудаанд. Мавзуи асосии «Дарди ишқ» маънавиёти инсон ва ҳолатҳои руҳиву андешаҳои одамони аз нигоҳи ахлоқу инсоф мухталиф мебошад. Дар қисса беш аз 20 персонаж ширкат меварзанд, вале симоҳои асосии асар Рустам, Ҷамила, Парвона ва калтаи Мансур ба ҳисоб мераванд. Воқеа дар Гулоб ном деҳаи дурдасти Тоҷикистон ҷараён мегирад ва адиб хонандаро ба қору зиндагии мардуми ақибгоҳ, саҳтиву машаққатҳои рӯзгори айёми Ҷанги Бузурги Ватанӣ ошно месозад. Рустам бо вучуди хурдсолӣ ва камқувватӣ ба калтаи Мансури ҳаннот мубориза мебарад ва ҳатто ба ӯ дастбагиребон мешавад, ноқасиву дилсиёҳӣ ва ботини нопоку манфури ин башараи ҳарисро, то метавонад, фош мекунад ва дар ин гирудор худ обутоб меёбад...

Забони «Дарди ишқ» шевою фасеҳ ва ширину гуворо мебошад ва таркибҳои рехта, мақолу зарбулмасалҳо забони асарро боз ҳам ҷолибтару муассиртар намудаанд: «Ман аз ҳафт маҳалли ин бадсурат безорам», «Болои сӯхта намақоб», «Бедаста дасту

калбуза шох нате», «Сол саг омаду ту, раис, соҳиби гап шудӣ»... Қиссаи «Дарди ишқ» гувоҳи маҳорат ва хунари волои нигорандагии Кароматуллоҳи Мирзо мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Кароматуллоҳи Мирзо кай ва дар кучо ба дунё омадааст?
2. Фаъолияти меҳнатии ӯ аз кадом вазифа оғоз шудааст?
3. Нависанда дар кадом вазифаҳо адои хизмат намудааст?
4. Аввалин китоби К.Мирзо чӣ ном дорад?
5. Асарҳои баъдинаи нависандаро номбар намоед.
6. Оид ба ҳикояи «Дили пураармон» ва қиссаи «Дарди ишқ» чӣ медонед?
7. Аз рӯи кадом асарҳои адиб филмҳо ба навор гирифта шудаанд?

РОМАНИ «ДАР ОРЗУИ ПАДАР»

Мундариҷаи асар

Дар байни осори бадеии Кароматуллоҳи Мирзо романи «Дар орзуи падар» мақоми босазо дорад. Ин асар аввал чун қисса эҷод гардида, баъди таҳриру такмил то ба шакли романи сегона мерасад. Мавзуи асар зиндагии иҷтимоӣ, расму русум ва анъанаҳои хоси мардуми тоҷик ва масъалаҳои асосии он мочароӣ хонадорӣ ва тақдири фарзанд дар хонадон мебошад. Нависанда дар ин асар воқеаҳои 20-25 соли охири садаи ХХ-ро ба риштаи тасвир кашидааст.

Сужети роман аз шиносшавии Нозимии рӯзноманигор ва нависанда дар мактаби деҳа ба толибаи синфи болоӣ – Мушарраф оғоз меёбад. Мушарраф, ки мақолаҳои пурмухтаво ва ҷолиби Нозимиро дар рӯзномаҳо ҳамвора мутолиа мекард, аз вохурии аввал ба ӯ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамояд: «Назари Мушарраф аз Нозимӣ, ки мӯйсари андаке расидааш болои гиребони кастюмаш хамида буд, канда набуд... Чанд чашми дигар пайдо карда, ба вай нигоҳ кардан мехост, аз тамошоӣ ӯ гӯё сарӣ надошт».

Ин духтари зебои деҳотӣ, ҳанӯз беҳабар аз гармиву сардӣ ва пастиву баландии зиндагӣ, дар як дидан ба доми ишқи Нозимии зебову хушсухан гирифтӣ гардида, баъди хатми мактаб ба ӯ хонадор мешавад.

Симои Нозимӣ дар аввали роман хеле фаъол ба мушохида мерасад. Пешаи ӯ аслан омӯзгорист, вале баъди гузаштан ба кори рӯзноманигорӣ мақому манзалат ва обрӯю нуфузи вай дучанд меафзояд, ба дараҷае ки сармуҳаррири рӯзнома – Мавлонзода, нависанда – Қутосӣ, муаллими фанни адабиёти мактаб – Содиқӣ хамвора ӯро ситоиш мекунанд.

Рафти минбаъдаи сужети асар торафт мураккаб мешавад. Аз як тараф, таърифу тавсифи аз ҳад зиёд ва, аз тарафи дигар, нотавонбинӣ ва хусумати Шафей барин ҳамкорони собиқадори ҳилагару маккор ин ҷавони бетачрибаро, ки акнун оила бунёд карда, сохиби ду фарзанди дӯстрӯ – Меҳрубон ва Миҷгон гардида буд, аз роҳи рост ва дурусти зиндагӣ бароварда, ба гирдоби фалокат ҳавола мекунад. Нозимии камандеша худро «алломаи даврон ва ягонаи замон» пиндошта, бо ғурур ба майнӯши ва яйшу ишрат мепардозад, ба Шаҳноза ном духтари танноз ишқварзӣ карда, хонадомод мешавад ва ин ҳавову ҳаваси ноҷо боиси бадбахтиҳои ӯ ва аҳли оилааш мегардад.

Минбаъд дар асар ду хатти сужет давом мекунад: аз як тараф, аз вазифа ва хонаву дар маҳрум гардидану оворагардӣ кардани Нозимӣ ва, аз тарафи дигар, мочарои зиндагии Мушарраф ва фарзандонаш баъди аз Нозимӣ чудо шуда ба хонаи падар баргаштан ва ба дигар кас ба шавҳар баромадан. Чизе, ки ин ду хатти сужети романро ба ҳам пайванд медиҳад, муҳаббату садоқати фарзандӣ ва фаъолияти ҷоннисоронаи Меҳрубон ба падари ноқобилу майзадааш Нозимӣ мебошад, ки ба маъниву моҳияти аслии асар ишора дорад.

Образҳои роман

Дар асар як зумра симоҳои мусбат чун Мушарраф, писари ӯ Меҳрубон, Шафақ Шариф, Муҳаммадӣ паҳлавон, Мавлонзода, Содиқӣ, модари Мушарраф, симоҳои манфӣ чун Нозимӣ, Шафей, Абдушукур, Шаҳноза, Шохназар, Александр ва симоҳои мураккаб мисли эшони Неъматуллоҳон ва Саидҷаъфар амал мекунанд. Ин образҳо бо рафтору гаштор, муносибату муомила ва диду андешаҳои худ дар ифодаи мазмуни ғоявӣ, мухтаво ва ҷанбаи ахлоқиву иҷтимоии асар саҳми муносиб доранд.

Қаҳрамони марказии «Дар орзуи падар» Меҳрубон хеле муассир ва хотирмон тасвир ёфтааст. Меҳрубон ҳанӯз аз оғози роман ба падараш – Нозимӣ меҳр баста, зиндагии худро бе ӯ тасав-

вур карда наметавонад. Писарак бо тамоми ҳастӣ баҳри аз вартаи ҳалокат раҳондани падар талош меварзад ва, ҳангоме ки ҳама хешу табор аз Нозимӣ рӯ мегардонанд, ӯ падарро ҳамроҳӣ ва дастгирӣ мекунад. Вақте ки падар ӯро барои 200 сӯм қарз пурсидан ба хонаи Карими магазинчӣ фиристодан мецоҳад, Меҳрубон хоҳиши падарро рад карда наметавонад: «Вай тасаввур карда наметавонист, ки дари ҳавлии амаки Каримро мекушояд, «пул пурсида омадам» мегӯяд. Вале гапи падарро ҳам гардондан мушкил, зориву илтиҷо дорад. Ҳатто мегирист ӯ. Ба сари Меҳрубон рӯзи саҳте омада. Падар фарзандашро ба дами марг тела диҳад ҳам, вай бояд рӯ натобад. Ҳа, ҳамин тавр. Вагарна барои чӣ писарро номбардори падар гӯянд?»

Нависанда сабабҳои воқеии муносибати самимонаи падару писарро ба тасвир гирифта, ба анъанаи неки ниёгон иртибот доштани ин вобастагӣ ва пайвастагиро таъкид мекунад. Нозимиро шуҳратталабӣ, булҳавасӣ, ғурури ноҷо, камандеша будан ва қобилияти ба ҷомеа муносибат карда натавоништан аз зиндагии осудаҳолона ва самимона ба ҳолати пасттарини мавҷудият расонда буд. Тамоми фаъолияти минбаъдаи ӯ аз доираи одобу ахлоқи инсонӣ берун аст. Бо вучуди ин, ӯ мавриди раҳму шафқат ва дилсӯзии хонанда қарор мегирад, зеро дар тарбияи фарзандонаш Меҳрубону Мижгон саҳми муносиб гузоштааст ва ба онҳо, махсусан ба Меҳрубон, чун вориси худ, аз ҷону дил муҳаббат мепарварад. Муносибати самимонаи Нозимӣ ба Меҳрубон дар тамоми ҳагги сужети асар мушоҳида гардида, дар охир чунин ҳулоса мешавад: «– Ту, бачам, гӯш кун. Гӯш кун, ки ман чӣ мегӯям. Очата суроғ кун. Вай Муҳаммадӣ паҳлавон гуфт, ки боз рӯзаш сиёҳ шудааст, рӯз надид. Рав, саробони очаат шав, рав, Мижгонро ёб, шавҳар кардааст, вайро таги бол кун. Вай духтаракам, ман вайро дӯст медорам. Ту, бачам, додоятро фаромӯш накун, аз хотир набарор, – падар канда-канда, базӯр-базӯр ҳарф мезад, васият мекард».

Мушарраф низ чун образи асосӣ дар асар мавқеи ҳалқунанда дорад. Ӯ чун яке аз хонандагони фаъол дар корҳои ҷамъиягӣ ва ҷорабиниҳои фарҳангии мактаб ширкат варзида, маҳбуби аҳли деҳ гардидааст. Вале, дар зиндагии оилавӣ муваффақ намешавад. Сабабаш, ҷунонки ба бархе аз ҷавондухтарони бетаҷрибаи тоҷик хос аст, кӯтоҳандешӣ, гаправӣ ва рашки ноҷо мебошад. Ҳамин бадрашкӣ буд, ки гуноҳи шавҳарашро, ки ба доми Шаҳнозаи тан-

ноз гирифтोर шуда буд, бахшида натавонист ва ҳамин ба зиндагӣ муносибати саҳлангорона доштан буд, ки ба «насихатҳои» Шафӣ барин иғвогарону кӯрдилон дода шуда, оқибат ба душвориҳои зиёди зиндагии нофарҷом рӯ ба рӯ гардид.

Тасвири нобасомониҳои образҳои асосӣ боз ба як масъалаи муҳими дигари ҳаёти оилавӣ ишора мекунад. Дар урфият мегӯянд: «Бахт бахти хонадории аввал аст». Муҳтавои ин ҳикмати халқиро, ки дорои ҷанбаи пурқуввати миллӣ мебошад, мочарои зиндагӣ ва садамаҳои образҳои асосии асар Нозимӣ, Мушарраф ва Меҳрубон басо равшану возеҳ собит менамояд.

Умуман, романи сечилдаи «Дар орзуи падар» фарогири муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоии давр буда, дар насри имрӯзаи тоҷик мавқеи босазо дорад ва аз комёбиҳои адабӣ-эстетикӣ нависандаи он дарак медиҳад. Нависанда махсусан дар симои Меҳрубон образи типие офаридааст, ки барои ҳар як наврас ва ҷавони имрӯза намунаи ибрат аст. Забони асар низ равшан, шево ва ҷолиб буда, ба мақолу зарбулмасал ва дигар воситаҳои тасвири бадеӣ ороиш ёфтааст. Кароматуллоҳи Мирзо барои романи «Дар орзуи падар» ва қиссаи «Дарди ишқ» соли 1992 барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ гардидааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Романи «Дар орзуи падар» ба кадом мавзӯ бахшида шудааст?
2. Шиносшавии Нозимии рӯзноманигор бо Мушарраф дар қучо ба амал омадааст? Чӣ тавр?
3. Симои Нозимӣ дар аввали роман чӣ гуна аст? Дар байн ва охири роман- чӣ?
4. Сабаби асосии ба майнӯшӣ дода шудани Нозимӣ дар чист?
5. Барои чӣ симои Мушарраф мусбат аст?
6. Дар бобати симои Меҳрубон чӣ андеша доред?
7. Боз кадом образҳои асарро медонед?
8. Оид ба аҳамияти асар фикратонро баён намоед.

Сарсухан.....	3
Адабиёти давраи нав	4

АДАБИЁТИ ҶАДИДИЯ (ОҒОЗИ САДАИ ХХ)

Адабиёти оғози садаи ХХ	10
Адабиёти ҷадидия ва намояндагони дигари адабиёт	14
Назарияи адабиёт. Ҳикоя.....	19
Накибхони Туғрал	22
Мундариҷаи ашъори лирикӣ	26
Тошхӯчаи Асирӣ.....	31
Маснавии «Ҷўйи Бекобод»	36
Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ.....	40
Назарияи адабиёт. Сужет.....	45

АДАБИЁТИ ДАВРОНИ ШУРАВӢ

Адабиёти даврони шуравӣ	49
Ҳаёти адабӣ.....	53
Назарияи адабиёт. Роман.....	59
Садриддин Айнӣ.....	61
Осори Айнӣ.....	66
Айнӣ – шоир.....	69
Фаъолияти нависандагии Айнӣ.....	74
Романи «Ғулумон»	78
Қиссаи «Марги судхӯр».....	83
«Ёддоштҳо» – асари ҷамъбастии Айнӣ	87
Мавзӯ ва мундариҷаи «Ёддоштҳо»	91
«Ёддоштҳо» чун манбаи адабӣ ва илмӣ	95
Фаъолияти илмии Айнӣ	100
Назарияи адабиёт. Анъана ва навоарӣ	104

Абулқосим Лоҳутӣ	107
Ашъори Лоҳутӣ дар солҳои 1907 – 1922.....	111
Ашъори Лоҳутӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ	115
Фаъолияти тарҷумонии Лоҳутӣ	119
Шеърҳои тоҷикистониӣ Лоҳутӣ.....	123
Лирикаӣ ишқӣ ва сурудҳои Лоҳутӣ.....	127
Пайрав Сулаймонӣ	132
Накӯҳиши зулму истибдод.....	136
Назариyaи адабиёт. Романтизм.....	141
Ҳабиб Юсуфӣ	144
Ашъори Ҳабиб Юсуфӣ.....	147
Мирзо Турсунзода	152
Ашъори лирикии шоир	156
Мавзӯҳои байналхалқӣ ва сулҳу дӯстӣ.....	161
Достонҳои Турсунзода	165
Достонҳои ҳамосии Турсунзода	170
Мирзо Турсунзода – драматург.....	175
Назариyaи адабиёт. Достон.....	179
Сотим Улуғзода	182
Насри бадеии Улуғзода	185
Романи «Восеъ»	190
Дигар образҳои роман	194
Фаъолияти драматургии С.Улуғзода	199
Назариyaи адабиёт. Очерк (қиссаи мустанад).....	204
Чалол Иқромӣ	207
Романи «Ман гунаҳкорам»	210
Романи «Духтари оташ»	215
Назариyaи адабиёт. Ёддоштнависӣ дар адабиёт.....	220
Раҳим Ҷалил	222
Романи «Шӯроб»	227
Забон ва услуби эҷодии Раҳим Ҷалил	232
Мирсаид Миршакар	236
Достонҳои Мирсаид Миршакар.....	240
«Исёни хирад» ва ашъори бачагона	244
Назариyaи адабиёт. Ҳамоса (эпос).....	249
Фазлидин Муҳаммадиев	253

Хикоя ва қиссаҳо	257
Романи «Палатаи кунҷакӣ»	261
Назарияи адабиёт. Реализм.....	266
Муъмин Қаноат.....	270
Ашъори ғиноӣ.....	273
Достонҳои Муъмин Қаноат	278
Достони «Сурӯши Сталинград»	283
Лоиқ Шералӣ.....	288
Мавзӯҳои ашъори Лоиқ	292
Модарнома	296
«Фарёди бефарёдрас» – дардномаи миллат	300
Назарияи адабиёт. Драма (намоишнома)	304
Бозор Собир	308
Худшиносӣ ва ифтихори миллӣ	312
Сайф Раҳимзоди Афрдӣ.....	317
Қиссаи «Ситораҳои сари танӯр».....	321
Саттор Турсун	326
Қиссаи «Санг дар бағал ба туфон».....	330

АДАБИЁТИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Адабиёти даврони истиқлол	335
Шеъри даврони истиқлол	341
Наср дар солҳои истиқлол	346
Драматургия дар солҳои истиқлол.....	350
Меҳмон Бахтӣ.....	355
Намоишномаи «Шоҳ Исмоили Сомонӣ»	360
Гулназар Келдӣ.....	366
Ашъори ба модар бахшида.....	371
Назарияи адабиёт. Лирика (шеъри ғиноӣ).....	377
Абдулҳамид Самад.....	381
Қиссаи «Парронҷакҳо».....	385
Кароматуллоҳи Мирзо.....	390
Романи "Дар орзуи падар".....	393

АСОЗОДА ХУДОЙНАЗАР
КЎЧАРЗОДА АЛАМХОН

АДАБИЁТИ ТОЧИК

(даврани нав)

Китоби дарсӣ барои синфи 11-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир	М. Холов
Мусахҳаҳ	М. Саидова
Муҳаррири техникӣ	Қ. Назаров
Тарроҳ	М. Раҷабов

Ба чоп 30.09.2022 иҷозат дода шуд.
Андозаи 60x90 $\frac{1}{16}$. Коғази офсет. Чопи офсет.
Љузъи чопӣ 25. Адади нашр 35000 нусха. Супориши № 61
Нарх 35 сомонӣ 20 дирам

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон,
7340243, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66
E-mail: nashriya@maorif.tj

Дар ҶДММ "Табу нашр" чоп шудааст.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯч. Қаротегин 6